③

AZGELİŞMİŞLİK SÜRECİNDE TÜRKİYE

DÜNYA SAVAŞINDAN 1971'E

belge yayınları

AZGELİŞMİŞLİK SÜRECİNDE TÜRKİYE

Stefanos Yerasimos

Kitap: 3

DÜNYA SAVAŞINDAN 1971'E

Türkçesi: Babür Kuzucu

belge yayınları

AZGELİŞMİŞLİK SÜRECİNDE TÜRKİYE

I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e

Stefanos Yerasimos 1942'de İstanbul'da doğdu. Aynı kentte 1966 yılında Güzel Sanatlar Akademisinin Mimarlık bölümünü bitirerek Fransa'ya yüksek öğrenimini tamamlamaya gitti. O tarihten beri Fransa'da yaşıyor. «Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye» kitabı Paris Üniversitesinde verilmiş olan doktora tezinin geliştirilmiş biçimidir. Daha sonra çalışmalarını Milli Mücadele tarihi konusunda sürdürdü ve bu konuda «Türk-Sovyet İlişkileri» kitabını Türkiye'de yayınladı. Son çalışmaları Osmanlı İmparatorluğunu ziyaret etmiş gezginler üzerinedir. İbn Battuta, Thèvenot, Tavernier, Chardin, Tournefort gibi seyyahların gezi metinlerinin açıklamalı baskılarını yapmıştır. Son on yılda çeşitli dergi ve kitaplarda Türkiye hakkında yazmış olduğu yazılar, yayınevimizce yakında derlenip yayınlanacaktır. Stefanos Yerasimos halen Paris VIII Üniversitesinin Şehircilik bölümünde öğretim üyesidir.

BELGE YAYINLARI : 65

Altıncı Baskı : Kasım 1992

ISBN - 975-344-039-1
975-344-038-3 (Takım)

Turquie : Le processus d'un sous-developpement / Dizgi-Baskı: Yaylacık / Cilt : Emek Mücellithanesi / Kapak Baskı : Orhan Ofset / Birinci Baskı : 1974, İkinci Baskı : 1976, Üçüncü Baskı : 1977, Dördüncü Baskı : 1980, Beşinci Baskı : 1989, BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK : Başmusahip Sok. Talas Han 16/302 Cağaloğlu - İSTANBUL

Stefanos Yerasimos

AZGELİŞMİŞLİK SÜRECİNDE TÜRKİYE

Kitap 3

Türkçesi: Babür KUZUCU

I. DÜNYA SAVAŞINDAN 1971'E

11
Bağımsızlıktan Azgelişmişliğe

ULUSAL DEVLETİN OLUŞMASI

30 Ekim 1918 günü mütareke imzalandığında, Avrupa'nın «Hasta Adam»ı ölmüştü. Ama ülkenin acılarını ve sefaletini son kertesine çıkartan dört savaş yılı boyunca, yaşanan olaylar içinde, bir ulusal Türk devletinin kurulması yolunda verilecek mücadele için gerekli şartlar doğmuştu. Mütareke, Osmanlı İmparatorluğu'nun idam hükmünü zorla kabul ettirirken, bir bakıma da ulusal Türk devletinin doğuşuna imkân veriyordu. Savaş İmparatorluğun siyasal, ekonomik, sosyal ve etnik durumunu değişikliğe uğratırken yeni imkânları da belirtiyor ve yok olma korkusu bu yeni imkânların filizlenmesini zorunlu kılıyordu.

I — ŞARTLAR

A — Siyasal Durum: Ülkeyi Paylaşma Tasarıları

Siyasal durum daha sonraki evrimi belirleyici kendine has özellikler göstermekteydi. Önce ateşkes hattının Türkiye'nin bugünkü sınırlarıyla az çok ilişkisi vardı ve hemen hemen sadece Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeleri içine alıyordu. Bin üçyüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıta üzerindeki topraklarını savunmak uğruna vargücünü harcamış ve son olarak da Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye'de, Galiçya'da ve Kafkasya'da dövüşmüş olan Türk ordusu ilk defa olarak İmparatorluğun

ulusal çekirdeğini meydana getiren unsuru savunmak zorunluluğuyla karşı karşıyaydı. Böylece bu etnik unsurların bulunduğu bütün eyaletler elden çıktıktan sonra ülke sadece ulusal sınırlarıyla çevrilmiş görünüyordu.

Ama bu sınırlar bir kere tespit edildikten sonra bunları savunmak gerekiyordu ve politik durumun ikinci veçhesi de bu noktada yatıyordu. «Wilson prensipleri» adına mütarekeyi istemiş olan Türk siyaset adamları, ulusal sınırların gerisinde istihkâmlar bir kere kuruldu mu, ülkenin muhafazasının teminat altına alınacağını umuyorlardı. Oysa emperyalist devletlerin, hiç bir fırsatı kaçırmadan birbirlerine verdikleri karşılıklı vaadlerle daha da ciddileşen, ülkeyi bölüşme konusundaki eski hayalleri, bu savaş dönemi boyunca Türkiye'yi savaştan galip çıkan ülkeler arasında paylaştıran bir dizi gizli anlaşmanın yapılmasını sağladı. Türkiye'nin bağımsızlık savaşının uluslararası siyasal veçhesini çizecek olan temel unsurun, bu ittifakların sonuçları olduğu hesaba katılınca da, pek derinine inmeden bunları bir kere gözden geçirmenin yararı vardır sanıyoruz.

Pazarlıklar ülkenin en önemli parçasından yani İstanbul ve Boğazlar'dan başladı. Daha savaşın açıldığı günden itibaren, Rus diplomasisinin başı olan Sazanov ve Partisi, Almanya'yla barış yapılmasını arzulayan, Alman yanlısı gerici bir iç muhalefetle karşı karşıya bulunuyordu. Oysa Rus ordusunun savunma gücüne bağımlı olan Polonya cephesi, Fransa'nın yürüttüğü askeri harekâtın iyi bir sonuç alması için gerekliydi. Dolayısıyla, ne pahasına olursa olsun Sazanov'u desteklemek Fransızlar ve İngilizler için zorunluydu. Bu durumda, yüzyıllardan beri İstanbul'u ele geçirme düşünün Rusya'daki gerici propagandanın püf noktalarından biri olduğu hesaba katılınca, bu düşün gerçekleşeceğini bizzat vaat edip, silahı bu gerici kanadın elinden kapmak gerekiyordu. (1) Böylece Kasım ayında İngil-

(1) JAY-SMITH, C. «The Russian Struggle for Power 1914-1917» (1914-1917 Yılları Arasında Rusya'nın Nüfuz Mücadelesi), New York, 1956.

tere kralı Rus Büyükelçisi'ne Osmanlı İmparatorluğu başkenti de dahil olmak üzere bütün Boğazlar bölgesinin savaştan sonra Rusya'nın hakkına düşeceğini resmen ifade eder.

Bu vaadin o ana ilişkin bir sonucu, hiç mi hiç olamazdı. Üstelik İngilizler besbelli ki, Rusya'nın Karadeniz'de donanma olarak üstünlük göstermeyeceklerinin farkındaydılar. Fakat ertesi yılın başlarında Çanakkale'ye karşı bir askeri harekât hazırlıklarıyla birlikte, sorun tekrar ortaya konacaktı.

Balkanlar'da ortaya çıkan en önemli stratejik sorun, Balkan yarımadasında merkezi Avrupa devletleriyle Orta-Doğu arasında sürekli ve doğrudan doğruya bir ilişkinin kurulmasına engel olmaktı. Böyle bir şey Rusya'nın müttefiklerinden aşağı yukarı tamamen tecrit edilmesi durumunu doğururdu. Bu yüzden Büyük Britanya İmparatorluğu deniz kuvvetlerinin başında bulunan W. Churchill 1914 yılı Ağustos ayından beri (2) Çanakkale'ye bir çıkartma yapma planını hazırlarken, İngiliz diplomasisi de Avusturya'nın tehdidi altında bulunan Sırplara yardım etmesini sağlamak amacıyla Yunanistan Başbakanı Venizelos'a baskı yapmaktaydı. Böylece aynı yılın Aralık ayında, Yunanistan'ın yapacağı bu yardıma karşılık bütün güney Arnavutluğu ilhak etme teklifini ileri sürdüğünü görüyoruz. Yunanistan bir Bulgar müdahalesi tehlikesini de ileri sürerek tereddüdünü sürdürünce Grey 11 Ocak 1915 günü bu ülkeye İzmir bölgesiyle Kıbrıs'ı da vaat eder. (3) Bu teklif ta günümüze kadar Türkiye ile Yunanistan arasındaki diplomatik ilişkilerin kaynağını teşkil edecektir.

Bu arada Enver Paşa kendisine güya Orta Asya'nın kapılarını açacak olan büyük askeri harekâtını hazırlar. 90 bin kişilik bir orduyu Aralık ayının ortalarında, hava sıcaklığının -20 dereceye düştüğü bu korkunç kış günle-

(2) ANDERSON, M.S. «The Eastern Question 1774-1923» (Şark Meselesi 1774-1923), New York, 1966.

(3) ANDERSON, M.S. «The Eastern Question...»

rinde, yüksek yaylalardan, dağlardan geçirerek Sarıkamış'taki Rus cepheleri üzerine yollar. Derhal alarma geçen Ruslar müttefiklerinden Türk ordularının bir başka cephede oyalanması talebinde bulunurlar. Churchill bu talebi fırsat bilip, 26 Ocak günü savaş komitesi tarafından kesinlikle kabul edilmiş olan Çanakkale askeri harekâtı tasarısını ileri sürer. (4) Bu durumda fazla masrafı gerektirmeyen bir askeri güç sağlamak da gereklidir ve Venizelos böyle bir orduyu İngilizlerin hizmetine vermeye hazır görünmektedir. Fakat bu arada Türk ordusu doğuda Rus güçlerinden çok hava şartları karşısında «bütün savaş boyunca askerlerin bir daha kendilerini toplamasına imkân vermeyecek tam bir bozguna» (5) uğramıştır. Sarıkamış ordusundan Erzurum'a dönen, topu topu 12 bin askerdir. İşbu noktaya varınca Sazanov'un artık acelesi kalmamıştır ve üstelik İstanbul'un bir Yunan işgaline uğramasından korkmaktadır. Bu yüzden Kasım ayındaki vaatleri yeniden ortaya sürer ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi hakkında bir anlaşma talebinde bulunur. Yunanistan'ın bu işe katılması başka sebeplerden ötürü aradan çıkarılınca görüşmeler Çanakkale harekâtından bağımsız olarak sürdürülecek ve bir ilk görüşme tasarısıyla son bulacaktır. Londra ve Saint-Petersburg'da (Sazanov-Paléologue görüşmeleri) birbirine paralel olarak yürütülen tartışmalar sonunda, «Fransa ve İngiltere'nin şarkla olduğu kadar diğer yerlerle de ilgili tasarılarını tamamlayabilmeleri» (6) şartıyla, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'ı ilhak etme hakkının yeniden tanınmasıyla noktalanır.

«Şark tasarıları»yla ilgili anlaşmanın gerçekleşmesi, Almanya tarafından yönlendirilen Türk-Panislamizm'ine karşı İngiltere'nin elebaşılık ettiği Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı yüzünden daha da güçtü. Hem kurulacak bir

(4) PINGAUD, A. «Histoire diplomatique de la France» (**Fransa'nın Diplomatik Tarihi**), Cilt I, Paris, 1938.
(5) ANDERSON, M.S. «The Eastern Question...»
(6) ANDERSON, M.S. «The Eastern Question...»

Arap devletinin veya devletlerinin sınırlarını, hem de karşılıklı nüfuz bölgelerini belirlemek gerekiyordu. Arap yarımadası, ilke olarak, İngiliz nüfuzu altında bir Arap devletine terkediliyor olunca, İngiltere Hint sömürge imparatorluğuyla ilişkisini sağlamak amacıyla, Akdeniz'den Basra körfezine uzanan sürekli bir toprak şeridine sahip olmayı istiyordu. Bu da İngiltere'nin Filistin'i işgal etmesini gerektiriyordu. Oysa Filistin Fransa'nın payına düşen Suriye'nin bütünleyici bir parçası olarak görülmekteydi. Filistin'de İngiltere'nin «himayesinde» bir Musevi cemaati yaratmayı amaçlayan Balfour Beyannamesi'nin kökenini belki de bu tartışmalarda aramak gerekir. Ama bizi asıl ilgilendiren bu pazarlıkların sonuçlarının çok önemli olduğudur. Çünkü Fransa'nın nüfuz bölgesi, güneydeki ve Suriye'deki kayıplarını karşılamak üzere Anadolu'nun ta içine, Sivas'ın kuzeyine kadar genişletilmişti.

3 Ocak 1916 tarihinde imzalanan ve her iki ülkenin görüşmeleri yürüten temsilcilerinin isimlerinden ötürü Sykes-Picot Anlaşmaları adıyla anılan bu anlaşmalar Mart ayı içinde Ruslara sunulur ve onların da Ermenistan konusunda ileri sürdükleri taleplerle ilgili hususlar da eklendikten sonra 1916 Mayıs ayında Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesiyle ilgili bir İngiliz-Fransız-Rus ittifakı kabul edilir.

Ama iş bununla bitmemişti. Sonunda itilaf devletleri safında yer alan İtalya da bu aştan kendine pay istemekteydi. Fransa'nın İzmir ve Adana bölgesi konusundaki tutkularına karşı bir denge unsuru olarak, İtalya'yı oyunun içine sokmak isteyen İngiliz başbakanının bilgi sızdırmaları İtalyanların, daha önceden de görüldüğü gibi, 1916 yılı Mayıs ayından itibaren bazı taleplerde bulunmalarına yol açar. İlkin İtalyanların, Almanya'ya savaş açmadan bu konuda taviz verilemeyeceği belirtilir. Ama bu savaş ilan etme işi de 26 Ağustos günü gerçekleşince bu ülkeyle görüşme masasına oturmak gerekecektir. Tartışmalar uzun ve kılı kırk yararcasına olur, çünkü İtalya güney Anadolu'nun, Konya'dan İzmir'e kadar, tamtamına yarısını iste-

mektedir. Sonunda bu dileğini 1917 Nisan ayında Saint-Jean de Maurienne'de kabul ettirecektir.

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda bir karara varıldığı görülmektedir. Ne var ki 30 Ekim 1918 günü mütareke imzalanınca bu kararın da hükmü kalmamış olacaktır. Çarlık Rusyası'nın tarih sahnesinden silinişi İstanbul, Boğazlar, Ermenistan sorunları gibi en can alıcı konuları askıda bırakacaktır. Üstelik diğer iki müttefik, Rus hükümetinin Saint-Jean de Maurienne Anlaşmasını onaylamamasından yararlanarak, bu anlaşmaya yürürlükten kalkmış gözüyle bakacaklar ve İtalya'nın isteklerine, bu kere de tam son anda yeni bir yoldaşı karşı dikeceklerdir: bu 1917 yılında savaşa girmiş olan ve İzmir konusunda kendisine yapılan vaatleri hiç bir zaman aklından çıkarmayan Yunanistan'dır.

Kısacası müttefikler bölüşmenin şekli üzerinde bir anlaşmaya varmamış olsalar bile, gene de ilkede görüş birliğindedirler. Paylaşma konusunda bunların arasında çıkan anlaşmazlıklar Türk millicilerinin işini büyük çapta kolaylaştıracaktır. Ama mütareke öncesi yapılan pazarlıkların tarihçesi, ateşkes hattının yeni Türkiye'nin sınırlarını tespit etmekten çok uzak olduğunu gösterir.

B — Etnik Sorunlar: Ermeni Meselesinin «Çözümü»

Savaş dönemi ülkenin yalnız sınırlarını değil insan terkibini de değiştirmişti. Can kaybı çok büyüktü. Savaşa katılan hiç bir ülkede cephe gerisinde ölenlerle, daha eli tetiğe değmeden can veren askerlerin sayısının toplam savaş ölüleri sayısına oranı bunca büyük olamazdı. Türk ordusunun savaş sırasında can vermiş olan 461.321 mensubundan sadece 59.462'si çarpışmalar sırasında ölmüşlerdi. Geri kalanlar ise ya çeşitli hastalıklar yüzünden, ya soğuktan donarak ya da sıcaktan kavrularak hayatlarından olmuşlardı. Aynı şekilde, tedavi görenlerin 711.837'si ya-

ralılar, buna karşılık 3.054.592'si hastalardı. (7) Fakat sivillerin ölümüyle ilgili en yüksek rakamlar Ermeni sorunuyla ilişkiliydi.

1914-1918 yılları arasındaki Ermeni meselesi, 1893-1896 yılları arasındaki Ermeni meselesinin daha büyük bir çapta tekrarıydı. Çarlık Rusya'sı için Ermeniler artık, geleceğe yönelik bir yatırım konusu değil, Anadolu'daki beşinci kollarıydı. Ermeniler için ise, bundan böyle söz konusu olan yabancı devletlerin yakınlığını kazanmak değil, Anadolu toprakları üzerinde, Türk nüfusun zararına olarak, ulusal bir Ermeni devleti kurmak için ele geçen bu son fırsatı kullanmaktı. Türklere gelince, onlar da savaştan, Ermeni meselesine bir son vermek yolunda yararlanmak istiyorlardı. Doğu Anadolu'daki savaş yılları, bu bölgedeki iki etnik kümenin, biri Rus diğeri de Alman emperyalizminin himayesi altında «nihai çözüm»e ulaşma yollarını aramalarıyla geçti.

Savaş arifesinde, o güne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle çok kere dialog kurmuş olan Taşnaktsutyun Partisi Erzurum'da gizli bir toplantı düzenler. Bu toplantıya katılmış olanlar bir Türk-Rus savaşı ihtimali üzerinde tartışırlar ve hem bu çatışmayı hızlandırabilecek herhangi bir kışkırtmadan kaçınmak, hem de savaşın patlak verdiği gün Ruslarla işbirliğine girmek konusunda görüşbirliğine varırlar. (8) itilaf devletleriyle Osmanlı devleti arasında görüşmelerin devam ettiği bir dönemde Sazanov, savaşın patlak vermesinin an meselesi olarak görülmesi üzerine, 30 Ağustos 1914 günü Kafkasya'daki Çar naibine, Ermenilerle Türkler arasında bir ayaklanma hareketini hazırlaması yolunda talimat gönderir. (9).

Savaş çıkınca gönüllü Ermeni çeteleri, Rus ordusu-

(7) Zikreden ÇAVDAR, T. «Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu», İstanbul, 1970.

(8) AHMET EMİN, «Turkey in the World War» (Dünya Savaşında Türkiye), New Haven, 1930.

(9) JAY-SMITH, C. «The Russian Struggle...»

nun öncü gücü olarak Anadolu eyaletlerini işgal ederler. Erzurum yaylasının girişini tutan Pasinler ovasındaki Müslüman ahalinin büyük bir kısmı kılıçtan geçirilir. (10) Aynı yılın kış ve ertesi yılın ilkbahar ayları içinde, Ermeni çetelerinin harekâtı bütün sınır boyunca devam eder. Türklerden buna kitle hareketi halinde herhangi bir cevap gelmez. (11) Aralık ayında Ermeni Katolik kilisesi Tiflis'teki Çar naibinden Ermenilere yönelik bir özerklik bildirisi talep eder. Bu talebin ardından Çar naibinin siyasal danışmanı Saint-Petersburg'a dışişleriyle ilgili bir rapor hazırlar ve Türklerden gelecek bir tepkiden olduğu kadar, Ermenilerce üzerinde hak iddia edilen Adana ve yöresi konusunda Fransızlarda uyanacak kuşkulardan da kaçınmak amacıyla, Rus orduları Anadolu'ya iyice sızıp yerleşmedikçe böyle bir bildirinin yayınlanmamasını öğütler. 15 Aralık günü Saint-Petersburg şu cevabı verir: «Ermenistan, ne olursa olsun, doğrudan doğruya bizim nüfuz çemberimiz içindedir ve bu durum müttefiklerimizin istek ve iradesinden tamamıyle bağımsızdır. Bunun içindir ki, gelecekteki özerk bölgenin toprak sınırları, Rus devletinin çıkarları açısından, kendi başına çizilmelidir.» (12).

Almanlar da, Rusya'nın bildirisini önlemek amacıyla, Babıâli'yi, Ermenilerin özerkliğinden yana bir bildiri yayınlamak yolunda ikna etmeye çalışırlar. Ama ertesi yılın ilkbaharında Ermeniler, Kafkas cephesinde gerçek bir tehlike olup çıkınca, Babıâli köklü tedbirler almak zorunda kalır. 20 Nisan günü Van'da bir Ermeni ayaklanması patlak verir ve ayaklanmacılar, 19 Mayıs günü Rus orduları gelinceye kadar başarıyla direnirler. (13) 11 Haziran günü Osmanlı hükümeti sınır bölgelerindeki Ermenileri Irak cephesindeki savaş alanına sürme kararı almaktaydı. Uygulamada, İstanbul Ermenileri bir yana bırakılırsa, impara-

(10) AHMET EMİN «Turkey in...»
(11) AHMET EMİN «Turkey in...»
(12) JAY-SMITH, C. «The Russian Struggle...»
(13) JAY-SMITH, C. «The Russian Struggle...»

torluk sınırları içindeki bütün Ermenileri kapsamına alan bu sürgün, kısa zamanda, kılı kırk yararcasına uygulanan bir plandan çok, çeşitli durumların bir bileşkesi olarak, bir genel imha görünümüne bürünecektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyelerine, doğu vilayetlerindeki Türk ırkının yaşamasını sürdürebilmesi için, «nihai bir çözümün kaçınılmaz göründüğü bir gerçekti. (14) Bu kişilerin, bu doğrultuda talimatlar verdikleri de doğrudur. Ama, bu tedbirler korku ve öç duygularıyla, bu gelişmelerden anında yarar sağlama imkânlarıyla beslenip tamamlanmış olsalardı, sınırlı kalmaya mahkûmdu. Böylece bir kere daha, Müslüman sivil halk, ister öç almak, ister gelecekte kendine yönelebilecek olan baskı ve kıyım hareketlerinden korunmak ya da daha basiti, sadece Ermenilerin sahip olduğu menkul ve gayrimenkul mallara elkoymak amacıyla olsun, katliama katıldı. Bunun sonucu Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar aşağı yukarı yarım milyon insanın ölümü oldu.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde başka bir benzeri bulunmayan ve bu çok uluslu devlet içinde etnik çatışmaların en acıklı bir biçimde kapanması demek olan bu olay bağımsızlık savaşının tarihinde derin izler bırakır. Önce, Anadolu'daki etnik azınlıklar arasında en kalabalık, en tehlikeli unsurun tasfiyesiyle, ulusal birlik yolunda bir adım daha atılmış olur. İkinci olarak, Ermenilere ait mallara el konulması hemen hemen sadece Müslüman eşrafın işine yarar ve bu sınıfın kudretini bir kat daha pekiştirir. Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte, Ermeni ordularının öç almak amacıyla, zora başvurarak geriye dönme ihtimal ve tehlikesi eşrafı savunma tedbirleri almaya zorlayacak ve böylece silahlı direnişin ilk çekirdeği doğacaktır.

---

(14) Talât Paşa'dan Morgenthau'ya, Zikreden MORGENTHAU, H. «Memoires de l'ambassadeur» **(Büyükelçinin Anıları)**, Paris, 1919.

C — Ekonomik Durum :

Ulusal Bir Ekonomi Yaratma Teşebbüsleri

Birinci Dünya Savaşı sırasındaki üçüncü büyük altüst oluş, ülke ekonomisindeki ulusal yönelimdir. Milli bir burjuvazi yaratma teşebbüsleri 1913 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kesin olarak iktidara gelmesiyle başlar. Daha 1908 devrimiyle birlikte Yahudi ve Türk burjuvazisi Rum ve Ermenilerin ayağını kaydırma yollarını arar. Girit meselesi, daha sonra da Balkan savaşları Rumların elindeki işletmelerde bir boykot hareketine vesile hazırlar. 1910, 1911 ve 1913 yıllarında Müslümanlara ait kapitallerle bankalar kurulur. (15) Ama bunun yanı sıra hükümet bu siyaseti yürütebilmek için dış ülkelerden çok büyük miktarlarda borç para almak zorundadır. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Almanların Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatına el koyma durumlarının pekişmesi, esas olarak Fransız ve İngiliz sermayesine bağlı bulunan Rum ve Ermeni kapitalistlerinin güçlü durumlarının sarsılması sonucunu getirir. Onların yerine Alman çıkarlarına hizmet eden Türk şirketleri kurulur.

1914 yılı Ağustos ayından itibaren Osmanlı hükümeti «İzmir'deki bütün yabancı kuruluşlardan, bütün Rum görevlilerin işlerinden çıkarılarak yerlerine Müslümanların alınmasını ister. Yalnız Küçük Asya'da değil, İstanbul'da da bütün Hıristiyanlara karşı resmi bir boykot hareketi başlamıştır.» (16) Bu tedbirlerin amacı iç pazarı Müslümanlara açmak ve onları ülkenin ticari hayatına katmaktır. Böylece yabancı işletmelerde işe alınan Türk görevliler «meslek sırları»nı öğrendikleri gibi, Türk işçileri, ustalaşmak üzere gruplar halinde Almanya'ya gönderilmekteydi. (17).

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu teşebbüslerle milli bir

---

(15) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni», İstanbul, 1968.
(16) MORGENTHAU, H., «Memoires de...»
(17) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

burjuvazinin oluşması işine girişir ve ülke ekonomisinde düzenleyici unsur olma yolunu dener. Dolayısıyla iktidara bağlı; bütün savaş yılları boyunca, tekeller kadar karaborsanın gelişip boyvermesini son derece kolaylaştırdığı bir müşteri çevresi oluşur.

Girişilen teşebbüsler küçük olduğu kadar büyük Müslüman burjuvazisinin de yerini sağlamlaştırması amacına yönelikti. Hep şehir küçük burjuvazisine dayanmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, zaruri ihtiyaç maddelerinin ve bu arada da besin maddelerinin imalât ve satışını tekellerine alan esnaf ve zanaatkâr kuruluşlarını yaratır. Öte yandan ulaştırma yol ve araçlarını, özellikle de demiryollarını denetiminde bulunduran hükümet, böyle bir müşteri çevresini, canının istediği kadar zenginleştirme imkânına sahiptir. Büyük servetlerin ortaya çıkışına ve Türk burjuvazisinin üyeleri arasında ilk olarak önemli bir sermaye birikiminin meydana gelmesine işte bu dönemde tanık oluruz. Kapitülasyonların yürürlükten kaldırılması ve hükümetten verilen teşvik, Türk burjuvazisine iş çevrelerine giriş imkânını sağlar. Ama bu durum özellikle ticaret alanında ortaya çıkar ve karaborsayla şehir halkının sırtından kolay kâr sağlama yollarını imkân dahiline sokan savaş durumunun olağanüstü şartlarına bağlı bulunur. Savaş yılları sırasındaki fiyat artışlarını gösteren aşağıdaki tablo, o dönemdeki spekülasyon bolluğu konusunda bize bir fikir verebilir (18):

	1914	1917	1918
1 okka ekmek	1.25 kuruş	16 kuruş	—
1 kile buğday	99. »	—	510 kuruş
1 okka zeytinyağı	8. »	—	180 »
1 » et	10. »	30 »	— »
1 » pirinç	3. »	45 »	90 »
1 » şeker	4. »	150 »	250 »

(18) Bkz. MANDELSTAM, A. «Le sort de l'Empire Ottoman» (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kaderi), Paris, 1917 ve AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

Dağıtım araçlarının hükümet tarafından denetimi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kendi «müşteri» çevresini zenginleştirme imkânını vermesiyle, sonunda bir karşıt durumu, bu durumdan hoşnut kalmayanların oluşturduğu bir muhalefet hareketini doğurur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müşteri çevresi asıl büyük şehirlerde yoğunlaştıkça, bu muhalefet hareketi de kırsal kesimlerdeki eşraf arasında gelişir. Böylece Müslüman burjuvazisinin zenginleşmesi olayı gelişirken, özellikle Anadolu içlerinde de, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle bu cemiyetin üyelerine karşı bir muhalefet doğar. İşte sözkonusu bu durum bundan sonraki evrimin unsurlarından biri olacaktır.

D — Mütareke

Nihayet, iç siyaset alanında, savaş ilerleyip de nihai bozgun kaçınılmaz hale geldikçe, İttihat ve Terakki rejiminin yönetici çevrelerinde, çözülme ve parçalanma başlar. Yüksek sorumluluk mevkiindeki bazı komutanlar kendi başlarının çaresine bakma yollarını ararlar. İzmir valisi, İstanbul hükümetine karşı nerdeyse bağımsızlığını kazanırken, komitenin belli başlı yöneticilerinden biri olan Cemal Paşa da, Suriye Valisi sıfatıyla, İtilaf devletleriyle ve özellikle de Ruslarla gizlice görüşmeler yaparak, Anadolu üzerinde kendi hükümranlığının tanınması şartıyla Arabistan'daki bütün Osmanlı eyaletlerini onlara bırakmayı teklif eder. (19) Bu görüşmeler, yüksek rütbeli İttihatçı subayların durumu korumanın imkânsızlığını kavradıklarını ve zaten çoktandır kayıp gözüyle baktıkları Arabistan eyaletlerini feda ederek Anadolu'yu kurtarma yollarını aradıklarını gösterir. İşte sözkonusu bu dönemden itibaren, Birinci Dünya Savaşı sırasında önce Kafkasya sonra da Suriye cephesi kumandanı olan Mustafa Kemal Paşa, Osman-

(19) ANDERSON, M.S. «The Eastern Question...» ve JAY-SMITH, C. «The Russian Struggle...»

lı ordusunun umutsuz durumunu tasvir eden raporlarında, İtilaf devletleriyle tekli bir barış yapılmasını istemekteydi. (20).

Kısacası, Suriye cephesinde uğranılan bozguna, bir de Osmanlı İmparatorluğu'yla Almanya arasındaki bütün irtibatın kopması demek olan Bulgaristan'ın teslimi eklenince Osmanlı İmparatorluğu için mütareke istemekten başka yol kalmıyordu. Ülkedeki hâkim sınıf, kendini merkezi Avrupa devletlerine bağlayan göbek bağının koptuğunu görünce savaştaki önderleri feda etmeye ve teslim olmaya hazırlanır. Son İttihat ve Terakki hükümeti 14 Ekim 1918 günü istifa eder ve cemiyetin başları yurt dışına kaçar. Yeni hükümet, Wilson'un, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkıyla ilgili ilkeleri üzerinde temellenen bir mütareke talebinde bulunur. 30 Ekim günü imzalanan mütareke de, gelecekte verilecek mücadelenin filizlerini taşımaktadır. Osmanlı ordusunun terhisi ve savaş silahlarının galip devletlere teslimiyle ilgili şartları bir yana, mütarekenin yedinci maddesi itilaf devletlerine, güvenlikleri yönünden tehlike teşkil edecek bir durum belirdiği takdirde, ülkenin bütün stratejik noktalarını işgal etme hakkını tanımaktadır. Gene mütarekenin 24'üncü maddesi, Ermenilerin oturduğu altı vilayette karışıklıkların çıkması halinde, müdahale hakkının doğacağını açıkça belirtmektedir. (21) Böylece itilaf devletleri Türkiye'nin bölüşülmesi konusunda aralarında yaptıkları anlaşmalara işlerlik kazanma imkânı verecek olan hukuki bir dayanak yaratırlar.

II — MEVCUT SOSYAL GÜÇLER

A — Proletarya

Savaş sonunda ülkedeki kaynakların ne derece tükendiğini ayrıca anlatmaya gerek yoktur sanıyoruz. Bu

(20) SELEK, S. «Anadolu İhtilâli», İstanbul, 1968.
(21) SELEK, S. «Anadolu İhtilâli».

konuda, Türkiye'nin yüksek düzeyde sanayileşmiş ve emperyalist hesaplaşmaya uzun zamandan beri hazırlanmış devletlerle karşı karşıya gelirken elindeki araçların ve ekonomik mekanizmaların gülünç denecek kadar az olmasından başka düşman devletlerin denetimi altında bulunduğunu da göz önünde tutmak yeterlidir. Balkanlar'da, Osmanlı ordusunun levazım hizmetlerinin ilkelliğini gözönüne seren savaş durumu, kaçınılmaz bir biçimde ve daha büyük çapta tekrarlanmış oldu. Böylece, geçmişten elde kalan kaynaklar üzerinde temellendirilerek ilkel araçlarla verilen bu çağdaş savaş, sonunda bütün yükünü halk kitlelerinin, esas olarak da köylülerin sırtına yükledi. Osmanlı İmparatorluğu içindeki savaş durumu daha 1911 yılından itibaren, müzmin bir hal almıştı ve 1914 yılındaki genel seferberlik sonunda, kırsal alanlardaki, bu işin doğrudan doğruya ve asıl yükünü çeken insan kitlelerini tüketmiş darmadağın etmişti.

Dondurucu kış aylarında Anadolu'nun yüksek yaylalarında Kafkasya'ya, kavurucu yaz günlerinde Sina çöllerine sürülen Türk askeri, bir de açlık ve hastalıkla boğuştuktan sonra, yaşama içgüdüsünün en son dürtüsüyle, kitle halinde ordu saflarından kaçmaya başladı. Daha 1917 yılı sonlarında, Alman komutanlığı Osmanlı devletindeki asker kaçaklarının sayısını 300 bin olarak değerlendirmekteydi. 1918 yılında ise bu sayının çok daha artmış olması gerekmektedir. Asker kaçakları Anadolu içlerine gelmekte, ama köylerine dönmedikleri için, çeteler halinde toplanarak karınlarını doyurmak amacıyla, bulundukları çevrelerde soygunlar düzenlemekteydi. Böylece onaltıncı yüzyıl sonlarındaki Celali isyanları dönemini andıran bir durum ortaya çıkıyordu. Üstelik genelleşen bu başıbozukluk durumu, gene o dönemdeki gibi yönetime karşı ayaklanma hareketlerine dönüşmüyor, tam tersine, eşrafla büyük toprak sahipleri bu çeteleri, hem bu karışıklık döneminde kendi varlıklarını korumak, hem de onları kendi iktidarlarının bir aracı durumuna sokmak amacıyla hizmetlerine alıyorlardı.

İşte olayların böylece geliştiği 1918 yılında, Türkiye'deki emekçi kitlelerin hayat ve iş şartları, bu sınıflar içinde emperyalizme karşı bir mücadele nüvesinin oluşmasını imkânsız kılıyordu.

Sömürülen kitlelerin asıl ve en büyük kesimini meydana getiren köylü, eşrafın ve büyük toprak sahiplerinin buyruğu altında, bir kat daha ezilmiş durumda bulunuyordu. Savaş sırasında hükümetin güttüğü ekonomik siyaset ve Ermeni sürgünleri asıl eşrafın işine yaramıştı ve bu sınıfın kendi kudretini pekiştirmek yolunda attığı her adım, ister istemez küçük köylülük ile tarım proletaryasının durumunun bir kat daha ağırlaşması anlamına geliyordu. Böylece savaştan daha da güçlenen Anadolu eşrafının artan baskıları altında ezilen kır emekçileri dıştan gelen tehlikeyi göremez hale geliyordu.

Öte yandan büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde doğrudan doğruya bir sömürgeleştirmeye girmemiş olmaları, sonuç olarak Türk köylüsünü, emperyalist sömürünün acısını doğrudan doğruya duymaktan alıkoyuyordu. Emperyalizmin Türkiye'deki doğrudan ya da dolaylı bütün organları, Hıristiyan olsun, Müslüman olsun Osmanlı yurttaşlarından meydana geliyordu. Yalnız gerek uluslararası pazara yönelmiş büyük tarım işletmelerinin mülk sahibi, gerekse hem devletin hem de Osmanlı Bankası ya da Düyun-i Umumiye İdaresi gibi emperyalizm tarafından yaratılmış kuruluşların görevlileri olarak köylülerle doğrudan doğruya ilişkide olan daha çok bu Müslüman unsurlardı. Böylece küçük köylülüğün ve tarım proletaryasının günlük hayatında emperyalist sömürü, Osmanlı yurttaşı temsilcilerinin şahsında somutlaşıyordu ve dolayısıyla önceden bir bilinçlenme olmadıkça, yabancı istilâcılara karşı yürütülecek bir mücadele ilke olarak mümkün değildi. Üstelik eşrafın yeniden pekişen gücü, eninde sonunda kaçınılmaz olarak kendisine karşı sonuçlanacak olan, kendiliğinden herhangi bir hareketin doğmasını engellemeye yeterliydi.

Şehir proletaryasına gelince, çok daha fazla politik-

leşmişti ve emperyalizme karşı bir mücadelenin gerekliliğini kavrayacak bilinç düzeyindeydi. Ama bu sosyal sınıfın çok büyük bir çoğunluğu, mütarekeden hemen sonra itilaf devletlerinin fiilen işgali altına girmiş bulunan İstanbul şehrinde yoğunlaşmış durumdaydı ve bu şehir proletaryası Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar, milli mücadeleye karşı güçlerin denetimi altında kalacaktı. Böylece grev ve dayanışma hareketlerine rağmen, bu proletarya niceliği yönünden güçsüzlüğü kadar, özel durumu yüzünden de ulusal mücadeleye ancak uzaktan katılabildi. Bu mücadelenin temelini oluşturma payı ise harekete katılma oranının daha da gerisinde kaldı.

B — Küçük Burjuvazi ve Ordu

Ülkenin egemenlik altında bulunan sosyal sınıfları böylece bir yana bırakıldıktan sonra geriye egemen sınıflarla onlara bağlı grupların durumuna gözatmak kalır. Bu noktada sorunu şu biçimde koyabiliriz: Sömürülen sınıflarla, emperyalizme karşı mücadele arasında nesnel olarak, doğrudan doğruya bir ilgi var olsa bile, öyle görülüyor ki onların bu mücadeleye baş çekmelerini mümkün kılacak, yeterli şartlar mevcut değildi. O zaman da egemen sınıfların, emperyalizmin çıkarlarıyla ters düşen çıkarlarının neler olduğunu bulup ayırmak gerekir.

Böyle bir düşünüş tarzından çıkarabileceğimiz ilk sonuç şudur: Egemen sınıflara bağlı olup da çıkarları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geri kalan ne varsa hepsini bölüşmeyi hedef alan emperyalizmin güttüğü amaçlarla tam bir çelişki içinde bulunan tek bir grup varsa, o da ordu, yani subaylardı. Ordunun dışındaki bütün egemen güçler, nesnel açıdan, ilkede olduğu kadar uygulamada da emperyalizmin o andaki politikasıyla bir uzlaşmaya hazırdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dört yıl boyunca gösterdiği çabanın, üstünlüklerini emperyalistlere karşı sonuna kadar savunmak kaygısını duyan bir milli burjuvazi yaratmayı başardığını sanmak fazla iyimserlik olur. Fela-

ket anı inkâr edilmez bir biçimde gelip çattığında ise bu burjuvazi, İngiliz yanlısı eski liberal partiyle (Hürriyet ve İtilâf Fırkası) ittifaka girmek üzere velinimetlerini terketmekte ve savaş boyunca işlediği hataları itilaf devletlerine bağışlatmak amacıyla her çareye başvurma yollarını aratmakta pek tezcanlı davranmıştır. Öte yandan besbelli ki, eşrafın ve büyük arazi sahiplerinin, İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'ndan arta kalan topraklar üzerinde bir himaye düzeni kurmalarıyla kaybedecekleri hiç bir şey yoktu. Ancak muhtemeldir ki, bütün savaş boyunca İttihat ve Terakki tarafından, Hıristiyan benzerlerine karşı iyice korunmuş ve destek görmüş olan Müslüman küçük burjuvazi, bu yeni durumdan hayli ciddi zararlar görecektir. Ama tecrit edilmiş bir durumda kalınca, o da sonunda ister istemez, büyük kardeşinin (büyük burjuvazinin) yanında yer alarak aynı ittifaka girecektir. Osmanlı aristokratik bürokrasisi, daha doğrusu bu sınıftan arta kalanlar, Jön Türkler fırtınası gelip geçtikten sonra, bu son hesaptan zararlı çıkmayacaktır. Bu durum onun için de bir şanstır, çünkü onlar da, büyük devletlerin koruyucu kalkanı ardına sığınarak kendilerine yüksek payeli olduğu kadar, kârlı mevkiler bulup ağır ağır eski patronlarını yeniden kazanma imkânına kavuşacaklardır. Öyleyse geriye gene kala kala sadece ordu, yani meslekten askerler kalıyordu. Avrupa ülkelerinin hariciyelerinde bu kadar zamandır, büyük bir özenle hazırlanan bu yeni sistem içinde ordunun yeri yoktur. Bu yeni durum onun için bir ölüm kalım sorunu olarak varlığını duyuruyordu ve bundan dolayıdır ki emperyalizme karşı verilecek mücadelede başı o çekecektir.

Bu nesnel unsurların ve bu grubun (ordunun) tanım olarak da, silahlı bir mücadeleyi örgütlemeye en yeterli güç olduğu gerçeğinin yanı sıra, Türkiye toprakları üzerinde emperyalizmin stratejisine karşı mücadelenin bu ilk gerekli şartına uygun düşen diğer unsurlar da mevcuttur. Bunların ilki aydın çevrelerle ordudaki subaylar arasında

görülen bir özdeşleşmedir. Osmanlı İmpaartorluğu'nda kurulan yüksekokulların çok büyük bir kısmı subay yetiştirmekte kullanılmaktadır. Bu okullar Avrupalı sisteme göre işler ve o çağdaki Avrupa burjuvazisinin kültürünü verir. Aydın denen kişi tanım olarak, bu kültürün bir ürününden başka bir şey olmayacağına göre, Osmanlı İmparatorluğu içindeki aydınların en önemli değişme şartlarının ordu safları arasında bulunması da olağandır.

Öyleyse çoğunluğu itibariyle küçük ve orta burjuvaziden gelen, batılı ilkeleri kendinde özümsemiş olan bu ordu, reformcu, milliyetçi ve nihayet, olayların akışının zoruyla emperyalizme karşı hale gelir. Genç Osmanlıların «Osmanlıcılığı», Panislamcılık ve Pantürkçülük gibi aşırı safhalardan geçtikten sonra, olayların zorlamasıyla ve mantıki sonucu olarak Türk milliyetçiliği ile sonuçlanır ve bu durumda ulusal bir Türk devletinin, emperyalizme karşı bir mücadele vermedikçe, gerçekleşmeyeceği de apaçık hale gelir. Böylece Türk subayları kendi gruplarının çıkarlarını savunmak amacıyla girdikleri mücadelede, ilk dönemde çıkarlarını ülkenin bütününün çıkarlarıyla üstüste düşüren bir ideolojiyle donanmış durumda bulunuyorlardı.

Ulusal kurtuluş hareketinin başlamasına büyük çapta katkısı olan, çok daha öznel ama kısa vadede çok daha etkili ikinci bir unsur da yenilen askerlerin o geleneksel tepkisi, bozgun izlenimini silme arzusu oldu. İlerde ulusal hareketin önderleri haline gelecek olan kişilerin ilk tepkisinin, mütarekeden sonra İstanbul'a gelip siyasal iktidarı ele geçirmeyi denemeleri oluşu gözden kaçırılmayacak ilgi çekici bir noktadır. Ama itilaf devletlerine ait güçlerin İstanbul'da bulunuşunun böyle bir harekâtın gerçekleşmesine imkân vermeyecek bir engel teşkil etmesi bu tür bir girişimi öylesine yararsız kılıyordu ki, sonunda bu harekâtın hazırlayıcıları emperyalist devletlere karşı bir mücadele vermenin gerekliliğini çabucak, bütün açıklığıyla kavramak zorunda kaldılar.

C — Eşrafın Uyanışı

Ordunun emperyalizme karşı savaş içinde yer alması ve bu savaşa baş çekmesi gerekli bir şarttı ama yeterli değildi. Çünkü ülke içinden etkin bir sosyal sınıf desteği olmadıkça, böyle bir savaşın sonu başarısızlık olurdu. Oysa yukarda ülkedeki bütün sosyal kategorilerin, ilke olarak, böyle bir mücadeleye katılacak imkânları ya da böyle bir mücadeleye katılmakta çıkarları olmadığını görmüştük. Fakat emperyalizmin güttüğü siyaset bu durumu değiştirecek ve ulusal mücadele için gerekli unsurları sağlayacaktır.

Galip devletler arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşmeyi amaçlayan gizli anlaşmalar, Türk-Müslüman unsurun çoğunlukta bulunduğu yurt topraklarının, bu devletlere ait «nüfuz bölgeleri» haline getirilmesini öngörüyordu. Yani müttefikler Akdeniz'le Basra körfezi arasındaki ilişkileri sağlama aldıktan, Irak'daki petrol bölgelerini ve Suriye limanlarını ele geçirdikten sonra Anadolu içinde doğrudan doğruya bir maceraya girmek istemiyor, bundan kaçınıyorlardı. Bu noktada emperyalist devletlere, doğrudan bir işgalin masraflarını ve sakıncalarını yüklenmeden kâr sağlamak imkânını verecek en güzel yol, dolaylı bir sömürü olurdu. Ülke içinde Hıristiyan azınlıkların kurmuş oldukları sömürü ağı böyle bir hizmeti yerine getirmekte biçilmiş kaftandı. Demek ki geriye sadece, bu azınlıklara, büyük devletlerin zımni denetimi altında ülkeyi yönetmeleri için gerekli iktidarın verilmesi kalıyordu. Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra bile, diğer itilaf devletleri tarafından hâlâ gündemde tutulan Büyük Ermenistan'ın özerkliği tasarılarının ve Ege bölgesinin Yunanlılar tarafından işgaline «cevaz» veren anlaşmanın «sebeb-i hikmeti» işte budur. Anadolu'nun batısına el koyma konusunda, İtalya'ya karşı Yunanistan'a tanınan üstünlük ve destek bu ilkeyi daha iyi açıklar. Emperyalist İtalyan devleti Anadolu'da kendine düşecek böyle bir dilimi kendi hesabına sömürecekti; oysa Yunanis-

tan eliyle girişilecek bir sömürü ister istemez İngiltere'nin ve Fransa'nın hesabına olacaktı. Bunun gibi emperyalizm, özerk bir Ermenistan'ı meselâ özerk bir Kürdistan'a hatta ulusal bir Türk devletine tercih ederdi. Çünkü milli bir burjuvazinin yokluğu, ülkenin sistemli bir biçimde sömürülmesine engel olmasıyla, emperyalist devletlerin çıkarlarına zarar getirirdi. Henüz kapitalizm öncesi yapıların hüküm sürdüğü bir ülkede en verimli sömürü, büyük finans kapital yararına iş gören, toprağa ve ticarete dayalı bir burjuvazi eliyle olabilirdi.. Emperyalist devletlerin kanaatine göre Türk-Müslüman milli burjuvazi bu işlevleri yüklenemeyeceği içindir ki, bu rol Rum ya da Ermeni, Hıristiyan burjuvazilere düşmekteydi. Özetle, diyebiliriz ki, emperyalizmin başlıca yanlışı Türk milli burjuvazisinin elindeki imkânları yeterince değerlendirememektir.

Böylece Rum ve Ermeni azınlıkların ön plana çıkarılması ve bunun gerisinde de Rum ve Ermeni devletleri taslağının yatıyor olması (22), sorunun yukarda ortaya koyduğumuz verilerini değiştiriyordu. Büyük devletlerin temsil ettiği emperyalizmin ülke içindeki doğrudan doğruya varlığı, Anadolu'daki büyük arazi sahiplerinin ve Türk tüccarlarının çıkarlarını zedelemiyordu ama, mahalli azınlıklardan kurulu bir sömürü ağının yaratılması bu sınıflar için tehlike çanlarının çalması demek oluyordu. Bundan çıkan anlam emperyalizmin, Türk eşrafına yararsız ve yok olması yakın bir sosyal kategori gözüyle baktığıydı. Ama burda da çıkar çatışmaları çok geniş bir kademeleşme içinde sıralanır. Türk-Müslüman ticaret burjuvazisi, daha önce de yapmış olduğu gibi, çıkarlarının bir kısmını feda ederek tezgâhlanan bu sömürü sürecinin içinde yer alabiliyordu. Üstelik de eylem imkânının sınır-

(22) Burada sözkonusu olan, Rusya'nın Kafkasya'daki kalıntıları üzerinde 1918 yılında ortaya çıkmış ve 1920 yılında SSCB tarafından kendi topraklarına katılmış Ermeni sınır devletidir.

lılığı yüzünden, mücadeleye baş çeken bu sınıf olmayacaktı. Bu durum büyük şehirlerdeki burjuvazi için daha da doğruydu.

Öte yandan büyük toprak sahiplerinin üzerinde dolaşan tehlike çok daha önemliydi. Çünkü uygulamada, azınlıkların ülke içinde kökleşmeleri, toprak üzerinde uygulanan bir kolonileştirmeyle birlikte yürüyordu ve ilke olarak Türkiye'nin dünya kapitalizmi içindeki yeri hammadde üreticiliği olduğuna göre, aksine bir sömürü biçimi, emperyalizmin gözdesi durumundaki burjuvazinin temel unsuru toprak olan üretim araçlarına el koymasından başka bir yolla gerçekleşemezdi. Kısmen Ege denizinin öte yakasından gelen Rumlar yoluyla bir kolonileşme, peşinden Yunan ordularını da getirmekteydi ve sürgündeki Ermenilerin geri dönmesi Doğu Anadolu'daki eşraf ve büyük toprak sahipleri için hiç de iyi şeyler vaat etmiyordu. Yunan ordularının ve Ermenilerin Türk-Müslüman ahaliyi katliamdan geçirmek suretiyle nüfuz etmeyi başardıkları her yerde doğacak olan bu tehlike yalnız Anadolu eşrafını değil, ahalinin emperyalizmin doğrudan doğruya tepkileriyle karşılaşacak olan kesimini de mücadeleye sürükleyecektir.

Böylece Türk ordusu emperyalizme karşı verdiği mücadelede, Anadolu eşrafının şahsında kendine bir müttefik bulur. Üstelik bu müttefik en has müttefiktir, çünkü ülkedeki üretim biçiminin başlıca unsuru olan toprağı elinde bulundurmasıyla eşraf önde gelen egemen sınıftır ve sömürülen kitlelerle kapitalizm öncesi bağların sürüp gitmesi de bu sınıf mensuplarına üstünlük ve otoritelerini, sürdürdükleri ekonomik ilişkilerden daha ileriye götürme ve bu arada maddi ve manevi olarak tükenmiş durumda bulunan halka, kafasında kesinliğe kavuşturamadığı bir mücadeleyi kabul ettirme imkânını veriyordu.

III — BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

A — Nüvelerin Oluşması

1918 yılı sonlarında, mütareke imzalanıp da mütte-

fiklerin niyetleri her geçen gün biraz daha açıklığa kavuşurken, mücadeleye baş çekecek olan gruplar çalışma yollarını araştırıyorlar ve yavaş yavaş örgütleniyorlardı. Bu noktada da olaylara yaklaşıldıkça, yukarda kalın çizgileriyle belirttiğimiz gruplar arasında bir ayrım yapmak gerekecektir.

Ordu birbirinden farklı üç gruba ayrılabilir. Önce Enver Paşa'nın ardarda giriştiği temizlik hareketlerinden sonra da ayakta kalmayı başarabilmiş, Osmanlı bürokrasisine bağlı eski kuşaktan paşalar sözkonusudur. Bunlar İstanbul'daki hükümetlere bağlı kalmakla birlikte padişahlık rejiminin milliyetçilere karşı giriştiği mücadeleye çekimser kalacaklar, sonunda ise Ankara hükümetiyle ittifaka gireceklerdir.

İkinci bir grup İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, daha çok da Enver Paşa'ya bağlı subaylardır. Enver Paşa'nın Türk siyaset hayatından yok olup gitmesi bunlar için çok ağır bir darbe olacaktır. Aradan birkaç gün geçmeden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de dağılması bu yokluğu bir kat daha vurgulayacaktır. Suçu sırtına yükleyecek abalılar arayan burjuvazi, İttihat ve Terakki iktidarından arda kalanlar üstüne yüklenecek ve onların savaş suçlusu olarak yargılanmalarını isteyecektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güttüğü siyasetten büyük çapta zarar görmüş olan eşrafa gelince, «İttihatçılığa» bulaştığından kuşkulanılan hiç bir subayla güçbirliğine girmeye yanaşmayacaktır. Gerici propaganda bütün milliyetçileri suçlamak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yeniden kurma teşebbüslerinden yararlanacaktır. Milliyetçilere gelince «İttihatçı» her teşebbüsü reddederek bu konuda resmi taahhütlerde bulunmak zorunda kalacaklardır. İşte bu durumda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilişkisi olduğu bilinen subaylar, mücadeleye etkin olarak katıldıkları halde, kendilerini açığa vuramayacaklar ve ister istemez, hareketin sırabaşı olan önderlerin gölgesinde kalmak zorunluluğunu duyacaklardır.

Geriye bir de, 1918 yılına kadar kendilerini faal si-

yasal hayatın dışında tutmayı bilmiş ya da olayların zoruyla bu duruma itilmiş genç subaylar kalır. Bunlar milliyetçi mücadelenin nüvesini oluşturmaya çağrılan, tarih sahnesine yeni çıkmış insanlardır. Bunlar arasında, askeri rütbe açısından en yüksek mevkiye sahip olanı, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki meslek hayatı en büyük başarılarla süslü olan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal oyunlarına en az adı karışmış bulunan Mustafa Kemal Paşa'ydı. Böylece Türk ulusal devriminin lider kişisi bu dönemdeki mevcut güçlerin bir bileşkesi olarak ortaya çıkar.

B — Eylem İçin Şartların Araştırılması: İstanbul ve Taşra

Mücadele yolundaki ilk teşebbüslerin İstanbul'a mevzilenmesi başlangıçta kafaların Osmanlı İmparatorluğu'nun yapılarını silkip atmak gibi bir düşünceye henüz gelmediğini gösterir. İşgal tehlikesi altında bulunan bölgeler adına kurulan ilk «Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri» ya doğrudan doğruya İstanbul'da örgütlenir ya da başkentle ilişki içindedir. Bu cemiyetler İzmir, Trabzon ve Edirne'deki Rum azınlığıyla Erzurum ve Adana bölgesindeki Ermenilerin niyet ve kıpırdanmalarına bir tepki niteliğinde belirir. Başlangıçta bunların tasarladıkları silahlı bir mücadele değil, söz konusu bölgelerdeki Türk-Müslüman halkın ulusal haklarını Paris Konferansı'na onaylatmayı amaçlayan siyasal bir mücadeledir.

Ordudaki subaylara gelince, bunlar seferî görevlerinden alınmış ve İstanbul'a çağrılmış bulunmaktadırlar. Orada yönetici sınıfların bozgunculuğu, daha da öte galip devletlerle işbirliği açıkça görülmektedir ve bu durum onları harekete geçmeye zorlamaktadır. Daha sonra ulusal hareketin başları haline gelecek olan kişilerin 1918 yılını 1919 yılına bağlayan kış ayları boyunca takındıkları tutum gelecekteki mücadeleye ait tasarılarının evrimini ve olgunlaşmasını gösterir.

Son «İttihat» hükümetinden sonra iş başına gelen mütareke hükümeti, içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olanların da bulunduğu, ister istemez bir geçit ve uzlaşmalar hükümetiydi. Aynı şekilde hiç değilse kâğıt üstünde İttihatçı olan Meclis-i Mebusan da hâlâ görevdeydi. Oysa öte yandan, itilâf devletlerinin Ege'deki deniz kuvvetleri komutanı, İngiliz Amirali Calthorpe 13 Kasım 1918 günü müttefiklere ait gemilerden oluşan 16 mil uzunluğunda bir savaş filosunu Çanakkale Boğazı'na getirirken, bundan bir süre sonra da itilaf devletlerinin Balkan cephesi komutanı Fransız generali Franchet d'Esperey Fatih Sultan Mehmet'e özenip beyaz bir at üstünde, tantanayla İstanbul'a giriyordu. (23) Böylece başkentte liberal burjuvazi, eski kuşak bürokrasisi, saray ve müttefik kuvvetleri yüksek komiserliği arasında ortak bir cephe oluşma yolundaydı. Bu ittifakın ilk hedefi, her türlü muhalefet hareketini yoketmekti. Böylece iş başındaki hükümet 8 Kasım günü görevinden çekilmeye zorlanmış ve 84'lük bir ihtiyar olan Tevfik Paşa sadrazamlığa getirilmişti.

Mustafa Kemal Paşa işte tam bu dönemde İstanbul'a döner. İlk tepkisi Meclis-i Mebusan içinde girişilecek bir eyleme yönelmek olur. Askeri ve sivil kesimdeki dostlarıyla ilişkiye girerek bu hükümete karşı bir güvensizlik oyu elde etmeyi dener. Mebuslar meclis koridorunda bu konuda vaatte bulunurlar ama, salonda oylamaya geçilince hükümetten yana oy kullanırlar. (24) Meclis-i Mebusan'ı oluşturan eşraf ve burjuva takımı işi en az direniş yaratacak bir çizgide tutmak kararına varmışlardır. Böylece Meclis-i Mebusan içinden hiç bir muhalefet hareketinin umulamayacağı ortaya çıkar.

Bunun üzerine faaliyeti daha yukarı kademede sürdürmek, padişahı etkilemek yolu denenir. Savaş sırasında «Hamidiye zırhlısı kahramanı» olarak ün yapmış, bir

(23) KINROSS, P. Balfour (Lord) «Atatürk, The rebirth of a nation» (**Atatürk, Bir Ulusun Yeniden Doğuşu**), London,
(24) **SELEK**, S. «Anadolu İhtilâli».

önceki hükümette bahriye nazırlığında bulunmuş ve mütarekeyi imzalamış bir devlet adamı olarak Rauf Bey'in başkentte sözü Mustafa Kemal Paşa'dan daha fazla geçmekteydi. Rauf Bey padişahın huzuruna çıkarak ona, mütarekeden sonra Almanya'nın ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun içine düştüğü durumu hatırlatır. Rauf Bey'den sonra Mustafa Kemal Paşa da padişahın huzuruna çıkarak, karşılıklı bir yardımlaşma için her türlü hizmete hazır olduğunu bildirir. Ama padişah Vahdettin milliyetçi bir hareketin, saltanatın varlığını da tehlikeye sokacağını sezinlemiştir. Üstelik galip devletlere ait savaş filosunun Boğaz'a, tam karşısına demir atmış bulunduğu sarayın manzarası hiç de iç açıcı değildir. Yaveri Mustafa Kemal Paşa'nın ileri sürdüğü deliller onu ikna etmekten uzak kalır. Tam tersine galip devletlerin çizdiği programı izleyerek 21 Aralık günü Meclis'i Mebusan'ı dağıtır.

Böylece muhalefet parlamento dışına çıkmaya zorlanır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları kendilerine destek aramaya devam ederken, «İttihatçı» basın yoluyla da görüşlerini kamuoyuna duyurmaya çalışırlar. İttihatçı «Minber» gazetesine daha 17 Kasım günü kendisiyle yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal Paşa şunları söylemektedir: «Memleketimi ve milletimi pek iyi tanıdığım ve muhtaç olduğu terakkiye erişmek için huzur ve sükûn ile, fakat herhalde hürriyet ve istiklâli masun olarak, çok çalışmak lüzumuna kani olduğum cihetle bu kanaatimi temin edecek, yani bize huzur ve sükûn içinde çalışma zamanı bahşedecek münasebetlere iktiran edecek dostluklara cidden taraftarım.» (25) Mustafa Kemal bunun hemen ardından da, o dönemde işgal kuvvetlerine ait subayların buluşma yeri olan Pera Palas'ın çay salonunda Daily Mail'in muhabiri M. Ward Price'ı kahve içmek üzere masasına davet ediyordu. Gazeteci, işgal orduları genel karargâhındaki Entelijans Servis (*) temsilcisine danıştıktan

(25) SELEK, S. «Anadolu İhtilâli».

(*) Entelijans Servis: İngiltere Gizli İstihbarat Servisi (Ç.N.).

sonra bu davete «icabet etti». Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa İngilizlere bir Fransız işgali tehlikesini haber vererek Osmanlı diplomasisinin eski oyununu tekrar etti. «Eğer» dedi. «İngilizler Anadolu konusunda sorumluluğu yüklenmek istiyorlarsa, kendi emirlerinde çalışacak tecrübeli Türk idarecilerle işbirliğine girmek ihtiyacında olacaklardır.» Ward Price bunu bir rapor halinde genel karargâha bildirdiğinde hayli sertçe ve beklenmedik bir cevap alır: «Kısa zamanda, işsiz güçsüz kalıp da kendine meşgale arayan birçok Türk generali olacaktır.» (26).

Bundan sonra başvurulma sırası, kendi çıkarlarının tehlikede olduğunu sezinleyip milliyetçilerle ilişki kurmaya yatkın görünen İtalyanlara gelecektir. Mustafa Kemal bu amaçla İtalyan yüksek komiseri Kont Sforza'yla görüşecektir. Ama az sonra İtalyanların, milliyetçilerle ilişki kurma kozunu, olsa olsa ihtiyat olarak ellerinde bulundurmak istedikleri açık seçik anlaşılacaktır. Emperyalizmin, ülkenin sömürülmesinde aracı olarak Türk-Müslüman unsuru kullanmaktan vazgeçtiği, bu unsuru gözden çıkarmaya karar verdiği andan itibaren onunla (emperyalizmle) anlaşmak imkânı kaybolmuştu.

Kurulu düzenin çerçevesi içinde sonuncu bir eylem imkânı, İstanbul'da iktidara el koyma yolunda bir hükümet darbesi düzenlemek olabilirdi. Bu çözüm yolu da gözönünde tutuldu ve hatta bu amaçla gizli bir örgüt de kuruldu. (27) Ama mevcut güçler arasındaki ilişkiler ve başkentteki Türk idare cihazının içinde bulunduğu mutlak zaaf gözönüne alınınca, böyle bir eylemi işgal kuvvetlerinin burnu dibinde gerçekleştirmek için girilecek zahmet, yararından fazlaydı.

Sonunda milliyetçilerin içinde bulunduğu çıkmaza bir çözüm yolu getirecek olan, İstanbul hükümetinin, müttefiklerce de arzu edilen bu zayıflığı olacaktır. Müttefiklerin, kendilerine Anadolu'ya müdahale etme hakkını tanı-

(26) KINROSS, P. «Atatürk...»
(27) SELEK, S. «Anadolu İhtilâli» ve KINROSS «Atatürk...»

yan maddeleri uygulayabilmeleri için, ülkede doğacak bir anarşi durumuna ihtiyaçları vardı ve İstanbul hükümetinin taşrada bütün otoritesini kaybetmesi için ellerindeki her türlü imkânı seferber etmişlerdi. Bunun sonucu, kendi kaderine terkedilmiş olan Anadolu'nun, egemen sosyo-ekonomik gruplar çerçevesinde kendi kendine örgütlenmek zorunluluğunu duyması oldu.

Büyük devletlerin takındığı tutum, muhtemel bütün özerkçi güçlere imkân tanıyordu. Böylece «bilimsel-tarihi» delillerin sıralanmasıyla, Küçük-Asya'nın ta Hitler zamanından beri geçirdiği bütün siyasal değişiklikler yeniden gündeme getiriliyor, Paris Konferansı'nda ulusal hak iddialarına dayanak bulmak amacıyla, eski yaralar deşiliyordu. İyonya, Kilikya, Küçük Ermenistan, Büyük Ermenistan gibi Trabzon-Rum İmparatorluğu, hatta daha da geriye giderek Mitridate'nin Pontus krallığı tarihin karanlıklarından çıkarılıp hortlatılmak isteniyordu. Yunanıstan ve müttefikler, Karadeniz kıyı şeridinde bulunan ve Çarlık rejiminin düşüşüyle birlikte Rusya'yla bir alışverişi kalmayan Rus-Rum kolonisini yeniden Anadolu'ya yerleştirmeyi umuyorlardı. Bu ise Doğu Karadeniz bölgesindeki yerli Ortodoks azınlığın sayıca çoğalmasına ve Sovyet-Rusya'yla ortadoğu arasında coğrafi olarak, Ermenistan'la Gürcistan'ı takip eden yeni bir tampon devletin doğmasına imkân verecekti. Bu durumun o andaki sonucunu, bütün kıyı şeridi boyunca teşkil edilen Rum çetelerinin, bu tasarıların gerçekleştirilmesine «elverişli» bir hava yaratmayı denemeleri oldu.

Bu «siyasal» çetelerin yanı sıra, savaş sırasında ordudan firarın doğurduğu çetecilik de, ele birkaç parça bir şeyin geçirilebileceği her yerde, Hristiyan-Müslüman farkı gözetmeksizin devam ediyordu. Çizdiğimiz bu tabloyu tamamlamak için, nice zamandır geldi gelecek diye beklenen Ermenilerin dönüşünü de eklemek gerekir. Bunlar tasarılarını gerçekleştirmenin ilk adımı olarak 13 Nisan 1919 günü Kars'ı ele geçirirler.

Bu durum karşısında eşraf, kendisinden beklenmesi

gereken tepkiyi gösterdi. Merkezi idare düzeni korumaktan aciz kalıp da, ticaret ve tarım hayatının yürüyebilmesi için sükûnun sağlanması gerekince, eşraf bu işi yapmayı doğrudan doğruya kendisi üstlendi. Böylece İstanbul'da kurulup sırf aydın işi faaliyetlerle sınırlı kalan müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin hızla kendi sınırlarını aşarak değişikliğe uğradığını; bunların yerini kimi zaman İstanbul' daki kuruluşların bir devamı olarak oluşsa bile, az sonra onlardan bağını koparan mahalli nitelikteki örgütlerin aldığını görürüz. Kendilerine siyasal faaliyetleri «meneden» bu cemiyetlere mahalli çıkarların korunmasıyla yükümlü kuruluşlar gözüyle bakılıyordu ve bunlar en çok da, kurucuları o bölgenin eşrafından ve ileri gelenlerinden bulunduğu ölçüde, eşrafın çıkarlarını koruyan örgütlerdi. Bu cemiyetlerin kuruluşunda, en azından başlangıçta, antiemperyalist özlemler aramak yararsız olur. Hele içlerinden bazılarının itilaf devletleri yanlısı liberal bir parti olan İtilaf ve Hürriyet Partisi'nden türedikleri'ni düşünürsek. Ama bunlar azınlıkların milliyetçi iddialarına, gene aynı türden iddialarla karşı çıkmak zorunluluğunu duydukları ölçüde, ister istemez ulusal bir bilinçlenme olur. Bu cemiyetler aynı zamanda, mahalli egemen sınıfların merkezi bürokrasinin istibdadından kurtulma düşünü ilk defa olarak gerçekleştirdikleri için de son derece önemli bir unsuru ifade ederler. Böylece taşra eşrafı tarihte ilk olarak, kendine ait maddi kaynakları serbestçe kendisi kullanabiliyordu ve bu üstünlükten yararlanmak niyetindeydi. Başkentten gelen milliyetçi subaylara karşı duyulan belirgin ve sürekli güvensizlik işte burdan geliyordu. Bu iki unsur arasındaki uzun işbirliği dönemi boyunca ortaya çıkan bütün çatışmaların kaynağında bu güvensizlik yaratacaktır.

Anadolu'nun doğusunda kurulan müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin en önemlileri, hem Anadolu ticaretinin büyük şehirleri hem de o bölgedeki Ermeni ve Rumların giriştikleri faaliyetlerin asıl hedefi olan Trabzon ve Erzurum'da oluşmuştu. 10 Şubat 1919 günü Trabzon ve çev-

resindeki büyük ailelerin çoğunluğuna mensup temsilciler «Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti»ni kurmak üzere bir araya gelirler. Bu cemiyet o bölgedeki ulemadan, büyük tüccarlardan, büyük arazi sahiplerinden ve aydınlardan meydana gelen bir kuruluştu. Aydınlar dediğimiz kişilerin birçoğu da genellikle, eşraf takımının İstanbul'a okumaya gönderdiği oğullarıdır. (28) 26 Şubat günü Ermeniler bir «Büyük Ermenistan» devletinin kurulması yolundaki taleplerini Paris Konferansı'na sunarlar. Bunun üzerine İstanbul'da kurulmuş bulunan «Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti» Erzurum'da bir şube açmak üzere, bu vilayete hemen bir delege göndermeye karar verir. «Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi» adıyla açılan bu şube, daha çok Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti diye bilinir. Ama Birinci Dünya Savaşı boyunca şehrin uğradığı yıkımlar, zaten çoğunluğu Ermenilerden meydana gelen mahalli burjuvaziyi nerdeyse tamamen yoketmişti ve böyle bir harekete katılacak gönüllülerin sayısı pek de fazla değildi. Daha çok küçük burjuvaziye mensup bulunan faal bir grup büyük arazi sahiplerini bu hareketin peşine katmaya çalışacak, onlara güven vermek için de mahalli devlet yetkililerinden destek isteyecektir. O dönemdeki meslektaşlarının çoğu gibi kendi iradesiyle hareket eden zamanın Erzurum valisi, teşebbüsten yana çıkacak ve cemiyet böylece o mahaldeki devlet yetkililerinden destek görecektir. (29) Bütün bu kendine has özellikleri Erzurum'daki cemiyeti, milliyetçi subaylar tarafından ele geçirilmeye yatkın hale getirecektir.

Böylece, İstanbul'daki durum her türlü milliyetçi eylemi imkânsız kıldıkça, Anadolu, birbiriyle uyumsuz ve hatta çelişkili de olsa, böylesine bir örgütlenme içinde değerlendirebilen unsurlar sunuyordu. Üstelik Anadolu'nun belli başlı şehirlerinde konaklayan terhis edilmemiş

(28) GOLOĞLU, M. «Erzurum Kongresi», Ankara, 1968.
(29) DURSUNOĞLU, C. «Millî Mücadelede Erzurum», Ankara, 1946.

ordu birlikleri vardı ve bunların komutanları galip devletlerin denetim alanları dışında kalabilmek için ellerinden gelen her yolu deniyorlardı. O zaman İstanbul'daki milliyetçi subaylar, resmi bir görevle tekrar Anadolu'ya dönebilmek ve aynı zamanda gerekince kullanabilecekleri önemli askeri bir gücü hizmetlerinde bulundurabilmek amacıyla, Erkânı Harbiye içinden de sağladıkları destek sayesinde, bu birliklerin en önemlilerinin komutasını ele geçirmeye karar verdiler. Böylece Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Ankara'ya, Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'a ve Refet (Bele) Bey Sivas'a atandı. Sadece, bir deniz subayı olan Rauf (Orbay) Bey istifa etmiş ve yol parasını kendi cebinden ödeyerek Anadolu'ya gitmek zorunda kalmıştı. Aradaki köprüleri hemen yıkmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa'ya gelince, o da mümkün olan bütün resmi teminatlarla kendisini Anadolu'ya götürebilecek bir fırsatın doğmasını bekliyordu. Biraz tesadüflerin yardımı, biraz da bu alanda gösterilen ufak tefek çabalarla, sonunda bu fırsat 1919 yılı Mayıs ayında doğdu. Böylece ulusal kurtuluş hareketinin kurucuları olan bu beş kişinin bir araya gelerek işe koyulmaları mümkün oldu.

Artık alışkanlık haline getirilen oyunun kurallarına göre, Rum çeteleri Karadeniz kıyı şeridinde, Samsun bölgesinde, işin içinden çıkılmaz bir durum yarattıktan sonra İstanbul'daki İngiliz yüksek komiserliğine şikâyete başladılar. İngiliz yüksek komiserliği de, eğer etkili tedbirler alınmazsa, duruma müdahale edeceğini hükümete bildirdi. O zaman da olay yerine bir genel müfettiş gönderme zorunluluğu ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa Erkânı Harbiye-i Umumiye'deki dostlukları ve gizli ilişkileri sayesinde, sadece bu görevin kendisine verilmesini sağlamakla kalmayıp bu yolla üstlendiği yetkilerin kapsam ve şartlarını kendi istediği biçimde kabul ettirmeyi de başardı. (30) İşte böylece Mustafa Kemal bir gemiyle İstanbul'dan hareketle 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkacaktır. Türkiye

(30) KINROSS, P. «Atatürk...»

Cumhuriyeti'nin resmî tarihi bu günü millî mücadelenin başlangıç tarihi olarak kabul eder.

C — Paylaşmanın Yürürlüğe Konması

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basışından 4 gün önce, bir başkaları da, çok daha gürültülü bir biçimde gene deniz yoluyla gelerek Anadolu'nun bir başka liman şehrine ayak basarlar. Bunlar İzmir'e çıkan Yunanlılardı. Bu olay, İngiltere ile Yunanistan arasında uzun zamandan beri varılan anlaşmanın yürürlüğe konmasındaki ilk adımdır ve bu işe bahane olarak da, buluna buluna Fiume meselesi bulunmuştur. «Olur mu böyle şey» demememek gerek. Öyle ya, **yüksek diplomasinin işine akıl ermez!**...

Venizelos, 1919 yılının 3 ve 4 Şubat günleri Paris Konferansı önünde, Küçük Asya üzerinde hak iddiasında bulunmaktaydı. Adete göre bu talepler bu iş için kurulan özel komisyona havale edilmişti. Komisyonda bu talepler İngiltere ve Fransa'nın desteğini kazanırken, Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi ihtiyatlı bir tavır takınıyor, İtalya ise Yunan tezlerine kesinkes karşı çıkıyordu. (31) Demek ki, 19 Nisan günü İtalya Başbakanı Orlando, Dalmaçya kıyılarında bir liman olan Fiume'yi istediğinde, Yunanistan'ın talepleri henüz bir çözüme bağlanmış değildi. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson gibi, konferansa dahil diğer ülke temsilcileri de Orlando'nun bu teklifini reddettiler. Yalnız Lloyd George buna karşılık İtalya'ya Anadolu'da toprak verilmesini teklif etti. Görüşmeler bir sonuca ulaşamadan kesintiye uğrayınca, İtalyanlar konferanstan çekilerek, 2 Mayıs günü Fiume'ye bir savaş gemisi ve İzmir açıklarına da bir filo gönderdiler. 4 Mayıs günü ise Güney Anadolu'ya zırhlı askeri birlikler çıkardılar. Bu işten bıkkınlık getiren Wilson, müttefiklere ait bir

(31) TEMPERLEY, H.W.V. «A History of the Peace Conference of Paris» (**Paris Barış Konferansının Tarihi**), cilt VI. London, 1924.

filonun da İzmir limanına gönderilmesini teklif etti. O zaman Lloyd George, İtalyanların Anadolu'ya asker çıkarmalarını engellemek için en kolay ve en az masraflı yolun, Türkiye'ye bir Yunan müdahalesi olacağı telkininde bulundu. 6 Mayıs günü bu yolda karar alındı ve İtalyanlar konferanstan çekilmekten vazgeçip de 7 Mayıs'ta oturumlara katıldıkları zaman, attıkları adımı geri almak için artık çok geç kaldıklarını öğrendiler. (32) 14 Mayıs günü, Paris Konferansı tarafından Yunan istekleriyle ilgili olarak kurulan özel komisyonun İngiliz üyesi Harold Nicolson karısına yazdığı mektupta, bir gün önce, nihai tartışmaya katılmak üzere Lloyd George tarafından çağrılışını şöylece anlatıyordu: «İçeri girdim. Wilson ile Clemenceau koltuklarını benim getirdiğim haritanın önüne çekmişlerdi. Yarım saatten beri bazı itirazlarda bulunmak üzere konuşma sırasının bana gelmesini bekliyordum. Lloyd George gibi başkan Wilson da çok nazikti. Clemenceau'ya gelince «Boş ver delikanlı, sıkma canını!» der gibi bir havadaydı. Bu bilgisiz ve sorumsuz insanların Küçük-Asya'yı, bir pasta gibi dilim dilim parçalama hakkına sahip olmaları çok korkunç! Hem de Küçük Asya ile doğrudan ilgili kişilerin bulunmayıp yalnızca benim bulunduğum bir yerde» (33).

Böylece Yunanlılar 15 Mayıs günü İzmir'e asker çıkarıyorlar ve ayın 19'unda da Lloyd George Paris Konferansı'ndaki meslektaşlarına; konuyu Orlando'yla tartışmış olduklarını; Orlando'nun Fiume'ye karşılık olarak Küçük Asya işine «boş vermeyi» kabul ettiğini ve bütün bunlar-

(32) EVANS, L. «United States Policy and the Partition of Turkey 1914-24» (**ABD'nin Siyaseti ve Türkiye'nin Bölüşülmesi, 1914-24**) Baltimore. 1965.

(33) WALDER, D. «The Chanak Affair» (**Çanakkale Olayı**), London. 1969. Lloyd George da aynı şekilde, dağları kahverengi, ovaları yeşille gösteren topoğrafik bir haritada, yeşil lekelerin Rumları, kahverengi lekelerin ise Türkleri gösterdiğini ileri sürerek, dolayısıyle Rumların Türklerden daha kalabalık olduğunu açıklamaya çalışıyordu.

dan sonra kendilerinin de Fiume'yi İtalya'ya bırakabileceklerini açıklıyordu. (34).

Mütarekede çizilen sınırların çiğnenmesinin ilki Yunan çıkartmasıyla olmadı. Fransızlar 1918 yılı sonlarından itibaren Mersin ve Adana'yı işgal etmişler, 1919 yılı başlarında İngilizler Antep ile Maraş'a girmişler ve aynı yılın Mart ayında ise İtalyanlar, Yunanlıların İzmir'e çıkışından hemen önce, Antalya'yı ve Akdeniz kıyı şeridindeki diğer limanları ele geçirmişlerdi. Bu işgaller başlangıçta o bölgelerdeki halkın hiç bir tepkisiyle karşılaşmamıştı. Hatta, işgal ettikleri bölgenin eşrafı Fransızlara kucak açmış, onları törenlerle karşılamıştı. (35) Aynı şekilde, bir Yunan işgalini önlemek için, İtalyanlar, bizzat yerli eşraf tarafından bazı bölgeleri işgal etmeye çağrılmışlardı. (36) Ama Yunanlıların İzmir'e çıkması sürekli bir fetih durumunun ve bir etnik unsurun diğer bir etnik unsura karşı sonuna kadar vereceği savaşın başlangıcıydı. Yunan ordusundan çok mahalli Rum ahalinin yol açtığı şiddet olayları İzmir'de patlak verip, daha sonra Yunan birliklerinin ilerlemesiyle, bütün bölgeye yayılınca, Yunan çıkartmasının mahiyeti daha ilk gününden itibaren yukarda söylediğimiz gibi belirdi.

Ama bu duruma karşı bir bilinçlenme de yavaş ve derece derece oldu. Türk eşrafından kişiler, canlarının, mal ve mülklerinin korunması için çok kere yerli komşuları olan Hıristiyan eşrafla pazarlığa giriştiler; hatta ilerleyen Yunan ordusunu karşılama törenleri düzenlediler. Tehlikenin ucu kendilerine daha fazla dokunduğu için daha katı bir tutum takınan büyük arazi sahipleri ise, bölgelerinde müzmin bir baş belası haline gelmiş olan silahlı çeteleri örgütleyerek direniş nüveleri kurdular. Ama bu çeteler, son tahlilde, askerlerden çok, Hıristiyanmış Müslümanmış demeden sivillere saldırmak eğilimindeydiler. Kı-

(34) EVANS, L. «United States Policy...»

(35) ENER, K. «Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı», İstanbul, 1963.

(36) ARIKOĞLU, D. «Hatıralarım», İstanbul, 1961.

sacası Yunan çıkartması ülkenin bölüşülmesi tehlikesini somutlaştırarak, ülkedeki herkesi kendi sorumluluklarını duymaya, bir seçim yapmaya iterken, aynı zamanda milli güçler de, bu seçimi etkileyecek biçimde yarışa katılmaktaydılar.

D — Eşraf ve Ordu İttifakı

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a geldiğinde, Osmanlı ordusunun Anadolu'daki en itibarlı kişisiydi ve yetki alanı ülkenin hemen hemen bütün merkez ve doğu kesimini kapsıyordu. Böylece o, başlayan kurtuluş hareketinde kendini, İstanbul dışındaki askeri çevrelerde, kolayca önder olarak kabul ettirebildi. İlk olarak böyle bir hareketten yana olan ordunun büyük çoğunluğu, mevkii kadar meziyetleriyle de, onun şahsında kendine tam istediği şefi buluyordu. Ama iş orduyla bitmiyordu; eşrafın desteğini kazanmak, onunla ittifaka girmek gerekiyordu. Bu böyle bir mücadelenin başlatılabilmesi için yüzde yüz gerekliydi. O günün şartları içinde bir askeri hükümet darbesi hiçbir şeyi çözümlemezdi. Çünkü böyle bir hükümet darbesi, idari mekanizmada kilit mevkileri ele geçirip de, bunları kendi hesabına çalışır hale sokmadıkça bir anlam taşımayacaktı. Oysa Osmanlı devletinin idari mekanizması büyük ölçüde parçalanıp dağıtılmıştı ve elde kalan kırıntılar da işgal kuvvetlerinin denetimi altındaydı. Bizzat ordunun kendisi de sivil idari mekanizmanın yerini alacak, ve kurtuluş mücadelesini yürütebilmek için gerekli kaynakları sağlayacak güç ve imkânlara sahip değildi. Eşrafa gelince, bu kategori mensupları da, devlet otoritesinin tamamen yok olup silinmesinden duydukları endişeyle, kendi aralarında mahalli çapta örgütlenerek, kendi başlarının çaresine bakma yollarını deniyorlardı. Ordu, bilinen hiç bir asla esasa göre kurulmamış olan bu çeşitli örgütleşmeler üzerinde, kendi varlığını zorla kabul ettirmeyi düşünemezdi. Öte yandan bu örgütleşmeler de, orduya duydukları güvensizliğe rağmen, kendilerini himaye edecek

bir güce muhtaçtırlar. Böylece orduyla Anadolu eşrafı, bu zorlu dönemde, ülkenin ayakta kalan tek güçleri olarak sonunda birbirlerine yaklaştılar ve birbirleriyle anlaşma yoluna gittiler. İttifaka girerken her iki grubun da güçleri eşit olunca, aralarındaki kaynaşma demokratik kuralları izledi ve demokratik görünümler kazandı.

Bu yolda uygulamaya geçen milliyetçilerin ilk amaçları, Türk milletini temsil ettiği kabul edilen bir kurucu meclisi toplamak ve girişilen mücadeleyi bu meclise onaylatmaktı. Bu işlemin, eşrafın tutuculuğuyla çatışmaması için, derece derece ve bir çok aşamada gerçekleştirilmesi gerekiyordu. İstanbul hükümetinin zaafa düşmesi ya da müttefiklerin beceriksizliğiyle doğan her fırsatta, Osmanlı İmparatorluğu'yla Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumlarını birbirinden ayıran uçurumun kapanmasında bir adımın, hiç kimseyi ürkütmeden atılmasını sağladı. Hem de bu, tam bir meşruluk ve mevcut kanunlara uygunluk içinde yapıldı.

Böylece 9. Ordu kıt'aat müfettişliği (*) göreviyle Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya gelir gelmez ulusal bir kongre toplanması amacıyla ülkenin bütünüyle ilişkiye geçiyordu. Bu arada Kâzım Karabekir Paşa da Erzurum'a yerleşiyor ve bu şehirdeki henüz yeterince güçlenememiş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kendi himayesine alıyordu. Erzurum'daki cemiyetin üyeleri, Mustafa Kemal Paşa'dan Karadeniz kıyılarına, İzmir'dekine benzer bir Yunan çıkartmasının an meselesi olduğunu bildiren bir telgraf alındıktan sonra, Kâzım Karabekir Paşa'nın da direktiflerine uyarak, Trazon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti üyeleriyle diğer doğu illerinde aynı

(*) Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın görev alanı Anadolu'daki terhis edilmemiş birliklerin hemen hepsini içine alıyordu. Çünkü o sıralarda zaten 9. Ordu ilga edilmiş durumdaydı ve bir süre sonra 3. Ordu olarak yeniden kurulacaktı. Bu orduya da Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Erzincan ve Canik vilâyetlerindeki birlikler dahildi. (Ç.N.)

amaçla kurulmuş cemiyetlerin üyelerini Erzurum'da yapılacak olan Kongre'ye çağırdılar. (37)

Kongrenin ilanından bir hafta sonra İstanbul hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırıyordu. Paşa'nın zaman kazanmak üzere giriştiği bütün teşebbüslere rağmen, artık iki taraf arasında köprüler atılmıştı. 20 Haziran günü Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey Amasya'da toplanarak, yurdun tehlikede olduğunu ve bağımsızlık için mücadelenin başladığını ilan ediyorlardı.

Erzurum ve Sivas'ta yapılan iki kongrenin tarihi, milliyetçilerin eşrafa kendi varlıklarını kabul ettirmelerinin ve giriştikleri eylemi onlara onaylattırmalarının tarihidir. Öyle ki bu kabul ettiriş, İstanbul'daki rejime karşı bile bütün meşruluk görüntüsünü koruyup demokrasinin kurallarına uyarak, birbirini izleyen aşamalar halinde oldu.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiğinde, ordu müfettişliği görevinden fiilen uzaklaştırılmış olduğunu öğrendi ve aynı gün yalnız bu görevden değil ordudan da istifa ettiğini bildirerek buna cevap verdi. Bu olay, eşrafın ona karşı güvensizliğini hafifletmeden sahip olduğu otoriteyi yokettiğinden nazik bir durum yaratıyordu. Şimdi eşraf kesimini içten elde etmeyi denemek gerekiyordu ve bu, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üzerinde yürütülen denetim sayesinde mümkün oldu. Mustafa Kemal istifasından iki gün sonra, kendini bu cemiyetin başkanlığına, Rauf Bey'i ise ikinci başkanlığına seçtiriyordu. Kâzım Karabekir Paşa'ya gelince, Kongre'ye katılacak cemiyet üyelerinden ikisinin istifasını sağlayarak onların yerine Mustafa Kemal Paşa'yla Rauf Bey'i getirmişti. Böylece milliyetçi kesimin bu üç önderi, tam üyelik hakkıyla, Şarki Ana-

---

(37) GOLOĞLU, M. «Erzurum Kongresi».

dolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (*) kongresine katılırlar. (38) Tarihte bu kongre Erzurum Kongresi adıyla anılır.

Kongre çalışmalarına doğu vilayetlerinden gelen ellidört delegeyle 23 Temmuz 1919 günü başladı. Kongreye katılan delegelerin 17'si eşraf (büyük arazi sahibi ve büyük tüccar), 6'sı ulema (şeyh, hoca), 14'ü devlet memuru (öğretmen, subay ve doktor), 3'ü eski mebus ve 2'si de milliyetçi önderlerdi. Böylece bu kongre, o zamanki Türk burjuvazisinin bütününü olduğu kadar, büyük toprak mülkiyetine dayalı sosyal kategorileri de temsil eden üyelerden biraraya gelmişti. Milliyetçiler bu bütüne kendilerini kabul ettirmeyi bildiler ve Trabzon büyük burjuvazisinin muhalefetine rağmen yoğun bir kulis faaliyetinden sonra Mustafa Kemal, kongre başkanlığına seçildi. (39).

Kongrede varılan kararlar, bağlayıcılığı mahalli çapta kalmasına rağmen, milli mücadelenin ilk işaret bayrağını dikmiş oluyordu. Şarkı Anadolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin kongrede kabul edilen ve bir bildiri niteliğinde olan tüzüğü, birinci maddesiyle Doğu Anadolu vilayetlerini «hiç bir sebeb ve bahaneyle yekdiğerinden ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir kül»; bu bölgede yaşayan bütün Müslüman halkı ise «yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve hissi fedakârî ile meşhun ve vaziyeti ırkıye ve içtimaiye ve şeraiti muhitiyelerine riayetkâr özkardeş» saymaktaydı. Böylece bu madde «Osmanlı milleti»nden geriye kalan bütün Müslüman unsurlara, arala-

(*) İstanbul'da kurulan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin bir şubesi olarak, Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi adıyla, Erzurum Kongresi'nden 8 ay önce kurulan ama genellikle Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla anılan örgüt, bu kongreyle feshoIunup yerini, artık İstanbul'daki cemiyetle hiç bir ilgisi olmayan Şarkı Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bırakır. Eski kuruluşun üyeleri de toptan bu yeni örgüte katılır. (Ç.N.)

(38) GOLOĞLU, M. «Erzurum Kongresi».

(39) GOLOĞLU, M. «Erzurum Kongresi».

rında bulunan ırk ayrılıklarının üstüne çıkarak, dini bir birlik, bir bütün gözüyle bakıyordu. Tüzüğün ikinci maddesi ise yurt toprakları üzerinde öteden beri birlikte yaşanan «bilcümle anasır (unsurlar) Hıristiyaninin kavanini devleti Aliyeyi Osmaniye ile müeyyed hukuk-u müktesebelerine (Osmanlı Devleti kanunlarıyla kayıtlı müktesep haklarına) tamamen riayetkâr» olunmakla birlikte, «Rum ve Ermenilerin bizzat veya bilvasıta hafi ve celi (gizli ve açık), her ne şekil ve surette olursa olsun, hakimiyet-i Osmaniye ve hukuk-u islamiyeyi ve mevcudiyeti milliyemizi muhil (bozucu) bir vaziyet almalarına katiyen müsaade edilmeyeceği»ni belirtiyordu. Aynı şekilde galip devletlerden gelecek «her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkil-i gayesine matuf olarak telakki edileceğinden, müttehiden (birlikte) müdafaa ve mukavemet esasının kabul edildiği» bu maddeye ekleniyordu. Böylece mücadele ister istemez, emperyalizme karşı olarak şekillenmeye başlıyordu. Ama Erzurum Kongresi'nde Trabzon büyük burjuvazisi tarafından temsil edilen liberal muhalefet de, gelecekteki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Büyük Millet Meclisi sayabileceğimiz bu kongreyle birlikte kendini açığa vurdu. Liberallerin son anda kongreye sunduğu karşı önergede ise şu sözler yer alıyordu: «Bizlerin bu Kongreden intizar ettiğimiz, gaye Şarki Anadolu vilayetleri halkının siyasi, iktisadi menafide müşterek (çıkarlarında ortak) bulunduklarını yakinen idrâk ettiren tehlikei hazıra (bugünkü tehlike) karşısında bugün ve yarın için ihtiham (katlanılması) lazım gelen müşkilatı dahiliye ve hariciyeyi (iç ve dış zorlukları) refetmek (ortadan kaldırmak) sefalet ve felâketin barı sıkleti (ağırlık yükü) altında ezilmiş halkımızın medeni milletler meyanında hakkı hayat sahibi olduğunu ispat eylemek esasına müstenid mukarreratı mühimme ittihaz etmesi (önemli kararlar alınması) bir taraftan mazinin tesirat ve avamili (etkiler ve etmenler) idariye ve iktisadiyesi altında mevmid ve zebunu felaket (ezik ve mutsuz) olmak yüzünden kuvvei mukavemesi (direnç gücü) hırpalanmış bulunan ekseriyet (çoğu) halka

beşeri ve insani düşüncelerle yeni bir şehrah (yol) açması, diğer taraftan adalet ve inkılâpperver milletlerden müzahareti temin edecek (gözetilmeyi sağlayacak) siyasi ve iktisadi esasatı muhtevi (esasları ihtiva eden) bir program ihdas ederek milletler muvacehesinde Türk ve Müslümanların da müştakı hürriyet ve medeniyet (özgürlüğü ve uygarlığı özlemiş) olduğunun ispat edilmesidir.» (40) Bütün bu tumturaklı laf ebeliğinde dile getirilmek istenen iki şey vardı: önce, özel teşebbüse ayak bağı olacak merkeziyetçi bir devlet artık istenmiyordu; sonra da ülkenin kapılarını yabancı sermayeye açmak için, elden ne gelirse, yapılması isteniyordu. Günümüz Türkiye'sinin bütün çelişkilerinin özeti olan, siyasal emperyalizme hayır derken ekonomik emperyalizme kapıyı açık bırakmak tutumu, köklerini Türk devletinin oluşmasının ta başlangıçlarından alır. Buna, Türk burjuvazisi ve eşrafının nesnel çıkarlarını en fazla temsil eden tutum gözüyle bakabiliriz. Mustafa Kemal Paşa bu önergeyle birlikte beliren görüşü Erzurum Kongresi'nde geçiştirecek; ordu verdiği mücadeleden ve zaferden aldığı güçle ve de küçük burjuvazinin desteğiyle, cumhuriyetin kuruluşundan sonra günden güne güçlenen bu muhalefete, daha uzun zaman karşı durabilecektir. Oysa bu, baştan kaybedilmiş bir mücadeledir. Önceleri Kurtuluş Savaşı ordusu ve onun müttefikleri tarafından kendi saflarına kazanılmış gibi görünen eşraf, tahmin edilenden daha uzun bir süre içinde olsa bile, sonunda durumu tersine çevirecektir. Üstelik, orduyla olan ittifakın cumhuriyeti yaratan ilerici güçlere kendi ekonomik ve sosyal statüsünü onaylatmak demek olduğunu düşünürsek, eşrafın toprak ve diğer üretim araçları üzerindeki mülkiyetinin olduğu gibi süreceği açıktır. Böylece, egemen bir sınıfla girilen bu ittifak sonunda gene o sınıfın işine yarayacaktır.

Ama Türk Kurtuluş Savaşı tarihinin bu ilk kongresi sonunda milliyetçiler dizginleri ele geçirmişlerdi. Bunlar

(40) GOLOĞLU, M. «Erzurum Kongresi».

kongreye, onun yerine ve adına faaliyet göstermeye yetkili bir Heyet-i Temsiliye (Temsilciler Kurulu) seçtirmeyi başardılar. Böylece, bu heyeti temsiliyenin başkanlığına getirilen Mustafa Kemal, bundan böyle Doğu Anadolu vilayetleri halkı temsilcileri adına karar alabilecek ve bu kararları yürütmeye koyabilecekti. Şimdi geriye sadece, bu heyeti temsiliyenin yetki alanını ülkenin bütününü içine alacak biçimde genişletmek kalıyordu. Bu da bir ay sonra yani 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan ikinci kongrenin hedefi oldu.

E — Ulusal Bir Gücün Doğması

Sivas Kongresi aslında ülkenin bütününü temsil etmekten uzaktı. Kongrenin açılışında delege olarak sunulan 31 kişinin sadece 20 kadarı gerçekten çeşitli vilayetlerden gelmişlerdi. Geriye kalan delegeler ise Erzurum Kongresi'nin temsilcileri ya da bu kongre tarafından atanmış görevlilerdi. (41) Ama Sivas Kongresi'nin kendini «Milli İrade»yi temsil ediyor göstermesi gerekiyordu ve bu görünüm korundu.

Kongrenin üzerinde tartıştığı en önemli sorunlardan birisi Amerikan mandasıydı. Aralarında milliyetçi önderlerden Rauf Bey ve Refet Beylerin de bulunduğu, İstanbullu aydınların büyük bir kesimi, hiç olmazsa ülkenin içinden yeni çıktığı savaşın yorgunluğunu üzerinden atıp kendini toparlayabileceği, gelişmesini sağlayabileceği bir zamana kadar, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye üzerinde sınırlı mandasını istemeyi teklif etmekteydi. Bunlara göre, durum öylesine umutsuzdu ki, Türkiye'yi ancak, ülke üzerinde «menfaat gözetmeyen» (!) bir ülkenin yardımı kurtarabilirdi. İş böyle olunca, o dönemde Türkiye'de önemli çıkarları bulunmayan Amerika Birleşik Devletleri'ne en uygun mandacı devlet gözüyle bakılıyordu. Sonunda Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'ne (yasal meclisine)

(41) GOLOĞLU, M. «Sivas Kongresi», Ankara, 1969.

bir resmi yazı göndererek ülkede durumu incelemek ve bir hükme varmak amacıyla, bir araştırma komisyonunun gönderilmesi yolunda talepte bulunmaya karar verildi. Bir yanda Fransız-İngiliz çıkarlarının, öte yandansa yurttaşlarının kesin tecrit siyaseti eğiliminin etkisi ve baskısı altında kalan Başkan Wilson bu talebe gereken ilgiyi göstermedi ve bu mesele o noktada kaldı.

Sivas Kongresi öngörüldüğü biçimde sona erdi: Erzurum Kongresi'nde meydana getirilen heyet-i temsiliyenin yetkileri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adıyla, yurt çapında genişletildi. Bu cemiyet, mahalli çapta kurulmuş bütün kurtuluşçu örgütlerin birbirleriyle kaynaşmasından meydana gelmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa ülkedeki bütün ulusal kurtuluş hareketi nüvelerinin önderi haline geliyordu. Bu kongreden hemen sonra, İstanbul'daki yönetim yetkililerine karşı, hükümetin görevinden çekilmesi ve onun yerine, milli hareketten yana olan ve başkentteki meclisin yeniden açılması için seçimlere gitmeyi taahhüt eden yeni bir hükümet işbaşına getirilmesiyle sonuçlanan, geniş bir kampanya açıldı.

İstanbul'daki siyasi çevrelerde geriye atılan bu adım Anadolu'da başlayan örgütlenmenin meşruluğu yolundaki delilleri gerekçesiz bırakmasıyla, milliyetçilerin durumunu güçleştiriyordu. Ama onlar, galip devletlerden kaçınılmaz olarak gelecek ve siyasal dengeyi kendi istedikleri yönde değiştirecek olan tepkiyi sabırla bekleyip, bekle ve gör politikasını başarıyla sürdürmeyi bildiler. İtilaf devletleri Türkiye'yle yaptıkları barış antlaşmasını birçok sebep yüzünden sürüncemede bırakmışlardı. Rusya'da çarlık rejiminin düşüşü ve ülkeyi paylaşacaklar arasına Yunanistan'ın da karışması, binbir özenle hazırlanan gizli antlaşmaları altüst etmiş, değiştirmişti.. Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye'nin kendi mandası altına girme ihtimali hakkında vereceği karar beklenmişti. Nihayet, Kızılordu'nun Rusya'da kazandığı zaferler, Türkiye sorununun bir kere daha, bu kere de bu ülkede doğan

yeni rejimin Akdeniz'e inmesine set çekecek bir biçimde ele alınması gerekliliğini doğuruyordu. Ama bu işe nasıl bir çözüm getirileceğini de kimse bilmiyordu.

1919 yılı sonlarına doğru, galip devletlerin Anadolu'daki tutumları daha berraklaştı. Yunanlılar batıda, İngiliz işgal kuvvetleri komutanı Milne'in çizdiği ve «Milne hattı» diye bilinen hatta durdurulmuştu. 15 Eylül günü İngilizler, Fransızlara Adana ve Maraş çevresini bırakırken, Musul petrolleri karşılığında onlara çetin ceviz armağan etmekteydiler. Güney Anadolu'da da, aynı şekilde, İtalyanların durumu belirliliğe kavuşuyordu. Müttefikler işte bu şartlar içinde, 12 Şubat 1920 günü, Türkiye'yle barış antlaşmasına son şeklini vermek amacıyla, Londra'da yeniden biraraya gelmeye karar verdiler. Bu arada yeni bir unsur da devreye eklenmişti: 16 Ocak 1920 günü ilk oturumunu yapan, İstanbul'daki yeni Osmanlı Meclis-i Mebusanı, resmi bir bildiriyle, mütareke hattının içinde kalan yurt topraklarının bölünmezliği ilkesini kendine mal ediyordu. Ama Londra'daki konferans çeşitli sorunları tartışırken, Fransız işgal bölgesinde savaş patlak verdi. Fransız işgal kuvvetleri, düzenli askeri güçlerine dahil ettikleri Ermeni birliklerini kullanmak gibi kötü bir fikre saplanmışlardı ve Türklerin savaş damarını kabartmak için, Ermenileri askere almaktan ve onları harekâta sokmaktan daha iyi bir uyarıcı olamazdı. Memleketlerine giren Fransızları dostlukla karşılamak üzere heyetler düzenleyip gönderen ahalinin, silaha sarılıp işgal kuvvetlerine karşı başarıyla dövüşmesi için, Ermenilerin birkaç ay boyunca giriştikleri misillemeler yetmişti. İşte böylece halk, işgal kuvvetlerine karşı bağımsızlık savaşının ilk silahlı kavgalarını verdi. Gerek mahalli eşrafın kendisi tarafından, gerekse milliyetçilerin olay yerine kasıtlı olarak gönderdiği subayların çabası sayesinde kurulan çeteler, kendi aralarında güçbirliğine girerek Fransızları ve Ermenileri memleketlerinden sürüp attılar.

Fransızların uğradığı ilk yenilgilere ait haberler, zengin bir «Ermeni katliamı» edebiyatıyla da şişirilerek Lond-

ra'ya varınca, konferansa katılan devletler tehlike çanlarının çaldığını anladılar ve İstanbul'un askeri yoldan işgaliyle Türkiye'ye gözdağı vermekte karar kıldılar. 16 Mart 1920 günü uygulanan bu işgal aslında sembolik bir harekâttı. Çünkü şehir mütarekeden beri fiilen işgal altındaydı. Ama işgal, asıl bu sembolik değeriyle milliyetçilerin elinde koz olacaktı. İşgal kuvvetleri ayrıca Meclis-i Mebusanı da basıp, milliyetçi mebusların en önemlilerini tutukladılar. Rauf Bey de bunların arasındaydı. O zaman meclis kendi kendini dağıtmaya karar verdi ve milliyetçilerin, Mustafa Kemal'in yerleşmiş bulunduğu Ankara'ya kaçışları başladı.

İstanbul'un işgali ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın dağılması, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne yeniden meşruluk kazandırdı ve böylece Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bir millet meclisinin toplanacağını ilan edebildi. Bu meclisin 23 Nisan 1920 günü açılışı, yeni Türkiye Devleti'nin doğuşunu fiilen tamamladı.

F — Halkın Tepkileri

Ülkenin her köşesinden gelen temsilcilerin hazır bulunduğu millet meclisi, karşılaştığı çok sayıdaki ufak tefek engellere rağmen, eşrafla ordunun bir birlik haline gelişini pekiştirdi. Bir yasama ve yürütme organının ortaya çıkışı ayrıca, bundan böyle Ankara'ya yönelen bir idare mekanizmasının yeniden işlerlik kazanmasına imkân veriyordu. Ülkenin denetimini barış durumu içinde ele geçirme işine, tamamlanmış gözüyle bakılabilirdi. Ama iş burda bitmiyordu. Çünkü gerçek savaş asıl şimdi başlayacaktı ve bu savaşı kazanmak için ülkenin bütün insan kaynaklarını, ekonomik ve siyasal kaynaklarını seferber etmek gerekliydi.

İşte Anadolu'da iktidarı ele geçiren yeni yönetici sınıfla sömürülen kitleler arasında ilişkiler sorunu, ilk defa olarak bu muhteva içinde ortaya konuyordu.

1919 yılı Mayıs ayında, Yunanlıların Anadolu'ya çıkışları ve ilerleyişleriyle, savaş ülke içlerine kaydığı zaman, Türkiye'deki köylülükle tarım proletaryası, başlangıçta milis güçlerinin kuruluşuna hayli ilgisiz kaldı ve bunlara katılmaya pek istekli görünmedi. Bu sosyal kategorilerin, büyük arazi sahipleri ve eşraf konusunda geleneksel olduğu kadar doğal güvensizliklerine, 1914 yılındaki «seferberlik»den beri bir de subay, daha genel bir ifadeyle, ordu korkusu katılmıştı. Böylece 1919 yılında milliyetçi subaylar, Yunan ilerleyişini durdurmaya yetecek milis güçlerini oluşturmak amacıyla Batı Anadolu'yu taramaya başladıklarında, giriştikleri eylem başlangıçta pek başarılı olmadı.

Bu işi tamamlamanın ilk şartı, besbelli ki eşrafın onayını almaktı. Bu kesimin tutumu ise, mahalli şartlara bağlı olarak bir türlü tam açıklığa kavuşamadı. Genel olarak denebilir ki, büyük arazi sahipleri direnmeden yana gözükürken, şehirlerdeki ticaret burjuvazisi çok kere kendi durumunu teminat altına almak amacıyla, mahalli Hıristiyan azınlıkla pazarlığa girmeyi tercih etti. Ama Türk-Müslüman burjuvazisinin özellikle refah içinde olduğu bazı şehirlerde direniş nüveleri belirdi.

Eşrafın harekete katılmasını sağladıktan sonra, sıra çetelerin kurulmasına geliyordu. Bu da kolay iş değildi. Bu konuda da büyük arazi sahipleri daha geniş imkânlara sahipti. Çünkü kendi köylerindeki insanları silah altına alarak, emirlerinde askeri birlikler kuracak güçleri vardı. Ama eşraf, hocaların «mukaddes cihat» çağrılarına rağmen, çeteci toplama işini pek ilerletemiyordu. Ödemiş kasabasındaki eşraf ve subaylar, gönüllü olarak gelenlere 1600 tüfek dağıtmışlar ama iş çeteyi kurmaya gelince, haber saldıkları bu insanlardan ancak 120'sini karşılarında bulabilmişlerdi. Merkezi otoritenin ortadan yokolup silinmesi, mahalli otoritelerin de bilinmezden gelinmesi sonucunu doğuruyordu. Bu durumda «inandırıcı bir gücün» varlığı gerekliydi. Bu güç de, bölgenin gelenek-

sel eşkiya çetelerinin başlarıyla girişilen ittifak yoluyla sağlandı.

Batı Anadolu bölgesinde, ta onyedinci yüzyıldaki ünlü eşkiyalık döneminden beri «efe»lerin varlığı müzmin bir durum haline gelmişti. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren ise, merkezi otoritenin ve kapitalist tarım alanının çoğalmasıyla, bu çeteler fiilen büyük arazi sahiplerinin hizmetine girmiş ve onların iktidar ve baskı aracı haline gelmişti. Birinci Dünya Savaşı döneminin asker kaçaklarıyla bu çetelerin sayısı büyük ölçüde artmıştı ve merkezi otoritenin yokolup silinmesi bunların gücünü çoğaltıyordu. İşte tam bu sırada eşraf ve milliyetçiler onları, kendi kurdukları milis güçleriyle birleşmeye çağırdılar. Efeler, gösterdikleri faaliyeti meşru kılmaya yarayacak olan böyle bir teklifi tam bir oybirliğiyle kabul ettiler. Böylece birkaç ay içinde, kanun kaçağı eski çete başları, milis güçlerinin komutanları haline geldi. O anki şartların zorlamasıyla milliyetçilerin de kendilerine destek haline geldiği efeler, çetecilikteki ustalıkları ve bilgileri sayesinde, orda burda dağınık bir biçimde kurulmuş olan milis güçlerini, kısa zamanda, kendi komutalarında birleştirip merkezileştirdiler.

Ama bu arada Yunanlıların ilerleyişleri durdurulmuştu ve milis birlikleri, yıpratma amacıyla Yunan ordusuna karşı girişilen birkaç baskın hareketi bir yana bırakırsa, ülkenin sırtından geçinen bir güç haline gelmeye başlamıştı. O günlere ait belgelerden, milis güçlerinin toplanması ve iaşesinin sağlanmasıyla, o dönemin efsaneleşmiş çetebaşı Demirci Mehmet Efe'nin görevli olduğunu öğreniyoruz. Bunun ne demeye geldiği besbellidir. İki ayrı eylemi birbiriyle bütünleştiren yöntem çok basitti: bir köye baskın yapılıyor ve hali vakti iyi olanların evleri yağmalanıyordu. O arada köylüler de yağmaya katılmaya zorlanıyor veya aralarında husumeti olanlar birbirleriyle hesaplaşmaya itiliyordu. Böylece bu köyler de kanun dışı hale geliyorlar ve selameti köyü basan çeteye katılmakta buluyorlardı.

Milliyetçiler ve daha sonra da Ankara'daki millet meclisi, ilk başlarda bu çeteleri tanımak ve onlara dayanmak zorunda kalınca, ulusal hareketle köylülük arasındaki karşıtlık daha da arttı. Bu karışıklıklar döneminde, eşraf ve büyük arazi sahiplerinin çetelerin denetimini fiilen ellerine geçirip, onları kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmayı başarıp başaramadıklarını kesinkes söylemek güçtür. Fakat aralarında en önemlileri de bulunan bazı çetelerin büyük arazi sahiplerinin kişisel kumandasında bulunmaları Kurtuluş Savaşı sırasındaki devrimci sosyalist akımların çetelerin bağrında doğduğu hakkındaki bölük pörçük ve çelişkili söylentilere rağmen çetelerin birer halk hareketi, hele de devrimci bir hareket olma ihtimali konusunda, bizi kuşkuya düşürmektedir.

Gerçek şu ki, söz konusu hareketler ahalinin bir çeşit kendi kendini savunma mekanizmasıyla, İstanbul hükümeti tarafından örgütlenen ve başkentin işgalinden sonra müttefikler tarafından da korunup gözetilen gericiliğin kucağına itildi. Konu bu noktaya gelmişken, kitlelerin gönüllü olarak katılmasıyla belirginleşen hareketlerin, ülkenin tarihinde sık sık rastlanan bir çelişkiyle, gerici hareketler olup çıktığını söylemek yanlış olmaz. Gerçekten de «Din elden gidiyor» propagandasının, kitleler içinde etkisiz kalan milli tezler karşısındaki üstünlüğü ve halkın hakkını yiyen aracılara karşı, «hükümdarın tebasıyla, birlikte olduğu»na dair bir türlü silinip atılamayan inancın yeniden doğmuş olması sonuçta Ankara'da yeni kurulan rejime karşı Anadolu halkı içinde çok büyük çapta kitle ayaklanmalarının doğmasına ve ona tehlikeli günler yaşatmasına yol açtı.

Bu durum karşısında milliyetçilerin yapabildiği tek şey, tahmin edilmesi güç olmayan bütün sonuçlarına rağmen, ayaklanmaları bastırmak üzere bizzat bu ayaklanmalara sebep olan unsuru, yani milis güçlerini olay yerine göndermekti. Ankara hükümeti bu tür bir yöntem kullanarak, ulusal mücadeleyi halka zorla kabul ettiriyordu demek pek yanlış olmaz. Hele asker kaçaklığını ölümle

cezalandıran kanunların çıkmasından ve bunları uygulamak üzere seyyar «İstiklâl Mahkemeleri»nin kurulmasından sonra bu durum daha da açıklık kazanacaktır.

Kazandığı zaferler milis güçlerini çok güçlü, bu güçlerin başlarını ise Ankara için çok tehlikeli kılacaktı. Üstelik Yunan ordusunun, İstanbul hükümetini barış anlaşmasını imzalamaya zorlamak ve İstanbul çevresini milliyetçi tehlikeden temizlemek amacıyla, 1920 yılı yazında giriştiği ileri harekât, milis güçlerinin düzenli bir ordu karşısında pek de bir işe yaramadığını gösterecektir. Böylece Ankara hükümeti, yürürlüğe soktuğu olağanüstü kanunlara da dayanarak, kuvayi seyyareyi (milis güçlerini) ilga etmek niyetiyle, düzenli bir ordu toplama işine koyulur. İşte altı ay kadar sürecek olan bu dönemde, milis güçleri milli hükümetle kesin kopma anı yaklaştığı ölçüde, halkla daha çok bütünleşen bir görünüm kazanır. «İstiklâl Mahkemesi»nin yargıcıyla, çete başı arasında sıkışıp kalan köylü, bunlardan ikincisini tercih edecek ve düzenli ordudan yakasını sıyıran asker kaçakları milis güçlerinin saflarını sıklaştıracaktır. Bu güçlerin bağrında devrimci kaynaşmaların filizlenmesi işte bu döneme rastlar. Bu kaynaşmaları Anadolu hükümetiyle Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin ışığında incelemek ilgi çekici olur sanıyoruz.

G — Ankara Hükümeti ve Bolşevikler

İstiklal savaşı sırasında Türkiye'de beliren sosyalist hareketlerin kökleri birbirinden farklı iki ayrı kaynaktan gelir: «Alman Spartakistleri» ile «Rus Bolşevikleri». Birinci Dünya Savaşı sırasında mesleklerinde ustalaşmaları amacıyla Almanya'ya gönderilen birçok Türk işçisi Alman sosyalistlerinin etkisinde kaldılar ve bunlardan bir kısmı 1918 Spartakist hareketin saflarında mücadeleye katılarak sınırdışı edildiler. Bu etkiler 1919 yılında «Osmanlı Mesai (Emek) Fırkası»nın kurulmasına yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son Meclis-i Mebusan seçimlerine katılan parti İstanbul'da bir mebusluk kazandı. Emekçiler bu-

nun yanı sıra, İzmir'deki Yunan işgaline karşı, başkentte gösteriler düzenlemekte ve asıl yabancı şirketleri hedef alan grevler yapmaktaydılar. Ama işgal altında bulunan bir şehirde girişilen bu hareketlerin belli bir sınırı vardı ve meclisteki tek sosyalist mebus Numan Usta İngilizlerin tutukladığı ilk kişilerden biri olacaktı.

Böylece te.. tek kişilerin Anadolu'ya sızmaları durumu bir yana bırakılırsa, İstanbul emekçilerine bağlı kalan işçi hareketi «milli mücadele» ye etkin olarak katılamamıştır.

Rusya'da patlak veren sosyalist devrime bağlı hareketlere gelince, bunların kökleri, Panislamcı ve Pantürkçü akımlarla da ilgili olduğu için daha çok önemliydi. Bu akımlar Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu kadar Çarlık Rusya'sında da orda burda serpilip boyvermişlerdi.

Çarlık Rusya'sı sınırları içindeki Müslüman halkların ulusal hareketleri başlangıçta, Rus Panislavcılığına bir tepki olarak doğmuş olan Panislamcılık ve Pantürkçülük eğilimlerinden ilham alıyordu. (42) Bu hareketler Çarlık rejiminin baskısı altında kök saldıkça, Rusya'daki diğer muhalefet kuruluşlarıyla ve bu arada kaçınılmaz olarak sosyalist muhalefetle rastlaşmaktaydı. Bu da, üyeleri proletaryadan daha çok Müslüman küçük ve büyük burjuvazinin saflarından gelmiş .olan, ilk Müslüman-Sosyalist gruplaşmaların doğuşuna yol açacaktır. Zaten o çağda Rusya'da, Kafkasya'daki petrol tesisleri bir yana bırakılırsa, Müslüman proletarya diye bir şey, çok seyrek istisnalar dışında, fiili olarak mevcut değildi. Milliyetçi tezlerin, Stalin'in 1912 yılında kaleme aldığı «Marksizm ve Ulusal Sorun» ile Lenin'in 1914 yılında yazdığı «Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı» adlı eserlerinde ifade edildiği gibi, Rus Marksistlerince benimsenip yorumlanması,

(42) BENNIGSEN, A. «Les premiers groupes socialistes parmiles musulmans de Russie (1904-1924)» **(Rusya'daki Müslümanlar Arasında İlk Sosyalist Gruplar)**. Zikreden HAUPT, G.-REBERIOUX, M. «la deuxiéme internationale et l' Orient» **(İkinci Enternasyonal ve Doğu)**, Paris, 1967.

Müslüman burjuvaziyle, Rus proletaryası arasında ortak bir cephe yaratır. (43)

Rusya'daki Türk - Müslüman halklarının bu ulusal mücadelesi, aynı zamanda İstanbul'daki Jön Türkler tarafından da yakından izlenmişti ve bu hareketler Enver Paşa'nın Pantürkçü hayalleriyle tıpatıp uygun düşüyormuşa benziyordu. Ama 1918 yılına doğru Jön Türklerin bu hayalleri yıkılıp giderken, Rusya'daki Müslümanların düşleri ise, Ekim Devrimi sayesinde, gerçekleşeceğe benzemektedir. Bu da Enver Paşa'yla diğer birçok «ittihatçı» şeflerin kendilerine Sovyet Rusya'da bir sığınak aramalarına yol açar. Bunlar, Kızılordunun da yardımıyla, Orta Asya Türk - Müslüman halkları arasında bir mücadele nüvesi yaratarak Anadolu'ya geri gelebilmeyi ummaktadır. Ama Müslüman milliyetçilerin Kızılordu saflarında dövüştükleri Rusya'daki iç savaş ve Kafkasya'da müttefiklerin işine uygun bir dizi devletin kurularak, coğrafi bakımından Anadolu'yu Rusya'dan koparması bu tasarının gerçekleşmesini geciktirir. Bu arada Anadolu'da Kemalist hareket gelişir.

Mustafa Kemal'ın Sovyetler Birliği hükümetleriyle bir yakınlaşma konusunda gösterdiği ilgi, daha Samsun'a yeni ayak bastığı dönemden itibaren kendini gösterir. 23 Haziran 1919 günü Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgraftan alınan aşağıdaki bölüm, hem bu ilgiyi, hem de bu ilginin daha sonraki dönemlerde de hemen hemen aynı kalacak olan muhtevasını belirtmesi bakımından burada anılmaya değer. «Bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bitaraf görünmek azmile, itilaf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaşmaya icbar (zorlama) ve aksi takdirde vatanımızın bolşevikpâyi istilasında kalmak

(43) FERRO, M. «Russie: Le mouvement socialiste devant le probléme national et colonial» **(Rusya: Milli Mesele ve Sömürge Meseleleri Karşısında Sosyalist Hareket)**, Zikreden HAUPT, G. - REBERIOUX, M. «La deuxiéme internationale...»

tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre icabatı fiiliyesine kalkışmak muvafık (uygun) olacaktır. Diğer taraftan **ilk teklifin herhangi bir suretle bolşevikler tarafından yapılmasına intizar etmeyerek** (beklemeyerek) **derhal o havaliden** (...) **dahile doğru mütenekkiren** (tebdil olarak) **gönderilecek bir kaç kıymettar zatın vasıtası ile hemen müzakereye girişerek, anlaşmak pek muvafık olur.** (*) Bu suretle Bolşeviklerin bizim memleketimiz dahiline kesretle (kalabalıkla) ve kuvvetle girmesine lüzum yoktur. İşbu gaye için zaten bu memleketin kudreti milliyesi hazır olduğu beyan ile yalnız şimdilik mütenekkiren (tebdil olarak) mesela bazı murahhasların kabulü ve müstakbel vaziyetlerimiz esliha (silâhlar), mühimmat ve vesaiti fenniye (teknik araçlar) ve para ve ledelhace (ihtiyaç olduğunda) insan vermek gibi işler üzerinde müzakerat (görüşmeler) yapılabilir. Bu suretle anlaştıktan sonra kendilerini hudutta tutmak ve itilaf kuvvetlerinin memleketi terk etmek için bir silâh makamında (olarak) kullanmak, (...) pek münasip olur.» (44)

Ama Kemalist hareketle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında sürekli ilişkilerin kurulduğunu görmek için ertesi yılı beklememiz gerekir. 1920 yılında Türk Ulusal Kurtuluş Hareketi Ankara'da kurulan Millet Meclisi'yle meşruluk kazanırken, Sovyet rejimi de iç savaştan zaferle çıkarak varlığını herkese kabul ettirir. İki hareket arasında bir antlaşma, birçok sebepten ötürü zorunlu hale gelir.

Boğazların müttefikler tarafından işgal edilmesi, Sovyet Rusya için sürekli bir tehlike oluşturmaktadır. Wrangel'in Beyaz Ordusu iaşesini bu yolla sağlamış ve İngiliz donanması Karadeniz'i bu yolla denetimi altına alarak Rus limanlarını işgal edebilmiş, Moskova'ya düşman Kafkas hükümetlerini destekleyebilmiştir. Boğazların deneti-

(*) Altını biz çizdik. (S.Y.)

(44) «Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri» (1917 - 1938), Ankara, 1964.

minin milliyetçi ve antiemperyalist bir Türk devletinin eline geçmesi Sovyet Rusya için hayati bir kaygıdır.

Kemalist hareketle Bolşevik Rusya arasındaki ikinci yakınlaşma unsuru Kafkasya'daki cumhuriyetlerin durumudur. Ermenistan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan arda kalıp da, Misak-ı Milli ile bölünmez bir bütün olduğu beyan edilen Türkiye topraklarından doğudaki bir kesimi işgal etmiş ve emperyalistlerin Doğu Anadolu'daki hedef ve faaliyetlerinin nüvesi haline gelmiştir. Bunun gibi Gürcistan Cumhuriyeti'nde de, en başta Batum limanıyla ilgili olmak üzere, sınır anlaşmazlıkları vardır. Sovyet Rusya'ya gelince, müttefiklerin himayesinde Kafkasya'daki petrol bölgelerini işgal eden bu devletlere hoşgörü ile davranacak durumda değildir. Zaten, deniz yolu müttefiklerin işgalinde olduğuna göre, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yapacağı etkili bir yardım ancak karayoluyla olabilirdi. Bunun için ise, Kafkasya'daki engellerin ortadan kaldırılmasını önceden hesabetmek gerekirdi.

Bu, gün gibi açık sorunlara bağlı olarak, Sovyetler Birliği ile Türk milli hareketi arasındaki ilişkiler, emperyalizme karşı ortak mücadele tabanına dayanan zorunlu bir ittifaktan daha öteye gidecekmiş gibi gözükmez. Ama her ikisi arasındaki ilişkilerin geçirdiği değişikliklere yakından bakacak olursak, Türkiye'nin sosyalist kampa katılacağının umulduğu bir safhayla, ilişkilerin diplomatik düzeyde dondurulduğu, her iki ülkenin birbirinin siyasal rejimine karşılıklı olarak saygı gösterdiği ve birbirinin iç işlerine karışmama ilkesini benimsediği bir diğer safhanın yaşanmış olduğunu farkederiz.

1910 yılının 1 Mayıs günü Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu, yayınladığı bildiride «Türkiye'nin emekçilerine, askerlerine ve köylülerine» seslenerek, onlardan kendi sovyetlerini ve kendi kızılordularını kurmalarını ister. Ama Erzurum ve Sivas'ta yapılan iki kongre, ulusal hareketin burjuvazinin eline geçtiğini gösterir ve Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu'nun aynı yılı 13 Eylül günü yayınladığı ikinci bildiri ise siyasal durumu ve em-

peryalizmin tehlikelerini gözönüne sermekle yetinerek Sovyetler Birliği hükümetinin Türk halkına yardımcı olacağı vaadinde bulunur. (45)

Bunun yanı sıra, Rusya'ya sığınmış olan ittihatçılar, bir yandan Türkiye'de kalmış olan arkadaşlarıyla, öte yandan ise Sovyetler Birliği hükümetiyle temasa geçerler. Bu, Türk - Müslüman milliyetçi kuruluşlardan büyük bir çoğunluğunun Bolşeviklerle ittifaka girdiği ve Dağıstan Müslümanlarının Kızılorduyla birlikte Denikin'in Beyaz Ordusuna karşı dövüştüğü dönemdir. Bu dönemde, Sovyetler Birliği yönetimine Müslüman ulusların kurtarıcısı gözüyle bakılmakta ve sosyalizmle İslamiyetin «devr-i saadet»i arasında büyük bir coşkunlukla yaklaşımlar kurulmaktadır. İşte «İttihatçılar»ın sahneye çıkışı, milliyetçi hareketlerle Sovyet yönetimi arasındaki bu balayı dönemine rastlar. Bu ittihatçılar Moskova'yla görüşmeler yaparlar ve 1920 yılı Nisan ayında, Bakü'de ilk Türkiye Komünist Partisi'ni kurarlar. (46)

Bu durum, Enver Paşa'nın güçlenip yeniden ülkeye dönmesinden kuşkulanan Anadolu milli liderlerinin işine gelmez. Çünkü böyle bir durumda, Sovyetler'den yardım gören Enver Paşa Anadolu'daki milliyetçi hareketi kendi eline geçirmeyi deneyebilirdi. Bundan dolayı Türkiye'deki milliyetçiler karşı taarruza geçerler. Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi'nin ilk eylemlerinden biri ve diplomatik alanda galiba ilk eylemi, Mustafa Kemal'in imzasıyla Lenin'e bir mektup göndererek, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını istemek, Türkiye'nin emperyalizme karşı vereceği mücadele için destek ve 5 milyon altın lira yardım talep etmek oldu. (47) Aynı sırada Ankara hükümetine ait bir resmi heyet de Moskova'nın yolunu tutmaktaydı.

Bakü'deki Türkiye Komünist Partisi'nin Sovyet hükü-

(45) SELEK, S. «Anadolu İhtilâli».
(46) GOLOĞLU, M. «Üçüncü Meşrutiyet», Ankara, 1970.
(47) «Atatürk'ün Tamim...»

metine «Anadolu'daki Devrimci Hareketin Niteliği» üzerine bir rapor hazırlayıp sunması da aynı döneme rastlar (Mayıs 1920). Bu rapor metni, Anadolu'daki hareketin emperyalizme karşı yöneldiğini, sınıf mücadelesinin özelliklerini yansıtmadığını ve dolayısıyla batıdaki kıstaslardan yola çıkılırsa, bu harekete sosyal bir devrim gözüyle bakılamayacağını belirtir. Ayrıca Türkiye'deki sosyal sınıfların gelişmesinin güçsüz olduğunu, büyük mülk sahiplerinin bürokrasi önünde etkinliğinin azaldığını ve köylülüğün sınıf bilincinden yoksun olduğunu ekler. (48)

Ankara Büyük Millet Meclisi'nin mektubuna, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin cevap vererek, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını kendilerinin de temenni ettiğini bildirir ve yakın bir zamanda Anadolu'ya savaş malzemesi gönderileceğini haber verir. 1920 yılının bütün yazı ve sonbaharı boyunca, Ankara «Bolşevik» hayranlığı içindedir. 10 Ağustos günü müttefiklerin İstanbul hükümetine zorla kabul ettirdikleri Sevr Antlaşması imzalanır. Bu durumda, milliyetçilerin gözünde destek aranacak yer olarak sadece Sovyet hükümeti kalır. Öte yandan «Bolşeviklik»in asıl sahipleri olarak Sovyet yardımını da kendilerine çekmek tehlikesi bulunan «İttihatçılar»dan öne geçmek gerekmektedir. Böylece Ankara'da son derece resmi kanallardan bir «Yeşil Ordu» cemiyeti kurulurken, milletvekilleri meclis kürsüsünden, «Bolşeviklik»le İslamiyet arasındaki derin bağların övgüsünü yaparlar.

Komünist hareketin Türk eşrafı tarafından böylece saptırılmasına Sovyetler Birliği'nin cevabı, 1920 Eylül ayında Bakü'de toplanan ve Türkiye'nin de resmi delegeler gönderdiği Doğu Halkları Kongresi'nde verilir. Zinovyev açış konuşmasında «Yalnız komünist ülkelerle yakınlığı olanlara değil, partisizlere de sesleniyoruz» der. «İki türlü hareket vardır: İlki hızlı ve çalkantılı ve güçlüdür... Bu işçi hareketi, proletaryanın hareketi yani komünist harekettir (...) Öteki ise daha az güçlü ve çok kere zikzaklarla

(48) SELEK, S. «Anadolu İhtilâli».

dolu olanıdır: bu da henüz yollarını seçmemiş olan, ne istediğini henüz tam olarak bilmeyen fakat İngiliz ve Fransız boyunduruğu altında acı çeken milliyetlerin hareketidir. (...) İşte bunun içindir ki size şunu diyorum: Henüz bizimle olmayan ama, bazı durumlarda bize de karşı olmayan grupları sabırla destekleyeceğiz. Mesela Türkiye'nin durumu böyledir yoldaşlar. Bildiğiniz gibi Sovyet hükümeti, Kemal Paşa'ya destek olmaktadır. Onun yönettiği hareketin komünist bir hareket olmadığını unutmuyoruz. Bunu biliyoruz. (...) Türkiye'de halka dayalı hükümetin siyaseti Komünist Enternasyonal'in siyaseti değildir, bizim siyasetimiz değildir. Ama biz gene de diyoruz ki, İngiltere hükümetine karşı, devrimci her türlü mücadeleyi desteklemeye hazırız. Şu anda, Türkiye'deki denge henüz zenginlerden yana bir eğilimdedir. Ama zamanı gelince herşey değişecektir. (...) Bugün gerçek çıkarlarının hangisi olduğunu henüz anlamamış bulunan Türkler, yarın bunu anlayacaklardır. Onları desteklemeli, onlara yardım etmeli ve ülkelerinde gerçek bir halk devriminin patlak vereceği günü beklemeliyiz.» (49)

Zinovyev'in konuşmasından alınan bu bölüm gibi, kongrede verilen diğer söylevler de, Türkiye'de siyasal devrimin hemen ardından sosyal bir devrimin patlak vereceği umudunun kongreye egemen olduğunu gösterir gibidir. Zaten Doğu Halkları Kongresi'nin kapanışından iki gün sonra Türkiye Komünist Partisi Bakü'de toplanmakta ve bir komünist devrimin başarılmasını sağlamak amacıyla, faaliyetini Anadolu'ya aktarmaya karar vermekteydi. (50) Ama halk yığınlarıyla sosyalist akımlar arasındaki ilk ilişki milis güçleri aracılığıyla olacaktır.

---

(49) «Le prémier Congrés des Peuples de l'Orient Baku 1-8 Septembre 1920. Compte rendu sténographique.» **(1-8 Eylül 1920 Tarihleri Arasında Bakü'de Toplanan Doğu Halkları Kongresi'nin Steno Tutanakları)**, Fransızca, Yeni Basım, Paris, 1970, Türkçe basımı için bkz. «Birinci Doğu Halkları Kurultayı. Bakû 1920» İstanbul, 1975.

(50) GOLOĞLU, M. «Üçüncü Meşrutiyet».

Ankara hükümetinin düzenli bir ordu kurma yolundaki teşebbüslerinden sonra, milis güçlerinin askere alınmaya karşı kendilerini bir sığınak gibi gören halkla nasıl bir bütünleşme yoluna girdiğini yukarda görmüştük. Bunun yanı sıra çeteler kendi aralarında kümelenirler. Sonunda fiilen tek bir milis ordusu olup çıkarlar. Başlarında da Çerkes eşrafından biri olan Ethem Bey ve kardeşleri vardır. Komünist fikirler işte bu grubun bağrında yaygınlaşır. Düzenli orduyla herhangi bir silahlı çatışmanın çıkması durumunda elindeki birliklerin bağlılığını muhtemelen bu yolla sağlamak isteyen Çerkes Ethem Bey, doğan bu yeni hareketi bizzat kendi himayesine alır. Diplomatik gerekçelerle kurulmuş olan Yeşil Ordu cemiyetine gelince, Kuvayi Seyyare'nin (milis güçlerinin) genel karargâhı olan Eskişehir'de bir şube açar. Ethem Bey şubenin başkanlığını kendi üzerine aldığı gibi, Türkiye'deki ilk komünist yayın organı olan Yeni Dünya gazetesini de paraca besler. Yeşil Ordu cemiyeti bu şehirde düzmece niteliğinden çıkıp, giderek milis güçleri üyeleri arasında büyük çapta sözü geçen bir kuruluş haline gelir.

Bu durumdan ciddi olarak endişeye kapılan Ankara hükümeti, milis güçleri gibi, ülkedeki sosyalist hareketlerin de mümkün olan en kısa yoldan işini bitirmeye karar verir. Bu kararı gerekli kılan bir diğer unsur da, cephe hattının öte yakasında Yunan ordusu saflarında hüküm süren hoşnutsuzluğun, çok daha iyi örgütlü bir durumda bulunan Yunan komünistlerinin işini kolaylaştırması ve böylece ateş hattının iki yanı arasında doğan fiili ilişkilerin Ankara hükümetinin hiç hoşuna gitmemesidir. Bütün bunlardan ötürü, Mustafa Kemal tarafından Ankara'da yeni bir «Türkiye Komünist Partisi» kurulması gibi yollarla sosyalist hareketin dizginlerini kendi elinde tutmak çabalarının ve doğuda Ermenilere karşı girişilen seferi Rusya'yı kuşkuya düşürmeden, iyi bir sonuca ulaştırmanın gerekli kıldığı bir moladan sonra Kuvayi Seyyare ve ona bağlı olan bütün hareketler zor yoluyla tasfiye edildi. Bunun yanı sıra Bakü'deki Türkiye Komünist Par-

tisi tarafından Anadolu'ya gönderilen Mustafa Suphi başkanlığındaki on yedi kişilik bir heyet Ankara'ya gitmeye çalışırken, yolundan çevrilerek, Trabzon limanında zorla bir motora bindirildi ve motor kıyıdan açıldıktan sonra da heyettekilerin hepsi denizde boğularak öldürüldü. Yeni başkentte yapılan tutuklamalar ve verilen mahkümiyetler de bunlara eklenince, her türlü sol tehlikesi bir yana itilmiş oldu. (51) Sovyet hükümeti bu olaylar karşısında biraz tereddüde düştüyse de, Yunanlıların yeniden ilerlemeye başlamasıyla, milliyetçi hükümetin askeri yönden karşı karşıya bulunduğu emperyalist tehlike olayların akışını belirleyen tek unsur haline geldi. İki ülke arasındaki ilişkiler ve Türkiye'ye Sovyet yardımı hemen yeniden başladı; sonunda da iki ülke hükümetleri arasında 16 Mart 1921 günü bu konuda bir antlaşma imzalandı. Böylece Türkiye'de bir sosyalist devrim gündemden çıkmış bulunuyordu.

H — Askerî Zafer

Türk - Sovyet antlaşması milliyetçi hükümetin ilk diplomatik zaferiydi. Bu antlaşma ona büyük çapta maddi yardım sağlıyor ve emperyalist devletler için, Rusya'nın Akdeniz'e inmesi konusundaki eski sorunu, yeni bir veçhe içinde tekrar gündeme getiriyordu. Şimdi sözkonusu olan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile müttefik ve Boğazları elinde bulunduran bir Türkiye'ydi. Aynı şekilde İngiliz emperyalizminin sadık adamı Venizelos'un düşüşü durumu karmaşıklaştırır ve müttefiklerin planlarını kullanılamaz hale getirir. Ülkedeki azınlık Hıristiyan unsurun egemenliği anlamına gelen Sevr Antlaşması'nın asla uygulanamayacağı; ulusal unsurun yani Türk - Müslüman «milli burjuvazi»nin, az ya da çok, hesaba katılması gerektiği ortaya çıkar. Birbuçuk yıl boyunca Anadolu'nun çok büyük bir kısmını kırıp geçirecek olan ve 1921 yılı başlarında Yunan işgaline rağmen, daha gerçek boyutlarına eriş-

(51) GOLOĞLU, M. «Cumhuriyete Doğru», Ankara, 1970.

memiş olan savaş, işte bu **az ya da çok**'un saptanabilmesi için verilecektir. O günlerde müttefikler, gerçekler karşısında, Türkiye'yi egemen sınıflara dönüşmüş eski azınlıklar aracılığıyla egemenlikleri altına alma tasarısından vazgeçmişlerdi ve Türk milli güçleriyle görüşmeler yapmaya hazırlanıyorlardı. Bu görüşmelerde kendilerine elverişli bir başlangıç noktası sağlayabilmek için de Yunan orduları Anadolu içlerine sürülmüşlerdi.

Böylece 1921 ve 1922 yılları boyunca pazarlıklarla Anadolu toprakları üzerindeki Türk - Yunan savaşları birbirini kovalar. Bu pazarlıklar sırasında eski müttefikler kendi aralarında ortak bir cephe oluşturmaktan uzaktır. Osmanlı İmparatorluğu içinde en önemli çıkarlara sahip olan Fransa ile İtalya bu çıkarları koruyabilmek ve hatta mümkün olursa bu çıkarlarını, milliyetçi güçleri tanımakta daha müşkülpesent davranan diğer devletler zararına genişletebilmek amacıyla, derhal görüşme masasına oturmayı tercih ediyorlardı. İngiltere'ye gelince, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında nüfuz kavgasında Almanya önünde gerilemesi yüzünden elinden kaçırdığı elverişli şartları yeniden sağlamak amacıyla, Yunanlıları araya sokarak savaşı sürdürmekten yanaydı. Ama maneviyatları çökmüş, maddi kaynakları ise sonuna varmış Yunanlıların kendi üslerinden uzakta, Anadolu içlerinde bundan böyle uzun süre tutunamayacakları da gitgide gün gibi açık hale gelmekteydi.

1921 yılı Ocak ayında Yunan ordusunun İç Anadolu'ya ve Ankara'ya doğru bir ilerleme teşebbüsü durdurulur. Aynı anda da Sevr Antlaşması'na getirilecek değişiklikleri incelemek amacıyla Londra'da bir konferans toplanır. Bu konferansta Lloyd George'un savaş severliğinin egemen olduğu oturumlar bir yandan süre dursun, Fransızlarla İtalyanlar Ankara hükümetinin temsilcileriyle kendi adlarına anlaşmalar imzalar. İtalya gibi Fransa da, Bab-ı Âli'den elde edilmiş eski imtiyazların korunması şartıyla, işgali altında bulunan Türkiye topraklarından çekilmeyi kabul eder. Bu haliyle emperyalist egemenliğin Türkiye

üzerindeki üstünlüğünün sürdürülmesi demek olan bu antlaşmalar, birkaç hafta sonra Türk ordusu ikinci bir Yunan ilerlemesini durdurunca, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmayacaktır.

1921 yılı Mayıs ayında müttefikler, Türk - Yunan savaşı konusunda tarafsızlıklarını resmen ilan edecekler ve aynı yılın Eylül ayında da Yunan taarruzu Sakarya'da kesinlikle kırılacaktır. Yunan bozgunu artık bir zaman meselesidir. Ama emperyalist devletler bu zamandan, kendi durumlarını sağlamlaştırma yolunda yararlanacaklardır. Sonunda faşizmi getirecek olan kendi iç sorunlarıyla hırpalanan İtalya, 1921 yılı ortalarında hiç bir karşılık istemeden, Türkiye'de işgali altında bulunan topraklardan çekilir. Ama Fransa çekilmeden önce, aynı yılın 20 Ekim günü Ankara'da bir anlaşma imzalar. Aslında bu hayli zararsız bir anlaşmaydı ve Türkiye ile Suriye arasındaki sınırı tespit ediyordu. Ankara hükümetinin dışişleri bakanı, bu antlaşmanın yanı sıra, Fransız delegesine bir kaç mektup da sunmuştu. Bunların ilki Harşıt vadisindeki demir, krom ve gümüş madenlerinin bütününün 99 yıl boyunca bir Fransız sermaye grubuna bırakılacağını vaat ediyordu. Buna karşılık olarak kurulacak şirketin Türk kanunlarına tabi olması ve Türk sermayesine % 50 oranında bir iştirak payının sağlanması şartı koşuluyordu. Mektup aynı şekilde, madenler, demiryolları, limanların ve nehirlerin ıslahıyla ilgili olarak Fransız sermaye grupları tarafından sunulan her türlü imtiyaz teklifinin de, iyi gözle bakılarak inceleneceğini vaat ediyordu. İkinci mektup Türk jandarma okulları için Fransız öğretmenler istemekteydi. Üçüncü mektup, Fransız okullarının ve ülkenin çıkarlarına aykırı propoganda yapmamaları şartıyla Fransız hayır kurumlarının eski hallerinde korunacağını bildiriyordu. Böylece Fransa ilke olarak ve yabancı sermayenin faaliyetini düzenlemek üzere daha sonra konulacak olan nizamnamelere uymak şartıyla Türkiye üzerindeki imtiyazlarını koruyordu. Bu hükümler daha sonra, Lozan'da nihai he-

saplaşma anında yapılacak tartışmalarda taban olarak ele alınacaktır.

Türklerin askeri zaferi 9 Eylül 1922 günü İzmir'in Yunanlılardan geri alınmasıyla tamamlandı ve bu zafer 12 Ekim tarihli mütarekeyle Avrupalı devletler tarafından da tanındı. Misak-ı Milli ile istenen sınırlar hemen-hemen kazanılmıştı. Orduyla eşraf ittifakı ilk meyvelerini vermişti. Şimdi söz konusu olan, elde edilen bu esaslar üzerine mücadelenin öncülerinin özlemlerine uygun ulusal bir devleti oturtmaktı.

IV — TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DOĞUŞU

Eşrafla askerler arasındaki, 1919 yılında Erzurum Kongresi'nde ortaya konup Sivas Kongresi'yle de onaylanan ilk ittifaktan, 1923 yılında cumhuriyetin ilanına ve 1924 yılında halifeliğin kaldırılmasına varan bir noktaya gelinmesinin şartları sadece Anadolu'nun, idari, ekonomik ve sosyal bütünü içinde ele geçirilişi ve askeri bir zafer değildi. Bu süreci kavramak için aynı zamanda yeni Türkiye'nin savaş sonrası emperyalizm karşısındaki durumunu yeni baştan gözden geçirmek ve ülke içinde de çeşitli sosyal sınıflar arasındaki güç ilişkisini, bu çatışma döneminin kazandırdığı biçim içinde belirlemek gerekir.

A — Dışta «Güç İlişkileri» Lozan Antlaşması

Lozan Barış Konferansı, en uygun durumu yakalamak umudu içinde kaç kere hazırlanılıp sonra da başka zamana ertelenen görüşmeleri nihayet somut bir hale getiriyordu. Ama bu kere askeri zafer Türkiye'den yanaydı ve artık taarruz değil de savunma durumunda olan emperyalist devletler mümkün olduğu kadar, Türkiye'de eskiden beri sahip oldukları imtiyaz ve üstünlükleri koruma çabasına düşmüşlerdi. Küçük burjuvazi ve eşraftan gelen yeni bir Türk yöneticisi sınıfın kendini emperyalist devletlere muhatap olarak zorla kabul ettirmeyi başardığı andan itibaren, artık kapitülasyonları tartışmak gibi bir

şeyin sözkonusu olamayacağı besbelliydi. Zaten kapitülasyonların bütününün amacı, ülkedeki çoğunluğun emperyalizmin himayesindeki bir azınlık tarafından sömürülmesine imkân sağlamaktı. Oysa şimdi bu azınlık, savaş yıllarının hay huyu içinde ortadan yokolup gittiğine göre, kapitülasyonların da hiç bir yararı kalmamıştı. Emperyalist sömürünün ülkedeki aracısı olarak, azınlıkların yerine kendi geçmek isteyen «milli burjuvazi»nin emperyalizm karşısındaki durumuna gelince, bir hayli muğlaktı. Bu sınıf içindeki emperyalizm yanlısı eğilimlerle anti emperyalist eğilimler arasında verilen karşılıklı mücadele Lozan Konferansı sırasında son kertesine varmıştı ve konferansın akışını etkilemekteydi.

Bu durum karşısında emperyalist devletler, yeni nüfuz imkânları yaratmanın yollarını aramak yerine, daha önceki alacaklarını ve yatırımlarını kurtarmaya çalışmayı denediler. Emperyalizmin ülkedeki eski, başına buyrukluk durumunun yokolması ve bir zamanlar egemenliği altında bulunan bir ülkede milli bir hareketin işbaşına gelmesi, o çağa göre bu yepyeni olgu, bu devletleri Türkiye'ye yeni yatırımlar yapma konusunda tereddüde düşürüyordu. Ama bu noktada da çeşitli devletlerin tutumu, her birinin Turkiye'yle ve birbirleriyle olan karşılıklı çıkarlarına göre değişmektedir.

Türkiye toprakları üzerinde pek bir çıkarı kalmamış olan İngiltere, Irak'daki petrol yataklarıyla ilgili olarak sağladığı kazançları teminat altına almakla ve bu kazançları, Boğazların denetimi yoluyla doğacak bir Rus tehlikesine karşı korumakla yetinir. Lozan Konferansı boyunca Lord Curzon'un yaptığı müdahaleler hep Sovyet-Türk dostluğunda bir çatlak yaratabilmek amacını taşır. Lord Curzon'un teşebbüsleri bu anlamda çok da başarılı olur. Boğazların bütün yabancı savaş gemilerine kapatılması ve bunları savunma işinin sadece Türk askeri birlikleri tarafından üstlenilmesi tasarısına, Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından teklif edilen bu tasarıya karşı çıkan Turkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği karşısında tek

başına kalmak korkusuyla, müttefiklerin teklifine uygun olarak Boğazlar üzerinde uluslararası bir denetimin kurulmasını kabul eder. İngiltere aynı şekilde, 1918 yılında mütareke imzalandıktan sonra ve mütareke hükümlerine uygun olmaksızın işgal ettiği Musul topraklarının gene kendi idaresinde kalmasını sağlamakla, bu toprakların sahip olduğu büyük petrol yatakları dolayısıyla, önemli bir meselede daha davayı kazanmış olur. Lozan Barış Konferansı'nda Musul sorununun nihai çözümü daha sonraya bırakılacak ve 1926 yılında, seferi ordusunu terhis etmiş durumda bulunan Türkiye, bu bölge üzerindeki İngiliz egemenliğini kesin olarak kabul etmek zorunda kalacak ve burdaki petroller üzerindeki hakkını % 10'luk bir pay karşılığı İngiltere'ye devredecektir. Daha sonra bu pay da, bir kereye mahsus olmak üzere ve 500 bin İngiliz lirası gibi gülünç bir meblağ karşılığında bu ülkeye bırakılacaktır. (52)

Böylece kendi istekleri yerine getirildikten sonra İngiltere, ekonomik durumun düzene konulması için Fransa ile İtalya'nın sırtına yükleyerek işin içinden sıyrılır. Konferans bu konudaki sorunlar yüzünden bir kere kesintiye uğradıktan sonra, 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanacaktır. Bu dönem içinde, emperyalistler ülke içindeki müttefiklerinin de yardımıyla, Türkiye'deki imtiyaz ve üstünlüklerini azami derecede korumak için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. İstanbul'un Türk büyük burjuvazisi ve sınıfın Büyük Millet Meclisi'ndeki, o günün başbakanı Rauf Bey'in de aralarında bulunduğu temsilcileri, Lozan'daki Türk heyetinin çabalarını baltalamak için ellerinden geleni ardlarına komazlar. Bir zamanlar Jön Türkler'in yayın organı olan Tanin gazetesi, eski Osmanlı İmparatorluğu borçlarının, bir kısmının olsun inkâr edilmesi gibi bir ihtimal karşısında feverana kapılmakta ve emperyalist ülkelerden gelecekte alınacak yardıma zarar dokunabilir diye, Lozan Konferansı'na katılan Avrupalı heyetlerin isteklerine herhangi

(52) KINROSS, P. «Atatürk...»

bir itaatsizliğin, değil kendisine ,düşüncesine bile katlanamamaktadır. (53) Eskiden beri alışılagelen denge oyununa sadık biri olan Rauf Bey ise, «Türkiye üzerinde menfaat gözetmeyen» büyük devlet Amerika'ya yeni imtiyazlar vermek için sabırsızlanıyordu. Lozan'da yapılan iki konferans arasında, 19 Nisan 1923 günü, demiryolu inşaatı ve doğal kaynakların işletilmesi için Anadolu'nun bütün doğu yarısını Amerika Birleşik Devletleri'ne sunan «Chester» imtiyazı Büyük Millet Meclisi'nden geçiyordu. Eskiden beri alışkanlık haline gelen tepkiye göre, bu imtiyazın diplomatik sonucu öbür müttefiklerin de Lozan'da, buna karşılık pay isteminde ve daha fazla talepte bulunmaları oldu. Konferansın yeniden kesintiye uğramasından ve kendi çıkarlarına zarar verebilecek olan askeri çatışmaların yeniden başlamasından korkan Amerikalılar ise, Türk heyetinin her şeye boyun eğmesi için, zaten öbür devletlerden gelen baskıya bir de kendi baskılarını ekledi-ler. Lozan'daki Amerikan gözlemcisi Türk heyeti başkanı İsmet Paşa'yla yedi saat süren bir görüşme yaptı. Bu öyle bir görüşmeydi ki, Lozan'da bulunan başka bir diplomatın ifadesiyle «Harlem'deki bir kenar mahalle karakolunda yapılan şenlikli bir sorgu, bunun yanında kibar bir ziyafet kalırdı.» (54)

Kısacası müttefikler, Türkiye'de kendi çıkarlarının özünü korumayı becerdiler. «Osmanlı Düyun-i Umumiyesi», imparatorluğun varisi olan ülkeler arasında bölüştürüldü. 5 Kasım 1914 gününe kadar ödenmemiş, 139 milyon altın Osmanlı lirası tutarındaki bu borcun % 65'ini Türkiye yüklenmekteydi. (55) İmtiyazlar konusunda Lo-

(53) KARAOSMANOĞLU, Y.K. «Politikada 45 Yıl», Ankara, 1968.

(54) İkinci Lozan Konferansı'nda İngiliz murahhası Horace Rumbold'un mektubu. Zikreden KINROSS, P. «Atatürk...»

(55) Bu rakam belediye borçlarıyla, 1881 yılından önce, İngiltere'nin kefil olduğu ve Mısır vergisiyle teminat altına alınmış borçları içermez.

zan'da imzalanan bir protokol ise imtiyazlarla ilgili şu hükmü taşıyordu: «Bir yandan Osmanlı hükümeti ya da herhangi bir mahalli makamla, öte yandan, Türkiye dışında devletlerden birinin (ortaklıkları da kapsamak üzere) uyrukları arasında 29 Ekim 1914 tarihinden önce usulüne uygun olarak yapılmış imtiyaz sözleşmeleri ve bunlara ilişkin olarak sonradan yapılmış anlaşmalar geçerli tutulmuştur.» (56)

Ama öte yandan, kapitülasyonlardan ve yabancılara tanınan özel haklardan artık sözedilmiyordu. Böylece, imtiyazlar onaylanmış olsalar bile, bunlara olağanüstü bir nitelik ve önem tanıyan hukuki dayanaktan yoksun kalıyorlardı. Savaş sonrasındaki uluslararası ekonominin şartlarına da bağlı olan bu durum, Lozan Antlaşması'nı izleyen on yıl içinde, eski emperyalizm kalıntılarının Türkiye'deki çıkarlarını giderek tasfiye etmeleri sonucunu yaratacaktır. Bu dönemle 1947 yılından sonra Amerikan emperyalizminin gelişi arasında, ülke uluslararası ekonomik oyun alanının dışında kalacaktır. İşte ulusal ekonomiyi geliştirme teşebbüsleri bu dönem içinde yer alacaktır.

B — İçte «Güç İlişkileri» : Devrimin İdeolojisi

Lozan Antlaşması ilke olarak, Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkileri düzenliyor; uluslararası hukuk açısından ona hukuki bir bütünlük sağlıyordu. Ama antlaşmanın imzalanıp da, Ankara Büyük Millet Meclisi'nce onaylandığı dönemde bile, Misak-ı Milli sınırları içinde kurulan yeni devlet henüz kendini tamamlamamiş ve tanımlamamıştı. Türkiye'nin varlığının uluslararası alanda onaylanması böyle bir tanımın yapılabilmesi için zorunlu şart olarak görülse bile, bu gecikme-

(56) Zikreden MEARS, E.G. «Modern Turkey, A Politic - economic Interpretation 1908 - 1923» **(Çağdaş Türkiye, 1908 - 1923 Yılları Dönemi Üstüne Siyasal Ekonomik Bir Yorum)**, New York, 1924.

nin asıl gerekçesi ulusal kurtuluş hareketinin üstüne oturduğu istikrarsız denge durumu oldu.

Ulusal güçlerden her birini, kendini başkalarıyla ittifaka girmeye zorlayan yetersizliklerin, onları aynı zamanda bu ittifakın yürütülmesinde demokratik bir biçimi kabule zorladığını daha önce görmüştük. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ilk başlarında yapılan kongreler Ankara'da yeni bir Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Bu mecliste eşrafın, büyük mülk sahiplerinin, doğudaki feodal unsurların, büyük şehirlerdeki küçük ve orta burjuvazinin, özel olarak da ordunun temsilcileri, bağımsızlık mücadelesinde girilecek eylemler kadar, ileride Türk devletine verilecek yönü de tartıştılar.

Türkiye'deki sosyal sınıflar daha ileri üretim tarzlarıyla temasa gireliden beri, bu ülkedeki her evrim içteki çelişkilerle dış etkilerin ortak sonucu oldu. Bağımsızlık savaşı için de durum bundan farklı olmayacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün ondokuzuncu yüzyıl boyunca evrimi, eşraf denilen, toprağa ve diğer üretim araçlarına sahip, egemen ve Türk-Müslüman sınıfın biçimlenmesiyle son bulmuştu. Eşraf kelimesi farklı sosyo-ekonomik oluşumlara ait olarak görülebildiği oranda, birbirleriyle hayli uyumsuz unsurları kapsar. Ama egemen üretim biçimi toprağa dayalı kalmaya devam ettikçe, bu unsurların en büyük kısmı toprağa bağlı olanlardır. Bunlar aşiret beyleri, yarı feodal ağalar veya kapitalist tarım üretimine geçmiş büyük mülklerin sahipleridir. Bunlara bir de, tarım alanındaki üretimle, Osmanlı ya da Avrupalı Hıristiyan büyük burjuvazi arasındaki aracıları eklemek gerekir. Bunların bütünü ilerki dönemlerin Türk-Müslüman burjuvazisi haline gelecek olan sınıfın nüvesini teşkil eder. Şurası bir gerçek ki, bu nüve çok az oranda ticari veya mali sermayeye, fakat herşeyden önce de büyük tarım maliklerinin toprağa dayalı sermayesine bağlı olduğu için, henüz hayli ilkeldi.

Oluşum halindeki bu yeni sınıf, emperyalizmin ve onun ülke içindeki uzantılarının elinde bir alet durumun-

da bulunan Osmanlı İmparatorluğu yönetici bürokrasisiyle, doğal olarak mücadele halindeydi. Gerçi bu karşıtlık, iç çelişkilerin gelişmesiyle, bir burjuva devrimi halinde patlak verecek şekilde olgunlaşmadı. Ama I. Dünya Savaşı'yla ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesiyle iyice hızlandı. Emperyalizmin nihai taarruzu, henüz doğuş halinde olup yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Milli burjuvaziyi kendini savunmaya zorladı. Milli burjuvaziyi bu mücadelede, ordudaki subayların ve genel olarak da bürokrasinin kendini iyi yetiştirmiş ama maddi bakımdan imkânları dar olan kesiminin yanı 1908 devrimini gerçekleştiren aynı kategorilerin şahsında kendine nesnel bir müttefik buldu.

Henüz çekirdek halinde, ergenlik çağına erişmiş bir burjuvazinin vermek zorunda kaldığı bu ulusal kurtuluş mücadelesi ancak, henüz biçimlenmemiş ama özünde burjuva bir ideolojiye bürünebilirdi. Bu durumda, bir sınıf devriminin, bir burjuva devriminin bilinci, yalnız burjuva sınıfı kendini toplumdaki öteki sınıflara karşıt bir sınıf olarak görünmesini reddettiği için değil, aynı zamanda verilen mücadelenin ulusal ve antiemperyalist niteliğinden doğan özel sebepler yüzünden de kendini açığa vuramazdı. Böylece ulusal kurtuluş hareketinin ideolojisi, mücadelenin görünürdeki olgularından yola çıkarak biçimlenmiştir. Başlıca düşman olan emperyalizm ve onun simsarları, yani ülke içindeki Hıristiyan azınlıklar, en görünürdeki kıstaslarıyla tanımlanıyordu: önce dinleri, sonra da etnik kimliklerini meydana getiren unsurlar. Bunun karşıtı olarak hareketi yapan unsur da, aralarında ayrım bulunmayan, bölünmez bir bütün yani Türk-Müslüman bir «ulus» olarak tanımlanıyordu. Düşmanın ayrılmaz bir kütle, bir bütün olarak görülmesi, aynı görüşü ona karşı çıkan güçlerde de gerektiriyordu. «Tek ve bölünmez bir ulus» ideolojisi işte burdan doğuyordu.

Eşrafın gözünde daha az önemli olmayan, hatta daha tehlikeli ikinci düşman ise İstanbul bürokrasisi, yani imparatorluk döneminde, ülkenin bütün geri kalan kısmı-

nın suistimallerine ve keyfiliğine duçar olduğu, en gözde yönetici sınıfıydı. O zaman da buna karşıt olarak ikinci bir tanım ortaya çıkıyordu. İstanbul'un bürokratik aristokrasisi karşısında, Anadolu bütünüyle «halk» olarak tanımlanıyor ve bu bürokrasinin alaşağı edilmesiyle bu ülkünün «kayıtsız şartsız egemenliği» kuruluyordu.

Ulusal devrimin ideolojisinden her türlü sosyal sınıf kavramını toptan elemek için geriye, atılacak tek bir adım kalıyordu. Bu adımın atılması da, devrimin iki düşmanı arasındaki yakın ilişkiler tarafından kolaylaştırıldı. Emperyalizmle onun yerli uşakları yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan burjuvazisiyle Müslüman bürokratları, bu güçlü olduğu kadar zengin kitle Anadolu'nun yoksul ve güçsüz Türk - Müslüman halkını, ayaklanıp da zafere ulaşacağı güne kadar ayrım gözetmeden sömürmüştü. Yerli yönetici sınıfla yabancı sömürücünün özdeşleştirilmesi, karşıtında, «millet (ulus)» ve «halk» kavramlarının, nerdeyse üstüste düşecek kadar birbirine yaklaştırılması sonucunu doğuruyordu. Yoksul ve sömürülmüş Türk halkı veya Türk ulusu, siyasal savaşını zaferle bitirmiş, şimdi de «muasır milletler seviyesine» erişebilmek için ekonomik bir mücadeleye atılıyordu. Birinci mücadelede olduğu gibi ikincisinde de ulus ya da halk denen şey bölünmez bir bütün, «imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle» idi.

Savaş yılları boyunca hareketin ideolojisi işte bu ilkeler üzerine oturtuldu. Bu mücadelenin sonunda emperyalist saldırı geri püskürtülmüş, onunla birlikte Hıristiyan burjuvazisinin de çok büyük bir kesimi tasfiyeye uğramıştı. Bürokratik aristokrasiye gelince, fethedilmemiş son kalenin yani sarayın çevresine sığınmış, bekler durumdaydı. Böylece Osmanlı bürokratik düzeninin tasfiyesinin bu kurumun da ortadan kaldırılmasına bağlı olduğu besbelli hale geliyordu. Bu bürokratik düzenle çıkarlara dayanan ya da hissi bağları ne olursa olsun Ankara'da yeni bir bürokrasinin kendini kabul ettirdiğini görmekten duyulan korku ne kadar ağır basarsa bassın Anadolu eşrafı

eski sistemin köklerinin korunmasına izin veremezdi. Durum böyle olunca, bir burjuva devriminde «Cumhuriyet» ilkesinin de işin içine girmesi zaten doğaldı. Bu yolla milli hareket bütün siyasal iktidarı kendi eline alıyordu ve böylece de meselenin özüne girilmiş oluyordu. Milli burjuvazinin amacı, emperyalizm tarafından uzaktan güdülen her türlü sınıf veya zümreyi tasfiye ederek, ülkenin sömürülmesinde onun yerini almaktı. Ama bu sömürü emperyalizmsiz olamayacağına göre, bu milli burjuvazi de eninde sonunda onunla anlaşmaya varacaktı. Bu durumda emperyalizme karşı verilen mücadele onun, Türk - Müslüman sınıfının rolünü ve niteliğini inkâr etmek istemesi ve onu tasfiye ederek yerine Hıristiyan unsurdan kaynaklanan aracı sınıfları geçirmeyi denemesi yüzünden haklılık kazanır. Emperyalizmin yanlışını anladığı, ulusal burjuvaziyi kendi rolü içinde yeniden yerine oturttuğu ve Lozan Antlaşması'nın böyle bir hak tesliminin delili olduğu andan itibaren, antiemperyalist mücadele sona ererek yerini emperyalizmle işbirliğine bırakıyordu. Bu yüzden yabancı simsarların ve azınlıkların bütün eylem imkânının yokedilmesi isteği, Lozan Konferansı görüşmeleri boyunca görülen, yabancı sermayeyi ürkütmemek endişesiyle dengeleniyordu. Barış antlaşması imzalanıp da, emperyalizmin Türkiye'deki yatırımlar konusundaki tereddüdü bir vakıa haline gelince, milli burjuvazi ilk görev olarak, ülkede «uygar bir ulus» yani yabancı yatırımcılar için «güvenilebilir» bir ulus yaratmaya koyuldu.

Ulusal devrimin bu noktaya kadarki ideolojisi her türlü sosyo-ekonomik kavramı sorunların dışında tutmuştu. Böylece, Türk kapitalistinin batı kapitalisti ile bir eşitlik tabanı üzerinde işlem görmesi şeklinde anlaşılan, ülkeyi kapitalist ekonomiler düzeyine yükseltme sorunu, aynı şekilde ekonomi dışı ve ideolojik bir yanı da gözden ırak tutmuyordu.

Sorun basitti. Öyle görülüyordu ki Avrupalılar, kapitalist dayanışma için, onları kendilerine bağlayan dini ve kültürel yakınlıklarından ötürü, Osmanlı İmparatorluğu

içindeki Hıristiyanları her zaman tercih etmişlerdir. Eskiden de Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri, 1839 yılından beri batılılaşma sorununu ortaya atmışlar; Avrupanın ekonomik düzenine erişebilmek için batı uygarlığından nelerin alınması ve İslâm gelenekleriyle ülkedeki düzene zararlı olmaması için de nelerin alınmaması gerektiğini enine boyuna düşünmüşlerdir. Bu neyin alınması ve neyin alınmaması gerektiği sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün ıslahat hareketlerine egemen oldu. Türkiye Cumhuriyeti'ne gelince, yeni rejim işe sonuna kadar batılılaşmayı ilke olarak kabul etmekle başladı. Batılı kapitalist ile eşit şartlar üzerinde işlem görebilmek için, onun adetlerini, kültürünü ve uygarlığını benimsemek gerekiyordu. Bu yüzden de İslâm kültürü bütünüyle bir yana atılacaktı. Birinci Dünya Savaşı ertesinde, bunun karşıtı tabii ki kitle halinde Hıristiyan dinini kabul etmek gibi bir şey olamazdı. Yapılacak şey laik Avrupa'nın ilkelerini benimsemek ve dini devletten ayırmaktı. Batılılaşmanın ilk şartı gibi görünen bu laikleşme teşebbüsü, devletin ideolojisine yeni bir ilkeyi, yani «laiklik» ve «laik devlet» ilkesini ekledi. İşte Türkiye'nin yeni yönetici sınıfı sırt çantasına bu «ideolojik hamule»yi yükleyerek, batı uygarlığını fethetmeye kalkışacaktır.

C — İçte «Güç İlişkileri» : Yeni Egemen Sınıflar

Genç cumhuriyetin evrimine geçmeden önce, yeni yönetici sınıfı meydana getiren unsurların açıklığa kavuşturulması da gerekir. Yukarda da söylediğimiz gibi bu sınıf, eşraftan ve bürokrasinin ordudaki subaylar başta olmak üzere, ulusal mücadeleye katılmış olan kesiminden meydana gelmişti. Bu iki grubun arasındaki ittifaka gelince, daha çok ordunun ve komutanlarının egemenliği altındaydı. Silahlı mücadelenin zorunlulukları askerlere çok daha büyük bir ağırlık tanıyordu ve zaten hareketin şeflerinin nerdeyse hepsi bunların arasından derlenip toparlanmıştı.

Ekim 1922 mütarekesi, eski başkentle yenisi arasında bağlantı kurmakla eski ve yeni yönetici sınıfları yüz yüze getirmiş oldu. İstanbul'un, eski rejimin bürokratik aristokrasisini de içine alan ve ekonomik açıdan ülkenin en büyük gücü olan Türk - Müslüman burjuvazisi, siyasal hayata girebilmek için, askeri çatışmaların bitmesini ve müttefiklerin şehri terketmesini beklemişti. Aynı şekilde, eski İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ulusal mücadeleye katılamamış olan üyeleri de gelip, yeni bütünün içindeki yerlerini alıyorlardı. Bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti'nin örgütlenme halinde olan bürokrasinin kadrolarına katılmak üzere Ankara'ya geçiyor, geri kalan kısmı ise eski başkentteki ekonomik üstünlük durumunu korumakla yetiniyordu. Çünkü siyasal iktidar Anadolu'ya taşınmış olsa bile, İstanbul ekonomik üstünlüğü ile iradesini kabul ettirmeye hâlâ devam ediyordu. Böylece ilk çatışma eski müttefikler arasında, yani askerlerle eşraf arasında değil de, asıl yeni yönetici kadro ile eski başkentin güçleri arasında patlak vereceğe benziyordu. Ulusal kurtuluş hareketinin anti-emperyalist, milliyetçi ve halkçı düşünceleri İstanbul burjuvazisinin çıkarlarına tam uymuyordu. Bu sınıf emperyalizmle olan yakınlığını saklamıyordu ve Lozan Konferansı'ndaki ekonomik görüşmeler sırasında bu yönde etki yapmakta hiç tereddüt göstermemişti. Bunun içindir ki konferansın kesintiye uğramasının bir oranda sorumlusu oldu.

Ankara'nın yönetici kadrosu, bu muhalefet karşısında kendi tutumunu görüşüp bir karara varmak zorundaydı. Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğramasından birkaç gün sonra İzmir'de başlayan Türkiye İktisat Kongresi bir uzlaşma ifadesi taşıyordu.

Ulusal hükümetin, o sırada, İzmir'de bir Türkiye İktisat Kongresi'ni toplantıya çağırması, İstanbul büyük burjuvazisinin, endişe verici hale gelen faaliyetlerini kendine kazanmak yolunda bir teşebbüstü. 1922 yılı Ekim ayında mütarekenin imzalanmasıyla 6 Ekim 1923 günü milliyetçi orduların İstanbul'a girişi arasında, eski başkent özel bir

rejim içinde yaşadı. Sonuncu padişah Vahdettin, mütarekenin imzalanmasından hemen sonra yurtdışına kaçmış ve Bab-ı Âli hükümeti de kendiliğinden yıkılmıştı. Müttefik işgal kuvvetleri şehri terketmek için Lozan Barış Konferansı'nda varılacak sonucu bekliyorlardı. Ankara hükümetinin ise eski başkentte sadece bir temsilcisi vardı: ulusal kurtuluş hareketinin kurucularından biri olan Refet Bey. İşte bu kösteklerden ve baskılardan uzak hava içinde, İstanbul'un yönetici sınıfı, başından bürokrat fesini çıkarıp yeni ulusal büyük burjuvazi rolünü takındı. Osmanlı başkenti bürokrasisinin sahip olduğu ve ülkedeki servet birikiminin büyük çoğunluğunu oluşturan varlıklar, Anadolu eşrafına ve ulusal hükümete kendi şartlarını kabul ettirmeye yetecek kadar güçlüydü.

Böylece mütarekeden sonra «Milli Türk Ticaret Birliği» kurulmuştur. Bu birlik yalnız büyük tüccarlara değil, her türlü servete olduğu gibi, ülkenin ekonomik hayatının yeniden örgütlenmesinde bir rol oynayabilecek olan serbest mesleklere de açıktı. Adından da anlaşıldığı gibi, Milli Türk Ticaret Birliği'nin ilk amacı Ankara'da işlenip hazırlanmış olan ideolojiyi kendi hesabına kazanmaktı. En önde gelen ideologunun ifadesiyle, bu kuruluşun hedefleri şunlardı: «Milli Türk Ticaret Birliği, gerek ithalât ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yantoptancı ticarette Türk tüccarının hakim olmasını amaç edinmişti. Bu iş için mutlaka devletin yardımı ve enerjik müdahalesi lazımdı. Biz nizamnamemize açıkça koyduğumuz gibi, devletin Türk tüccarı arasında şirketler, tröstler, konsorsiyumlar kurmalarını sağlayarak onlara ithalât-ihracat işlerinde bazı imtiyazlar tanımasını istiyorduk. Liberal bir görüş ve serbest ticaret şartları içinde ticaretin millileştirilmesine, iktisadi hakimiyetin Türk milletinin eline geçmesine imkân olmadığı için, başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydık.» (57)

(57) BAŞAR, A.H. «Barış Dünyası», Sayı 54, Zikreden AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

Birliğin tüzüğü ayrıca şunları öngörüyordu:

— «Memleketin ticari hayatına tesiri dokunacak hadiseleri takip ve tetkik ederek, çeşitli iktisadi meselelerde tüccarın ve memleketin menfaatlerine uygun şekilde hükümete yol göstermek.

— Türk ticaret alemini ve Türk firmalarını harice tanıtmak ve garbın iktisadi, mali ve ticari hareketlerinden Türk ticaret erbabının süratle haberdar olmasını sağlamak.» (58)

Ayrıca, yabancılar tarafından kurulan şirketlerde, çoğunluğu Türklerin sağlaması yoluyla, ülkenin doğal zenginliklerini sömürme dileğinde olan yabancı sermayeye yol gösterilmesi teklif ediliyordu.

Bu metinler devletin yeni Türk toplumu içindeki yerini ve rolünü açıkça ortaya koyar. Burjuvazi, tasarılarını tamamlamakta kendisine yardımcı olacak bir devlet istemektedir. Ulusal burjuvazinin elinde toparlanan, yetersiz ticari ve mali sermaye birikimiyle yabancılar veya azınlıklar tarafından ele geçirilmiş ekonomik sektörlerin varlığı, kendi burjuva sınıfının hizmetindeki devletin müdahalesini gerekli kılmaktadır. Yeni burjuva sınıfının yapacağı yatırımlar için gerekli sermayeyi sağlamak amacıyla, ülkenin bütününe dağılmış olarak duran artık-değeri, elinde tuttuğu vergilendirme ve millileştirme mekanizmalarıyla halkın sırtından koparmaya çalışacak olan odur. Bir kere bunu başardıktan sonra, hükümet için, benimsenecek ekonomik politika konusunda yapacağı tek şey kalmaktadır: burjuvazinin buyruklarına uymak ve onları uygulamak. Bu burjuvazi ise o sıralarda, ta Osmanlı İmparatorluğu zamanında da olduğu gibi, ithalât ve ihracat ticaretinden anında kazanılan kârları bir yana bırakmak niyetinde değildi. Üstelik bir süredeı beri bundan,

(58) BAŞAR, A.H. «Barış Dünyası», Sayı 54, Zikreden AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

kimseyi ortak etmeden sırf kendi yararlanıyordu. Dolayısıyla, kendiliğinden himayeci ve kısıtlayıcı tedbirleri içeren bir sanayileşme planından söz edilemezdi. Yeni burjuvazi için ulusal bir ekonomi demek, en basitinden, Türkiye'de yerleşmiş olan yabancı kapitalistlerin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan sermaye sahiplerinin yerine kendini koymak demekti.

Ankara hükümetine, bu ilkeleri kabul etmekten başka yol kalmıyordu. Ordunun ve bürokrasinin ulusal kurtuluş mücadelesini yönetmiş ve iktidarını sağlamış olan kanadı, üretim araçlarının hep uzağında bulunuyordu. Kurtuluş Savaşı ertesinde Mustafa Kemal'in ve milliyetçilerin mutlak iktidarına aldanmamak gerekir. Onların bütün iktidarı ellerinde bulunduruyor olduğu görüşü, olsa olsa ülkedeki sosyal sınıflardan herhangi biriyle görüşmeye girme tercihini ellerinde bulunduruyor olmaları anlamına gelir. Kısacası onların siyasal gücü, bu pazarlık masasında oynayabilecekleri bir kozdan başka bir şey değildi. Bu pazarlık masasında onlara eşlik edebilecek muhtemel güçlere, yani işçi sınıfıyla köylülüğe gelince, milliyetçiler tarafından, birer muhatap olarak çoktan tasfiye edilmişlerdi. Eşrafla olan eski ittifak ise, Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışmaların hayhuyu içinde can çekişmekteydi. Dış tehlike bir kere uzaklaştırılınca, eşrafın yapabildiği tek şey, kendisini Osmanlı yönetimi kadar sertlikle denetimi altına almak ve vergilendirmek isteyen bu yeni merkeziyetçi iktidardan yakınmak oluyordu. Dolayısıyla ayakta bir tek, eski başkentin büyük ve orta burjuvazisi kalıyordu. Üstelik yeni yönetici kadro, sosyal kökenleri ve yakınlıkları dolayısıyla bu sınıfın cazibe alanı içindeydi. Aynı zamanda bu sınıftan gelen teklifler de daha çekiciydi. Bağımsızlık savaşının galipleri, ülkedeki burjuvaziye varoluşunu ve refahını sürdürecek araçları sağlamak şartıyla, yönetici kadro olarak kalacaklardı. Bütün her şey, Türk halkını ve Türk milletini batı uygarlığı düzeyine yükseltme teranesi içinde yerini alacaktı.

Böylece tercih önceden yapılmış veya daha doğrusu, emperyalistlerle doğrudan doğruya ilişkiye giren ve Lozan Barış Konferansı'nda etkide bulunan büyük burjuvazinin zoruyla önceden kabul edilmişti. Hükümet İzmir İktisat Kongresi'ni toplamakla bir bakıma bu duruma, resmilik kazandırmayı kararlaştırmış oldu.

Sosyal sınıflar sözünü ağza almamak gibi bir ilkeden yola çıkılarak, kongreye bütün «meslekî zümreler» çağrılmıştı. Aslında bu kongrede temsil edilenler sadece egemen sınıflardı. Millî Türk Ticaret Birliği, o dönemde başkentte mevcut olan sosyalist hareket ve oluşumları köreltmek amacıyla bir Umum Amele Birliği kurmuştu. Bu birliğin temsilcileri, hamileriyle aynı ilkeleri benimsemişlerdi. Ve İzmir'e bu ilkeleri savunmaya gelmekteydiler. Öte yandan tarım meslek bünyesini, aynı çiftçiler grubunu belli ki büyük arazi sahipleri temsil ediyordu. Böylece İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde sadece birbirine hasım belli başlı üç sosyal kategori, yani büyük ticaret burjuvazisi, büyük arazi sahipleri ve bürokratlar tartışmak üzere karşı karşıya geliyorlardı.

Büyük arazi sahipleriyle tüccarlar arasındaki uyuşmazlık önemliydi. Çünkü tasarlanan devletçi sistemde, ticaret alanına maddi imkânlar sağlamak, son tahlilde tarımın sırtına yükleniyordu. Sonunda öşürün kaldırılmasıyla bir uzlaşmaya varılmıştı. Bu yolla uğranılan maddi kaynak kaybı karşısında hükümet, emisyon ve krediyi denetimi altında tutan bir merkez bankası kurma işini yükleniyordu. Kısacası herkes, en azından görünürde bir anlaşmaya varmıştı ve bunun sonucu olarak da bir «misak-ı iktisadî» ilân edilmişti.

Böyle bir mekanizmanın kurulmasıyla bürokrasi, Ankara hükümetinin ve yönetici kadrosunun şahsında, egemenliğini yeniden kazanıyordu. Ama bu kere bu egemenlik belli bir şarta bağlanmıştı. Bu şart milli burjuvazinin yaratılması ve geliştirilmesiydi. Artık bu bürok-

rasi kendini, bütün sınıfların üstünde değil de, o an için burjuvazi ve büyük arazi sahipleriyle özdeşleşen halkın hizmetinde olarak ilan ediyordu. Bu «hizmet»in karşılığı olarak da, iktidarı yürütme yetkisinden ve bunun getireceği bütün üstünlüklerden yararlanacaktı. Büyük burjuvaziye gelince, her türlü araçla korunacak ve desteklenecekti. Üstelik bu korunma ve destek, tarım sektörü aleyhine bir gelişme gösterme istidadında olduğu için, bunu telafi amacıyla büyük arazi sahiplerine de, kendi alanlarında tam bir başına buyruklu tanınmıştı. Bu da bütün yükü, resmi dilde «memleketin efendisi» olarak ilan edilen Türk köylüsünün sırtına yüklemekteydi.

Bu sistemde çelişkiler gene bürokrasi düzeyinde yığılmaya yöneliyordu. Devlete, dolayısıyla da devlet yöneticilerine vergi toplayıcısı ve servetlerin dağıtımcısı gözüyle bakılınca, yönetici cihazın çevresinde kümelenmiş, geçimini bu cihazdan çıkaran, şu ya da bu ölçüde üretimden kopuk bir müşteri çevresinin oluşması ve böylece de Osmanlı düzenine geri dönülmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalınıyordu. Özel ellere dayalı kapitalist bir ekonominin yok denecek bir düzeyde bulunması bu tehlikeyi daha elle tutulur bir gerçek haline getirmekteydi. Kısacası cumhuriyetin ilk on yıllarındaki evrimine bu sorun egemen olacaktı.

Böylece cumhuriyetin ilan edildiği ve yeni Türk devletinin bütün dünyaca tanındığı 1923 yılı, aynı zamanda bu yeni devletin ilkelerinin de konduğu yıl oldu. Yönetici kadrosunun gücü ve güçsüzlüğü, yeni burjuvazinin gücü ve güçsüzlüğü, o çağdaki Avrupalı kapitalist devletlerden çok, eski sömürge rejimlerinin yerlerini ulusal bağımsızlığa bırakmakta olduğu Üçüncü Dünya'nın yeni devletlerin yakın, farklı bir devlet biçimini belirledi. Türkiye Cumhuriyeti, emperyalizmle silahlı bir mücadele sonucunda kurulmuş devletin dünyadaki ilk örneği olmuştu ve kelimenin bugünkü anlamıyla, azgelişmiş bir ülkenin de dünyadaki ilk örneği olma yolundaydı.

I — SOSYO EKONOMİK YAPILAR

A — Siyasal İlkeler

1920 yılında Bakü'de toplanan Doğu Hakları Birinci Kongresi'nde tarım sorununu incelemek üzere kurulan komisyon hazırladığı raporda şu sonuca varıyordu: «Türkiye'de Mustafa Kemal hükümeti gibi, İran ve Hindistan'daki ulusal liberal hükümetler İngilizleri yurtlarından kovmuşlar ve siyasal bağımsızlıklarını İngiltere'ye kabul ettirmiş olsalar bile, ülkelerindeki kapitalist toplum yapısını elde tutmakla, ekonomik açıdan bağımlılıklarını aynı ölçüde sürdüreceklerdir. Siyasal bağımsızlık bu ülkeleri, kapitalizmin nüfuzundan veya yerli bir sanayi kapitalinin oluşmasından, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı ulusal bir sanayinin gelişmesinden kurtaramayacak; köylü sınıfı, kapitalizmin oluşma süreci içinde kendisini kesin bir yıkıma uğratacak olan acılı bir dönemden geçmek zorunda kalacak; köylülerin topraklarından kovulduğu ve ücretliler haline geldikleri görülecektir. İşçi sınıfına dönüşen köylü sınıfı, kendi milli burjuvazisi (veya yabancı burjuvazi) tarafından büyük tarım işletmelerine, imalâthanelere, fabrikalara ve madenlere gönderilecek; buralarda, kapitalistleri zenginleştirme uğruna, karın tokluğuna bir ücretle çalışmak zorunda bırakılacaktır. Emekçi yığınlar, sanayi sermayesinin boyunduruğu altında, bugün olduğundan daha kötü bir köleliğin içine düşeceklerdir.» (59) Bu sözler bir ölçüde, Türkiye'nin ulusal bağımsızlıktan sonraki evrimini özetliyordu. Olayların gelişmesinin, karmaşık olduğu kadar çelişkili görüntüsüne rağmen, son tahlilde ifade ettiği tek şey, yeni milli burjuvazinin sermaye birikimindeki sürecin değişik safhasıy-

(59) «Le prémier congrés...»

dı. Sistemin iç çelişkilerini doğuran ve emperyalizmin müdahaleleriyle de tamamlanarak, çeşitli safhalar içinde ülkenin tarihini oluşturan işte bu süreçtir.

Uluslararası şartlar Türk burjuvazisini, ulusal devrimini ilkel sermaye birikimini tamamlamadan yapmak zorunda bıraktı. Tarihi olaylardan çıkan sonuç budur. Ama öte yandan şunu da söyleyebiliriz ki, milli burjuvazi devrimini zaten bu sermaye birikimini tamamlamadan yapmak zorundaydı. Çünkü ülkedeki azınlıklar aracılığıyla Avrupa'ya akan servetleri kendi adına yolundan çevirmenin başka çaresi yoktu.

İstiklal savaşı, emperyalizmin nihai taarruzunun bizzat varlığını doğrudan doğruya tehlikeye soktuğu güçler, yani askeri kadrolar ve nüve halindeki milli Türk burjuvazisi tarafından, verilmişti ve bu savaşın amacı, her şeyden önce, ülkenin sömürülmesinde bu milli burjuvazinin hakkı olan payı emperyalist ülkelere kabul ettirmekti. Bu hak bir kere kazanılıp, Lozan Barış Anlaşması'yla da onaylanınca, bağımsızlık savaşının yönetimini üzerine alan bürokrasinin bu noktada rolünün sona erdiği ve işin bundan sonrasının yükünü burjuvazinin sırtına yüklediği varsayılabilirdi. Ama onu bir muhatap ve hiçdeğilse kısa vadede, mücadeleden sağlanan yararlara ortak kabul ettiren siyasal gücü bir yana, milliyetçi bürokrasinin, burjuva devriminin çok daha uzun ve çok daha güç olan ikinci safhasında yani ekonomik safhasında da oynayacağı rol vardı.

Lozan barışı emperyalizme karşı çekilecek bir setin, aslında 1929 yılından önce tamamlanmayacak olan böyle bir setin sadece temellerini atıyordu; ama işin gerisini de bitirmek gerekiyordu. Milli burjuvazi bir yüzyıldan fazla bir zamandır kaçırdığı fırsatları telafi edebilmek ve Avrupa burjuvazisiyle arasındaki mesafeyi kapatabilmek için işini çok hızlı görmek zorundaydı. Dolayısıyla üretim araçlarını «millileştirmek» yani bunları milli burjuvazinin eline aktarmak ve hızlı bir sermaye birikimi sağlamak istenince de, dünyanın başka yerinde sö-

mürgeler edinmek imkânı olmadığına göre, kendi ülkesini sonuna kadar sömürmek, yani kendi ülkesini «sömürgeleştirmek» gerekiyordu. İşte bunların yapılabilmesi için bürokrasi yalnız gerekli değil vazgeçilmez bir unsurdu. Böylece bürokratlarla ittifak zaferden sonra da sürer veya daha doğrusu, bağımsızlık mücadelesi sırasında bekle-gör politikasını sürdüren yeni bir unsurun, yani büyük burjuvazinin ve eski başkentin büyük devlet memurlarına ait servetlerin de işini içine katılmasıyla yeni baştan düzenlenir.

1923 yılında İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresi ile beliren bu yeni ittifakın hedefleri bellidir. İktidarı elinde tutan bürokrasi, Türk toplumunun kapitalist bir üretim biçimine mümkün olduğu kadar hızla geçmesini sağlamak amacıyla sermaye birikimini ticaret ve toprak burjuvazisinin yararına hızlandırmayı taahhüt eder. Devlet bu hedefe ulaşmak için, elinde bulundurduğu yasama ve yürütme güçleri kadar, bu işe has özel bir vergilendirme yoluyla halkın sırtından koparılan ne varsa, hepsini sermaye sahiplerinin ceplerine boşaltmayı amaçlayan bir bütçe siyasetini de kullanacaktır. Böylece, milliyetçilik ve halkçılık ideolojisinin gerisinde devlet, sermaye birikiminin en başta gelen aracı olup çıkar. Bunu en açık seçik biçimde belirten bizzat Mustafa Kemal'in demeçleridir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği büyükelçisi Aralov'la yaptığı bir görüşmede Mustafa Kemal: «Türkiye'de sınıflar yok» diye açıklamaktaydı, «Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise, henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, milli ticareti kalkındırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tacirine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar devletin önünde duran işler. Biz bunları kanunlaştıracağız!» (60) Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurulu-

(60) ARALOV, S.İ. «Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları», İstanbul, 1967.

şuyla ilgili olarak verdiği demeç ise hükûmetin niyetlerini daha da açıklıkla belirtir: «Bu milletin siyasi partilerden çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, başka ülkelerde partiler mutlaka iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bu sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi bir partiye karşılık diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla bir parti teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden partiler yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fıkrası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki, çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri akla gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin genişliğine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve geleceklerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra işçi gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane vesaire gibi müesseseler çok mahduttur. Mevcut işçimizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için, çok fabrikalarla donatmak lâzımdır, muhtacız. Bunun için de işçi lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan işçiyi de himaye etmek ve korumak icabeder. Bundan sonra aydınlar ve ulema (âlimler) denilen kimseler gelir. Bu aydınlar ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara düşen vazife

halkın içine girerek onları uyarma yükseltmek ve onları ilerleme ve uygarlaşmada önder olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri birbiriyle karışmış olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur, heyet-i umumiyesi halktan ibarettir.» (61)

Bu demeçlerde görülen hitabet ustalığına ve sosyal gerçekleri gözden kaçırmayı amaçlayan çelişkilere rağmen, güdülen amaç açıktır. Bu amaç devlet aracılığıyla kapitalist bir toplum yaratmaktır. İş böyleyken, egemen sınıfın halkçı ideolojisine, daha sonra «Kemalizm» adını alacak olan bu ideolojiye uzun bir zaman, hatta günümüze kadar nasıl olup da orijinal bir doktrin, kapitalizmle sosyalizm arasında üçüncü bir yol gözüyle bakıldığına şaşmamak elde değildir. Şurası bir gerçek ki, tarih içinde ilk olarak yarı sömürgeleşmiş bir ülkenin kazandığı ulusal bağımsızlık ve bu ülkede devletin yüklendiği rol, orijinal bir evrim biçiminin başladığı inancını yaratabildi. Ama II. Dünya Savaşı'ndan sonra diğer sömürgeleşmiş ülkelerde kazanılan bağımsızlıklar, «devletçilik» denen bu üçüncü yolu genelleştirmekten başka bir iş yapmayacaktır. O zaman da, bu güdümlü devlet ekonomisinin başlangıçta çok güçsüz bir burjuvaziyi, nesnel olarak bu burjuvazinin hizmetinde olan ama milliyetçi, halkçı ve hatta sonraları sosyalist bir ideolojinin paravanası gerisinde saklanan bürokratik bir cihaz aracılığıyla pekiştirmekte tek geçerli yol olduğu açıkça görülecektir. Kemalizme diğer «İzm»ler, Mustafa Kemal'in adının yanına da diğer itibarlı isimler eklenecek ama ilke, her ülkenin kendi şartlarına uydurularak da olsa, hep aynı kalacaktır. Kemalizmin en önden gelen «devrimci» ilkesi olmakta devam eden «batıcılık» yani sonuna kadar batılılaşma, bizzat bu ilkenin bir ürünü olan ve kendi kökenlerini inkâr etmeye yanaşmayan Türk «entelicentsiya»sının hayranlı-

(61) «7 Şubat 1923 günlü söylev»; Zikreden Cem, İ. «Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi», İstanbul, 1970.

ğını ve minnetini cezbeder. Kimileri ise Kemalizmi, çağdaş sınıflı toplumların vazgeçilmez unsuru olan milli burjuvazinin yaratılmasında en geçerli metod olarak göreceklerdir. Böylece Kemalizm, ergenlik çağına ulaşan burjuvazi tarafından terkedildiği ölçüde, sol düşüncenin savaş atı haline gelecektir. (62) Ama bu konuya şimdi girerek sırayı bozmayalım.

Toplumun gelişmesinde böylece belirlenen ilkenin iki yolla ve iki alanda işlerlik kazanması gerekmekteydi: üretim araçlarının milli burjuvazinin denetimine girmesi ve bu araçlar yoluyla şehirlerde olduğu kadar kırlarda da kurulan sömürü düzeniyle sermaye birikiminin sağlanması.

B — Tarım Sektörü ve Eşraf

Tarım sektöründeki başlıca olgu, ister feodal ister kapitalist hangi şekliyle olursa olsun büyük arazi mülkiyetinin sağlama bağlanmasıydı. Gerçi bu konuda elimizde o döneme ait hemen hemen hiçbir rakam yok ama, bilinen bütün olaylar bu eğilimi doğrular. Ülkedeki toprak mülkiyeti rejimi ve bu rejimin cumhuriyet kurulduktan sonra da değişmeden kaldığını kabataslak gösterebilen bazı istatistik bilgilere gene de sahibiz. Bir örnek olarak 1913 yılında çiftçilerin % 1'nin tarım arazisinin % 39'una; 1938 yılında ise çiftçilerin % 25'inin ekilebilir arazinin % 14'üne sahip olduğunu (63) söyleyebiliriz. Gene aynı şekilde 1923 yıllarında Doğu Anadolu'da, tarım arazisinin Bitlis'te % 38'ini, Diyarbakır'da ise % 47'sini beş hektardan büyük mülkler meydana getirmektedir. Güney Anadolu'daki Adana bölgesiyle Batı Anadolu'daki Aydın bölgesinde bu oran % 46'dır. (64)

Eğilim başlangıçta iki yönde oluşur Eşrafın «milli mücadele»ye baştan katılan kesimi bunu, bu işe kendisi

---

(62) Burada belki Arjantin'de Peronculuğun evrimiyle karşılaştırma yapılabilir.

(63) CEM, İ. «Türkiye'de Geri...»

(64) MEARS, E.G. «Modern Turkey...»

kadar hevesli çıkmayanların topraklarıyla, özellikle de malını mülkünü bırakıp kaçan Rum ve Ermenilerin boşalttıkları arazileri işgal etmekte bir koz olarak kullanır. İşte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, azınlıklardan geriye kalan toprakların bir kısmının, Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşen askerlerin dul ve yetim kalmış karı ve çocuklarına hibe edilmesi yolundaki bir teklifi geri çevirecek olanlar, eşrafın bu kesiminin temsilcileridir. Ne var ki bunun yanı sıra devlet, Yunanistan'la yapılan insan mübadelesi sonucu yurda gelen muhacirlere de toprak dağıtmak zorunluluğunu duyar. 600 bin hektardan fazla toprak böylece dağıtılır, ama devlet birçok kere bu toprak sahiplerine tapu vermekten kaçınır. Bu arada büyük arazi sahipleri, 1924 yılında, İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak hazırlanan Türk Medeni Kanunu'nun çıkışından yararlanarak kendi topraklarının durumunu hukuki açıdan sağlam kazığa bağlarlar. Aynı şekilde 1923 anayasası, her türlü «istimlak» durumunda «bedelin tam ve peşin olarak» ödeneceğini hükme bağlayarak, bu büyük arazi sahiplerini herhangi bir toprak reformu teşebbüsüne karşı fiilen teminat altına alır. Muhacirlere gelince, hep tapusuz ve topraklarının kadastrosu yapılmamış durumda kalırlar. Büyük arazi sahipleri, bunlar bataklık araziyi kurutup da toprağı daha üretken hale getirinceye kadar seslerini çıkarmazlar. Ama muhacirlere bırakılan topraklar ıslah olur olmaz, bunlar üzerinde hak iddia ederler; muhacirlerin topraklarına el koyarak, buralarda çalışan çiftçileri ortakçılar haline getirirler. Zaten onlar için toprağın mı, yoksa insanların mı daha ilgi çekici olduğu da sorulabilir. El emeği eksikliği yüzünden, binlerce hektarlık bölümü ıslah edilmemiş halde kalan büyük arazilerde ortakçı, on birinci yüzyılda Bizans «pronoia» sındaki «paroikos» kadar değerlidir. O günlerde; çoğu Orta Anadolu'da bulunan ve başlıca tahıl üretimi yapılan geleneksel büyük arazilerde makinalaşma amacıyla bir takım pahalı yatırımlara girmektense, çok sayıda ortakçı kullanmak daha kârlıdır. Ağa ailelerinin yüzlerce köye sahip olduğu ve kaderi

kendi ellerine bırakılmış köylülerden hâlâ haraç almaya devam ettiği Doğu Anadolu'ya gelince, sorun aynı biçimde konulmaz. Hükümetin bu alanda aldığı başlıca tedbir, öşürün kaldırılmasıdır. Bu kararla devlet ekiciden aldığı artık üründen vazgeçmekte, aslında ise bunu fiilen büyük arazi sahibine devretmektedir.

Adana ovası başta olmak üzere, kapitalist tarım işletmeciliğinin daha o zamandan kökleşmeye başladığı Batı ve Güney Anadolu'da ise durum daha farklıdır. Tarım alanındaki kapitalist birikim işte buralarda gerçekleşecektir. 1913 yılında Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde kalan toprakların 4.651.400 hektarında tahıl üretimi yapılmaktadır. (65) 1934 yılında ise bu alan 5.903.195 hektara varır (66), yani % 27 artar. Bu yıllar arasındaki nüfus artış oranı ise aşağı yukarı % 100'dür. Oysa gene aynı dönem içinde sanayide hammadde olarak kullanılan bitkilerin ekimine ayrılan arazi, % 231 oranında artarak 145.750 hektardan 496.594 hektara ulaşır.

Bu alanda ilk makinalaşma olayı 1923 ile 1929 yılları arasında görülür. Bu dönemde 2.500 ile 3.000 kadar traktör ithal edilmiştir ve 1927 yılında yapılan ziraat (tarım) sayımında ülkenin bütününde 15.711 tarım makinasının bulunduğu görülür. Ama aslında bunların çoğu Güney ve Batı Anadolu'ya yığılmış durumdadır. Bu bölgeler dışındaki büyük arazi sahipleri topraklarını çoğaltmakla ve bunları, esas el emeğinin sömürülmesine dayanan geleneksel yollardan ekip biçmekle yetinirler. Devlet, toprakların gaspına ve küçük çiftçilerin ortakçı haline getirilmelerine göz yumması bir yana, büyük arazi sahiplerine faal bir biçimde yardımcı olur.

Bu yardım tedbirlerinin ilki, tarım kredisidir. Bu kredi, Osmanlı İmparatorluğu zamanında kurulmuş bir ban-

(65) MEARS, E.G. «Modern Turkey...»

(66) «Middle East» (Orta Doğu), London, 1948.

ka olup, daha sonra cumhuriyet hükümeti tarafından anonim şirket haline getirilen Ziraat Bankası ve 1929 yılında kabul edilen bir kanunla kurulmuş olan Zirai Kredi Kooperatifleri tarafından verilir. Böylece Ziraat Bankası eşrafın en kodamanlarının eline geçerken, mahalli çaptaki Zirai Kredi Kooperatifleri de büyük arazi sahiplerinin yararına işler. Eşrafın elinde tekelleşen Ziraat Bankası'nın borç olarak verdiği krediler, gene eşraf tarafından işletilen bir tefeci sermayesinin kaynağı haline gelir. Bankadan % 12 faizle borç para alan eşraf takımı, bunu, kefil gösteremediği için doğrudan doğruya bankaya baş vuramayan köylülere % 200'e kadar varan bir faizle borç olarak verir. Zirai Kredi Kooperatifleri'ne tarım makinaları satın alma ve bunları işletme konusunda tanınan kolaylıklara gelince, gümrük bağışıklığı veya yakıtlardan alınan vergilerden yapılan indirimler türünden imkânlar, sadece bu kurumların büyük arazi sahipleri yararına daha az masrafla işlemesi sonucunu doğurur.

Hükümet tarafından büyük arazi sahipleri lehine alınan ikinci tedbir ise, demiryolu hatlarının inşasıdır. Tren yolu inşaatı her ne kadar müteahhitlerin ve bunların temsil ettiği yabancı şirketlerin işine yarasa ve devlet, demiryollarını inşa ederken aynı zamanda askeri hedefler gütse bile, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yılı içinde yapılan ya da millileştirilen demiryolu şebekesinin en belli başlı varlık sebeplerinden biri de, tarım ürünlerini, daha önce tecrit edilmiş durumda bulunan bölgelerden uluslararası pazarlara akıtmaktı.

C — Ticaret ve Şehir Burjuvazisi

Devletin tarım sektörüne sağladığı destek, aynı zamanda ticaret sektöründe kapitalist birikim için gerekli ön şarttır. Büyük şehirlerin milli burjuvazisi sınai yatırımlara pek kulak asmayıp asıl dış ticaretle ilgili faaliyetlerden azınlıkların yerini almak istemektedir. Bu alanın kârlılığı geçmişteki örneklerle de sınanmıştır. Zaten

kapitalist birikimin bu aşamasında, sermayeler sınai bir yatırım için henüz yetersizdir ve sınai işletmeler hemen kâra geçemezler. Böylece dış ticaret bir kere servet yapmanın ana kaynağı olarak benimsenince, bunun sürekli olarak ihraç maddeleriyle beslenmesi gerekiyordu ve ihraç maddelerinin hemen tamamı tarım ürünleriydi.

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun ihracat ve ithalâtı şu dağılımı gösterir (67) :

	İthalât	İhracat
Mamul maddeler	% 59.4	% 13
Tahıl	% 25	% 45
Ham maddeler	% 7	% 38.4
Diğer	% 8.6	% 3.6

«Liberal» denen dönemin bitiş tarihi olan 1930 yılında da bu dağılım önemli bir degişikliğe uğramış sayılmaz. (68)

	İthalât	İhracat
Mamul maddeler	% 71.6	% 11.9
Ham maddeler	% 15.1	% 53.5
Besin maddeleri	% 13.3	% 34.6

Bu dönem içinde dış ticaret şartları hemen hemen aynı kalır. 1923 yılında Lozan'da Türk murahhas heyeti, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki dış ticaret şartlarını altı yıl daha uzatan bir anlaşma imzalar. Aslında bu şartların temelinde emperyalist sömürü yatmaktaydı. 1923 yılından 1930 yılına kadar süren dönemin ticari bilançosu işte bu anlaşmanın izlerini taşıyacaktır.

(67) MEARS, E.G. «Modern Turkey...»
(68) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic appraisal» (Türkiye, Ekonomik Bir Değerlendirme), New York, 1949.

Yıl	İthalât	İhracat	Ticarî Bilânço
1923	144.000.000 TL.	84.000.000 TL.	— 60.000.000 TL.
1924	193.000.000 »	158.000.000 »	— 34.000.000 »
1925	241.000.000 »	192.000.000 »	— 49.000.000 »
1926	234.000.000 »	186.000.000 »	— 48.000.000 »
1927	211.000.000 »	158.000.000 »	— 52.000.000 »
1928	223.000.000 »	173.000.000 »	— 49.000.000 »
1929	256.000.000 »	155.000.000 »	— 101.000.000 » (69)

Bu anlaşma, Türk ticaret burjuvazisinin desteği ile emperyalist devletlerin baskısı altında imzalanmıştı. Bu alanda hızlı bir kapitalist birikimin sağlanması için ticaretin liberalleşmesi kaçınılmazdı.

Daha yukarda verdiğimiz yüzdeler, ülkenin uluslararası ticarette oynamaya yöneldiği rolün derecesini gösterir. 1930 yılında mamul madde ithalâtı 1914 yılına oranla daha çoktur. Oysa aynı kategorinin ihracatında bu iki yıl arasında tersine, bir düşme görülür. Buna paralel olarak sınai bitkiler de dahil, hammadde ihracatı artar. Üçüncü olarak besin maddeleri alanında, bu iki tarih arasında bir denge ortaya çıkar. Bu da varlığını en çok, ülkedeki ulaştırma ağının gelişmesine borçludur.

Bu ticari mübadelelerde en büyük israfa, mamul madde ithalâtını gösteren sütunda rastlarız. Öyle ki bu sütun tutarı, değer olarak, birçok kere toplam ihracat tutarını aşar. Aslında, bu ithalâtın çok küçük bir kısmı halkın ihtiyaçlarıyla ve satın alma gücüyle ilgilidir. Bunlar arasında şekeri, çayı, bazı dokuma ve kumaşları sayabiliriz. Mamul madde ithalâtının geri kalan kısmı ise, cumhuriyetin yeni burjuva sınıfına yönelen lüks maddelerden meydana gelir. Batılılaşma ideolojisi lüks madde ticaretinin başlıca dayanağıdır ve milli burjuvazi Avrupa'dan gelen her maddeyi, hangi fiyata olursa olsun gözü kapalı satın alır. Böylece lüks madde ticareti, kapitalist

(69) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»

birikim yolunda, en az dirençle karşılaşan yol haline gelir. Oysa başka türlü bir çözüm için zorlu engeller vardır. Bunların birincisi, ülkedeki kapalı ekonomi düzenine bağlı olarak satın alma gücünün azlığı; ikincisi de ihracata yönelik hammadde fiyatlarının yüksekliğidir. Üretim araçlarının ilkelliği, ulaşım zorlukları ve aracı kârların, Türk tarım ürünlerinin uluslararası pazardaki her türlü rekabet imkânını ortadan kaldırmaktadır. İş böyle olunca, bu ürünleri alacak olan Avrupalı tacire, karşılığında göndereceği malların faturasını iyice şişirme fırsatı verilmedikçe bunların müşteri bulması mümkün değildir. Besbelli ki bu hesap şişirmesi lüks tüketim mallarında veya daha doğrusu Türkiye'deki müşteri çevresine lüks diye sunulan mallarda çok daha kolayca yapılabilmektedir. Avrupalı ithalât-ihracat firması bu yolla, Türk ihracat ürünlerini almakla uğradığı zararı hem de çok fazlasıyla çıkarmaktadır. Üstelik ülkeye ithal edilen mallar alıcılar arasında öylesine itibardadır ki, ithalât işleriyle uğraşan toptancı Türk tüccarları, satışa sunmadan önce bunların fiyatlarına büyük oranda bir kâr payı da korkusuzca bindirebilirler. Bu sistemin yol açtığı şey, sadece, ülkenin tarım üretiminin tamamıyle israfı ve ödemeler bilançosundaki dengesizliktir. Öte yandan yine bu sistem o ana kadar sağlanan kapitalist birikimi, yeniden yatırımlar yerine gösteriş harcamalarına, ordan da Avrupalı kapitalistin cebine aktarır.

1923 yılından 1929 yılına uzanan dönem içinde emperyalizm, savaş sonrasıyla dünya ekonomik buhranı arasında bulunmaktadır. Üstelik Lozan Barış Antlaşması, onun daha önce alışık olduğu başına buyrukluğu da engellemektedir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin bu konuda takındıkları milliyetçi tutumu Mustafa Kemal İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde verdiği söylevde dile getirir: «Efendiler; İktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zan olunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet

şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sâyimize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin.

Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkie malikti, Devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülke yaptıramayız.» (70) Takınılan tavır açıktır. Milli burjuvazi emperyalizmi reddetmemekte, ama ülkenin sömürülmesinde kendi payını istemektedir. Emperyalizmin de, bu sömürü sürecinde, her halükârda aracılara ihtiyacı olduğuna göre, mesele gelip, onun ülkedeki eski simsarları olan azınlıkların yerini Türk - Müslüman burjuvazinin almasına dayanıyordu. Ama emperyalizm bu teklife cevap vermedi veya daha doğrusu bu cevabı vermek için, elverişli fırsatların doğacağı zamanı bekledi. Bunun için şunu kolayca söyleyebiliriz ki, Türkiye 1923 ile 1945 yılları arasındaki dönemde emperyalist sömürünün nispi olarak dışında kalmış ve onun etkilerini ancak dolaylı yoldan duymuşsa, bu, bağımsızlıkçı-ulusal bir siyaset gütme iradesinden çok, bizzat emperyalizmin ihtiyatlılığının bir sonucudur. Bu ihtiyatlılığın gerekçelerine gelince, bunlar, genel bir biçimde, yabancı sermayenin, mahalli aracıların çok daha az hırslı olduğu kendi sömürgelerinde sahip bulundukları çok daha elverişli şartlarla ve faaliyetlerini buralarda yoğunlaştırmalarıyla açıklanabilir.

Bunlardan bir sonuç çıkarmak istersek, diyebiliriz ki, Türk milli burjuvazisi uluslararası sahneye hem çok erken, hem de çok geç gelmişti. Avrupa burjuvazisiyle aynı kapitalist birikim sürecine girmek ve onun yararlandığı şartlardan yararlanmak için vakit çok geç; emperyalist sömürünün hiyerarşisiyle bütünleşmek için ise çok erkendi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yeni emper-

(70) Zikreden MEARS, E.G. «Modern Turkey...»

palizm eski sömürgelerinde yeni bir sömürü düzenine işlerlik kazandırmak amacıyla yerli burjuvazileri ortaya çıkardığı zaman, Türk burjuvazisinden de aynı süreç içinde yararlanacaktır. O dönem gelinceye kadar bu milli burjuvazi kendi öz imkânlarıyla, yani elindeki araçlar oranında kendi ülkesini sömürerek ve emperyalizmle girişilmiş tesadüfi ve sınırlı ilişkilerden yararlanarak varlığını sürdürecektir. Türk-Müslüman burjuvazi ile emperyalizm arasındaki ilk işbirliği, yabancı sermayenin Türkiye'de giriştiği bir «savunma harekâtı»nın sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde, eskiden ülkede kurulmuş olan yabancı şirketler faaliyetlerini yaygınlaştırmayı değil, tam tersine, elverişli şartlar karşılığında Türkiye hükümeti tarafından millileştirilmenin yollarını arıyorlardı. Bu arada da, yönetim kurullarına Türk uyruklu kişileri sokarak, kendilerine «milli» süsü vermeyi ihmal etmediler. Aynı şekilde ithalât-ihracat şirketleri de kendilerini Türk şirketlerinin gerisine gizlediler. Öte yandan yabancı sermaye, yeni demiryollarının yapım çalışmaları gibi bazı sınırlı faaliyetlere katılmak istediğinde, gene yerli müteahhitlerle ortaklığa girmekteydi. Böylece, yabancı işletmelerin himayesine sığınarak, bu işlerde ilk adımı atan, çok kere milli şirketler oluyordu. Ama işin daha sonraki safhasında, gücünü yaygınlaştırma ve refaha erme yolunda bu milli burjuvaziye kılavuzluk eden, devlet yani kamu sermayesi oldu.

D — Devlet ve Bürokratlar

Bu aşamada ve bu şartlar içinde kapitalist birikimin ancak ülkenin hızlanan sömürülmesi yoluyla gerçekleşebildiğini; bu sömürünün vazgeçilmez aracısının ise devlet olduğunu daha önce belirtmiştik. Dış ticaret dengesindeki sürekli açık bunun yeterli bir belirtisiydi ve bu durum kamu yardımını kaçınılmaz kılıyordu. İstiklal Savaşı'ndan hemen sonra yarı özel, yarı kamu kuruluşlar

olarak meydana getirilen bankalar, devlet hazinesinin özel şirketlere aktarılmasında belli başlı mekanizmalardı.

1924 yılında bizzat Mustafa Kemal tarafından verilen 250 bin Türk Liralık bir sermayeyle kurulan İş Bankası, İdare Meclisi'nde, Türk büyük burjuvazisinin, eşrafın ve bürokrasinin en üst doruktaki kişilerini biraraya getiriyordu. Türk liberalizmini temsil eden Celâl (Bayar) Bey'in başkanlığındaki bu İdare Meclisi devlet hazinesiyle özel teşebbüs arasındaki bağlantıyı oluşturacaktır. O zamanki tek parti ve hükümet çevrelerinde beliren özel çıkarcılık eğilimi bu kuruluş çevresinde biçimlenecek ve ülkenin ekonomik siyaseti, bu banka genel müdürünün Bakanlar Kurulu'na girip girmemesine göre yön kazanacaktır.

İş Bankası'ndan sonraki bir girişim olan Sanayi ve Maâdin Bankası, ilke olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras alınan sınai devlet işletmelerini yönetmek amacıyla kurulmuştu. Gerçekte ise bu bankanın işlevi özel sektörün sınai yatırımlarını teşvik etmek ve bütün rizikoları kendi yüklenirken kârı özel ellere devretmekti. Bu yolla sanayileşmenin hikâyesini daha sonra göreceğiz.

Özel sektörü devlet eliyle zengin etmenin bir başka yolu da tekellerdir. Devlet, ulusal ekonominin bazı alanlarını, yalnız üretimle değil idare ve satışla ilgili olarak da tekelleştirdiğini ilân eder; sonra da bu hakları özel şirketlere devreder. İstanbul ve İzmir limanlarının idaresi ve bakımına, petrol ve petrol ürünleri ithalâtına, ispirto ve ispirtolu içkilerle kibrit, sigara ve patlayıcı maddeler imalâtına ait imtiyazların yerli ve yabancı özel şirketlere devri işte böyle olmuştur. Bu da, muhtemel zararları devlet yüklenirken, özel ellerin, rekabet korkusu olmaksızın kolay yoldan ve yüksek kârlar sağlamasına imkân verir. Bu ekonomik sistem içinde devlet, servetlerin dağıtımcısı haline gelir. Bu da uygulamada, yüksek mevki sahibi bürokratın bir grup insanı doğrudan doğruya zengin edecek kararları alması veya bu kararların alınmasında etkili olması demektir. Hiç sermayesiz ya da çok

az bir sermayeyle yola çıkan kişiler, Ankara'daki bürokratlarla olan ilişkileri sayesinde, İstanbul limanı tekeli gibi koca işletmeleri kendi denetimlerine almayı becerirler. Cumhuriyetin ilk büyük servetlerinin ortaya çıkışının görüldüğü bu kargaşalık çağında bürokratların önemi büyüktür ve bunlar bu durumdan kendi hesaplarına da yararlanmaktan geri kalmazlar. O günün aydınları içinde, rejimin sözcüsü olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, kırk yıl sonra bu konuda şunları yazacaktı: «Nitekim o sıralarda bence bu hadiselerin en önemlisini teşkil eden dünkü Millî Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakterini taşımaya başlamasıydı. Bunlardan kimi arsa spekülasyonları, kimi idare meclisi azalıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de türlü türlü şekillerde komisyonculuklar peşine düşmüş bulunuyordu.» (71) 1925 yılına kadar sürecek olan nispi serbestlik döneminde, Büyük Millet Meclisi kürsüsü karşılıklı irtikâp (rüşvet) iddiaları ve suçlamalarıyla çınlayacaktır. Suçlanan milletvekillerinden biri, buna çok şaşırarak şu cevabı verir! «Hepiniz, başta reisimiz olmak üzere, zenginleşmek lâzımdır, demokrasi zenginliğe dayanır, demiyor muydunuz? Hepiniz aynı şekilde işlere girmediniz mi?» (72)

Siyasal nüfuzun açık artırmaya konması bürokratları ne kadar çabuk zenginleştirirse, devlet hazinesini de o kadar hızla yoksullaştırır ve devlet, asıl yükü bu yağmadan pay alamayan sosyal kategorilerin sırtına binen vergilendirmeler yoluyla yeni maddi kaynaklar bulmaya çabalar. Verginin büyük bir kısmı kır kesiminde yaşayan halka yüklenir ve devlet gelirlerinin 2/3'ünü vasıtalı vergiler meydana getirir. Kısacası devlet gelirlerinin en büyük bölümü işçinin ve köylünün sırtından çıkarılır. Böyleyken bütçe sürekli olarak açık verir. 1923 - 1924 mali

(71) KARAOSMANOĞLU, Y.K. «Politikada 45 Yıl».
(72) AĞAOĞLU, S. «Babamın Arkadaşları», Zikreden AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

yılında bu açık 61 milyon TL., 1924 - 1925 mali yılında 23,9 milyon TL., 1925 - 1926 mali yılında ise 71,6 milyon TL.'sıdır. (73)

E — İşçi Sınıfı ve Köylülük

Böylece milli burjuvaziyi güçlendirmenin ağırlığı, kaçınılmaz olarak sömürülen sınıfları, yani küçük ücretlileri, işçileri ve köylüleri ezer. Vasıtasız vergilerin en büyük kısmını bunlar öderler ve ayrıca vasıtalı vergilerle tekellerin çilesini de yine bu sınıflar çeker. Elektriklendirmenin daha ilk başında bulunduğu ve sadece büyük şehirlerde uygulanmaya başlandığı bir ülkede, gazyağı gibi birinci dereceden zaruri bir ihtiyaç maddesine öylesine bir vergi bindirilir ki, İstanbul'da litresi 4.5 kuruştan teslim alınan bu madde Anadolu'daki perakendecide litresi 16.5 kuruştan satılır. Bunun gibi şekerin de, tüketiciye ulaşan perakende satış fiyatı ithalât fiyatının tam iki katıdır. 1912 yılıyla 1925 yılı arasında besin maddelerinin ortalama fiyatı tam 21 katına çıkmıştır. Oysa aynı yıllar arasındaki ücret artışları bunun çok çok gerisindedir. (74)

İşçi sınıfı nicelik olarak henüz çok küçüktü. 1927 yılına doğru imalât sanayiinde çalışan işçi sayısı 60 bin civarındadır. Ama devlet, sermayeleri sınai yatırıma doğru çekmeye çalıştıkça, kapitalist birikimde proletaryanın rolü önem kazanır. Bu sınıfın sömürülmesinin fazla sorun yaratmadan geçiştirilmesi için de hükümet bir dizi tedbir alır. Bağımsızlık savaşı sırasında doğan hareketlerin kırılması ve Türkiye'de sosyal sınıfların bulunmadığını ilân eden halkçı ideolojinin resmilik kazanması, işçi sınıfının kendi kendini savunması yolundaki her aracı açıktan açığa yasaklar. O günün tek partisinin programı şunları belirtmektedir:

«Madde 14 — Hiç bir ekonomik girişim, kamuğasıya

(73) ELİÇİN, E.T. «Kemalist Devrim İdeolojisi», İstanbul, 1970.
(74) CHNOUROV, A. «La revolution Kemalist et le proletariat turc» (**Kemalist Devrim ve Türk Proletaryası**), 1929.

olduğu kadar, ulusal ve özel bütün kınavlar arasındaki uyuma da karşıt olamaz. İş verenlerle işçilerin çalışma birliğinde de bu uyum, esastır.

İş kanunu ile işçiler ve iş verenler arasındaki karşılıklı ilgiler düzenlenecektir.

İş anlaşmazlıkları, uzlaşma yolu ile ve buna imkân olmazsa devletin kuracağı uzlaştırma araçlarının yargıçlığı ile kotarılır.

Grev ve lokavt yasak olacaktır.

Ulusçu Türk işçilerinin hayat ve hakları ile bu esaslar içinde ilgileniriz. Çıkarılacak iş kanunlarımız, bu esaslara uygun olacaktır.» (75) Burda güdülen ilke, o çok ünlü «tek halk, tek millet, tek şef» ilkesidir.

Bağımsızlık savaşı boyunca İstanbul'daki işçiler örgütlenmeye ve gerçekten kendi sınıf çıkarlarını savunmayı amaçlayan sendikalar kurmaya başlamışlardı. 1919 ile 1922 yılları arasında 11 tane önemli grev patlak verdi. (76) Bu grevler ister istemez, ülkenin o günkü ekonomisini ellerinde tutan emperyalistlere karşı yönelmişti ve o dönemde, besbelli ki, milliyetçi bir niteliğe bürünmüşlerdi. İşte İstanbul'daki grevlerin bu özelliği, Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra hükümete, grevler kadar işçi sınıfının diğer hareketlerinin de varlık sebeplerinin ortadan kalktığını belirtmek imkânını verdi. Öte yandan İstanbul burjuvazisi kaşla göz arasında, «milli» nitelikte bir işçi örgütü kurup (77) bu örgüt mensuplarını işçi sınıfını temsil et-

(75) CHP Programı, 1935, Ankara, 1935.

(76) FİŞEK, K. «Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı».

(77) «İstanbul Amele Birliği» adındaki bu örgütün niteliğini daha iyi belirtmek için, kuruluşu dolayısıyla gazetelerde çıkan haberi buraya aynen alıyoruz: «İstanbul'da ahiren umum amele toplanarak bir birlik vücuda getirmiştir(...) dir. Umum Amele Birliği hiçbir maksat-ı siyasi ile teşekkül etmiş olmayıp, yegâne gayesi milli bir daire dahilinde şirketlere ve kumpanyalara karşı kendi hukuk ve menafini (çıkarlarını) müdafaa ve muhafazadan ibarettir.» Bkz. Tevhid-i Efkâr Gazetesi, s. 3, 4 Kânunusani, 1923.

mek üzere, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ne gönderiyordu. Büyük emekçi kitlesi, olayların bu şekilde değerlendirilmesini benimsemekten uzak olmalı ki, 1923 yılının Temmuz ve Kasım ayları arasında hem İstanbul'da, hem de Anadolu'da 7 önemli grev patlak veriyordu. İşçi sınıfının mücadeledeki bu ısrarı, 1925 yılına kadar sürecek, ama o yıl çıkan Takrir-i Sükûn Kanunu her türlü muhalefeti ve rejime karşı çıkan her sesi cezai tedbirlerle susturacaktır. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu sanayileşme yolunda atılan ilk adımları belirlerken, 1928 yılında ayakta kalan son işçi sendikaları da kapatılacaktır. (78)

Emekçilerin sayıca azlığı, siyasal bilinçlerinin yetersizliği ve hükümetin aldığı son derece sert tedbirler, işçi sınıfının siyasal bir tehlike haline gelmesini engeller. Köylü kitlesi için ise durum aynı değildir. Ama burda sorun çok daha karmaşık bir biçimde belirir.

O dönemde tarım proletaryası köylü kitlesinin ancak çok küçük bir kesimini oluşturur ve ortakçılık çok kere toprağın mülkiyeti veya tasarrufuyla ilgili bir bağı da beraberinde getirir. Dolayısıyla köylüler, yoksullaştırılmalarına olduğu kadar, proleterleştirilmelerine karşı da mücadele verirler. Onlar, kökeninde, kendi zararlarına oluşan kapitalist birikime ve ülkede kapitalist üretim biçiminin genelleşmesine karşıdırlar. Üretim ilişkilerinin evrimi açısından bakılacak olursa gericidirler; davranışlarında ve giriştikleri hareketlerde gericiliğin bütün niteliklerini benimserler. Zaten köylü kitlelerinden gelen bu tepki kapitalist sistemin ülkedeki bütün tezahürlerine ve onun ideolojisine, yani batılılaşmaya ateşli bir şekilde karşı çıkar. Sömürünün, artık katlanılamaz hale gelmesine paralel olarak sömürücünün imgesi de dönüşüme uğrar ve düşman gözüyle bakılan yabancı bir dünyanın niteliklerine, yeni Hıristiyan - Batı dünyasının niteliklerine bürünür. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sömürü düzeniyle de

(78) FİŞEK, K. «Türkiye'de Kapitalizmin...»

açıkça uyuşan bir imge, emperyalizmle özdeşleşir. Sömürülen unsur bu imgeyi, kendi kendine verdiği tanımın tam karşıtı olarak kavrar. Kendine verdiği tanımsa, onun sosyal ve ekonomik faaliyetinin bileşkesi ve bu faaliyetin ideolojisi olarak dinî bir tanımdır. Var oluşunun ve eyleminin gerekçesini dinî bir kavrama bağlayan; karşısında kendini, hem sosyal hem de doğal varlığıyla baskı altına alıp yoketmeye yönelen farklı bir varoluş ve eylem gerekçesi bulan bu sömürülen unsur, bu karşıtlığa da bir bütün olarak bakar. Öyleyse bu karşıtlık onun gözünde dinî bir karşıtlıktır. Kendisi Müslümandır karşısındaki de gâvur. Bu karşıtlığı da dış tezahürleriyle yargılar. Çünkü ona göre bu tezahürler ancak bir bütünün ifadesidir. Kendi dünya görüşünü, herhangi bir dünya görüşü değil, mümkün olan tek dünya görüşü, tek «hakikat» saydığı için de, bu mücadele dinin dinsizliğe, «hayrın şerre», «hakikatın bâtıla» mücadelesi olarak biçimlenir. Bu mücadelede o, dinin koruyucusu olarak, bir yandan kendi için güven verici kutsal bir imge yaratmak amacıyla, dinî tezahürleri arıtıp pekiştirerek savunma tedbirleri; öte yandan ise, dinsizliğin tezahürlerini ve niteliklerini, nerde olursa olsun, yok etmeye yönelik taarruz tedbirleri alır. Köylü kitlesinin eylemleri işte bu ideolojik temeller üzerinde gelişir ve o sıralarda ortaya çıkan yobazlık ve irtica akımı ancak bu ideolojik süreçle açıklanabilir. Bu irtica durumu öylesine yepyeni bir olgudur ki, eski kapalı ekonomi düzeninde her biri tek başına yaşayan köylerin pazar ekonomisine açılışlarıyla atbaşı olarak bu olgunun da ortaya çıkışı adeta gözle görülür.

Kendiliğinden doğan bu karşı çıkma hareketi, sömürülmemesi düşünülemeyecek olan bir güç potansiyelini açığa vuruyordu. Nitekim, daha sonra, birbiri içine geçen birçok safhada bu potansiyel kullanılacaktır.

Bağımsızlık savaşı sırasında sarayın ve Osmanlı İmparatorluğu bürokrasisinin, halk ayaklanmalarını körükleyip bunları milliyetçilere karşı nasıl kullandıklarını daha önce görmüştük. Dinî temele dayalı padişahlık-halife-

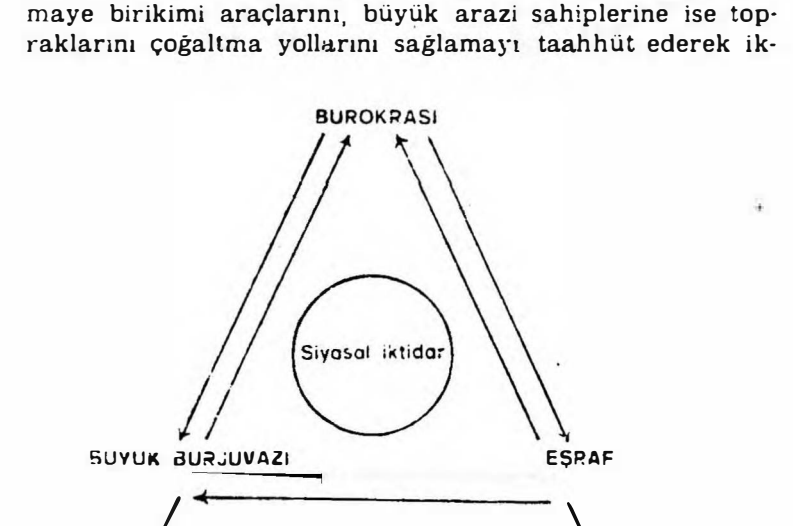
lik, halk kitlelerini harekete getirmesine imkân veren niteliklerinden ötürü, gücünü koruyordu. Yıkılması gereği de işte bundan doğuyordu. Böylece, İstanbul'daki imparatorluk bürokrasisine öteden beri düşman olan eşrafın desteğiyle, önce padişahlık, sonra da halifelik kaldırıldı. Ama eski ulema hiyerarşisinin bir kısmı hâlâ ayakta kalmıştı. Bu kesim, en itibarlı üyelerinin yeni burjuva sınıfı saflarına katılması ve sivil mahkemelerin kurulması yüzünden, gücünü büyük çapta yitirmişti. Ama buna karşılık medeni hukuk alanındaki üstünlüğünü koruyor ve özellikle de çok büyük alanları kaplayan dini vakıfların denetimini elinde bulunduruyordu. Bu yüzden ulema takımı, hem Ankara'daki milliyetçilerin, hem de vakıf topraklar üzerinde doğrudan doğruya çıkarları olan eşrafın, saray ve Osmanlı bürokrasisinin tasfiyesinden sonraki en baş düşmanı haline geliyordu. Ulema takımı mücadeleyi kesin olarak, cumhuriyetin kuruluşundan sonraki yıllarda kaybedecektir. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti mecelle ve şeriat hükümleri yerine, İsviçre Medeni Kanunu'nu temel alan bir Medeni Kanunu kabul edecek, bütün tarikatlar kaldırılacak, vakıfların idaresine devlet el koyacak ve nihayet laiklik ilkesi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na (Anayasa) girecektir. Ama ulema kesin yenilgiye uğramadan önce, köylüleri kendi davası uğruna harekete geçirmeyi ve gericiliği rejimin baş düşmanı haline getirmeyi bilecektir. 1924 ve 1925 yılında çıkan karışıklıklar «İstiklal Mahkemeleri»nin yeniden kurulması ve 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe konmasıyla sert bir şekilde bastırılacaktır. Gerici tepki ezildikten ve elebaşısız kaldıktan sonra, ilerde büyük arazi sahipleri tarafından kullanılacağı güne kadar, bir köşede sinip kalacaktır.

Eşrafa gelince, rejimin başlıca müttefiki olarak, onun tarafından alınan tedbirleri benimsedi ve bunların uygulanmasına yardımcı oldu. Eşraf nesnel olarak, batılılaşmadan ve kendi ürünlerinin uluslararası pazara girmesinden yanaydı. Ama öte yandan, bu sınıf mensupları ilk

başlarda, kendilerine ait mülklerde ortakçılık sistemini koruyarak köylülerin proleterleşmesine engel olmaya yöneliyorlar ve böylece de geçici olarak onların müttefikleri haline geliyorlardı. Böylece onlar köylü kitlelerinin gücünü yedek olarak saklamayı bilecekler ve bu gücü 1945 yıllarından sonra iktidardaki bürokrasiye karşı başarıyla kullanacaklardır.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin, 1923 yılından 1945 yılına kadar uzanan bu ilk döneminde, sosyo ekonomik güç ilişkilerini aşağıdaki şemayla özetleyebiliriz:

Rejim: bürokrasi, büyük burjuvazi ve eşraf üçgeni üzerine oturur. Bürokratlar, şehir büyük burjuvazisine sermaye birikimi araçlarını, büyük arazi sahiplerine ise topraklarını çoğaltma yollarını sağlamayı taahhüt ederek ik-

tidarı elinde tutar. Bu iki egemen sınıf da, küçük, burjuvazinin bağrından çıkmış olan milliyetçi bürokratları destekler. Çünkü onların vücuda getirdikleri güdümlü ekonomi uygulayıcısı devlet, sermaye birikimi kadar toprakların belli ellerde yoğunlaşmasını da kolaylaştırır ve hızlandırır. Üstelik bu iki egemen sınıf arasında da doğrudan doğruya ekonomik çıkar bağları vardır. Çünkü ihracatın hemen hemen tamamını tarım ürünleri oluşturur ve buna karşılık olarak, büyük arazi sahiplerinin refahı da bu ürünlerin ticaret alanına sokulmasına bağlıdır.

Bu üçlü ittifakın ötesinde, işçilerle köylüler, aslında, doğrudan doğruya kendilerini sömüren sınıflara bağlıdırlar. Devlet, aşırı sola olduğu kadar, aşırı sağa da göz açtırmamayı taahhüt eder. Bu da hem işçilerden, hem de köylülerden gelebilecek her türlü hareketin baskı altına alınması demektir. Bunların dışında belirlenen özgürlük kavramı ise, burjuvaziye tanınan eylem özgürlüğünden başka bir anlama gelmez.

Milli burjuvazi denemesine işte bu çerçeve içinde girişilecektir. Ama sonunda, bu deneyin evriminde ortaya çıkan değişik olgular gibi, onun nihai başarısızlığını da belirleyen emperyalizm olacaktır.

II — MİLLİ EKONOMİ (1923 - 1929)

A — İktidar Mücadelesi

Yeni devletin yapıları 1923 yılı sıralarında ortaya çıktı. Bu yılın ilk yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası Lozan'da bir düzene bağlanır ve İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde «milli burjuvazi» ilkeleri yerine oturtulurken, milliyetçi yeni bürokrasi de ülkenin yönetimini ele almak üzere örgütlenmektedir. Bu örgütlenme siyasal bir partinin yani Cumhuriyet Halk Partisi'nin oluşmasıyla biçimlenir.

1920'den 1923 yılına kadar sürecek olan Birinci Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri, ilke olarak, Sivas Kongresi'nde kurulmuş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hu-

kuk Cemiyeti'nin himayesi altındaydı. Gerçekte bu meclis, bürokrat-askerlerle eşraf arasındaki ittifakı tamtamına temsil ediyordu ve dolayısıyla bu ittifakın bütün çelişkilerini de taşıyordu. Askerlerin üstünde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin küçük burjuva köktenciliğinin (radikalizminin) ağırlığı hissediliyordu. Bunlar, isteseler de istemeseler de, Jön Türklere ait «güdümlü devlet» görüşünün mirasçılarıydı. Buna karşılık eşrafın temsilcileri, aslında bürokratik merkeziyetçiliğe karşı oldukları için, daha çok, Prens Sabahattin'in övgüsünü yaptığı libarelizmi benimseme eğilimindeydiler. Bunların amacı, köylülerin üretim ve emeğini hiç bir engelle karşılaşmadan, keyiflerine göre düzene sokmak için, kendilerini her türlü devlet müdahalesinden mümkün olduğu kadar serbest kılabilmekti. Savaş durumunun doğurduğu ihtiyaçları karşılayabilmek için hükümetin güttüğü vergi politikasıyla ve «ittihatçılar»ın «millileştirme»lerden, «kapitalizme karşı olmak»dan dem vuran söylevleri ile bu işleri hal yoluna koymak mümkün değildi. Onun için de, meclisle giderek iki grup oluştu. İlki, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni övüp savunmakta ve genel olarak askerlerle, küçük burjuvazinin bağrından çıkma diğer bürokratlardan meydana gelmekteydi. İkinci ise, Anadolu'nun büyük arazi sahiplerinden ve zengin tüccarlarından oluşmuştu; daha sonra bunlara bir de büyük eşraf ailelerinin çocukları olan askerler eklenmişti. Bu ikinci grup başbakanlık mevkiine kendi saflarından gelen birinin getirilmesini sağlamışsa da, fiili iktidar, orduyu denetimi altında bulundurması yüzünden, birinci grubun elinde bulunuyordu. Bu karşıtlığın sonucu, Büyük Millet Meclisi'nin işleyemez hale gelmesiydi ve zafer kazanıldıktan sonra bu meclisi dağıtarak seçimlere gidilmesi gerekli oldu. İşte yeni partinin temelleri bu dönem içinde atıldı.

Bu arada, savaşın sona ermesi İstanbul'la Ankara arasında ilişkinin kurulmasını sağlamıştı ve eski başkentin büyük burjuvazisi de yeni siyaset sahnesine girmişti. İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde artık ne mil-

lileştirmelerden ne de güdümlü devlet ekonomisinden söz edilmediğine bakılırsa, milliyetçi kesime bu kongrede yeni bir sloganı «ulusal kapitalist politika» sloganını benimsetmeyi başaran, bir bakıma İstanbul'un bu büyük burjuvazisi olmuştu. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu bürokrasisi savaştan galip çıkan milliyetçilerin hizmetine girmek ve onların ateşli devrimciliğini sulandırmak amacıyla Ankara'ya göçüyordu. Böylece parti, birinci grup mensuplarının, en başta da Mustafa Kemal'in söylevlerinde dile getirdikleri ilkelerden çok daha az radikal temeller üzerinde oluşuyordu. Bu siyasal kuruluş ayrıca, eski Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mahalli örgüt yapısına, bu yapıdaki kademeleşmeye de dayanmak ve uymak zorundaydı. Oysa bu mahalli örgüt yapısı doğrudan doğruya eşrafın elindeydi. Öyleyse, ikinci grubun temsilcileriyle olan görüş ayrılıklarına rağmen, eşrafla ittifakın korunması gerekiyordu.

Sonuç olarak parti, kilit noktası görevlerde milliyetçi küçük-burjuvalara tanınan kesin üstünlüğe rağmen, eski ittifakın temelleri üzerinde kurulmuştu. Bürokrasi, eşraf ve büyük burjuvazi arasındaki iktidar üçgeni olduğu gibi işlerlik halindeydi ve askeri önderlerin keskin, radikal demeçleriyle atbaşı giden bu uzlaşmalar siyaseti kimseyi hoşnut etmiyordu. Böylece burjuvazinin anlayışına göre fazla güdümlü görülmesi muhtemel Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (partisinin) karşısında, liberalist görüşle Terakkiperver Fırka oluşturuluyordu. Bu parti, saflarında ikinci grubun üyelerini, Jön Türklerin eski maliye nazırı Cavit Bey'in çevresinde kümelenen büyük burjuvaziye ve emperyalizme bağlı «ittihatçı»ları topluyor ve ulusal kurtuluş hareketinin yedi kurucusundan dördü tarafından yönetiliyordu (*) Terakkiperver Fırka ayrı şekilde, yedek

(*) Bu dört kişi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve Refet (Bele) Bey idi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın diğer kurucuları olan Mustafa Kemal Paşa ve İsmet (İnönü) Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı yönetiyorlardı. Fevzi (Çakmak) Paşa da onların safında yer alıyordu. (Ç.N.)

bir çözüm yolunu elinin altında bulundurmak isteyen büyük burjuvaziyle ulema kalıntılarının ve büyük vakıf mülklerine bağlı dini hiyerarşinin de yakınlığını sağlar. Muhalefet hareketi, işte bu dini hiyerarşi mensupları aracılığıyla halktan, kendini gerici hareketler halinde açığa vuran belli bir destek görecektir.

İktidarın bütün muhaliflerini bağrında toplayan bu kuruluş, yönetici kadroyla burjuvazi arasındaki ittifakın güçlenmesiyle, dayanaklarından kopacaktır. 1925 yılında, gerici bir görünüm içinde patlak veren ve Musul üzerindeki art niyetlerine gerekçe kazanmak isteyen İngiltere tarafından da desteklenen Kürt isyanı, muhalefet hareketinin, gerici akımlarla olan yakınlıkları dolayısıyla suçlanıp tasfiye edilmesine vesile olacaktır. O dönemde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, meclis içindeki muhalefet kadar, aşırı sağ ve aşırı sola karşı mücadele baharesiyle halktan gelen hareketlerin de ezilmesine imkân sağlıyordu. Az sonra Mustafa Kemal'e karşı girişilen bir suikast teşebbüsünü fırsat bilip yeniden kurulan İstiklal Mahkemeleri, ister eski ittihatçılar, ister Kurtuluş Savaşı'nın silah arkadaşları olsun, rejimin bütün muhaliflerini siyaset sahnesinde siliyor ve bunlardan bir çoğunu da «bedenen» yokediyordu. Böylece yönetici bürokrasinin tek siyasal örgütü olan Cumhuriyet Halk Fırkası, iktidarı itiraz kabul etmez bir biçimde eline geçirmiş bulunuyordu.

B — Reformlar «Kemalist Devrimler»

İktidarını sağlama aldıktan sonra, bürokrasinin ilk eylemi sosyal kurumlar düzeyinde kendini açığa vurdu. Bizzat Mustafa Kemal'in yönettiği ve hükümetle partinin uyguladığı köklü bir değişim, cumhuriyetin ilk on yılı içinde işlerlik kazandı. Girişilen reform hareketleri, «tek parti»yi, daha önce şiar edindiği milliyetçilik, halkçılık, cumhuriyetçilik, laiklik ilkelerine bir yenisini, «devrimcilik» ilkesini eklemeye götürecektir. «Kemalizm»in yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da ününü sağlayacak olan işte bu «devrimler» dir.

Bu «devrimler»in hepsi, ülkenin «batılılaşma»sı içinde yer alırlar. Avrupa edebiyatı yüz yılı aşan bir zamandan beri, «ilerlemeye, ticarete ve uygarlığa kendini uyduramayan» bir «Türk portresi» çizmişti ve bu yontulmamışlığı akla gelebilecek her türden ipe sapa gelmez görüşlerle ispat etmeye kalkışmıştı. Oysa şimdi, batı uygarlığı bütün nitelikleri ve tezahürleriyle birlikte, kapitalist üretim tarzıyla özdeşleştirilince, «Türk milli burjuvazisi» için de Avrupalı yaşayış tarzını taklit etmek kaçınılmaz bir şart olup çıkıyordu. Üstelik bir zamanlar emperyalizmin simsarı olan azınlıklar da batılı adetleri benimsemişlerdi. Eh, madem ki milli burjuvazi artık etkili bir biçimde onların yerini almak istiyordu, öyleyse aynı yolu tutmalıydı.

Zaten bu reformların niteliğini kavramak için, girişilen «devrimler»i sıralamak yeter: fes giyilmesinin yasaklanması; avrupai giyim kuşam; latin alfabesinin ve ölçülerde batılı birimlerin kabulü; hatta tatilinin cuma yerine pazar gününe alınması; İsviçre Medeni Kanunu'nun, İtalyan Ceza Kanunu'nun aktarılması; soyadının kabulü ve kadın hakları... Ölçülerde batılı birimlerin kullanılması veya hafta tatilinin pazar gününe alınması gibi ikinci dereceden bazı değişiklikler, mesela Cezayir gibi günümüzde ilerici bir görünümü olan İslâm ülkeleri hafta tatilinin gününü değiştirmek gereğini duymamış olsalar bile, batı dünyası ile yapılan ticari ilişkileri düzene sokmak türünden bir kaygıyla açıklanabilir. Ama girişilen hareketin asıl hedefi kavranmadığı takdirde, insana anlaşılması daha güç gelen, fes giyilmesinin yasaklanması türünden değişikliklerdir. «Şapka devrimi» adıyla yüceltilen bu değişikliğe, batı uygarlığına doğru atılmış kararlı bir adım gözüyle bakılmıştır. Daha basit bir ifadeyle diyebiliriz ki, bu reformlarda güdülen amaç, bir Türk iş adamının, Avrupa'daki veya Amerika'daki bir büyük ticaret merkezinde daha görünür görünmez tanınmasına sebep olan kılıktan tamamıyle kurtarmaktı. Eh, bu iş adamı üzerine Avrupai bir elbise geçirir, boynuna takma yaka ve bir kravat iliştirir, latin harflerini kolayca yazar, pazar günü işini tatil

eder, bir de koluna karın diye Avrupa salonlarında takdim edebileceği bir kadın takabilirse, bu iş olmuş demektir. O zaman Türk tüccarı da uluslararası burjuvaziye dahil olabilir. Bir «şapka devrimi» ancak böyle bir muhteva içinde anlam kazanır. Zaten Osmanlı İmparatorluğu burjuvazisi ve bürokrasisinin gardrop alışkanlıkları da, hayli uzun bir zamandan beri Avrupa özentisiydi. Bu sınıfların aydın kesimi, çok kere Avrupa dillerine ve kültürüne «bihakkın vakıftı». Geriye, onları Osmanlı kılan tek bir şey kalıyordu: Fes. Sırf bu yüzden, bir «şarklı»nın tanınmasında en belirgin «alâmeti farika» olan bu giyim eşyası, Avrupa karikatüründe ve mizahında, «şark»la alay edilmekte kullanılan bir sembol haline gelmişti. Böylece fesin kaldırılmasına, bir zafer ve batılılaşma yolunda kararlı bir adım gözüyle bakıldı.

Bu reformların yönünü gösteren ikinci bir özellik de, bunların uygulanışındaki anlayıştır. Yukardan gelen kanunlar, kararnamelerle beklenmedik bir anda çıkarılıveren «devrimler»i benimsetmekte, halkın bütününün sistemli olarak eğitilmesinden çok, kanun zoruna ve kitle psikolojisinde yaratılan şaşırtmacalara güveniliyordu. Fes örneğinde olduğu gibi, yasaklamalara dayanan reformlar az buçuk sonuç verdiyse de, topluma getirilmek istenen yenilikler, belli çevrelerin dışında genelleşip yaygınlaşamadı. Bir örnek vermek gerekirse, harf devrimi daha başından beri, bir kültür devrimi olarak görüldü ve yüceltildi. Bu devrim okuma-yazmayı kolaylaştıracak, eğitimin ve bilginin yollarını halkın bütününe açacaktı. Ama bu reform, Fransa'dan alınma, bir okul programıyla uygulanınca, burjuva ve küçük burjuva kafalar yaratmaktan başka bir işe yaramadı. Ülkede okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise, harf devriminden tam kırk yıl sonra bile % 52'ydi.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, cumhuriyetin bu ilk döneminde girişilen reformlar 1950 yıllarına kadar, sadece burjuvazi ile diğer şehirli egemen sınıfların yeni arpalıklar edinmesine; bir de köylerin pazar ekonomisine ve yeni

emperyalist sömürüye açılmasına yarayacaktır. Böylece şehir dünyasıyla köy dünyasının temasa gelmesi, birini olduğu kadar diğerini de etkileyecek ve günümüzdeki çelişkilere yol açacaktır.

C — 1920 Yılları ve Ekonomik Buhran

1923 ile 1929 yılları arasındaki dönem, «liberalizm» dönemidir. 1930'dan sonraki yıllar ise «devletçilik»in damgasını taşır. Büyük ticaret burjuvazisi devletten, yabancı işletmelerin «millileştirilmesi» için mali yardım ve uygun bir mevzuat talep eder. Devlet bunun yanı sıra, ihracat hacmini artırabilmek için tarım hayatına yardımcı olmak ve ihracata yönelik malların ulaşım fiyatlarını düşürmek için de ulaştırma araçları yaratmak zorundadır.

Ekonomik hayatı düzenleyecek mevzuat konusunda Türkiye, Lozan'da imzalanan ve Osmanlı İmparatorluğu zamanında yürürlükte olan serbest mübadele şartlarını 1929 yılına kadar uzatan anlaşmayla bağlıdır. Demek ki dış ticaret altı yıl boyunca serbest teşebbüsün elinde kalır. Bu dönem için diyebiliriz ki, emperyalist sömürü dış ticaret açığı yoluyla devam eder (79) ve «milli» burjuvazi komisyonlarla geçinmek suretiyle, bu işleyişte simsar rolü oynar. Dış ticarette verilen bu açığı kapatmak, burjuvaziye mali kaynak yaratmak ve kamu hizmetlerine yatırım yapmak gibi işler ise devletin sırtına düşer. Bütün bunları gerçekleştirmek için devletin elinde sadece, kapitalist ekonominin klasik yolları vardır: emisyon, tasarruf, vergilendirme. Bu yollarla elde edilen sonuçlar ise hiç de yeterli değildir.

Para sorununun o sıralarda özel bir durumu vardır. Bank-ı Osmanii Şahane 1914 yılında düşmanın eline geçince, Osmanlı hükümeti, savaş durumunun doğurduğu ihtiyaçları karşılamak amacıyla kâğıt para basmak zorunda kaldı. Üstelik savaş masrafları hiç de az olmadığı için, 1915 yılında 1 milyon 500 bin Türk lirası olan emis-

(79) Bkz. sayfa 91'deki tablo.

yon hacmi, 1919 yılında 124 milyon 100 bin Türk lirasına, 1920 yılında ise 161 milyon Türk lirasına ulaşıyordu. (80) Bunun çok belli sonucu, kâğıt liranın değer olarak altın liradan gitgide kopmasıydı. Böylece altın lira 1918 yılında 454 kuruşa yükselmiştir. İngiliz lirası da aynı şekilde, 1919 yılında 374 kuruşa çıkmaktaydı. Savaş yılları sırasında Almanya ve Avusturya, bankalarındaki stok altını teminat olarak gösterip, Osmanlı lirasını desteklemişlerdi. Ama Versailles ve St. Germain antlaşmaları bu iki ülkeyi, kasalarındaki altını galip devletlere tazminat olarak vermek zorunda bırakıyordu ve böylece Türk kâğıt parası teminatsız olarak kalıyordu. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bu durum karşısında emisyonu arttırmaktan kaçınarak, mecburi kâğıt para kurları ilân etmekten başka bir iş yapamazdı. Bu ilgi çeki durum 1929 yılına kadar sürecek ve bu dönem içinde Türk parası değer kaybetmeye devam edecektir.

Yıl	Tedavüldeki Para	İngiliz lirasının kuruş olarak karşılığı	Altın liranın kuruş olarak karşılığı
1919	124.000.000	374	430
1920	161.000.000	436	520
1921	161.000.000	603	549
1922	161.000.000	728	607
1923	161.000.000	763	707
1924	161.000.000	839	815
1925	161.000.000	894	812
1926	153.000.000	934	808
1927	153.000.000	950	825
1928	153.000.000	956	830
1929	159.000.000	1008	874 (81)

(80) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge of growth» **(Türkiye; Meydan Okuyan Gelişme)**, Leiden, 1968.

(81) Türkiye'deki Fransız Büyükelçiliği; Ticaret Ateşeliği Bülteni. «Turquie:Situation economique et financiére Janvier 1937», **(Türkiye: 1937 Ocak Ayında Ekonomik ve Mali Durum).**

Osmanlı Bankası, emisyon kurumu olarak işlevlerini kaybedince, hükümet Devlet-i Aliye Bankası'nın yerine yeni bir kurum yaratmaksızın ve sadece tedavüle, hiç bir zaman karşılığında teminatı bulunmayan kâğıt para sürmekle yetindi. Bu şartlar içinde Türk parasının değeri yalnız altına oranla değil, yabancı dövizlere oranla da sürekli olarak düşmekteydi ve hükümet artık tedavüldeki para hacmini artıracak durumda değildi. Bunun yanı sıra dış ticaret açığı ve devletin her türlü döviz denetiminden yoksun oluşu, herhangi bir altın veya döviz stoğunun meydana getirilmesini engelliyordu.

Paranın istikrarsızlığı ve hacim darlığı, bir orta sınıfın olmayışı gibi şartlar, tasarrufa imkân vermeyecekti. Yeni bankaların açılmasından ve tutumluluk konusunda şevklendirici yayınlardan sonra, 1920 yılında 1 milyon 600 bin Türk lirası, yani kişi başına oniki kuruş olan banka mevduatının, 1930 yılında 39 milyon 200 bin Türk lirasına, yani kişi başına 260 kuruşa yükseldiği bir gerçektir. Ama gene de yatırımlar çok yetersiz durumdadır. (82)

Durum böyle olunca elde sadece, ekonomik gelişmeye mali kaynak sağlayamayacak, güçsüz ve hemen hemen düzenli olarak açık veren bir bütçe kalır:

Yıllar	Gelir (milyon TL.)	Gider (milyon TL.)	Açık (—) Fazla (+)
1924 - 25	111.3	135.2	— 23.9
1925 - 26	138.5	210.1	— 71.6
1926 - 27	170.4	179.9	— 9.5
1927 - 28	197.5	202.9	— 4.4
1928 - 29	204.6	204.2	+ 0.4
1929 - 30	206.1	214.5	— 8.4 (83)

Şartlar böyle olunca, Osmanlı borçlarının anısını henüz unutmamış olan hükümet, önce bütçeyi dengeleme-

(82) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey; the challenge...»
(83) HERSHLAG, Z.Y «Turkey; the challenge...»

yi, ikinci olarak dış ticaret açığını kapatmayı ve ancak bunlardan sonra da ülkedeki kaynakları geliştirmeyi düşünür. 1924 ile 1930 yılları arasında, kamu hizmetlerini de içine alan ama sosyal yatırımları dışta tutan ekonomik faaliyetler, o dönemin bütçelerinde, yıl sırasına göre şu oranlarda yer alır: 1924'de % 13.8, 1925'de % 17.1, 1926'da % 9, 1927'de % 22.2, 1928'de % 19.6, 1929'da % 14.4 ve 1930'da % 15. (84) Bu harcamaların en büyük kesimi demiryolları inşaatına yönelmiştir. 1926 ile 1929 yılları arasındaki dönemde, devlet bütçesinden bu işe ayrılan meblağ 90 milyon Türk lirasına yani toplam yıllık giderlerin ortalama % 11.2'sine (85) ve bu dönem içinde ekonomik faaliyetlere ayrılan harcamaların 3/2'sinden fazlasına ulaşır. Öyleyse bu yıllarda, yabancı teşebbüsün Türkiye'de fiilen ilgilendiği tek sektörün demiryolları inşaası olmasına bir tesadüf gözüyle bakılamaz. Demiryolu hatlarının yapımını üstlenecek olan yabancı şirketler yerli müteahhitlerle ortaklaşa çalışacaklar ve bu ortaklık Türkiye'nin ilk milyonerlerini yaratacaktır.

Tarım alanında ise, Ziraat Bankası'nın verdiği krediler yıldan yıla düzenli olarak artar ve 1923 yılında 4 milyon Türk lirasından 1929 yılında 26 milyon Türk lirasına ulaşır. Bunun sonucu olarak tarım üretimi 1923 ile 1932 yılları arasında % 58 oranında artar ama gene de 1914 yılından önceki düzeye ulaşamaz. 1912 - 1913 yıllarında yıllık tahıl üretimi 7 milyon 151 bin tondur (86); bu rakam ancak 1934 yılında aşılır ve 1934 - 38 yılları arasında, yıllık ortalama tahıl üretimi 7.303.399 tona va-

(84) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey; the challenge...»

(85) CANKARDEŞ, O. «L'oeuvre d'assainissement monetaire et le developpement economique de la republique Turque entre les deux guerres 1923 - 1939» (1923 - 1939 Döneminde, İkl Dünya Savaşı Arasında, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ekonomik Gelişme ve Türk Parasının İstikrara Kavuşturulması), Grenoble, 1945.

(86) MEARS, E.G. «Modern Turkey...»

rır. (87) Sadece buğday üretimine bakacak olursak, 1912-1913 yıllarında ortalama 3 milyon 862 bin ton iken 1927 yılında 1 milyon 333 bin tondur. (88) Bu yüzden Türkiye 1924 yılında 12 milyon Türk liralık ve 1925 yılında ise 19 milyon Türk liralık buğday ithalâtında bulunur. Ancak 1928 yılında bu ithalât 500 bin Türk lirasına düşecek ve 1930 yılında ise buğday ihracatı Türkiye'nin toplam ihracatının % 3.72'sini oluşturacaktır. (89) Böylece ihracatın en büyük kısmını sınai bitkiler meydana getirecektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930 yılındaki toplam ihracatının % 28,5'ini tütün, % 17.94'ünü kuru yemişler ve % 11'ini de pamuk oluşturmaktadır. (90) Ama ne olursa olsun, tarım alanına yapılan yardım, ihracatı ne hacim, ne de değer olarak kesin bir biçimde arttırmaya yarar.

Yıllar	İhracat (Ton)	İhracat (Milyon TL.)	Ticari Hareket Endeksi (1924 100 alınarak)
1924	633.000	158	100
1925	668.000	192	123
1926	770.000	186	119
1927	696.000	158	104
1928	626.000	173	112
1929	669.000	155 (91)	116 (92)

Öte yandan, 1920-30 yılları arasında kamu sermayesi kadar, özel sermayenin de yokluğu yüzünden, yabancı şirketlerin millileştirilme işi ilerlemez. 1924 yılında yabancı sermaye ülkede 94 işletmenin denetimini elinde tut-

(87) «The Middle East...»
(88) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»
(89) İNKAYA, C. «Le commerce international de la Turquie et la comparaison des prix turcs avec les prix mondiaux» **(Türkiye'nin Uluslararası Ticareti ve Fiyatların Dünyadaki Fiyatlarla Karşılaştırılması)**, Lausanne, 1941.
(90) İNKAYA, C. «Le commerce international...»
(91) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»
(92) «Türkiye'deki Fransız Büyükelçiliği...»

maktadır. Bunların 7'si demiryolu şirketleri, 6'sı maden işletmesi, 23'ü banka, 11'i belediyelere ait imtiyazlar, 12'si sınai işletme ve 35'i de ticari şirketlerdir. Bütün bu kuruluşların toplam yatırım sermayesi 63 milyon 444 bin İngiliz lirasıdır. (93) 1933 yılında ise ülkede hâlâ 71 yabancı şirket mevcuttur; yalnız bunların yanı sıra toplam 15 milyon 800 bin İngiliz liralık sermayeli 196 tane de Türk şirketi ortaya çıkmıştır. (94) Bu arada millileştirilen yabancı şirketler arasında demiryolu kumpanyalarını, tütün rejisini, İstanbul ve İzmir limanlarının imtiyazını elinde bulunduran şirketleri sayabiliriz. Ancak bu sonuncular, hem de devlet kasasından sağlanan kredi ve yardımlarla özel sektöre aktarılmıştı.

Böylece bu dönem içinde, öylesine umut bağlanan ekonomik büyüme bir türlü gerçekleşmez. Hemen hemen hepsi tarım sektörünün içine hapsolunmuş durumda bulunan milli hasıla çok yavaş bir hızla artar ve ticarete yönelen çok az bir fazla verir. Bu fazla da, daha çok lüks tüketim mallarının satın alınmasında israf edilir. Dış ticaret açığı ile kamu alt yapı tesislerine harcanan meblağlar arasından cebini dolduran önce yabancı şirketler, sonra da birkaç yerli şirket ve müteahhittir. Bu dönemde yapılan tek önemli yatırım olarak demiryolları kalacaktır.

Bürokrasi bu kötü duruma sanayileşme yoluyla bir çıkar yol aramaya çalışır. Kapitalist sistemin en önde gelen sembolü olarak, sanayileşme üstüne daha önceden de çok nefes tüketilmiş ve bu olgu ilk başlarda yeni cumhuriyetin en önemlisi hedeflerinden biri olarak sunulmuştu. Ama yerli burjuva sınıfının sınai yatırımları yoluna sokmaya ne isteği, ne de bunu yapacak gücü vardı. Bunun yerine günü gününe küçük ve orta çapta ithalât ve ihra-

(93) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey: the challenge...»

(94) «10 ans de Republique» (**Cumhuriyetin On Yılı**); Cumhuriyetin onuncu yılı (1923 - 33) vesilesiyle CHP tarafından yayınlanan rehberin özeti.

cat ticareti, hem de anında, çok daha büyük kârlar bırakıyordu. Üstelik bu işte servet yapmak için başlangıçta «mütevazi» bir sermaye, bir de «talihin yaver gitmesi» yetiyordu. Ayrıca devletin uyguladığı dış ticaret rejimi, yerli mamul maddelerin ithal edilen mallara karşı herhangi bir rekâbet imkânını da dışta tutuyordu. Öte yandan devletin de, ne bizzat yatırımlar yapacak, ne de bir kredi politikasıyla özel teşebbüse dayanak olacak gücü ve imkânları vardır. Böyle olunca da devlet, her zaman olduğu gibi mevzuata ilişkin çabalarla yetiniyordu.

Sanayileşme yolunda bir ilk teşebbüs olarak 1925 yılında Sanayi ve Maâdin (Madenler) Bankası kurulur. Bu kuruluşun ilk amacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan devlet işletmelerini yönetmektir. Bu bankanın kendine ait özel tesisler kurma hakkı yoktu, ama özel işletmelerin yaratılmasına katkıda bulunabilir ve ilk adımlarını atmada onlara dayanak olabilirdi.

1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu meclisten çıkar. Bu kanun şunları öngörmektedir: sanayiye tahsis edilen arazinin devlet tarafından parasız olarak verilmesi; mali bağışıklıklar; bir sanayinin kurulması için gerekli malzemenin ve makinelerin ithalâtında gümrük bağışıklığı; bu işlerde kamu ulaşım araçlarından yararlanıldığında ücret indirimi ve hepsinden önemlisi de, devlet daireleri ve belediyeler için, ithal edilen mallardan % 10'a kadar daha pahalı olsa bile, yerli mamul maddelerin kullanılması mecburiyetinin konulması. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile aynı zamanda, bölgesel veya ulusal çapta, bütün fiili ve hukuki tekeller yatırım yapmak arzusunda olan sermaye çevrelerine açılmaktadır. (95)

Bu kolaylıklar karşısında milli burjuvazi, ciddi yatırımlara girmeksizin, doğan bu imkândan yararlanmak yolunu denedi. Devletin bedava verdiği topraklar arazi spekülasyonunda; gümrük bağışıklığı, sadece aradan bir komisyon koparabilmek amacıyla, işe yarasın yaramasın

(95) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

her türlü malzeme ve hammaddenin ithalinde; satış tekelleri, aslında ucuz fiyatla dışardan ithal edilen malların yerli malı diye yüksek fiyatla yutturulmasında kullanıldı. Sanayi ve Maâdin Bankası'ndan koparılan krediler ise,hayali sermayelerle kurulmuş şirketlerin hissedarlarına temettü olarak dağıtıldı. Şeker sanayii bu konuda, durumu bütün açıklığı ile yansıtan bir örnek teşkil eder. Özel sermayenin iştiraki ile kurulan iki şeker fabrikası, en büyük hisseye sahip sermayedarlarının, aynı zamanda şeker satışının tekelini de ellerine geçirmeyi başarmalarından sonra, üretim faaliyetlerini asgariye indirmişlerdi. Bu sermaye sahipleri ucuza dışardan ithal ettikleri şekeri, fahiş fiyatla piyasaya sürerken; zararına çalışan fabrikaların açığını da Sanayi ve Maâdin Bankası ödüyordu. (96) İşte ilk sanayileşme teşebbüsleri böyle uygulandı ve ilk «milli» servetler de böyle birikti.

Ama 1929 yılına kadar tespit edilen vade yaklaşıyordu. Bu vade gümrük tarifelerinin yeniden elden geçirilmesi için tanınan vadeydi. Ne var ki, bu arada uluslararası büyük ekonomik buhranın patlak vereceği hiç hesaba katılmamıştı. Dünya ekonomik buhranı gelişini, hammadde fiyatlarındaki büyük düşüşle belli etti. Bunun Türk ihraç mallarının fiyatları üstündeki etkisi korkunç oldu. 1929 ile 1932 yılları arasında fındığın ihraç fiyat % 73, buğdayınki % 63, kuru incirinki % 52, tütününkü % 50, kuru üzümünkü % 49, pamuğunki % 48 oranında düştü. 1925 ile 1934 arasında toplam düşüş oranı % 60.5'di (97) 1928 yılında Türkiye'nin toplam 626 bin tonluk ihracatı 173 milyon Türk lirası getirirken 1934 yılında 1 milyon 637 bin tonluk toplam ihracatı ancak 92 milyon Türk lirası getirmekteydi. Üstelik bu hesaba iki tarih arasında Türk parasının değerinde meydana gelen düşme katılmamıştır. (98) 1926 yılında 13 bin 511 ton buğday 1 milyon 119 bin

(96) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».
(97) İNKAYA, C. «Le commerce international...»
(98) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»

Türk lirası sağlarken, 1933 yılında 26 bin 690 ton buğday 1 milyon 095 bin Türk lirası getiriyordu. Madenler konusunda durum daha da beterdi. 1926 yılında 29 bin 264 ton tutarındaki krom ihracatından 3 milyon 528 bin Türk lirası gelir sağlanırken, 1934 yılında 109 bin 560 ton krom ihracatından ancak 2 milyon 668 bin Türk lirası elde edilebiliyordu. (99)

Bütün bunların yanı sıra, gümrük tarifelerinde yapılacak değişikliklerin yaklaşması da ticari dengenin iyiden iyiye allak bullak olmasına katkıda bulundu. İthal edilen mallara, ithalât fiyatları üzerinden % 25 ile % 100 gümrük vergisi konulmasını öngören yeni gümrük tarifeleri, 1 Haziran 1929 günü yayınlandı. Yeni tarifeler aynı yılın 1 Ekim tarihinden itibaren yürürlüğe girecekti. Yerli büyük ticarethaneler bu aradan yararlanıp mal stoku yapabilmek amacıyla, tarifelerin yayınlanmasından sonra 40 milyon Türk Lirası tutarında ithalât talebinde bulundular. (100) Bunun sonucu 101 milyon Türk Liralık, yani o yıla ait bütçedeki toplam gelirlerin hemen hemen yarısına varan bir dış ticaret açığı ve her türlü döviz karşılığından yoksun bulunan Türk parasının başdöndürücü bir hızla düşmesi oldu. Bu durum karşısında acemi çaylak milli burjuvazi devlet ananın etekleri arasına saklanacak ve 1929 dünya ekonomik buhranı, Türkiye'de devletçiliğin temellerini atacaktır.

III — DEVLETÇİLİK (1929 - 1939)

A — İlkeler

«Kemalizm»in teorisyenleri, savundukları tezin orijinalliğine delil olarak, milliyetçi bürokrasinin 1930 yılından sonra giriştiği «devletçilik» denemesini gösterirler. Bun-

(99) KARAKÖSE, O. «Les forces productrices de la Turquie nouvelle» (Yeni Türkiye'de Üretici Güçler), Toulouse, 1941.

(100) CANKARDEŞ, O. «L'oeuvre d'assainissement...»

lar, bu alanda gösterdikleri çabalarla, günümüzde «üçüncü dünya» ve «hem kapitalizmin hem de sosyalizmin dışında bir kalkınma yolu» görüşlerinin sözcülüğünü yapan kişilerin öncüleri oldular.

1930 yılları başlarında, Kadro adlı derginin çevresinde kümelenen bazı aydınlar, bu arada hükümetin de kendilerine hoş görülü davranmasıyla, Kemalizm ilkelerinin övgücülüğünü yapmaya çalışırlar. İş Bankası çevresinden gelen şikâyetler üzerine derginin resmi makamlar tarafından kapatıldığı ve grubun dağıtıldığı güne kadar, bunlar kendilerini, istediklerini yapmalarına izin veren hükümetin ekonomik politikasının sözcüleri sanacaklardır.

Bu ideoloji, grubun en radikal üyelerinden birinin kalemiyle, özet olarak şöyle sunulur:

«Günümüz dünyası üç kampa bölünmüştür. Kapitalist ülkeler, sosyalist ülkeler ve kapitalist ülkelerin sömürgeleri veya eski sömürgeleri.

— Bu sistemde birbirinden farklı iki çelişki gelişir. Kapitalist ülkelerde burjuvaziyle proletarya arasında sınıf mücadelesi ve emperyalizmin sömürge veya yarı sömürgelerinde ulusal kurtuluş mücadelesi.

— Kapitalist ülkelerde sınıf mücadelesi bir sonuca ulaşsa bile, ulusal bağımsızlığın gerekliliği gene de sürecektir. Çünkü güçlü bir biçimde sanayileşmiş olan bu ülkeler, yedek hammadde kaynağı olarak, üçüncü dünyaya daima ihtiyaç duyacaklardır. Üçüncü dünyanın siyasal ve ekonomik kurtuluşu, aynı zamanda, sosyalizmin sanayileşmiş ülkelerdeki zaferini de hızlandıracaktır.

— «Milli mücadele cephesi» ülkelerinde sosyal sınıflar, sanayileşmiş ülkelerdeki sosyal sınıflarla aynı tarzda teşekkül etmemiştir. Bu ülkelerde kapitalist bir sınıfın bulunmayışı sanayileşmeyi de engeller. Dolayısıyla bu görevi devletin yüklenmesi gerekir.

— Sanayilerin, ulaşım şebekelerinin ve büyük kredi kurumlarının devlet eliyle, devletin denetimi altında, planlı bir ekonomi çerçevesi içinde gerçekleşmesi, yalnız ekonomik refahı değil, sosyal dengeyi de getirecektir.

Çünkü devletin düzenleyici rolü, ülkede, birbirine karşıt sosyal sınıfların, dolayısıyla da sınıf mücadelesinin doğmasını engelleyecektir. Bunun sonucu «imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle»nin yaratılması olacaktır.

— Bu görevi gerçekleştirebilmesi için devletin başına, kendini milletinin refahına adamış, bilgili, işinin eri, bir aydın zümre gelecektir. «Yeni Türk Toplumunda Aydın zümre, Sermayeyi elinde toplayan ve teknik gücü elinde tutan bir sınıfın emrinde ve o sınıfın hesabına, hayrına çalışan bir Emirberler Kadrosu olmayacaktır. Tersine olarak, milletin birikmiş gücü demek olan Milli sermayenin büyük ağırlığını, yüksek tekniği elinde bulunduran ve bunu toplum yararına işleten, yani toplumun bütünü ve ileri menfaatları hesabına çalışan, Teşkilâtçılar ve İdareciler Kadrosu olacaktır. (101)

Bu ilkeleri gerçekleştirmek için Kemalizm, ne «kendi menfaatini milli menfaatlerden üstün görmek şartıyla» yabancı sermayeyi, ne de milli hasılayı kamu yararı doğrultusunda ve planlı bir ekonomik sistem çerçevesinde kullanmak şartıyla özel teşebbüsü ekonomik programının dışında tutar.

Milliyetçi bürokrasi ile egemen sınıflar arasındaki ittifak kadar, ülkede hızla boy veren sosyal tabakalaşmayı da görmezden gelmeye çalışan bu teori, devletin, imtiyazlı bir azınlığın yararına kitleler üzerinde açıkça girişmeye hazırlandığı sömürüyü kolaylaştırmak amacıyla, «herkesin mutluluğu için çalışan, sınıflar üstü devlet cihazı» ideolojisini güçlendirmeyi dener. Zaten, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma «kâdim devlet» geleneği milliyetçi bürokrasinin siyasal itibarıyla da birleşerek böyle bir ideolojiyi kabul etmeye hazır durumdadır.

Ayrıca, yukardaki görüşlerin yazarı, ileri sürdüğü «devletçilik» ilkesinin uygulama imkânları konusunda hiç de hayalperest değildir: «serbest sermayenin, gerek

(101) AYDEMİR, Ş.S. «İnkılâp ve Kadro», 2. baskı, Ankara, 1968.

toprak, gerek sanayi, gerek ticaret alanlarında randımanlı çalışabileceği teşebbüsleri serbest bırakmakla beraber, bunun dışında kalan ve esasen henüz işlenmemiş olan milli enerjiyi harekete getirmek, ileri teknikli bir milli iktisat temeli üzerinde teşkilâtlandırmak, devletin işi ve vazifesidir.» Ünlü «kamu sektörü özel sektörün durduğu yerde başlar» cümlesiyle kolayca birleştirebileceğimiz bu alıntı, Türkiye'de «devletçiliğin» 1930 yıllarında izleyeceği yolu bize, yazarın kitabında sergilediği diğer görüşlerinden çok daha iyi anlatır.

B — Olaylar

Türk hükümetinin siyasetini değiştirecek olan olaylar, 1929 yılı sonlarına doğru hızlanır. Dünya ekonomik buhranı, uluslararası pazarlarda hammadde fiyatlarının düşmesiyle kendini açığa vurur. Bu fiyat düşüşü Türk ihraç mallarının fiyatlarına, ordan giderek de iç pazardaki fiyatlara yansır. Bütün aracılar, kendi kârlarını korumakta direnirler, o zaman da sonuç olarak bu fiyat düşüşünün bütün yükü üreticinin sırtına biner. İzmir Borsası'nda 32 kuruş değerinde olan kuru üzüm, Hamburg Borsası'nda 48 kuruştan işlem görür. Tütünün kilosunu elli kuruştan satan Türk ihracatçısı, aynı ürünü ekiciden 10 kuruşa satın alır. Dolayısıyla, gelirin aynı kalabilmesi için, üretimin artması gerekmektedir. Ama fiyatların düşüşü öyle bir dereceye varmıştır ki, ihracatı aynı değer düzeyinde tutabilmek için, üretimi iki hatta üç katına çıkarmak gereği vardır. Bu da kısa vadede mümkün değildir. Yaygın bir tarıma gitmeye insan kaynakları elvermez; tarımda makinalaşma ise, büyük hacimde makina ithalâtını gerektirdiğinden bir kısır döngü yaratır. Bu alandaki ithalât, tersine, önemli ölçüde düşmektedir. 1928 yılında 2 milyon 298 bin Türk Liralık tarım makinası ithal edilmişken, 1933 yılında bu alandaki ithalât sadece 224 bin Türk Liralıktır. Öte yandan yedek parça yokluğu, daha kullanılabilir durumda olan makinaların ıskartaya çıkarılmasına yol açar ve Anadolu'nun birçok yerlerinde tarım makinaları

mezarlıklarına rastlanır. Bütün bunlardan çıkan sonuç, dış ticaretin aynı minval üzere süremeyeceğidir ve burjuvazi başka bir birikim aracı seçmek zorundadır.

Dış ticareti sekteye uğratan ikinci bir olay da 1 Ekim 1929 tarihinden itibaren yürürlüğe giren gümrük tarifeleridir. Lüks tüketim maddeleri üzerine konan gümrük vergisi, bu yolla en büyük kârları sağlayan ithalâtı doğrudan doğruya etkiler ve ithalât ihracat alanında çevrilen dolapları daha az kazançlı hale getirir. Bütün bunlara bir de, Türkiye Cumhuriyeti'nin para krizi eklenince durum daha da güçleşir. Hükümet döviz kontrol tedbirleri alır ve sermayenin yurt dışına akışını önleme yollarını arar. Bütün bu tedbir ve kararların sermaye sahiplerini dış ticaret alanından geri çekmekte katkısı olur.

Bu çok yönlü buhran, her şeye rağmen, kendi içinde evrim unsurlarını taşımaktadır. Yukarıda da gördüğümüz gibi, ticari faaliyetleri çekici olmaktan çıkarır ve sanayileşmeye doğru bir eğilim yaratır. Yurt dışından mamul madde ithalâtının imkânsızlığı, bunların yurt içinde imalâtını daha kârlı hale sokar. Devlete gelince, ödemeler dengesini sağlayabilmek için ithalâtı kısmak zorunda kalacaktır. Bu da ülke içinde başlanan sınai üretimi dış rekabetten kurtaracak ve yerli sanayi mallarının istenen fiyattan satışa sürülmesi imkânını yaratacaktır. Böylece, herhangi bir mal piyasada azalıp da karaborsaya düşmeye görsün, İstanbul'un kenar semtlerinde hemen, bu malı imal eden, derme çatma düzinelerle imalâthane yerden mantar gibi bitmekteydi. Bunların imal ettiği daha kötü evsaflı mal, karaborsadakinden biraz daha düşük bir fiyatla satılıyordu. Bu imalâthaneler sanayileşmenin başlangıcı oldu. Daha 1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre toplam olarak 256 bin 855 işçi çalıştıran 63 bin 245 «işyeri» vardır. Ama bu sayım sonuçlarına göre, işletme başına ortalama 4 işçi düşüyor olsa bile, bunların % 36'sı sadece 1 işçi ve bir diğer % 36'sı da 2 ile 3 işçi çalıştıran işyerleriydi. (102) 1927 - 1933 yılları dönemi için, elimizde, Teş-

(102) ELİÇİN, E.T. «Kemalist Devrim...»

vik-i Sanayi Kanunu'nun sağladığı imkânlardan yararlanan işletmelerin, yani ülkenin en önemli işletmelerinin evrimiyle ilgili rakamlar bulunmaktadır. Bu sınai kuruluşların 1927 yılında sayısı 322 iken, 1933 yılında 1473'e yükselir. Bunlarda çalışan işçi sayısına gelince, bu iki tarih arasında, 17 binden 62 bine yükselir. Öyleyse işletme başına ortalama işçi sayısı 1927 yılında 50 iken 1933 yılında da 42'dir. (103)

Sanayileşmenin, uzun vadeli ekonomik bir planlama kaygısının değil de o andaki ekonomik durumun bir sonucu olduğunu gösteren diğer bir belirgin özellik de, bu sanayileşme hareketinin kesin olarak tüketim mallarına yönelişidir. 1927 yılında sınai işletmelerin % 44.3'ü besin maddeleri, % 23.83'ü de dokuma imal etmekteydi. (104) 1931 yılında kurulan işletmelerin % 84'ü hafif sanayi dallarındadır. (105) Zaten rejimin teorisyenleri, sanayileşmenin baş hedefi olarak, ihracat fiyatlarındaki düşüşün açtığı gediği kapatmak ve ithal edilen tüketim mallarının hacmini düşürmek amacıyla, ülkede yetişen hammaddelerin mahallinde imalâta sokulmasını göstereceklerdi. Köklü bir sanayileşme için gerekli mallara ve hele ağır sanayi mamullerine gelince, bu teorisyenlere göre, bunların dışardan ithal edilmesi uygun olurdu. (106) Türkiye'de devletçilik, 1930 yılından 1950 yılı öncesine kadar uzanan bir dönem boyunca, işte bu ekonomik siyasetin gerçekleşmesi yolunda kullanılacaktır. Böylece hızlanan sanayileşmenin, sadece uluslararası durumdan doğan bir zaruret olduğu ve hiç bir zaman ekonomik özerklik gibi bir hedef gütmediği anlaşılmaktaydı.

Bütün bunlardan, özel sektörün o çağdaki imkânlarını gözönünde tuttuğumuzda, sanayileşme ve onun mantıki sonucu olan devletçiliğin kesinlikle, bürokrasinin yük-

(103) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»
(104) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey; the challenge...»
(105) CEM, İ. «Türkiye'de Geri...»
(106) AYDEMİR, Ş.S. «İnkılâp ve Kadro».

sek düzeydeki çevrelerinde veya milliyetçi devrimin «kadro»ları içinde düşünülüp tartışılarak varılmış bir kararın sonucu değil de, o günün dünya şartlarının yarattığı zaruretlerden doğan ve kendini giderek devlet cihazına benimseten bir eğilim olduğu izlenimi ortaya çıkar. Böyle bir görünüm, cumhuriyetin ta başından beri burjuvazi ile iktidardaki bürokratlar arasında kurulan bağlara olduğu gibi devletten birbiri peşisıra gelen tepkilere de çok daha uygun düşer. 1923 ile 1929 yılları arasında hükümet, özel sektörü başına buyruk bırakır ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu çıkararak, kendi imkânlarının sınırları içinde ona yardımcı olur. 1929 ile 1932 yılları arasında ise, «teşvik»den zorlamaya geçerek ve ekonomik hayata çekidüzen vermeye çalışarak, insiyatifi bir ölçüde kendi ellerine alır. Devlet, ancak 1932 yılından sonradır ki ulusal ekonomiye faal olarak katılmaya gireşecektir.

C — Düzenleyici Devletçilik

Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin ulusal ekonomik hayata zorlamada bulunup, ona çekidüzen vermek istemesi veya ille de bir terimle ifade etmek istersek, müdahaleciliği, cumhuriyet tarihinden ta günümüze kadar uzanan bir süreklilik niteliği taşır. Bu müdahalecilik böylece, kendini sosyal sınıfların dışında ve üzerinde tutan düzenleyici bir unsur olarak, devlet ideolojisinin bir parçası haline gelir. Aslında ise, devlet, diğer sosyal sınıf ve zümrelerin zararına olarak, bir sosyal sınıfın veya zümrenin resmen destekçiliğini yapmak yerine, ilk bakışta genel otoriteymiş gibi görünen ama ilke olarak, devlet gelirlerinin en büyük kısmını meydana getirip de uygulamada sadece maddi bakımdan güçlü sosyal kategorileri beslemekte kullanılan vasıtalı vergiler örneğinde de görüldüğü gibi, sosyal sınıf ve tabakalar arasında fark gözetilerek yürütülen tedbirler almak yolunu seçer. Böylece gündelik hayat içinde, herkeste hep, sanki temelinde her türlü yolsuzluk, haksızlık devlet tarafından yasaklanmış da,

bütün her şey, buna rağmen oluyormuş gibi bir izlenim doğar.

Devletin aldığı düzenleyici tedbirlerin ilki, Türk parasının durumuyla ilgiliydi. 1929 yılındaki yıkımdan sonra, dövizler üzerinde bir denetim mekanizması işlerliğe kondu ve bir yıl sonra da bir Merkez Bankası'nın kurulması kararlaştırıldı. Kâğıt para basımıyla bir altın stokunun meydana getirilmesi işini bu devlet bankası yüklenecekti. Bu teşebbüs, bir felâket haline gelen eski durumu belli ölçüde düzeltir. Böylece 1939 yılında Merkez Bankası tedavüldeki kâğıt paranın % 21'ini karşılayacak altın stokuna sahip olur. Ne var ki tedavüldeki kâğıt para miktarı 1929 yılından o güne kadar 159 milyon Türk lirasından 204 milyon 744 bin Türk lirasına çıkmıştır. (107) Bu durum Türk parasının altına göre gerilemesi sonucunu doğurursa da, öte yandan Avrupa ülkeleri paralarının değerlerinde görülen daha büyük orandaki düşüş, Türk lirasının bunlara oranla değer kazanmasına sebep olur. Böylece bir İngiliz lirası (Sterling) 1930 yılında 1032 kuruşa kadar yükseldikten sonra 1935 yılında 616 kuruşa kadar düşer, 1936 yılında ise 624 kuruş olur. Buna karşılık altın Osmanlı lirası 1929 yılında 874 kuruştan, 1936 yılında 972 kuruşa yükselir. (108)

Para durumunun dengeye kavuşturulması sağlandıktan sonra, hükümet bu kere dış ticaret dengesi sorununa eğilir. İthalâtın sınırlandırılma işine 1931 yılında girişilmişti. İki yıl sonra kaldırılan bu tedbirin yeri, bir bakıma, Türkiye'yle ticari ilişkisi olan bellibaşlı ülkelerle yapılan clearing (*) türünden antlaşmalarla doldurulmaya çalışılır. Bu dönemde «Ancak bizden mal alana mal

---

(107) CANKARDEŞ, O. «L'oeuvre d'assainissement...»
(108) «Türkiye'deki Fransız Büyükelçiliği...»
(*) Satın alınan malın karşılığını yine malla ödemeye dayanan anlaşma biçimi. (Ç.N.)

satanız» ilkesi geçerli olacaktır. Bu politikanın, Türkiye'nin, emperyalizmin 1945 yılından sonra giriştiği taarruza boyun eğmesinde etkisi olur. Çünkü 1933 yılında tam bir yükseliş içinde bulunan ve Birinci Reich'ın «Drana nach Osten» (*) sloganını yeniden öne süren Almanya, Türkiye'nin en önemli müşterisi olarak belirir. Almanya'nın Türkiye'nin besin maddeleriyle ve asıl kromuyla ilgilendiği bir gerçektir. Ama iki ülke arasındaki ticari anlaşmalar adamakıllı siyasal bir nitelik taşır. Böylece 1925 yılında Türkiye'nin Almanya ile ticari ilişkisi ithalâtta % 11.3, ihracatta % 14.3 iken, bu oranlar 1937 yılında ithalâtta % 42'ye ihracatta ise % 36.5'e varır. Bu durumda Almanya, Türkiye'den mal alan ve Türkiye'ye mal satan ülkeler arasında çok büyük bir farkla en ön sırayı alır. (109) Bu imtiyazlı durum, Türk hammadde fiyatlarını dünya pazarları düzeyinin üstüne çıkaracaktır. Almanya'yla ticari ilişkilerin doruğuna vardığı 1937 yılında, Türk ihraç mallarının fiyatı diğer Balkan ülkelerinden %. 19, dünya ortalamalarından ise % 26.7 daha fazladır. 1938 yılında bu fark daha da artar ve dünya ortalamalarının % 30.5 fazlasına kadar ulaşır. (110) Savaş yılları boyunca güçlü bir enflasyonist eğilimi de birliğinde getiren bu yüksek fiyat politikası, 1945 yılında Almanya'nın düşüşünden sonra, dünya pazarının gerçekleriyle karşı karşıya gelecek ve Türkiye'nin ekonomik olarak boyun eğişine katkıda bulunacaktır.

Ama şurası da bir gerçek ki, bu fiyat politikası dış ticaret bilançosunda, ta 1945 yılından sonraya kadar, sürekli bir fazlayı sağlayacaktır. 1930 - 1939 yılları arasında bu bilanço şöyle belirir (111) :

(*) Doğuya İleri! (Ç.N.)

(109) VERE-HODGE, E.R. «Turkish foreign policy 1918 - 1948» (**Türkiye'nin Dış Politikası 1918-1948**), Annemasse, 1950.

(110) İNKAYA, C. «Le commerce international...»

(111) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»

Yıl	İthalât (milyon kg)	İthalât (milyon TL.)	İhracat (milyon kg)	İhracat (milyon TL.)	Fazla (+) Açık (—) (milyon TL.)
1930	549	147	618	151	+ 3
1931	449	126	666	127	+ 0.6
1932	417	85	1.077	101	+ 15
1933	396	74	1.251	96	+ 21
1934	475	86	1.637	92	+ 5
1935	527	88	1.479	95	+ 7
1936	537	92	1.376	117	+ 25
1937	614	114	1.361	137	+ 23
1938	844	149	1.447	144	— 4
1939	734	118	1.134	127	+ 9

Burda herşeyden önce, ihracat mallarındaki fiyat düşmelerini karşılamak amacıyla, ihraç mallarının hacmini önemli ölçüde arttırmak ve ticari hareketin bütünü içindeki bir gerileme bahasına dış ticareti dengelemenin yollarını arayan bir siyaset söz konusudur. 1924 yılındaki ticaret hacmini 100 tabanı olarak alan ve 1929 yılında 116'yı bulan dış ticaret indeksi daha sonraki yıllarda şu gelişmeyi gösterir (112) :

1930 : 84
1931 : 72
1932 : 53
1933 : 48
1934 : 50
1935 : 52
1936 : 59

Bu konuda Türk limanlarındaki ticaret gemilerinin faaliyet hacimleri de bize bir bilgi verebilir. 1920 yılında, mücadelenin en kızıştığı dönemde bunların toplam tonilatosu 26 milyon 445 bin ton iken, 1931 yılında 24 milyon

(112) «Türkiye'deki Fransız Büyükelçiliği...»

794 bin tona ve 1933 yılında 20 milyon 334 bin tona düşer. 1930 ile 1940 arasındaki on yıl içinde en yüksek rakam (23 milyon 807 bin ton) dış ticaret dengesinin tek açık verdiği yıl olan 1938'de görülecektir. (113)

D — Faal Devletçilik

Ticari faaliyet alanındaki bu sınırlandırma ödemeler dengesinin düzelmesine yol açar. Kurtuluş Savaşı'ndan beri ilk defa 1932 yılında dış ticaret bilançosu 15 milyon Türk liralık bir fazla verir ve gene ilk defa aynı yılda Türkiye Cumhuriyeti devleti bütçesi iç istikraza başvurmadan denkleşir. Böylece kaygıları ortadan kalkan hükümet, yatırımlara girişebilecek duruma gelir. Devletçilik ilkesi işte bu 1932 yılında ortaya atılır; bunu izleyen yıllarda ise önce Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkeleri arasına, ardından da Anayasa'ya girer. 1935 yılında değişikliğe uğrayan parti programı bu konuda şu görüşlere yer verir; «Devletin ekonomi işleri ile ilgisi fiili surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir. Devletin fiili olarak, hangi ekonomik işleri yapacağının belirtilmesi, ulusun genel ve yüksek asığlarına bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin, fiili olarak, kendi yapmaya karar verdiği iş, eğer, özel bir girişit elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmaya bağlıdır. Bu kanunda özel girişitin uğrayacağı zararın, devlet tarafından ödeme şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken, gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz.» (114) Böylece «devletçilik» Cumhuriyet Halk Partisi amblemi-nin altıncı oku haline gelecek; cumhuriyet rejimi tarihi sırasıyla «milliyetçilik», «halkçılık», «cumhuriyetçilik», «layiklik» ve «devrimcilik» ilkelerinden sonra 1930'larda bir de devletçilik ilkesini benimseyecektir.

Devletin en önemli çabaları sanayi konusunda ola-

(113) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»
(114) CHP Programı. Ankara, 1935.

caktır. 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maâdin Bankası'nın zararına çalışan karma teşebbüs işletmelerini yönetme görevini nasıl yüklenmek zorunda kaldığını daha önce görmüştük. Hükümet 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi'ni kurarak bu yükümlülüğü resmi bir hale getirecektir. «Devletin karma sermayeli işletmeler üzerindeki denetimini sağlamak amacıyla kurulan Devlet Sanayi Ofisi, Sanayi ve Maâdin Bankası'ndan nöbeti devralır. Devlet bu kuruluş aracılığıyla kendi iştirak payı ne olursa olsun, bütün bu işletmelerde yönetimi kendi üzerine alır. Devlet Sanayi Ofisi, ayrıca, yeni kamu işletmeleri kurmakla ve yukarda sözünü ettiğimiz tasarılarla ilişkili olan mali konuları yürütmekle görevlidir. (115)

Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluşu, hiçbir şekilde, 1927 yılında sanayii «teşvik» amacıyla çıkarılan kanunun ilgasını gerektirmez; yalnız makine ve hammadde ithalâtı alanında tanınan kolaylıklar yerine, başka hükümler getirilir. Bunlar, yeni kurulan Sanayi Kredi Bankası adlı devlet bankası yoluyla verilecek olan kredilerle ilgili hükümlerdir. Bunun yanı sıra, yeni bir sınai işletmenin kurulması, Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlı kılınmıştır.

Bu tedbirlerin bütünü, sanki devlet, yardım edeceği, destekleyeceği kişi ve teşebbüslerin tercih yetkisini kendine saklıyormuş gibi bir izlenim verir. Krediler, kurulacak işletmelerin izne bağlı olması türünden şartlar, eski tedbirlerden çok daha güçlü bir tercih imkânı yetkisi yaratır. Ama gerçekte süreç tersine işler gibidir. Yani, 1923 ile 1929 yılları arasındaki «başıboşluk» döneminde işini tutturmuş olan kişi ve gruplar, imkânların son derece sınırlı olduğu bu buhran döneminde kendi tekellerini hükümete zorla kabul ettirirler. Bu anlamda devletçilik, devletin, büyük burjuvazinin kendinden istediği şeyi yapması yani elindeki imkânları yalnız onun adına kullanması demektir. Aşağıdaki tablo, 1930'dan sonraki yıllar için-

(115) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni» ve HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

de sınai işletmelerin büyük sermaye çevresinde yoğunlaşma eğilimini ortaya koymaktadır. (116) :

Yıl	İşletme sayısı	Toplam sermaye (TL.)	İşletme başına ortalama sermaye	İşletme İndeksi (1932:100)	Sermaye İndeksi (1932:100)
1925 •	1509			102.44	
1931	2300			156.14	
1932	1473	55.628.643	37.765	100.00	100.00
1933	1597	63.342.793	45.342	94.84	113.86
1934	1310	67.710.107	51.687	88.93	121.72
1935	1161	70.137.936	60.411	78.82	126.08
1936	1101	75.723.096	68.776	74.74	136.12
1937	1116	82.083.574	73.532	75.76	147.56
1938	1103	89.670.217	81.927	74.88	161.19
1939	1144	103.676.732	90.626	77.66	186.37

Sermayesi sadece özel teşebbüse ait işletmelerin ele alındığı bu tabloda, 1930 yılından önce ithalât hacminin daraltılmasıyla, küçük işletme alanında ortaya çıkan hızlı gelişmenin, 1932 yılında devletçe alınan güdümlü ekonomik tedbirlerden sonra aşağıya düştüğü ve 1936 yılında ise en düşük düzeyine vardığı görülür. Oysa bu dönem içinde sanayi alanına yatırılan toplam sermaye düzenli olarak artmaktadır. Yalnız 1936 yılından sonra, gene toplam sermaye gibi işletme başına ortalama sermayenin de artmasıyla birlikte, işletme sayılarında da küçük bir artış görülür. Şurası muhakkak ki, bu dönemde söz konusu olan küçük işletmelerin ortadan silinmesi değil, sadece büyük özel işletmelerin ortaya çıkışıdır. Küçük işletmelerin ortadan silinmesi sürecine gelince, bu olgu ancak 1960 yıllarından sonra ortaya çıkacaktır.

İşte böyle bir muhteva içinde, devletçiliğin ilk başlarıyla, özel teşebbüs kapitalizminin ülkedeki temel taşı oluşunun yanı sıra hükümet çevreleriyle de yakın ilişkisi

(116) FİŞEK, K. «Türkiye'de Kapitalizmin...»

bulunan Türkiye İş Bankası'nın güçlenmesi üstüste düşer. 1930 yıllarının başlarında banka, çeşitli 44 sanayi dalını denetimi altında tutmakta ve giderek, demiryolu şebekesi, kereste sanayii, maden kömürü üretimi, şeker sanayii, tekstil sanayii ve cam sanayiinden tutun da sigorta şirketlerine kadar, ulusal ekonominin en önemli faaliyetlerine katılmaktadır. Bu bankanın çeşitli işletmelerde, 1924 yılında 954 bin Türk lirası olan iştirak payı, 1934 yılında 3 milyon 313 bin Türk lirasına yükselir. Bankanın şeker ve şekerli mamuller sanayiine yaptığı yatırımlar, bu alana yapılan toplam yatırımların 1/3'üne varır. Banka bunların yanı sıra dış ticaretle de uğraşır; ithalât-ihracat şirketleri kurar, Hamburg ve İskenderiye'de şubeler açar. (117)

İşte tam böyle bir sırada 1932 yılı Eylül ayında Bankanın Genel Müdürü Celâl Bayar maliye vekilliğine (bakanlığına) getirilir. Onun bu göreve getirilişi, hiç itirazsız kabul edilmiştir denemez. Bürokrasinin bir kesimi, yani ulusal ekonomiyi devletin ve partinin fiilen denetimi altında tutmak isteyen kesimi, buna tepki gösterir. Bu eğilimin başında o dönemin başvekili (başbakanı) İsmet İnönü bulunmaktadır. Celâl Bayar'ın Maliye Bakanlığı'na getirilişi, bürokrasinin devletçilik anlayışıyla burjuvazinin devletçilik anlayışı arasındaki mücadeleyi başlatır.

Bakanlar Kurulu'ndaki bu yenilikten sonra, Devlet Sanayi Ofisi kaldırılır ve yerine ilk beş yıllık sanayi planını sonuna kadar götürmekle görevli bir devlet bankası, Sümerbank kurulur. Bu bankanın kuruluş kanununun giriş bölümü, Devlet Sanayi Ofisi'nin «milli sanayiin inkişafına amil olmaktan ziyade sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessese tesiri yaptığı» (118) gerekçesiyle ortadan kaldırıldığını belirtir. Yeni bankaya gelince, eskiden idaresi Devlet Sanayi Ofisi'ne bırakılmış olan işletmelerin yükümlülüğünü kendi üzerine almakta; yeni kurulacak

(117) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(118) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

olan devlet işletmelerine mali kaynak sağlamak ve onları örgütlemek işini üstlenmekte ve nihayet ülkeye ekonomik fayda getirecek olan her türlü teşebbüse «sermayesinin elverdiği ölçüde» destek olmak ve yatırımda bulunmak yükümlülüğü altına girmektedir. (119) Banka daha 1933 yılının ikinci dört ayında 1 milyon 365 bin Türk liralık sınai kredi ve 384 bin Türk liralık ticari kredi dağıtmaktaydı. (120) Sümerbank kuruluş kanunu ayrıca, bankanın idaresine geçmiş olan devlet işletmelerinin anonim şirketlere dönüştürülmesini ve bunların % 25 oranındaki hisselerinin Türk yurttaşı olan özel kişilere satılmasını öngörüyordu.

İki yıl sonra ise, gene aynı tercihli yardım anlayışı içinde, özel maden şirketlerini sıkı sıkıya denetim altına alan bir kanunla Sümerbank'la aynı ilkeler içinde çalışacak olan maden aramak ve işlemekle görevli bir bankanın yani Etibank'ın kurulmasına ilişkin bir diğer kanun çıkarılır. Bu banka, özellikle Ereğli maden kömürünün millileştirilmesi işine girişecektir.

Sanayi programının beşer yıllık iki plan çerçevesinde gerçekleşmesi öngörülmüştü. Birinci Beş Yıllık Plan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nden sağlanan dış yardımla yürütmeye konur. İkinci Beş Yıllık plana gelince, İkinci Dünya Savaşı yüzünden kesintiye uğrayacaktır.

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türk hükümetinin dışarıya borçlanmaktaki tereddüdü yanı sıra, yabancıların Türkiye'ye borç para vermek konusundaki çekingenlikleri de sözkonusuydu. Zaten, 1933 yılından önce bir düzene konulamayacak olan, Osmanlı Düyun-i Umumiye'sinin ödenmesi sorunları bu alandaki herhangi bir teşebbüsün sonuca ulaşmasını engellemekteydi. Bu arada Türkiye'nin borçlanmaktan duyduğu korkuyla, Avrupalıların içten pazarlıklı davranışlarına bir de dünya ekonomik buhranı gelip eklendi. İşte bütün bunların sonucu

(119) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»
(120) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

olarak, başvekil İsmet İnönü 1933 yılında Moskova'yı ziyaret eder ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden 8 milyon tutarında faizsiz bir borç koparmayı başarır. Makine ve diğer sınai malzeme halinde verilecek olan bu borç Türk ihraç mallarıyla ödenecekti.

Ne var ki S.S.C.B.'nin Türkiye'ye yardımı mali alanla sınırlı kalır. Çünkü Türkiye'deki planlama, kendi kendine yeterlilik ilkesi üzerine verilen söylevlere rağmen, sadece tüketim mallarının üretimini yani pamuklu ve yünlü dokuma, kereste, kâğıt, suni ipek, cam ve porselen sanayi dallarını hedef alır. Gerçi üretim malları olarak da, demir döküm alanında ve fosfat bileşikleri (suni gübre vs.) üretimi gibi kimya sanayii ile ilgili dallarda birkaç imalât sanayinin kurulması öngörülüyordu. Ama Sümerbank yatırım yapacağı sanayi dallarını şu kıstaslara göre seçmekten yanaydı: a) Hammaddelerin yerinde kullanılması, b) İhracata yönelik ürünler, c) Kuvvetli iç talep. İkinci Beş Yıllık Plan önceliği maden sanayiine ve ağır sanayie vermeyi deneyecek ama bu hedef gerçekleşemeyecektir. Birinci Beş Yıllık Plan'da 44 milyon liralık devlet harcaması öngörülüyordu; gerçekte ise bu miktar 100 milyon lirayı buldu. İkinci Beş Yıllık Plan'ın gerçekleşen kesiminde yapılan devlet harcamaları sadece 45 milyon Türk lirası civarındadır.

Bu dönem boyunca, hem harcanan para ve çabaların miktarı, hem de çabaların gerçek hedefi, girişilen sanayileşmenin çelişkilerini meydana getirir. Bir yanda, özellikle eski rakamlarla karşılaştırıldığında, üretimdeki hızlı artış; öte yanda ise, üretilen malların yüksek tekel fiyatlarında yansıyan özel çıkarlar yararına bir israf ve başıbozukluk durumu.

Büyük ve orta sanayiin üretim indeksi 1930 yılında 35 iken 1939 yılında 100'e yükselir (121); kamu ve özel ya-

(121) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI: «L'évolution de l'industrie manufacturiére en Egypte, en İsrael et en Turquie» (**Mısır, İsrail ve Türkiye'de İmalât Sanayiinin Evrimi**), New York, 1958.

tırımların milli hasıla içindeki oranı % 10'a ulaşır ve 1933 yılından sonra yabancı şirketlerin büyük bir kısmı millileştirilir. (122) «Fakat, bu iktisadi ve sınai gelişme hareketimiz öylesine «irrationel», öylesine başıbozuk bir tarzda başlamış ve araya işten anlamaz ya da kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmez komisyoncu, anaforcu, birtakım tufeyli unsurların karışmasıyla kurulan fabrikalar, yapılan tesisler o kadar pahalıya mal olmuştur ki, uzun bir süre, millet bunların yalnız yükünü hissetmekle kalmamıştır.

Oysa, o devirde Avrupa öyle ağır bir iktisadi kriz içindeydi ki, birçok sanayi memleketleri, bizim en ziyade muhtaç olduğumuz şeker ve tekstil fabrikalarını söküp hurda makine fiyatına dışarıya satmak zorunluluğuna düşmüş bulunuyor ve o memleketlerin işsiz kalan teknisyenleri de bunları kurmak için kapılarımızı çalıp duruyordu.

Fakat, bizim iş adamlarımız, her nedense, bu durumu görmemezlikten gelerek, daha doğrusu bu fırsattan faydalanmayı istemeyerek, kâh Avusturya'ya kâh Almanya'ya, kâh Çekoslovakya'ya takım takım heyetler halinde taşınıyorlar, oralarda, sanki altın madeni keşfine çıkmış gibi haftalarca aylarca dolaşıp dolandıktan sonra, kim bilir ne ağır şartlar, ne yüksek komisyonlarla satınaldıkları fabrikaları birer «mali ganimet» gibi memlekete getiriyorlardı. Bunun üzerine derhal milli şirketler kuruluyor ve aynı insanların bu şirketlerde kimi hissedar, kimi idare meclisleri başkan ve üyeleri olarak dışarıda aradıkları altın madenlerini içeride bulmak sırrına erdikleri görülüyordu. Bunlardan bazılarının da daha dolaşık işler yaptıkları işitiliyordu: Meselâ, Türkiye'de kurulmak üzere limanlarımıza kadar taşınıp sokulan tekstil fabrikası makinalarının —ithalâtçılarla anlaşarak— ikinci elden başka yerlere satılması gibi» (123)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun anlattığı bu durum

(122) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni...»
(123) KARAOSMANOĞLU, Y.K. «Politikada 45 Yıl».

sadece işin başında, üretim safhasında çevrilen dolapları yansıtır. Bir de daha sonra, yatırımların aşırı derecede yüksek maliyeti yüzünden, zaten daha fabrikanın kapısından çıkarken hayli yüksek fiyatlı olan mamul maddelerin satışı sırasında uygulanan kazanç yolları vardı. Özel sektör bütün bu imkânlardan çeşitli biçimlerde yararlanıyordu: hisse senedi sahibi sıfatıyla doğrudan doğruya devlet işletmelerine katılarak; devlet fabrikalarında üretilen malların satış tekelini eline geçirerek; kamu işletmelerinin kabul ettirdiği tekel fiyatlarından yararlanabilmek amacıyla, bu işletmelerle aynı dalda orta ve küçük özel işletmeler kurarak. Özellikle satış tekelleri çok kârlı bir işti. Çünkü böyle bir tekel, diğer kâr yollarının yanı sıra bir de dışardan yarı fiyatına mal getirip onu tekel fiyatına satma imkânını veriyordu. Tabii bu yapılırken, ithal edilmiş eldeki stokları satabilmek için, o tekel konusu malın ülke içindeki üretimi de yavaşlatılıyordu. Bu da işletmenin verimliliğini düşürerek fiyatların daha da artmasına sebep oluyordu. Yukarıda sözünü ettiğimiz şeker hikâyesi bunun tam örneğidir. Bu tüketim maddesinin satış tekelini elinde tutan İş Bankası'na bağlı şirket, devlete ait dört şeker fabrikasının yıllık üretimini 30 bin tonda dondurmayı başarmıştı. Bu tekelin kaldırıldığı 1939 yılında şeker üretimi kendiliğinden 90 bin tona yükseldi. İşletmesinin % 99'u Sümerbank'a ait olup da, satış tekeli özel teşebbüse bırakılan cam sanayiinde de durum aynıdır. % 55'i devlete ait olan çimento sanayiinde de satış yetkisi bölgesel tekellere bırakılmıştı. 1932 yılında çimentonun fiyatı sanayileşme düzeyi Türkiye kadar düşük olan Yunanistan'da 16 TL. ve Polonya'da 12 TL. ydi. Oysa aynı çimento o yıllarda Türkiye'de 30 liradan satılıyordu. Üstelik üretilen çimentonun % 70'ini bu fiyat üzerinden, bayındırlık işlerinde kullanmak üzere devlet satın alıyordu. Tabii dışardan ithal edilen çimento da içteki fiyatla satılmaktaydı.

Bu sürecin bütünü içinde servetleri dağıtan kaynak devletti. Tekelleri kurup fiyatları o yükseltiyor; ithalâtı sı-

nırlayıp karaborsayı o yaratıyor; fazla üretimi sınırlayan yönetmelikler çıkararak ithal edilmiş stokların satışını o kârlı hale getiriyor; sınai işletmeler açma izinlerini, kredileri, satış tekellerini, bayındırlık işleri imtiyazlarını ona buna o dağıtıyordu. Özel sektöre gelince, devletin açtığı izden yürüyor, «devlet malı deniz, yemeyen domuz» anlayışı içinde, dağıtılan servetlerden mümkün olduğu kadar yararlanmaya çalışıyor, yağmadan daha büyük pay koparabilmek amacıyla, kamu sektörüyle aynı dallarda işletmeler kuruyordu. Devlet sektörünün, özel sektörün zenginleşmesinin en mükemmel aracı olduğu böyle bir durumda, besbelli ki, kamu sektörüyle özel sektör arasında bir rekabet söz konusu olamazdı.

E — Tarım

Bu sanayileşme atılımının yanında, tarım sektörü bir kenara bırakılmış gibi görülebilirdi. Ama 1929 yılında 618 bin ton olan ihracat hacmi, 1938 yılında 1 milyon 447 bin tona yükselir ve hacmin % 91.2'sini tarım ürünleri meydana getirir. Demek ki bu iki tarih arasında tarım ürünlerinde bir artma ve hele tarım ürünlerinin ticaret alanına sokulmasında çok büyük bir ölçüde artma olmuştur.

1927 ile 1940 yılları arasındaki dönemde tahıl üretiminde, buğdayda % 205, arpada, % 260, mısırda % 482 oranında olmak üzere önemli bir artışa tanık oluruz. (124) Bu artış dış pazara açılan bölgelerde bu ortalamaların çok daha üzerindedir. Doğunun tarım merkezlerini Karadeniz'e bağlayan Sivas - Samsun demiryolunun ulaşım devresine girmesi, Erzurum il sınırları içinde, 1934 yılında 78 bin ton olan tahıl üretimini 1938 yılında 372 bin tona, gene bu iki tarih arasında Kars il sınırları içindeki tahıl üretimini 67 bin tondan 264 bin tona yükseltmiştir. (125)

(124) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»
(125) KARAKÖSE, O. «Les forces productrices...»

Çeşitli tarım ürünlerinin, Türkiye'nin ihracatı içindeki paylarına gelince, şöyle bir gelişme gösterir (126) :

	1930	1938
Tütün	% 28.50	% 27.50
Yemiş	% 17.94	% 23.90
Pamuk	% 11.00	% 7.00
Tahıl	% 3.72	% 9.00
Hayvan ürünleri	% 1.02	% 5.00

Sınai bitkilerin toplam ihracat içinde payları aynı kalırken tahıl ve yemişlerin pay oranları artar. 1930'la 1940 arasındaki yıllarda, genel olarak, dış ticaret bilançosunda gelir sütununu büyük çapta kabartan haneler bitkisel ve hayvani besin maddelerine ait hanelerdir (127) :

	İhracat İçindeki Payları (% olarak)			
Ünün Kategorileri	1930	1932	1936	1938
Mamul Maddeler	11.9	7.4	6.9	5.2
Hammaddeler veya Yarı Mamul Maddeler	53.5	44.2	53.0	50.3
Bitkisel ve Hayvani Besin Maddeleri	34.6	48.4	40.1	44.5

Bu dönemde, ülke içinde daha yüksek fiyatla satılıp çok daha fazla kâr bırakabildiği ve bir kısmı da mahallinde imalâta sokulduğu için hammaddelerin ihracatı düşer. Dolayısıyla besin maddelerinin ihracatı artar. Buna karşılık ithalât alanında da, besin maddelerinin ithalâtı düşerken, bunun yerini önce, dışardan ucuza alınıp ülke içinde pahalıya satılan mamul maddeler, sonra da hammadde ithalâtı alır.

Birkaç bin karasabanın yerini pulluğun alması bir ya-

(126) İNKAYA, C. «Le commerce international...»
(127) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»

na bırakılırsa, bu üretim artışı, tarımdaki verimliliği birlikte getirmez. (128) Bu artış aslında, tarım yapılan toprakların çoğalmasının bir sonucudur. Bu topraklar ülke yüzölçümünün 1927 yılında % 4.86'sı iken, 1934 yılında % 10.2'sine ve 1940 yılında ise % 12.25'ine yükselir. Buna karşılık sınai bitkiler tarımında çok daha büyük bir verim artışı görülür. Küçük mülkiyetin egemen olduğu (1939 yılında 124 bin kişiye ait 76 bin hektar toprak) tütün ekimi alanında verim, 1923 yılında 740 kg/hektar iken 1939 yılında 860 kg/hektara yükselir. Büyük mülkiyetin tercih alanı olan pamuk tarımında, 1933 yılında 161 bin hektar olan ekim arazisi 1939 yılında 342 bin hektara yükselirken, bu dönem içinde pamuk üretimi de 27 bin tondan 77 bin tona çıkar. (129)

Ekim yapılan arazinin artışı kısmen devletin toprak dağıtması yoluyla olur. 1934 ile 1938 yılları arasında 88.695 aileye 30 bin hektar toprak dağıtılır. Daha önce, yani 1923 ile 1934 yılları arasında dağıtımı yapılan toprak miktarı da 678 bin hektardır. (130) Dağıtılan topraklar içinde büyük ve küçük mülkiyet sahiplerine düşen payın oranı bilinmez. Ama her halükârda büyük mülk sahiplerinin yararına bir evrim oluşur ve eskiden beri süregelen arazi yapısı, kalın çizgileri içinde pek bir değişikliğe uğramaz.

Sonuç olarak tarım alanında sabit fiyatlara eklenen değer 1929 ile 1939 yılları arasında % 20 artar. Bu artış, en başta ekilip biçilen toprakların çoğalmasının biraz da makinalaşmanın sonucudur. Ancak aynı dönem içinde köy nüfusu da % 20 oranında çoğaldığı için, üretimde gerçek bir artış olmamıştır. Ama ithalâtı kısıp, tarım ürünlerinin ticaret ve ihracat alanındaki hacminin büyütülmesini hedef alan bir siyaset izlenince, bu dönem içinde tarım ekonomisi, özellikle belli başlı geçim kaynakları, yani be-

(128) KARAKÖSE, O. «Les forces productrices...»
(129) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(130) OĞUZ, O. «Les reformes agraires en Turquie» (**Türkiye' de Tarım Reformları**).

sin maddeleri açısından, köy nüfusunun aleyhine bir gelişme göstermiştir.

Tarım alanında devlet yardımını, Ziraat Bankası'nın ünlü kredi mekanizmasını bir yana bırakırsak, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasıyla özetleyebiliriz. Bu ofis, 1930'u izleyen ilk yıllarda yaşanan genel ekonomik çöküntü karşısında, tarım alanındaki fiyatları belli bir düzeyde tutmak amacıyla üreticiye destek olmakla yükümlüydü. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kaldırılan ürünü bizzat üreticiden kimi zaman pazar fiyatının üstünde bir fiyatla satın alması gerekiyordu. Ulusal ekonominin kötü durumda bulunan temel sektörlerinden birinin uğradığı zararı gidermeye, ulusun bütününü ortak etme amacı dolayısıyla övgüye değer bu niyet, uygulamada eşrafın devlet kasasından yardım alması kılığına büründü. Çünkü Ofis istese bile ülkenin elli bin köyünde örgütlenemezdi. O zaman da, yaptığı şey, belli başlı tarım merkezlerinde şubeler açmak oldu. Bu durumda tarım ürünlerini devletin tespit ettiği yüksek fiyatla Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satabilenler ya aracılar, ya da kaldırdıkları ürünü kendilerine ait taşıt araçlarıyla bu merkezlere getirebilen büyük arazi sahipleri olmaktaydı. Zaten, küçük ekicinin tamamen aracı-tefecinin elinde bir oyuncak olduğu, çok kere ürününü bu tefecilerden aldığı borcun karşılığı olarak önceden onlara devrettiği bir ekonomide, tarım ürünleri fiyatlarında devlet eliyle sağlanan bir düzelmenin bu küçük ekicinin işine yarayabileceğini düşünmek ham hayalcilik olurdu. Onun içindir ki, tarım alanında başvurulan tedbirlerin hedefinin, aslında, devlet kasasından özel sektöre yapılan dağıtımdan eşrafa da bir pay çıkarma olduğunu söylemek daha doğru bir yorum olur.

F — Toplu Bakış

1927-1939 dönemi içinde milli hasıla aşağıda görülen şekilde bir artış kaydeder (131) :

(131) HERSHLAG, Y.Z. «Turkey, the challenge...»

Yıl	Milli Hasıla (1938'deki fiatlar üzerinden) (Milyon TL.)	Nüfus (Milyon)	Kişi Başına Milli Gelir (TL.)
1927	1.000	13.6	73
1929	1.147	14.2	80
1935	1.315	16.2	82
1938	1.589	17.2	92
1939	1.652	17.5	95

Bu hasıla içinde çeşitli sektörlerin payı ise şöyle bir eğilim gösterir (132) :

	1927	1938
Tarım	% 67	% 48
Sanayi	% 10	% 16
Hizmetler	% 23	% 36

Ama milli gelirden alınan paylar, bu gelirin yaratılmasına katılma paylarını karşılamaktan uzaktır (133) :

	1938
Tarım	% 56
Maden Sanayii	% 1
İmalât Sanayii	% 8
İnşaat	% 5
Hizmetler	% 30

Bu üç tablo devletçiliğin sonuçlarını özetler. Bunlardan ilki milli gelirde kişi başına yıllık ortalama, % 2.5'lik zayıf bir artıştır. Bu gelirin 1/3'ünden fazlası hizmet sektörüne yönelir. Hizmet sektörünün ise 3/4'ünü ticaret meydana getirir. İkinci sonuç, hizmet sektörüyle sanayi

(132) ÖZKOL, S. «Geri Bıraktırılmış Türkiye», İstanbul, 1969.
(133) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI: «L'évolution...»

sektörünün, sömürülen sınıfların en büyük kısmını kendi içinde toplayan tarım sektörünün zararına olarak, milli gelirden, bu gelire olan katkılarından fazla pay aldıklarıdır.

Yukardaki rakamlar aynı zamanda sosyal sınıfların evrim unsurlarını da belirtir. İktidardaki bürokrasi, servetlerin dağıtımcısı olarak mutlak kudret sahibi hale gelir ama öte yandan gitgide burjuvazinin safları arasına kayar. Ülkede mevcut 38 ulusal bankanın idare meclislerinde 31 milletvekili vardı. İçinde 13 milletvekili bulunan İş Bankası idare meclisi ise, bir «küçük millet meclisi» olarak nitelendirilir. (134) Önemli bir işin verilmesi için bir milletvekilinin varlığı teminattan öte bir şey, adeta bir zorunluluktur. Kanada'dan alınan uçakların İspanya'ya satılabilmesi için, işe defalarca Milli Savunma Bakanı'yla Dışişleri Bakanı'nın adı karıştırılır. (135)

Ama tek parti cihazının tabanı, kasaba eşrafıyla şehir küçük burjuvazisinden oluşmuştur ve bu düzeyde, büyük bir burjuvaziye karşı bir muhalefet mevcuttur. Bu muhalefet, devlet cihazının tamamen büyük burjuvazinin eline geçmesine karşı, partinin bir kanadı tarafından verilen mücadeleye yardımcı olacaktır. 1936 yılında ise, bu mücadeleyi pekiştirmek için parti cihazı bürokratik cihazla özdeşleştirilir. İçişleri Bakanı parti genel sekreterliğine, valiler ise parti il başkanlıklarına getirilir. Böylece o dönemin Cumhuriyet Halk Partisi bir bürokrat küçük burjuva tutuculuğu içinde katılaşacak; bu durum liberal büyük burjuvazinin parti ve iktidar cihazını içerden ele geçirmesini imkânsız kılarak, onu meclis içi bir muhalefet yaratmaya ve iktidara seçim yoluyla gelmeye itecektir.

Bu ilkel sanayileşme dönemi ve bunun tarım alanında yarattığı sonuçların, sömürülen sınıflar açısından neler ifade ettiğini tasarlamak pek güç olmasa gerek. 1937 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu, işçilere, iş süresinin

(134) KIVILCIMLI, H. «Türkiye'de Kapitalizm», İstanbul, 1965.
(135) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

tespiti, hafta tatili, çocuk işçilerin çalıştırılmasına sınırlar konması gibi en beylik bazı haklar tanır. Ama işçi örgütlerinin yokluğu, bu kanun hükümlerinin uygulanması konusunda tabandan gelecek bir denetimi imkânsız kılar. Devletin denetimi ise, tek partinin taşra cihazlarının el emeğini sömüren sosyal kategorilerden oluşması yüzünden soysuzlaşır. Bu cihazlar içinde kendilerine sağlam yer sağlayan «işçi müteahhitleri» türer. İşletmelerin işçi ihtiyacı, arkalarında birer işsiz sürüsüyle dolaşan, onlara iş bulduğunda bundan yüzde alan, bu işçi müteahhitleri arasında yapılan açık eksiltmelerle sağlanır. Öte yandan büyük işletmelerde, işçilerin ücretlerinden yapılan kesintilerle yardımlaşma sandıkları kurulur. Bu sandıklar parti tarafından atanan bürokratik bir «idareciler takımını» beslemekten başka bir işe yaramaz.

Bütün bunların yanı sıra, hayat pahalılığı arttığı halde işçi ücretleri dondurulur. Tarım ve sanayi sektöründe ücretlerin yıllık tutar ortalaması 1932 yılında 234.3 Türk lirası, 1933 yılında 207.3 Türk lirası ve 1934 yılında 234.7 Türk lirasıdır. (136) 1935 ile 1937 yılları arasında ortalama saat ücreti indeksiyle hayat pahalılığı indeksi şu gelişmeyi gösterir (137) :

	Ortalama Saat Ücreti (1936 : 100)	Hayat Pahalılığı
1935	98	97.5
1936	100	105.3
1937	89	100

Tarım üreticisine gelince, henüz kendi kendine yeten bir köy ekonomisi içinde yaşamaktadır. 1935 - 1936 yılında yapılan Orta Anadolu köylüleriyle ilgili bir sayım, bunların kişi başına yıllık harcamalarını 36.3 Türk lirası ola-

(136) FİŞEK, K. «Türkiye'de Kapitalizmin...»
(137) KARAKÖSE, O. «Les forces productrices...»

rak hesaplamıştır. Bu da bir işçinin yıllık ücret tutarının % 15'i veya kişi başına yıllık milli gelirin % 44'ü etmektedir. Üstelik bu meblağın yarısı, köylünün kendi yetiştirip kendi tükettiği ürünün karşılığı olup, ancak diğer yarısı paraya dönüşen bir geliri ifade eder. Bu durumda bu köylünün harcamalarının % 60'ı besin maddelerine gitmektedir ve bu giderin % 50'si sadece tahıl tüketimiyle ilgilidir. Aynı sayıma göre, bu köylü günlük kalori ihtiyacının % 80'ini tahıldan almaktadır. (138)

IV — SAVAŞ

A — Emperyalizmin Yeniden Ortaya Çıkışı

1937 yılında devletçilik, sonuna yaklaşmaktaydı. Aynı yılın bitimine doğru, Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Celâl Bayar, dört yıllık iktisat bakanlığından sonra, 1925 yılından beri görevini sürdüren İsmet İnönü'nün yerine, Başbakanlığa getirilir. Yeni Bakanlar Kurulu madencilik alanında hazırlanan 3 yıllık plan gibi, yeni beş yıllık plan için de gerekli olan mali kaynakları, daha çok dış ülkelerden sağlanacak kredilerle karşılamaya karar verir. (139)

Lozan Barış Antlaşması'ndan o güne kadar geçen zaman içinde, Türkiye'nin batı kapitalizmi karşısında iyi niyet ve tutumunu delilleriyle gösterdiği bir gerçektir. 1926 yılında Musul meselesi, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun çıkarına uygun bir biçimde çözüme ulaştırılmış ve hatta daha sonra Türkiye bu bölgedeki petroller üzerindeki % 10'luk payını, bir defa olarak ödenen 500 bin sterling gibi gülünç bir meblağ karşılığında İngiltere'ye terketmişti. 1932 yılında ise Birleşmiş Milletler'e girmiş,

---

(138) BİLKUŞ, Ş. «Türkiye'de Yaşayış Seviyesi ve Geçinme İndeksleri», Bkz. «Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri», Ankara, 1944.

(139) LİNKE, L. «Turkey» ve Bkz. «Hitler's route to Bagdad» (**Hitler'in Bağdat yolu**), ortak eser; London, 1939.

bir yıl sonra da Osmanlı borçlarının ödenmesiyle ilişkin olarak ilgili devletlerle bir anlaşma imzalamıştı. Üstelik cumhuriyet hükümeti, emperyalizmin ülkedeki çıkarlarına karşı hiç bir sert tedbir alma yoluna gitmemişti. Millileştirilmeler kuralına göre yapılmış, bu işte hiç kimsenin burnu kanamamıştı. Ama 1935 yılından sonra Türkiye'ye karşı gösterilen ilgi, yabancı sermayeye sunulan ekonomik imkânlardan çok daha fazla, uluslararası siyasal durumun bir sonucudur.

Almanya'nın, Birinci Dünya Savaşı'ndaki hasımlarına karşı yeniden savaş hazırlıklarına başladığı andan itibaren, Türkiye aynı jeopolotik sorunlarla karşı karşıya gelir. Bunlar Almanya'nın Orta - Doğu'ya inmesi ve İtalya'nın doğuya doğru ilerlemesi sorunlarıdır. Almanya, bu programın gerçekleşme çerçevesi içinde, 1933 yılından itibaren, «clearing» antlaşmaları yoluyla Türkiye ile bağ kurar. Yüksek fiyatla mal satın almaya dayanan bu durum, 1937 yılında, Türkiye'nin ihracatının % 42'sinin, ithalâtının ise % 36.5'inin Almanya'yla yapıldığı bir noktaya kadar gelişir. Üstelik Almanya, Türkiye'ye, fabrikalar kurabilmesi için makine ve diğer sınai malzemeyi satmak suretiyle, bu ülkede uygulanan 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın gerçekleşmesine katkıda bulunur. 1934 yılında, Krupp fabrika ve tesislerini temsil eden bir Alman ticaret heyeti Türkiye'ye gelir. Hükümet yetkilileriyle yapılan görüşmeler sonunda Türkiye'ye 20 milyon Türk lirası tutarında bir kredi verilmesi ve Türkiye'deki tren yollarının inşası için gerekli büyük çaptaki demir malzemenin Krupp tesislerinden satın alınması konularında anlaşmaya varılır. (140) Sonunda Türkiye, subaylarının büyük bir kısmı Kayzer Almanyası'nda eğitilmiş olan ordusunun bu ülkeye duyduğu yakınlıktan çok ekonomik çıkarlarından ötürü itilaf devletlerine bağlı bir duruma gelir.

İlk tehlike belirtileri, 1936 yılında Mussolini'nin, ülkesinin Akdeniz yöresindeki kaderi konusunda verdiği etra-

(140) VERE - HODGE, E.R. «Turkish foreign policy...»

fı kızıştırıcı söylevlerle ortaya çıkar. O dönemde Boğazlar Lozan Antlaşması'na göre tespit edilen, askerden arındırılmış bir bölgeyle çevriliydi ve İngiltere, İtalya'nın deniz gücü kadar S.S.C.B. ile mihver devletleri arasında muhtemel bir yakınlaşmadan da endişe duyuyordu. Bu durumda Boğazları koruma işini Türkiye'ye üstlendirmek, ehveni şer hale gelir ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin talebi üzerinde yapılan Montreux Antlaşması, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yeni statüsünü tespit eder. Bu antlaşma hükümlerine göre, barış zamanında ticaret gemilerinin Boğazlardan geçmesi serbest, savaş gemilerinin geçmesi izne bağlı olacak; savaş zamanında ise ticaret gemilerinin geçmesi gene serbest kalırken, Boğazlar, kime ait olursa olsun bütün savaş gemilerine kapalı tutulacaktır. Montreux Antlaşması'nın yapıldığı yıl kral Edward VI resmi olarak Türkiye'yi ziyaret eder. İngiltere, Türkiye Cumhuriyeti'ni mihver devletlerinden uzaklaştırmak ve kendi yörüngesi içine almak istemektedir. Tam bu anda, büyük burjuvazinin bir temsilcisinin, İş Bankası Genel Müdürü Celâl Bayar'ın Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı'na getirilmesi, bu tasarılara tıpatıp uygun düşer.

1923 - 1937 dönemi boyunca Türkiye çok az dış borç almıştı. Ama bütçe gelirlerinin darlığı ve Osmanlı borçlarının ağırlığı, devlet giderleri arasında, dış borçlarla ilgili ödemeler sütununu kabartıyordu. Bu ödemelere ayrılan pay, toplam giderler arasında % 20 ile ikinci sırayı alıyordu. Birinci sırayı ise, toplam giderlerin % 23'ünü meydana getiren milli savunma giderleri almaktaydı. (141) Üstelik bütçeyi denklemek için hükümet, iç istikrazlara gitmek zorunda kalıyordu ve bu yolla sağlanan meblağlar. 1930 ile 1939 yılları arasında toplam devlet gelirlerinin % 10 ile 12'si kadardır. İşte Cumhuriyet hükümeti bu şartlar içinde yeniden dış borçlanmaya gitmek kararı aldı.

Daha 1937 yılı başlarında hükümet, dış ticaret alanın-

(141) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

da daha liberal tedbirler alma yolunu benimsemişti. Bu tedbirler daha sonraki yıllarda Almanya'yla olan ticari ilişkilerin hacmini daraltmak sonucunu getirecekti. Ne var ki, 1937 yılında 114 milyon Türk lirası olan ithalât 1938 yılında 149 milyon Türk lirasına fırlamış ve bu yüzden Türkiye'nin dış ticareti, 1929 yılından beri ilk defa olarak açık vermişti. Onun için bu tedbirlerin alınması bir sonraki yıla ertelendi.

İngiltere'yle girişilen temaslar, 27 Mayıs 1938 günü 16 milyon İngiliz liralık bir istikrazla sonuçlanır. Bunun, 10 milyonu sınai malzeme, 6 milyonu ise askeri malzeme olmak üzere, hepsi Büyük Britanya İmparatorluğu'ndan alınarak mallara tahsis edilir. (142) Altı ay sonra Alman ekonomi bakanı Walter Funk Ankara'ya gelecek ve 150 milyon Reichmarklık ya da 12.6 milyon İngiliz liralık bir istikraz anlaşması imzalayacaktı. Türkiye üzerinde egemenlik kurma savaşı yeni başlamaktaydı.

Bu iki borç anlaşması arasında, Türkiye'nin siyasal hayatında önemli bir değişiklik olur: Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölmesi sonucu Celâl Bayar hükümeti düşer ve İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı'na seçilir. Bu nazik anda parti cihazı, burjuvaziden gelen baskılardan çok daha önemli bir rol oynamış ve bürokrasi yeni baştan iktidarı ele geçirmiştir. Bundan sonra yeni iktidar, savaş yılları içinde ülkenin yönetilmesi kadar bir «milli burjuvazi» hayalinin tasfiyesini de, kendi üzerine alacaktır.

Bunun ardından gelen ve İkinci Dünya Savaşı'yla soğuk savaşın 1947 yılına kadar uzanan ilk başlarını içine alan dönem, Türkiye'nin yeni baştan emperyalizmin çemberi içine girişini ifade eder. Bu dönem içinde birbirinden bağımsız iki olgu belirginleşir ve aynı amaca doğru yönelir. Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmış bir devlet olmasına rağmen, savaşın dolaylı etkileri, ekonomik abluka, seferberlik, askeri harcamalar ülke ekonomisini temelinden sarsmış ve 1930 yılından son-

(142) LİNKE, L. «Turkey...»

raki cılız ilerlemeleri de silip yoketmiştir. Böylece, iç kaynakların ulusal bir kapitalizmi beslemeye yetmeyeceği, burjuvazinin gözünde açık seçik hale gelir. Üstüne üstlük Amerika Birleşik Devletleri de savaş sonrasında kredi musluklarını açınca, milli burjuvazi düşü tarihe gömülerek, yerini, azgelişmiş ülkelerin tipik «komprador» burjuvazisine bırakır. Ama bu ekonomik açmazın yanı sıra, önemli bir ikinci unsuru da gözden kaçırmamak gerekir. Bu da jeopolitik durumu dolayısıyla, Türkiye'ye hem savaş sırasında, hem savaştan sonra yeniden ilgi gösterilmeye başlanmasıdır. Bu siyasal ilgi giderek emperyalizmin yeni taarruzunu belirleyecek olan ekonomik bir ilgiye de dönüşecektir.

B — Ekonomik Açmaz

Ülke ekonomisindeki dışa açılışla birlikte, burjuvazinin iktidarı kendi denetimine geçirmek yolundaki ilk teşebbüsüne tanık olduğumuz 1937 - 1938 yılları, aynı şekilde, devletçiliğe de son verilmek istenen dönemdi. 17 Haziran 1938 günü bankalar ve kamu işletmeleriyle ilgili hükümler değişikliğe uğrar. Yeni kanun metni «Mer'i (yürürlükteki) hükümlere göre teşkil olunacak her müessesenin, hükümetin teklifi ve kendi idare meclisinin kararıyla, hissedarları Türk yurttaşı olmak şartıyla, mahdut mesuliyetli bir şirkete» dönmesini öngörüyordu. Üstelik, Bakanlar Kurulu'nun kararından sonra, uygun bir fırsat olursa, sözkonusu şirketlerin hisse senetleri kısmen veya tamamen hamiline devredilebilecekti. (143)

1938 yılının ardından iktidardaki bürokrasinin yeniden güçlenmesi, daha önce başlamış olan eğilimi pek fazla değiştirmez. Türkiye'nin savaşa girmesi, hükümeti güdümlü tedbirler almak zorunda bırakır. Ama bunlar, her zamanki gibi güçlüleri kayırarak uygulanan ve her şeyden önce işletmeleri savaşın kötülüklerinden korumayı

(143) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

amaçlayan tedbirlerdir. 18 Ocak 1940 günlü «Milli Korunma Kanunu», 1936 yılında işçilere verilen bazı temel hakları ortadan kaldırmakla işe koyulur. Kadın ve çocukların çalışmasıyla ilgili bazı hükümler askıya alınır ve haftalık iş tatili kaldırılır. İşçilerin artık işlerinden ayrılma hakları yoktur; genel olarak bütün halk için, özellikle de maden bölgelerinde yer alan köyler ahalisi için mecburi çalışma esası konur. 3 Nisan 1944 günlü kanun, daha da ileriye giderek işverenlere, işçileri işyerine bağlamak amacıyla zor kullanma hakkını tanır. İzinsiz olarak işinden ayrılan işçilerin bulunup işyerine getirilmeleri için harcanan masraf onların gündeliklerinden kesilecektir. (144) Böylece hükümet el emeğinin kullanılması sorununda işverenleri kayırır.

Bu 1940 tarihli kanun, öte yandan hükümete üretimin cinsini ve miktarını seçme hakkını da verir. Aynı şekilde yatırımlar da hükümetin izin ve denetimine bağlanır. Hükümet, ayrıca her türlü üretim alanında kendine, kendi tespit ettiği fiyatlarla mal satın alma önceliği hakkı tanır. Bu işleyişi bir bütün olarak ele aldığımızda, söz konusu olan, tercih hakkı devlet yönetimine bırakılmış bir yardım mekanizmasıdır. Devlet özel sektöre müdahale hakkına sahip olduğu ölçüde onun kazancını teminat altına almakta; krediler sağlamak suretiyle bu sektörün muhtemel zararlardan korunmasını da kendi üstlenmektedir.

Tarım alanına gelince, seferberliğin zaten üretimi düşürdüğü bu alana hükümet bir de, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, salma koyma yoluna gider. Böylece her dört hektar başına bir çift öküz bırakılmak suretiyle, tarımcılıkta kullanılan öküzlerin, orduda yük hayvanı olarak yararlanılmak amacıyla ekicinin elinden alınmasına karar verilir. Bu da, ellerindeki arazi parçası 4 hektarın altında olan bütün küçük işletmelerin, toprağı işlemek imkânından yoksun bırakılma tehlikesiyle karşı karşıya kal-

(144) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

maları anlamına gelmektedir. Bu dönemin Başbakanı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu kararı açıklarken, ancak büyük ve orta işletmelerin pazar için üretim yaptığını ve dolayısıyla, orduyla büyük şehirlerin yiyecek ihtiyacının teminat altına alınabilmesi için, bu tür işletmelerin korunması gerekliliğinden yola çıkar. Ayrıca üretimin 1/10'una eşit bir tarım vergisi konur. Bu da aslında öşür düzeninin yeniden kabul edilmesi demektir. (145)

Bütün bu tedbirler dizisi, 1942 yılının sonlarına doğru, hükümetin fiyatları serbest bırakmasına engel değildir. Böylece buğdayın kilosu 13.5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağının litresi de 85 kuruştan 300 kuruşa fırlar. (146) Bunun sonucu olarak hayat pahalılığı indeksi şu artışı gösterir (147) :

Yıllar	Hayat Pahalılığı İndeksi (Taban indeksi 1938 : 100)
1938	100
1939	100
1943	330.6
1945	404.6
1947	499.5

Yani 8 yıl içinde hayat pahalılığı 5 kat artmıştır. Besbelli ki aradaki fark, önce aracıların. ama bir o kadar da üretim masrafları aynı kaldığı halde ürettiği malı fiilen daha pahalıya satan büyük tarım alanının ve yerli sanayi kodamanlarının işine yaramıştır. Hükümete gelince, bu hareket doğrultusunu sürdürebilmek ve özel sektörü besleyebilmek için, elindeki tek çare tedavüldeki para miktarını çoğaltmaktır. Savaş yılları boyunca tedavüldeki kâ-

(145) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».
(146) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».
(147) MUNTZ, T.G.A. «Turkey. Economic and Commercial conditions» (Türkiye, Ekonomik ve Ticarî Şartları), London, 1951.

ğıt para miktarı hayat pahalılığından daha da hızla artar (148) :

Tedavüldeki Kâğıt Para Miktarı (Taban İndeksi 1938 - 100)
1939 : 153
1940 : 216
1941 : 269
1942 : 384
1943 : 415
1944 : 498
1945 : 455
1946 : 480

Bu rakamları incelediğimizde ayrıca, fiyatların serbest bırakıldığı 1942 yılında, tedavüldeki para hacminin, 1938 yılındaki tabana oranla aşağı yukarı 4 kat arttığını görmekteyiz. Bu da fiyatların başdöndürücü bir hızla yükselmesine yol açar.

Bu enflasyon üretimin gerçek değerindeki bir düşmeyi de birlikte getirir. 1938 yılı indeksi 100 tabanı alınarak ve sabit değerler üzerinden hesabedilen Gayri Safi Milli Hasıla indeksi, 1945 yılında 87'dir. Bu hasılada kişi başına düşen gelir indeksine gelince, 100 tabanı olarak gene 1938 yılı alındığında, 1945 yılında ancak 78'dir ve 1950 yılında bile henüz 97 olacaktır. (149)

Bu hareket birbiriyle çelişkili iki unsurdan oluşur. Bunlar tarım üretimindeki hızlı düşüşle sanayi üretimindeki çok yavaş artıştır.

(148) MUNTZ, T.G.A. «Turkey, Economic and...»
(149) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI: «L'évolution...»

Yıl	Tarım üretim indeksi (1939:100)	Sınai üretim indeksi (1939:100)	
1940	90.5	108.2	
1941	98	107.3	
1942	86	94.2	
1943	81.9	103.5	
1944	70.4	116.2	
1945	89.5	115.4	(150)

Ayrıca tarım üretimi indeksi de birbirine karşı unsurların bileşkesidir. Bunlar, besin maddeleri üretimindeki hızlı düşüşle, sınai bitkiler alanındaki üretimin, düzenini koruyabilmesi hatta hafifçe artışıdır. Yarım üretimi, 1934 ile 1938 yılları arasındaki yıllık ortalama olan 7.303.399 tondan, 1945 yılında 4.013.439 tona düşer. Aynı karşılaştırma içinde sebze üretimi de 318.632 tondan 183.912 tona iner. Buna karşılık sınai bitkiler genel olarak üretim düzeyini korurlar. Bunların 1934 - 1938 yılları arasındaki ortalama yıllık üretimi 1.014.434 ton iken, 1945 yılında da bu üretim 1.048.801 tondur. Hatta tütün üretimi, karşılaştırmaya esas alınan iki tarih arasında 54.654 tondan 69.599 tona yükselir. (151)

Sınai üretim de, ülke içindeki ekonomik evrim kadar uluslararası durumdaki dalgalanmalara bağlıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ithalât alanında güdülen kısıtlamalar, 1940 yılında yerli sınai üretim alanında büyük bir atılımın gerçekleşmesine yol açar. Ama daha sonraki yıllarda, gitgide artan hammadde kıtlığı varlığını duyurur. Bu durum, 1943 yılından itibaren Almanya'nın gerilemesine ve Türkiye'ye müttefik yardımın yeniden başlamasına kadar böylece sürer. 1945 yılına kadar fiyatlardaki artış üretimi kamçılar. Nihayet o yıl dünya pazarla-

(150) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(151) «The Middle East...»

rının yeniden açılmasıyla, gerileme kendini göstermeye başlar.

Üretimdeki bu iniş çıkışların, kişi başına milli gelire de yansıyacağı tabiidir. 1938 yılındaki birimler sabit değer alınacak hesaplanan kişi başına milli gelir aşağıdaki değişmeleri gösterir (152) :

1936 : 82.10 TL.
1942 : 102.82 »
1943 : 76.10 »
1944 : 90.72 »

1938 yılı 100 tabanı alınarak hesaplanan kişi başına milli gelir indeksi, ancak 1950 yılında yeniden 100'e çıkar. Ayrıca gerçek ücretlerin evrimi milli gelirle karşılaştırılırsa, aynı dönem içinde bunlardaki düşüşün daha da fazla olduğu açık seçik görülür.

Gerçek Ücretler (1950 : 100)	Kişi Başına Milli Gelir (1950 : 100)
1938 : 84	1938 : 100
1945 : 58	1945 : 78
1950 : 100	1950 : 100 (153)

Ücretlerin geçirdiği evrim ayrıntılı olarak ele alındığında, bunlardaki gerileme daha berraklıkla anlaşılır. Bu konuda iki büyük sınai devlet kuruluşuna, Sümerbank'la, Etibank'a bağlı olan işletmelerdeki ücret değişmelerini örnek verebiliriz (154) :

(152) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI: «L'évolution...»
(153) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI: «L'évolution...»
(154) FİŞEK, K. «Türkiye'de Kapitalizmin...»

ÜCRETLERİN GERÇEK ÜCRETLER ÜZERİNDEN EVRİMİ

(1938 ücretleri sabit değer alınarak)

Yıl	Etibank'ın denetimindeki işletmeler (gündelik)	Sümerbank'ın denetimindeki işletmeler (gündelik)
1939	—	12.3 kuruş
1940	—	11.1 »
1941	—	9.6 »
1942	48.5 kuruş	6.3 »
1943	23.9 »	3.7 »
1944	39.9 »	5.6 »
1945	44.8 »	6.3 »
1946	50.9 »	7.2 »
1947	61.0 »	7.5 »
1948	59.3 »	8.7 »
1949	56.6 »	8.5 »
1950	72.8 »	11.5 »
1951	74.0 »	12.2 »

Demek ki ülkenin en büyük sınai işletmesinde çalışan bir işçinin alımgücünün, zaten tatmin edici olmaktan hayli uzak ilk düzeyine varabilmesi için tam oniki yıl gerekmiştir. Bu arada bu alma gücü ilk andaki değerinin % 30'una kadar düşmüştür. Bu durumun bir yansımasını, aynı dönemde büyük şehirlere ait ölüm istatistiklerinde de bulabiliriz (155) :

(155) «Statistical abstract of Turkey 1942 - 1946» **(Türkiye'nin İstatistiksel Özetleri)**, Ankara, 1947.

İstanbul'da 1940 - 1944 yılları arasında belli sebeplere dayanan ölümler

Sebepler	1940	1941	1942	1943	1944
Tifo ve paratifo	71	121	166	93	70
İhtiyarlık	846	859	1.166	1.099	920
Akciğer veremi	1.493	1.585	2.060	2.105	1.972
Diğer veremler	344	354	474	500	494
Kalp hastalıkları	2.806	2.682	3.304	2.990	2.839
Zatürre	1.899	1.550	2.111	1.825	1.802
Alkolizm	208	250	434	656	337
Dizanteri ve benzeri bağırsak hastalıkları	680	587	1.072	662	836
Kanser	734	757	772	708	834
TOPLAM	**14.489**	**13.665**	**17.766**	**16.865**	**15.069**

Yukarıdaki rakamlar, ücretlerin en düşük olduğu dönem boyunca, kötü hayat şartlarının sonucu olan hastalıkların yarattığı ölüm sayısının arttığını, kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde gösterir. Ama ne köylülerin ne de büyük şehirlerdeki emekçilerin sömürülmesi, üretim indeksini düzeltmeye yarar. Üretimin düşüşü de ihracatı etkiler. Türkiye, savaş şartlarının yarattığı kısıtlamalar sayesinde, 1947 yılına kadar fazla veren bir dış ticaret bilançosunu korumayı becerir. Ama 1930'dan sonraki yıllarda zaten azalmış olan dış ticaret hacmi savaş yıllarında daha da daralır.

1942 ile 1945 yılları arasındaki ithalât ve ihracat hacmi 1923 yılının bile altındadır. İhracatın değer hacmine gelince, aynı dönemde, ortalığı kırıp geçiren enflasyonla birlikte düşünüldüğünde, apaçık bir gerileme içindedir.

Yıl	İthalât (milyon kg)	İthalât (milyon TL)	İhracat (milyon kg)	İhracat (milyon TL)
1938	844	149	1.447	144
1939	734	118	1.134	127
1940	356	68	658	111
1941	310	74	428	123
1942	344	147	355	165
1943	391	203	333	257
1944	331	164	345	232
1945	324	126	309	218(156)

Bu durum ve savaşta tarafsız kalınmasına rağmen, bütçe giderlerinin yarısını kapsayan askeri giderler karşısında, hükümet, ödemeler dengesini sağlayabilmek için olağanüstü vergiler koyma ve borçlanma yoluna gider. Tarım ürünlerine konulan % 10'luk vergi öylesine ağırdır ki, hiç bir zaman tam olarak toplanamaz. Bu vergi sonunda, «jandarma dayağı»nın bütün halk ve özellikle köylüler arasında rejimin bir «alameti farika»sı olarak yerleşmesine yol açacaktır. Bu vergiyle, öşür düzeni geriye dönmüş olur. Ne var ki çaresiz kalan bürokrasi için tek geriye dönüş örneği bu değildir. Aldığı ikinci tedbir de, Osmanlı bürokrasisinin başı dara düştüğü zaman hep baş vurduğu bir yol, yani fazla göze batan veya benzerlerinin korunmasını güçleştirecek kadar dile düşmüş olan bazı servetlere el koymaktır. Halk arasında adı «harp zengini»ne çıkmış, fırsat düşkünü takımın en kodamanlarından olan yerli sermayeyi ürkütmemek ve «milli» burjuvaziyi azınlıklara karşı savunmak gibi bir bahaneyi de elde tutmak kaygısıyla, tercihen İstanbul'daki servet sahibi azınlıklara uygulanan Varlık Vergisi, işte böyle bir hedef güdecektir. Bu iki olağanüstü vergilendirme işlemi ancak yarı yarıya başarıya ulaştı. Bunların en sürekli etkisi ise, muhalefetin, «bürokrasinin partisi»ne karşı verdiği se-

(156) THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic...»

çim mücadelesinde, propaganda dağarcığına malzeme sağlamasıyla görüldü.

Böylece İkinci Dünya Savaşı sonlarında Türkiye'nin ekonomik durumu tam bir çıkmaz içindedir. Son kertesine kadar getirilmiş baskı ve sömürü tedbirleri, yönetmelikler, müdahaleler ve rejimin çerçevesi içinde girişilen bütün diğer oyunlar ekonomiyi geliştirmekten acizdir. Rejimin çerçevesi içinde her türlü çözüm yolu çıkmaza girince, er geç rejimin kendisi tartışma alanına getirilecekti. Ama işte tam bu anda, emperyalizm «milli» burjuvazinin kurtarıcı meleği kılığına bürünerek çıka geldi.

C — Emperyalizmin Geri Gelişi

İkinci Dünya Savaşı yaklaştıkça, Avrupa'nın Türkiye'ye gösterdiği ilgi artar. İlk olarak Almanya gelir. 1930'dan sonraki yıllar içinde, ikili anlaşmalar ve güçbirliği yoluyla ülkeyi kendi ekonomik nüfuz alanına bağlar. Fransa ile İngiltere, 1936 yılından sonra arayı kapatmaya çalışırlar. 1936 yılında imzalanan Montreux Anlaşması'yla, Boğazların askerden arınmış bölge olarak kalmasından vazgeçilir ve 1938 yılında ise Fransa, Hatay'ı Türkiye'ye bırakır. Gene 1938 yılında İngiliz - Türk ekonomik işbirliği kurulur ve iki ülke arasında bir istikraz antlaşması yapılır. Ama bu iki ülkenin bütün korkusu, Almanların Balkanlara inmesi ve İtalyanların doğuya doğru yayılması olduğu sürece, Türkiye'ye gösterdikleri ilgi, Balkan ülkelerine ve Yunanistan'a gösterecekleri ilgiden sonra gelecekti.

Ne var ki, emperyalizmin Türkiye'ye duyduğu ilginin yeniden alevlenmesi için, Ortadoğu'daki çıkarlarının bir «Rus» tehdidi ile karşı karşıya kalmasından daha uygun bir vesile olamazdı. Birbuçuk yüzyıldan beri Türkiye üzerinde oynanan oyunun kuralı buydu, 1939 yılında ve hatta daha sonraki yıllarda da gene bu olacaktı. Öte yandan Türkiye'deki iktidarı düşündüren sorunlar da emperyalizmin endişeleriyle üstüste düşüyordu. 1939 yılı Mayıs ayın-

da Ankara'yı ziyaret eden Fransa Genelkurmay Başkanı General Weygand, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü S.S.C.B.'nin benimsediği tarafsızlık tutumundan dolayı endişeli bulur. İnönü «yıpranmamış bir Rus ordusu bizim için büyük bir tehlike teşkil eder; onun için de S.S.C.B.'nin savaşa katılması lazımdır» (157) sözleriyle görüşünü belirtir.

4 Ağustos 1939 günü S.S.C.B. Türkiye'ye, iki ülke arasında karşılıklı yardımlaşmayı öngören bir anlaşma talebinde bulunur. Bundan onbeş gün sonra von Ribbentrop Moskova'ya gelir. Stalin'e İngilizlerin Türk siyaset adamlarına 5 milyon İngiliz lirası dağıttıklarını söyleyerek ona önemli bir istihbarat ilettiğini sanır. Stalin «Hayır, daha fazla» diye cevap verir. 23 Ağustos günü ise Sovyet Alman antlaşması imzalanır. Bu durumda Türkiye'nin ne pahasına olursa olsun, İngiltere ve Fransa'dan yana bir tutum takınması gerekmektedir. Ama gene de Türkiye Dışişleri Bakanı, teklif edilen anlaşmayı görüşmek üzere Moskova'ya gider. Bu görüşmeler sırasında S.S.C.B. Karadeniz'de kıyıları bulunmayan ülkelere ait savaş gemilerinin Boğazlardan bu denize geçmelerinin yasaklanması konusunda teminat ister. Türkiye bunu reddeder ve dışişleri bakanının Moskova'dan dönmesi bile beklenmeden 19 Ekim 1939 günü Ankara'da, Fransa İngiltere ve Türkiye arasında bir anlaşma imzalanır. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye'ye 125 milyon İngiliz Liralık bir de kredi açılır.

Savaşın başlamasından Almanya'nın Rusya'ya taarruz ettiği 1941 Haziran ayına kadar geçen dönem içinde, bütün taraflar Türkiye'nin, hayrı kendilerine dokunacak şekilde, tarafsız kalmasını arzulamaktadırlar. Fransa'nın Ankara büyükelçisi Massigli, 14 Mart 1940 günü Türk hükümetinden, Bakü'deki Sovyet petrol tesislerini bombardımana tutmak ihtiyacı doğacak olursa, müttefiklerin uçaklarına Türkiye toprakları üzerinden geçme hakkının verilmesini ister. Almanya ile S.S.C.B.'ye gelince, Türkiye'

(157) BARLAS, M. «Türkiye Üzerine Pazarlıklar», İstanbul, 1970.

nin tarafsızlığının, zor yoluyla da olsa sürdürülmesine karar verirler. Ama Almanlarla Sovyetler arasındaki bağlar gevşemeye yüz tutunca, her ikisi de Türkiye konusundaki tutumlarını kendi başlarına belirlerler. Almanya'nın Balkanlara inmesinin arifesinde, 25 Mart 1941 günü, S.S.C.B., Almanlarla Türkler arasında herhangi bir silâhlı çatışmanın çıkması durumunda, tarafsız kalacağına ait Türkiye'ye teminat verir. Almanların Rusya seferini başlatmalarından dört gün önce ise Türkiye ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalanır. Böylece savaş genelleştiğinde, Türkiye hem herkesle bağlar içindedir ve tarafsızlığını teminat altına alabilmesi için belki de bu durum gereklidir; hem de gene herkes tarafından savaşa girmeye itilmektedir. Türkiye'den geçilerek Ortadoğu'ya inilmesi, Alman Genelkurmayı'nın savaş planları arasında yer almakta ve öte yandan Churchill ile Stalin arasındaki yazışmalarda da, daha baştan beri, Türkiye'nin savaşa sokulması bir zaruret olarak konmaktadır. (158)

Ama müttefiklerin çabalarına rağmen, dış ticaret alanında Türkiye'nin Almanya'ya bağımlılığı devam eder. 1940 yılında İngiltere ile Fransa Türkiye'yle ticari ve malı konularda yeni bir anlaşma imzalarlar. Bu anlaşmada, İngiltere'nin Türkiye'ye, 15 milyon İngiliz liralık bir kredi açması, clearing antlaşmalarından doğan Türk borçlarının tasfiyesinde kullanılmak üzere 12 milyon İngiliz Liralık bir meblağı ödünç olarak vermesi ve İngiltere'yle Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla United Kingdom Commercial Corporation (Birleşik Krallık Ticaret Birliği) adlı kuruluşun Türkiye'de şubeler açması öngörülmektedir. Bütün bu anlaşmalar Almanya'nın, Türkiye'nin yaptığı ithalât içindeki payını 1937 yılındaki % 42 oranından 1940 yılında % 11.7'ye; gene Türkiye'nin yaptığı ihracat içindeki Almanya'nın payını ise bu iki tarih arasında % 36.5'den % 8.7'ye düşürür. Ama Almanya, Türkiye'yi Kafkasya'dan ta Ege Denizi'ne kadar

(158) BARLAS, M. «Türkiye Üzerine...»

kuşatır hale geldikçe, bu ülkeyle olan dış ticaret ilişkileri de düzelir. Türkiye'nin yaptığı ithalâttaki Almanya'nın payı 1941 yılındaki % 11.9 oranından, 1942 yılında % 28'e, 1943 yılında % 37.7'ye yükselir; Almanya'nın savaşı kaybetmeye yüztuttuğu 1944 yılında ise bu pay hâlâ % 30.4'dür. Almanya'nın Türkiye'nin yaptığı ihracat içindeki payı da gene aynı tarihlerde sırasıyla, % 21.8, % 24.7, % 23.8 ve % 22.7'dir. (159) Bu ihracat içinde, özellikle stratejik bir madde olan kromun ihracatı müttefikler için çok can sıkıcı olmaktadır.

Almanya askeri gücünün yanı sıra, Ankara büyükelçisi von Papen aracılığıyla, Türk resmi ve askeri çevrelerinde de kendine müttefikler bulmayı becerebilmektedir. Hatta aralarında Enver Paşa'nın kardeşinin de görüldüğü bu Alman işbirlikçisi çevrelerde eski Pantürkçü hayaller, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nden ele geçirilecek topraklar arasındaki, Türk ırkından gelme ahalinin oturduğu kısımların Türkiye'ye bırakılacağı yolundaki Alman vaadleriyle de beslenerek yeniden doğmaktadır. Şüphesiz bu vaadler gerekli maddi imkânlarla da desteklenmektedir. Von Ribbentrop 5 Aralık 1942 günü von Papen'e, «Almanya'nın Türkiye'deki dostları» na yardım olarak 5 milyon markın gönderildiğini bildirir. (160)

Her şey bir yana, İstanbul'un 250 kilometre ötesindeki Bulgar sınırına yığınak yapıp varlığını somut olarak duyuran Alman kuvvetleri, Türkiye'nin müttefiklerden gelen bütün baskılara karşı direnişini belirleyen yeterli bir maddi nedendir. Bu baskılar Birinci Dünya Saavşı'nda da olduğu gibi, hep aynı nokta üzerinde yoğunlaşır: S.S.C.B.'nin ikmaline imkân vermek üzere Boğazların açılması, 1941 yılında, Ege Denizi'nin denetimini Almanya eline geçirdiğinde, Boğazların artık o kadar önemi kalmaz ve müt-

(159) VERE - HODGE, E.R. «Turkish foreign policy...»

(160) «SSCB'de Yayınlanan Metinler Derlemesi» Bkz. «Politique Allemande en Turquie 1941-1943» (1941-1943 Yılları Arasında Almanların Türkiye Siyaseti), Moskova, 1949.

tefikler kendilerine İran üzerinden bir yol açmayı tercih ederler. Ama Boğazlar sorunu gene de gündemde kalır. S.S.C.B. bir ülkenin uluslararası bir su yolunu kapayarak kendi güvenliğini tehlikeye sokmasını kabulü imkânsız bir durum olarak niteleyecek ve Boğazlar üzerinde bir gözetim hakkı isteyecektir. Bu talep Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki gerginliğin başlama noktası olacaktır.

S.S.C.B. Boğazlar üzerindeki bu imtiyazlara karşılık 12 Adalarla Suriye topraklarının bir kısmının Türkiye'ye bırakılmasını teklif eder. Ama ne bu teklifin, ne de Churchill ile İsmet İnönü arasında, ilki 1943 yılı Ocak ayında Adana'da, ikincisi ise 3 Aralık 1943 günü Kahire'de yapılan görüşmelerin, bu konuda bir karara varılmasına faydası olur. Sonunda müttefikler Türkiye'ye karşı bazı müeyyidelerin uygulamasına geçerler. 2 Mart 1944 günü İngiltere Türkiye'ye yaptığı yardımı keser; aynı yılın 1 Nisan gününde ise Türkiye'ye yaptığı yardımı durdurma sırası Amerika Birleşik Devletleri'ne gelir. Bu zorlamalar karşısında Türkiye diretmekten vazgeçerek, 20 Nisan 1944 günü Almanya'ya krom ihracatını durdurur ve nihayet 2 Ağustos 1944 günü bu ülkeyle olan diplomatik ilişkilerini keser. Türkiye bu kararını gerçi Almanya'dan artık hiç bir tehlikenin gelemeyeceği bir zamanda almıştır ama, müttefiklerden gelecek herhangi bir «lütfa mazhar olamayacak» kadar da geç kalmıştır. 15 Temmuz 1944'de Churchill'e yazdığı mektupta, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonuçları üzerinde hiçbir hak iddia edemeyeceğini bildiren Stalin, daha önce bulunduğu vaadlerden vazgeçer. Aynı yılın Ekim ayında ise Boğazlarla ilgili Montreux Antlaşması'nın değiştirilmesi talebinde bulunur.

S.S.C.B.'nin Türkiye'yle ilgili talepleri, İngiltere ve A.B.D.'de başlangıçta büyük bir tepki uyandırmışa benzemez. Ancak soğuk savaşın ortaya çıkışından ve Doğu Avrupa'da sosyalist rejimlerin yerleşmesi eğilimi belirdikten sonradır ki, bu ülkelerin Türk - Sovyet ilişkilerine gösterdikleri ilgi büyüyecektir. Ama gene de ilk dönemlerde İngiltere'deki ve Amerika'daki yöneticilerin zihinlerini Tür-

kiye ile ilgili kaygılardan çok Yunanistan'daki iç savaş meşgul edecektir.

Yalta Konferansı sırasında, Montreux antlaşmalarının yeniden gözden geçirilmesi zarureti konusunda bir prensip anlaşmasına varılır ve 19 Mart 1945 günü S.S.C.B. Dışişleri Bakanı Molotof, Türkiye'nin Moskova büyükelçisine, aynı yılın sonunda dolması gereken Türk - Sovyet dostluk anlaşmasının S.S.C.B. tarafından tek taraflı olarak feshedildiğini bildirir. Türk büyükelçisi Sovyetler Birliği'nin yeni bir dostluk antlaşmasının imzalanması için ileri süreceği şartları öğrenmek üzere 7 Haziran günü Molotof'la görüşür. Bu şartlar; 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nda Rusya tarafından işgal edildikten sonra 1918 yılında gene Osmanlı İmparatorluğu'na terkedilmiş olan Doğu vilayetlerinin S.S.C.B.'ne bırakılması ve Boğazlardaki üsler konusunda bir anlaşmaya varılmasıdır. Türkiye bu teklifleri gözden geçirmeyi bile reddederek İngiltere'nin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini sağlamak amacıyla, diplomatik alanda büyük bir faaliyete girişir. Ankara'da, Londra'da, Washington'da ve Türkiye'nin 23 Şubat 1945 günü Almanya'ya savaş ilân ettikten sonra Birleşmiş Milletler toplantısına katıldığı San Fransisco'da Türk diplomatları, Amerikalı ve İngiliz meslektaşlarının ilgisini kendi sorunları üzerine çekmeye çalışırlarsa da bu konuda pek baaşrılı olamazlar. Üstelik Temmuz ayında toplanan ve 1833 yılından bu yana bütün «şark meselesi»nin yeniden gündeme getirildiği Postdam Konferansı'nda Boğazlarla ilgili statünün değiştirilmesine karar verilir. Doğu vilayetleri sorununa gelince, A.B.D. Başkanı Trumann, bu sorunun Türkiye Cumhuriyeti ile S.S.C.B. arasında çözülmesi gerektiği görüşünü ileri sürer.

Postdam Konferansı ile kendi adını taşıyan doktrinin ilân edilmesine kadar geçen zaman içinde, Trumann'ın fikirlerinde Türkiye konusuyla ilgili olarak görülen değişme, A.B.D.'yi «hür dünyanın savunucusu» olmaya karar verdirten olaylar dizisinin ancak bir halkasını teşkil eder. Böylece emperyalizm ülkeye, gerek 1938 Ticaret Antlaşma-

sı'nda, gerekse Tanzimat'ta olduğu, gibi kısacası, her zamanki gibi kendini davet ettirerek, egemen sınıfların körüklediği alkışlar arasında girer. Daha bir yıl önce Türkiye 300 milyonluk bir borçlanma talebinde bulunduğunda Amerika Birleşik Devletleri işi yokuşa sürmüş ve sadece 20 milyon dolar vermişti. Oysa 5 Nisan 1946 günü «Missouri» zırhlısı Boğazın sularına gelince ülkede nerdeyse bir bayram sevinci yaşanır ve bu büyük olayı belgelemek için bir seri «hatıra» posta pulu çıkarılır.

Türk - Sovyet anlaşmazlığı ve Montreux Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi konularında 2 Kasım 1945 günü Türkiye Cumhuriyeti hükümetine ilk notayı gönderip Karadeniz'de kıyısı olan ülkelere öncelik hakkının tanınmasını isteyen gene A.B.D. olmuştur. Bunu 21 Kasım'da İngiltere'nin aynı doğrultuda verdiği nota izler. Sovyetler Birliği'nin notası ise ancak 7 Ağustos 1946 günü gelir. Bu arada Yunan sorunuyla, İran'daki buhran doruğuna ulaşmış ve Missouri zırhlısı İstanbul Boğazı'na çoktan demir atmış durumdaydı. Sovyet notası artık doğu vilayetlerinden söz etmemekle birlikte, Boğazlar konusunda uygulanacak yeni rejimin yalnızca Karadeniz'de kıyısı olan ülkeler arasında düzenlenmesini ve Boğazların güvenliğini sağlama sorumluluğunu Türkiye Cumhuriyeti'nin yanı sıra S.S.C.B.'nin de üstlenmesini istemektedir. İngiltere bu notaya 20 Ağustos günü derhal cevap verir. Bunu 21 Ağustos günü Amerika Birleşik Devletleri'nin verdiği cevap izler. Her iki ülke de S.S.C.B.'nin notada ileri sürdüğü iki hususu reddetmektedir. Türkiye'ye gelince, 22 Ağustos günü verdiği cevapta, İngiltere ve A.B.D.'nin izinden gider. Üçü de üzerlerine düşen görevi yerine getirmişlerdir. Şimdi yapılacak küçük bir değişiklik kalmaktadır: Türkiye üzerinde yürütülen emperyalist siyasetin merkezini değiştirmek. 21 Şubat 1947 günü İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye yaptığı yardımı 31 Mart tarihinden itibaren askıya almak zorunda olduğunu ilân edecek; 13 Mart günü ise Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Trumann, «doktrin»inini açıklayacaktır. Böylece Amerikan emperya-

lizmi yeni emperyalizmin dünya siyasetinin önderliğini resmen kendi üzerine almış olur. (161)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çeyrek yüzyıllık tarihi, kapitalist üretim tarzı yoluyla bağımsız bir ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme teşebbüslerinin ve bu teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlanmasının tarihidir. Yönetici sınıf veya hiç değilse onun radikal kesimi, daha 1923'de, ekonomik kalkınmayla emperyalist sömürü arasında mutlak bir uzlaşmazlığın varolduğunu kavramıştı. Ama emperyalizmden tastamam bir tecrit durumunda bile, hatta bu tecrit durumu yüzünden ekonomik kalkınmanın, kapitalist üretim tarzının bizzat kendiyle bir uyuşmazlığa düştüğünün denenerek ve ispatıyla anlaşılması için bir çeyrek yüzyılın geçmesi gerekecekti. Bunun sonunda anlaşılmıştı ki, emperyalist devletlerin yüzyıllar boyunca bütün dünyayı sömürerek vardıkları ekonomik düzeye, aynı usullerle sırf kendi halkını sömürerek ulaşmayı denemek boşuna bir çabaydı. Bu sömürü en son kertesine varsa bile, üretimin düzeyini belli bir noktadan sonra daha ileriye götürememekteydi. Böylece «milli burjuvazi» ilkesi çözümü mümkün olmayan bir çelişki haline geliyordu ve bir çıkış yolu bulabilmek için ergeç bu kavramdaki iki terimden birini feda etmek gerekiyordu. Bunun hangisi olacağı konusunda ise, egemen sınıflar için hiç bir tereddüde yer yoktu; bunlar için yapılacak şey programlarından birinci terimi yani «milli» terimini çıkarıp atarak, yerli burjuvaziye son tahlilde kendisi için mümkün olan tek rolü, yani emperyalizmin aracısı rolünü bırakmaktı.

---

(161) Olayların akışı için bkz. BARLAS, M. «Türkiye Üzerine...»

12
Emperyalizmin Geri Gelişi

SOSYO - EKONOMİK EVRİM

I — BURJUVAZİNİN İKTİDARI ALMASI (1945 - 1950)

1945 yılından sonra Türkiye'nin siyasal hayatında meydana gelen iki olay, ülkenin bugünkü tarihine egemen olur. Bunlar burjuvazinin doğrudan doğruya iktidara gelmesi ve Türkiye'nin, Amerikan yeni emperyalizminin egemenliği altına giren ülkeler arasında yerini almasıdır. Gerçekte bu iki olay birbirine bağlıdır. İkinci Dünya Savaşı boyunca, milli bir burjuvazi yaratma yolunda girişilen teşebbüslerin başarıya ulaşamadığı gerçeği kendini belli eder. Başka bir deyişle, Türk burjuva sınıfının, bürokratik bir cihaz aracılığıyla sırf kendi halkını sömürerek ve hatta bu sömürüyü, İkinci Dünya Savaşı yıllarında görüldüğü gibi en üst sınırına vardırsa bile, verimli bir kapitalist üretim aşamasına geçemeyeceği anlaşılır. Tam tersine, üreticiler üzerinde arttırılan baskı üretimde verimliliğin, giderek artık değerin azalmasına yol açar. Durum böyle olunca, kapitalizm yoluyla kalkınmak için başvurulacak tek bir çare kalır: yabancı sermaye ve krediler.

İşte sonuçta varılan bu düşünce tarzının kendini Türk burjuvazisine kabul ettirmeye başlamasıyla, emperyalist devletlerde Türkiye'ye karşı yeniden ilginin uyanması aynı döneme rastlar. Şurası bir gerçek ki ister özel ellere, isterse devletlere ait olsun, yabancı sermaye gerekli teminat ve kâr şartları sağlandıktan sonra, Türkiye'ye «yardım»ını

hiç bir zaman esirgemeyecektir. Ama İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan siyasal durum emperyalizmi, en uygun zamanı kollamak yerine, derhal harekete geçmeye itecektir. Girilen soğuk savaş döneminin zoruyla Amerika bir yandan Türkiye'ye «yardım»ını başlatırken, bir yandan da ülkede liberal bir ekonomik politika üzerine oturan, yani kapıları emperyalizmin cömertliğine sonuna kadar açık olan yeni bir rejimin kurulması yollarını arar. Yerli burjuvazi de bu yolda ona değerli bir müttefik olacak ve bundan sonra ikisi de el ele verip Türkiye'de demokratik ülkülerin gerçekleşmesi için çalışacaklardır.

A — Muhalefetin Yerine Oturması

1922 yılında kazanılan askeri zaferin ve Lozan Barış Antlaşması'nın üstünden bir yıl geçtikten sonra, Türkiye'nin yeni burjuvazisi, o dönemdeki hem iç hem de dış şartlar yüzünden, iktidarı elinde tutan bürokratik bir cihazın baş çektiği «ulusal» kalkınma çözümünü benimsemek zorunda kaldı. 1945 yılında şartlar, emperyalizmin himayesinde «liberal» bir kalkınma için elverişli bir hale gelince, her şeyden önce içte, bu cihazdan ve onun ortaya çıkardığı yapılardan kurtulmak gerekiyordu. Bu dönüşüm 1945 ile 1950 yılları arasında, parlamenter demokrasinin en katışıksız kuralları ve geleneği içinde, insanı şaşırtacak derecede sakin bir biçimde gerçekleşti. Bunun sebebi açıktı; o güne kadar halkı sömürmekte bürokratik cihazdan yararlanan ve perde arkasında kalmayı beceren şehir burjuvazisiyle eşraf, 1945'den sonra memleketi «memur tahakkümü»nden kurtaracak aslan kesilmişlerdi. Bunun sonucu, bu sınıfların 1950 genel seçimlerinde kazandıkları zafer oldu.

Böyle bir sonuca ulaşmanın ilk şartı, yönetici bürokrasinin kitlelere yabancılaşmasını sağlamaktı. Bundan kolayı da yoktu. Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra bürokrasinin bütün eylemi, nesnel olarak burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmeye yönelmişti. Hatta ele alındıkları resmi anlayış içinde baktığımızda, ülkenin bütününü

evrime uğratmayı amaç edinmiş unsurları taşıyor gözüken büyük reform hareketleri (devrimler) bile, aslında sadece burjuva sınıfının çıkarları doğrultusunda tasarlanmış ve gerçekleşmişti. Böylece bu devrimler bürokrasinin aracılığıyle, burjuva sınıf egemenliğinin birer aleti haline gelince, sömürülen sınıflar arasında hoşnutsuzluk ve nefretten başka birşey uyandırmaz oluyordu. Ama bu sınıflarla iktidar arasındaki zıtlaşmalar asıl İkinci Dünya Savaşı döneminde, yani bürokrasi burjuvazinin «manşetini temin» edebilmek için vargücüyle emekçi halkın sırtına yüklendiği zaman, o güne kadar görülmemiş bir kızışma noktasına gelmiştir. Bundan önceki bölümde bu durumu anlatmaya ve rakamlarla gözönüne sermeye çalışmıştık. Kişi başına ortalama milli gelir savaş öncesine oranla ¼ azalmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı büyük burjuvazinin adamakıllı zenginleşmesiyle son bulur. Ve bu aynı büyük burjuvazi, bu kere «memur, tahsildar ve jandarma tahakkümü» ne karşı emekçi sınıfların «kurtarıcısı» olarak siyaset sahnesinde görülecektir. Oynanan oyun gün gibi ortadaydı.

Yukarda sözünü ettiğimiz sonuca ulaşmanın ikinci şartı ise, üretim araçlarına sahip olan sosyal sınıfların büyük çoğunluğunu bürokratik cihaz karşısında bir birlik haline getirebilmek ve dolayısıyla bu cihazı her türlü sosyal sınıf desteğinden yoksun bırakarak tecrit edebilmekti. Bu da her şeyden önce ticaret ve sanayi burjuvazisiyle, eşraf ve büyük mülk sahipleri arasında bir ittifakı gerektirmekteydi. Ekonominin, dolayısıyla da ihracatın ve toprağı işleyen üretim araçlarına sahip egemen sınıfların önemi zaten su götürmezdi. Ama ülkenin siyasi hayatına bir de parlamenter demokrasi görüntüsünde bir sistem getirilmek istenince, toprak ağaları ellerinin altında bulundurdukları köylü yığınlarına ait oylar üzerinde mutlak söz sahibi olmalarıyla yeni bir boyut ve önem kazanıyorlardı. Çok partili siyasal dönem içinde toprak ağalarının, biri ekonomik diğeri siyasal olmak üzere, bu ikili üstünlük durumları ta günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Şehir egemen sınıflarıyla kır kesiminin egemen sınıfları arasındaki bu ittifak, savaş ekonomisinin ve bürokrasinin batağa saplanmasının yarattığı ortak şikâyetler sayesinde kolayca gerçekleşebildi. İktidarda bulunduğu yıllar boyunca bu bürokrasi, çevresinde kaçınılmaz olarak bir müşteriler takımı türetmişti. Bunlar ya bu bürokrasiyle köken olarak aynı nüveden gelme, daha sonra iktidarın göz yumması sayesinde ticaret yoluyla yükünü tutmuş istiklâl savaşı milliyetçileri; ya idari hiyerarşinin kodamanları yani 1940 yılına doğru «tek parti»nin taşradaki biricik temsilcileri haline gelen valiler ve yüksek devlet görevlileri; ya da hükümet çevreleriyle özel ilişkileri bulunan, burjuva sınıfından kişilerdi. İkinci Dünya Savaşı yıllarının güçlükleri, bir yandan bu takımı iktidarın çevresinde kemikleştirirken, öte yandan da ister istemez hoşnutsuzları arttırıyordu. Hükümet, kendi müşteri çevresinin taleplerini karşılayabilmek amacıyla gitgide daha fazla otoriter tedbirler almak zorunda kaldıkça, bu hoşnutsuzların sayısı bir kat daha çoğalıyordu. Böylece büyük burjuvazinin İş Bankası çevresinde oluşan beyin takımı, yabancı sermayenin de desteğiyle, liberal ekonomi doğrultusunda bir atılım yapmaya karar verdiği zaman, kendine dayanak olacak geniş bir çevre buldu. Buna karşılık bürokrasi, kendi hiyerarşik cihazı ve eski müşteri çevresinden geride kalan birkaç kırıntıyla başbaşa kalıp çabucak tecrit oldu. Bu kırıntılar ise kapitalist büyük tarım işletmeleri ve şehir burjuvazisinden çok Doğu Anadolu'daki prekapitalist büyük arazi sahipleri arasından oluşmuştur.

Şimdi de geriye, büyük burjuvazinin iktidara gelmek için neden parlamenter muhalefet gibi meşakkatli bir yolu seçtiğini ve burjuva demokrasisinin bütün kurallarına uyarak tam beş yıl boyunca sabırlı bir çalışmaya göğüs gerdiğini açıklamak kalıyor. Şurası bir gerçek ki, bu davranışın doğruluğu seçimle iktidara gelen burjuvaziye tartışma götürmez bir meşruluk ve itibar kazandırmasıyla, sonradan apaçık anlaşılmıştı, kaldı ki, emperyalist devletler de, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan «de-

mokrasicilik» modası içinde, Türkiye'de böyle bir siyasal düzenin yerleşmesini istemişlerdi. Ama bütün bunlar tek partinin, kendini burjuvazinin yeni isteklerine uyduracak biçimde, içten bir dönüşüme uğrayamaması için bir sebep değildi. Böyleyken burjuva muhalefetinin başları C.H.P.'den istifa etmişler, ayrı bir kuruluşa gitmişlerdi. Bize öyle geliyor ki bu süreç, Türk bürokrasisinin hem o günkü gücünü, hem de bu gücün sınırlarını gösterir. Bir bakıma Osmanlı bürokrasisinin, hiç değilse Jön Türkler bürokrasisinin bir mirasçısı olan cumhuriyet bürokrasisi, burjuvazinin yarattığı, çekip çevirdiği bir varlık değildi. Bağımsızlık savaşını vermiş olan bu unsur, burjuvaziye kendi iktidarını zorla kabul ettirmeyi bilmişti. Hatta hem de en doruktaki üyelerinden bir çoğu büyük burjuvazinin saflarına kaymak için bu iktidarı bir araç olarak kullanmış olsalar bile, bu bürokrasi 1945 yılında gene de, güçlü idari hiyerarşisiyle * siyasal alanda olduğu kadar sınai üretimin büyük kısmını elinde tutan kamu işletmeleriyle ekonomik alanda da kendi gerçekliğini sürdürüyordu. Ama öte yandan bu bürokrasi, sosyal sınıflar arasında artık hiç bir desteğe sahip değildi. Uzun bir süredir sadece burjuvazinin hizmetinde kaldığı için hem halkın, hatta safları arasından geldiği küçük burjuvazinin, hem de bağımsızlık savaşı ertesinde kendi rızasıyla siyasal hayattan uzaklaşmış, bir köşeye çekilmiş olan ordunun bütün desteğini kaybetmişti. Şimdi burjuvazi de onu terkedince artık sonu gelmiş demekti. Ne var ki, bürokrasi böyle bir sona hiç bir direnç göstermeden boyun eğmekten yana değildi. İş böyle olunca, henüz ordunun kendi yanında yer alması gibi bir umudu da bulunmayan burjuvazi için uzun bir muhalefet yolunu seçmek kaçınılmaz hale geliyordu.

B — **Muhalefetin Evrimi**

Ne var ki, bürokrasinin, 1945 - 1950 yılları arasındaki bu direnci, zaten kimseye korku vermeyen birkaç diş gı-

---

(*) O dönemde belediye başkanlarını bile içişleri bakanı tayın etmekteydi. (Ç.N.)

cırdatma bir yana bırakılırsa, asıl daha önceki ilkelerinden, özellikle devletçilik ve laiklik ilkelerinden sürekli tavizler vermek suretiyle oldu. Öyle ki her şey, sanki bürokrasi iktidarda kalmak uğruna yerli burjuvaziye ve emperyalizme her türlü tavizi vermeye hazırmışçasına olmaktaydı.

Ardından diğerlerini de getirecek olan ilk taviz, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945 günü rejimin liberalleşeceği yolunda verdiği vaat oldu. Bu liberalleşme, muhalefet partilerinin kurulmasına yol açacaktı. Şurası bir gerçek ki, müttefiklerin mihver devletlerine karşı savaşa girilmesini San Fransisko'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılmanın bir şartı sayarak verdikleri mühletten tam bir hafta önce, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilân etmesi, bu liberalleşme kararının alınmasını zorunlu kılmıştı. Böylece Türkiye, bu konferansta yer alması uygun olan demokratik ülkeler arasında sayılacaktı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu demecini, aynı yılın 1 Kasım günü verdiği ikinci bir demeç izledi: «Milli Şef» Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında bir muhalefet partisinin kurulması gerekliliğine parmak basmaktaydı. Ama bu iki tarih arasında bir başka olay, muhalefet hareketinin yönetici kadrolardan iyiden iyiye kopması işini tamamlamıştı. Bu 11 Haziran 1945 günü Toprak Kanunu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oya sunulması olayıydı. Tasarısının hazırlanması daha İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar uzanan bu kanun, C.H.P.'nin halkın desteğini kazanmak amacıyla alındığı az sayıdaki, gerçek tedbirlerden birini içermekteydi. Tasarıya son şeklini vermek üzere kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi komisyonunun ilk metni kuşa çevirmesi bile, oylama günü, Meclis'teki büyük arazi sahipleri kanadı arasında bir muhalefetin doğmasını engelleyemedi. Gerçi kanun, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kişisel müdahalesi sayesinde oylamadan geçti ama, büyük arazi sahipleriyle iktidar arasındaki son köprüler de böylece atılmış oldu. Bu durum karşısında büyük burjuvazinin

keyfine diyecek yoktu. Çünkü büyük arazi sahipleriyle (toprak ağalarıyla) bu sınıf arasındaki ittifak artık fiili bir nitelik kazanıyordu. 7 Ocak 1946 günü C.H.P.'nin bağrındaki fikir ayrılıklarının en önde gelen temsilcilerinden dördü Demokrat Parti'yi (D.P.) kuruyorlardı. Bunların ilki İş Bankası'nın kurucusu, yıllardan beri büyük burjuvazinin Cumhuriyet Halk Partisi ve devlet yönetimi içindeki en önde gelen temsilcisi Celâl Bayar'dan başkası değildi. İkincisi Toprak Kanunu'na karşı meclis içinde yürütülen muhalefete baş çekmiş olan, Ege bölgesinin en ileri gelen büyük arazi sahiplerinden biri, Adnan Menderes'ti. Diğer iki kurucudan Refik Koraltan'ın asıl mesleği avukatlık, Fuat Köprülü'nün ise tarih profesörlüğüydü. Böylece, şemalaştırılmış olarak, Türkiye'deki burjuva sınıf hareketinin dört yüzü, yani mali sermaye, tarımsal sermaye, serbest meslekler ve burjuva aydını bu kuruluşta temsil edilmekteydi ve partiye, iktidara giden yolda, gene bu aynı unsurlar yardımcı olacaktır.

Çok partili dönemin 1946 yılında yapılan ilk genel seçiminde, DP Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde henüz azınlıkta kalmasına rağmen, çok sayıda sandalye sağlar. Bu seçimle 1950 yılı arasında geçen süre, ifadesini, iktidarın hem içte özel sektör, hem de dışta yabancı sermaye eliyle ekonomik liberalleşme adına, İkinci Dünya Savaşı öncesinde benimsediği devletçi ilkelerden sürekli taviz vermesinde bulan, uzun bir «seçim yarışması» dönemi olur.

Bu anlayış içinde iktidarın, müttefiklerle ekonomik ve ticari ilişkileri kolaylaştırmak amacıyla aldığı ilk tedbir, Türk Lirası'nın devalüasyonudur. Daha 1930 yılları başlarından beri Almanya ile yapılan ikili anlaşmalar sayesinde Türkiye'ye ait ihraç malları fiyatlarının yüksek bir düzeyde tutulması sağlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı boyunca ise müttefikler de, Almanya'yla rekabet edebilmek ve Türkiye'yi kendi yanlarına çekmeyi denemek amacıyla aynı fiyat düzeyini korudular. Ama İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Türkiye'den, dünya pazarlarındaki genel fiyatlardan % 20 ila % 40 oranında fazlasıyla mal

satın almak için artık hiçbir sebep kalmamıştı. Üstelik yabancı paralara oranla Türk Lirası'nın değerindeki bir düşme, bu ülkelerin Türkiye'deki yatırımlarını daha kârlı kılacaktı. Bütün bunlar, Türk parasının direnç gösteremeyeceği kadar zorlu sebep ve delillerdi. Nitekim 1946 yılında yapılan devalüasyonla Türk parasının değeri % 35 oranında düşürüldü; 1 dolar, 1.82 Türk Lirası'ndan 2.83 Türk Lirası'na yükseldi.

Aynı zamanda liberalleştirme tedbirleri de uygulamaya sokulur ve geliştirilir. 1946 yılı Ağustos ayında açıklanan yeni hükümet programında şu satırlar yer almaktadır: «... İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak... Onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek... devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılabilecek sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız...» (162) Aynı yıl içinde Üçüncü Beş Yıllık Plan hazırlanır. Bir türlü uygulanamayacak olan bu planda programa alınan 730 milyon dolarlık yatırımın 367 milyon dolarının, yani yarısından daha fazlasının yabancı kaynaklardan sağlanması öngörülmüştür. Bu umutlar ilk başta boşa çıkacak ve ancak ertesi yıl işlemeye başlayacak Marshall Planı 1949 - 1950 mâli yılı sonuna kadar topu topu 180 milyon dolarlık dış kaynağın ülkeye girmesini sağlayacaktır. Özel yabancı sermayelere gelince, bunlar ancak 1950 yılından sonra Türkiye'de yatırım alanına girecektir. Bu durum karşısında hükümetin yaptığı tek şey, vaadlerini ve liberalleşme tedbirlerini artırmak olur. 1947 yılında Marshall planının uygulanmaya başlaması ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun çıkarılması bu konuda atılan ilk atılımlardır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni programı «... bayındırlık işleri, madenler, ağır ve askeri sanayii devlete ayırmakta, bunlar dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulması, devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesi, koruması ve

(162) Zikreden FİŞEK, K. «Türkiye'de Kapitalizmin...»

bunlara gerekli yardımlarda bulunmasını sağlamaktadır.» (163) Bunun adı da yeni devletçilik olmuştur. Buna göre kamu sektörü, özel sektörün gerçekleştirmeyeceği ya da çekici ve kârlı bulmadığı faaliyetleri üstlenecektir. Devlet kendine ait toprakları kâr amacıyla kullanamayacak; ticaretle uğraşamayacaktır. Böylece plan, «özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamaya yönelik» (164) bir araç mahiyetindedir. DP'nin programı da daha farklı bir telden çalmamaktadır: «Hususi teşebbüslerin gelişmesini hızlandırmak ve milli zenginliği arttırmak amacıyla, üretici olmayan ekonomik faaliyetler alanında, milli kaynakların Devlet tarafından israfına ve âtıl bırakılmasına dayanan politikanın kesenkes durdurulması lâzımdır.» (165) Sonunda her iki partinin de propagandalarını dayandırdıkları belli başlı noktalar üstüste düşer: devletçiliğin tasfiyesi, yabancı sermayeye çağrı ve oy avcılığı için gericiliğe taviz.

1948 yılında İstanbul'da bir İktisat Kongresi toplanır. Türk burjuvazisinin bu yeni kurultayı, 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin açtığı çığıra son verir ve bundan böyle Türkiye'nin ekonomik hayatına egemen olacak yeni ilkeler getirir. Bunlar yabancı sermayeyi davet ve özel teşebbüsçülük ilkeleridir. Üstelik iktidarla muhalefet bu yolda birbiriyle yarış halindedir. Devlet sorumluları «amacın, kendi kendine yetmekten çok, diğer ülkelerle ticari mübadelelerin daha büyük bir ölçekte yapılmasına meydan verecek temel sanayilerin kurulması» (166) olduğunu söylerler. Bunlar hafif sanayi alanında hızlı, ağır sanayi alanında ise daha ka-

---

(163) Zikreden HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...» ve AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

(164) Zikreden AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

(165) Zikreden HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

(166) Zikreden BISBEE, E. «The New Turks pioneer of the Republic 1920-1950» (**Cumhuriyetin 1920-1950 Yılları Arasında Öncü Genç Türkleri**), Philadelphia, 1951.

demeli bir kalkınmayı ve diğer ülkelerle girişilecek sürekli ticari bir ilişkiyi tasarlamaktadır. 1948 yılı Haziran ayında açıklanan hükümet programında şu satırlar yer alır: «Tasarruf yolunda alacağımız tedbirlerin yaratacağı imkânlar ne olursa olsun, ekonomik kalkınmamızı bir an önce gerçekleştirmek için dış krediye ihtiyacımız aşikârdır.» (167) 1949 yılı Ocak ayı programında ise buna şu husus da eklenir: «Hususi sermayenin iktisadi sahalarda girişeceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak hükümetin başlıca şiarı olacaktır.» (168)

C — Emperyalist Yardımın İlkeleri

Bütün bu eğilimlerin kökenini, birçok keresinde de olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada Türkiye'nin yerini belirlemekte olan emperyalizmin uluslararası evriminde aramak gerekir. Soğuk savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye'nin rolü, batı emperyalizminin ileri karakolu olarak tespit edilmiştir ve 1947 yılı başlarında İngiltere, Türkiye ile Yunanistan'a yaptığı yardımı kesmek zorunda kalınca, nöbeti Marshall Planı çerçevesi içinde, Amerika Birleşik Devletleri devralmıştır

Türkiye'ye Amerikan yardımının ilk safhası İkinci Dünya Savaşı sırasında, «lend-lease» (*) çerçevesi içinde başlamıştır ve Türkiye 1945 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri'nden 95 milyon dolar tutarında borç almıştır. Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilân ettiği 23 Şubat 1945 günü ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan bir antlaşma, askeri yardımın devam etmesini ve savaş sona erdikten sonra, o güne kadar kullanılmayan malze-

(167) «Haziran 1948, Hasan Saka Hükümeti Programı», Zikreden FİŞEK, K. «Türkiye'de Kapitalizmin...»

(168) «Ocak 1949, Günaltay Hükümeti Programı», Zikreden FİŞEK, K. «Türkiye'de Kapitalizmin...»

(*) Lend-Lease: Kiralama-ödünç verme anlamına gelen ve Amerika'nın 11 Mart 1941'de yürürlüğe koyarak müttefiklerine uyguladığı kanun. (Ç.N.)

menin ABD'ye geri verilmesini öngörüyordu. Ne var ki ABD savaş bitince bu yardımı durdurur ve ancak 1947 yılından sonra yardım yeniden başlar. (169)

Bu yardımın ilkeleri, kabule zorladığı şartlar ve emperyalist dünya içinde Türkiye'ye yönelttiği rol, o çağın resmi veya yarı resmi raporlarında açıkça görülür. «Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarının açık ve kesin bir şekilde belirtilmesini sağlamak ve P.L. 75 sayılı yasa gereğince yapılan yardıma azami etkinlik kazandırmak amacıyla Amerikan Kara Kuvvetleri'ne ait 12, Hava Kuvvetleri'ne ait 3, Deniz Kuvvetleri'ne ait 6 subaydan ve Dışişleri'ne bağlı 2 iktisatçıdan kurulu bir heyet Türkiye'ye gönderildi.» '170)

İnceleme heyetinin özel talim ve teçhizat programlarıyla ilgili olarak yaptığı tavsiyeler başlıca iki hedefe yöneliktir:

«1 — Ulusal güvenliğin doğurduğu ihtiyaçları karşılamak üzere Türkiye'nin ekonomik düzeyinin ıslahı ve

«2 — Muhtemel saldırgan bir kuvvetin bu ülkeye nüfuz etmek ve Türk siyasal ve ekonomik kurumlarını yolundan saptırmakta yararlanabileceği, ciddi sosyal bir huzursuzluğun gelişmesini önlemek amacıyla Türkiye'de ekonomik refahın korunması.

«Bu hedeflere, Türkiye'nin Silahlı Kuvvetleri'ni beslemekle katlandığı ekonomik yükün hafifletilmesi ve bu kuvvetlerin üstünlüğünün, ülkenin herhangi bir dış yardım almaksızın onların yükünü kaldırabileceği bir ölçüde arttırılması yoluyla varılabileceğini ummaktayız. Bu da Türkiye'ye, önce Türk halkının refahını sağlamak, sonra da Avrupa ekonomisi için onca hayati önemi bulunan tahıl ve kömür gibi maddelerin ihracatında belli bir artışı ger-

---

(169) BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı Sermaye» İstanbul, 1970.

(170) «First report to Congress on assistance to Greece and Turkey. For the period ended September 30 1947» (**30 Eylül 1947'de Sona Eren Dönem İçin Türkiye ve Yunanistan'a Yapılacak Yardım Konusunda Kongre'ye Sunulan Birinci Rapor**) Washington D.C. 1947.

çekleştirmek amacıyla üretim hacmini genişletmek imkânını verecektir.» (171)

Çizilen program bellidir: muhtemel yeni bir silahlı çatışma durumunda, savaş yorgunluğunu henüz üzerinden atamamış Amerikan ordularının yerine, ateş hattında en ön sırada yeralmaya itilen Türk ordusunun donatılması yükümlülüğünü, İkinci Dünya Savaşı'ndan elinde kalan malzemeyi bu işte kullanmak suretiyle, ABD üzerine alacaktır. Buna karşılık olarak Türkiye de, Avrupa'ya savaşta yıkıma uğrayan sanayiini daha kolay bir şekilde yeni baştan kurmak imkânını verecek olan hammaddeleri sağlamak amacıyla, çabalarını tarım ve madencilik sektörleri üzerinde yoğunlaştırmayı taahhüt etmektedir. Böylece bu iki unsurla, yani kuzeydeki «ezeli düşman»a karşı fedailik ve sanayiini yeni baştan kuran Avrupa'ya tahıl ambarlığı göreviyle, Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun ondokuzuncu yüzyıldaki geleneğine yeniden bağlanır. İş bölümü ilkesi aynı kalır ve yirminci yüzyılın emperyalizmi bunu ifade edecek yeni Urquhart'lar * bulacaktır. Şimdi de karşımızda ABD hükümeti uzmanı M.W. Thornburg vardır. Thornburg resmi raporlarda en özgül bir biçimde ifade edilen tavsiyelerinin gerisini makale ve kitaplarında dile getirir.

Thornburg'a göre, Türkiye'de bir sanayinin özellikle de ağır sanayinin kurulması söz konusu değildir. Üçüncü Beş Yıllık Planı'ndaki tasarıların hiç biri Amerikalı kapitalistlere tavsiye edilecek şeyler değildir. Hele Türkiye'de kurulacak bir lokomotif fabrikasına mali kaynak sağlamak söz konusu bile edilemez. «Uçak ve diesel motorlarıyla sair girift makinalar imali için Ankara'da bir fabrika tesis etmek tasavvuru da aynı sınıfa dahil edilebilir. Lokomotif imaline ve bu sayfalarda zikrettiğimiz sair imalâta ait tasavvurları da aynı şekilde telâkki etmemiz lâ-

(171) «First report to Congress...»

(*) Urquhart'in görüşleri için 2. cilt, sayfa 653'e bakınız. (Ç.N.)

zımdır. Bu gibi tasavvurları hazırlayan veya mütalâa eden kimselere Amerikalılar iyi mesai arkadaşı nazarıyla bakamayacakları gibi, memleketin mali kaynaklarını böyle projelere tahsis eden bir hükümetin de yabancı sermayedarlara itimat telkin ettiği iddia olunamaz.» (172) «Mahsulün istihsalinde, çoğu sapan, el âletleri ve araba gibi basit âlât ve edavata lüzum vardır. Bunların bir kısmı Türkiye'de imal olunabileceği gibi, diğerlerinin montajı da Türkiye'de yapılabilir... Amerika'da ziraat aletleri imali ile iştigal eden kimseler, hangi ziraat aletlerinin mahallen imal olunması, hangilerinin montajının mahallen yapılması ve hangilerinin de mamûl olarak ithal olunması lâzım geleceğini pek iyi tayin edebilirler.» Aynı şekilde Thornburg'a göre o gün için suni gübre de Türk tarımında acil bir ihtiyaç değildir ve suni gübre fabrikası kurmaya ihtiyaç yoktur.

Thornburg işi daha da ileri götürerek, Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın tasfiyesini ister. «Karabük'ü Türk halkının hakiki ihtiyaçlarının temini uğrunda feda etmek, ilgili Türk makamlarının cesareti ve gerekli değişikliğin tahakkuku için Türkiye'ye yardım edebilecek Amerikalıların bilgi ve hüneri için bir imtihan olacaktır.» (173)

Besbelli ki bütün bunlar Türkiye'nin ekonomik ve siyasal hayatında derin bir değişikliği gerektirmektedir ve Thornburg, Fortune dergisinde yayınlanan bir makalesinde bu konuda buyruklar vermekten geri durmaz. «Amerika Birleşik Devletleri bu ülkede hafif sanayiler kurarak hem Türklere yardım etmek hem de kendine yarar sağlamak amacıyla bazı şeyler yapabilir. Ama bunun için ilk önce yapılması Türkiye'ye düşen bir şey vardır. Uygun bir ortam yaratılmadığı takdirde bu yeni sanayiler doğamaz. Türk hükümeti bu güne kadar böyle bir ortamın doğması için hiç bir şey yapmadı. Hükümet içinde en önemli bir yere sahip olması bir yana, ülkedeki ekonomik gelişme-

(172) Zikreden AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».
(173) Zikreden AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

den de sorumlu olan İktisat bakanlığında, özel teşebbüsün sağlayabildiği imkânları ve karşı karşıya bulunduğu meseleleri incelemekle görevli tek bir kişi yoktur. Amerikalıların pek çoğu için, bizim refahımızı yaratmış olan ilkeleri bile inkâr eden Beş Yıllık Planları onaylamayı gerektirecek açık seçik bir sebep pek de mevcut görülememektedir. Ayrıca, kendine yer verilmeyen bir kalkınma programına bizim özel teşebbüsümüzün nasıl olup katılacağı da anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte, on kadar yıl sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin yetkili bakanları hükümetin, ülkenin yeni baştan bayındırlaşmasında özel teşebbüsün de yer aldığını görmeyi de arzuladıklarını açıkça belirttiler. Eğer bu görüş, bu yılın Ekim ayında toplanacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de onaylayacağı etkili bir siyaset haline gelirse, o zaman sadece Türkiye'nin ihtiyaç ve umutlarına değil, Amerika Birleşik Devletleri'nin ilkelerine de uygun bir yardım programının yolları bize açılmış olacaktır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bundan bir süre önce verdiği demeçler, tek parti diktatörlüğünün sonu anlamına geliyorsa, bakanlığın gene bundan bir süre önce özel teşebbüsü desteklemeye yolunda girdiği taahhütler namuslu bir çabayı ifade ediyorsa ve Türkiye bu niyetleri göstören bir çerçeve içinde bizden yardım talep ediyorsa, o zaman bize de yalnız sermayelerimizin değil hizmetlerimizin, geleneklerimizin ve ideallerimizin yatırımını yapma fırsatının doğacağını kimsenin görmezden gelmesi mümkün değildir.» (174)

Bütün bu öğütler ve buyruklar yığınından çıkarılacak sonucu, Dünya Bankası'nın istemeyerek de olsa, Türkiye'deki «kalkınma»nın çelişkilerini özetleyen bir raporundan aldığımız şu cümleyle ifade edebiliriz: «Türkiye'ye sanayileşme amacından vazgeçmesi gerektiği gibi bir telkinde bulunulmuyor. Ona telkin edilen şey, bu amaca en ça-

(174) THORNBURG, M.W. «Turkey. Aid for what?» (Türkiye'ye Ne İçin Yardım?), «Fortune» Dergisi, Ekim, 1947.

buk yoldan varmanın, tarım alanındaki kalkınmaya ağırlık tanımakla mümkün olacağı gerçeğidir.» (175)

Bütün bu tavsiyeleri şöyle özetleyebiliriz: içte, ihracata yönelik tarımın ve özel sermayenin desteklenmesi: dış ülkelerle ilişkide ise, ticari mübadelelerle sermaye mübadelelerine serbestlik tanınması. Bu tavsiyelerin uygulanmasına elverişli temeller daha CHP hükümetleri zamanında ortaya konur. Ama bürokrasinin emperyalizmin güvenini kazanabilmesi için vakit çok geçtir. Türkiye'deki Amerikan Haberler Ajansı, ABD'deki düzeni örnek olarak gösterip liberal demokrasi sisteminin övgüsünü yapan broşür ve kitaplar dağıtmak suretiyle, DP'nin 1950 yılındaki seçim kampanyasına, hem de açıktan açığa katılır. (176) Böylece DP'nin 14 Mayıs 1950 günlü milletvekili genel seçimlerinde kazandığı ezici zaferle liberal ve parlamenter demokrasi Türkiye'nin siyasal hayatına girmiş olur.

II — TARIM YOLUYLA GELİŞME (1950 - 1954)

1950 ile 1954 yılları arasında geçen süre, hemen hemen mutlak bir liberalizm dönemidir. Böyle bir sistemin çıkınaza girmesi için dört yıldan az bir zaman yetecektir. Ama uluslararası durum bu gidişi daha da hızlandıracaktır. Önceleri tahıl ihracatı Türkiye'ye epey bir miktar döviz getirmekteydi. Soğuk savaşı doruğuna çıkaran Kore Savaşı dolayısıyla ABD ve Kanada kendi ürettikleri tahılı stok etme yolunu tutmuşlardı. Bu nedenle Türkiye'nin ürettiği tahıl, uluslararası pazarda alıcı bulmaktaydı. Ama Kore Savaşı'nın bitişiyle birlikte, ABD elindeki tahıl stokunu pazara sürdü ve bunun sonucu olarak tahıl fiyatları hızla düştü. İşte bu durum Türkiye'deki liberal dönem için ölüm çanlarının çalması demek oldu.

---

(175) «International Bank of Reconstruction and Development» (Dünya Bankası), «The economy of Turkey» (Türkiye Ekonomisi), Washington, 1951.

(176) LEWIS, G.L. «Turkey», London, 1955.

A — Yabancı Sermaye

ABD'yle girişilen ilişkiler bünyesinde tespit edilen şekliyle kalkınma programının uygulanması 1947 yılından itibaren, Marshall Planı çerçevesi içinde Amerikan askeri yardımının gelmesiyle başlar. Bu yardım 1947 - 48 mali yılında 100 milyon dolara varır. Bunun 5 milyonu liman, 5 milyonu tersane inşaatına ayrılır ve geri kalan kısmı da kara, deniz ve hava kuvvetleri arasında bölüştürülür.(177) 1948 - 49 mali yılında ise Marshall yardımı 49.7 milyon dolardır. Bunun 38 milyon doları uzun vadeli ve % 2.5 faizli borç olarak, 11.7 milyon doları ise hibe şeklinde verilmiştir. 1949 - 50 mali yılında bu yardım 59.1 milyon dolardır. Bunun 43.1 milyon doları borç, 16 milyon doları ise hibe şeklindedir. (178) Bundan sonraki dört mali yıl içinde yani 1954 yılına kadar ABD'den alınan yardımın dağılımı şu şekildedir: (179)

Yıl	Askeri Yardım	(Bağış) Kredi (Milyon Dolar)	Toplam
1950 - 51	32.2	5.85	38.0
1951 - 52	58.8	12.2	71.0
1952 - 53	55.0	2.5	57.5
1953 - 54	46.0	2.7	48.7

Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, Amerikan yardımı giderek düşme eğilimindedir ve 1947 yılındaki düzeyine ancak 1954 yılından sonra, Türkiye'deki tarım politikası iflas edip de ABD'nin elindeki tarım ürünleri fazlasını yardım olarak göndermesiyle ulaşılacaktır.

ABD'nin yaptığı askeri yardım Türkiye bütçesine, askeri harcamalardaki bir düşmeyle yansıyacaktır. 1947 yı-

(177) «First report to Congress...»
(178) MUNTZ, T.G.A. «Turkey, Economic and...»
(179) KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma ve Türkiye», İstanbul, 1971.

lında % 37.2, 1948 yılında % 30.3 olan bu düşme, daha sonraki yıllarda % 29 civarında sabitleşir. (180) Askeri harcamalardan yapılan bu kesinti Türkiye'nin, yılına göre 115 ile 140 milyon Türk Lirası arasında değişen bir tasarruf sağlamasıyla somutlaşır. Genel olarak Amerikan askeri yardımı her yıl Türkiye Cumhuriyeti bütçesinde sağlanan tasarruf tutarlarını aşar. Demek ki işleyişin bütünü, Amerikalıların 1947 yılı raporunda (181) sözü edilen tahminlerini doğrular görünmektedir. Yani Türk askeri güçlerinin pekiştirilmesi bütçede, tarım alanına yatırılabilecek olan bir kısım meblağın bu işe aktarılması sonucunu doğurur.

Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, 1950 yılından önce olduğu gibi 1950 yılından sonra da, hem kamu alanından hem de özel alandan gelecek bir yabancı sermaye yardımının tarım, madencilik ve sanayi sektörlerinde yapılacak yatırımlara büyük çapta katkıda bulunacağını umuyorlardı. 1947 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda, 1951 yılında sermaye bölüşümünü daha da kolaylaştırıcı doğrultuda yapılan değişikliği, Kore Savaşı'na büyük mevcutlu bir tugayın gönderilmesini ve Türkiye hükümetinin ülkenin NATO'ya (North Atlantic Treaty Organization — Kuzey Atlantik Paktı) alınması yolunda art arda yaptığı talepleri, işte hep bu açıdan yorumlamak gerekir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda 1951 yılında yapılan değişiklik, maliye bakanına yabancı yatırımcılara, her yıl ettikleri kârın, aynı yıl içinde ülkeye giren yabancı sermayenin % 10'unu aşmamak şartıyla bir kısmını ülke dışına aktarma iznini (lisansını) verme hakkını tanımaktaydı. Gene bu değişikliklere göre, yabancı yatırımcılar, yerli sermaye sahiplerine tanınan

---

(180) 1947 ve 1951 Bütçeleri için bkz. MUNTZ, T.G.A. «Turkey. Economic and...», 1951-1952 malî yılı ve daha sonraki yıllar bütçeleri için bkz. HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the Challenge...»

(181) Bkz. sayfa 105 ve 106.

hak, imtiyaz ve istisnalardan yararlanacaklardı. (182) Yapılan bu değişikliklere rağmen, kanundaki bazı ufak tefek engellerin varlığını koruyor olması yüzünden yabancı özel sermaye, kanun metninin baştan sona elden geçirilip son kuşkuların da bertaraf edildiği 1954 yılına kadar ülkeye girmekte nazlanmaya devam edecektir.

1951, 1952 ve 1953 yıllarında, yani sözkonusu kanunun yürürlükte olduğu dönem boyunca izin verilen yatırım miktarı 47.2 milyon Türk Lirası iken, bunun fiilen gerçekleşen miktarı 26 milyon Türk Lirası'nı (ki 10 milyon dolardan daha az eder) aşmamıştır. (183)

Çeşitli uluslararası kamu kuruluşları tarafından Türkiye'ye yapılan dış yardım konusunda elimizde bulunan bilgiler bir hayli dağınıktır. Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund) 1947 yılında 5 milyon dolar, 1952 yılında 10 milyon dolar ve 1953 yılında 20 milyon dolar borç verir. (184) Dünya Bankası (International Bank For Reconstruction and Development) 1950 ile 1953 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti hükümetiyle bir dizi anlaşmalar yapar. 7 Temmuz 1950 günü yapılan anlaşma tahıl silolarının inşası için % 3.7/8 faizle, 3.9 milyon dolarlık bir borcun verilmesini öngörmektedir. (185) Aynı tarihli ikinci bir anlaşma % 4.1/4 faizli 12.5 milyon dolarlık bir borç karşılığı, liman inşaatları ve eldeki limanların büyütülmesiyle ilgili bir tasarıyı konu alır. (186) 19 Ekim 1950 günü Dünya Bankası, ülkedeki özel teşebbüsü teşvik amacıyla Türkiye'de yeni kurulmuş olan Sınaî Kalkınma Ban-

(182) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(183) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(184) BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı...»
(185) «Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Dünya Bankası Arasında Yapılan 7 Temmuz 1950 Günlü İstikraz Anlaşması (Silo Projesi)».
(186) «Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Dünya Bankası Arasonda 7 Temmuz 1950 Günlü İstikraz Anlaşması (Liman İnşaat ve Gelişme Projesi)».

kası'na % 3.3/4 faizle 9 milyon dolarlık bir kredi açar. (187) 10 Eylül 1953 günü imzalanan ikinci bir anlaşmayla, aynı amaca yönelik olarak buna 9 milyon dolarlık bir ek yapılır. Ama bu kere faiz % 4.7/8'dir. (188) Nihayet 18 Haziran 1952 günü Seyhan nehri üzerinde bir baraj inşasıyla ilgili olarak, ilk elden % 4.3/4 faizle 25 milyon dolarlık bir kredi anlaşması imzalanır. (189) Böylece Dünya Bankası tarafından verilen borçların tutarı 59.4 milyon doları bulur.

Bu rakamlara Avrupa Ödemeler Birliği'nin (European Payments Union - EPU) 1950 yılında verdiği 55 milyon dolarlık borçla (190), on Avrupa ülkesinin Türkiye'ye tanıdığı 133 milyon dolarlık Özel Çekme Hakları'nı da (191) eklemek gerekir. Dolayısıyla 1947 ile 1953 yılları arasında Türkiye'ye verilen para tutarı şöyle belirir :

	BAĞIŞ	BORÇ (Milyon Dolar)
A.B.D.	249.7	125.6
Uluslararası Para Fonu		35.0
Dünya Bankası		59.4
Avrupa Ödemeler Birliği		55.0
Özel Çekme Hakları		133.0
Toplam	249.7	408.0 Milyon Dolar veya 1.142.400 TL

(187) «Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Dünya Bankası Arasında 19 Ekim 1950 Günlü İstikraz Anlaşması (Sınai Kalkınma Bankası Projesi)»

(188) «Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Dünya Bankası Arasında 10 Eylül 1953 Günlü İstikraz Anlaşması (Sınai Kalkınma Bankası İçin İkinci İstikraz Projesi)».

(189) «İstikraz Anlaşması (Seyhan Barajı Projesi), 18 Haziran 1952».

(190) BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı...»

(191) MUNTZ, T.G.A. «Turkey. Economic and...»

Bu tutar içindeki borç sütunu aynı dönemin sonunda Gayri Safi Mili Hasıla'nın (GSMH) % 5'ini bulur. (192)

Bu borçların ödenmesine 1952-1953 mali yılından itibaren başlanır. Bu mali yıla ait bütçede borç ödemeleri, devlet giderlerinin % 19.6'sını meydana getirir. Bu oran 1953-1954 mali yılında % 21.5'e, 1954-1955 mali yılında ise % 22.6'ya ulaşacaktır. (193) Burda şu noktaya parmak basmak ilgi çekici olur: borçlar dolayısıyla bütçenin altına girdiği yük, Amerikan askeri yardımı dolayısıyla yapılan tasarrufun iki ile üç katı arasında oynamaktadır. Bu ise, borçlanma kısır döngüsünün yeniden işlerlik kazanması demek olur. Bütçedeki gider tutarının 1/4'üne yaklaşan borç taksidi ve faiz ödemelerinin yükünü kaldırmak ancak yeni borçlanmalarla mümkün olabilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetine verilen borçlar, dış ticaret açığını kapamakta 1952-1953 mali yılından itibaren de dış borçlarla ilgili ödemeleri yapmakta kullanılır. Başka bir biçimde ifade edecek olursak vergilendirme yoluyla, bizzat alacaklı durumda bulunan ülkelerin yurttaşlarından sızdırılan bu paralar gene bu ülkelerdeki sanayici ve iş adamlarının Türkiye'de iş çevirmeleri için kullanılır ve bu paraların faizlerini de gene vergilendirme yoluyla Türk yurttaşları öder. Çünkü son tahlilde, azgelişmiş ülkelere verilen yardım, emperyalist ülkelerdeki yönetici mekanizmaların bizzat kendi kapitalistlerine sağladığı bir açık krediden başka bir şey değildir ve bu kredinin faizini de az gelişmiş ülkeler öder. Buna bir de borçlanma şartlarının, borçlu ülkeleri belli malları belli fiyatlarla satın almaya zorlayarak yarattığı tekelleşme sayesinde, gene bu kapitalistlerin kendi üstlerine geçirdikleri prim paylarını da eklemek gerekir.

---

(192) BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı...»

(193) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

B — Tarım Araçlarının İthali

1947-1953 döneminde dış ticaret açığı 575 milyon dolara yükselir. Demek oluyor ki, bu açık tutarı aynı dönem içinde Türkiye Cumhuriyeti hükümetine verilen borç tutarını bir hayli aşmakta (bu dış ticaret bilançosunda, Marshall Planı'nın yardım çerçevesi içinde Türkiye'ye verilen askeri malzeme hesaba katılmamıştır). Bu rakama bir de, aynı dönem içinde ödenen 310 milyon Türk Liralık veya 111 milyon dolarlık (borç itfa bedeli ve faizleri dolar olarak ödeniyordu) borç taksitlerini eklersek, 686 milyon dolarlık bir meblağ buluruz. Bu meblağ aynı dönem içinde Türkiye'ye borç olarak verilen paranın 1.5 katından daha fazladır. Altın ile döviz stoklarındaki 22 milyon dolarlık azalma (194) böyle bir açığı kapatma gücünden çok uzaktır. Bunun sonucu, Avrupalı ihracatçılar karşısında borcunu ödeyemez duruma düşmek olacaktır. Bu ağır durum ancak 1958 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı (Organisation of European Economic Cooperation-O.E.E.C.) ile yapılan anlaşmalar çerçevesi içinde düzene sokulacaktır. Bütün bu karşılaştırmalardan çıkarılması gereken sonuç şudur: bu dönemde «dış yardım» mal ithalâtından başka bir işe yaramamış ve devlet yapılacak yatırımları karşılamak için başka kaynaklar bulmak zorunda kalmıştır. Ama iç yatırımların ayrıntılarına girmeden önce bu dönemde yapılan ithalâtı incelemek daha doğru olur.

1946 yılı dış ticaret bilançosunun fazlayla kapandığı son yıldır. 1947 yılında 60 milyon Türk Lirası'yla başlayan dış ticaret açığı, 1952 yılında 541 milyon Türk Lirası'na varır. 1952 yılı aynı zamanda ithalâtın da en üst düzeye vardığı yıldır. 1946 yılında 224 milyon Türk Lirası olan ithalât, 1952'de 1 milyar 557 milyon Türk Lirası'na ulaşır. (195) 1950 ile 1955 yılları arasında yapılan ithalâtın, her

(194) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(195) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

yıl değişen toplam değer üzerinden % olarak dağılımı şöyledir (196) :

	1950	1951	1952	1953	1954	1955
İnşaat Malzemesi	11,8	10,6	12,0	16,0	15,6	18,1
Makina ve Teçhizat	34,2	32,4	38,5	36,0	37,4	36,2
Tüketim Malları	20,6	24,8	22,1	19,8	19,6	14,6
Hammaddeler	33,4	32,2	27,7	28,2	27,4	31,1

Dış ticaretin «serbestleşme»si ilk başta tüketim mallarının hacminde bir şişme meydana getirir. Ancak 1954 yılında alınan güdümlü ekonomik tedbirlerden sonra, 1955 yılına doğru bu hacimde bir azalma görülür. Aynı şekilde inşaat malzemesi ithalindeki çoğalmayı da, lüks konut alanında gerçekleştirilen çok büyük çaptaki yatırıma bağlayabiliriz. Tarım sektörüyle ilgili ithalatı değerlendirmemize imkân veren sütun, önce makineler teşhizat sütunu, sonra da tohumluk tahılla ilgili olarak hammadde sütunudur. Makine ve teçhizat sütununun dağılımı şöyledir (197:

MALZEMENİN, KULLANIŞ YERLERİ İTİBARİYLE, TOPLAM İTHALÂT HACMİNE ORANLA, DEĞER YÜZDESİ (%)

Yıllar	Tarım Malzemesi	İmalât Sanayiine Yönelik Malzeme	Madencilik ve Enerji Üretimine Yönelik Malzeme	Ulaşım Malzemesi	Diğerleri
1948 - 50	7,5	28,1	8,6	44,2	11,6
1951 - 52	33,8	20,1	8,2	30,5	7,4
1953 - 55	15,2	30,1	9,2	37,2	8,3

1951-1952 mali yılından sonra zirai malzeme ithalâtında görülen ve belli bir anlam ifade eden düşüşü şimdilik bir yana bırakıp elimizdeki unsurlardan hareketle, ta-

(196) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(197) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI: «L'évolution...»

rım üretimi için ayrılan döviz miktarlarını hesaplayabiliriz. Yukarda gösterilen yüzdeler, aynı yıllarda yapılan ithalâtın toplam değerine vurulduğunda 1948 ile 1953 yılları arasında zirai malzeme ithalâtına ayrılan döviz miktarı 562 milyon Türk Lirası olarak bulunur. Aynı dönemde ithal edilen tohumluk tahılın değeri de eklendiğinde bu rakam 767 milyon Türk Lirası'na veya 274 milyon dolara ulaşır. Bu da, zirai malzeme satın alınması için Türkiye'ye açılan kredilerin işleyişine eşit bir harcama demektir. İstatistiklerde yer almayan bir kısım ulaşım malzemesi ve yakıt ithalâtını da eklediğimiz zaman bulacağımız rakam, bu alanda Amerikan raporlarında yapılan tavsiyelere kaba çizgileri içinde uyulduğunu gösterir. Şimdi de bu ithalatın tarım ekonomisi kalkınması alanında oynayabildiği rolü görmemiz gerekir.

Zirai malzeme ithalâtı asıl, traktör sayısının artması ve sonra da eskiye oranla nispeten daha sık kimyevi gübre kullanılmasıyla kendini gösterir. Diğer tarım makinelerinin artışı ise çok daha düşüktür.

Yıllar	Traktör Sayısı	Yıllar	Fosfat Suni	Nitrat Gübre	Potas (bin ton)	
1940	1.066	1946/47	0,8	0,8	0,7	
1946	1.356	1954/55	11,6	10,5	0,6	(199)
1948	1.750					
1950	16.585					
1952	31.415					
1954	37.743					
1955	40.000	(198)				

Kullanılan suni gübre miktarının hektar başına 1 kg'ı ancak geçtiği ve 1955 yılında tarım yapılan 21 milyon hektar tutarındaki topraklardan sadece 3 milyon hektarında

(198) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapitalizm ve Türkiye», İstanbul, 1970.

(199) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

traktör kullanıldığı bilinmektedir. (200) Bu durumda traktör sayısının 23, gübre miktarının ise 10 kat çoğaltılmasına ihtiyaç vardır. Böyle bir mesafenin kapatılabilmesi için ise daha milyonlarca lira borç almak ve yıllar boyu çaba harcamak gerekir. Üstelik sorun sadece ülkenin ekonomik kaynakları sorunu değildir; bu, her şeyden önce mevcut sosyo-ekonomik yapıların bir sonucudur.

Doğrudan doğruya dış yardıma bağlı makineleşme sorunun ancak tek bir veçhesini ifade etmekteydi. Kredi ve toprak sorunları ise iktidarın ekonomik siyasetine bağlı kalıyordu.

C — Yatırımlar

Zirai malzemenin, ithal edildikten sonra çiftçilere dağıtılması gerekiyordu ve bu noktada da tarım kredisinin rolü ortaya çıkıyordu. Bu kredi iki tarzda kendini gösterir: çiftçilere verilen krediler ve tarım ürünleri fiyatlarının devlet eliyle belli bir düzeyde tutulması (Ayrıca Toprak Mahsulleri Ofisi de tarım ürünleri fiyatlarını belli bir düzeyde tutmakla görevlidir.) Tarım kredisinin devlet tarafından verilen toplam krediye oranla evrimi ise şöylece belirir (201):

Yıllar	Net Tarımsal Kredi Hacmi (Milyon TL.)	Toplam Kredi Hacmi (Milyon TL.)	Tarımsal Kredi/ Toplam Kredi	Toprak Mahsulleri Ofisine Kredi/ Toplam Merkez Bankası Kredisi
1950	780	2.032	38,4 %	17,2 %
1951	1.177	2.712	43,4	22,9
1952	1.861	3.753	49,6	27,9
1953	2.142	4.252	45,1	34,1
1954	2.447	5.640	43,4	30,8
1955	2.602	7.190	36,2	15,9

(200) O.E.C.D. «Le capital dans l'agriculture et son financement» (**Tarım Alanında Sermaye ve Bu Sermayenin Mali Kaynağı**), Paris, 1970.

(201) KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...»

Görülüyor ki, 1950 ile 1955 yılları arasında toplam kredi cari fiyatlar üzerinden % 253 artarken, tarım kredisi % 233 artar. Aynı dönem içinde ticari kredi % 255 artar ve Merkez Bankası kredileri hariç, toplam kredi hacminin ortalama % 46'sını meydana getirir. Demek oluyor ki, tarım kredisi toplam krediyle karşılaştırıldığında, hem hacim hem de oran olarak ticari kredinin altında bir artış gösterir. Büyük arazi sahiplerinin bu refah çağında şehir burjuvazisi ekonomik üstünlüklerin büyük bir kısmını kendi üzerine geçirmeye devam eder. Tarımın GSMH içindeki payıyla toplam kredi hacmi içindeki payı sadece 1952 yılında dengelenir: GSMH içindeki payı % 49 iken toplam kredi hacmi içindeki payı da % 49.6 olur. Ticarete gelince, GSMH içindeki payı % 11 iken toplam kredinin % 46'sını alır.

Dış krediler ithalâtta kullanılınca, yatırımlar için para sadece iç kaynaklarla sağlanır. GSMH'dan yeniden yatırıma ayrılan pay 1950 yılında % 10, 1953 yılında ise % 12'dir. (202) Yeniden üretime sokulan bu meblağ tutarı, toplam kredinin 1950 yılında ancak % 51'ine, 1953 yılında ise % 47'sine ulaşır. Bu durumda ise tek çözüm yolu kalır: «para basma makinesi»ni işletmek ve mevcut para hacmini yükseltmek. 1950 yılında 1 milyar 594 milyon Türk Lirası olan para hacmi 1955 yılında 4 milyar 214 milyona varır. (203) Bu % 164'lük artış (aynı yıl içinde tedavüldeki para miktarı da % 100 oranında artar), düşük gelirli sosyal kategorilerin zararına olarak, büyük ticari, sınai ve zirai işletmelere mali kaynak sağlanmasına imkân verir. Bu tür tedbirlerin arkasından kaçınılmaz olarak gelen enflasyondan ise, önce bu düşük gelirli sosyal kategoriler zarar görür.

Ekonominin çeşitli sektörleri arasında kredinin dağılımıyla ilgili olarak önceden belirlenen hedeflerden daha o sıralarda, belli bir sapma meydana gelir. Bu sapmanın

(202) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(203) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

sebebi, tarım sektörünün aleyhine olarak hizmet sektörüne tanınan üstünlüklerdir. Ama en önemli sorunlar, kredilerin, özellikle de tarım kredisinin özel kişiler arasındaki bölüşümünden doğar. Bu bölüşüm ister istemez ülkenin sosyo-ekonomik yapısına bağlıdır.

D — Toprağa Bağlı Yapılar

1950 yılını izleyen ilk yıllarda büyük arazi sahipleri (toprak ağaları) ekonomik olduğu kadar siyasi bakımdan da hatırı sayılır bir güce sahiptirler. Burjuvazi için etkililiği 1950 seçimlerinin sonuçlarıyla ispatlanmış olan parlamenter sistemle birlikte, toprak ağaları, köylüler üzerindeki nüfuzlarından ötürü genel seçim düzeninde oyları yönlendirici unsurlar haline gelirler. Bunun yanı sıra, ülkeyi tarım üretimi aracılığıyla kalkındırmak tasarıları büyük arazi sahiplerini ulusal ekonominin işleyici unsuru kılar. Bunun sonucu olarak da, bütün bu dönem boyunca bu sosyal kategori, toprak ve tarım alanında kullanılan üretim araçları üzerindeki egemenliğini önemli ölçüde pekiştirir.

Tarım makinelerinin ithalâtı ve tarım kredisinin yanı sıra, «zirai kalkınma» için resmi kanallardan alınan üçüncü bir tedbir de toprakların ekicilere dağıtılmasıydı. Daha çıkış tarihi 1945 yılından önce önemli ölçüde budanmış olan Toprak Reformu Kanunu, ölü doğdu. Kanunun uygulanması ile ilgili olan kararnameler ise ancak 1947 yılında tamamlandı ve 1950 seçimlerinden önce büyük arazi sahiplerinin gönlünü hoş tutmak kaygusu, hükümeti başka bir çözüm yolu aramaya götürdü. Bu da, devlet mülkiyetindeki toprakları çiftçilere dağıtmak oldu. 1950 seçimlerinden sonra yeni hükümet de aynı yolu tuttu. Böylece 1947 ile 1954 yılları arasında devlete ait 1.143.457 hektarlık toprak köylü ailelerine dağıtıldı. (204) Ama bu aynı dönem içinde ekilip biçilen toprakların alanı 13 milyon

(204) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

100 bin hektardan 19 milyon 600 bin hektara yükselir. (205) Demek oluyor ki köylülere dağıtılan topraklar, ekilip biçilen arazideki artmanın ancak 1/6'sını meydana getirmektedir. Dağıtılan bu toprakların işletme birimi başına ne boyutlarda olduğu bilinmemektedir. Ayrıca 1950 yılından önce tarım işletmelerinin boyutları hakkında elimizde açık seçik çok az bilgi bulunmaktadır. Ama gene de sahip olunan bu bilgiler, nicelik bakımından olduğu kadar, nitelik bakımından da büyük işletmelerin önem kazandığını göstermektedir.

İşletmelerin ortalama büyüklüğü 1948 yılında 84.7 hektardan 1952 yılında % 33 oranında bir artmayla, 111.3 hektara varır. (206) Bu evrimin indeksi bölgelere göre aşağıdaki şekilde bir dağılım gösterir (207):

Yıllar	İç Anadolu Bölgesi	Akdeniz Bölgesi	Ege Bölgesi	Marmara Bölgesi	Güney Doğu B.	K. Deniz Bölgesi	Ortalama
1948	100	100	100	100	100	100	100
1949	103	105	102	114	102	101	103
1950	107	114	114	111	114	103	111
1951	120	123	124	118	128	107	119
1952	143	124	128	124	136	110	131

Bu tabloya göre ortalamayı aşanlar, büyük tahıl tarımının yapıldığı bölgelerdir. Bunun ardından, geniş alanlarda sınai bitkiler (pamuk, üzüm, incir) üretiminin yapıldığı bölgeler ve daha sonra da küçük tarım arazisinin çoğunlukta bulunduğu, dar bir ekim alanı düzeyine ve nüfus fazlasına sahip Karadeniz bölgesi gelir.

1952 yılında topraksız köylü ailelerin sayısı 403 bin,

(205) KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...»
(206) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».
(207) S.B.F. YAYINLARI, «Türkiye'de Zirai Makinalaşma», Ankara, 1954.

işletme sahibi köylü ailelerinin sayısı ise 2 milyon 528 bindir. Bu işletme sahibi ailelerin dağılımı ise şöyledir (208):

	İşletme Sayısı	%	İşletme Büyüklüğü (Hektar) (çayır ve meralar hariç)	%
Toplam	2.528.000	100	19.452.000	100
5 Hek. dan Az	1.570.000	62	3.626.000	19
5 - 10 Hektar	552.000	22	4.012.000	21
10 - 20 Hektar	260.000	10	3.757.000	19
20 Hek. fazla	146.000	9	8.057.000	41

Aynı veriler, işleticilerin sahip oldukları toprak miktarına göre dilimlere ayrıldığında elde edilen tablo daha da etkileyicidir. Toprağı işleyenlerin en alt diliminde yer alan % 20'si tarım arazisinin % 1'ine sahipken, en üstteki % 20'lik dilim % 61.5'ine sahiptir. (209) Tabii bu rakamlar ulusal ortalamaları yansıtmaktadır ve bazı bölgelerde bu farklılık çok daha fazla büyüktür. Adana bölgesinde toprakların % 62.6'sı çiftçi ailelerin %6.1'ine aitken, % 63 oranındaki çiftçi ailesi bu toprakların ancak % 10.5'ine sahiptir. (210)

Ekilebilir toprakların belli bir azınlığın elinde yağunlaşması ve ortalama tarım işletmesinin yüzölçümü olarak büyümesi bize büyük toprak mülkiyetinin güçlendiğini gösterir. Bu güçlenme yalnız niceliksel değil aynı zamanda nitelikseldir.

Ekilebilen topraklardaki çoğalma ve yayılma ormanlarla otlakların azalması pahasına olur. 1948 ile 1959 yılları arasında 9 milyon 300 bin hektarlık otlakla (mera) 333.721 hektar orman tarım arazisi haline getirilir. (211)

(208) KAZGAN, G. «Ortak Pazar ve Türkiye», İstanbul, 1970.
(209) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».
(210) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».
(211) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

Tarım için elverişli olmayan bu topraklar, daha ileride göreceğimiz gibi, ortalama verimin düşmesine yol açar. Oysa tarım mülklerinin ortalama yüzölçümünün % 77 artmasına yardımcı olan satışların, tamamen veya büyük ölçüde daha önce de ekim yapılan topraklarla ilgili olduğu görülmektedir. (212) Gene bilinmektedir ki, gerçekte birçok gasp biçimlerini kapsamına alan satın alma denen şey, hemen hemen tamamen büyük ve orta mülkiyetin tekelindedir. Bütün bunlardan kolayca şu sonuca varabiliriz: büyük tarım arazilerindeki genişleme ve yayılma, küçük tarım arazilerinin gaspı yoluyla olmakta ve bu küçük mülkler giderek, otlaklarla ormanların tarla haline getirilmesinden sağlanan verimsiz topraklara doğru itilmektedir.

Dolayısıyla sonuç olarak hükümetin yaptığı ve hazine topraklarıyla kamu mülkiyetindeki orman ve otlakların köylüye dağıtılmasına dayanan «Toprak Reformu» hem nicelik hem de nitelik bakımından ,doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan büyük arazi sahiplerinin işine yaramaktadır. Zaten bu durum, iktidarın yapısına ve güttüğü siyasetin bütününe uygundur.

Şimdi de tarım kredisinin nasıl bölüşüldüğünü görelim. Bu alanda elimizdeki rakamlar konuya yeterince açıklık getirecek niteliktedir. 1952 yılı sonlarında 25 bin kadar çiftçi tarım kredisinin % 25'inden yararlanmaktadır. (213) Çiftçi ailelerinden % 80'inin herbirinin yararlandığı yıllık ortalama kredi tutarı 300 Türk lirasıdır. Sıralamanın öte ucunda ise her biri ortalama 626 bin Türk Lirası kredi alan 37 büyük arazi sahibi vardır. (214) Bundan çıkan sonuç, makineleşmenin nimetlerinden sadece büyük arazi sahiplerinin yararlandığıdır. 1953 yılında ma-

(212) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

(213) NICHOLLS, W.H. «Investment in Agriculture in Underdevelopped Countries» (**Azgelişmiş Ülkelerde Zirai Yatırım**), American Economic Review, Mayıs, 1955.

(214) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni»

kineleşme programından sadece 25 ile 27 bin aile yararlanır. Bunlar kredilerin % 25'ini alan ailelerdir.

Toprakların, kredilerin ve makinelerin bir azınlığın elinde toplanması, bu kaynakların israfına yol açar. 1950 yılında 1 milyon 200 bin hektarlık arazide traktör kullanılarak, 13 milyon 300 bin hektarlık arazide ise çift hayvanları kullanılarak tarım yapılır. 1955 yılında traktör kullanılan arazi miktarı 3 milyon hektar, çift hayvanı kullanılan arazinin miktarı ise 18 milyon hektardır. (215) Demek oluyor ki, 1950 yılında bir traktör ortalama 72.5 hektarlık bir alanın, 1955 yılında ise 75 hektarlık bir alanını işlenmesinde kullanılmıştır. Oysa bu makinelerin aynı zamanda birçok işletici tarafından yoğun bir biçimde kullanılması, daha büyük çapta ve daha hızlı bir makineleşmeye ve bu makinelerin çok daha büyük ölçüde verimli kılınmasına imkân verirdi. Ama 1952 yılında kooperatiflerin veya mahalli idarelerin elinde traktör ve biçerdöverlerin ancak % 0.8'i bulunmaktaydı. (216) Böylece bir yandan makineleşme büyük mülk sahiplerinin elinde yoğunlaşırken öte yandan karasaban ve pullukla işlenen toprakların miktarı da artar. Doğu Anadolu'daki bazı kesimlerde pulluk bile seyrek rastlanan bir araçtır. Bu dönemde Diyarbakır'da 34.127 karasabana karşılık 693 pulluk, Mardin'de 24.142 karasabana karşılık 164 puluk ve Adıyaman'da 18.783 karasabana karşılık sadece 48 pulluk vardır. (217)

Bu durum, elindeki araziden kaldırılan ürünün bir kısmına sahip olabilmek için küçük mülk sahibinin toprağını ve işgücünü büyük tarım işletmecilerine kiraladığı yeni ortakçılık biçimleri yaratır. 1948 ile 1952 yılları arasında ortalama tarım mülkünün alanı 83.3 hektardan 88 hektara yükselirken, aynı dönemde ortalama tarım işlet-

(215) O.E.C.D. «Le capital dans l'agriculture...»
(216) S.B.F. YAYINLARI, «Türkiye'de Zirai...»
(217) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

mesi alanının 84.7 hektardan 111.3 hektara yükselmesi de (218) bu olguyu gösterir.

Toprak israfına gelince, bunu da tarım alanındaki verimle ilgili verilerde görürüz (219) :

İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ (Hektar)

	50 Hek. az	50-100 Hektar	100-500 Hektar	500 Hek Fazla
Toplam	1389	1502	2467	1103
Buğday	1071	1329	2436	1114
Pamuk	1299	1358	1447	1332

Demek ki 500 hektarın üstündeki büyük işletmelerde verimlilik, bütün olarak alındığında, 500 hektardan küçük işletmelerden sağlanan verimden daha düşüktür. Hatta buğday ve pamuk üretimi gibi alanlarda bile büyük işletmelerin verimliliği küçük işletmelerdekini ancak biraz aşar. Öyleyse, işletmelerin de verimliliğini arttırmak istemeyen veya arttıramayan büyük arazi sahiplerinin tutumuna bağlı bir toprak israfı söz konusu olmaktadır. Bir de bu büyük arazi sahiplerinin yalnız toprağa değil makinelere ve tarım kredisine de sahip olduğunu düşünürsek, tarım alanındaki üretim araçlarının bütünüyle ilgili olarak; bu israfın üç katına yükseldiğini söyleyebiliriz. Bu da tarımdaki kalkınmanın yavaşlamasına sebep olur.

E — Üretim ve İhracat

Emperyalizmin tasarladığı ve Türkiye'de de iktidarın uyguladığı biçimi içinde, «tarım yoluyla kalkınma»nın bu tahlili, tarım alanındaki üretim ve ihracatla ilgili verilerle tamamlanabilir. Bu veriler, böyle bir siyasetin bütünü kadar nihai başarısızlığını da özetler.

(218) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

(219) ÖKTEM, V. «Türkiye'de Ziraî İşletme Büyüklükleri ve Ziraî Prodüktiviteye Tesiri», S.B.F. Dergisi, cilt 21, sayı 2, Ankara, 1966.

Üretim araçlarının tasarrufundaki ve özellikle bu tasarrufun sonunda doğan gelirlerdeki büyük farklılıkları gözönünde tuttuğumuzda, genel indeksler durumu temsil etmekten hayli uzak kalır. Sabit fiyatlarla safi zirai ürün indeksi 1950 yılında 100'den, 1953 yılında 141'lik bir sıçrama yaptıktan sonra 1955 yılında 123'e varır. Bu, aynı yılın tarım alanındaki faal nüfus başına göre hesaplandığında 1950 ile 1955 arasında % 10, yani yılda ortalama % 2'lik bir gelişme gösterir (220). Kalkınma programının asıl hedefi olan buğday üretimi alanına gelince, şöyle bir evrim belirir (221) :

Yıllar	Kg./ Hektar	Alan (1000 hekt.)	Üretim (bin ton)	Dış Ticaret Dengesi (bin ton) İhracat (—) İthalât (+)	TÜKETİM Toplam (bin ton)	TÜKETİM Kişi Başına (Kg.)
1946				— 53		
1947				— 118		
1948	1.086	4.357	4.732	— 21	2.856	143
1949	853	3.727	2.341	+ 171	2.492	122
1950	864	4.029	3.481	+ 461	2.828	134
1951	1.161	4.167	4.871	+ 46	3.568	166
1952	1.194	4.536	5.416	— 109	3.523	159
1953	1.248	5.192	6.480	— 949	3.469	153
1954	765	4.996	3.822	— 259	3.157	135
1955	977	5.295	5.173	— 158	3.316	138
1956	872	5.501	4.797	+ 674	3.926	158

(220) O.E.C.D., «Le developpement de l'agriculture en Europe méridionale» (Güney Avrupa'da Zirai Kalkınma), Paris, 1969.

(221) ABD, Tarım Bakanlığı, Ekonomik Araştırma Servisi, «Turkey supply and demand projections for Farm Products to 1975 with implications for U.S. exports» (1975 Yılına Kadar Türkiye'nin Zirai Ürünler Alanında Arz ve Talep Tahminleriyle Bunun ABD'nin İhracatına Etkileri), Washington, D.C., 1967.

Bu tabloda üstünde durulması gereken bazı noktalar vardır.:

Tarım alanında sağlanan verimlilik, makineleşmeden veya zirai ekonomik teşebbüsün örgütlenmesinden çok, hava şartlarına bağlı görülmektedir. 1952 ve özellikle 1953 yılında hava şartları olağanüstü iyi olmuştu. Bu doğal etkeni dışta tutarsak, 1949 ile 1956 arasında traktör sayısının 23 katına, kullanılan gübre miktarının ise 10 katına çıkmış olması verimliliğin aynı düzeyde kalmasını engelleyememiştir.

Buğday üretimi yapılan topraklardaki artış, genel olarak, ekilip biçilen toplardaki artıştan daha azdır. Böylece buğday ekimi yapılan toprakların ekilip biçilebilen bütün topraklara oranı 1948 ile 1956 arasında 1/3'ten 1/4'e düşer. Bu da, Türkiye'deki tarım üretiminin ikinci kanadını oluşturan sınai bitkiler alanında daha önemli bir artışı içerir. Bu olgu, başlıca iki sebebe dayanır:

1 — 1947 ile 1956 yılları arasında Türkiye'de yetişen tarım ürünlerinin ihraç fiyatları şöylece gelişir (222).

İHRAÇ FİYATLARI

Yıllar	Buğday	Diğer Tahıllar (TL./ton)	Tütün (TL./kg.)
1947	418	305	4.2
1948	—	312	3.5
1949	—	268	3.4
1950	—	250	3.4
1951	335	222	3.3
1952	365	228	3.1
1953	274	177	3.3
1954	198	227	3.8
1955	220	143	4.3
1956	282	162	4.4

(222) BAADE, H. C.'nin «Exportations et recettes invisibles en Turquie» (Türkiye'de İhracat ve Görünmeyen Kaynaklar) adlı eserine göre hesaplanmıştır. O.E.C.D., Paris, 1961.

Buğday fiyatları 1947 ile 1954 yılları arasında % 50'nin üstüne varacak bir oranda, hemen hemen düzenli bir düşme gösterir. 1952 ile 1954 yılları arasında yani son derece elverişli hava şartları dolayısıyla Türkiye'deki buğday üretiminin en üstün verim düzeyine ulaştığı bir dönemde bu düşüş, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın ellerindeki stok buğdayı tam o sırada dünya pazarına sürmeleri yüzünden en hızlı noktaya varır. Dolayısıyla büyük tarım işletmecileri, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin desteğine rağmen, tahıl üretimini yaygınlaştırmak istemezler. Bu şartlara bir de bu büyük işletmecilerin, tarım makineleri ithalâtına konulan sınırlandırmalar yüzünden, dünya pazarında rekabete girmelerine elverecek yoğun bir üretime geçme imkânından yoksun olmaları eklenince, bu isteksizlik daha da büyür. Bu dönem içinde büyük tarım işletmecilerinin tutumu, buğday ekimine ayrılan arazinin yüzölçümündeki değişmelerden anlaşılır. Buna karşılık aynı yıllar içinde tütün fiyatlarında çok daha küçük bir düşme olur ve 1952 yılından sonra bu fiyatlar eski düzeyine ulaşır. Bunun gibi pamuk fiyatları da genel olarak bu düşme eğilimine karşı direnç gösterir. İşte bütün bunlardan dolayı, aksi yönde verilen bütün talimatlara rağmen sınai bitkilerin üretimine doğru belli bir eğilim ortaya çıkar.

2 — Sosyo-ekonomik Yapı

Sınai bitkiler alanındaki bu eğilim, biri pamuğa diğeri tütüne yönelik olmak üzere birbirinden farklı iki veçhede belirir. Bu iki bitkinin Türkiye'nin yaptığı ihracatın nerdeyse yarısını oluşturduğunu gözönünde tuttuğumuzda bunun önemi daha iyi anlaşılır. Bu veçheler bizzat bu bitkilerin kendilerine has özelliklerine ve Türkiye tarımının sosyo-ekonomik yapısına bağlıdır. Pamuk, büyük tarım işletmeciliği tütün ise küçük tarım işletmeciliği alanına girer.

Büyük tarım işletmeciliğinin, toprakları gaspetmesi

devam ettikçe, küçük işletmeciler topraklarında daha büyük verimlilik sağlayan ürünlerin üretimine yönelirler. Gerçekten de buğdayın verimi, işletmenin boyutu küçüldüğü ölçüde hızla düşerken, tütündeki hemen hemen sabit kalır. (223)

VERİM (ton/ hektar)	İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ (Hektar)						
	0,1-2,0	2.1-5,0	5,1-10,0	10,1-20,0	20,1-50,0	50,1-100,0	100,0-500
Tütün	0,685	0,724	0,660	0,509	0,671	0,386	0,450
Buğday	0,210	0,965	1,050	1,081	1,199	1,329	2,436

Üstelik tütün ekimi, işletmelerin daha küçük parsellere ayrılmasına (o dönemdeki işletmelerin % 25'i birbirinden ayrı ondan fazla parselden meydana gelmekteydi) (224), engebeli arazide yapılmaya elverişliydi ve el emeğine daha uygun düşüyordu. Bunun yanı sıra sınai bitkiler tarımının, Türk köylüsünün pazar ekonomisine girmesine ve giderek kendine yeterli mal ekonomisi alanından çıkmasına yol açtığını da unutmamak gerekir.

Bunların sonucu olarak tütün ekimi yapılan topraklarda çok büyük bir artma ortaya çıkar. 1938 ile 1968 yılları arasında buğday ekimi yapılan topraklardaki artma oranı % 78.1'ken tütün tarımı yapılan topraklarda bu oran % 196.3'tür. (225) Ama küçük işletmecilik alanındaki toprak artışının orman ve otlak arazisinden yani pek de verimli olmayan topraklardan sağlandığını daha önce belirtmiştik. Bunun sonucu olarak ekilebilir toprak yüzeyindeki artış, söz konusu 30 yıllık bu dönem içinde, verimde % 20.5'lik bir düşüş meydana getirir ve 1950 ile 1955 yılları arasında tütün üretimi yılda ancak % 1.9 oranında bir

(223) ÖKTEM, V. «Türkiye'de Zirai İşletme...»
(224) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».
(225) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

artma gösterir. (226) Buna karşılık pamuk tarımı, iyi bir şekilde sulanan ve makineleşmiş büyük işletmelerde gelişir. Böylece 1938 ile 1968 yılları arasında pamuk üretiminin yapıldığı tarım alanı % 138 artarken verim de % 185.2 oranında artar. Pamuk ürünü 1950 ile 1955 yılları arasında tahıl üretimindeki artma hızını da aşarak iki kat artar. (227)

Böylece birlikte ele aldığımızda; tütün ve pamuk ihracatı 1946 yılında tarım ürünleri ihracatının % 25.9'u olup bu oran 1950 yılında % 53.3'e, 1953 yılında % 55.1 e varır. (228) Buna karşılık tahıl ihracatı çok sağlıksız oynamalar gösterir (229):

YILLAR	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Tarım ürünleri ihracatında tahılların payı (%)	14,6	33,2	5,03	1,54	0,29	6,90	28,5	24,2	24,2	7,72
Toplam ihracatta tahılların payı (%)	13,0	30.1	2,70	1,39	0,27	5,90	24,6	20,7	21.8	6,63

Şurası bir gerçek ki, 1951 ile 1955 yılları arasında yapılan tahıl üretiminin ancak % 5.2'si ihraç edilirken, aynı dönemde pamukta bu oran % 45.1'e tütünde ise % 59.6'ya varır. (230) Tüketimin, daha doğrusu tüketimle ihracat arasındaki ilişkilerin oynadığı rolün önemi sayfa 194'deki tabloda görülmektedir.

(226) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»
(227) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»
(228) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»
(229) BAADE, H.C.'nin «Exportations...» adlı eserine göre hesaplanmıştır.
(230) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında, daha Marshall Planı yürürlüğe konmadan, dış talebin fazlalığına bağlı olarak Türkiye'nin yaptığı ihracat hızla artar. Bunun sonucu olarak ülkede kişi başına ortalama buğday tüketiminde bir düşme görülür. 1939'da yılda ortalama 193 kg. olan bu tüketim, 1949 yılında 122 kg'a iner. Türk köylüsünün, hayatının idamesi için gerekli kalorinin % 80'ini tahıllardan aldığı hatırlanacak olursa bu düşmenin önemi daha iyi kavranabilir.

Böylece «Kuzey»den gelecek ideolojilere kulağını tıkalı tutması amacıyla Türk insanının «hayat seviyesi»nde bir düzelmeyi öngören Amerikan tavsiyelerine uygun bir biçimde, ama aslında üretimdeki düşmeye de bağlı olarak 1949 yılından itibaren bir buğday ithali siyasetine geçilir.

Marshall Planı'nın sonuçları 1952 yılından itibaren, buğday ihracatının ithalâtını aşmasıyla kendini açığa vurmaya başlar. Ama bu atılım gene de, kısmen tüketimin kısılması yoluyla gerçekleşir. Böylece 1954 ve 1955 yıllarında üretimdeki düşmeye rağmen buğday ihracatı aynı düzeyde tutulmaya çalışılırken, bu ürünün tüketimi aşağı yukarı yeniden 1940'lar sonrasındaki düzeyine düşer. Bu arada patatesin de başlıca besin maddesi olarak buğdayın yanında yer almaya başladığı doğru olsa bile, son tahlilde bu durum, tahıl ihracatının, yapılabildiği her keresinde halkın en temelli tüketim ihtiyacından kısılarak gerçekleştiği olgusunu kavramamızı engelleyemez.

F — Tarım Siyasetinin Başarısızlığa Uğraması

Yaptığımız bu tahlilin bütününde, tarım yoluyla ve «dış yardım»la kalkınmanın imkânsızlığını, olaylara dayanarak göstermeye çalıştık. Söz konusu olan, açık olduğu kadar herkesçe de kabul edilen böyle bir imkânsızlığı nazari açıdan gözönüne sermek değil, yaşanmış somut bir deneyi sunmaktı. Üstelik bu deney, Türkiye'nin emperyalizmin egemenliği altında geçirdiği bir dizi değişiklik içinde önemli bir aşamayı ifade eder. Bu dönem üzerine

söyleyeceklerimizi tamamlamak için geriye bir de, böyle bir deneyin akibeti ta baştan beri belli olsa bile, kendi eceliyle yok olmayıp tersine bizzat onu teşvik edenler tarafından boğulduğunu göstermek kalıyor.

Uluslararası ekonomik kuruluşların o dönemde yayınladıkları raporlar, Türkiye'nin tarım politikasının başarısızlığını, 1953'den sonraki yıllarda, hava şartlarının elverişsizliğine bağlarlar. (231) İleri sürülen bu delil kendi içinde bile ciddi olmaktan uzaktır. Çünkü 1953, 1954 ve 1955 yıllarında üretimde görülen düşmeyi incelerken hesaba katılması gereken, bu yılların son ikisindeki kötü hava şartları değil, tersine 1953'teki olağanüstü iyi hava şartlarıdır. Çünkü alışılagelen hava şartlarına oranla bir istisna meydana getiren asıl 1953 yılıdır. Üstelik hava şartlarındaki, hiç de doğal bir felâket sayılmayacak bir değişmenin, tahıl üretimini bir yıl öncesine oranla 1/3'den daha fazla düşürebilmiş olması, tarım ekonomisindeki nazik durumun varlığını sürdürdüğünü gösterir. Aslına bakarsak ileri sürülen bu delil, bir bahaneden başka bir şey değildir ve ancak diğer çeşitli unsurların evriminin incelenmesiyle gerçeklere yaklaşılabilir.

1950'yi izleyen yıllar içinde yabancı hükümetler tarafından Türkiye'ye açılan krediler şu şekilde bir evrim gösterir:

Yıllar	Sivil Yardım (milyon Dolar)	Askeri Yardım
1950	125.9	16.1
1951	4.8	32.2
1952	47.2	58.8
1953	21.5	55.0
1954	2.7	46.0

(231) O.E.C.D., «Situation et problémes de l'économie Turquie» (Türk Ekonomisinin Durumu ve Sorunları), Paris 1955.

Görüldüğü gibi, bu yıllar içinde askeri krediler artar veya aynı düzeyde kalırken, sivil hizmetler alanında 1951 yılından 1954 yılına kadar yapılan yardım sadece 1950 yılında yapılan yardımın bile çok altındadır. Bu durum besbelli ki zirai malzeme ithalâtına yansır. Ülkedeki traktör sayısı 1948 yılından 1950 yılına kadar 12 kat artarken 1950 yılından 1952 yılına kadar % 90, 1952 yılından 1954 yılına kadar ise ancak % 20 bir çoğalma gösterir. (232)

Bu arada tahıl fiyatları da hızla düşer. 1953 yılındaki olağanüstü üretim hacmi, pazarlama sorunlarını ciddileştirmekten başka bir işe yaramaz. 1954 ve 1955 yılları ise «güç» yıllar olup çıkarlar. Eğer tarım ekonomisinin gelişmesi için tek engel, ürün hacmindeki kötü hava şartlarına bağlı geçici bir azalma olsaydı, Türk hükümeti kadar yabancı ülkeler de bu konudaki programlarını uygulayarak Türk köylüsüne yardım elini uzatırlar ve o yıl bu badireyi atlatmasını sağlarlardı. Oysa 1954 yılında dış yardım 2.7 milyon dolara, yani 1950 yılında yapılanın 50/1'ine düşer. Devletin verdiği tarım kredisine gelince, daha önceki yıllarda toplam kredinin ortalama % 45.1'iyken 1953 ile 1955 yılları arasında bu oran % 36.2'ye iner. Gene aynı dönem içinde Merkez Bankası'nın tarım ürünleri fiyatlarını belli bir düzeyde tutmakla görevli bulunan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verdiği krediler, bu banka tarafından dağıtılan toplam kredinin % 34.9'undan % 15.9'una düşer. Bütün her şey, sanki emperyalizm ve yerli iktidar, bizzat kendi giriştikleri kalkınma deneyinden vazgeçmişçesine gelişir.

Bu tedbirler önce, büyük tarım işletmelerinde buğday ekimi yapılan toprakların azalmasına yol açar. Bu durum tüketimde hızlı bir düşmeyi doğurur. Böyle bir düşüş de karşılığında, küçük işletmeciliğe ve kendine yeterli mal ekonomisine bağlı küçük toprak parçalarının ekim alanına eklenmesiyle buğday üretimi yapılan arazi yüz ölçümünde bir artma yaratır. Ama dış ticaret bilançosu tersi-

(232) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

ne dönmedikçe ve P.L. 480 sayılı kanun yürürlüğe girmedikçe tüketimde bu ölçüde bir artma olmaz.

Böyle bir işlemle ABD artık kendisini ilgilendirmeyen bu deneyi desteklemekten vazgeçer. Çünkü bundan böyle elinde satılacak buğdayı vardır ve bu yolla yeni bir müşteri kazanmaktadır. P.L. 480 sayılı Amerikan kanunu, buğday olarak verilen ve karşılığı Türk Lirası olarak alınan yeni bir borçlanmanın yolunu açar. Daha 1956 yılında Amerika'dan ithal edilen buğday miktarı 600 bin tondur. O tarihten beri Türkiye Amerikan buğdayına muhtaç durumdadır ve bu buğdayın bedeli olarak Türk hükümeti tarafından Merkez Bankası'na yatırılan para Amerikan işletmelerinin Türkiye'de yaptıkları yatırımların mali kaynağını sağlamaktadır. Emperyalizmin benimsettiği ve Türk burjuvazisinin coşkunlukla kabullendiği bu «tarım yoluyla kalkınma» deneyinin başarısızlığı, bir kat daha bataklığa saplanmanın ve emperyalizm için yeni kazanç kaynakları yaratmanın yolunu açarken, ülkede de sadece bu burjuva sınıfının işine yaramıştır.

III — KARARSIZLIK DÖNEMİ (1954 - 1958)

1954'den 1958 yılına kadar uzanan dönem, izlenen ekonomik siyaset yüzünden bir kararsızlık dönemi olarak belirir. Bu dönemden önceki yıllarda emperyalizm, ondokuzuncu yüzyılda düştüğü yanlışı tekrarlamıştı. Ürün fazlasına el koyabilmek için üretimi dolaylı yoldan teşvik etmeyi denemiş, artık-değeri mal satışından ettiği kâr veya borç verdiği paradan aldığı faiz aracılığıyla kendine mal etme yolunu tutmuştu. Ama üretim araçlarına ve işgücüne doğrudan doğruya el koymaktan kaçınmıştı. Nev ar ki bu durum belki de bir yanlış değil emperyalizmin Türkiye üzerinde kurmakta olduğu yeni sömürünün ilk ve kaçınılmaz safhasıydı. Bu safha boyunca borçlanma ve dış pazarın denetimi yoluyla ülke sonunda eli kolu bağlı kaderini emperyalizmin eline bırakmış duruma gelmişti.

1954 yılında işte bu hedefe varılmıştı. Tarımda üretim

düşüşünün ardından ihracatın da hızla düşüşü geliyordu. 1953 yılında 1 milyar 109 milyon Türk Lirası olan ihracat 1954 yılında 938 milyon Türk Lirasına, 1955 yılında ise 877 milyon Türk Lirasına iniyordu. 1955 yılında toplam ihracatın % 59'una varan dış ticaret açığını azaltmak için hükümet, ithalâtı kısmak yani tarım alanında kullanılan makinelerin, sanayi için gerekli teçhizat ve hammaddelerin ithalât hacmini daraltmak zorunda bulunuyordu. Bunun sonucu 1954 yılında milli hasılada bir önceki yılın sabit fiyatlarına oranla % 10'luk bir azalma oldu. (233) Kişi başına milli gelirdeki düşme ise, nüfusun hızla artışı yüzünden, çok daha keskin ve çok daha önemliydi. 1948 yılındaki sabit fiyatlarla hesaplandığında Türkiye'de kişi başına milli gelir, 1953 yılında 556 Türk Lirasından 1954 yılında 490 Türk Lirasına düşer. 1955 yılında çok ağır bir hızla yeniden yükselmeye başlayarak 513 Türk Lirasına, 1956 yılında 532 Türk Lirasına ve 1957 yılında 549 Türk Lirasına ulaşır. 1953 yılındaki düzeyini ise ancak 1958 yılında 597 Türk Lirasıyla aşar. (234) Ortalama olarak verilen bu düşüşten en çok, imkânları en dar olan sosyal kategorilerin zarar gördüğünü ayrıca belirtmeye gerek yoktur sanırız. Beslenme sanayii dalında gerçek ücret indeksi 1954 yılında 100'den 1956 yılında 90'a düşer ve 1960 sonrasına kadar bu düzeyde kalır. Bunun gibi gene 1954 yılı indeksi 100 tabanı olarak alındığında, tekstil sanayii dalında 1956 indeksi 94, tütün sanayii dalında 1958 indeksi 83, maden sanayii dalında 1955 indeksi 92'dir. (235) Bunun yanı sıra kişi başına buğday tüketiminin 1951 yılında 166 kg'dan 1955 yılında 135 kg'a düştüğünü daha önce belirtmiştik. Memur maaşlarına gelince, yapılan zamlar 1948 ile 1958 arasında on yıl boyunca % 100'ü bulan fiyat artışlarını karşılamaktan uzaktır. Bu fiyat artışları 1957 yılında % 14, 1958 yılında ise % 13 ile

---

(233) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI, «L'évolution...»

(234) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»

(235) FİŞEK ,K. «Türkiye'de Kapitalizmin...»

doruğuna ulaşır. (236) Enflasyon her türlü yoldan hızlanır. 1950 ile 1954 yılları arasında % 111.5 oranında artmış olan para hacmi, 1954 yılından 1958'e kadar da % 120'lik bir artış gösterir. Bu artışların tedavüldeki para miktarına yansıması ise ilki için % 53.2, ikincisi için de % 121.3'tür. (237) En sonunda ise bütçe açığı, toplam gelirin 1/3'üne erişir.

Böyle bir durum karşısında Türk hükümeti, girdiği dar boğazdan kurtulmak ve ekonomiye hız vermek amacıyla yeni bir yardım alabilmek ve yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için mümkün olan her türlü teminatı sunmaya hazırdı.

1950-1960 on yılının ortalarına doğru ülkenin ekonomik durumunu şöylece özetleyebiliriz. O dönemde tarım alanında uygulanan üretim sistemiyle kendi halkını beslemekten aciz duruma düşen Türkiye, en başta bir gıda yardımına muhtaçtı. Sonra da kamu borçlarını ödeyebilmek, yalnız O.E.E.C. ülkelerine olan kısmı 162.5 milyon dolara varan ticari borçlardan kurtulabilmek ve nihayet bütün ekonomik sektörlerdeki kalkınma için zorunlu teçhizat ve hammaddeleri ithal edebilmek için miktarı gitgide artan bir dövize ihtiyacı vardı. Bunların yanı sıra, içteki yeniden yatırım imkânlarının son derece sınırlı olması yüzünden çıkmaza giren ekonomiye hamle yaptırabilmek için yabancı sermayenin de ülkeye çekilmesi gerekmekteydi.

Emperyalist ülkeler, en başta da ABD, bu talepler karşısında, Türkiye'ye yapılacak bir gıda yardımından yana bir tutum takındılar. Böyle bir yardım ABD'ye, elindeki gıda rezervlerini bu yolda kullanarak Türkiye'yi doğrudan doğruya kendine bağımlı bir ülke durumuna getirme imkânını sağlamaktaydı. Bu ülkeler, aynı şekilde Türkiye'ye, önemli stratejik konumunun gerektirdiği ekonomik yardımın sürmesinden de yanaydılar. Ama Türkiye'ye yabancı sermaye yatırımı yapılması konusuna ge-

---

(236) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»
(237) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»

lince, bu ülkeler daha çok da bu ülkelerdeki özel sektörler, kararsızlık içindeydiler. Ülkenin ekonomik ve mali durumu bunlara, yapacakları yatırımın güvenliği ve selameti açısından fazla düzensiz, fazla karışık gelmekteydi. Bu yolda yeterli teminatların istenmesi ve bunların elde edilmesi için yapılan müdahaleler, bu dönemin mahiyetini belirler. Bir başka deyişle, bu dönemde emperyalizmin Türkiye'de ikinci bir hamleye hazırlandığını söyleyebiliriz.

A — Sanayi Sektörünün Evrimi

Bu dönem sırasında Türkiye hükümetinin aldığı ilk tedbirlerden biri 18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu çıkarmak olmuştur. Bu tedbir, Türkiye'de sanayii harekete geçirmek ve teşvik etmek amacını taşıyordu.

1950 yılında iktidara gelen ve 1954 yılı seçimlerinde durumunu daha da pekiştiren DP, daha önce de gördüğümüz gibi, köken olarak büyük arazi sahipleriyle büyük şehir burjuvazisi arasındaki bir ittifaktan doğmuştu. 1947-1953 yılları arasında uygulanan kalkınma programı, yani zirai üretimin artmasıyla dış ticaretin serbestleştirilmesi, her iki müttefike elde edilen kazançları bölüşmek ve aralarındaki anlaşmayı sürdürmek imkânını sağlamaktaydı. Dağıtılan krediler bu iki sosyal kesim arasında hemen hemen eşitlik ilkesine uyularak bölüştürülmekteydi. O dönemdeki güdülen ekonomik amaçlar gözönüne alınınca besbelli ki, şehir burjuvazisinin payına düşen kredilerin hemen hepsi de ticaret sektörüne gitmekteydi. Bu sektör 1950 yılında, Merkez Bankası'nın verdiği krediler dışında, toplam kredinin % 52'sini almaktaydı. Aynı yılda inşaat sektörünün aldığı kredi oranı % 3.1, sanayi sektörünün aldığı kredi oranı ise % 0'dır. 1955 yılında bu üç sektörün aldığı kredi oranları, aynı sırayla % 46.8, % 6.9 ve % 2.7'ydi. (238) Sanayi sektörü, gümrük duvar-

(238) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»

larının olmaması ve ithalât alanında ustalıkla sürdürülen dolapların bıraktığı fahiş kârlar yüzünden herhangi bir rekabete girecek güçte değildi.

1950 yılında Türkiye'de 9'dan fazla ücretli işçi çalıştıran sanayi kuruluşlarının sayısı 822'ydi. Bunların 712'si yani % 85'i özel sektöre, 110'u yani % 15'i de kamu sektörüne aitti. (239) Ama iktisadi devlet teşekkülleri adını taşıyan ve toplam sanayi işletmelerinin sayı olarak % 15'ini kapsayan bu kamu sektörü, gene 1950 yılında sanayide çalışan işçilerin % 46'sını kendi bağrında toplamakta, katma değerin % 58'ini ve sabit sermaye yatırımlarının % 54'ünü gerçekleştirmekteydi. (240) Demek ki, kamu sektörüne ait işletmeler yalnız ekonomik güç olarak değil, verimlilik açısından da özel sektörden üstündü. Özel sektöre gelince, daha 1930 yıllarından beri kamu sektörünün başlattığı iş alanlarından sebeplenmeye, kamu sektörü işletmeleri tarafından yaratılan fiili tekellerden yararlanmaya ve çeşitli yollarla doğrudan doğruya kamu sektöründe sağlanan kârlardan pay koparmaya alışıktı. Mutlak liberalizmin baş savunucusu olan DP, henüz muhalefette iken İktisadi Devlet Teşekkülleri'ni açık arttırmayla satışa çıkaracağını vaat ediyordu. Ama iktidara gelince, İktisadi Devlet Teşekküllerinin ne ekonomik güçten yoksun bir bürokrasinin, ne de soyut bir kavram olarak «halk»ın hizmetinde bulunduğunu; bunların varlığının devlet maliyesi aracılığıyla burjuvaziyi güçlendirmede zorunlu bir şart olduğunu hatırlayabildi. Böylece on yıllık DP iktidarı boyunca İktisadi Devlet Teşekkülleri sadece elde tutulmakla kalınmayıp, hem sayıları iki katına çıkarıldı (1950 yılında bu sayı 110 iken 1960 yılında 215 olur) hem de güçleri korundu. 1964 yılında İktisadi Devlet Teşekkülleri sayı olarak, büyük işletmelerin, yani 9'dan fazla işçi çalıştıran işletmelerin ancak % 7.9'unu oluşturur-

(239) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Sanayi ve İşyeri Sayımı, İmalât Sanayii 1964», Ankara, 1968.

(240) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI, «L'évolution...»

ken sanayideki toplam ücretlerin % 51.1'ini ödemekte ve sanayide kullanılan elektriğin % 60.8'ini tüketmekteydi. (241) Aynı zamanda bu kuruluşlar ülke ekonomisi için gerekli ama az kârlı alanlarda özelleşmişler ve özel kişilerin ancak kâr olduğu vakit pay aldıkları bir biçimde sokulmuşlardı.

1950 yılında Türkiye sanayi sektörünün ikinci özelliği küçük sanayinin üstünlüğüydü. Aynı yıl, sanayi sektöründe kullanılan işgücünün % 54'ü 10'dan daha az işçi çalıştıran işletmelere aitti. Bu küçük işletmelerin % 63'ü ise aile işletmesi özelliği taşıyordu. (242)

Aynı dönemde sanayi sektörünün üçüncü özelliği de, büyük işletmelerin % 80 ile % 85'inin tüketim malı imalâtında bulunmasıydı. Bütün sınai işletmelerin % 38.2'sinin ürettikleri tüketim malları, ülkedeki tarım ürünlerine bağlı olan gıda, içki ve tütün sanayii dallarını oluşturuyordu. Bu işletmelerin % 23.5'i de aynı şekilde tekstil ve giyim sanayii alanındaydı. (243)

İşletmelerin sayısı ile ilgili bu rakamlar sağlanan üretim hacmiyle de uygun düşmektedir. 1950 yılında toplam sınai üretimin cari fiyatlar üzerinden % 59.5'ini gıda maddeleri, alkollü içkiler ve tütün mamulleri meydana getirir. (244) Aynı şekilde nihai maddelerin gayrısafi değeri, ekonomik kullanım kategorileri olarak, şu dağılımı gösterir (245):

Ara Mallar	% 32	
Nihai Ürünler	% 68	
a — Tüketim Malları		% 64
b — Üretim Malları		% 4

1950 ile 1954 yılları arasında büyük işletmelerin sayısı 712'den 1.268'e ulaşır. Bu artış asıl tekstil sanayii ile

(241) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Sanayi ve İşyerleri...»
(242) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI «L'évolution...»
(243) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Sanayi ve İşyerleri...»
(244) KAZGAN, G. «Ortak Pazar...»
(245) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI, «L'évolution...»

gıda, içki, tütün mamulleri dallarıyla ilgilidir. 1950 ile 1954 yılları arasında kurulan yeni işletmelerin 169'u yani % 30.4'ü tekstil sanayii dalında, 152'si yani % 27.3'ü de gıda-içki-tütün mamulleri dallarındadır. Bunun yanı sıra ilâç fabrikalarına bağlı olarak kimya sanayiinde ve inşaata bağlı olarak da çimento sanayiinde büyük ilerleme görülür. (246) Tabii bu iki daldaki gelişmenin temelinde ilâç fiyatlarındaki aşırı kâr oranıyla, inşaat alanındaki spekülasyon imkânları yatmaktadır. 1954 yılında sanayi dallarına göre katma değer ve kullanılan işçi sayısı oranı şu dağılımı gösterir (247):

	Katma Değer Oranı	Kullanılan İşçi Oranı
Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	37.1	35.0
Dokuma Sanayii	33.4	33.0
Kimya, Petrol, Kömür	4.6	6.5
Çimento, Cam, Seramik	4.6	5.0
Maden Sanayii	9.6	10.0

Öte yandan sanayi ve inşaat indeksi birlikte ele alındığında, 1950 yılındaki rakamlar 100 tabanı olmak şartıyla, 1953 yılında tarım indeksinin gerisinde kalır. (248) İmalât sanayiine gelince aynı tarihte GSMH'nın sadece % 11'ini meydana getirir. (249)

B — Yabancı Sermaye

18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu pek çok şey vaat etmesine rağmen 1960 yılına kada çok az sermaye getirdi.

(246) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Sanayi ve İşyerleri...»
(247) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI, «L'évolution...»
(248) O.E.C.D. «Le developpement de l'agriculture...»
(249) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»

Yıllar	İzni Çıkan Yatırımlar	Gerçekleşen Yatırımlar
1951/53	47.158.000 TL.	25.713.000 TL.
1954	103.440.000 »	45.874.000 »
1955	48.968.000 »	20.641.000 »
1956	66.954.000 »	9.005.000 »
1957	42.895.000 »	2.509.000 »
1958	57.693.000 »	3.032.000 »
1959	69.474.000 »	5.581.000 »
1960	48.926.000 »	263.000 » (250)

Bu tabloda da görüldüğü gibi gerçekleşen yatırımlar hükümetçe onaylanan yatırım taleplerinin pek çok altında kalmıştır. Ayrıca ülkeye giren sermayenin de ancak % 18'inin nakit para niteliğinde olduğunu geri kalan kısmının ise mal (% 73.7) veya patent hakkı (% 8.5) niteliğinde bulunduğunu eklemek gerekir. (251)

Ama Türkiye'nin kendine çekebildiği yabancı sermayenin azlığı, bunların büyük kârlar sağlamasını engellemez. 1951 yılında % 71'i yabancı kaynaklı olmak üzere 1 milyon 400 bin Türk Liralık sermaye ile kurulan E.P. Squibb-Sons İlâç Fabrikası resmi olarak 1955 yılında 2 milyon 700 bin Türk Lirası, 1956 yılında 6 milyon 300 bin Türk Lirası ve 1957 yılında 3 milyon 700 bin Türk Lirası kâr göstermekteydi. Bu kuruluşun 1962 yılında zincirleme kâr tutarı 25 milyon 600 bin Türk Lirasını buluyordu. Philips firması 1955 yılında % 99'u yabancı kaynaklı olmak üzere 46 milyon Türk Liralık sermaye ile bir elektronik cihazlar fabrikası kurmuştu. Fabrikanın 1962 yılına kadar sağladığı zincirleme kâr tutarı, 25 milyon 600 bin Türk Lirası olup bunun 13 milyon 900 bin Türk Lirası sadece 1962 yılında sağlanmıştı. Ama bütün bunlar 1952 yılında % 80'i yabancı kaynaklı olmak üzere 5 milyon

(250) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»
(251) BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı...»

Türk Liralık bir sermaye ile bir margarin fabrikası kuran Unilever firmasının sağladığı kârın altında kalır. Fabrikanın her yıl gösterdiği kâr miktarları aşağıdaki şekildedir:

1954	7.7 Milyon TL.	1958	22.6 Milyon TL.
1955	10.4 »	1959	16.6 »
1956	13.2 »	1961	16.3 »
1957	15.4 »	1962	21.0 »

Demek oluyor ki bu işletmenin 1962 yılına kadar sağladığı zincirleme kâr miktarı 141 milyon 620 bin Türk Lirasıdır. (252)

Bu rakamlar, bütünü içinde, sağlanan kârlardan yurt dışına çıkan miktarların yatırılan meblâğlara oranla yıldan yıla artan yüzdelerini de açığa vururlar (253):

1953	% 0.6	1957	% 185.0
1954	% 1.0	1958	% 208.6
1955	% 4.0	1959	% 170.0
1956	% 20.8	1960	% 143.7

Bu da yurt dışına çıkarılan para olarak 24 milyon Türk Lirasından biraz daha fazla bir meblağı ifade eder. Oysa aynı dönem içinde döviz olarak ülkeye giren sermaye miktarı toplam 20 milyon 300 bin Türk Lirasıdır. Dolayısıyla bütün bu işlemlerin sonunda Türkiye'nin ödemeler dengesinde 3.7 milyon Türk Liralık ek bir «gedik» açılmış olmaktadır.

Özetleyecek olursak ülkedeki ekonomik evrimi, 18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu değil ithalâttaki kısıtlamalar etkileyecektir.

---

(252) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni...»

(253) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

C — Sanayide Hamle

1953 yılında Türkiye'nin ihracatı 396 milyon 100 bin Türk Lirasıydı. Bu rakam 1958 yılında 247 milyon dolara kadar düştükten sonra ancak 1964 yılında aşılabilecektir. Bunun sonucu ithalatta bir kısıtlamaya gitmek olur. 1952 yılında 556 milyon dolarla en üst düzeyine ulaşan ithalat, 1958 yılında 315 milyon dolara kadar iner ve ancak 1963 yılında 1952 yılındaki düzeyini aşar. (254) Dış ticaret hacmi 1953 yılında GSMH'nın % 15.5'ine ulaşırken bu oran 1958 yılında % 4.1'e düşer. 1951-1953 yılları arasında kişi başına yıllık ortalama ithalât 22.1 dolar iken, 1961-1963 yılları arasında 20.5 dolar olur. Avrupa İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı (Organisation for Economic Cooperation and Development - OECD) na göre Türkiye dünyada kişi başına dış ticaret hacminin en düşük olduğu ülkelerden biridir. (255)

İthalâttaki bu kısıtlama çeşitli madde ve mamuller arasında şöyle bir dağılım gösterir (256):

	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
İnşaat Malzemesi	16,0	15,6	18,1	13,6	12,0	8,6	7,7	7,3
Makina ve Teçhizat	36,0	37,4	36,2	44,6	31,5	34,7	37,9	44,8
Hammaddeler	28,2	27,4	31,1	30,7	44,2	44,5	44,2	38,3
Tüketim Maddeleri	19,8	19,6	14,6	11,1	12,3	12,2	10,1	9,6

Demek ki esas olarak tüketim maddelerinde ve inşaat malzemesinde hızlı bir düşüş hammaddelerde ise çok önemli bir artış söz konusudur. Tüketim maddeleri arasında ise en büyük düşüş, gündelik tüketim ihtiyacını karşı-

(254) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»

(255) O.E.C.D. «Principaux indicateurs économiques, statistiques retrospectives 1959-1969» (1959-1969 yılları arasında istatistiklere göre başlıca ekonomik göstergeler), Paris 1970.

(256) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»

layan mamul maddelerde görülür. (257) 1953 ile 1958 yılları arasında tüketim maddeleri ithalâtının 1/3 oranında düşmesi karaborsanın yüzünü güldürür ve dükkânların, satış mağazalarının önünde ardı arkası gelmeyen kuyruklar bu dönemde Türkiye'de herkesin alıştığı olaylar arasına girer.

Bu evrim sanayi sektörü için hem bazı imkânlar, hem de bazı tehlikeler getirir. Nispeten artan hammadde ithalâtı işletmelerin çalışmasına izin verirken tüketim maddelerinin azlığı da tekel durumları ve büyük çapta kâr imkânları yaratır. 1950 ile 1960 arasındaki on yıllık dönemin ortalarına doğru makine ithalâtındaki esas ağırlık tarım makinelerine ayrılmıştır. İthal edilen makine ve teçhizat içinde, tarım makinelerinin payı 1952 ile 1955 yılları arasında % 33.8'den % 15.2'ye düşerken, imalât sanayiine yönelik makinelerin payı da % 20.1'den % 30.1'e yükselir. (258) Geriye inşaat malzemesi ve özellikle de çimento ithalindeki azalma kalır. Ama yerli üretim bu açığı kapatma yollarını aramaktadır. Türkiye'de 1956 yılında 972 bin ton olan çimento üretimi 1960 yılında 2 milyon 038 bin tona yükselir. (259)

Bu durum sanayi işletmelerinin artmasını teşvik eder. 1955 ile 1959 yılları arasında 784 yeni işletme kurulur. Bu rakam, 1950 yılından önce ülkede mevcut toplam sınai işletme sayısından daha yüksektir. Ülke sanayiinin bu yeni dokusu içinde beslenme, alkollü içkiler, tütün mamulleri ve tekstil dalları % 52.7 ile hâlâ üstünlüğünü sürdürmektedir. Ama bunun yanı sıra kauçuğa dayalı sanayi dallarında, ilâç sanayiinde ve çeşitli madeni eşya sanayiinde de aynı şekilde bir artma söz konusudur. Bütün bu dallar, işlenmiş madde içinde hammadde payı çok büyük, işlenme sürecinin ise kolay olduğu sanayi dallarıdır.

---

(257) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI, «L'évolution...»
(258) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI, «L'évolution...»
(259) O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie» (Ekonomik İncelemeler: Türkiye), Paris, 1961.

Hatta ilâç sanayiinde görüldüğü gibi, bazen bu imalât bir ambalajlama işleminden başka bir şey değildir. 1954 yılından sonra ithalât, hammaddelere öncelik tanıyan kotalar halinde yapılmaya başlanınca ithalât-ihracat firmaları, ithalâta ayrılan dövizin daha büyük bir kısmından yararlanabilmek amacıyla yeni sınai işletmeler kurarlar.

Ama üretimin artışı sanayi işletmelerinin artışıyla aynı oranda olmaz. Sanayi alanındaki GSMH, 1961 yılındaki sabit fiyatlar üzerinden ifade edildiğinde, 1950 ile 1960 yılları arasında aşağıdaki şekilde bir artış gösterir (260):

	Yıllık Ortalama	
	1950 - 53	% 13.8
	1953 - 54	% 4.8
	1954 - 55	% 4.6
	1955 - 56	% 5.8
	1956 - 57	% 7.2
	1957 - 58	% 7.0
	1958 - 59	% 5.0
	1959 - 60	% 0.0
Toplam	1950 - 60	% 97.3

Öyle görülüyor ki ülkedeki egemen ekonomik faaliyet olan tarımın evrimi, dolaylı veya doğrudan tarım sektörüne bağlı olan sanayiin evrimini etkilemektedir. Sanayi sektöründe görülen hızlı gelişme tarımdaki gelişmeyle ilişkilidir. Daha sonra ise işletme sayısındaki artmaya ve hammadde ithalâtını kolaylaştırmak yolunda alınan tedbirlere rağmen sınai üretimdeki artış yüzdesi daha düşük olacaktır. 1950 ile 1960 yılları arasında sanayi sektörü tarım sektörüne oranla iki kat hızlı gelişmiş (% 47.2'ye

(260) O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie» 1963 ve O.E.C.D. «Comptes nationaux des pays de l'O.E.C.D.» (O.E.C.D. Ülkelerinin Denge Hesapları), Paris, 1971.

karşılık % 97.3) olsa bile, bu sektörün GSMH içindeki payı ancak % 21.7'den % 22.3'e yükselir.

Dolayısıyla tarım sektörü Türkiye ekonomisinin işletici unsuru olarak kalmaya devam eder. Gerçi 1950 ile 1960 yılları arasında kalan 10 yıllık dilimin ilk başlarında denenen tarım yoluyla kalkınma gibi açıklıkla belirlenmemiş ve adı konulmamış olsa bile, aynı on yılın ikinci yarısında girişilen sanayileşme teşebbüsü de aynı sebep yüzünden başarısızlığa uğrar. Bu sebep, mevcut sosyo ekonomik yapılara dayandırılarak yabancı yatırımla hızlı bir kalkınmayı yaratmanın imkânsızlığıdır. 18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan sonra onca umut bağlanan yabancı sermayelerin 1960 yılına kadar getirdiğinden fazlasını döviz olarak ülke dışına kaçırdığını daha önce görmüştük. Öte yandan ithalât kotalarının yarattığı tekel durumları ve piyasadaki tüketim malları azlığının yarattığı karaborsa imkânları yerli sermayelerin sanayi yatırımlarına duyduğu ilgiyi asgariye indirir. 1955 ile 1960 yılları arasındaki dönemde sanayi sektörünün GSMH'daki payında görülen son derece yetersiz artışın yanı sıra tarım sektörünün GSMH'daki payında çok büyük bir düşüşe tanık oluruz. Aradaki fark hizmet sektörünün yararına işler (261):

	1950	1953	1955	1960
TARIM				
İndeks: 1950 = 100	100	141	123	152
G.S.M.H. Yüzdesi	48.9	49.5	44.5	42.8
İMALAT SANAYİİ ve İNŞAAT				
İndeks: 1950 = 100	100	140	143	178
G.S.M.H. Yüzdesi	21.7	21.9	23.0	22.3
DİĞER SEKTÖRLER				
İndeks: 1950 = 100	100	135	150	206
G.S.M.H. Yüzdesi	29.4	28.6	32.5	34.9

(261) O.E.C.D. «Le developpement de l'agriculture...»

1950'den 1953 yılına kadar aldığı yardım ve kredilerin miktarı dolayısıyla en kazançlı sektör tarım sektörüdür. Bu durum büyük arazi sahiplerinin zenginleşmesi sonucunu doğurur. Ama 1953 yılından sonra dünya piyasasında tarım ürünleri fiyatları hızla düşünce, hükümet desteğini azaltır ve tarım kredilerinde büyük bir azalma görülür. Durum böyle olunca tarım sektöründe birikmiş olan servetler hizmet sektörüne kayar. Konuyla ilgili olarak başvurulacak rakamların yapacağı tek şey, bu apaçık gözlemi pekiştirmekten ibarettir. (262)

D — Emperyalizmle İlişkiler

Ülkede kapitalist yapıların ortaya konmasında yerli burjuvazinin içine düştüğü hantallık emperyalizme, dozu gitgide artan bir müdahalenin yeni gerekçelerini vermekten başta bir işe yaramaz. 18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu bu müdahalenin sadece bir aracıdır ve emperyalizm 1960 yıllarına kadar böyle bir aracı fazlaca kullanmaktan yana gözükmemişse bu daha başka tavizler de koparabilmek ve yatıracağı sermayelerin verimliliği açısından en iyi şartları yaratabilmek içindir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun çıkışından iki ay sonra, 7 Mart 1954 günü Petrol Kanunu meclisten geçer. 1950'yi izleyen ilk yıllarda Anadolu'nun güney doğusunda işletilmeye elverişli ilk petrol yatakları bulunmuştur ve emperyalizm bunların tekelini kendi üzerine almak için sabırsızlanmaktadır. Yeni çıkan kanuna göre, Türk devleti petrolün aranmasına ve işletilmesine doğrudan doğruya katılmaktan vazgeçmektedir. Böylece Türk kamu sermayesi, bu yolla devletten kredi koparacak olan özel kişilerin de katılmasıyla anonim şirketler kurmak zorunda kalmaktadır. Üstelik Türk şirketleri Türk devleti ve kanunları karşısında mesela bir Shell'le veya Mobil'le aynı hukuki durumda bulunmaktadır. Bu husus çıkan ka-

(262) Bkz. AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni» ve KIRAY, M.B. «Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası», Ankara, 1964.

nunun en önemli yanıdır. Kanuna göre her şirkete 8 arama izni verilmektedir. Bu da şu anlama gelmektedir: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) adıyla kurulan tek Türk şirketinin sadece 8 arama yapma hakkı olurken, takma adlar altında çeşitli şirketler kurabilecek olan yabancı sermaye grupları bu haktan gönüllerinin istediği kadar yararlanabileceklerdir.

Dünya petrol üretiminin, tüketimi rahat rahat aştığı 1957 yılında, Petrol Kanunu'na yapılan eklerle yabancı şirketlere Türkiye'de petrol rafinerileri açma izni verilir. Yabancı şirketler, diğer ülkelerle petrol çıkarma şartları elverişli durumda kaldığı sürece Türkiye'deki petrol yataklarını işletmeye açılacak şekle getirmenin ek masraflarından kaçınırlar. Ne var ki bu yatakları gene kendi denetimlerinde tutmaya devam ederler ve öte yandan da arıtmak ve Türkiye'de satmak üzere, tekel fiyatları üzerinden Türkiye'ye ham petrol ithal ederler. Bu petrolün Türkiye'ye ithal fiyatı dünya pazarındaki fiyatların % 30 ile % 35 üstündedir. (263) 1956 yılında Türkiye'deki ham petrol üretimi 306 bin tonken 1957 yılında 298 bin tona düşer ve ancak 1961 yılında 400 bin tonu aşar. 1970 yıllarına yaklaşılıp da, geleneksel petrol üreticisi ülkeler taleplerini arttırınca Türkiye'deki petrol üretiminin hacmi de hızla artar (1969 yılında 3 milyon 600 bin ton). (264)

Yabancı sermaye Petrol Kanunu ile sunulan imkânlara çok daha fazla iltifat etmişti. 7 Mart 1954 tarihli bu kanun çerçevesi içinde izin verilen toplam yatırımlar 1963 yılında 1 milyar 533 milyon Türk Lirasını bulurken, gene aynı tarihte, 18 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na uygun olarak Türkiye'ye giren yabancı sermaye tutarı 325 milyon Türk Lirasında kalmaktadır. Ayrıca A.B.D. sermayesinin petrolle ilgili yatırımlardaki payı % 70'e çıkarken, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu

(263) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

(264) O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie» Çeşitli Yıllar.

ile ilgili alanlara yapılan yatırımlarda bu oran % 40.6'dır. (265)

Bu ekonomik tavizlerin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, kamuoyunca pek de iyi bilinmeyen bir dizi anlaşmayla NATO'ya, daha da önemlisi doğrudan doğruya A.B.D.'ye bağlanır. 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra, bu kuruluşu coğrafi olarak Güney Doğu Asya Paktı'na (South East Asia Treaty Organisation SEATO) bağlamak ve İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndan çekilmesiyle doğan boşluğu doldurmak amacıyla yeni bir «savunma» paktı kurulur. 1955 yılı şubat ayında Bağdat Paktı adıyla Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında kurulan bu pakt 1958 yılında Irak'taki rejimin düşüşünden sonra «Central Eastern Nations Treaty Organisation» (CENTO) adını alacaktır. Türkiye hem S.S.C.B.'yle Ortadoğu ve Akdeniz arasında bir set, hem de NATO paktıyla Asya'daki paktlar arasında bir ilişki noktası olarak kilit bir mevkide bulunmaktadır. İktidarda bulunan hükümet ise bu konumdan yararlanarak sürekli bir ekonomik yardım sağlamayı ve hatta Ortadoğu'da siyasal üstünlük kurmayı ummaktadır. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde Ortadoğu'da emperyalizmin, Birleşmiş Milletler'i kullanarak olduğu kadar başka yollarla da giriştiği her türlü işleme diplomatik onayını vermekle kalmayacak, başta bulunan hükümeti vasıtasıyla 1958 yılı temmuz ayında, Irak'da kurulan yeni rejime karşı askeri müdahalede bulunulmasını da teklif edecektir. Gene aynı yıl içinde Lübnan'a müdahalede bulunan A.B.D. kuvvetleri Türkiye'deki Amerikan üslerinden harekete geçecek ve 1960 yılı Mayıs ayında Sovyetler'in ele geçirdiği U-2 Amerikan casus uçağı gene bu üslerden kalkacaktır.

A.B.D. ve diğer emperyalist ülkeler bu nimetler karşısında hem gıda yardımı hem de ekonomik alanda yardım yapmaya razı olurlar. Kaldı ki bu yardımlar, Türkiye'yi egemenlik altına almak sürecinin zorunlu kıldığı şartlardır.

---

(265) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»

Türkiye'ye gıda yardımı esas olarak A.B.D.'deki tarım ürünleri fazlasıyla ilgili P.L. 480 sayılı kanun çerçevesinde yapılır. Bu yardım 1955 yılında başlar ve 1960 yılına kadar, en çoğu buğday olmak üzere, 238 milyon 200 bin dolarlık bir tutara varır. Bu borcun diğer bütün borçlardan farklı olan özelliği, Türk Lirası olarak ödenmesidir. Türk hükümeti Merkez Bankası'nda A.B.D. hükümeti adına bir hesap açar ve borcun yıllık taksitlerini bu hesaba yatırır. Merkez Bankası'nda biriken bu meblağ, ABD'nin Türkiye'deki her türlü giderini, ülkeye döviz sokmadan karşılamasına imkân verir. Bir süre sonra bu meblağlar, Amerikalıların o gün için Türkiye'deki giderlerini aşar bir duruma gelinme, ülkedeki Amerikan işletmelerine mali kaynak olarak kullanılır. İşte Cowley Fonları diye isimlendirilen fon ortaya böyle çıkmıştır.

Bu fonlar, Türkiye'ye yapılan gıda yardımı karşılığı olarak Merkez Bankası'na yatırılan meblağların % 20'sinin, kuruluş sermayelerinin en az % 20'si Amerikalılara ait olmak ve imalâtı A.B.D.'ye ihraç edilmemek şartıyla, Türkiye'de kurulan işletmelere mali kaynak olarak verilmesini öngörmektedir. (266) Cowley Fonları çerçevesi içinde kredi verilmesi işi 1959 yılında başlar ve 1966 yılına kadar bu fonlar yoluyla sağlanan 489 milyon Türk Lirası 24 Amerikan şirketi tarafından kullanılır. (267)

Gıda yardımı yanı sıra, Marshall Planı çerçevesi içindeki Amerikan askeri yardımı, diğer çeşitli borçlanmalar ve uluslararası ekonomik kuruluşlarca tanınan özel çekme hakları büyük bir hızla artmaya devam eder.

S. 219'daki tablo Türkiye'nin 1955'den 1960 yılına kadar borç olarak aldığı meblağların tutarını, borç veren ülke ve kuruluşları da göstererek belirtmektedir.

---

(266) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

(267) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

1955 - 1960 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'YE YAPILAN DIŞ YARDIM

KAYNAK :	DOĞRUDAN DOĞRUYA A.B.D.'DEN ALINAN YARDIM									DİĞER ÜLKELER VE KURULUŞLAR					
	ASKERİ YARDIM (Harcamalı Plan)														
Yıllar	Bibe	Genel Toplama Göre Bibe Yüzdesi	Krediler Milyon Dolar	Toplam Genel Toplama Göre Yüzde Olarak	TARIM FAZLASI Milyon Dolar	U. S. İmport - Export Bank Milyon Dolar	BORÇ İNDİRİMİ (**)	KALKINMA FONU (***)	TOPLAM (Genel Toplama Göre Yüzde Olarak)	Uluslararası Para Fonu Özel Çekme Hakları (M. Dolar)	BATI ALMANYA (M. Dolar)	DİĞER ÖZEL ÇEKME HAKLARI	O.E.C.C. (M. Dolar)	AVRUPA GİRİŞİMLER BİRLİĞİ (M. Dolar)	GENEL TOPLAM
1955	55	53.01	20.0	73.36	22.9	6.8	—	—	100.26	—	—	—	—	—	102.3
1956	55	52.88	25.0	76.84	15.1	—	—	—	91.25	—	—	0.0	—	—	100.1
1957	56	31.86	25.0	56.34	62.3	10.3	—	—	72.17	11.5	—	—	—	—	172.0
1958	70	30.90	—	29.80	52.0 + 11.5	37.5	—	37.5	69.37	26.0	—	—	73.0	25.0	234.0
1959	100	46.20	—	46.20	34.7	—	44.0	—	61.91	—	—	30.6	—	—	207.5
1960	80	47.93	—	47.93	25.0	3.7	—	6.0	74.73	—	37.0	5.3	—	—	166.9
TOPLAM	415	38.14	70.0	44.56	347.1	52.1	44.0	43.5	70.88	38.5	37.0	42.0	73.0	25.0	1067.0 (388)

(*) 1958 yılında yapılan anlaşmalar çerçevesinde verilen meblağlar.
(**) Genel Toplama sokulmamıştır.
(***) «Development Loan Funds : Bu kuruluş daha sonra AID (Agency for International Development — Uluslararası Kalkınma Ajansı) ismini aldı.

(268) Tablo aşağıdaki kaynaklara dayanılarak çıkarılmıştır: HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challange...» BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı...», KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...» ve O.E.C.D. «The Work of the conference on financial assistance to Turkey and on Turkish Debts» (**Türkiye'ye Yapılacak Mali Yardım ve Türkiye Borçları Hakkındaki Konferans Çalışmaları**), Paris, 1959.

Bu meblağların % 45.58'i askeri harcamalara gitmiş, % 22.7'si ise gıda yardımı şeklinde, ayni olarak alınmıştır. Bu durumda geriye 355 milyon 800 bin dolar kalmaktadır. Oysa aynı dönem içinde ülkenin ticari borçları 695 milyon dolara yükselmiştir. Bunların yanı sıra 1960 yılında toplam dış borçlar 1 milyar 138 milyon dolara yani aynı yıldaki GSMH'nın % 20.9'una, ödenecek dış borç müretteba tı (itfa bedeli ve faiz) ise 94 milyon dolara yani gene o yılın ihracatından sağlanan döviz gelirinin % 29'una ulaşmıştır. (269) Demek oluyor ki «dış yardım»; sorunu çözmekten uzak oluşu bir yana, tersine Türkiye'yi emperyalist ülkelerin ileri sürdükleri şartlara boyun eğmeye zorlamaktaydı.

Emperyalizmin Türkiye'den istediği ekonomik işlerini, yabancı sermayenin ülkeye korkusuzca ve azami kazanç şartlarıyla yerleşmesine imkân verecek bir biçimde yoluna koymasıdır. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin yabancı sermaye yararına hukuki yoldan aldığı tedbirler, ekonomik durum yeterince açıklığa kavuşmadıkça, bu sermayenin ülkeye gelmesi için yeterli bir şart olarak görülmemektedir.

Ekonomik düzensizlik sadece sermaye ve döviz eksikliğinden değil, asıl bu sermaye ve dövizlerin mevcut sosyo-ekonomik sistemin çerçevesi içinde israfından ileri gelmektedir.

Türk burjuva sınıfının egemen iki hizibi, bu israf sayesinde zenginleşirler. Büyük arazi sahipleri yoğun bir tarım düzeyine ulaşmak amacıyla ellerindeki topraklara yatırım yapmak yerine, gerek krediler ve gerekse tarım ürünleri fiyatlarının devlet tarafından dünya pazarı fiyatlarının üstünde bir düzeyde tutulması yoluyla devlet kasasından kendilerine kaynak sağlamayı tercih ederler. Merkez Bankası'nın Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verdiği açık krediler 1953 yılında bu banka tarafından dağıtılan toplam kredilerin % 34.9'unu teşkil ederken bu oran 1956 yı-

(269) BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı...»

lında % 14.9'a düşer. Ama 1959 yılında tekrar % 26.6'ya yükseldiğini görürüz. (270) Büyük ticaret burjuvazisine gelince, ithalât tekellerinin sağladığı kârlı dolaplarla yükünü tutmayı tercih eder ve sanayi yatırımlarını sadece hammadde ithalâtına bir bahane olarak kullanır. Ne var ki her iki kanat da kazançlarını aynı kaynaklardan sağlamaktadır. Bu kaynaklar devlet hazinesi, yabancı krediler veya dövizlerdir. Böyle olunca da aralarındaki çatışma kaçınılmaz hale gelir.

Daha 1954 yılı öncesinden itibaren karşılıklı yakınmalar hayli artmıştır. Ticaret burjuvazisi büyük arazi sahiplerinden başlıca üç konuda şikâyetçidir. Bu şikâyetlerin ilki, bunların vergi ödememeleridir. Cumhuriyetin kurucularının öşürü kaldırma konusundaki övgüye değer emekleri asıl büyük arazi sahiplerinin işine yaramıştır. Bunlar uygulamada hiç bir vasıtasız vergi ödememektedirler. Ticaret burjuvazisinin büyük arazi sahiplerine yönelttiği ikinci şikâyet konusu, ellerindeki topraklarda yoğun bir tarım uygulayarak ihracatın artmasına, bu yolla da ülkeye daha fazla döviz girmesine yardımcı olmamalarıdır. Üçüncü şikayet konusu da, büyük arazi sahiplerinin, tasarrufa hiç bir katkıları olmadığı halde, tarım ürünlerinin belli bir düzeyde tutulması yoluyla, devlet kredilerinden büyük bir payı kendilerine çekmeleridir. Buna karşılık ticaret burjuvazisinden de, ülkedeki üretimin bütünü içinde tarım alanındaki üretimin önemine ve bu üretime tanınan önceliğe rağmen, devlet tarafından verilen kredinin en büyük kısmını bu kesim ele geçirdiği için yakınılmaktadır.

Çatışma 1954 yılından sonra, büyük arazi sahipleri ürünlerini bizzat kendileri pazarlamak amacıyla ticaret alanına kaymaya başlayınca daha da keskinleşir. En ünlüsü Adana ve çevresindeki, pamuk ekimiyle uğraşan toprak ağalarına bağlı Akbank olmak üzere, büyük arazi sahiplerinin egemen olduğu yeni mali gruplar ortaya çıkar ve bunlar İş Bankası gibi geleneksel iş çevrelerine bağ-

(270) KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...»

lı kuruluşlarla rekabete girerler. Bu çatışma siyasal düzeyde çözülemez. Çünkü seçmenlerin ve hatta Büyük Millet Meclisi'ndeki sandalyelerin çok büyük bir kısmı büyük arazi sahiplerinin elindedir. Onun için yarış ve çatışma ekonomik ve mali alanda olur. Her iki taraf da dünya nimetlerinin en büyük kısmını kendi ellerine geçirmek ve korumak yollarını ararlar. Bu «başına buyruk» rekabet, yabancı sermayelerin pek de hoşuna gitmeyen bir hava yaratır. Son tahlilde devlet hazinesi yani kâğıt para emisyonu ile beslenen kredi dolapları dur durak bilmez bir hal alır. 1950 ile 1960 yılları arasında toplam kredi hacmi 2 milyon 032 bin Türk Lirasından 13 milyon 110 bin Türk Lirasına yükselerek tam 6,5 kat artar. (271) Buna paralel olarak para hacmi de aynı yıllar arasında 6 kat çoğalır. (272) Kamu sermayesiyle bir sürü özel banka kurulur. Bu bankalar tarafından dağılan kredilerin 2/3'ü geri ödenmediği için 1960 yılından sonra bunların bir kısmı iflâs bayrağını çekmek zorunda kalacaktır. Her araçtan, D.P.'nin yeni seçim sloganını gerçekleştirmek yolunda yararlanılır: «Her mahallede bir milyoner yaratacağız.» Bir ekonomik buhran öncesinin bu kendine has havası içinde her yıl yeni servetler doğar.

E — Ekonomik Buhran

Yıllardan beri için için devam eden buhran, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, büyük bir kısmı O.E.E.C. ülkelerine olmak üzere ticari borçlarının geri kalan kısmını ödeyemez duruma düşünce, açıktan açığa patlak verir. Bu durum 1958 yılında meydana gelir. Cumhuriyet Türkiyesi'nin borcunu ödeyemez hale düşmesi için, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1854 ilk istikrazından 1876 moratoryumuna (*) kadar katettiği zamanın yarısı yetecektir. Mars-

(271) KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...»

(272) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»

(*) Moratoryum: Borcunu ödeyemez durumda olduğunu ilân etme. (Ç.N.)

hall Planı'nın uygulanmaya başlamasından onbir yıl sonra Türkiye'nin kaderi artık emperyalizmin elinde bulunmaktadır.

1958 yılının mayıs ayında O.E.E.C. Konseyi, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti yetkilileri bir istikrarlaştırma programını uygulamaya sokmadıkları takdirde, Türkiye'ye yapılan yardımın durdurulmasına karar verir. Haziran ayı içinde Türkiye'ye bir heyet gönderilir ve programın esasları konur. Bu esaslar başlıca üç noktada toplanmaktadır:

- Türkiye ekonomisine zarar veren enflasyonist etkenlerin tasfiyesi,
- Ülkedeki kaynakların ıslahı,
- Ekonominin uzun vadeli ihtiyaçlarını ve ödemeler dengesinin sunduğu imkânları hesaba katan bir yatırım programının yapılması. (273)

Bu üç nokta şu talepleri içinde saklar; kredinin sınırlandırılması ve denetim altına alınması, tarım reformu, beş yıllık kalkınma planlarının yapılması. Böylece emperyalizm büyük arazi sahiplerine karşı büyük şehir burjuvazisiyle ittifaka girer. O.E.E.C. başıbozuk pazar rekabetinin denetim altına alınması, yabancı sermayenin güvenlik ve kârının taahhüt edilmesi amacıyla ticari kredi mekanizmasının düzeltilmesini teklif ediyor olsa bile, öte yandan tarım ürünleri fiyatlarını belli bir düzeyde tutmak şeklinde büyük arazi sahiplerine yapılan yardımların da önünü almak istemektedir. O.E.E.C. aynı şekilde büyük tarım arazilerinin yoğun tarım yapan kapitalist işletmelere dönüştürülerek tarım alanındaki yatırımların verimli kılınmasını öngörmektedir. Böylece, asıl, verimliliği az ve çok kere prekapitalist bir üretim tarzı üzerinde temellenmiş çok büyük yüzölçümlü mülklere zarar dokunacak olan bir toprak ve tarım reformu teklif eder. Nihayet, yatırımların tümünü denetim altında tutabilmek ve bunları emperyalizmin istekleri doğrultusunda yönlendirebilmek amacıyla örgüt, kendi uzmanları tarafından

(273) O.E.C.D. «The work of the Conference...»

hazırlanacak olan ve mali kaynaklar yoluyla kendi denetimine alacağı genel ekonomik planların yapılmasını teklif eder. Bütün bunlar, müteveffa Osmanlı Düyun-i Umumiye İdaresi'ne oranla daha gizli kapaklı ama daha etkili bir vesayete imkân verecektir.

Aslında tarımla kalkınma siyasetinin iflâsından beri çeşitli uluslararası kuruluşların yaptıkları yayınlarda bu yolda tavsiyelere rastlanmaktadır. Avrupa Konseyi'nin 1955 tarihli bir raporunda, Türkiye'deki tarım ürünleri fiyatlarının suni yoldan dünya pazarındaki fiyatların üzerinde bir düzeyde tutulmasından yakınılmakta ve daha sonraki bir bölümde de yabancı sermayeler için teminat istenmektedir. «Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin çözmek zorunda olduğu mesele, içteki mali durumu ve ödemeler dengesini, hem devlet hem de özel teşebbüs eliyle yapılacak yabancı sermaye yatırımlarını kendi ülkesine çekebilecek bir güven ortamını yaratmaya yetecek ölçüde bir istikrara kavuşturmasına dayanır.» (274).

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Teşkilâtı da bir tarım reformu teklif eder. İhracatın artması ve böylece de dış ticaretin girdiği çıkmazdan kurtulması için kısa vadede tek çare olarak tarım alanındaki üretimin artması öngörülmektedir. Emperyalizm her şeyden önce Türkiye'ye mal göndermeye devam edebilmek istemektedir ve bunun için de bu ülkenin bu malların bedelini ödeyebilecek bir alım gücüne sahip olması gerekmektedir.

O.E.E.C.'nin (1961 yılından sonra O.E.C.D.) yayınladığı yıllık raporlarda yapılan tahliller de aynı doğrultudadır: «1950 ile 1960 arasındaki on yıllık dönem boyunca ekilmeye elverişli olduğu halde işlenmeden bırakılan topraklar işlenmeye başlandı ve Türkiye büyük hacimde dış yardım aldı. Ama tarım alanındaki verimliliğin yükseltil-

---

(274) Avrupa Konseyi Danışma Meclisi, «Developpement économique de l'Europe méridionale. Rapport no 2. Turquie» (**Güney Avrupa'nın Ekonomik Kalkınması, Rapor 2 : Türkiye**). Strasbourg 1955.

mesi ve ihracatın teşviki için pek bir şey yapılmadı. Bu alandaki yatırımların büyük bir kısmı boşuna oldu. Dış borçlar büyük bir hızla arttı. Öyle ki Türkiye artık, sırtında ödemek zorunda olduğu hayli ağır bir borç taşıyan dünya ülkeleri arasında sayılmaktadır.» (275)

Ama emperyalizm, uzun vadedeki tedbirlerin uygulanmaya sokulmasından önce, Türk Lirasının dolara oranla % 265 oranında devalüasyonunu ister ve istediğini 1958 yılının ağustos ayında elde eder. Böylece doların değeri 2,80 Türk Lirasından 9 Türk Lirasına fırlar. Aslına bakacak olursak dolar o tarihte serbest piyasada bile yeni paritenin üstünde bir değerden işlem görmekteydi. Ama dış ticarette ve borçların ödenmesinde resmî parite esas alınıyordu. Bu devalüasyon, emperyalizme şu faydaları sağlar: Türk ürünlerinin ihraç fiyatını düşürür, doların 2.80 Türk Lirası yerine 9 Türk Lirasından işlem göreceği değer oynaması yüzünden yabancı yatırımların verimliliği artar ve Türk Lirası üzerinden işleme konan borçların ödenmesini kolaylaştırır. Bu borçlar 1960 yılında toplam borçların % 22.8'ini meydana getirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti açısından ise devalüasyon ihracata yeni imkânlar getirmez. Türkiye'nin ihracatı ta 1965'lere kadar hemen hemen aynı kalır. Buna karşılık devalüasyon, ithalât dengesini tamamen bozar. Çünkü ithalât, devalüasyon sebebiyle sadece nispî değer olarak değil, devalüasyondan sonra ticaret alanında dıştan kabul ettirilen yeni serbestleştirme tedbirleri yüzünden mutlak değer olarak da artar. 1958 yılında 882 milyon Türk Lirası olan ithalât 1961 yılında (devalüasyon dış ticarette etkisini 1960 yılından itibaren gösterir) 4 milyon 585 bin Türk Lirasına, 1963 yılında ise 6 milyon 216 bin Türk Lirasına yükselir. Dış ticaret açığı ise 1958 yılında 190 milyon Türk Lirasından 1963 yılında 2 milyar 903 milyon Türk Lirasına çıkar. (276) Dolar olarak hesaplandığında da gelişme aynı yöndedir.

---

(275) O.E.C.D. «Etudes Economiques : Turquie» Ağustos, 1964.
(276) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey the challenge...»

1958 yılında 315 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1961 yılında 509 milyon dolara, 1963 yılında ise 687 milyon dolara yükselir. Bu altüst oluş yalnız nicelik yönünden değil nitelik yönünden de kendini gösterir. İthalât düzenindeki denetim zayıflar zayıflamaz, ithalât hacmi içinde tüketim maddeleri oranı hemen artmaya başlar. Bunlar 1958 yılında ithalât hacminin % 12.2'sini meydana getirirken, bu oran 1961 yılında % 22.8'e 1963 yılında ise % 20.1'e yükselir. Buna karşılık hammaddelerin ithalât hacmi içindeki oranı 1959 yılında % 45'den 1961 yılında % 40.7'ye, 1963 yılında ise % 43'e düşer. (277) Devalüasyona bağlı olarak hammadde fiyatlarındaki artış, yerli üretimin maliyetini arttırır ve onu daha az ilgi çekici hale getirir. Dolayısıyla sınai üretim 1958 ile 1962 yılları arasında durgunlaşmışsa, bunun sebebini 1960 yılında yapılan askeri darbe hareketine kapitalistlerin gösterdiği dirençten çok, ithalâtın evriminde aramak gerekir. 1953 yılı indeksi 100 tabanı olarak alındığında, 1958 yılında 171'e, 1959 yılında 216'ya, 1960 başlarından itibaren 232'ye, 1963 yılı başında ise, 261'e fırlayan (278) bir geçinme indeksiyle, ithalâtçı-sanayiciler, alıcısının, hem de parasını ödeyecek maddi güçte alıcısının bulunduğuna emin oldukları lüks tüketim mallarını ithal edip pazarlamayı tercih ederler. Tahıllar bir tarafa bırakılırsa, 1959 ile 1963 yılları arasında ithal edilen tüketim malları içinde en belirli artış tekstil alanında olur. Bu alanda, yerli üretimdeki düzenli artışa rağmen, bu iki tarih arasında ithalât 20.4 milyon dolardan 43.3 milyon dolara yükselir. (279)

O.E.E.C., ön şart olarak ileri sürdüğü devalüasyon gerçekleşince, «üye bazı ülkeler tarafından Türkiye'ye verilecek kredilerin işleyişini belirlemek ve Türkiye'nin örgüte üye ülkelere olan borcunu taksitlerle ödeme şekli-

(277) O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie» Ağustos 1964.
(278) O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie» Temmuz 1961 ve Ağustos 1964.
(279) O.E.C.D. «Etudes Economiques...», Ağustos 1964.

ni genel kurallara bağlamak» (280) amacıyla bir konferans toplar. Konferansın 6 Mart 1959 günü aldığı karar, 1963 yılında kurulan bir «Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu» ile tamamlanır. Alacaklıları belli bir merkezde toplayan ve dağıtımını yapan bu konferans kararı Cumhuriyet döneminin «Muharrem Kararnamesi»ni teşkil eder. Böylece 1881 yılında olduğu gibi, Türk ekonomisi gene emperyalizmin kesin denetimi altına girmiştir ve bundan böyle daha hızlı bir sömürü safhasına geçilebilecektir. Ama yeni sömürü yapılarının ortaya çıktığı bu dönem, daha önce 1876-1881 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda da olduğu gibi, ülke içinde yaşanan ama garip bir şekilde emperyalist sömürünün evrimine bağlı olan siyasal olaylar tarafından belirlenecektir.

1959 yılında yapılan anlaşmalar çerçevesi içinde O.E.E.C.'ye bağlı ülkeler, Türkiye'ye 357 milyon dolarlık borç vermeyi kabul etmişlerdi. (281) Bu meblağın, 450 milyon dolarlık ticari borcun vadesi gelen ödemelerinin yapılmasında, O.E.E.C.'nin koyduğu bir diğer şart olan dış ticaretin serbestleştirilmesinde ve maliye ile kredi mekanizmasının düzene sokulmasında kullanılması gerekiyordu. Alınan bu borçla birlikte Hollandalı ekonomi uzmanı Profesör Tinbergen de ekonomik bir plan üzerinde yapılacak çalışmaları incelemek üzere Ankara'ya geliyordu.

IV — EKONOMİK BUHRANDAN SİYASAL BUHRANA (1958 - 1961)

A — Büyük Burjuvazinin Rolü

1960 yılının başından itibaren, sistemin iç çelişkilerinin emperyalizm tarafından arzulanan evrime ters düştüğü iyice anlaşılır hale gelmişti. Emperyalizm ülkedeki üretime doğrudan doğruya müdahalede bulunabilmek

(280) O.E.C.D. «The work of Conference...»
(281) Bkz. sayfa 1400'deki tablo.

için, kapitalist sömürü düzenine bir türlü ayak uyduramayan büyük arazi sahiplerine karşı, yerli ticaret ve sanayi burjuvazisini desteklemek ihtiyacını duymaktaydı. Oysa Türk toplumunun iki egemen kesimi arasındaki ittifak ve onun sonucu olarak ortaya çıkan parlamenter biçim, büyük arazi sahiplerine çok önemli siyasal bir kudret sağlamaktaydı. İş böyle olunca, daha 1959 anlaşmalarının yapılmasından itibaren, Türkiye'deki mevcut rejimle ne toprak ve tarım reformunun ne de ekonomik planların gerçekleşemeyeceği gün gibi açıktı. Doğrudan doğruya veya tarım ürünleri fiyatlarının belli bir düzeyde tutulması yoluyla büyük arazi sahiplerine sağlanan kredilerin verimsizliğini öne süren ve bunların azaltılmasını amaçlayan bir planın gerçekleşme şansı olamazdı. Tarım tersine, 1958 yılından itibaren Merkez Bankası tarafından tarım ürünleri fiyatlarının belli bir düzeyde tutulması için verilen krediler daha da artarak bankanın verdiği toplam kredilerin 1/4'ünü aşar hale gelir. (282)

Bunların yanı sıra kredi mekanizmasının genel durumunda bir düzelme olamamıştır. 1958 ile 1960 yılları arasında kredilerin toplam hacim artışında bir yavaşlama görülür. Ama bunların dağıtımı gene aynı başıbozukluk içinde yapılmaktadır. İki yıl içinde tedavüldeki para miktarı % 25, fiyat da % 29 artar. Bu durum karşısında O.E.C.D. şu gözlemde bulunur. «Dolayısıyla şurası açıkça görülmekteydi ki, 1958 yılı ağustos ayında başlatılmış olan istikrarlaştırma programı başlıca hedeflerine ulaşamamıştı. Bu hedefler ülke içinde ekonominin istikrara kavuşturulması ve Türkiye'nin, pek yerinde olarak hibe ve diğer uzun vadeli krediler halinde almaya devam etmeyi umabileceği dış yardımı hesaba katarak, ödemeler dengesinin yeniden düzene konulmasıydı. (...) İşte bütün bunlardan dolayı 1960 yılı başlarında, 1958 yılı istikrarlaştırma programının daha titiz bir şekilde uygulanmasının

---

(282) KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...»

acil bir mesele haline geldiği gitgide daha açıkça görülmekteydi.» (283)

27 Mayıs 1960 tarihli askeri hükümet darbesinin arifesinde durumun genel görünüşünü tamamlamak için, ticaret ve sanayi alanında, İş Bankası grubunu teşkil eden geleneksel iş çevreleriyle, tarım sektöründen gelen ve sanayi ve hizmet sektöründeki faaliyetlere yönelmiş olan sermaye grupları arasında doğan karşıtlığın da sözünü etmek gerekir. Bu son grubun en önemli temsilcisi Adana ve çevresi pamuk ekicilerinin bankası olan Akbank'tır. Bunun gibi, iktidardaki parti hiyerarşisinin tavanındaki kişilere sırtını dayayarak, ticari ve mali dolaplar çevirmek yoluyla sağlanmış yeni servetler, gene bu kişilerin desteğiyle geleneksel iş çevreleriyle rekabete giren mali ve ticari kuruluşlar meydana getirmekteydi. Kurucusu Celâl Bayar'ın muhalefet hareketinin başında bulunduğu 1946 yılında İş Bankası özel sektördeki banka girdilerinin % 48'ini gerçekleştirmekteydi. Aynı Celâl Bayar'ın rakipsiz Cumhurbaşkanı olarak bulunduğu 1957 yılında ise İş Bankası'nın, özel sektörün bütünü içindeki girdileri % 40 düşmüştü. Fakat işin daha garip tarafı, DP rejiminin başta gelen kişilerinin idama mahkûm olduğu, bizzat Celâl Bayar'ın da ancak ilerlemiş yaşı sayesinde son anda kendisine bahşedilen bir aftan yararlanarak darağacından kurtulduğu, 1963 yılında İş Bankası'nın girdileri 1957 yılına oranla iki misli artarak özel bankacılık alanındaki toplam girdilerin % 48'ini meydana getirir. Aynı şekilde 1960 yılından önce mantar gibi türeyen bankaların büyük bir kısmı hükümet kararıyla kapatılırken İş Bankası'nın rezervleri özel sektör rezervlerinin % 70'ini, kârı ise özel sektör kârlarının 2/3'ünü meydana getirmektedir. (284)

27 Mayıs 1960'dan sonraki evrimin bütünü gibi, bu hareketten sonra kurulan devrimci hükümetlerin fiilî ola-

(283) O.E.C.D. «Etudes Economiques...», Temmuz 1961.

(284) ROSALIEV, Y. «Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları», İstanbul, 1970.

rak gerçekleştirdiği işler de, 1960 hükümet darbesinin nesnel olarak, büyük oranda şehir büyük burjuvazisinin ordan giderek de emperyalizmin çıkarlarına yardımcı olduğunu söylememize imkân vermektedir. Milli Birlik Komitesi ve daha sonra da CHP'nin denetimindeki hükümetler, ülke içi ekonomik ve mali durumda bir istikrarı sağmayı, büyük arazi sahiplerinin gücünü geriletmeyi ve özellikle de beş yıllık kalkınma planlarının anayasal ve hukuki ilkelerini koymayı başardılar. Bu beş yıllık kalkınma planlarının ilkini gerçekleştirenler de onlar oldu. Aynı şekilde yabancı sermayenin ülkede kökleşmesine ve emperyalizmin üretim araçlarıyla işgücü üzerinde doğrudan bir denetim kurmasına elverişli bir ortam yaratanlar da gene onlardı.

Ne var ki, büyük şehir burjuvazisinin veya emperyalist güçlerin 27 Mayıs 1960 hareketinde yer aldığını veya bu hareketi körüklediğini söylememize imkân verecek hiçbir olgu mevcut değildir. Tam tersine, olgunlaşması, uygulanması, bütün iç faaliyeti ve uzun vadeli bazı sonuçlarıyla bu hareket, küçük burjuvaziden ordunun genç subaylarından ve aydın çevrelerden gelen geleneksel eylem gruplarının bir eseri olarak belirmektedir.

B — Küçük Burjuvazinin Rolü

1960 yılına yaklaşırken, tarih boyunca hep sömürülmüş olan köylü kitlesi ve sanayi sektöründe çalışan ama henüz hem sayıları az, hem de yeterince örgütlenmemiş durumda bulunan emekçilerin yanı sıra küçük burjuvazinin çeşitli kategorileri de mevcut rejimden en çok zarar gören unsurlar haline gelir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasının ekonomik gerileme döneminde, mütevazi gelirleri durumdan sürekli olarak zarar gördüğü için, 1950 yılında DP'yi bir kurtarıcı gibi karşılayan gene bu aynı kategorilerdir. 1950 ile 1954 yılları arasındaki tozpembe dönem bu kesimlerin birçoğunun alım gücünün nispeten düzelmesine katkıda bulundu. Daha sonra, tüketim maddeleri

kıtlığı, enflasyon ve fiyatların yükselmesiyle birlikte sabit gelirli kesimleri durumu adamakıllı kötüye gider. Bu evrim kendini 1957 seçimleriyle de belli eder. DP 1950'de oyların % 53.5'ini, 1954'de % 56.6'sını almışken bu oran 1957 seçimlerinde % 47.7'ye düşer. (285) Bu düşüş en çok memur ve diğer sabit gelirli kesimlerin oylarıyla olmuştur. Ankara'da, 1957 seçimleri iktidarda bulunan partinin yenilgisiyle sonuçlanır.

Buna karşılık 1954-1958 dönemi en çok küçük sanayiciler, ikinci derecede de küçük ticaret kesimi için refah yılları olmuştur. „Küçük işletmecilik Türkiye'de çok uzun bir zamandan beri, en azından nicelik olarak, sanayi sektörünün tabanını meydana getirmekteydi. 1963 yılında, bütün birimleri ilk olarak içine alacak şekilde yapılan sanayi sayımı toplam 160.771 işletmeden 157.759'unun yani % 98.1'inin on işçiden daha az, 1.258'inin ise on ile ondokuz işçi çalıştırdığını göstermektedir. (286) Bu oranın yüksek olmasında, 1954 ile 1960 yılları arasında kurulan küçük işletmelerin büyük bir payı olduğu kesindir. Sermaye ve kredilerin asıl ticaret sektörüne aktığı, özel sanayi sektörünün bu kaynaklardan ancak tesadüfen yararlanabildiği böyle bir dönemde, sanayiye yönelik servetler 1954 yılına kadar hep kıyıda köşede ve zenaat bünyesi içinde kalır. Ancak tüketim malları ithalâtının kısıtlanmasıyla 1954 yılından itibaren son derece faal bir «taklit mal» sanayii gelişmeye başlar; 1930 yılından sonraki dönemde gene aynı sebepler yüzünden ortaya çıkan sanayiin bir benzeri olarak, ama ondan nispeten daha gelişmiş ve daha geniş çaptaki bu sanayi, piyasada ithalât kısıtlamalarına bağlı olarak doğan talebe hızla ve kolayca ayak uydurabilen küçük işletmeler için biçilmiş kaftandı. Küçük sanayiin bu refah dönemi 1958 yılında, dış ticarette ithalât kısıtlamalarının kalktığı yeni serbestleştirme hareketiyle sona erecektir. Bunu bir de, bu kesime verilen kredilerin

(285) WEIKER, W. F. «1960 Türk İhtilâli», İstanbul, 1967.
(286) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Sanayi ve İşyerleri...»

kısılması izleyince, küçük-burjuvazinin bu kategorisi de hoşnutsuzlar safına katılacaktır.

Aydınlara gelince, bunlar hem maddi şartların bozulması hem de demokratik bir rejim içinde varolması gereken özgürlüklerin zedelenmesi yüzünden iki kat şikâyetçi durumdaydılar. Bunların içinde devlet memuru olanlar, fiyatların hızla artışı karşısında satın alma güçlerinin eriyip gittiğini görmekteydiler. Öte yandan ülke ekonomisinin başarıya ulaşabilmesi için ne araştırmaları ne de yönetici yetenekleri gerekli gören bu düzende, üniversite veya yüksek okul mezunlarının çok azı yetişme alanlarına ve özlemlerine uygun işler bulabiliyordu. Bütün bunların yanı sıra, ekonomik durum gitgide daha fazla bozulmaya yüz tutup eleştiriler arttıkça, hükümet düşünce ve söz söyleme özgürlüğünü daha da kısıtlama yoluna gitmekteydi. Birbiri ardısıra alınan tedbirlerle basın ağzını açamaz hale getirilmiş, üniversiteye karşı saldırıya geçilmişti. Bütün bu tedbirler aydınlardan gelen yürekli tepkilere yol açıyordu. Ama bu aydınların hemen hemen hepsi işi sadece demokratik özgürlüklerin korunması alanında ele alıyor, sorunun daha derinlerine gitmiyorlardı. Bununla birlikte bunlar, hükümetten gelen her türlü baskı hareketine karşı direneceklerdi. Buna karşılık hükümet de onların en güçlü kalesine, üniversiteye karşı taarruza geçecekti. Bu taarruza karşı üniversite çevrelerinden gelen direnç DP rejiminin devrilmesine ilk işaret oldu.

Küçük burjuvazinin bu çeşitli kanatlarından gelen muhalefet, rejimin yıkılması için gerekli siyasal ve ekonomik bir güce bürünemiyordu. İşte bu noktada ordunun rolü, belirleyici hale geldi. Köken olarak küçük burjuvazi saflarından gelmiş olan ordu, geleneksel olarak kendine has milliyetçi, reformcu, radikal niteliklere sahipti. İstiklâl savaşını veren bu ordu, Cumhuriyet kurulup da, savaş sırasının bütün önderleri hemen hemen tamamen siyasete atıldıktan sonra, 1924 yılında Mustafa Kemal tarafından, en güvendiği iki silah arkadaşından biri olan Mareşal Fevzi Çakmak'a emanet edilerek siyaset hayatının dışında bı-

rakılmıştı. Atatürk, hükümeti de bu iki arkadaşından ötekine, yani İsmet İnönü'ye emanet etmiştir. O günden beri ordu, iktidarın bir parçası olduğu düşüncesi ve inancını kendinde hep canlı tutmuştu: Çünkü iktidarı temsil edenler kendi saflarından yetişmişti ve kendisini cumhuriyet rejimiyle kurumlarının bekçisi saymaktaydı. 1950 yılında seçimleri DP kazanıp da, İnönü'nün şahsında ordu saflarından yetişmiş unsurların iktidarı son bulunca, ordunun, iktidarın bir parçası olduğu konusunda o güne kadar beslediği düşünce de yıkılıp gidecekti. Kendini rejimin ve cumhuriyet kurumlarının bekçisi saymasına gelince, bu konu daha da karmaşık bir sorun olarak beliriyordu. 1950 yılına kadar, «tek parti» yönetimi sayesinde iktidar, ordunun koruduğunu sandığı rejimle özdeşleşiyordu. Ama 1950 yılında iktidar, anayasal kurallara tıpatıp uygun bir biçimde el değiştirecekti ve kimse rejimin tehlikede bulunduğunu iddia edemezdi. Böyle bir durumda ordu saflarından gelecek bir tepki haklılık kazanamazdı ve zaten böyle bir şey de olmadı. Ama iktidardaki yeni parti 1957 seçimlerinden sonra, demokratik hak ve özgürlükleri gitgide daha çok kısıtlamaya başladığı ve özellikle de artık ana muhalefet partisi durumunda bulunan CHP'ye karşı sert bir şekilde saldırıya geçtiği zaman, ordu rejimi tehlikeye düşmüş saydı ve kendini onu savunmak zorunda gördü.

Ama bu hareketin asıl gerekçelerini, belirtilen bu sebeplerin ötesinde, ordunun küçük burjuvazinin bir kanadı olarak takındığı tutumda aramalıyız. 1950 yılından 1960 yılına kadar subayların maddi hayat şartları hep daha kötüye gitmişti ve bu kötüye gidiş en azından genç subaylar arasında bir bilinçlenmeye yol açmıştı. Bu bilinçlenme amaçları itibariyle sivil aydınlarınkiyle aynı odak çevresinde biçimleniyordu: Demokratik özgürlüklerin ve «Atatürk Devrimleri»nin savunulması ihtiyacı. Böylece ordu, 1960 yılından sonra tamamlanacak olan bir evrimle «Atatürk Devrimleri»nin bekçisi olarak belirir. Giderek birçok reformcu ve köklü istekler de bunların üzerine eklenecekti.

Ordunun veya hiç değilse ordudaki genç subayların faal bir kesiminin DP rejimine karşı cephe almasıyla, küçük burjuvazi saflarında hüküm süren hoşnutsuzluğu dile getirecek siyasal bir güç bulunmuş olur. Gerçekten de ordu, aydınların faal desteğiyle, 27 Mayıs 1960 hükümet darbesini başarıyla sonuçlandıracaktır.

Şimdi karşımızda siyasal bir güçle, egemenliğini pekiştirmek için bu değişiklikten yararlanma yolunda olan ekonomik bir güç bulunmaktadır. Bu ikisi arasında gizli bir takım ilişkiler olduğunu düşünmek, bunları araştırmak insana hayli çekici gelebilirdi. Nitekim 1959 yılında her iki ülke yöneticileri arasında imzalanan gizli «ikili anlaşmalar»a göre, yalnız dıştan gelecek değil, içten doğacak bir tehlikeye karşı da askeri müdahale yoluyla Türkiye'yi savunmayı taahhüt eden Amerika Birleşik Devletleri, 27 Mayıs hareketi karşısında, DP rejimini ve onun sorumlularını desteklemek yolunda hiç bir teşebbüste bulunmamıştı. Üstelik bir başka söylentiye göre, hükümet darbesi hazırlıklarından önceden haberdar olan C.I.A. (Central Intelligence Agency-Merkezi İstihbarat Teşkilâtı) bunu Türkiye Cumhuriyeti hükümeti yetkililerine duyurmaktan kaçınmıştı. Ama bize kalırsa 27 Mayıs hareketini gerçekleştirenlerle A.B.D. arasında maddi bir bağ aramak boşunadır. Bir kere Millî Birlik Komitesi'nin aldığı ilk tedbirler ve bu tedbirlere karşı içte büyük burjuvazide, dışta ise emperyalist çevvrelerde doğan tepki, hareketin bu iki unsurun denetimi altında bulunmadığını ve hatta onlarla hiç bir bağı olmadığını gösterir. Kaldı ki başlangıçta birbirine karşıt bu iki güç arasındaki ilişkileri rejimin kendisinde değil, tarihin belli bir anında her ikisinin de görüşlerinin ve hedeflerinin üstüste düştüğü bir özdeşlik düzeyinde aramak gerekir. Bu anlamda, 27 Mayıs hareketinden sonra kurulan rejim, burjuvazinin ezilen sınıfların hoşnutsuzluğunu kendi hedefleri doğrultusunda kullanıp yönlendirmesinin ne dünyadaki ve hatta ne de Türkiye'deki ilk örneğidir. Sonuç olarak emperyalizmin yerli çömezi DÜ rejiminin devrilmesini örgütlediği ve

hatta desteklediği söylenemezse de son zamanlarında bu rejime karşı gösterdiği güvensizlik yüzünden hareketin başarılmasını mümkün kılan bir ortam yarattığı ileri sürülebilir.

C — 1960 Hareketinin İlkeleri

1960 yılı mayıs ayı sonunda iktidara gelen Milli Birlik Komitesi, genel olarak bütün askeri reçimlerin, özel olarak da Türkiye tarihindeki askeri rejimlerin ortak niteliklerini taşır. Yani hareket, siyasal bir zaferin yarınlarını teminat altına alabilecek tek güç olan sürekli bir sosyal sınıf desteğinden ve olağan bir yasal görünümden yoksundur.

1960 hükümet darbesini gerçekleştiren subaylar, sosyal sınıflarla ve ülkenin ekonomik gerçekleriyle olan ilişkileri konusunda 1919'un milliyetçilerinden çok, 1908'in Jön Türklerine yaklaşırlar. Sömürülen sınıflar arasında kendilerine bir destek aramamak ve «halk» için sadece soyut bazı koruyucu ve insancıl niyetler beslemekle kendilerinden öncekilerin yanlışlarını tekrarlarken, egemen sınıflar ve hatta küçük burjuvazi karşısındaki tutumlarını da açıklığa kavuşturmayı beceremezler. Meselelerin çözümünde «hakem durumundaki ordu» hayaline saplanıp kalarak kendilerinin her türlü kavganın dışında ve üstünde olduğuna inanmaya devam ederler. Aynı şekilde, müdahale etmeyi gerekli gördükleri durum da onların gözünde hukukilik ve meşruluk niteliğini yitirmiş bozuk bir düzendir. İktidardaki eski kadro, demokratik kurumları yolundan saptırmış ve kendi özel çıkarları uğruna anayasayı «ihlâl» etmiştir. Dolayısıyla iki tedbir gerekli hale gelmektedir: İlki suçluların tutuklanması ve cezalandırılması. Bu iş hukuki kurallara uygun bir dava çerçevesi içinde yapılacaktır. İkinci tedbir ise kötüye kullanılan kurumlara eski işlerlikleri kazandırılacaktı. Bu da, yapısıyla, boşlukların «ihlâle» bir daha imkân verilemeyecek bir biçimde doldurulacağı iddia edilen bir anayasanın hazırlanıp kabul edilmesi yoluyla olacaktır. Böylece 27 Ma-

yıs 1960 hareketi devrimcileri, bütün fenalıkları yok edecek «ideal» bir anayasa düşüyle yaşayan ondokuzuncu yüzyıl muhaliflerinin geleneğine yeniden dönmüş olmaktaydılar. 1919'un milliyetçileri, 1876 ve 1908 hareketlerinin başarısızlığa ulaşmasından aldıkları dersle, anayasalarını, Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti biçim kazandıkça, ona göre işleyip değiştirmişlerdi. Ama 1960 hareketiyle yeniden anayasaların ve genel olarak hukuki metinlerin sihirli güçlerine duyulan inanca dönülmüş olur.

Milli Birlik Komitesi'nin evrimini, hukuki kurallara ve metinlere duyulan işte bu askerce bağlılık çizer. 1960 yılının 26 Mayıs'ını 27 Mayıs'a bağlayan gece, henüz müdahale başlatılmadan önce, devrimci subaylar üstleri arasında kendilerine bir onay, bir destek ararlar ve devrim hareketinin yönetimini o sıralarda DP rejimiyle arası açılmış bulunan bir kuvvet komutanına, Orgeneral Cemal Gürsel'e verirler. Başlangıçta şekli ve hatta kamuoyuna karşı bir yutturmaca olarak düşünebileceğimiz bu vesayet altına girme, giderek Milli Birlik Komitesi'nin siyasal partilerin ve bizzat büyük burjuvazinin denetimine girmesinde bir araç haline gelecektir.

Devrimci subaylar, içlerindeki farklı görüşler arasında bir denge kurularak izlenecek siyasetin belirlenmesini bir orgeneralin eline bıraktıktan sonra, yeni anayasayı hazırlamak işini de, çoğu İstanbul ve Ankara Hukuk Fakülteleriyle, Siyasal Bilgiler Fakültesi profesörleri arasından seçilmiş olan bir «bilginler kurulu»na emanet eder. Bunun yanı sıra ülkenin ekonomik siyasetini yürütmek üzere gene profesörlerden ve ülkedeki büyük iş çevrelerinin temsilcilerinden meydana gelen bir «teknisyenler» hükümeti kurulur. Bu noktada da, işleri doğrudan doğruya ele almak istemeyip bunların yürütülmesini o günün bürokrasisine bırakan 1908 Jön Türkleriyle birleşirler.

Milli Birlik Komitesi'ne göre yeni bir anayasanın kaleme alınması ve yönetim işlerinin bir düzene sokulması olsa olsa birkaç aylık bir meseledir. Hatta bazı yazarlara

göre (287), hareketi yürütmüş olan subaylar Büyük Millet Meclisi'ni dağıtmaya bile gerek bulmamışlar ve ancak anayasa hukuku profesörlerinin bu yoldaki tavsiyelerinden sonra böyle bir şeyi yapmaya karar vermişlerdi. Demek ki onlar, demokratik özgürlükler daha da geniş bir biçimde yerine oturtulduktan sonra yapılacak serbest seçimlerin, reformcu bir çoğunluğu meclise getireceğini ve ülkeyi yönetecek bu zümre içinde Milli Birlik Komitesi üyelerinin de kendilerine düşen yerlerini alacağını ummaktaydılar. İşte bu şartlar içinde büyük burjuvazinin hareketi kendine kazanması işten bile değildir ve gerçekten de 27 Mayıs hareketi son tahlilde nesnel olarak yerli kapitalizmin ve emperyalizmin çıkarlarına yaramıştır.

Ülkenin sosyo-ekonomik durumuyla ilgili açık seçik bir fikre sahip olunamaması, hareketin sorumlusu olan kişilerin ortak bir özelliği olarak belirir. Resmi metinlerin hiçbirinde emperyalizmin Türkiye'deki rolü hakkında sözedilmemiş olmasını da delillerinden biri olarak gösterebileceğimiz bu durum, büyük çapta Türk ordusundaki Amerikan görevlilerinin yıllardan beri sürdürdüğü yoğun propagandanın bir sonucudur. Ta 1947 yılından beri Türk ordusundaki askeri ve ister istemez ideolojik eğitim Amerikalı uzmanlar tarafından yaptırılmaktadır. Milli Birlik Komitesi üyesi olan bütün subaylar bu eğitimden geçmişlerdi ve hatta aralarından bazıları Amerika Birleşik Devletleri'nde staj görmüşlerdi. Amerikalılar tarafından Türk subaylarına uygulanan eğitim sistemi, onların milliyetçi duygularını «Türklerin ezeli düşmanı» olan Sovyet Rusya'ya karşı yöneltmek amacını gütmekteydi. Gerçi bazı yüksek rütbeli Türk subaylarının Amerikan çavuşlarından ders almak zorunda bırakılışları veya bu Amerikalı çavuşlara Türk subaylarından daha fazla maaş ödenmesi gibi bazı durumlar Türk askeri çevrelerinde hoşnutsuzluk ve kırgınlıkla karşılanmışsa da, bütün bunlar antiemperyalist bir bilincin edinilmesi sonucunu doğuramamıştı. Bu-

(287) KIVILCIMLI, H. «27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi», İstanbul, 1970.

nun içindir ki, 27 Mayıs 1960 gününün şafak vakti Millî Birlik Komitesi adına Türkiye radyolarından okunan bildirilerde dile getirilen ilk şey yeni rejimin NATO'ya ve CENTO'ya bağlı olduğuydu.

Türkiye'deki askeri rejimin emperyalizme verdiği bu teminatlar, O.E.E.C. ile yapılan anlaşmalar gereğince sağlanan olağanüstü borçlanmalar bir yana, emperyalist devletler eliyle Türkiye'ye yapılan yardımın da önceki yıllarla aynı düzeyde kalmasını sağlar. Ama yabancı özel sermaye için durum hiç de aynı değildir. 1960 yılında yatırım izni verilmiş 48 milyon 900 bin Türk Liralık yabancı sermayenin ancak 300 bin Türk Liralık kısmı fiilî olarak ülkeye girer. Türkiye'deki askeri rejimle milliyetçilik ve devlet himayeciliği arasında yapılan çağrışımlar yabancı kapitalistlerin tereddütlü bir tavır takınması sonucunu doğurur ve Milli Birlik Komitesi'nin ilk anda aldığı bütün tedbirler bu tereddütü pekiştirir.

D — Hareketin Med ve Cezri

Hükümet darbesinin hemen ardından Milli Birlik Komitesi, bankaları askeri denetim altına alır ve bir süre için bunlara girilmesini yasaklar. Aynı şekilde 30 Mayıs 1960 günü mevduatların transferiyle kredi muameleleri de yasaklanır. 10 Haziran 1960 günü Ziraat Bankası'ndaki hesaplar denetlenir ve Millî Birlik Komitesi üyeleri banka işlemlerini gözetime alırlar. Türk İktisat Gazetesi'nde «Sermaye özel şahısların çıkarı için değil, bütün ülkenin çıkarı için yatırılmalıdır.» (288) diye yazılır. Millî Birlik Komitesi'nin 24 Haziran 1960 günlü bir kararı Sanayi ve Ticaret Odaları yönetim kurullarına küçük ve orta işletmecilerin de katılabilmelerini sağlamak amacıyla, o sırada görevli yönetim kurullarının değiştirilmesini emreder.

Ama bu tedbirler ancak bir ay sürecektir. 1 Temmuz 1960 günü Millî Birlik Komitesi, Yabancı Sermaye Yatırı-

(288) ROSALIEV, Y. «Türkiye'de Kapitalistleşme...»

rumunu Teşvik ve İnceleme Komisyonu'nun yeniden göreve başlamasına izin verir. Aynı ayın 11'inde ise yabancı sermaye faaliyetleri yeniden serbest bırakılır. 15 Temmuz 1960 günü Türk İktisat Gazetesi şunları yazmaktadır: «Hükümet özel girişime çok dikkat etmektedir ve onu desteklemek, geliştirmek için gerekli tedbirleri alacaktır» (289) 18 Temmuz günü ise Maliye Bakanı, Türkiye hükümetinin «yurda yabancı sermaye akımını, ekonomiyi itici en önemli faktör» (290) olarak gördüğünü açıklar.

Tabii bu geri dönüş derhal mükafatlandırılacaktır. 17 Temmuz 1960 günü Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye 52 milyon dolarlık bir yardım vermeyi kararlaştırır ve gene aynı ay içinde Amerikan büyükelçisiyle 100 milyon dolar üzerinden bir anlaşma imzalanır. 15 Eylül 1960 günü ise Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu olan Ereğli Demir Çelik Tesisleri hakkında O.E.E.C. ve Uluslararası Para Fonu ile bir anlaşma imzalanır. 1961 yılı ocak ayında A.I.D. (Agency for International Development-Uluslararsı Kalkınma Ajansı) tarafından Türk hükümetine açılan 159 milyon dolarlık bir kredi, Demir Çelik tesisleri için gerekli techizatın ithalâtı amacıyla Koppers, Westinghouse ve Blow Knox şirketleri tarafından kurulan Koppers grubuna verilir. (291) Aynı dönemde Federal Almanya Cumhuriyeti de Türkiye'ye 50 milyon dolarlık bir kredi açar. Sonuç olarak 27 Mayıs 1960 hareketini izleyen yıl içinde Türkiye aşağı yukarı 400 milyon dolarlık kredi alır. (292) Buna karşılık 27 Mayıs askeri rejimi özel sermayeye karşı tedbir ve niyetinden vazgeçmek zorunda kalır. 27 Mayıs'ın hemen ardından dış ticaret konusunda güdülen bazı kısıtlamalar 1961 yılı ocak ayında kaldırılır ve hükümet Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) dış borçlarını 300 milyon Türk Lirasına kadar artırma iznini ve-

(289) ROSALIEV, Y. «Türkiye'de Kapitalistleşme...»
(290) ROSALIEV, Y. «Türkiye'de Kapitalistleşme...»
(291) AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».
(292) WEIKER, W. F. «1960 Türk İhtilâli».

rir. (293) Ekonomik tedbirlerin yanı sıra siyasal tedbirler de alınır. 1960 yılı ağustos ayında ilk teknisyenler hükümeti görevden çekilerek yerini daha «uzmanlaşmış» bir hükümete bırakır. Aynı yılın 13 Kasım günü ise Milli Birlik Komitesi'nin daha radikal sayılan 14 üyesi tasfiye edilir. Bu tasfiyeden sonra yani 1960 yılının sonlarından itibaren büyük burjuvazi yeni rejimin denetimini tamamen kendi eline getirir. 1961 yılı sonbaharında seçimlerin yapılacağı ve Milli Birlik Komitesi'nin o günkü olağanüstü yetkilerini bırakacağı teminatını da sağladıktan sonra, büyük burjuvazi, Komite'nin, kendi çıkarları doğrultusunda ama parlamenter bir rejim çerçevesi içinde gerçekleşmesi mümkün olmayan her türlü tedbiri almasına göz yumar. Buna karşılık bu sınıfın çıkarlarına aykırı olarak o güne kadar alınmış tedbirler de ortadan kaldırılır.

Milli Birlik Komitesi'nin küçük burjuva eğilimleri onu çabucak, 1950 ile 1960 yılları arasında ayyuka çıkan mali yolsuzluklara ve kır kesimindeki apaçık haksızlıklara karşı tavır almaya itmiştir. Devrimci subaylar mali durumu düzeltmek amacıyla banka çevreleriyle ticari ve sınai işletme çevrelerinde iyice bir budamaya girişmek zorunda kalmışlardır. Bir bütün olarak aldığımızda büyük burjuvazi için, eski iktidarın ileri gelenleriyle pek sıkı fıkı ilişki içinde bulunan bu türedi unsurların elenmesine göz yummaktan başka yapacak şey yoktu. Zaten bir rekabet unsuru olarak ortaya çıkan bu türedi kesim, geleneksel büyük burjuvazinin de canını sıkmaktaydı. Böylece bir sürü banka tasfiye edildi ve diğer bir çoğunun da hesapları kılı kırk yaran bir denetim altına alındı. Merkez Bankası'nın faiz hadleri % 6'dan % 9'a çıkarıldı. 1960 yılında 13 milyar 110 milyon olan toplam kredi hacmi, 1961 yılında % 35.06'lık bir azalmayla 8 milyar 713 milyon Türk Lirasına düştü. Bu düşüşün sebebi dağıtılan tüm kredilerin % 80'ini oluşturan Merkez Bankası'nın kredilerini kısması yüzündendi. Banka 1960 yılında toplam kredinin % 48'

(293) ROSALIEV, Y. «Türkiye'de Kapitalistleşme...»

ini dağıtırken 1961 yılında ise ancak % 13'ünü dağıtmaktaydı. (294)

Bu kısıtlama tedbirleri her zaman kavgasız gürültüsüz olmamıştır. 1960 yılı haziran ayında fabrika sahipleri, kredi kısıtlamaları devam ettiği takdirde, işletmelerini kapatacakları ve işçilere yol verecekleri tehdidinde bulunurlar. (295) Son tahlilde 1960 ile 1961 yılları arasında gerçekten kredi kısıtlamaları özel sektörle ilgili olarak % 9.3 civarında, kamu sektörü için ise % 75 oranındaydı. Ama öte yandan şurası da bir gerçek ki, eski iktidar zamanında kamu sektörü özel kişilerin zenginleşmesi uğrunda en iyi araçlardan biri haline gelmişti ve Milli Birlik Komitesi bu durumu düzeltebilmek için, işi bazı işletmeleri kapatmaya kadar vardırarak, birçok tedbirler almak zorunda kalmıştı.

Ekonomik hayat üzerinde kurulan denetim fiyatlara da yansır. 1960 yılının ikinci yarısında ve 1961 yılı başlarında fiyatlarda bir istikrar görülür. Ama uzun bir süredir iktisadi büyümenin enflasyonla aynı anlama geldiği bu ülkede fiyat istikrarı, ekonomik olduğu kadar psikolojik sebepler yüzünden de bir durgunlaşmaya yol açar. 1960 ile 1965 yılları arasında sanayi, ticaret, inşaat alanlarında sabit fiyatlar üzerinden hesap edilen GSMH fiili olarak değişmeden kalır. (296) 1959 yılında kurulan, toplam 296 milyon 300 bin TL. sermayeli 405 anonim şirkete karşılık, 1960 yılında sadece 319, 1961 yılında ise toplam 306 milyon 200 bin TL. sermayeli 170 anonim şirket kurulur. Aynı şekilde şirketlerin beyan ettikleri kâr miktarında da bir gerileme görülür. (297)

Ama yeni rejime en fazla küskünlük gösteren büyük

---

(294) O.E.C.D. «Etudes Economiques...», Temmuz 1961 ve Ağustos 1964.

(295) ROSALIEV, Y. «Türkiye'de Kapitalistleşme...»

(296) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» 1963.

(297) ROSALIEV, Y. «Türkiye'de Kapitalistleşme...»

arazi sahipleridir. Ziraat Bankası'ndaki hesapların kontrol altına alınması, tarım kredilerinde ve özellikle tarım ürünleri fiyatlarını belli bir düzeyde tutma amacıyla verilen kredilerdeki azalma, toprak reformuyla ve tarım gelirlerinin vergilendirilmesiyle ilgili kanun tasarıları, bir planlama teşkilâtının kurulup göreve başlaması ve nihayet Doğu Anadolu'daki bazı toprak ağalarının sürülmesi, tarım alanındaki büyük üreticiler arasında bir güvensizlik dalgasının doğmasına yol açar ve bunun sonucu tarım üretimindeki önemli bir düşmeyle kendini açığa vurur. 1961 yılında bu düşme bir önceki yıla oranla % 6.7'ye varır. Bundan en fazla etki gören, 1955'deki düzeyine düşen buğday üretimi olur. Böylece Türkiye hep Amerikan buğdayına bağlı olarak kalır. 1961 yılında ülkedeki buğday tüketiminin 1/4'ü Amerikan buğdayıyla karşılanır. (298)

Yeni seçimlerin yaklaşmakta olması şehir büyük burjuvaziyle büyük arazi sahipleri arasındaki ittifakı ister istemez yeniden diriltmekte ve bu durumda Milli Birlik Komitesi'nin teşebbüsleri geçersiz kalmaktaydı. Gayrimenkul vergisi ve gelir vergisiyle ilgili kanun tasarıları da kundaklandıktan sonra, bu geçici rejimden geriye sadece, Beş Yıllık Kalkınma Planlarını yapmakla görevli Devlet Planlama Teşkilâtı ve yeni Anayasa kalacaktır.

Milli Birlik Komitesi iktidara geldiği andan itibaren, demokratik düzeni yeniden kurduktan sonra görevinden çekileceğini, bunun ise mümkün mertebe kısa bir sürede ve etkili bir biçimde olacağını ilân etmişti. Gerçi bu günümüzde bazı çıkar çevrelerini rahatsız etmekten kaçınan bütün askeri rejimlerin ağzından eksik etmediği bir vaat olarak görülebilirdi. Ama Milli Birlik Komitesi bu sözlerin ötesinde, göreve başladığı ilk günden itibaren fiili iktidarı yavaş yavaş başka güçlere devretmeye baş-

(298) ABD Tarım Bakanlığı, Ekonomik Araştırma Servisi, «Turkey Supply...».

	1950 SEÇİMLERİ		1954 SEÇİMLERİ		1957 SEÇİMLERİ		1961 SEÇİMLERİ	
	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi
C.H.P.	3.159	40,0	3.215	35.3	3.764	40,9	3.726	36,7
D.P.	4.275	53,5	5.151	56,6	4.395	47,7	—	—
M.P., sonra C.K.M.P.	266	3,3	425	4,9	660	7,2	1.415	14,0
H.P.	—	—	—	—	547	3,8	—	—
A.P.	—	—	—	—	—	—	3.257	34,8
Y.T.P.	—	—	—	—	—	—	1.392	13.7
Diğerleri	259	3,2	306	3,2	40	0,4	82	0,8

lamıştı. Teşkil edilen «teknisyenler» hükümeti ekonomik siyaseti büyük burjuvazinin nüfuzu altında yönetmekteydi. Komitenin ülke yönetiminin dizginlerini kendi ellerinde tutma eğiliminde olan faal ve radikal 14 üyesi 13 Kasım 1960 günü tasfiye edilmişlerdi. 6 Ocak 1961 günü ise yeni anayasayı görüşmek üzere toplanan Kurucu Meclis giderek yasama gücünü kendi üzerinde toplamaya başlıyordu. Nihayet ordu da yavaş yavaş politikadan kopuyor ve Milli Birlik Komitesi sonunda sadece kendini temsil eden bir güç haline geliyordu. Dolayısıyla bu Komite için yapılacak tek şey, subaylar arasında bazı hoşnutsuzluk noktaları çevresinde oluşabilecek kümelenmelerin yeni deneylere girişmesine meydan vermeksizin iktidarı en kısa yoldan sivillere devretmek ve aynı zamanda üyelerine kurulacak yeni rejim içinde bir yer sağlamanın yollarını aramaktı.

E — Büyük Burjuvazinin Dönüşü

Parlamenter rejime dönüş aynı siyasal denge sorunları üzerine dayanıyordu. Ekonomik yapıları ellenmemiş olarak bırakan 1960 darbe hareketi, sosyal yapılara da dokunmamıştı ve dolayısıyla kitlelerin seçimler karşısındaki tavrında önceki seçimlere oranla pek bir değişiklik olmamıştı. Toprak ağaları oyların çoğunluğu üzerinde söz sahibi olmaya devam ediyor, büyük burjuvazi de gene onlarla seçim ittifakına girmek zorunda bulunuyordu. Bunun dışındaki herhangi bir siyasal güç birliği başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdu ve 1961 seçimleri bunun kesin delili oldu.

1950 ve 1961 seçimlerinde alınan oylar S. 243'deki şekilde bir evrim gösterir (299):

---

(299) WEIKER, W. F. «1960 Türk İhtilâli».

Tabloyu incelediğimizde gözümüze çarpan ilk özellik Milli Birlik Komitesi icraatının sürdürücüsü sayılan ve bu yüzden 27 Mayıs 1960 darbe hareketinin akıl hocası olmasa bile, bu hareketin meyvalarının devşiricisi olmakla suçlanan CHP'nin 1961 seçimlerinde 1957 seçimlerine oranla oy kaybetmiş olmasıdır. Milli Birlik Komitesi'ni meydana getiren subayların hiç değilse bir kısmı küçük burjuvazi saflarından geldiği ve ordu da bürokrasinin son sığınağı olduğu için, geleneksel olarak küçük burjuva eğilimin temsilcisi gözüyle bakılan CHP'yle Milli Birlik Komitesi arasında bağ kurulmak istendiği bir gerçekti. Bundan ötürü 1961 seçimlerinde alınan sonuçlar hiç de şaşırtıcı değildir. Umutlarını seçime bağlayan CHP ile subaylar, büyük burjuvazinin kendi içinde boğarak halkın bütün desteğinden yoksun ettiği ve ihtiyacı kalmayınca da piç gibi ortada bıraktığı bütün küçük burjuva hareketlerinin kaçınılmaz akıbetine uğramışlardı. Bu açıdan bakıldığında 1960'ı izleyen ilk yıllar ,daha önceki teşebbüsleri de gene aynı sebeplerden ötürü başarısızlığa uğrayan, gene aynı akıbete mahkûm küçük burjuvazi-bürokrasi için bir son çırpınış dönemi olarak görülebilir.

1961 seçimlerinden çıkarabileceğimiz ikinci bir sonuç, küçük ve orta köylülüğün bazı kesimlerini kendine çeken ve daha çok da CHP'nin gerilemesinden yararlanan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) bir yana bırakılırsa, DP oylarının, seçimlerin yapılacağı yıl içinde kurulmuş olan iki yeni parti arasında yani Yeni Türkiye Partisi (YTP) ile Adalet Partisi (AP) arasında bölüşüldüğüdür. Her iki parti de seçim kampanyası sırasında DP'nin mirasçısı olduklarını ileri sürerler ve propagandalarını aynı temellere yani liberalizm meddahlığıyla demogojiye dayatırlar. Oyların bu iki parti arasında bölüşülmesinin, birbirinin aynı sloganlar karşısında seçmenlerin içine düştükleri tereddüdün bir sonucu olduğu varsayılabilir. AP'nin bütün «Eski Demokrat» oyları kendinde toplarken, YTP'nin de fiilen siyaset sahnesinden silindiği 1965 seçimleriyle doğrulanmış gözüken bu varsayım, 1961

seçimleri için gerçeklerin ancak bir yanını yansıtır. 1957 ve 1961 seçimlerinin sonuçları belgeler esas alınarak değerlendirildiğinde bu konuya aydınlık getirecek yeni bazı bilgilere, verilere sahip oluruz. Ege bölgesiyle Akdeniz bölgesinde AP, 1957 seçimlerinde DP'nin aldığından fazla oy alır. Karadeniz bölgesinde ise, oylarda hafif bir gerileme görülür. AP'nin oy kazancı CHP'nin zararına olarak biçimlenir. Oysa YTP'nin bu bölgelerde aldığı oylar çok düşüktür. Buna karşılık İç Anadolu bölgesinde, Doğu Anadolu bölgesiyle Güney Doğu Anadolu bölgesinde AP 1957'nin «Demokrat» oylarından büyük bir miktarını kaybeder. Bu bölgelerde aynı şekilde CHP'nin oylarında da bir düşme görülür. Aradaki fark YTP'ye kaymıştır. Marmara bölgesiyle İstanbul ve çevresinde ise durum daha da karmaşıktır. Buralarda AP'nin uğradığı oy kaybı, İstanbul'da, fiyatların istikrara kavuşması yüzünden tercihleri CHP'ye kayan sabit gelirliler ve ücretlilerle, Marmara bölgesinde yoğun tarıma geçmiş küçük köylü kesimleri arasında olmuştur.

Bu sonuçlar öğretici niteliktedir. 1960 sonrasının ilk siyasal kuruluşları olan iki partiden biri, büyük şehir burjuvazisini, batıdaki ve güneydeki kapitalist alanları ve Kuzey Anadolu'daki tütün ve fındık bölgelerinin büyük tüccarlarını bir araya toplamaya yönelirken, öteki de ülkenin güney ve güneydoğusundaki «yeterince gelişememiş» prekapitalist alanları kendisine çekmeye çalışıyordu. Bütün bu alanlardaki çıkar çevrelerinin birbiri içine girmişliği yüzünden kesin bir ayrım tam olarak yapılamasa bile, 1961 seçimlerinde beliren bu durum, ticari ve malî burjuvazinin, ekonomik çıkarların daha önemli olduğu ihracata yönelik kapitalist tarım alanıyla girilen bir ittifakla yetinip, büyük arazi sahiplerinin (toprak ağalarının) yükünden kurtulma yolunda bir ilk teşebbüsü olarak yorumlayabiliriz. Bunun sonucu seçimlerdeki bir yarı başarısızlık oldu. Ve bu yarı başarısızlık o günün siyasal şartları içinde tam bir başarısızlığa dönüştü. 1961 seçimlerinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hiç bir par-

tinin mutlak çoğunluğu elde edememesi, hepsinin üzerinde düzenleyici bir rol sağlamak isteyen ordunun, İsmet İnönü başkanlığında CHP'nin denetimini zorla kabul ettirdiği koalisyon hükümetlerinin kurulmasına yol açar. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mutlak çoğunluğun kazanılabilinmesi için eski ittifakın yeniden kurulması zorunlu hale gelir. Ayrıca 1961-1965 yılları arasında yeni bir başka zorunluluk da ortaya çıkar. İşçi sınıfı ilk defa örgütlenir, siyasal bir nitelik kazanır, gücünün bilincine varır ve bu bilinci açığa vurur. Bunun yanı sıra köylü kitleleri de toprak ağalarının yüzlerce yıllık zorbalığına karşı etkin ve bilinçli bir biçimde karşı koymaya başlar. Böylece her iki egemen sınıf için de tabandan gelen bir tehlike belirir ve onları kendi aralarında ittifak kurmaya iter. 1960 ile 1970 yılları arasında büyük ölçüde gelişecek olan Türk sanayi ve mali kapitalizminin ikilemi, ya tarım kapitalizminin, daha doğrusu tarım prekapitalizminin yükünü de sırtlanmak ya da emekçi sınıflar üzerinde kendi baskı gücünden tavizler vermek arasında biçimlenir. İşte bu ikilem 1970 yılından sonra bir siyasal buhrana yol açacaktır.

1960 darbe hareketiyle gelen siyasal tepki, 1961 seçimlerinde resmi yoldan tasfiye edilir. Bu hareketin ordunun baskısıyla ve CHP'nin teşebbüsleriyle bir süre daha devam eden uzantıları, 1965 seçimlerinde AP'nin güçlü bir şekilde iktidara gelmesiyle kesin olarak son bulacaktır. Ne var ki bu geçiş, başlıca iki sebep yüzünden Türk toplumunun evrimine damgasını vuracaktır.

Önce 1960-1961 rejimi, büyük burjuvazinin doğrudan veya dolaylı dürtüsüyle, onun kendi başına gerçekleştirmeye cüret edemediği bir dizi tedbir ve karar aldı. Gerçi toprak reformu veya tarım vergisi gibi, bu tedbirlerin pek çoğu büyük burjuvaziyle büyük arazi sahipleri arasında yapılan itttifaktan sonra donduruldu. Ama diğer bir kısmı ve özellikle ekonomiyi planlama tedbirleri olduğu gibi kaldı ve bunlar 1960 ile 1970 yılları arasında sanayileşmenin hızlanmasına yardımcı oldu. Böylelikle büyük burju-

vazinin durumu güçlendi, sermaye birikimi hızlandı ve emperyalizmin egemenliği pekişti. Bütün bu dönüşümler her yıl yüzbinlerce köylünün topraklarından ayrılarak büyük şehirlerdeki proletaryanın saflarını kalabalıklaştırmasına veya yurt dışına çalışmaya gitmesine yol açtı. Öte yandan tarım üretiminin geçirdiği dönüşüm ile de köylü yığınları bizzat köylerinde proleterleştiler. Böylece 1960 ile 1970 yılları arasındaki dönem boyunca emperyalizmden destek gören yerli burjuvazinin gücüne karşı çıkabilecek tabandan gelme bir muhalefet gücü oluştu.

1960-1961 rejiminin Türk toplum hayatına kattığı ikinci şey ise, yeni anayasaydı. Bir profesörler kurulu tarafından hazırlanan bu anayasa aydınların bir «batı» demokrasisi çerçevesi içinde gerçekleşebilecek özgürlüklerin azamisini elde tutmak ve korumak kaygısını taşımaktaydı. Hazırlanan metin söz ve basın özgürlüklerini üniversite ve TRT'nin özerkliğini teminat altına alma iddiasındaydı. Yeni anayasa liberal demokrasi görüntüsünü tamamlamak için ise, grev hakkını da öngörmekteydi. Hazırlanan anayasa tasarısı 9 Temmuz 1961 günü yapılan bir referandumla halkın oyuna sunuldu. DP'nin mirasçısı olan siyasal partiler hem ordunun tepkilerinden korktukları, hem de kuruluşlarının yeni oluşu yüzünden bu anayasa tasarısına karşı sadece el altından bir kampanya sürdürdüler. Bunun da sonucu ancak %38 oranında «hayır» oyu oldu.

1961 yılından itibaren iktidara gelen burjuvazi yeni anayasa hükümetlerinden bir kısmını, bunların uygulanması için gerekli kanunların çıkarılmasını hep geriye atarak işlemez halde tutar. Ama yığınların baskısının hissedildiği alanlarda, koalisyon hükümetleri gerekli mevzuatı getirmek zorunda kalır. Grev hakkı için durum böyledir. Parlamenter rejime dönüldüğü 25 Ekim 1961 tarihinden Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu'nun kabul edildiği 15 Temmuz 1963 tarihine kadar patlak veren 176 işçi hareketi hükümeti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni anayasayı uygulamak zorunda bırakmıştır. Bunun

gibi aynı dönemde hukuki olmaktan çok fiili bir söz ve düşünce özgürlüğü durumu doğar. Üniversite ve basın yavaş yavaş burjuva ideolojisinin ve bu ideolojiden doğan doktrinlerin tekelinden çıkar. Üniversite öğrenimi değişikliğe uğrar ve yaygınlaşır. Haber ve bilgi edinme imkânları çoğalarak, meseleleri daha önceki kuşakların dar görüşlü milliyetçi kavramlarının ötesinde, köklerine inerek araştırabilecek yeni bir kuşağın doğmasına imkân verir. Böylece halk yığınlarının gelişmeye başlayan pratik eylemi, ona yön verecek güçte teorik bir dayanak kazanırken, aydınlar da ilk defa olarak özlemlerini üstüne oturtabilecekleri sosyal bir gerçeği keşfederler.

Dolayısıyla 27 Mayıs 1960 hareketinin sonuçları iki noktada özetlenebilir. Kapitalist sistemin geçirdiği evrim sonucu, sayıca her gün biraz daha çoğalan bir proletaryanın oluşması ve bizzat burjuva demokrasisisinin kuralları aracılığıyla bu proletaryanın kendi sınıf bilincini kazanma imkânlarının doğması. 1960 ile 1970 yılları arasında kalan döneme, işte bu gerçeklerden doğan olaylar egemen olacaktır.

V — PLANLAMA YOLUYLA GELİŞME

A — Hedeflerin Seçimi

1963 ile 1967 yılları arasını içine alan ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı GSMH'da yılda % 7'lik bir artışı öngörmekteydi. (300) Bu oran doğrudan doğruya 1945 ile 1960 yılları arasında elde edilen ortalama yüzdeye tekabül etmektedir. GSMH'nin hasmi arttıkça bu ortalama büyüme hızının düştüğü (1945-1950 yılları arasında % 8.7, 1950-1955 yılları arasında % 7.3, 1955-1960 yılları arasında % 4.8 ve 1960-1963 yıllları arasında % 4.7) bir gerçekse de, on yıllık mutlak liberalizm ve serbestlik döneminde, planda öngörülen artma hızına erişildiği hatta bazen bu

(300) Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972, Ankara 1967.

hızın aşıldığı da onun kadar bir gerçektir. Öyleyse planda getirilen yenilik GSMH'nın topla martış hızından çok, dağılımıyla ilgilidir. 1950-1960 döneminde tarım ürünlerindeki artış yılda ortalama % 5 olmuştur. Oysa plan % 4.2 oranında bir artışı öngörmektedir. Buna karşılık aynı on yıllık dönem içinde sanayi üretiminde gerçekleştirilen yıllık ortalama artış % 5.9 iken plan % 12.6 oranında bir artış hızı öngörmektedir. (301) Demek oluyor ki ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı her şeyden önce GSMH'da sanayi sektörüne ağırlık tanıyan yeni bir dağılımı hedef edinmektedir.

Plandan önceki yıllarda GSMH'da yeniden yatırıma yönelmesi gerekli bölüm, elde edilen artış hızıyla ters orantılı olmuştur. 1950-1955 döneminde % 7.3 oranında bir kalkınma hızı elde edebilmek için GSMH'nın % 12.7'sini yatırıma sokmak gerekmişti. 1955-1960 döneminde GSMH'dan yatırıma ayrılan pay % 13.7, elde edilen kalkınma hızı %4.8'di 1960-1963 dönemi içinde ise bu oranlar % 14.3'e karşılık % 4.7'ydi. (302) Gerçekten de GSMH'nın artışıyla bu GSMH'dan yeniden yatırıma ayrılan pay arasında bir dengesizlik sözkonusuydu. Bunun sebebi bu GSMH'nın oluşmasında baş rolü oynayan tarım üretiminin istikrarsızlığıydı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ise % 7'lik bir kalkınma hızını gerçekleştirmek için GSMH'nın % 17.5'ine eşit yıllık yatırımı öngörüyordu. Bunun % 14.3'lük bölümü iç tasarrufla geri kalan % 3.2'lik bölümü ise dış katkılarla sağlanacaktı. (303)

Sonuç olarak Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, sanayi sektörünün büyümesini kolaylaştırmaktadır ve bu büyüme için ise 11 milyar 400 milyon Türk Lirası tutarında bir dış katkıyı öngörmektedir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki bu hükümler yabancı özel sermaye ya-

(301) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...» ve KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...»
(302) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(303) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...»

tırımlarının artması sonucunu getirir. 1951 yılından 1960 yılına kadar 38.8 milyon dolar olan bu yatırımlar 1961-1970 döneminde iki katına çıkarak 77.8 milyon dolara ulaşır. (304)

B — Yabancı Yatırımlar

Sanayi sektörüne yabancı sermayenin doğrudan doğruya yaptığı yatırımlar, ülkedeki emperyalist sömürünün ilerlemesinde yeni bir adımı ifade eder. Üretim araçları üzerindeki bu doğrudan doğruya sahiplik, giderek emeğin doğrudan doğruya sömürülmesi olgusu, yani emperyalizme artık-değeri kendi yararına artırma imkânını veren bu olgu, emperyalist ülkelerde olduğu kadar emperyalizmin egemenliği altında bulunan ülkelerdeki sosyo ekonomik yapıların da evriminin bir sonucudur. Güçlü bir biçimde sanayileşmiş olan emperyalist ülkelerde üretimdeki artışı karşılayabilmek için, üretici kitlelerin gelirlerinde, bunların satın alma güçlerini çoğaltmayı amaçlayan artış, üretilen malların fiyatlarının da yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Yavaş yavaş doyma noktasına varan niceliksel büyümenin yanı sıra «niteliksel» bir büyümeye de yönelinilir. Başlangıçta «standing» (lüks tüketim) ile ilgili görüşler, daha sonra da «çevre kirlenmesi» sorunları, malın «niceliğinden» değil de «niteliğinden» yola çıkan kazançlar sağlar. Bu noktada bir ikilem ortaya çıkar: ya iç pazar için değeri yüksek mallar ya da azgelişmiş ülkeler için ucuz (burada ucuzlukla kastedilen şey satış fiyatı değil üretimin maliyetidir, çünkü satış fiyatları zaten emperyalist firmaların tekelindedir) mallar imal etmek. Bu ikilemi çözmek için ise tek bir yol vardır: emperyalist ülkelerin kendi iç pazarlarına yönelecek malları kendi ülkelerinde, emperyalizmin egemenliği altındaki ülkelere yönelecek malları ise geen bu egemenlik altındaki ülkelerde üretmek.

(304) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...» ve O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie», 1964-1970 yılları.

Böyle bir aşamaya gelinebilmesi için emperyalist ülke kadar, emperyalizmin egemenliği altında olan ülkenin de buna hazır olması gerekir. Emperyalizmle işbirliğine girmeye hevesli ve bunu yapabilecek güçte yerli bir burjuvazinin geliştirilmesi bu aşama için vazgeçilmez bir şarttır. Yerli sermaye birikiminin yatırımların alt yapısı kadar üretilen malların dağıtımını ve ticaret alanına sokulmasını da yüklenecek güçte gelişmiş olması gereklidir. İşte 1960 ile 1970 yılları arasında Türkiye'de bu şartlar gerçekleşmişe benzer.

Bu dönemde Türkiye'de yatırıma giren yabancı sermayeler, tamamen bir dizi tekele bağlı olağanüstü bir durumdan yararlanırlar. Bunların ilki hammadde ithalâtı tekelidir. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ithalâtı denetimi altına alarak ve sınırlayarak aslında bu tekel durumunu kolaylaştırır. 1964 yılından itibaren hammadde ithalâtı toplam ithalâtın % 50'sini geçer (305) ve bazı ürünlerin ithalâtı için bazı firmalara verilen özel izinler her türlü rekabet imkânını ortadan kaldırarak bu malların fiyatlarının yükselmesine sebep olurlar.

İkinci bir tekel durumu işgücüyle ilgilidir. Müzmin işsizlik, sendikal örgütlenmenin güçsüz oluşu ve hayat pahalılığının çok büyük hızla artışı, işverenlere büyük bir emekçi kitlesini keyiflerine göre istedikleri gibi kullanabilme imkânını verir. Bir başka tekel durumu kredi alanında doğar. Yabancı işletmeler, gerek gitgide program kredilerini kısıp proje kredilerini çoğaltarak, Türk devletine yardım kisvesi altında asıl kendi özel teşebbüslerine mali kaynak sağlayan uluslararası kuruluşlar aracılığıyla; gerek Ereğli Demir Çelik tesislerinde de olduğu gibi, birçok kere yabancı işletmelerin zararlarını karşılamayı taahhüt eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti eliyle; gerekse de o güne kadar ki en büyük kredisini Good Year'ın Türkiye'deki şubesine açan (306) Sınai Kalkınma Ban-

(305) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» 1966 - 1970 yılları.
(306) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

kası gibi bankalar yoluyla ve ya da yabancı firmalara tanınan imtiyazlardan yararlanmak amacıyla bunlarla ortaklığa girmekte çıkarı olan bizzat yerli işletmeler aracılığıyla, her türlü kredi alma kolaylığına sahiptirler.

Bütün bunlara bir de üretim tekelini eklemek gerekir. Planlama ve yatırımların rasyonel bir biçimde kullanılması adına çok kere tek bir firma veya belirli sayıda bir firmalar topluluğu herhangi bir rekabet şartı olmaksızın bütün bir pazarı kendi elinde tutar ve hem üretimin düzeyini, hem de fiyatları kendi keyfine göre tespit eder. Ayrıca bir de stoklanmış malların dağıtım ve satış tekelleri vardır. Bu işlemlerin yerli ithalât şirketleri tarafından yapılması alışılmış bir durumdu. Bu şirketler bazı yabancı işletmelerin ürettikleri malların ithalât tekelini uzun süre ellerinde tuttuktan sonra, aynı malların imaatını ya da daha doğrusu «montaj»ını Türkiye'de yapmak üzere bu işletmelerle anlaşmalar yapmışlar, ayrıca bu yolla üretilen malların dağıtım ve perakende satışını da kendi üzerlerine almışlardır.

Bu konuda, son olarak, 1959'dan 1965 yılına kadar Türkiye'de kurulan yerli ve yabancı sanayiler arasında yapılmış olan bir karşılaştırmanın sonuçlarına işaret edebiliriz (307):

	Yabancı Sermayeli İşletmeler	Yerli Sermayeli İşletmeler
Yıllık Ortalama Kâr	% 50	% 19
Satış / Sermaye	% 300	% 200
Gayrı Safi Kâr / Satış	% 13.8	% 9.3

Böylece bu tekel durumu bir yandan üretilen malların maliyet fiyatını düşürürken, öte yandan satış fiyatını ve dolayısıyla kârları yükseltir. İthal edilen bir kamyon 60 bin Türk Lirasına satılmaktayken aynısı Türkiye'de imal edildikten sonra 130 bin Türk Lirasına satılır olur. Türk sanayi mallarının fiyatları genel olarak Ortak Pazar

(307) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

mallarının fiyatlarından % 80 daha yüksektir. Bu farkın % 41'i üretilen malların üzerine binen vasıtalı vergiler % 28'i kâr haddi % 31'i de ithâl edilen hammaddelerin fiyatının yüksekliği yüzünden ortaya çıkmaktadır. (308) Bu yolla hem devlet, hem yabancı yatırımlar ve hem de yerli sermaye sahipleri ceplerini doldurmaktadırlar.

1960 ile 1970 yılları arasında Türkiye'de yapılan yabancı yatırımlar sayfa 255 ve 256'daki iki tabloda görülmektedir.

Bu tabloları karşılaştırdığımızda gözümüze çarpan ilk şey, belirtilen yıllar içinde ülkeye giren özel yabancı sermayenin Türkiye'ye yatırılan toplam yabancı sermayeye oranının aşağı yukarı % 8'i bulduğudur. Bütün on yıl boyunca bu oran fiilen aynı durumda kalır. Böylece özel sermaye yatırımları daha fazla kâr getiriyor bile olsa yabancı devlet yardımları ezici üstünlüğünü sürdürür. Böylece de, artık-değerin gaspında yabancı devlet sermayeleri başı çeken bir güç olarak yer alır.

Üstelik Türkiye'ye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının bütünü içinde özel sermaye yatırımlarının yerinin küçük olması bir yana, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesi içinde yapılan özel sermaye yatırımlarının oranı çok daha küçüktür. Bunlar ülkeye yapılan özel sermaye yatırımlarının % 35'ini toplam yabancı sermaye yatırımlarının ise ancak % 3'ünü meydana getirir. Bunun dışında kalan yabancı sermayeler ya Ereğli Demir Çelik tesisleri çerçevesi içinde (aşağı yukarı 20 milyon dolar), ya da Petrol Kanunu çerçevesi içinde ülkeye girer. Yabancı özel sermayeye en çekici gelen de bu Petrol Kanunu'dur. Tabii aynı şekilde sağlanan kârların ülke dışına çıkarılmasında en büyük pay da petrol alanındaki bu yatırımlara ait olur. Böylece yabancı petrol şirketleri, 1967 yılında, patlak veren İsrail-Arap savaşından sonra, Türkiye'deki faaliyetlerini hızlandırarak, edindikleri kârdan yurtdışına çıkardıkları meblağı büyük ölçüde arttırırlar.

---

(308) KAZGAN, G. «Ortak Pazar...»

YABANCI ÖZEL SERMAYE YATIRIMLARI (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam Yatırımlar	6224 Sayılı Kanuna Göre Yapılanlar	6224 SAYILI KANUNA GÖRE YURT DIŞINA ÇIKARILAN KÂRLAR O Yıl İçinde Bu Kanuna Göre Yatırılan Sermayeye Toplam	Oranla Yüzdesi	YURT DIŞINA ÇIKARILAN TOPLAM MEBLAĞ (*) Toplam %	Toplam Göre Yatırıma Yüzdesi
1961	34.0	3.5	1.4	% 40.0	1.0	% 2.9
1962	36.0	6.7	1.5	% 23.8	2.0	% 5.6
1963	21.0	8.8	1.8	% 20.6	1.0	% 4.8
1964	25.0	6.9	1.7	% 24.8 (311)	5.0	% 20.0
1965	22.0	9.2	3.8	% 41.3	15.0	% 68.2
1966	30.0	7.7	6.2	% 80.5	16.0	% 53.3
1967	17.0	7.5	6.2	% 82.6	25.0	% 147.0
1968	13.0	10.3	7.6	% 73.7 (312)	32.0	% 246.1
1969	24.0	6.7	5.9 (Sekiz ay)		32.0	% 166.7
1970	58.0	10.5 (310)			33.0	% 56.9
1971	45.0				36.0	% 80.0
1972	43.0 (309)				35.0 (313)	% 81.6

(*) 6224 sayılı kanunla yurt dışına transfer edilen meblağla, yurt dışına çıkarılan toplam meblağlar arasında, 1961 ve 1963 yıllarında görülen tutarsızlık, yararlanılan kaynaklardaki farklılıktan ileri gelmektedir. Bu tutarsızlığı giderecek verilere şimdilik sahip değiliz.

(309) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» 1964-1970 yılları. (310) Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mart 1971.

(311) ÖZKOL, S. «Geri Bıraktırılmış...» (312) Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mart 1971.

(313) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» 1964-1970 yılları.

YABANCI DEVLET YATIRIMLARI (Milyon Dolar) (314)

Yıllar	Toplam	Konsorsiyum O.E.C.D. (*)	Borç Ertelenmesi (**)	Tarım Fazlaları	Faiz	İtfa Bedeli	Toplam	Yüzde (***)
						BORÇ TEDİYESİ		
1961	247			65	36	84	120	48.5
1962	290			71	33	101	134	46.2
1963	108	248	26	88	32	81	113	36.5
1964	218	200	25	31	34	114	148	67.8
1965	303	271	89	29	32	169	201	66.3
1966	255	242	74	17	31	124	155	60.7
1967	247	259	29	—	35	106	141	57.0
1968	274	253	8	—	41	91	132	48.1
1969	319	219	11	41	45	93	138	43.2
1970	420	306	66	83	48	146	195	46.4
1971	400	315	52	55	60	125	185	46.2
1972	368	249	45	16	62	130	192	52.1

(*) Konsorsiyum, O.E.C.D.'ye üye ülkelerce yapılan yardımlar gibi 1963 yılında meydana getirilen uluslararası kurumların yaptığı yardımları da içine almaktadır.

(**) Borç ertelenmeleri toplama sokulmamıştır.

(***) Aynı yıl içinde yatırılan toplam sermayeye oranla yüzde.

Böylece Türkiye'deki işletmelere yatırım yapan yabancı özel sermayelerin son derece sınırlı kaldığını görmüş oluyoruz. Şimdi de bunların ekonominin çeşitli sektörleri içinde dağılımını ve rolünü görmemiz gerekir.

1968 tarihli bilgilere göre 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesi içinde ülkeye giren yabancı sermayenin % 1.53'ü tarım ve madenciliğe, kalan kısmı ise imalât sanayiine yatırılmıştır. Sanayiye yapılan yatırımların evrimine gelince, iki safhadan geçer. 1950 ile 1960 yılları arasında yabancı sermayeler Türk sanayiinin

(314) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» 1964-1970 yılları.

geleneksel kesimlerine yönelir. 1963 yılında yapılan sanayi sayımı bu eğilimin hâlâ devam ettiğini yansıtır. Yabancı işletmelerin % 23'ü gıda-içki-tütün mamülleri kesimlerinde, % 17'si ise tekstil sanayiinde toplanır. Ama Türkiye pazarı dayanıklı tüketim mallarına doğru açıldıkça, yabancı sermaye de alanını genişletir. Önce ilaç, sonra boya ve deterjanlarla kimya sanayiine, en sonra da montaj fabrikalarıyla maden sanayiine doğru yayılır. Yabancı sermayenin sektörlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir (315):

İMALÂT SANAYİİ SEKTÖRÜ	Yabancı Sermayenin Dağılımı (%)		Yabancı Sermayenin Özel Yatırımlar İçinde Payı (%)		Yabancı Kredilerin Toplam Kredi İçinde Payı (%)	Toplam Yabancı Sermaye ve Kredi (%)
	1968	1963	1968	1963	1968	1968
Gıda ve İçki	10,04	13,5	10,40		4,0	14,0
Tütün	0,87		0,20			0,2
Dokuma ve Giyim	2,25	7,2	0,0		22,0	22,0
Kâğıt ve Selüloz	0,01		0,0		43,2	43,2
Deri	0,04		0,0			
Lastik	26,26	21,1	21,28			
Kimya	24,53	17,8	41,69	65,0	53,7	95,4
Cam-Çim.-Seramik	5,51		5,03			
Maden Sanayi	28,88	14,7				
a — Demir-Çelik	0,37					
b — Madeni Eşya	6,69		0,59			
c — Tarım Araçları	5,45		8,8		70,3	79,1
d — Elektrik Makinaları	12,58		18,22		16,6	34,8
e — Taşıt montajı	3,79		0,30		18,1	16,4
Diğerleri	1,67		0,0			
	100,00					

(315) Tablo şu kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır: BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı...», ROSALIEV, Y. «Türkiye'de Kapitalistleşme...» ve ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

Bu tablo yabancı sermayenin Türkiye'deki sanayiinin bellibaşlı sektörlerine el koyması olgusunu yeterince bir açıklıkla gösterememektedir. Meselâ kauçuk sanayiinde yabancı yatırımlar bu sektöre yapılan toplam yatırımın 1/5'ini ancak aşıyor gibi görünmektedir. Oysa 1966 yılında bu sektörde yapılan üretimin oranın daha da artmış tiren ve o zamandan bu güne bu [illegible] namen yabancı lisansolduğu taşıt lastikleri sanayiinin tam [illegible]nda olduğunu biliyosı ve yabancı sermaye denetimi altında [illegible]ubre ve tarım koruruz. İlaç, boya, sabun, deterjan, s[illegible]imya sanayii gibi, yama ilaçları alanlarını içine alan k[illegible] sektörlerde doğrubancı lisansla imalâtta bulunan baz[illegible]nini açılan yabandan doğruya yapılan yatırımların öne[illegible]t araçları moncı krediler bir kat daha arttırır. Ama taş[illegible]nırlı yatırımtajı gibi diğer sektörlerde yabancı firmalar s[illegible]tarlar. Dolarla sektörün bütününü denetimleri altında tu[illegible] ve kâlayısıyla yabancı sermaye en az yatırımla üretim yollarının en büyük bölümü üzerinde egemenlik kurmak [illegible]rın rını arar. Yerli sermaye birikiminin gelişmesi de onla bu işini kolaylaştırır. Bir yandan devlet kredisi ve gümrük konularında her türlü müsamaha ve kolaylıktan yararlanmak, öte yandan yabancı bir patentin sağladığı imtiyazları kullanabilmek amacıyla en büyük mali destekte bulunmaya dünden hazır yerli sermayeyi kendine çekmek için asgarî bir yatırım yem olarak kullanılabiliyordu. Bütün bu işlemler sonunda yabancı bir markayı kullanabilme hakkının kazanılmasıyla mükâfatlanıyordu. Böyle bir marka, bir yandan müşteri çevresi kadar, malî ve idari çevrelere karşı da bir reklam desteği sağlarken, öte yandan patent hakkı adı altında, sağlanan kârların önemli bir kısmının yurt dışına çıkarılmasına bahane teşkil ediyordu. Bu yolla sermayesi % 100 yerli olan firma lar bile, çok kere yabancı bir adı kullanmaktan başka hiçbir anlama gelmeyen bir patent hakkı yüzünden yabancı firmaların denetimi altına girebiliyordu. Böylece bir İngiliz şirketi olan Marley Tile Co., yer döşeme malzemesi imalâtında bulunan bir firmaya adını verdiği için

karşılığında satışlardan % 3 oranında pay almaktadır. Suni tuğla imalâtı alanında aynı % 3'lük pay bir İsveç şirketi olan Ytong International Aktiebolaget'e tanınmıştır. Berec Pil firmasıyla, bir İsviçre suni mermer firması olan Merbolite satışlar üzerinden % 5'er pay alırlar. Örnekler istenildiği kadar çoğaltılabilir: Amerikan diş macunu, parfüm, sabun, deterjan markaları; Coca Cola başta olmak üzere alkolsüz içki markaları; Alman veya Danimarka bira markaları; ilaç sanayiinde bütün önemli İsviçre ve İtalyan markaları; elektrikli ev araçları markaları vs. Reklam şartlanmasıyla her türlü yabancı marka adı öyle itibarlı bir hale gelir ki, yabancı patent altında yapılan her yeni imalât Türk sanayiinin yeni bir zaferi olarak sunulur ve kabul edilir. Öyle ki kendi sigaraları ile tanınmış bir ülke olan Türkiye'de Amerikan sigarası karaborsaya düşer. ABD'de terkibindeki kimyevi maddeler oranı dolayısıyla sağlığa zararlı bulunup, yasak edilen ve bu yüzden de deprem felâketzedelerine yardım olarak Türkiye'ye gönderilen tereyağ ve peynirlerin İstanbul'un en lüks semtlerinde, gösterişli bakkal dükkânlarında satıldığını söylersek yeni burjuvazinin yabancı bir isim taşıyan her mala karşı gösterdiği aşırı düşkünlüğü kavrayabiliriz.

Bu eğilim, ülkede edinilen kârlardan yurt dışına çıkarılan meblağları gösteren rakamlara da yansır. 1965 yılında edinilen kârlardan patent hakları dolayısıyla yurt dışına aktarılan meblağın oranı % 6.5 iken 1968 yılında bu oran % 24.6 ile nerdeyse edinilen toplam kârın 1/4'üne varır. (316).

Böylece yabancı sermaye Türkiye sanayiine getirdiği herhangi bir nitelik, teknik bir aşama, üretimi yükseltici bir gelişmeyle değil, de, tekeller kurmak ve yerli burjuvaziyle hem tüketici, hem de yatırımcı olarak işbirliğine girmek suretiyle sanayi üzerinde denetim kurmanın yollarını arar ve bunu başarır. Aşağıdaki tablo yabancı sermayenin Türk sanayiine ne ölçüde verimlilik kazan-

(316) Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mart 1971.

dırıp, buna karşılık ne ölçüde kâr sağladığı hakkında bize bir fikir verebilir (317):

İMALÂT SANAYİİ SEKTÖRÜ	Yabancı Sermayenin Özel Yatırımlar İçinde Payı (%)	Türkiye'de İşçi Başına Katma Değer/A.B.D.'de İşçi Başına Katma D.	Katma Değerde Gayri Safi Kârın Payı (%)
Gıda-İçki-Tütün	2,30	19	76,1
Dokuma-Giyim	0,00	15	77,0
Kâğıt	0,00	23	70,2
Deri	0,00	23	43,7
Lastik	21,88	27	64,2
Kimya	41,69	10	81,5
Cam-Çimento-Seramik	5,03	18	70,0
Demir-Çelik	0,00	18	65,0
Madenî Eşya	0,59	40	75,1
Makina	4,30	22	53,1
Elektrik Makinaları	18,22	36	74,9
Taşıt Araçları Üretimi	0,30	34	71,9

Bu tabloya göre herhangi bir sektördeki verimlilik o sektöre yapılan yabancı yatırım payına bağlı değildir. Tam tersine yabancı sermayenin en büyük sermaye iştirakine sahip olduğu ve en çok kâr sağladığı kimya sanayii gibi sektörlerde verimlilik artışı en düşük oranda-dır.

Bu şartlar içinde yabancı sermaye yatırımlarının Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda umulan düzeye varamaması ve sınai büyümenin yapılan tahminlerin gerisinde kalması şaşırtıcı olmasa gerektir.

C — Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Değerlendirilmesi

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda GSMH'nın % 3.2'si olarak öngörülen yabancı sermaye iştirakı an-

(317) BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı...»

cak % 70 olarak, yani GSMH'nin % 2.3'ü oranında gerçekleşebilmiştir. Buna karşılık planda öngörülen iç yatırımların gerçekleşme oranı % 98'dir. Demek ki, yatırım hedefleri toplam olarak % 93 oranında sağlanmıştır. (318) Ama bu iç yatırım hedeflerine ancak, yapılan tahminlerin ters yüz olmasıyla varılabilinmiştir. Bu tahminlere göre toplam yatırımların % 59'unun kamu yatırımları % 41'inin ise özel yatırımlar olması gerekiyordu. Oysa sağlanan sonuçlar kamu yatırımları için % 53, özel yatırımlar için ise % 47 oldu. Böylece kamu yatırımları % 85.1 oranında gerçekleşmiş oluyordu. Bunun sebebi tahmin edilen devlet gelirlerinin % 81.9, dış yardımın ise % 85.1 oranında gerçekleşmesiydi. (319)· Böylece yerli olsun yabancı kaynaklı olsun özel sektör kendi sermayesini tek başına kendi kullanmayı tercih ediyordu. Besbelli ki bu tercih yatırımların sektörlere göre yönelişinde değişiklikler getirmekteydi.

TOPLAM YATIRIMLARIN SEKTÖRLERİNE GÖRE DAĞILIMI (320)
(1965 sabit fiyatlarına göre milyon TL. olarak)

Sektörler	Tahmin	Gerçekleşme (1963-66)	Gerçekleşme Yüzdesi
Tarım	8.781	7.455	82,5
Madencilik	3.193	3.128	98,0
İmalât	9.730	8.775	90,2
Enerji	4.390	3.335	76,0
Ulaşım	6.832	7.007	117,2
Konut	10.608	10.103	95,2
Hizmetler	3.051	3.644	119,3
Eğitim	3.507	3.168	90,3
Sağlık	1.173	860	73,3
TOPLAM	**51.990**	**47.936**	**92,2**

(318) O.E.C.D. «Le capital dans l'agriculture...»
(319) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»
(320) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

I. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANININ (1962-1967) GERÇEKLEŞMESİ

(1965 sabit fiyatlarıyla milyon TL.)

SEKTÖRLER	ÜRETİM 1962	ÜRETİM 1967 Tahmin	ÜRETİM 1967 Gerçekleşme	Gerçekleşme Hedef (%)	ORTALAMA BÜYÜME HIZI Hedef	ORTALAMA BÜYÜME HIZI Gerçekleşme	TOPLAM İÇİNDE SEKTÖRÜN PAYI 1962 Hedef	TOPLAM İÇİNDE SEKTÖRÜN PAYI 1967 Gerçekleşme
Tarım	22.122	27.163	25.906	95,3	4,2	3,0	41,1 36,0	35,3
Sanayi	8.993	16.275	14.279	94,3	12,6	8,9	16,7 21,6	19,4
İnşaat	3.253	5.333	4.487	84,1	10,4	7,8	6,0 7,0	6,1
Ulaşım	3.491	5.200	4.956	95,3	10,5	7,4	6,5 6,9	6,7
Hizmetler	14.241	18.659	20.923	112,1	5,6	7,6	26,4 24,7	28,5
Gayrımenkûl	1.836	2.671	2.716	101,7	7,8	7,9	3,4 3,5	3,7
TOPLAM (Safi Milli Gelir)	53.706	75.301	73.267	97,3	7,0	6,7		

(321)

(321) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...» ve O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie» Aralık 1970.

Yatırımlar dengesinde özel kesim yararına olan değişmeden üç sektör zarar görür. Bunlardan ilki, Merkez Bankası'nın Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verdiği kredilerin azalması yüzünden, tarım sektörüdür. 1963 yılında Ofis, Merkez Bankası'nın dağıttığı toplam kredinin % 27.5'ini alırken 1966 yılında bu oran % 11.7'ye düşer. İkincisi devlet eliyle yapılacak büyük yatırımları gerektiren enerji sektörüdür. Üçüncüsü ise özel sektörün hemen hemen hiç ilgi duymadığı eğitim, sağlık gibi kamu hizmetleridir. Bundan ötürü mesela sağlık hizmetleri gibi çok önemli bir alanda, planda öngörülen yatırımlarla, gerçekleşebilen yatırımlar arasında büyük bir fark doğmuştu.

Yatırımların dengesindeki değişme Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın gerçekleşmesine de yansımıştı. GSMH'nın artış hızı planda öngörülen % 7'ye varamayıp % 6.7'de kalmıştır. 1967 yılı için öngörülen GSMH gerçi % 97.7 oranında gerçekleşmişse de, toplam olarak sağlanan bu rakam, çeşitli sektörler gözönüne alındığında yapılan tahminlerle gerçekleşen miktarlar arasındaki birçok önemli farkları gözden kaçırmaktadır.

Dolayısıyla gerçekleşen toplam kalkınma hızı tespit edilen hedeflere hayli yaklaşmış görülse bile, bu sonuca ancak üretici faaliyetler zararına, hizmet sektöründe meydana gelen bir şişme sayesinde varılmıştır. Hizmet sektöründe yıllık büyüme hızı öngörülen % 2'yi aşarken, sanayi sektöründeki kalkınma hızı tespit edilen hedeflerin % 3.7 gerisinde kalmıştır. Hizmet sanayiinin bütünü içinde ticaret yılda ortalama % 7.9'luk bir artma hızına ulaşır. Aynı şekilde 1965 yılında gayrimenkul yatırımları bütün özel yatırımların % 46'sını teşkil ederken, sanayi sektörü için bu oran % 23.9'dur. (322) Bunun yanı sıra, tarım ve sanayi sektörlerinde milli hasıladaki safi artış yüzdesi aynı sektörlere yapılan yatırımlarla oranlandığında, öngörülen gerçekleşme hadlerini aşarken, hizmet ve

(322) D.P.T. «İkinci Beş Yıllık...»

ulaşım sektörlerinde durum aynı olmamıştır. Bu sektörlerde gerçekleşme yüzdesi yapılan yatırım yüzdesinin altında kalmıştır. Ulaşım sektöründe öngörülen yatırımlar % 117.2 oranında gerçekleşirken büyüme hızı tahmin edilenin ancak % 95.3'ü oranında gerçekleşebilmiştir. Hizmet sektöründe ise planda öngörülen yatırımlar % 119.3 oranında gerçekleşirken buna karşılık istenilen büyüme hızı ise % 112.1 oranında gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak görmekteyiz ki, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen kalkınma hızı % 0.3'lük bir farkla gerçekleşebilmişse de, bu üretici olmayan sektörlerdeki bir şişme ve 1963 ile 1966 yılları arasında tarım ürünlerinde büyük bir artış yaratan elverişli hava şartları sayesinde olmuştur. Çünkü tarım alanındaki bu üretim artışı toplam kalkınma hızına yansımıştır. Öte yandan yaptığı üretimin % 50'si sadece 1 milyon tüketiciye yönelen sanayi sektörü de, kendi yapısından gelen bir kapan içinde debelenmektedir. Azami kâr kuralı «hammaddeleri» (bunlara ne ölçüde hammadde denebilirse) büyük çapta dışardan ithal edilen dayanıklı tüketim mallarının imalâtından ya da yabancı patent altında, mevcut yabancı sermayenin «çizdiği çerçeve» içinde yapılacak günlük tüketim maddelerinin imalâtından geçmektedir. Bunun sonucunda sözüm ona, itibarı yüksek mallardan oluşan pahalı bir üretim türü ortaya çıkmaktadır. Tabii halkın büyük çoğunluğunun geliri düşük olduğu için büyük bir üretimin pazarı da sınırlı kalmaktadır. Böyle olunca fabrikaların üretim hacmi büyüyememekte; işletmeler bu yolla uğradıkları kaybı kâr hadlerini çoğaltarak kapatmanın yollarını aramaktadır. İşte bu şartlar içinde, hem yerli hem de yabancı sermaye çevreleri işlerini doğrulttukları halde kalkınma hızı sınırlı kalmaktadır.

D — İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

1966 yılında, iktidarda bulunan büyük burjuvazi İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı hazırlar. Bu plan da GSMH'

daki artış hızını yılda % 7 olarak tespit eder ama bu GSMH'nın sektörlere göre dağılımını değiştirir. (323)

GAYRİSAFİ MİLLÎ HASILANIN YILLIK ORT. BÜYÜME HIZI				
SEKTÖRLER	1962-1967 Hedef	1962-1967 Gerçekleşme	1968-1972 Hedef	1968-1972 Gerçekleşme
Tarım	4,2	3,0	4,1	3,9
Sanayi	12,6	8,9	12,0	9,7
İnşaat	10,4	7,8	7,2	5,0
Ulaşım	10,5	7,4	7,2	9,0
Hizmetler	5,6	7,6	6,0	6,8
TOPLAM	7,0	6,7	7,0	7,2

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı tarım ve sanayi sektörlerinde, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sonuçlarını da gözönünde tutarak, daha «gerçekçi» bir kalkınma hızı tespit etmek kaygısıyla başlangıçta programlaştırılan kalkınma hızını koruma arzusu arasında bocalar görünmektedir. Bunun için de öngörülen ve sağlanan kalkınma hızları arasındaki düşüş eğrisi biraz daha yumuşar. Buna rağmen genel eğilim Birinci Plan'la aynı olur. İkinci Plan'da öngörülen % 7'lik kalkınma hızı, gerçekleşmiş görünürse de, üretici alanlardaki kalkınma hızları hep tahmin edilenin gerisinde kalır.

İkinci Beş Yılık Kalkınma Planı hizmet sektöründeki büyüme hızını sınırlandırma amacındadır. Ne var ki bu sektör planın ilk gerçekleşme yıllarında aynı hızla artmaya devam eder. İkinci Planın ilk iki yılı içinde bu sektördeki yıllık ortalama artış hızı yılda % 8,5'dur. Son tahlilde, 1967-1972 dönemi için yapılan tahminler, 1963-1967 dönemi için yapılan tahminlerle karşılaştırılırsa, sektörlerin bütünündeki büyüme hızının hizmetlerin yararına olarak azaldığı görülür.

(323) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...» ve O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie», Aralık 1970, Ocak 1972 ev Kasım 1974.

1965 SABİT FİYATLARIYLA

YATIRIMLAR 1962-1967

SEKTÖRLER	Hedef Milyon TL.	%	Gerçekleşme Milyon TL.	%
1 — TOPLAM	68.100	100	63.600	100
a) Kamu	40.200	59	34.000	53
b) Özel	27.900	41	29.600	47
2 — Stok Değişmeleri	—	—	—	—
GENEL TOPLAM	**68.100**		**63.600**	

YATIRIMLAR 1962-1967

SEKTÖRLER	Hedef Milyon TL.	%	G.S.M.H.'ya Göre Yüzde	Gerçekleşme Milyon TL.	%	G.S.M.H.'ya Göre Yüzde
1 — TOPLAM	111.500	100	21,3	100,266	100	18,1
a) Kamu	58.600	53	11,2	52,138	52	9,5
b) Özel	52.900	47	10,1	48,128	48	8,6
2 — Stok Değişmeleri	7.500		1,4	9,394		1,6
GENEL TOPLAM	**119.000**		**22,7**	**109,660**		**19,7**

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen ikinci önemli özellik yatırımların arttırılmasıdır. Plana göre bunlar GSMH'nın % 22.7'sine erişecektir. Oysa Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bu oran % 17.5 olarak öngörülmüş ve % 16.9 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı aynı oranda bir kalkınma hızını gerçekleştirmek için daha büyük bir yatırımı öngörmektedir. Aynı zamanda bu yatırım kaynakları da değişikliğe uğramıştır. İkinci Beş Yıllık Planda yatırımların kamu sektörü ile özel sektör arasındaki dağılımı aşağı yukarı Birinci Kalkınma Planı'nda gerçekten dağılıma indirilmiştir. Yani özel sektöre ayrılan yüzde büyütülmüştür. (324)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sonuçlarını değerlendirdiğimizde, yatırımların kamu ve özel sektörler arasında dağılımında planda öngörülen oranların gerçekleştiğini ama yatırımların bütününün tahmin edilen düzeye ulaşamadığını görürüz. Planlamanın gerçek dar boğazını meydana getiren bu husus özel kesimdeki tüketimin plandaki tahminleri aşmasıyla ve tasarrufun yetersizliğiyle ilişkilidir. Buna karşılık kamu tüketimi planda yapılan tahminlerin çok gerisinde kalmıştır (325):

Yurt dışına giden işçilerin memlekete gönderdikleri parayla ilgili olarak özel tüketimde görülen artış 1970 yılından sonra enflasyona sebep olacaktır. Bu konuya ilerde gene döneceğiz.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dış yardıma bağlılıkta da bir azalmayı öngörür. Bunun sonucu olarak da yatırımlarda yabancı sermayeye ayrılan pay 1967 yılında GSMH'nın % 2'si oranında iken, 1972 yılında % 1.7'sine düşer. Ama bu düşüş sadece yabancı devlet yardımlarıyla ilgilidir. Çünkü İkinci Beş Yılık Kalkınma Planı süresince, yabancı özel yatırımların toplam özel yatırımların % 7.3'üne ulaşması öngörülmektedir.

---

(324) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...» ve O.E.C.D. «Etudes Economiques...» Aralık 1970 ve Kasım 1974.

(325) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» Kasım 1974.

	1968	
	Hedef	Gerçekleşme
Kamu Tüketimi/G.S.M.H.	14.3	11.9
Özel Tüketim/G.S.M.H.	67.1	66.7
İç Tasarruf/G.S.M.H.	18.7	19.0
	1969	
	Hedef	Gerçekleşme
Kamu Tüketimi/G.S.M.H.	14.3	11.8
Özel Tüketim/G.S.M.H.	66.2	69.6
İç Tasarruf/G.S.M.H.	19.5	18.6
	1970	
	Hedef	Gerçekleşme
Kamu Tüketimi/G.S.M.H.	14.4	12.0
Özel Tüketim/G.S.M.H.	65.0	69.4
İç Tasarruf/G.S.M.H.	20.6	18.6
	1971	
	Hedef	Gerçekleşme
Kamu Tüketimi/G.S.M.H.	14.9	13.0
Özel Tüketim/G.S.M.H.	63.1	69.1
İç Tasarruf/G.S.M.H.	22.0	17.9
	1972	
	Hedef	Gerçekleşme
Kamu Tüketimi/G.S.M.H.	15.3	11.7
Özel Tüketim/G.S.M.H.	62.1	69.8
İç Tasarruf/G.S.M.H.	22.6	18.5

Ama bu kere yabancı devlet yardımlarının gerçekleşme oranı planda öngörülen yüzdeyi aşar. 1970 yılında yapılan devalüasyon hesaba katılırsa, Dünya Para Fonu'nun Özel Çekme Hakları da dahil olmak üzere 1972 yılında yapılan dış yardım GSMH'nın % 2.8'ini bulur. Buna karşılık yabancı özel yatırımlar gene aynı tarihte yapılan toplam özel yatırımların % 3'ünü ancak aşar.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yatırımların ekonominin çeşitli sektörlerine göre dağılımı ise şöyledir (326):

(326) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

SEKTÖR	SEKTÖRLERE GÖRE YATIRIMLAR (%) 1963-1967 Hedef	Gerçekleşme	BÜYÜME HIZI 1963-1967 Hedef	Gerçekleşme	SEKTÖRLERE GÖRE YATIRIMLAR (%) 1968-1972 Hedef	Gerçekleşme	BÜYÜME HIZI 1968-1972 Hedef	Gerçekleşme
Tarım	16,9	15,4	4,2	3,0	15,2	11,8	4,2	3,9
İmalât Sanayii ve İnşaat	18,7	19,6			22,4	25,7		
Madencilik	6,1	4,4	12,6	8,9	3,7	3,5	11,1	9,7
Enerji	8,4	7,3			8,0	8,5		
Ulaşım	13,2	14,8	10,5	7,4	16,1	16,4	7,2	9,0
Konut	20,4	20,6	7,8	7,9	17,9	20,2	6,1	
Eğitim	6,7	6,6			6,7	4,7		
Sağlık	2,3	1,8			1,8	1,5		
Turizm	1,4	1,9	5,6	7,6	2,3	2,1	5,9	6,8
Diğer Hizmetler	5,9	7,6			5,5	5,5		
	100,0	100,0						

çarpan en önemli nokta, tarım sektörüne ayrılan yatırımların nispi olarak azalmasıdır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda gerçekleştirilenin daha altında bir yatırım yüzdesiyle bu sektörde, gene Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda gerçekleşenden % 40'lık daha fazla bir kalkınma hızına ulaşılması umulmaktadır.

İkinci Beş Yılık Kalkınma Planı'ndaki sanayi sektörünün lehine tarım sektörünün ise aleyhine olan bu hükümler, büyük finans ve sanayi burjuvazisiyle tarım burjuvazisi arasındaki çatışmanın sürdüğü gerçeğini yansıtır.

Bu çatışma 1970 yılından itibaren başlayan açık siyasal buhranın unsurlarından biridir.

E — Tarım Sektörü

1950 ile 1960 yılları arasında tarım ürünlerindeki ortalama artış hızı % 5'dir. 1960 rejim değişikliğinden sonra gelen ilk iki yıl içinde bu oran % 1.4'e düşer. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarımda % 4.2'lik bir kalkınma hızı öngörülürse de 1963-1967 döneminde yılda ortalama ancak % 3'lük bir büyüme hızına erişilir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da ilkiyle aynı büyüme hızını öngördüğü halde, varılan oran yılda % 3.9 olur: Ayrıca tarım üretiminin toplam büyüme hızının terkibinde de bir değişme olur; sınaî bitkiler hızlı bir ilerlemeye girerken gıda maddelerinde bir duraklama meydana gelir.

Tarım burjuvazisi kadar ticaret burjuvazisinin de en fazla kâr sağlaması uğruna halkın büyük çoğunluğunun, yaşamak için gerekli asgarî ihtiyaçlarından kısıntıya gidilmesi demek olan ve ülkeyi devamlı olarak ABD'nin göndereceği buğdaya muhtaç duruma düşüren bu eğilimi Beş Yıllık Kalkınma Planları da kolaylaştırır.

ÜRÜNLER	BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1963-1967) (Yıllık Ortalama Büyüme Hızı) Hedef	Gerçekleşme	İKİNCİ BEŞ YILLIK [illegible] PLANI (1968-1972) (Yıllık Ortalama Büyüme Hızı) Hedef	
Sınaî Bitkiler	5,7	7,7	5,0	
a — Pamuk	6,3	8,1	5,1	
b — Tütün	2,0	8,0	4,6	
Tahıllar	2,8	1,8	4,5	
a — Buğday	2,3	1,8	3,0	
b — Mısır	8,8	5,9	13,5	
Patates	7,5	4,6	4,0	
Et	7,6	2,7	5,6	
Süt	12,1	2,1	4,6	
Yumurta	10,0	4,0	6,9	(327)

Beş Yıllık Kalkınma Planlarının gıda maddeleri üretimi zararına sınaî bitkiler üretimini kolaylaştırması bir yana, planların uygulanmasında bu doğrultuda çok daha ileri gidilir. Böylece sınaî bitkilerle ilgili tahminler büyük çapta aşılırken, gıda maddelerinin üretimiyle ilgili tahminler gerçekleşmekten uzak kalır. Özellikle hayvani gıdalar alanında tam bir başarısızlığa uğranır. Bunun sonucu olarak, aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi ülkenin beslenme durumunda 1950 yılından sonra hiçbir düzelme meydana gelmez. (328)

---

(327) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...» ve O.E.C.D. «Le capital dans l'agriculture...»

(328) Kullanılan kaynaklar: HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...» O.E.C.D. «Etudes Economiques...» Aralık 1970; Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Teşkilâtı (FAO) «Economie et Statistique Agricoles» (**Tarım Ekonomisi ve İstatistikleri**) Aylık bülten, Mayıs 1971; O.E.C.D. «Le developpement de l'agriculture...» ve İstanbul Ticaret Odası Dergisi, Ekim-Aralık 1970.

KİŞİ BAŞINA TARIM ÜRETİMİ İNDEKSİNİN EVRİMİ

(1952 ile 1956 yılları ortalaması 100 olarak alınmıştır)

Yıllar	Tarım Üretimi	Gıda Maddeleri Üretimi	Tahıl Üretimi	Buğday Üretimi
1952	105	105	—	111
1953	111	112	—	130
1954	86	84	—	72
1955	97	97	101	99
1956	102	102	93	89
1957	98	99	112	112
1958	110	112	113	112
1959	108	108	102	100
1960	106	107	111	105
1961	104	107	83	85
1962	106	105	98	100
1963	109	107	114	115
1964	110	109	92	92
1965	103	100	92	92
1966	113	108	100	102
1967	111	107	100	104
1968	111	102	92	96
1969	108	109	97	102
1970	106	100	82	—
1971	112	—	101	121

Böylece tarım üretimi, genel olarak, hafif ve istikrarsız bir ilerleme gösterirse de, gıda maddeleri üretiminde fiilen bir duraklama olur. 1961 yılına kadar tarım ürünlerini toplam olarak ifade eden indeksler ortalamasının üstünde olan gıda maddeleri üretimi indeksinin, daha sonra bu ortalamanın hep altında kaldığını görmek ilgi çekicidir. Genel olarak Türkiye nüfusunun aldığı gıdanın 3/4'ünü, kır nüfusunun aldığı gıdanın ise aşağı yukarı 9/10'unu meydana getiren tahıllara gelince 1950-1960 arasına oranla kesin bir düşüş içindedir. Buğday indeksinde, tahılların bütününe oranla bir ilerleme görülürse de, bu mısır ve arpa gibi diğer tahılların zararına oluşur.

Gıda maddeleri açığı az çok ABD'nin tahıl yardımıyla kapatılır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yılları boyunca bu yardım toplam olarak 283.5 milyon doları bulur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise bu ithalâtın, yalnız tohumluk çerçevesinde kalmak üzere, yılda 20 milyon dolar civarında bir düzeyde tutulabileceği umudu beslenmektedir. Ama ABD'den yapılan buğday ithalâtı, 1968 yılındaki bir duraklamadan sonra, yeniden hız kazanır ve 1969 yılında 41 milyon dolara, 1970 yılında ise 83 milyon dolara ulaşır. (329)

Ne var ki bu ithalâta karşılık ülkede üretilen gıda maddelerinin bir kısmı da ihraç edilir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı süresi boyunca baklagiller ihracatında yılda ortalama % 14'lük bir artma görülür. Aynı dönemde meyve ve yaş sebze ihracatındaki yıllık ortalama artış % 17.7'dir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı baklagiller ihracatında yılda ortalama % 16.2'lik, yaş sebze ve meyve ihracatında ise yılda ortalama % 11'lik bir artış teklif eder. Aynı şekilde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı süresince düşme gösteren et ihracatı için İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yılda ortalama %9.3 oranında bir artış öngörür. (330) Bu şartlar altında halkın büyük çoğunluğunun beslenmesi hemen hemen sadece tahıllara dayanmaya devam edecektir.

KİŞİ BAŞINA YILDA ORTALAMA TÜKETİM (Kg.) (331)

Ürünler	1939	1948-1950	1951-1953	1954-1956	1957-1956	1960-1961	1965	1967	1872 (Hedef)
Tahıllar	193	186	199	201	200	223	228	228	219
Buğday	—	133	159	144	183	177	180	186	186
Patates	6	18	28	29	40	38	32	33	35
Et	16	14	15	14	13	14	14	14	18
Süt	—	2	3	2	3	4	—	—	—
Sebzeler	24	24	26	27	27	30	—	—	—

(329) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» Aralık 1970.

(330) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

(331) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...», D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...» ile tamamlanmıştır.

Tabloda, tahılarda görülen sürekli artış ülkenin henüz yaşamak için gerekli asgarî ihtiyaçlarını karşılama düzeyinde olduğunu göstermektedir. Et, süt ve sebze tüketimi olabilecek en düşük düzeydedir ve bunlardaki artma hiç denecek kadar azdır. Üstelik burjuvazinin satın alma gücündeki bir artışın daha fazla tüketime, hatta bu tahılların israfına yol açtığı düşünülürse, tüketim ortalamasının aynı düzeyde kalmasının bile halkın büyük çoğunluğunun tüketiminde gerçek bir düşme ifade ettiğini kolayca anlarız. Bu şartlar içinde, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda azalması öngörülen tahıl tüketiminin nasıl olup da hayvani gıdalarla ve sebzelerle telâfi edilebileceği sorusu cevapsız kalmaktadır; çünkü yine aynı plan bu hayvansal ürünlerin ihracatını da yüksek düzeyde tutmaktadır. Böylece tahıl tüketiminde arzu edilen düşme hem ülke içinde, bunların kişi başına üretiminin sınai bitkiler yararına gerilemesiyle (bak. sayfa 272'deki tablo), hem de tahıl ithalâtının montaj sanayii hammaddeleri yararına kısılmasıyla gerçekleşirken, hayvani ürünlerde öngörülen artma ise bir temenni olarak kalır. Dolayısıyla beslenme dengesi, bütünü içinde ciddi bir şekilde bozulma tehlikesiyle karşı karşıya gelir.

Genel olarak tahıl üretiminin, özel olarak da gıda alanında tarım üretiminde görülen yavaşlama mali yapılarla toprağa bağlı yapılar yüzündendir. Bu yapılar ise, mevcut sosyo-ekonomik düzenin bütününe bağlıdır.

Ekilebilir topraklardaki genişleme daha 1960 yılına varmadan son sınırına erişmiştir. 1946 ile 1956 yılları arasında meydana gelen % 71.5 oranındaki bir artmadan sonra, bunun ardından gelen on yıl içinde % 4.8 gibi son derece düşük bir ilerleme kaydedilir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı boyunca bu alanda hiç bir yeni artış öngörülmez. (332)

---

(332) KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...»

TOPRAKLARIN KULLANILMA ORANI (333) YÜZDE OLARAK

Yıllar	TARLA TARIMI			Bahçe Tarımı	Otlak	Orman	Diğer
	Ekili	Nadas	Toplam				
1950	12,7	6,0	18,8	1,9	48,6	13,4	17,3
1955	18,3	8,8	27,0	2,3	39,9	13,4	17,4
1960	19,7	10,3	30,0	2,7	36,9	13,6	16,8
1965	19,6	10,9	30,5	2,9	36,2	13,6	16,8
1967	19,9	10,6	30,5	3,1	33,4	16,2	16,8
1970	20,0	11,2	31,2	3,9			

Ekilebilir topraklar son sınırına vardığı için, böyle bir tıkanma meydana gelir. Yukarda tabloda da görüldüğü gibi, tarım toprakları en çok otlakların zararına olarak artar. Bu da verimliliğin düşmesine yol açar. Çünkü tarım alanına eklenen her yeni arazi parçası, ilke olarak, ondan önce tarıma açılmış topraklardan daha az elverişlidir. Bu durum verimdeki düşme gibi, nadasa bırakılan toprakların artışını da açıklar.

Tahıl ekimi yapılan ve 1956 ile 1967 yılları arasında toplam tarım arazisinin oranı hemen hemen hiç değişmemiş olan (% 55) topraklarda verim, 1953 yılında 1250 kg / hektar iken, 1955 - 1960 yılları arasında 1000 kg / hektar, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı süresince 1150 kg / hektar ve 1968 yılında 1200 kg / hektardır. (334) Aynı 1968 yılında Fransa'da bu verim 2850 kg / hektar, Almanya'da 3250 kg / hektar ve Hollanda'da 4040 kg / hektardır. (335) Böylece 1968 yılına kadar traktör sayısı 3 kat, suni gübre miktarı ise % 57,5'i tahıl tarımında kullanılmak üzere, 13 kat arttığı halde, 1953 yılında ulaşılan rakam en büyük rakam olarak kalmıştır. Böyle bir durumda, tahıl üretiminde durgunluğun hatta gerilemenin, ne Türkiye'de kullanılan suni gübrenin hektar başına 12,5 kg'ı geçmemesiyle (ABD'de 69 kg / hektar, Batı Avrupa'da 170 kg /

(333) O.E.C.D. «Le developpement de l'agriculture...»
(334) O.E.C.D. «Statistiques Agricoles» (Tarım İstatistikleri), 1965-1969, Paris, 1969.
(335) İstanbul Ticaret Odası Dergisi.

hektar) ne sadece suni gübre ve tarım makineleri eksiği ile, ne de otlaklardan kazanılan toprakların verim düşüklüğü ve üretim yapılan arazinin küçük parçalara bölünmüş olmasıyla açıklanabilir. Çünkü tahıl üretiminin çok büyük bir kısmı büyük işletmelerde yapılmaktadır: toplam buğday üretiminin % 85.7'si, buğday tarımı yapan işletmelerin sayı olarak % 24'ünde üretilmektedir. Toplam üretimin % 32'sini ise bu işletmelerin sadece % 5.5'i üretmektedir. (336) Öyleyse tahıl üretimindeki verimin durgunluğu ve hatta gerilemesi daha çok Türkiye'deki pazarın özel şartlarına bağlıdır. Çünkü tahıl üretiminin büyük çoğunluğunu ellerinde bulunduran büyük arazi sahipleri hesaplarını pazarın talebinden çok, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin tarım ürünleri fiyatlarını belli bir düzeyde tutmak amacıyla tespit ettiği fiyatlara göre yapmaktadır.

Sınai bitkilere gelince, bunların en önemlisi olan iki üründe, yani küçük işletmeciliğe bağlı olan tütün ve büyük tarım arazilerinde yetiştirilen pamukta birbirinden farklı iki durum belirir.

Tütünün yıllık ortalama üretimi % 8 oranında bir artma göstermektedir. Oysa aynı ürünün yıllık ortalama verimi gitgide düşmektedir. Bundan kolayca çıkarabileceğimiz sonuç, 1960-1970 arasındaki on yıllık dönemin ortalarına kadar tütün ekimi yapılan arazilerin çoğalmaya devam ettiğidir. Hele bir de küçük boydaki işletmelerin makineleşmeyi de engellediğini hesaba katacak olursak bu artış besbelli ki verimin zararına bir gelişmedir. 1948-1952 yılları arasında 760 kg / hektar olan ortalama verim 1958-1961 yılları arasında 700 kg / hektara, 1961-1963 yılları arasında 660 kg / hektara, 1963-1967 yılları arasında 620 kg / hektara, 1968-1972 yılları arasında 484 kg / hektara ve nihayet 1972 yılında 455 kg / hektara kadar düşer. 1967 yılından itibaren ise, tütün ekimi yapılan toprakların genişlemesinin son haddine varmış olması yüzünden, biz-

(336) KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...»

zat üretimin kendisi de düşmeye başlar. Öyleyse tütün üretiminin gerilemesinin sebeplerini, sonradan kazanılan toprakların verimsizliği kadar bu üretim alanında çağdaş, ileri bir tekniğe geçilememiş olmasında aramak gerekir.

Pamuk alanında ise 1955 yılından sonra, ekim yapılan topraklardaki çok küçük bir artışa karşılık, hektar başına verimde çok büyük bir ilerleme görülür. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi boyunca verimdeki bu artış oranı yılda ortalama % 8.4'dür. Bu hızlı ilerlemenin bir sonucu olarak pamuk üretiminin hektar başına yıllık ortalama üretim 1951 yılında 234 kg iken 1960 yılında 282 kg'a, 1965 yılında 474 kg'a ve 1970 yılında 758 kg'a ulaşır.

Sonuç olarak denebilir ki, tarım üretimindeki tıkanıklıklar önce toprağa bağlı yapılar, sonra da mali kaynakların ve kredinin kendine has özellikleri yüzündendir. Bunlar bir yandan tarımın modernleşmesine set çekerken, öte yandan da büyük arazi sahiplerinin, kendilerini üretici bir çabaya sokmama yolundaki tutumlarına destek olmaktadır. Bunlara bir de, tarım ürünleri arasında en çok sınai bitkilere üstünlük tanıyan ihracat ihtiyaçlarını eklemek gerekir.

Tarım arazisinin az sayıdaki ailelerin elinde yoğunlaşmış olması olgusu 1960 ile 1970 yılları arasındaki dönemde de varlığını sürdürür ve hatta büyük-burjuvazinin iktidara gelmesiyle bu durum biraz daha da pekişir. 1963 yılına ait istatistikler şu sonuçları vermektedir. (337):

Demek ki toplam olarak işletmecilerin % 66.78'i ta-

İşletme Alanı (Hektar)	İşletme Sayısı	Yüzde	Toplam Alan	Yıllık Toplam Gelir Alan Yüzdesi	Milyon TL.	Gelir Yüzdesi
0.1- 5.0	2.132.288	66,78	5.219.248	24,8	5,2	24,8
5.1- 20	852.825	27,51	8.775,146	41,7	8,6	42,0
20 -100	110.814	3,57	4.932.427	23,4	4,0	23,2
100+	4.323	0,14	2.145.727	10,1	2,1	10,0

(337) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

rım yapılan toprakların aşağı yukarı 1/4'üne, buna karşılık % 3.71'i ise 1/3'üne sahiptir. Buna bir de tarım nüfusunun % 18.4'ünü topraksız köylülerin oluşturduğunu eklemek gerekir. Bu rakamları toplam nüfusa oranladığımızda görürüz ki: tarım proleteryası toplam nüfusun % 12.9'unu oluşturmaktadır ve gene toplam nüfusun % 39.4'ü milli gelirin % 9'unu almaktadır.

Yatırımlarla ilgili olarak, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda gerçekleşen yüzdeyi esas alarak, GSMH'nın % 35'ini sağlayan tarım sektörüne, toplam yatırımların % 15'inin ayrılmasını öngörür. Üstelik uygulamada kredilerin hemen hepsi büyük arazi sahipleri arasında bölüşülmektedir. Bütün bunlardan, hem yerli hem yabancı büyük sermayenin sanayiye veya ithalât amacıyla ticarete yatırım yapmayı ve dar ama alım gücü yüksek bir müşteri çevresine yönelik, dolayısıyla çok kâr bırakan tüketim maddeleri üretiminde bulunmayı tercih ettiği sonucu çıkar. Ama tarım sektörünün ihmal edilmesi ihracatın büyüme hızına da yansır ve bu döviz gelirlerinin azalmasına yol açacak sistemin bütününü çıkmaza sokar.

F — Dış Ticaret

Tarım ürünleri, ihracatın en büyük kısmını oluşturmaya hep devam eder ve bu eğilim ancak son yıllarda, bir azalma gösterir. (338).

Aşağıdaki tabloda 6'ncı sütun tarım kökenli ihracatın, 8'inci sütun ise tarım ve madencilik alanındaki hammadde ihracatının bütününü biraraya toplamaktadır. Böylece bunların bütün ihracat içindeki yerinin önemi gösterilmek istenmiştir. Tabloda tütün ve pamuk ihracatı da hem ayrı ayrı sütunlarda hem de toplam olarak bir sütunda gösterilmiştir. Bunu yapmaktaki amacımız azgelişmiş ülkelerde çok sık görülen bir özelliği yani sayıca sınırlı üretim maddelerinin ihracatın asıl tabanını meydana getirdiği gerçeğini gözönüne sermektedir.

(338) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» 1966-1970 yılları ve İstanbul Ticaret Odası Dergisi.

İHRACATIN EVRİMİ (Toplam Değere Göre Yüzde)

	Zirai Hammaddeler	Pamuk	Tütün	(2) + (3)	Zirai İşlenmiş Maddeler	(5) + (1)	Madenler	(1) + (7)	Sınai Ürünler	(5) + (9)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1938	88,0	7,0	27,1	34,1						
1946	86,1	0,1	22,1	22,3						
1950	93,1	26,5	23,1	49,6						
1953	75,2	19,9	21,5	41,4						
1956	76,3	8,6	30,7	39,3						
1960	79,6	16,0	18,4	34,4						
1963	76,6	21,6	18,1	39,7	11,5	96,0	2,9	87,4	8,6	20,1
1966	78,0	26,2	21,9	48,1	7,9	85,9	4,7	82,7	10,5	18,4
1967	79,6	25,2	22,6	47,8	8,7	88,3	3,9	83,5	9,5	18,2
1968	80,7	28,7	19,1	47,8	5,6	86,3	5,3	86,0	7,6	13,2
1969	74,2	23,3	15,2	38,5	9,1	83,3	6,5	80,7	10,1	19,2
1970	74,7	29,5	13,3	42,8	7,1	81,8	6,7	78,6	11,5	18,6
1971	72,0	28,5	19,3	47,8	8,0	80,0	5,9	77,9	12,6	20,6
1972	68,6	21,6	14,8	36,4	9,9	78,5	3,9	72,5	17,6	27,5
1973	63,2	23,2	10,1	33,3	11,3	74,5	3,2	66,4	22,3	33,6

Bununla birlikte son yıllarda zirai hammaddelerin ihracat içindeki yeri gitgide daha önemli hale gelen pamuk dışta tutulursa, genel olarak hem işlenmiş tarım maddeleri, hem de sınai maddeler yararına geriler gözükmektedir. Bu son iki grup tablodaki 10'uncu sütunda toplam olarak gösterilmiştir. Bunlar 1969 yılında toplam ihracatın 1/5'ini oluşturmaktadır. İşlenmiş tarım maddeleri sütununda en önemli ilerleme şeker ve zeytinyağında görülür. Zeytinyağı yıldan yıla çok önemli değişmeler gösterir: Sanayi ürünleri arasında ise özellikle ilerleme gösteren pamuklu dokumalardır. Böylece Türk sanayii iç pazardaki sınırlılığı aşabilmek için, çok kere ülkedeki sürüm fiyatlarının çok altında fiyatlarla ihracat yaparak dış ülkelerde kendine pazar arar. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1972 yılında yapılacak toplam ihracat içinde, sanayi ürünlerine % 27.3'e kadar ulaşan bir pay öngörmüştür. Nitekim bu yüzde gerçekleşmiştir. Gene İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ilaç sanayii, makine sanayii, elektrikli ve elektronik cihazlar sanayii mamulleriyle 27 milyon dolarlık bir ihracat sağlanabileceği umulmaktadır. (339) Böylece Türkiye, Güneydoğu Asya'da Formoza'nın, Güney Amerika'da ise Brezilya'nın olduğu gibi emperyalist sömürü zinciri içinde bir ara halka haline gelme eğilimindedir. Bu ülkeler, uygun şartlarla hammadde veya yarı mamul madde ithal etmekte, ucuz işgücü ve yerli sermaye sayesinde bunları işlemekte veya montajını yapmakta; sonra da böylece imalâtını tamamladığı ürünleri yeterince semizlemiş yerli bir burjuvaziye veya yabancı sermayeyi çekecek uygun şartlara sahip bulunmayan komşu ülkelere satmaktadır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi içinde Türkiye'nin ve mamul maddeler ihraç ettiği Orta Doğu ülkelerinin durumları aynıdır.

İhracatın tarım ürünlerine bağlı olması, onu bu ürünlerin fiyat dalgalanmalarına da tabi kılar. Böylece ihraç

(339) D.P.T. «İkinci Beş Yıllık...»

edilen malların fiyatında bir düşme eğilimi görülürken, ithal edilen malların fiyatı yükselir. (340):

FİYAT İNDEKSİ (1963 = 100)		
YILLAR	İTHALAT	İHRACAT
1956	89.8	113.7
1957	95.4	108.1
1958	99.0	101.7
1959	94.5	91.7
1960	93.4	82.3
1961	93.2	78.6
1962	91.9	81.6
1963	100.0	100.0
1964	100.0	95.4
1965		93.6

Aynı şekilde Türkiye'nin yaptığı ihracat içinde en önde yer alan iki ürünün, yani tütünle pamuğun fiyatlarında da 1963 yılından beri daha çok bir düşme görülmektedir. (341):

İHRACAT FİYATLARI İNDEKSİ (1963 = 100)		
YILLAR	TÜTÜN	PAMUK
1963	100	100
1964	105	100
1965	89	97
1966	85	90
1967	84	95
1968	75	104
1969	80	94
1970	56	
1971	89	

Türk ihraç mallarının fiyatlarındaki bu son derecede

(340) KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma...»

(341) Kaynak: Uluslararası Para Fonu, International Financial Statistics (Uluslararası Mali İstatistikler), Eylül 1971.

kötüye gidiş ve buna karşılık ithal edilen maddelerin fiyatlarındaki artış hem dış ticaretin durgunlaşmasına, hem de dış ticaret bilançosunun sürekli olarak daha kötüye gitmesine yol açmaktadır. 1951-1953 yılları arasında kişi başına ortalama ihracat 16.1 dolarken, 1961-1963 yılları arasında 12.5 dolara düşer. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bu miktar hafif bir artış göstererek 14.3 dolara, 1968-1970 yılları arasında ise 15.1 dolara yükselirse de, gene de 1951-1953 yılları arasındaki düzeyine ulaşamaz. Aynı şekilde, 1951-1953 yılları arasında yani birinci serbest dış ticaret rejimi döneminde kişi başına 22.3 dolar olan ithalât, 1961-1963 yılları arasında 20.7 dolara düşer; daha sonra yani bu son yıllardaki ikinci serbestleşme döneminde gene 22.5 dolara yükselir. Bunların yanı sıra Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı 1960-1962 boyunca % 0.32 iken, 1969 yılında % 0.25'e düşer.

MÜBADELE ŞARTLARI İNDEKSİ
(1958 = 100) İhracat / İthalât

	Gelişmiş Ülkeler	Az Gelişmiş Ülkeler	Türkiye
1938	103	78	
1948	99	93	86
1954	96	109	100
1955	96	108	114
1956	97	107	114
1957	96	100	103
1958	100	100	100
1959	102	99	88
1960	103	99	85
1961	104	97	84
1962	105	95	89
1963	105	97	97
1964	104	98	86
1965	104	98	76

Türkiye'nin mübadele şartlarında, ihracat / ithalât oranıyla kendini açığa vuran kötüye gidiş, yalnız gelişmiş

ülkelerle yapılan bir karşılaştırmada değil, azgelişmiş ülkelerin bütünüyle yapılan yukarıdaki karşılaştırmada da görülür (342).

Dış ticaret dengesi ise aşağıdaki şekilde bir evrim geçirir (343):

YILLAR	İTHALAT	İHRACAT	DIŞ TİCARET AÇIĞI (Milyon Dolar)
1947	244	223	21
1948	275	196	79
1949	290	290	43
1950	278	263	15
1951	402	313	89
1952	556	362	194
1953	532	396	136
1954	478	335	143
1955	497	313	184
1956	407	305	102
1957	397	345	52
1958	315	247	68
1959	470	354	116
1960	468	321	147
1961	509	347	162
1962	622	381	241
1963	691	368	323
1964	542	411	131
1965	577	464	113
1966	725	491	234
1967	691	522	169
1968	770	496	274
1969	754	537	217
1970	886	589	297
1971	1171	675	405
1972	1562	885	677

(342) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

(343) HERSHLAG, Z. Y. «Turkey, the challenge...» ve O.E.C.D. «Etudes Economiques...», Ocak 1972 ve Kasım 1974.

Demek ki İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ithalâtta olduğu kadar ihracatta da uzun vadede düzenli bir ilerlemeye tanık oluruz. Ama ithalâttaki artış oranının daha fazla oluşu, dış ticaret açığını sürekli olarak büyütür. Bu açığın 150 milyon dolar civarında bir noktada dondurulması yolunda harcanan çaba önce 1962-1963 yıllarında sonra da 1966 yılında başarısızlığa uğramıştır. 1969'u izleyen yıllarda ise ipin ucu iyice kaçmış, bu son yıllarda dış ticaret açığı toplam ihracatı geçer hale gelmiştir.

İthalâttaki artış herşeyden önce gitgide çoğalan hammadde ithalâtı yüzündendir. Hammadde ithalâtı 1970 yılına yaklaşırken toplam ithalâtın % 50'sine ulaşır. Birinci Beş Yıllık Plan'da öngörülen ithalât tahminleri haydi haydi aşılmıştır ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1972 yılı için hammadde ithalâtının toplam ithalâtın % 54'üne erişeceğini tahmin etmektedir. Bu plan, bu şartlar altında 1972 yılı için dış ticaret bilançosunda 395 milyon dolar tutarında bir açığın olacağını ummaktadır. Oysa bu rakam daha 1971 yılında aşılır.

1965 ile 1970 yılları arasında dış ticaret dengesinin evrimi emperyalizmin Türkiye'yle olan ilişkilerinin evriminde belirleyici bir olaya, yani Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) yaygın kullanılış biçimiyle ifade edecek olursak Ortak Pazar'a üye oluşuna bağlıdır.

G — Türkiye ve AET

Emperyalizmle bütün ilişkilerinde olduğu gibi, Ortak Pazar'a girme konusunda da ilk adımı gene Türkiye atar. 1946 yılında Amerikan yardımını, 1950 yılından sonra ise NATO'ya kabulünü istedikten sonra, Türkiye 1959 yılı Temmuz ayında da AET'ye üyelik talebinde bulunur. Bu talep, Yunanistan'ın aynı kuruluşa üyelik talebinden daha sonra yapılır ve sebebi belki de bununla açıklanabilir. Çünkü Yunanistan'la Türkiye batı Avrupa ülkelerine, tütün başta olmak üzere benzeri maddeler ihraç etmektedirler ve Yunanistan'ın AET'ye üye olmasıyla kazanacağı imtiyazlar ister istemez Türkiye'nin dış ticaretine

zarar getirecektir. Bunun yanı sıra O.E.E.C. ile anlazmazlığını bir çözüme bağlamış olan Türkiye Cumhuriyeti hükümeti AET'ye üye olmak yoluyla ekonomik bir yardım sağlamayı ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmeyi tasarlamaktadır. Aynı şekilde, bu taleple Federal Almanya Cumhuriyeti'nin rolü de küçümsenemez. Batı Almanya'nın ekonomik kalkınmasıyla birlikte Türkiye'yle olan ticari ilişkileri de yeniden önem kazanır. Kendine hammadde, daha sonra da keyfine göre kullanacağı ucuz işgücü sağlayacak sömürgelerinin veya eski sömürgelerinin bulunmayışı Almanya'yı hep Türkiye'ye iter. Bu eskiden beri böyle olagelmiştir. Eski Fransız sömürgelerinin AET ile anlaşmalar imzalamasından sonra, Almanya buna bir karşı ağırlık arar ve Türkiye bu iş için biçilmiş kaftan olarak görülür. Böylece Fransa ve İtalya Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkarken, Almanya daha baştan beri bu konudaki talebi destekler. 1960 darbe hareketi, Türkiye'nin üyelik şansını bir an için azaltırsa da, Yunanistan'ın 1961 yılında AET'ye kabul edilişi yeni rejim yöneticilerini daha büyük kozları oynamaya iter. Bunun için SSCB'yle ekonomik alanda görüşmelere başlanır. 1963 yılı mayıs ayında ilk defa olarak bir Türk parlamento heyeti Rusya'yı ziyaret eder. 1963 yılı haziran ayında ise Türkiye ile AET arasında Ankara Antlaşması imzalanır.

Roma Antlaşması AET üye devletleri arasında teorik bir temel olarak «bırakın yapsınlar» ilkesini koymuştur. Ancak bu ülkelerin bazı geri kalmış bölgeleriyle (Güney İtalya) gene bu üye ülkelerin kuruluşta anlaşmalı eski sömürgeleri yararına istisnalar kabul edilmiştir. Ankara Antlaşması'nda ise uzun vadeli hiç bir istisna kabul edilmeyip, sadece bir intibak dönemi öngörülür. Bu dönemin sonunda Türkiye Ortak Pazar'ın diğer üyeleriyle eşit bir konumda sayılacaktır.

Söz konusu bu intibak dönemi iki kesime ayrılır. İlki 1 Ocak 1964 yılında başlayıp 5 ile 12 yıl sürecek olan hazırlık dönemi, ikincisi ise geçiş dönemidir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın, Türk ekonomisini uluslararası

rekabete uydurma doğrultusunda, bu iki dönemden ilkini düzenlemesi gerekiyordu. Sonuç olarak plan bu anlamda hiç bir tedbiri gerçekleştiremedi. Üstelik Türkiye'nin rekabet gücünün daha da kötüye gittiği İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda açıklanmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti hükümeti hazırlık dönemi için konan süreyi sonuna kadar kullanmayı reddetti ve 22 Temmuz 1970 günü geçiş dönemini başlatan anlaşma imzalandı.

Hazırlık dönemi boyunca AET Türkiye'ye bir sonraki döneme hazırlanabilmesi ve bu dönemin gerektirdiği çabaları yüklenebilmesi amacıyla tek taraflı tavizler vermekteydi. Bu tavizler şunlardı:

a) Prope kredisi olarak yılda 35 milyon dolar ve toplam olarak azami 175 milyon dolarlık bir kredi anlaşması.

b) Türkiye'nin başlıca ihraç maddeleri olan dört ürün, yani tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındığın belli bir miktarı (kontenjan) için özel gümrük tarifesi. Pamuk zaten bütün ülkelerde gümrükten bağışık olduğu için ayrıca bir miktarın (kontenjan) belirlenmesine gerek kalmamıştır.

c) Hazırlık dönemi boyunca bu kontenjanların hacminin arttırılabileceği belli bir esasa bağlanmıştır.

d) Daha sonraki yıllarda kontenjan esası, şarap, taze üzüm ve bazı deniz ürünleri gibi diğer ihraç maddelerini de içine alacak şekilde yaygınlaştırılacaktı.

ÜRÜNLER	Kontenjan (Ton) 1965	İhracat (Ton) 1965	Kontenjanın Kullanılma Yüzdesi	Kontenjan (Ton) 1968	İhracat (Ton) 1968	Kontenjanın Kullanılma Yüzdesi
Tütün	12.500	9.519	76,0	17.615	16.334	92,7
Kuru üzüm	30.000	25.075	83,5	38.570	31.808	81,2
İncir	13.000	13.000	100,0	18.900	18.005	95,3
Fındık	17.000	39.337	231,4	18.700	40.713	217,7

(344)

(344) KAZGAN, G. «Ortak Pazar...»

Demek ki Türkiye'nin gerçekleştirebildiği ihracat, fındık dışta tutulursa, tanınan kontenjanları doldurmaya yetmemiştir. Ama dolsun veya dolmasın, bu kontenjanların konma olgusu bile Türkiye dış ticaretini AET üyesi ülkelere doğru, özelleşmiş bri ihracata doğru yöneltir. 1969 yılında Türkiye'nin AET üyesi ülkelere yaptığı kuru yemiş, pamuk ve tütün ihracatı toplam ihracatının % 75'ini oluşturur. 1963 yılında ise bu oran % 66'dır. Buna karşılık mamul ve yarı-mamul maddelerin oranı 1963 yılında % 16 iken bu oran 1969 yılında % 9'a düşer.

İhraç ürünlerindeki özelleşme bunların müşteri çevresinde de bir özelleşme meydana getirirken, AET Türkiye'nin dış ticaretinde en ön yeri alır. Ne var ki Türkiye'nin AET ülkelerinden yaptığı ithalât, ilki 1960 yılından ikincisi ise 1970 yılından sonra olmak üzere sıçramalarla artarken, bu ülkelere yapılan ihracat yüzde olarak toplam ihracata vurulduğunda bir durgunlaşma gösterir. AET ülkelerine yapılan ihracat 1963 yılında toplam ihracatın % 38'ini meydana getirirken, 1970 tarihli anlaşmaya göre geçiş döneminin geçici uygulamasının başlangıcı olan 1 Eylül 1971 günüyle, 30 Haziran 1972 günleri arasında bu oran ancak % 39.5'e yükselir.

AET bünyesi içinde ise Türkiye'ye ticarette Federal Almanya başı tutar. Türkiye'nin AET ile ticaretin hemen hemen yarısı bu ülkeyle yapılmaktadır. 1971 yılında Batı Almanya Türkiye'den hem en çok mal alan, hem de Türkiye'ye en çok mal satan ülke durumundadır. Daha sonra İtalya gelir. Türkiye'nin yaptığı ithalât içinde İtalya'nın payı gitgide artarken, bu ülkeye yapılan ihracatta eşdeğerde bir büyüme olmaz. AET ülkeleri dışında İngiltere de Türkiye'nin dış ticaretinde nispeten önemli bir yer tutar. Bu ülkenin de AET'ye katılmasından sonra Türkiye, ticaretinin hemen hemen yarısını bu kuruluşa üye ülkelerle yapar hale gelir.

Buna karşılık ABD'nin, özellikle Türkiye'nin yaptığı ithalât içindeki payı gitgide azalır. Sosyalist ülkelerle üçüncü dünya ülkelerinin Türkiye'nin yaptığı ihracat için-

deki paylarında hafif bir artma görülür. Bazı Orta Doğu ülkeleri ise Türkiye'nin ihraç ettiği mamul maddeler için bir pazar kaynağı haline gelme eğilimindedir.

Ankara Antlaşması «taraflar arasında ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik» (Madde 2/1) (345) etmeyi önerir. Öyleyken hazırlık dönemi boyunca, Türkiye'nin AET ülkeleriyle olan ticaretinin şartları hep daha kötüye gider. 1962 yılında 33 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1969 yılında 69.6 milyon dolara varır. Böylece Türkiye ekonomik yardım olarak aldığı 175 milyon dolara karşılık, aynı dönem boyunca 264 milyon dolar dış ticaret açığı verir. Zaten bu 175 milyon dolarlık kredinin 3/4'ü özel sektöre dağıtılmış bunun 80 milyon doları da otuz işletme arasında bölüşülmüştür.

Ankara Antlaşması aynı şekilde ödemeler dengesinin sağlanmasına ve Türk parasının istikrarda tutulmasına da katkıda bulunmayı öne sürmektedir. Öyleyken dış ticaret dengesi daha kötüye gitmiş ve ödemeler dengesi ancak yurtdışına çalışmaya giden işçilerin gönderdikleri dövizlerle sağlanabilmiştir. Tedavüldeki para miktarına gelince, 1960 Antlaşması'yla 1970 Antlaşması arasında iki katına çıkmış, gene aynı iki tarih arasında fiyat indeksi 100'den 154'e yükselmiştir. Ama büyük enflasyon asıl geçiş dönemini başlatan anlaşmanın imzalanmasından sonra patlak verecektir. Antlaşmaya taraf olan AET ülkeleri, Türkiye'den % 66.6 oranında bir devalüasyon isteyeceklerdir. Bu isteğin yerine getirilmesiyle Amerikan doları 15 Türk Lirasına fırlayacaktır. Yerli sanayiiin büyük çoğunluğunu beslemekte olan ithal malı hammaddelerin fiyatlarındaki artış ülkedeki bütün fiyatları etkileyecek 1971 enflasyonunu yaratacaktır.

1970 Antlaşması'ndan sonra AET, makinede dokunmuş halı ve her türlü dokumanın dışında, Türkiye'ye uy-

---

(345) Haziran 1963 tarihli Ankara antlaşması, madde 2/1, zikreden, KAZGAN, G. «Ortak Pazar...»

guladığı bütün gümrük duvarlarını kaldırmayı taahhüt eder. Ne var ki Türkiye'nin sınai ürünleri içinde kitlevi bir ihracata dönük olanlar da sadece, gümrük bağışıklığının dışında tutulan bu mallardır. Bu mallar için gümrük duvarları her dört yılda bir % 25 oranında olmak üzere kademeli bir şekilde kaldırılacaktır. Türkiye'ye gelince o da gümrük duvarlarını oniki yıllık bir dönem içinde kademeli olarak kaldırmayı taahhüt etmektedir. Ortak bir anlaşmayla belirtilecek olan mallar için bu süre yirmiiki yıl olacaktır. Bu süreden sonra ise, Türkiye ile AET arasında bütün gümrük duvarları kaldırılmış olacak ve Türk ekonomisi diğer Ortak Pazar üyesi ülkelerin ekonomisiyle eşit bir taban üzerinde işlem görecektir.

Eşit olmayan gelişim düzeyindeki iki farklı ekonomi arasında mutlak br liberalizm kurmak isteyen bu anlaşma, Büyük Britanya İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan 1838 ticaret antlaşmasının geleneğini sürdürür. Ancak 1970 Antlaşması, 1947 yılında başlayan ekonomik ve siyasal bir egemenlik sürecinin sonuna rastlar ve daha çok da bu egemenliğin emperyalist bir güçten bir diğerine aktarılmasını gerçekleştirir.

Türkiye ile Ortak Pazar ülkeleri arasındaki ilişkiler konusunu bitirmeden önce, serbest rekabetin ortadan kaldıracağı iddia edilen mevcut eşitsizlikleri göstermek amacıyla bu ülkeler ekonomisiyle Türkiye ekonomisi arasında kısa bir karşılaştırma yapmak yararlı olur sanırız.

	İHRACAT						
	1963	1967	1969	1970	1971	1972	1973
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100
I — O.E.C.D.	80,0	75,8	71,3	73,0	72,9	73,2	78,4
A) O.E.C.D. Avrupa Ülkeleri	65,4	52,7	57,4	60,3	60,9	61,3	66,9
a. AET	38,0	33,7	40,0	40,6	39,4	39,2	46,4
Almanya	16,8	16,0	20,7	19,9	19,4	21,1	16,8
İtalya	11,7	6,9	7,9	6,6	5,8	5,9	8,8
b. EFTA (*)	23,3	16,8	15,0	18,1	19,6	18,5	20,5
İngiltere	12,7	6,5	5,5	5,7	4,8	6,7	7,6
c. Diğerleri	4,1	2,1	2,3	1,6	1,9	3,6	
B) Kuzey Amerika, Japonya	14,6	25,1	13,8	12,7	12,0	11,9	11,5
A.B.D.			11,2	9,6	10,2		
II — O.E.C.D. Dışı Ülkeler	19,9	24,1	28,6	27,0	27,1	26,8	21,5
A) Sosyalist Ülkeler	9,6	16,8	16,8	14,4	12,3	9,8	7,9
B) Orta Doğu	8,0	5,8	6,8	8,1	11,0		
C) Diğerleri	2,2	1,4	4,8	4,5	3,8		

(*) Daha önceleri İngiltere, Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Avusturya, İsviçre ve Portekiz'in AET'ye karşı kurdukları ekonomik örgüt (European Free Trade Association — Avrupa Serbest Ticaret Birliği).

	İTHALÂT						
	1963	1967	1969	1970	1971	1972	1973
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100
I — O.E.C.D.	78,6	75,5	78,3	77,8	76,1	77,7	76,4
A) O.E.C.D. Avrupa Ülkeleri	45,5	54,8	56,8	53,8	59,8	64,5	63,8
a. AET	28,5	34,7	35,5	34,4	39,5	41,7	44,0
Almanya	15,0	19,5	18,4	18,5	17,9	19,3	20,8
İtalya	5,0	7,0	9,9	7,9	10,7	10,6	8,1
b. AETA	16,2	19,7	20,0	18,8	19,6	19,3	19,8
İngiltere	11,1	12,8	11,8	9,9	10,1	10,9	10,7
c. Diğerleri	0,8	0,3	1,2	0,6	0,7	3,5	
B) Kuzey Amerika, Japonya	33,1	20,6	22,9	24,0	16,3	13,2	12,6
A.B.D.			18,0	19,4	11,8		
II — O.E.C.D. Dışı Ülkeler	21,3	24,4	21,6	22,2	23,9	22,3	23,6
A) Sosyalist Ülkeler	7,2	13,2	11,6	12,9	10,4	10,4	8,3
B) Orta Doğu	6,3	6,4	5,8	5,1	8,7		
C) Diğerleri	7,6	4,8	4,0	4,2	4,8		(346)

Demek oluyor ki Türkiye'nin geçici dönem sonunda Ortak Pazar'a üye diğer ülkelerin düzeyine ulaşabilmesi için, her yıl GSMH'sının yarısını yatırıma sokarak milli gelirini kişi başına yılda ortalama % 20 arttırması gerekmektedir.

Türkiye'deki sanayi sektöründe işletmelerin sadece % 7'si 100'den fazla işçi çalıştırmaktadır. Bu oran Almanya ve Belçika'da % 60, Fransa'da % 50'dir. AET bünyesindeki en büyük elektronik cihazlar firmasının iş hacmi 2 milyar 400 milyon dolar, buna karşılık aynı dalda Türkiye'deki en büyük işletmenin iş hacmi 4.8 milyon dolardır.

Tarım sektöründe ise, AET ülkelerinde 1 hektara ortalama 66 traktör, Türkiye'de ise 2.7 traktör düşmekte-

(346) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» 1966-1974 yılları.

1968 YILINDA ORTAK PAZAR ÜLKELERİ VE ORTAK ÜYELERİNDE MİLLİ GELİR, NÜFUS VE FERT BAŞINA GELİR

Ülkeler (1)	Milli Gelir (Milyar Dolar) (2)	Nüfus (Milyon) (3)	Fert Başına Gelir (Dolar) (4) = (2)/(3)	1963-69 ortalaması Fert Başına Gelirin Artış Haddi (5) (%)	Türkiye'nin 22 yıl sonra fert başına gelir itibariyle aşağıdaki Ortak Pazar ülkeleriyle eşit duruma gelmesi için gerekli gelir Büyüme Haddi (6)	Bu büyüme haddini sağlayabilmek için gelirin yatırıma ayrılması gereken yüzdesi (7) = (6) x 2.5	
Almanya	110.6	58.02	1907	6.3	21.1	52.7	
Belçika	16.3	9.62	1696	6.0	20.0	50.0	
Fransa	96.2	49.92	1927	6.6	20.8	52.0	
Hollanda	20.4	12.74	1605	7.0	21.0	52.5	
İtalya	60.6	52.75	1149	7.1	19.2	48.0	
Yunanistan	5.9	8.80	680	6.0	15.1	37.8	(347)
TÜRKİYE	10.8	33.54	321	2.3			

(347) KAZGAN, G. «Ortak Pazar...»

dir. Bu ülkelerde tahıl tarımında verim Türkiye'nin iki katı, süt üretiminde 6 katı, meyve üretiminde ise 3 katıdır.

Demek oluyor ki 1963 ve 1970 antlaşmalarında imzası bulunan ülkelerin Türkiye ile AET arasında tasarladıkları ve arzu ettikleri rekabetin gerçek şartları hiç de rekabet edilemeyecek bir gerçekliktedir.

H — Dış Borçlar

Türk ekonomisinin çeşitli sektörlerinin evrimini, dış ticaretini ve Ortak Pazar üyeleriyle ilişkilerini gözden geçirdiğimizde, «nurlu ufuklar»ın, yani kalkınma serabının emperyalist ülkelerle yerli büyük burjuvaziden başka kimsenin işine yaramadığını gördük. Bunun bir delili ve sonucu olarak Türkiye'nin dış borçlarını da gösterebiliriz.

Sayfa 296-97'deki tablodan da anlaşıldığı gibi Türkiye'nin ödemeler dengesinin evrimi, ülkesinin yabancı sermayeye bağımlı hale gelmesinin evrimini gösterir. Bu tabloda resmi bilgi ve rakamlar verildikten sonra Türkiye'nin yabancı ülkelerle yaptığı alım satımı, yardım ve yatırım konularını ayrı ayrı göstermeyi amaçlayan diğer bir sınıflamaya gidilmiştir. Bölüm I. mal, hizmet, işgücü satışı gibi döviz getiren kaynakları, Bölüm II. ise mal ve hizmet satın alınması gibi döviz kaybına sebep olan kaynakları belirlemektedir. Bu iki bölüm arasında yapılan karşılaştırma, ele alınan onbir yıl içinde sürekli bir açığın varlığını göstermektedir. Bu açık, dış ticaret bilançosundaki açıktan doğmakta, diğer sütunlardaki artışlar bu açığı kapamaya yetmemektedir. Ülkenin montaj sanayiine bağlı sınai faaliyeti doğrudan doğruya ithalâtı gerektirdiği için, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dış ticarette bir açığı öngörmekte, ama bu açığın turizm gelirleri ve

---

(348) O.E.C.D. «Etudes Economiques...» 1966 - 1974 yılları.

dış ülkelerde çalışan işçilerin göndereceklerı dövizlerle kapanacağını ummaktaydı. Dış ticaret açığının bu iki yoldan kapanması hesabı sonunda gerçi doğru çıkar, ama, bu, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 1971 yılı için 50 milyon dolara varacağı umulurken (349) ancak 20 milyon dolar civarında kalan turizm gelirleri ile değil, dış ülkelerde çalışan işçilerin gönderdikleri ve planda 164 milyon dolar olarak hesabedilirken 1971 yılı sonunda hemen hemen 451 milyon dolara varan (350) paralar sayesinde olur.

1971 yılın sonunda batı Avrupa'da çalışan işçilerin sayısı, 600 bini Batı Almanya'da, gerisi de Avusturya, İsviçre, Belçika, Hollanda, Danimarka ve Fransa'da olmak üzere, 700 bin olarak hesaplanmıştır. Demek ki yurt dışında çalışan işçilerden gelen ve tek başına dış ticaret açığını kapatmaya yeten bu meblağlar hemen hemen sadece Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ekonomik durumunun ve .istihdam programının bir sonucudur. Oysa aynı Batı Almanya Cumhuriyeti, Türkiye'ye en fazla mal satan ülke olarak, bu dış ticaret açığının başlıca yararlanıcısı durumundadır. Ayrıca yurt dışında çalışan işçilerin Türkiye'deki aileleri arasında dağılan bu paralar, bunların satın alma gücünde hızlı bir yükselme meydana getirmekle, 1970-1971 yıllarında patlak veren büyük enflasyon dalgasına yol açar. Bu da dış ticaret kârlarının yükselmesine yardımcı olur.

Ödemeler dengesindeki bu açığın bir kesimi yabancı devlet yardımları ve yabancı özel sermaye yatırımlarıyla karşılanır. Yabancı özel sermaye yatırımlarının çok ilerisinde olan yabancı devlet yardımlarının hemen hepsi O.E.C.D. Konsorsiyumu'nun denetimindedir. IV. bölüm-

---

(349) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

(350) İstanbul Ticaret Odası Dergisi.

de kalkınma programına yapılan dış yardımın özel kesim projelerine yapılan yardım yararına sürekli olarak azaldığı görülür. Bu tutumun kararı ve işlerliğe sokulmasının denetimi çok daha sıkı bir şekilde O.E.C.D.'ye bağlıdır.

Büyük bir kısmı gecikmiş borç ödemelerine giden bölüm VII.'yi hesaba katmasak bile, dış yardımın olumsuz kesiminî içine alan bölüm V, bölüm IV'ün hemen hemen yarısına varır. Yani her yıl bu bölüm çerçevesi içinde ülkeye giren sermayenin yarısı eski borçların taksit ve faizlerinin ödenmesine, bir de özel sermaye yatırımlarının kâr transferine gitmektedir. Ama yabancı özel sektörün yaptığı yatırımların kârlılığı arttıkça ve durmadan çoğalan yeni borçların vadesi doldukça, bu bölümün toplam içindeki payı da gözle görülür bir biçimde büyümek zorundadır. Demek ki borçlanma yoluyla ödemeler dengesini sağlamanın tek çözüm yolu bu borçlanmanın sürekli olarak artması olmaktadır.

Böylece Türkiye'nin bugünkü ödemeler dengesi ya yurt dışında çalışan işçilerin gönderdiği paralar aracılığıyla Avrupa ve özellikle de Batı Almanya sanayiinin refahına ya da O.E.C.D. Konsorsiyumu'nun denetiminde bulunan dış yardıma bağlı kalmaktadır.

Demek oluyor ki Türkiye ekonomisi bütün veçheleriyle emperyalizme bağlı durumdadır. Ülkede sınai faaliyet ancak miktarı gitgide artan ithalât sayesinde yaşayabilmektedir. Yapısını daha ilerde göreceğimiz müzmin işsizlik, yüzbinlerce işçinin yurtdışına akın etmesine yol açar. Bunlar emperyalist ülkelerdeki sınai büyümeye katkıda bulunmaları yanı sıra bu ülkelerin elinde sanki birer rehine olup çıkarlar. Nihayet borçlanma mevcut ekonomik sistemin çerçevesi içinde vazgeçilmez unsur halinde kaldıkça, gitgide artar ve ağırlaşır.

ÖDEMELER DENGESİNİN EVRİDİ (Mİ)	1981	1982	1983	1984
I. Dış Ticaret Dengesi	— 163	— 241	— 319	— 176
— İthalât	— 510	— 682	— 687	— 537
— İhracat	347	381	368	411
II. Görünmeyen Kalemler	— 56	— 61	— 80	— 62
— Turizm ve Diş Seyahatler	— 5	— 10	— 13	— 14
— Kâr Transferleri	— 1	— 2	— 1	— 5
— Diş Borç Faiz Ödemeleri	— 36	— 33	— 32	— 34
— İşçi Gelirleri	—	—	—	9
— Diğer Görünmeyenler (Net)	— 13	4	16	2
III. Alt Yapı Girdileri ve Off Shore Alımları	48	40	49	50
IV. (I + II + III) Cari İşlemler Dengesi	— 170	— 262	— 350	— 188
V. Özel Sermaye Hareketleri	34	62	36	49
— Krediyle Mal Alışı	—	28	10	10
— Bedelsiz İthalât	—	—	6	5
— Özel Sermaye Yatırımları	34	36	21	25
VI. Kamu Sermaye Hareketleri	247	280	308	218
Proje Kredileri		64	83	48
— Program Kredileri		155	139	147
— Tarım Fazlası	65	71	86	31
VII. Diş Borç Ödemeleri	— 84	— 101	— 81	— 114
VIII. (V + VI + VII) Sermaye Hareketleri	197	251	343	143
IX. Ek Kalem	+ 33	— 20	— 15	— 26
— Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri			— 21	— 15
— Net Hata ve Noksan			+ 6	— 10
X. (IV + VIII + IX) Genel Denge	+ 60	— 11	— 52	+ 9
XI. Rezerv Hareketleri	— 60	+ 11	+ 52	— 9
— Altın ve Döviz Çevrilebilir Mevcut			38	— 14
— Başka Paraya Çevrilemeyen Doviz			14	2
— Özel Çekme Haklarından Kullanma			4	3
I. Girdiler (+)	347	386	388	437
— Mal İhracatı	347	381	388	411
— Hizmetler	—	4	26	2
— Turizm	—	—	—	—
— Diğer Görünmeyenler (Net)	—	4	16	2
— İşgücü	—	—	5	14
— İşçi Gelirleri	—	—	—	9
— Bedelsiz İthalât	—	—	5	5
II. Çıktılar (—)	528	632	700	551
— Mal İthalâtı	510	622	687	537
— Hizmetler	18	10	13	14
— Diş Seyahatler	5	10	13	14
— Diğer Görünmeyenler	13	—	—	—
III. (I — II)	— 181	— 247	— 311	— 114
IV. Yardım Kalemiyle Girdiler (+)	329	492	389	502
— Alt Yapı Girdileri ve Off-Shore Alımları	48	40	49	50
— Krediyle Mal Alışı	—	28	10	10
— Özel Yatırımlar	34	36	21	25
— Kamu Yatırımları	247	200	308	218
V. Yardım Kalemiyle Çıktılar (—)	121	136	114	153
— Diş Borç Ödemeleri	84	101	81	114
— Diş Borç Faiz Ödemeleri	36	33	32	34
- Kâr Transferi	1	2	1	5
VI. (IV — V)	+ 208	+ 256	+ 274	+ 349
VII. Ek Kalem	+ 33	— 20	— 15	— 26
VIII. (III + VI + VII) Genel Denge	+ 60	— 11	— 52	+ 9

1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
— 108	— 228	— 162	— 268	— 264	— 360	— 494	— 678	— 782
— 572	— 718	— 685	— 764	— 801	— 948	— 1171	— 1563	— 2089
464	490	523	498	537	548	677	885	1317
10	45	32	27	35	380	379	649	1235
— 10	— 14	— 14	— 9	— 5	4	21	44	78
— 15	— 16	— 25	— 32	— 32	— 33	— 36	— 35	— 35
— 32	— 31	— 35	— 41	— 45	— 48	— 60	— 62	— 59
70	115	93	107	141	223	471	740	1183
— 3	— 9	— 3	2	— 24	— 16	— 30	— 47	68
28	19	14	70	8	8	6	30	18
— 78	— 164	— 115	— 231	— 221	— 172	— 122	— 8	471
27	41	29	35	44	92	72	82	129
—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	11	12	22	20	34	27	39	58
22	30	17	13	24	58	45	43	79
203	255	267	274	319	420	400	368	381
57	56	84	127	174	179	219	244	328
217	182	163	147	104	158	128	108	53
29	17	—	—	41	83	55	16	—
— 169	— 124	— 108	— 91	— 93	— 147	— 125	— 130	— 77
161	172	170	218	270	385	347	320	433
— 55	— 47	— 38	— 20	61	— 23	121	— 295	48
— 35	— 39	— 66						
— 20	— 8	+ 28						
+ 28	— 39	+ 17	— 33	+ 110	+ 170	+ 346	17	952
— 28	+ 39	— 17	+ 33	— 110	— 170	— 346	— 17	— 952
— 7	33	— 20	1	— 98	— 236	— 345	— 235	— 728
— 6	6	— 5	5					
— 15	—	8	27	— 12	16	— 1	— 116	—
533	616	641	627	688	869	1198	1708	2696
464	490	523	498	537	588	677	885	1317
—	—	13	2	—	4	21	44	146
—	—	—	—	—	4	21	44	78
—	—	13	2	—	—	—	—	68
75	126	105	129	161	307	498	779	1233
70	115	93	107	141	273	471	740	1163
5	11	12	22	20	34	27	39	58
585	741	809	773	800	984	1201	1610	2099
572	718	685	764	801	948	1171	1563	2089
13	23	14	9	29	16	30	47	—
10	14	14	9	8	—	—	—	—
3	9	—	—	24	16	30	47	—
— 46	— 125	— 58	— 146	— 132	— 65	— 5	— 98	+ 597
345	304	278	297	351	488	478	473	528
20	19	14	10	8	8	6	30	18
—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	30	17	13	24	58	72	82	129
303	256	347	274	319	420	400	368	381
216	171	156	164	170	228	221	227	171
188	134	106	98	93	147	125	130	77
22	31	36	41	43	48	60	62	59
15	10	25	22	32	33	36	35	35
+ 128	+ 138	+ 122	+ 139	+ 181	+ 253	+ 257	+ 243	+ 357
— 55	— 47	— 38	— 20	+ 61	— 23	+ 121	— 295	48
+ 28	— 39	+ 17	— 33	+ 110	+ 170	+ 373	— 156	+ 1002

1970 yılı eylül ayında yapılan hesaba göre Türkiye'nin dış borçları 3 milyar 677 bin 100 dolara ya da 55 milyar Türk Lirasına ulaşmıştı. (351) Bu miktar GSMH'nın % 28.2'sine eşittir. Böylece Osmanlı Düyun-i Umumiyesi'nin tasfiyesinden bir çeyrek yüzyıl sonra Türkiye Cumhuriyeti yeniden benzeri bir durum içinde bulunuyordu.

1954 ile 1971 haziran ayı arasında Türkiye sadece ABD'den 5 milyar 974 milyon dolar borç almıştır. (352) Oysa 1968 yılında yapılan bir hesaplamaya göre doğrudan doğruya ABD'den alınan borç, toplam borcun % 40'ı etmekteydi. Böylece Türkiye, Üçüncü Dünya ülkeleri arasında Güney Kore, Güney Vietnam ve Hindistan'dan sonra ABD'den en fazla borç alan dördüncü ülke durumundaydı. Ve böylece de Formoza ve Brezilya'dan hatta Batı Almanya Cumhuriyeti ve Japonya'dan daha ön sırada yer almaktaydı. Üstelik Vietnam ve Kore'deki savaş durumu, Hindistan'daki nüfus fazlalığı da gözönüne alınırsa, Türkiye'nin başka ülkelerden aldığı borçları hesaba katmasak bile, Üçüncü Dünya ülkeleri arasında, bir savaş durumu içinde de olmaksızın kişi başına en büyük Amerikan yardımı alan ülke olduğunu hiç tereddüt etmeden söyleyebiliriz.

Bu gözlem mevcut sosyo ekonomik sistemin çelişkilerini günışığına çıkarmaya yeter. En büyük ekonomik yardımı aldığı ve emperyalizmin buyruklarına mutlak bir uysallıkla boyun eğdiği halde ülke, kalkınma süresine hiç bir zaman gerçekten işlerlik kazandırmayı beceremediğine göre, sistemin iflâsı soruna hangi açıdan bakılırsa bakılsın görünen köy haline gelir.

Bölümümüzün bu ilk kısmı boyunca emperyalizmin himayesi altındaki kalkınma teşebbüslerini izlemeye, bu yolda yaşanan serüven ve çelişkileri göstermeye çalıştık.

Ama kaba çizgileriyle ele aldığımız bu evrim, bu sürecin içinde çeşitli sosyal sınıfların özellikle de sömürülen

(351) Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1971.
(352) İstanbul Ticaret Odası Dergisi.

sınıfların rolünü ve yerini göstermeye yetmez. Kaldı ki emperyalizme sırt vererek sürdürülen bu 25 yıllık «kalkınma», büyük burjuvazinin yerini sağlamlaştırmasına ve refahına yardımcı olmuş; hatta orta ve küçük burjuvazinin bu büyük burjuvaziye bağlı kesimlerinin de bir ölçüde işine yaramış; bu oyunun büyük burjuvazi tarafından hazırlanan «göstermelik»leri hepimizin bildiği reklamcılık yoluyla emperyalist ülkelerin kamuoyuna sunulan bir «kalkınma ve refah vitrini» yaratmıştır. Gerçi bu gözboyayıcı vitrin, en küçük eleştirici bir gözleme dayanamayacak kadar çürük olsa bile, ülkenin durumu ve mevcut sosyo-ekonomik sistem içinde her sosyal sınıfın rolü ve yeri hakkında bir sonuca varabilmek için, üretimin ve gelirlerin çeşitli sosyal sınıflar arasındaki bölüşümünü gözden geçirmek gene de faydalı olur sanırız.

GELİRLER VE SOSYAL SINIFLAR

I — GELİRLER

İstatistikler Türkiye'de GSMH'nın cari fiyatlar üzerinden 1950 yılında 9 milyar 390 milyon Türk Lirasından (353), 1969 yılında 31 milyar 677 milyon Türk Lirasına (354) yükseldiğini göstermektedir. Bu soyut rakamlarla gerçek arasında bir yaklaşım kurabilmek için iki türlü işleme başvurmak gerekir. Önce nüfusun ve fiyatların evrimini hesaba katmak, onun için de bu GSMH'ları kişi başına ve sabit fiyatlarla değerlendirmek, sonra da kişi başına soyut ortalama milli gelir kavramını aşarak her sosyal sınıf ve kategori için ayrı ortalamalar bulmaya çalışmak doğru olacaktır. Ne var ki ayrıntılara doğru indikçe istatistik veriler son derece azalmakta, bulunamaz hale gelmektedir. Kimi yerde doğrudan doğruya bu verilere

(353) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»
(354) O.E.C.D. «Etudes Economiques...», Aralık 1970.

MİLLİ GELİRİN EVRİMİ (355)

		1950	1955	1960	1965	1969
KİŞİ BAŞINA	1961 sabit fiyatlarıyla TL.	1184	1391	1543	1671	1992
SAFİ MİLLİ GELİR	İndeks	100	117	130	142	168
TARIM NÜFUSUNDA	1961 sabit fiyatlarıyla TL.	775	870	973	924	971
KİŞİ BAŞINA SAFİ ZİRAİ GELİR	İndeks	100	112	126	119	125
5 hektardan küçük işletme	1961 sabit fiyatlarıyla TL.	219			320	
sahibi nüfusta kişi başına gelir	İndeks	100			146	
5-50 hektar büyüklüğünde	1961 sabit fiyatlarıyla TL.	1405			2079	
işletme sahibi nüfusta kişi başına gelir	İndeks	100			148	
50 hektardan büyük işletme	1961 sabit fiyatlarıyla TL.	14908			25150	
sahibi nüfusta kişi başına gelir	İndeks	100			169	
Tarım dışı nüfusta kişi	1961 sabit fiyatlarıyla TL.	2398	2671	2755	3084	3841
başına gelir (tarım dışı gelir)	İndeks	100	111	115	129	160

(355) Kaynaklar : DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Genel Nüfus Sayımı 24.10.1965. Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri», Ankara 1969 DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Sanayi ve İşyerleri Sayımı cilt 1: İmalât Sanayi, cilt 2: Ticaret, Ulaştırma ve Haberleşme, Hizmetleri», Ankara 1968. DEVLET İSTATİSTİ ENSTİTÜSÜ, «İstatistik Yıllığı», Ankara 1965. «1952 Tarım Sayımı», zikreden KAZGAN, G. «Ortak Pazar...», «1963 Tarım Sayımı», zikreden DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «İstatistik Yıllığı», Ankara 1965.

kimi yerde ise elimizdeki istatistik rakamlardan çıkan değerlendirmelere dayanarak iki tablo meydana getirmeye çalıştık. Bunlardan birincisi milli gelirin kişi başına ve sabit fiyatlarla evrimini göstermekte olup aşağıda sunulmuştur. İkinci tablo ise (bak sayfa 304)' 1965 yılı için milli gelirin sosyal kategorilere göre dağılımını vermektedir. Buna 1965 yılını esas almamızın sebebi, bu yılın 1971 yılı sonuna kadar elimize geçen demografik veriler içinde, hakkında ayrıntılı bilgi sağlayabildiğimiz en son yıl olmasıdır. (Sayfa 300'deki tabloya bakınız)

Demek oluyor ki, 1950 ile 1969 yılları arasında kişi başına milli gelir ortalama % 68 oranında artmıştır. Ne var ki 1938 ile 1950 yılları arasında milli gelirde bir artma görülmediği için bu yüzdeyi değişmeksizin otuz yıllık bir döneme de yayabiliriz. Hareket noktası olarak asgari yaşama şartları düzeyini aldığımızda, milli gelirin bu hızla iki katına çıkabilmesi için aşağı yukarı elli yıl gerekmektedir. Böylece emperyalizmin egemenliğindeki diğer ülkelerde de olduğu gibi, Türkiye'yle emperyalist ülkeler arasındaki mesafe gitgide büyümektedir. Bu olguyu göstermek için altı yıl üzerinden yapılan bir karşılaştırma yeterlidir (356). (Sayfa 301'deki tabloya bakınız)

1958 SABİT FİYATLARI ÜZERİNDEN KİŞİ BAŞINA ÜRETİM İNDEKSİ

	1958	1960	1961	1962	1963	1964
A.B.D.	100	106	106	111	113	117
İngiltere	100	109	110	110	113	119
Fransa	100	108	112	117	121	126
Japonya	100	132	150	156	173	191
İtalya	100	113	121	127	134	136
Yunanistan	100	106	117	120	129	139
Meksika	100	104	105	107	110	117
Hindistan	100	105	106	105	107	112
Türkiye	100	101	99	102	106	108

(356) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

Milli gelirde tarım kesimi gelirlerine ve tarım nüfusuna geçtiğimizde bu durum daha da ağırlaşır. Türkiye nüfusunun hemen hemen 34'ünü meydana getiren bu kesimde 1950 ile 1969 yılları arasındaki gelir artışı ancak % 25'i bulmaktadır. Bu hesaba göre kır kesiminde gelirin iki katına çıkması için 80 yıl gerekmektedir. Bu gelirin mülkiyet sahibi çeşitli kategoriler arasındaki bölüşümüne gelince, bu konuda elimizde bulunan verilerin son derece yetersizliğine rağmen, 300. sayfadaki tabloda daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, bu bölüşümle ilgili olarak sağladığımız rakamlar tarım kesimi gelirlerinin evrimi hakkında bize belli bir fikir verebilmektedir. 1950 ile 1965 yılları arasında küçük köylülerin gelir indeksi 100'den 146'ya yükselirken; ortalama geliri küçük köylü gelirinin 7 katı olan orta köylünün gelir indeksi gene bu iki tarih arasında 100'den 148'e, ortalama geliri küçük köylü gelirinin 70 katı olan büyük arazi sahiplerinin gelir indeksi ise 100'den 169'a yükselmiştir.

Tarım kesiminde gelirlerin evrimini böylece açıklığa kavuşturduktan sonra, belli bir tarihi esas olarak daha ayrıntılı bir tahlile girişebiliriz. 304. sayfadaki tablo bize, 1965 yılında her sosyal kategori için kişi başına düşen geliri, 1961 yılındaki sabit fiyatlar üzerinden vermektedir.

Sosyal yapının tabanı küçük köylülükten oluşmaktadır. 5 hektardan daha küçük bir aile işletmesi, nazari olarak üzerinde yaşayan insanların geçimini sağlamaya yetmediğine göre, bu küçük köylülük tamamen veya büyük çapta proleterleşmiş durumda bulunmaktadır. % 47 oranla toplam nüfusun yarısına yaklaşan bu kesim milli gelirin sadece % 9'una sahiptir. Bu da yılda kişi başına ortalama 320 Türk Lirası demektir ki, bir örnekle açıklamak istersek günde sadece 700 gram buğday unu demektir.

Ardından lumpen proletaryayı ve büyük şehirlerin hemen hemen sürekli işsiz kesimini içine alan, belirlenmemiş ve geçici faaliyetler kategorisi gelir. Bu kategoriye gi-

renlerin gelirlerini tespit etmek son derece güçtür ve burada verilen rakam sadece kabataslak bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Bunun ardından da asıl proletarya gelir. Bu sınıf, başlıcası ulaştırma olmak üzere bazı işkollarında kişi başına ortalama milli geliri aşan istatistik sıçrama noktalarına rağmen, ortalama olarak kişi başına bu gelirin altında bir gelire sahiptir. Bu kesimden sonra zanaatkâr ve küçük ticaret erbabı gelir. Bu alanda tabloda verilen rakamlara tam güvenmemek gerekiyor. Çünkü bunlar 1963 yılında yapılan ve beyanların gerçeğe çok uzak olduğu bir ticari anketten alınmıştır.

Proletaryayı ve proleterleşme yolundaki tabakaları teşkil eden bu ilk dört kategori, toplam olarak, Türkiye nüfusunun 3/4'ünü meydana getirmekte, milli gelirin ise ancak 1/3'ünü elde edebilmektedir. Bu kategorileri temsil eden birimlerin hemen hepsi ortalama milli gelirin altında bir gelire sahiptir.

Beşinci ve altıncı kategoriler yükselmekte olan küçük burjuvaziden oluşur. Toplam nüfusun 1/4'ünden biraz daha azını kendinde toplayan bu kesim, milli gelirin de 1/4'ünden biraz fazlasına sahiptir.

Nihayet son iki kategori, büyük arazi sahipleriyle, büyük sanayici ve tüccarlarla, serbest meslekler ve büyük devlet memurlarıyla ülkenin varlıklı sınıflarını içinde toplar. En tepede toplam nüfusun % 0.32'sini teşkil eden şehir büyük burjuvazisi, toplam milli gelirin 1/3'ünü ele geçirir. Bu kategorinin kişi başına ortalama geliri küçük köylülüktekinin 540 katıdır.

Gelirler arasındaki uçurumun keskinliğini bütün açıklığıyla göstermelerine rağmen bu rakamlar, özellikle en küçük gelirlerden yola çıkarak fiyatlarla karşılaştırma yapılmadıkça ve satınalma gücü olarak ifade edilmedikçe, okuyucuya soyut olarak gelebilir. Şimdi de, böyle bir yaklaşımı deneyelim.

MİLLİ GELİRİN SOSYAL KATEGORİLERE GÖRE KİŞİ BAŞINA DAĞILIMI (357)

SOSYAL KATEGORİLER	Faal Nüfus	Toplam Nüfus	Yüzde	TOPLAM GELİR 1961 Sabit Fiyatlarıyla Milyon TL.	Yüzde	KİŞİ BAŞINA GELİR (1965) 1961 Sabit Fiyatlarıyla TL.
1 — Topraksız köylüler ve küçük köylüler (0,1 — 5,0 hektar)		14.740.000	46,96	4.716	9,0	320
2 — Belirsiz faaliyetler	413.917	1.355.164	4,31	1.600	2,6	1.106
3 — İşçiler, hizmetliler ve küçük memurlar						
— İnşaat işçileri	343.587	1.124.903		1.375		1.222
— Maden işçileri	86.088	281.852		501		1.777
— İmalât sanayii işçileri	640.382	2.096.611		2.791		1.331
— Ticaret alanı hizmetlileri	131.652	431.028		639		930
— Ulaştırma alanı hizmetlileri	281.118	920.380		2.155		2.341
— Hizmetler alanında çalışanlar	303.254	992.853		850		856
— Küçük memurlar	304.882	998.184		1.571		1.573
	2.090.963	6.845.811	21,81	9.882	18,8	1.443
4 — Küçük esnaf ve zanaatkârlar						
— Zanaatkârlar	240.000	785.760		1.182		1.504
— Esnaf	241.000	789.034		465		589
	481.000	1.574.794	5,01	1.647	3,1	1.046

1+2+3+4		24.515.769	78,09	17.745	33,5	724
5 — Orta köylüler (5 - 50 hektar)		5.753.000	18,33	11.962	22,8	2.079
6 — Devlet kesimi ve özel sektörde orta memurlar						
— Özel kesimde orta memurlar	55.000	180.700		593		3.282
— Orta devlet memurları	116.718	388.682		1.300		3.345
— Küçük ve orta rütbeli ordu mensupları	111.607	356.401		1.098		3.081
	285.325	925.783	2,94	2.991	5,7	3.231
5+6		6.678.783	21,27	14.953	28,5	2.239
7 — Büyük tarım işletmesi sahipleri		93.000	0,29	2.339	4,5	25.150
8 — Fabrika sahipleri, büyük tüccarlar, serbest meslek sahipleri, büyük memurlar						
— Fabrika sahipleri ve büyük tüccarlar	12.462	40.799				
— Serbest meslek sahipleri	1.200	3.928				
— Büyük memurlar ve yüksek rütbeli ordu mensupları	17.133	56.093				
	28.795	100.820	0,32	17.441	33,2	172.991
7+8		193.820	0,61	19.780	37,7	102.053

(357) Yararlanılan kaynaklar için bkz. Dip not 355.

Türkiye'de yılda ve kişi başına ortalama gıda maddeleri tüketimini gösteren bir tabloyu yukarda vermiştik. (358) 1965 yılındaki fiyatlar üzerinden hesaplanan bu maddeler, toplam olarak yılda, kişi başına 500 Türk Liralık bir meblağı gerektirmektedir. Öyleyken 1965 yılında Türkiye nüfusunun % 47'sinin kişi başına yıllık geliri, para olarak ifade edildiğinde, 382 Türk Lirasıdır. Demek oluyor ki nüfusun hemen hemen yarısının ortalama geliri sadece besin ihtiyacının 3/4'ünü karşılamaya yetmektedir. Üstelik, tahıl tüketiminin diğer gıda maddelerine oranla her geçen gün daha çok arttığını gene aynı tablodan tespit ettiğimize göre, burda sözkonusu edilen «ihtiyaç», asgari yaşama şartları düzeyinden hiç bir zaman «kopamamış» hiç bir fazlalığı olmayan mutlak ihtiyaçtır.

Şehir proletaryasının durumuna gelince, asgari gıda ihtiyacı için tespit edilen bu rakama önce büyük şehirlerdeki geçinme indeksi farkının doğurduğu ek gıda giderlerini, sonra da asgari konut, ısınma, taşıt ve giyim vs. harcamalarını eklemek gerekir. Çünkü bu giderler köylü ve tarım emekçilerinin çok büyük bir çoğunluğu için nakdi olarak sözkonusu değildir. Böylece şehirlerdeki işçi sınıfının asgari yaşama şartları için, kişi başına yılda ortalama 1.300 Türk Lirası civarında bir rakamın gerekli olduğu bulunmuş olur. (359) Bu rakam, bu kategorinin ortalama gelirinin biraz altındadır. Bu da büyük bir şehirde yaşamak için gerekli en asgari giderlerin dışında, işçinin elinde sağlık ve eğitim dahil, diğer harcamaları için hemen hemen hiç bir şey kalmadığı anlamına gelmektedir.

---

(358) Bkz. sayfa 273.

(359) Sözkonusu harcamalar Devlet İstatistik Enstitüsünün Antalya, Bursa, Diyarbakır, İstanbul, İzmir, Ordu, Samsun kentleri için hazırladığı «Tüketici Harcamaları Anket Sonuçları» kitaplarından (Ankara 1967 - 1969) yararlanarak hesaplanmıştır.

II — SOSYAL HİZMETLER - DEVLETİN SOSYAL SİYASETİ

Gelirlerin ve sosyal sınıfların yapısı, son tahlilde Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin yürüttükleri ve bizim de şimdiye kadar gözönüne sermeye çalıştığımız ekonomik siyasetin bir uygulamasından başka bir şey değildir. Şimdi de işleyişin genel görünüşünü daha iyi kavramak için, güdülen sosyal siyasete ve sosyal hizmetlere kısaca bir göz atmak gerekir.

A — Sağlık

Sağlık alanında durum, ülkedeki yapıların bir yansımasıdır: bir yanda geniş halk yığınları açısından araç-gereç ve personel yokluğu, öte yandan elde bulunan unsurların da yüksek gelirli kategorilere hizmet edecek bir biçimde uzmanlaşmış ve belli yerlerde yoğunlaşmış olması. Türkiye'de doktorların İstanbul ve İstanbul dışı olarak dağılmaları bu eğilimin açık seçik bir örneğidir (360):

	TÜRKİYE'DE		İSTANBUL'DA		İSTANBUL DIŞINDA	
Yıllar	Doktor Sayısı	Doktor Başına Nüfus	Doktor Sayısı	Doktor Başına Düşen Nüfus	Doktor Sayısı	Doktor Başına Düşen Nüfus
1955	7.077	3.400	2.337	656	4.740	4.753
1960	9.826	2.800	3.945	372	5.881	4.470
1965	10.200	2.900	4.651	701	5.543	5.090

Demek oluyor ki doktor başına ortalama nüfus salyısında bir düzelme olmazken, bölgesel eşitsizlikler de önemini hep korumaktadır. 1965 yılında Türkiye'deki doktorların % 45'i toplam nüfusun % 10'unun sağlığıyla meşgul olmaktadır. Böylece İstanbul bölgesinde 700 kişiye bir

(360) Kaynaklar DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ yıllıkları ve D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

doktor düşerken, Karadeniz bölgesinin doğu illerinde 11.400 kişiye bir doktor düşmektedir. (361) Yerleşme merkezlerine göre biçimlenen bu yığılım ayrıca uzmanlaşmayla da bütünleşir. Doktorların % 60'ı uzman hekimdir (362) ve bunlar ilke olarak zengin müşteri çevresine yönelmişlerdir. Aynı 1965 tarihinde sosyal sigortadan yararlanan çalışan nüfusun, toplam çalışan nüfusa oranı ise ancak % 6'dır (363):

Gene 1965 yılında, Türkiye'deki devlet hastanelerinde ortalama olarak 10 bin kişiye 22.6 yatak düşmekteydi. Ancak 67 ilin 28'inde bu yatak sayısı 10'un altındaydı ve ülkedeki toplam yatak sayısının aşağı yukarı 1/3'ünü sadece İstanbul'da bulunmaktaydı.

Kurumlaşmanın hem uzun zamana, hem de yüklü giderlere bağlı olduğu hastane ve hekimlik alanı dışında, küçük sağlık merkezlerine bağlı, daha esnek bir yapıya sahip sağlık memurlarından ve ebelerden oluşan cihazın ülkedeki yapılarla daha çok uygunluk içinde olması gerekir. 1966 yılında bütün Türkiye'de 5 bin ebe, bir o kadar da sağlık memuru vardır. Ne var ki kırsal yerleşme merkezlerinin son derece dağınık oluşu yüzünden, her sağlık memuruna ve ebeye 8 ile 10 köy düşmekteydi. Üstelik bu köylerin büyük çoğunluğunun ilçe merkezleriyle irtibat imkânları son derece dardır. (364)

Durum böyleyken, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sağlık konusunda öngörülen yatırımların ancak % 73.3'ü gerçekleşebilmiştir. Bu yüzde bütün yatırım alanları içinde, erişilen en düşük gerçekleşme oranıydı. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na gelince, sağlık araç ve gereçlerinde bir artışı öngörürken, öte yandan 1968 yılında 333.4

(361) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»
(362) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»
(363) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»
(364) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

milyon Türk Lirası olan hastane yatırımlarını 1972 yılında 153.8 milyon Türk Lirasına; gene 1968 yılında 58.8 milyon Türk Lirası olan «sağlık kampanyaları» yatırımlarını ise 50.9 milyon Türk Lirasına indirmekteydi. Toplam olarak 1968 yılında 522.9 milyon Türk Lirası olan sağlık yatırımları 1972 yılında 335.4 milyon Türk Lirasına düşürülmekteydi. (365)

Bu şartlar altında Türkiye insanının sağlık durumu öteki azgelişmiş ülkelerle ortak özellikler taşır. Salgın hastalıklara karşı dünya ölçüsünde açılan savaş sayesinde, bu hastalıkların büyük çapta gerilemiş olması ve bundan 30-40 yıl öncesinin sıtma gibi, bazı yaygın hastalıkların aşı kampanyaları ve genel sağlık tedbirleriyle önlenmesi yüzünden ülkedeki ölüm oranında nispi bir düşüş olmuşsa da, hem yetersiz beslenme ve kötü sağlık şartlarının yarattığı müzmin hastalıklar, hem de çocuklardaki ölüm oranı olduğu gibi kalmıştır. Resmi rakamlarla bile, ülkedeki veremli sayısı 750 bin kişiye, yani toplam nüfusun % 2.5'ine varmaktadır. (366) Çocuk ölüm oranına gelince, 1962 yılında yapılan değerlendirmeye göre, bir yaşından küçük her 1.000 çocuktan 165'i ölmektedir.

B — Eğitim

Eğitim alanında istatistikler sürekli bir ilerlemeyi gös-

OKURYAZARLIK YÜZDESİ (6 yaş ve daha yukarısı)			
YILLAR	TOPLAM	ERKEK	KADIN
1927	10,7	17,6	4,8
1935	19,6	29,7	10,1
1940	22,4	35,3	9,9
1945	29,2	42,2	16,3
1950	33,5	47,5	19,4
1955	40,6	57,4	23,3
1960	43,7	62,1	25,4
1965	48,7	64,0	32,8

(365) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»
(366) D.P.T. «İkinci Beş Yıllık...»

termektedir. 1955-1960 yılları arasındaki bir yavaşlamayı ise 1960-1965 yılları arasındaki hızlanma izlemiştir (367):

	OKURYAZARLIK YÜZDESİ					
	1940	1945	1950	1955	1960	1965
İlk Öğretim	37,1	50,0	65,5	65,7	68,2	83,2
Orta Okul Öğretimi	7,9	7,0	6,8	10,6	16,8	25,5
— Genel	7,6	5,1	4,6	7,9	14,2	
— Mesleki-Teknik Okulları	0,3	2,9	2,2	2,7	2,6	
Lise ve Muadili Okullar	2,7	3,2	2,7	4,2	5,8	13,0
— Genel	2,4	2,3	1,5	2,5	3,9	
— Mesleki Teknik Okullar	0,3	0,9	1,2	1,7	1,9	
Yüksek Öğretim	1,2	1,4	1,4	1,7	2,8	

ÖĞRETİM DÜZEYİ (11 yaş ve daha fazlası)	1950	1960	1965
İlk Okulu Bitirenler	16,0	22,7	28,8
Orta Okul ve Liseler	3,0	3,8	4,6
Orta Dereceli Mesleki Teknik O.	0,7	1,0	1,3
Yüksek Öğretim	0,5	0,6	0,9
	20,2	28,1	35,4

Okuryazarlık oranında belli bir ilerlemeye rağmen, rakamlar okuma-yazması olmayanların tamamen ortadan kalkması işinin ancak uzun vadede çözülebileceğini açıkça göstermektedir. Okul çağını geçmiş yetişkinler için okuma-yazma kursları bir sisteme bağlanamamıştır. Bu durumda ilk elde yapılması gereken şey, 6 ile 12 yaş arasındaki yani ilkokul çağındaki bütün çocukların okula alınmasını sağlayabilmek, sonra da belli yaş grupları esas alınarak okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin öğretimini tamamlamaktır. Bu durumda Türkiye'de okuma yazma

(367) O.E.C.D. «Le projet régional mediterranéen: Turquie» **(Akdeniz Bölgesi Projesi: Türkiye)**, Paris, 1965 ve D.P.T. «İkinci Beş Yıllık...»

bilmeyenlerin tamamen ortadan kaldırılması sorununun çözülebilmesi için 50 yıldan fazla bir zaman gerekmektedir. Kaldı ki okuryazarlık terimi de hayli belirsiz bir anlam taşımaktadır. 1965 yılında yapılan sayımda ilkokul çağını tamamlamış nüfus içinde, okuryazarların oranı % 48.7, buna karşılık ilköğrenimini yapmış olanların oranı % 35.4 olarak tespit edilmiştir. Buna göre ilkokul çağını tamamlamış nüfusun % 22'si ilköğrenimini tamamlamadığı halde, okur-yazar sayılmıştır.

Yukarda genel olarak belirtilen rakamlar, ayrıntılı olarak ele alındığında, bölgeler arasında büyük farkların varlığını açığa vurur. 67 ilden 42'sinde okur-yazarlık oranı genel ortalamanın altındadır. Bu illerin yarısında ise bu oran, okul çağını geçmiş nüfus içinde % 25'ın altındadır. Gene bu oran köy nüfusu esas alındığında % 38.5, kadın nüfusu esas alındığında ise % 22.9'dur. (368)

Sorunun nicel yanını bir yana bırakalım, öğrenimin bizzat kendi yapısı da eşitsizlikler ve çelişkiler taşır. İlköğrenim düzeyinde teknik bir öğretimin hemen hemen tamamen yokluğu, orta-öğretim düzeyinde ise yetersizliği her öğretim düzeyinin kendi içinde yeterli bir bütün değil de, daha sonraki öğretim düzeyi için bir ön aşama olması sonucunu doğurur. Bu yüzden ilkokuldan sonrasını okuyamayanların büyük çoğunluğu için, yaptıkları öğretimin günlük hayatlarındaki yararlılığı tamamen nispidir. Bu da köylünün ilk öğretim mecburiyetini, dişe dokunur hiç bir fayda sağlamadığı halde işgücünün bir kısmını zorla elinden alan bir angarya gibi görmesine yol açar. Öte yandan devlete bağlı orta ve yüksek öğretimin tamamen parasız olmasına rağmen, öğrencilerin bakım ve ihtiyaçları ister istemez bir sosyal sınıf ayrımı doğurur. Araç gereç ve personel sağlanmasındaki güçlükler de, son tahlilde bu ayrımı artırır. Meselâ 1960 ile 1965 yılları arasında ilk, orta ve yüksek öğrenim yapan öğrencilerin sayısında görülen hızlı artış, bütün öğrenim düzeylerinde

(368) O.E.C.D. «Le projet régional...»

öğretmen-öğrenci oranının zararına gerçekleşmiş ve bu oran öğrencilerin başarı yüzdesine yansımıştır. Böylece ilk öğretimde başarı oranı % 50'ye, orta öğretimde ise bu oran % 49'a düşmüştür. (369) Ayrıca ülkede oluşan coğrafi kademeleşme yüzünden, durum il ve ilçe merkezlerine oranla köylerde, Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlere oranla ise taşra şehirlerinde daha kötüdür. Öte yandan araç gereç konusundaki müzmin yetersizlik çeşitli düzeylerde, özellikle de ortaöğretimle yüksek öğretim arasında dar boğazlar yaratır. Yüksek öğrenimde kullanılan araç-gereçler ise, başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde yoğunlaşmıştır. Böylece ülkedeki eğitim düzeni sürekli bir şekilde, genel olarak taşranın özel olarak ise kırlık kesimlerin aleyhine işler. Bu noktada eğitim-öğrenim sorunu, ülkedeki ekonomik tekel merkezlerinden başlayarak oluşan sosyo-ekonomik hiyerarşileşme sorunlarıyla özdeşleşir.

C — Konut

Türkiye'de konut sorununu bir sosyal hizmet sayabilmek hayli güçtür ve bu alanda hükümetlerin güttüğü siyasetin niteliği daha çok «hiç bir siyaset gütmeme» şeklinde belirir. Konut alanında yapılan yatırımların büyük çoğunluğu özel sektörün elindedir ve bu eğilim gitgide artmaktadır:

1965 yılında konut inşaatı alanında yapılan özel yatırımlar, aynı yıldaki toplam özel yatırımların % 45'ini meydana getirir. Böylece inşaat, para enflasyonu karşı-

Yıllar	Özel Yatırımlar	Kamu Yatırımları	
1963	88,1	11,9	
1964	91,2	8.8	
1965	95,2	4,8	(370)

(369) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»
(370) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

sında kârlı bir yatırım alanı haline gelir ve nicelikten çok lüksü ön plana alan bir inşaat türüne yönelinir. Böylece gene 1965 yılında, İstanbul'da inşa edilen konutların ortalama yüzölçümü 112.2 m², Ankara'da inşa edilen konutların ortalama yüzölçümü ise 122 m²'dir. Buna karşılık büyük şehirlerdeki gecekondu mahalleleri de sürekli olarak artar (371):

NÜFUSU ONBİNİ AŞAN ŞEHİRLERDE KONUT SAYISI

Yıllar	Şehir Nüfusu	Ortalama Aile Fert Sayısı	Toplam Konut Sayısı	Gecekondular Toplam Gecekondu	Gecekondular Dışında Konut Sayısı
1955	5.324.397	5.09	1.050.000	50.000	1.000.000
1960	7.307.816	5.07	1.440.000	240.000	1.200.000
1965	9.395.159	5.00	1.880.000	430.000	1.450.000
1967	10.437.233	5.00	2.100.000	450.000	1.650.000

1970'in hemen öncesindeki yıllarda yapılan değerlendirmeler, gecekondu mahallelerinin İstanbul'da toplam nüfusun % 40'ını, Ankara'da ise toplam nüfusun % 60'ını oluşturduğunu göstermektedir. Büyük şehirlerdeki konutların % 61'i 1 veya 2 odalıdır ve bunlara hane başına ortalama 5 kişi düşmektedir. Bu konutların büyük çoğunluğunda ise içme suyu yoktur. (372).

Köylerdeki konut durumuna gelince, yalnız evsaf, sağlamlık ve sağlık şartları değil, kişi başına düşen kullanılır alan açısından da sorunlar taşır. Aslında kırlık kesimlerde söz konusu olan, binlerce olmasa bile yüzlerce yıldır değişmeden kalan geleneksel iskân şartlarıdır. Bizim burada yapmak istediğimiz şey, köylerdeki iskân durumunun tiplendirilmesine gitmek değil, en göze çarpıcı rakamlardan yola çıkarak buralardaki iskân şartlarının yetersizliklerini kısa yoldan gözönüne sermeye çalışmak ola-

(371) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»
(372) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

caktır. 1963 yılında yapılan bir sayımdan (373) öğrendiğimize göre, kırlık kesimdeki konutların % 25'inde inşaat malzemesi olarak sadece kerpiç kullanılmıştır. Yine bu konutların % 41'inde çatı vardır, % 67'sinin zemini dövülmüş topraktır. Bunların % 50'sinin pencerelerinde cam kullanılmamıştır ve % 5'inde ise hiç pencere yoktur. Konut başına ortalama nüfus sayısı 6, oda sayısı ise 2'dir. Bu sayımdan, nüfusu 5 veya daha fazla olan 118 bin ailenin 30 m²'den daha küçük alanlı konutlarda yaşadığı ortaya çıkmıştır. Bu ailelerden 1/3'ünün nüfusu ise 7 kişinin üstündedir.

Bu konutların donatımı da aynı ölçüde içler acısıdır. Kırlık iskân bölgeleri için su şebekesi, temizlik ve çevre sağlığını koruma gibi kamu hizmetlerinin sözkonusu olmadığını ayrıca eklemeye gerek yoktur sanırız. Kırlık kesimdeki konutların sadece % 2'sinde elektrik, % 29'unda nizamlara uygun lağım çukuru vardır. (374) İçme suyu sorununa gelince, Türkiye'deki köylerin sadece % 57'sinde ortak bir çeşme vardır. Gerisinde ise kuyu, sarnıç ve çok kere köyün hayli uzağından taşınan pınar ve dere suyu içilir. (375).

Durum böyleyken İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı toplam konut yatırımının ancak % 6'sını kır kesimine ayırmıştır. Şehirdeki konutlarla ilgili olarak ise, inşaat maliyet fiyatını % 18 oranında düşürerek 5 yıl içinde 900 bin konut yapmayı öngörmektedir. Bu rakamla varılmak istenen amaç, oda başına kişi sayısını 2'ye düşürmek, «ıslahı gayri mümkün» görülen gecekondu mahallelerinin yarısını 30 yıl içinde tasfiye etmek ve yatırımın hemen hepsini sosyal konut alanına kaydırarak konut bunranını as-

(373) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1963 Konut Sayımı (Nüfusu 5000 ve daha az olan yerler), Ankara, 1966

(374) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «1963 Konut Sayımı...»

(375) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «1963 Muhtarlık Bina Sayısı» (Nüfusu 500 ve daha az olan yerlerde), Ankara, 1966.

gariye indirgemektir. Böyleyken plan, toplam konut yatırımları içinde kamu sektörünün payı hakkında bize hiç bir bilgi vermemektedir ve korkarız ki bu alanda şimdiye kadar beliren eğilimin sürmesi, yani özel sektörün yaptığı konut yatırımlarının % 95'inin gayrimenkul spekülasyonuna ve lüks konut inşaatına yönelmeye devam etmesi, bu günkü kötü durumun düzelmesine hiç bir şekilde yardımcı olamayacaktır.

D — Ulaşım

Ulaşım politikası devletin sosyal siyasetinin bir parçası olmadıkça, kır kesimindeki birimlerin dış dünyaya ve kapitalist ekonomiye açılması mümkün olmamaktadır. Bunun içindir ki Avrupalı iktisatçılar, bütün ondokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda yol yapılmasını istemişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri ilk sıralarda bu konudaki çabalarını hem yabancı «şimendifer» şirketlerini devletleştirerek hem de mevcut şebekenin eksiklerini tamamlayarak demiryollarına yönelttiler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, Marshall Planı stratejik amaçlarla birçok karayolunun yapılmasını, bunun yanı sıra da Türkiye'ye yardım olarak önemli miktarda taşıt aracı verilmesini öngörmekteydi. Bu yeni yöneliş ve devlet elindeki demiryolu ulaşımına karşılık, karayolu ulaşımı işletmeciliği alanına atılan özel teşebbüsün işini kolaylaştırmak kaygusu, Türkiye'de karayolları şebekesinin demiryolları şebekesinin zararına gelişmesine yardımcı oldu. Böylece 1948 yılında 9.093 km olan devlet karayolu şebekesi 1963 yılında 34.536 km'ye ulaştı. Buna karşılık bu iki tarih arasında, devlet demiryolları şebekesi hemen hemen aynı kalarak, 7.636 km'den sadece 7.971 km'ye yükseldi. Üstelik demiryolları ulaşımında kilometre başına yolcu sayısı 1948 yılında 4.480 iken bu rakam 1963 yılında 3.631'e düştü. (376)

1963 yılında ülke hem devlet karayolları, hem de il yolları olarak toplam 58.451 km.lik bir karayolları şebekesine sahipti. Ne var ki bunun ancak 1/6'sından biraz

(376) HERSHLAG, Z.Y. «Turkey, the challenge...»

fazlası asfalt yoldu. 1967 yılında ise bu karayolları şebekesinin uzunluğu hemen hemen aynı kalmakla birlikte, bunun 1/4 kadarı asfaltlanmıştı. (377)

Kırsal kesimdeki yerleşme merkezlerini ana şebekeye bağlaması gereken köy yollarına gelince, 1963 ile 1967 yılları arasında bunların uzunluğu 48 bin km'den 150 bin km'ye yükselerek üç kat arttı. Ne var ki bu artış daha çok, yılın büyük bir kısmında kullanılması fiilen imkânsız olan toprak köy yollarının yapılmasıyla sağlanmıştı. Bu yüzden İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1972 yılına kadar bu rakamın aşağı yukarı korunmasını, buna karşılık bu köy yollarından önemli bir miktarının ıslah edilmesini öngörmektedir. (378)

1963 ile 1965 yılları arasında Köy İşleri Bakanlığı tarafından yapılan bir döküm, Erzurum il sınırları içinde kalan köylerin ancak % 31'inde bu köyleri ilçe merkezlerine bağlayan, kış boyunca da kullanılması mümkün yolun bulunduğunu belirtmektedir. Bu oran Sivas il sınırları içinde kalan köyler için % 13,5, Isparta il sınırları içinde kalan köyler için % 53, Niğde il sınırları içinde kalan köyler için % 48, Ankara il sınırları içinde kalan köyler için % 35 ve Adana il sınırları içinde kalan köyler için % 35' dir. (379) Demek ki aralarında başkentin de bulunduğu ve ülkenin birbirinden farklı bölgelerinde yer alan bu illerin köylerinden çoğu, uzun kış ayları boyunca idari merkezlerle her türlü ulaşım imkânından yoksun bir durumda, kendi hayatını ve kendi kaderini yaşamak zorunda bulunmaktadır.

Ülkenin ulaşım şartlarını böylece kısaca gözden geçirdiğimizde varabileceğimiz sonuç, kırsal birimlerle ekonomik merkezler arasındaki ilişki ve mübadelenin hep eksik kaldığı ve bu olgunun, kır kesiminin kapitalist ekonomiye açılması üzerinde olumsuz etkileri bulunduğudur.

---

(377) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

(378) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

(379) Köy İşleri Bakanlığı, «Köy Envanter Etüdlerine Göre Adana, Ankara, Erzurum, Isparta, Niğde, Sivas», Ankara, 1963 - 1969.

III — SOSYAL SINIFLAR

Bu bölümün ilk kısmında, günümüz Türkiye'sindeki çeşitli sosyal sınıfların evrime uğradığı sosyo-ekonomik çerçeve konusunda bir yaklaşıma yöneldik. Gene bu bölümün yukardaki ikinci kısmında ise, gelirlerden yola çıkarak bu sosyal sınıfları nicel bakımdan yerlerine oturtmaya ve aynı zamanda gelişmeleri yolunda bu sınıfların önüne çıkan maddi imkânları görmeye, göstermeye çalıştık. Türkiye'nin bugünkü durumunu yansıtan tabloyu tamamlamak için, geriye, yukarda çizilen çerçeve içinde bizzat bu gelişmenin kendisini izleme işi kalmaktadır.

Bütünü içinde Cumhuriyet dönemi ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Türkiye'nin tamamen kapitalist dünya içine girişini ifade eder. Bu giriş her şeyden önce, Türkiye'yle sanayileşmiş dünya arasında bir dizi eşitsiz mübadele ilişkisiyle kendini açığa vurur. Kalkınmanın kabul edilmiş olan hedefiyle gerektirdiği ilişkilerin eşitsizliği arasındaki sürekli çelişki, belli dönemlerde, siyasal ve sosyo-ekonomik buhranlara yol açan çıkmazlar yaratır. Ama her buhran, son tahlilde, ülkeyi biraz daha aynı batağa sürüklemeye katkıda bulunur. Bu olguyu daha önce de sergilemeye çalışmıştık. Şimdi de geriye, sosyo-ekonomik bir oluşumun soyut bir işleyiş olmayıp, sürekli bir karşılıklı etki-tepki süreci içinde, hem etkileyen hem de etkilenen «şey» olarak, tek tek fertler kadar toplumun hayatının da bütününe bağlı bulunduğunu söylemek kalıyor. Kapitalist üretim tarzı, «batı uygarlığı» ve «batı kültürü», biri olmadıkça diğerinin ne kökleşebileceği, ne de varlığını sürdürebileceği birbirinden ayrılmaz unsurlardır. Bu, temelde yani malların satış düzeyinde olduğu kadar, dorukta yani ideolojiler düzeyinde de bir gerçektir. Böylece kapitalizm Türkiye'ye, bütün kültürel ve ideolojik çıkınıyla, değerler ve gerçekler sistemiyle, yaşama tarzıyla ve kısaca bütün modalarıyla; öte yandan ise kendine has ekonomik ve sosyal çelişkileriyle birlikte gelir. Bu ekonomik ve sosyal çelişkilere bir de farklı iki üretim tarzının karşılaşması olgusunun ve bu

olgudan doğan çeşitli öznel durumların yarattığı çelişkileri de eklemek gerekir. İşte bütün bunlar bir araya gelerek son derece karmaşık bir çelişkiler bütününü oluştururlar.

Batı kapitalizminin «kültürel» yanının farkedilmeden geçilmiş olduğunu söyleyemeyiz. Tam tersine, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformcu akımlar gibi Cumhuriyet döneminin resmî ideolojilerinin de en başta ve fiilen farkettikleri tek şey bu olmuştur. «Batılılaşma», kalkınmanın hep vazgeçilmez şartı sayılmış ve batı kültürüyle İslâmi düşünce sistemi arasında bir uzlaşma aramakla geçen yüzyıllık bir dönemden sonra Kemalist ideoloji kayıtsız şartsız bir batılılaşmayı benimseyerek İslâmi düşünce sistemini toptan reddetmiştir. Kemalist rejim giriştiği «inkılap»larla (*) uzun vadede her ferdi kapitalist siste-

---

(*) Daha sonraları bu «inkılap» kelimesi «devrim» olarak Türkçeleştirilmiş ve bu hareketlere resmî ideolojide «Atatürk Devrimleri» adı verilmiştir. Ne var ki burada yapılan yalnızca bir kelime değişikliği değil, aynı zamanda bir anlam değişikliğidir. Çünkü Arapça kökeninde «kalıp değiştirme» anlamına gelen «inkılap» kelimesi, bir devrimi değil, bir reformu, bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu anlam değişikliğinin farkına varılmadan yapıldığını sanmıyoruz. Bizce bu değişiklik, bu reform hareketlerine daha sonra kazandırılmak istenen dokunulmazlığın «kavram» alanına yansıyan bir görüntüsüdür. Üstelik kelimedeki bu değişiklik sadece Kemalist ideolojinin tabulaştırılmasında bir araç olarak kullanılmakla kalmamış, «devrim» kavramında ta günümüz kadar uzanan bir bulanıklık ve kargaşa yaratmıştır. Nitekim yazar da Fransızca metinde bu hareketleri «révolution» (devrim) kelimesiyle değil «reform» kelimesiyle karşılamaktadır. Ancak biz ayrı bir tartışma konusu olan bu açıklamayı yaptıktan sonra, çeviride özellikle belirtilmesi gereken durum olmadıkça, bu konuda günümüzde yerleşmiş olan deyimi de yani «Atatürk Devrimleri» veya «Kemalist Devrimler» deyimini de kullandık. (Ç.N.)

min «teslis»inden (Kutsal Üçlüsünden) yani üretici, tüketici ve sermaye sahibi üçlüsünden biri, daha doğrusu ikisi haline getirmeyi amaçlayan bu hedefin gerçekleşmesi için gerekli şartları koymaktaydı.

1945 yılına kadar Türkiye'de kapitalist birikimin bir türlü hızlanamaması ve bu tarihten sonra ise, artık kendi özel 'hiyerarşik sistemini dünya çapında kurmuş olan emperyalizmin var gücüyle ülkeye girmiş olması, böyle bir dönüşümün bütünüyle gerçekleşmesine imkân vermedi. Bu dönem boyunca iyice kalkınıp belini doğrultan yerli sermaye sahibi-tüketici batı kültürüne girdi, batılılaştı. Üreticiye, bir başka deyişle üretici-tüketiciye gelince, olayların zoruyla olduğu kadar bilinerek de bu «batılılaşma»nın dışında tutuldu. Zorunluluk, daha çok da sistemin mantığının bir sonucu olarak, sermayenin yetersiz birikimi ve yerli ve yabancı tekeller tarafından gaspedilmesi, üreticinin ne hayat seviyesinin yükselmesine, ne de tüketici sıfatıyla batı uygarlığının eşiğini aşması için gerekli şart olan eğitimi görmesine fırsat vermekteydi. Bu imkânsızlığın «bile bile» desteklenmesi işine gelince, bu, İslâmi düşünce sisteminin dinci ve himayeci yapısının, insan yığınlarını elde oynatmaya daha yatkın ve kapitalist düzenin özünde bulunan ve hele bu düzenin Türkiye'deki uygulanışında iyice açık seçik hale gelen temel çelişkilerin patlak vermesini geciktirmeye daha elverişli olduğu gerçeğinin bir sonucuydu.

Ama sosyo-ekonomik sistemin evrimleşmesi yığınları ister istemez pazar ekonomisine ve bu ekonominin gerektirdiği bütün köklü değişimlere doğru sürüklemektedir. Bu durum karşısında doğan ideolojik tepkiler, fertlerin tek tek dünyalarında olduğu kadar sosyal bünyenin bağrında da ağır bunalımlara ve parçalanmalara yol açar. Öte yandan gerici ideolojinin kapılarını batılılaşmaya kapatması ekonomik düzeyde acaiplikler yaratır. Çünkü üretici-tüketicinin ekonomik güçsüzlüğünün yanı sıra sayıca da sınırlı kalışı, üretimi çıkmaza sokar. Bunun gibi çelişkilerin hızla belirginleşip keskinleşmesi, üreticiler düzeyinde

ister istemez bir bilinçlenmeyi yaratır ve gerici propagandanın o kadar ustaca sömürdüğü «eskiye dönüş» özlemi artık bir umut kaynağı olmaktan çıkar.

Böylece Türkiye'deki sosyal sınıfların evrimi, günümüzde, kapitalist sistemin, batı emperyalizminin egemenliği altındaki özel biçimiyle ülkede kökleşmesi süreci içinde belirir. Bu evrim, ülkede kökleşen bu çarpık kapitalist düzenin bütün ekonomik, sosyal, bilimsel ve kültürel unsurlarına bağlı durumdadır ve bu düzenin çelişkileri arasından gelişir.

A — Kır Dünyasının Evrimi

Türkiye'de kır ve şehir kesimleri arasında ortaya çıkan çatlaklıklar sosyal yapıların evrimine olduğu kadar, sınıflar arası farklılıklarda da önemli bir unsur olarak belirir. Bütünü içinde ele aldığımızda bu olgu, bütün azgelişmiş ülkelerde ortak bir durumdur. Ama her ülkede farklı derecelerde ortaya çıkar. Türkiye'de ise en üst düzeyine varır. Türkiye'de şehir, kapitalizm öncesi dönemde, ülkenin sosyo-ekonomik yapısı üzerine çöreklenmiş, en belli başlı asalak unsur niteliğindeydi. Doğrudan doğruya ne üretim araçlarına ne de işgücüne sahip olmaksızın üretimden doğan artık-değeri eline geçiren bürokrasinin yerleşme merkezi olarak şehir, ülkede üretilen zenginliklerin tüketilme alanıydı. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren ise şehir, emperyalist sömürünün bir halkası haline gelir. Hem mal ve borç taksitleri halinde yurtdışına gönderilen hem de lüks tüketim maddeleri, borçlar ve diğer komisyonlar halinde yurt dışından ülkeye giren zenginlikleri kendinde toplar. İlk «batılılaşma» da, önce yabancı kolonilerde ve azınlıklarda, sonra ise nöbeti onlardan devralan Türk-Müslüman burjuvazisinde olmak üzere, şehrin bağrında boy verir. Besbelli ki şehir kelimesi burada, içinde bütün bu olguların farklı derecelerde kendini açığa vurduğu bir soyutlamadır.

Böylece şehirle kır arasındaki karşıtlık sadece ekonomik ve sosyal alanda sınırlanmaz, iki farklı sosyo-eko-

nomik oluşumun yarattığı iki ayrı dünya arasındaki topyekûn bir karşıtlığı da kavrar ve somutlaştırır. Şehir, batılılaşma akımına yol veren zemini oluşturmakla, kır dünyasının batılılaşmaya karşı duyduğu bütün şikâyetlerinin odak noktası olup çıkar. Yalnız ekonomik açıdan değil, siyasal, etnik, dini kültürel ve ahlâki bakımdan da ortaya çıkan bu şikâyetlerin çoğunu, siyasal eyyamcılığının çerçevesi içinde bile bile kışkırtan şehrin ifade ettiği hiyerarşinin kendisidir.

Öyleyse ülkedeki sosyal sınıfların evrimini bir yandan da bu karşıtlığın yarattığı bakış açısı içinde ele alıp değerlendirmek gerekir.

Türkiye'de ilk bakışta hareketsiz gibi görünen kır dünyası, tarih boyunca Anadolu'nun geçirdiği büyük altüst oluşların içinden geçerek sürekli bir şekilde evrime uğrar. Ne var ki bu evrim, bir çok kere, ister köy, ister göçebe aşiret olsun, kırsal dilimin kendi dışındaki dünyayla veya asıl üretim aracı olan toprakla ilişkilerini derinden etkilemesine rağmen, bu dilimin kendi iç yapısını ancak çok büyük bir güçlükle veya çok ağır bir şekilde değişikliğe uğratır. İşte böylece köyler yer değiştirir, hatta bazen tamamen dağılıp kaybolur, yeni köyler ortaya çıkar. Köylüler, çağına göre üstün mülkiyeti, gerçek mülkiyeti veya intifa hakkı çeşitli kişilere veya kurumlara ait olan bir arazi parçasını ekip biçerler, onun üzerinde yaşarlar. Bunlar elde ettikleri artık-ürünü, bir çağdan ötekine, kimi zaman bir tımarlıya, bir kapıkuluna, bir feodale, bir vergi mültezimine, kimi zaman bir toprak ağasına veya devletin tahsildarına verirler. Kısacası hep dışla bir ilişki söz konusudur. Ne var ki, bu dış ilişkiler çok güçlü bir basınç yarattığında bile, tarihte birçok örneğini gördüğümüz gibi, özel bazı durumlarda kırsal dilimin iç yapısını toptan yıkabilirler ama, gene de onu değiştirip yeni bir biçime dönüştürmeyi başaramazlar. Bu genel olarak böyledir. Çünkü kırsal dilimin iç yapısıyla dış dediğimiz düzen aslında aynı sosyo-ekonomik oluşumun ürünleridir. İkisi arasında ilk bakışta göze çarpan ve gene bu ay-

nı sosyo-ekonomik oluşumun yapısına ait olan çelişkilere rağmen, bunlar birbirleri için yaratılmışlardır. Öyleyse dış düzenin kırsal dilimlerin iç yapıları üzerinde yaptığı baskının, bu bünyeleri köklü değişikliklere uğaratabilmesi için, bizzat kendinin de başka bir sosyo-ekonomik oluşuma doğru evrimleşmesi gerekir.

Böyle bir dönüşüm, Anadolu tarihinde daha önce bir kere, kabile yapılarının çözülmeye uğrayıp göçebe dilimlerin yerleşik kırsal dilimler haline gelmesiyle olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir aşiret devletinden merkeziyetçi bir devlete doğru evrime uğraması, göçebelerin yerleşikliğe geçmesini içeren farklı üretim ilişkilerini zorunlu kılıyordu. Böylece dış düzen, kırsal dilimlerin iç yapılarını değiştirmeyi başarmış ama bu tam dört yüzyıl süren bir altüst oluş pahasına gerçekleşmişti.

Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik düzeni kapitalist üretim tarzına doğru açılır ve işte bu çağdan itibaren kırsal dilimlerle karşıtlık uzlaşmaz hale gelir. Besbelli ki bu durum, son derece yavaş bir şekilde ilerler ve her yere nüfuz eder. Bu sürecin hareket noktası olarak, 1838 Ticaret Anlaşması'nın kır ekonomisi üzerinde ağırlığını duyurmaya başladığı, 1840 sonrası yılları alabiliriz. Oysa ancak 1950 yılından sonradır ki, kırsal yapılardaki parçalanma gözle görülür hale gelir. Türkiye'deki sosyo-ekonomik düzenin kapitalist üretim tarzına açılış sürecinin bu «oluşum» dönemiyle onu izleyen hızlanma dönemi birçok unsurun eseri olarak belirir. Bu unsurlara gelince, ortak kökenlere sahip olsalar ve aynı sonucu verseler bile, bu sürece birbirinden bağımsız bütünler halinde etkide bulunurlar.

a — Demografik Evrim

Demografik evrim sadece nicel değil, aynı zamanda nitel bir sorundur; birbirine eklenerek veya tam tersine birbirine karşı koyarak günümüz Türkiye'sinin demografik terkibini ortaya çıkaran bir çok unsurdan oluşur. Bu

unsurları başlıca üç olgu halinde belirleyebiliriz: ülkeye göç dalgaları ve ülke dışına göç, doğal nüfus artışı, köylerden şehirlere göç.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eski eyaletlerinden Anadolu'ya göç, aşağı yukarı ikiyüz yıllık bir zamana yayılan bir olgudur. 1774 yılında Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun elinden çıkışıyla başlayan bu olgu, 1950 sonrası yıllara, yani Bulgaristan'daki Türklerin Türkiye'ye gelişlerine kadar devam eder. Bu olguyla ilgili olarak elimizde, daha önceki bölümlerde de sözünü ettiğimiz (380) birbirinden kopuk bazı bilgiler olmasına rağmen, Anadolu'nun etnik yapılarını köklü bir değişikliğe uğratan bu göçlerin topyekün ağırlığını ortaya koyacak verilere sahip değiliz. Ülke dışından bu göçün sayıca en kabarık olanı ondokuzuncu yüzyılda, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra, hem Balkanlardan, hem de Kafkasya'dan yapılmıştır. 1912 yılında patlak veren Balkan Harbi yeni bir göç dalgasına, 1922 yılında kurtuluş hareketinin zaferi ise Yunanistan'la Türkiye arasında nüfus mübadelesine yol açtı. Nihayet İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya ve Bulgaristan'da sosyalist rejimlerin işlerlik kazanması, her iki ülkeden aşağı yukarı yarım milyon kadar Türk-Müslüman unsurun Türkiye'ye gelip yerleşmesi sonucunu doğurdu.

Köy İşleri Bakanlığı'nın kır kesimiyle ilgili olarak yaptığı dökümler, günümüzde köylerde oturan nüfusun kökenleri hakkında bazı bilgiler vermektedir. (381) Bu dökümlerden öğrendiğimize göre, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca, Türkiye'nin bugünkü sınırları dışında kalan ülkelerden gelerek Ankara il sınırları içindeki köylere yerleşen aile sayısı 3.949'dur. Adana il sınırları içinde kalan köyler için bu sayı 3.181, Niğde il sınırları içinde kalan köyler için 2.467 ve Sivas il sınırları içinde kalan köyler için ise 2.042'dir. Diğer iller için de aynı dökümler

(380) Bkz. cilt II, s. 25 ve 290.
(381) Köy İşleri Bakanlığı, «Köy Envanter Etüdlerine...»

mevcuttur. Ama bu rakamlar bu göçlerin önemi ve ülkenin kırsal yapıları üzerindeki etkisi konusunda bize bir fikir verebilmekten uzaktır. İki sebep yüzünden bu etki son derece önemli görünür. Göçmenler ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu zamanında ülkeye göçmüş olanlar, devlet tarafından boş arazilere veya eski «has»lara, miri topraklara yerleştirilmişlerdi. Bu yerleşme, onyedinci yüzyıl başlarında «büyük kaçgun»la yani köylülerin baskın ve yağmadan korunmak amacıyla ovalık yerlerdeki topraklarını bırakıp dağ yamaçlarına, çorak arazilere sığınmalarıyla çözülmeye uğrayan kır ağının yeniden tamamlanmasına yol açar. Öte yandan, göçmen ailelerine aynı miktarda toprak dağıtılmasıyla yapılan bu yerleştirme başlangıçta bir eşitlik durumu yaratır. Elimizdeki bazı örnekler bir dış baskı, toprakların o camiaya yabancı bir kişi tarafından gaspedilmesi sonucunu doğurmadığı takdirde, bu köylerde, servet farklılaşmasının ağır bir gelişmeyle pazar ekonomisine daha fazla açık bir kır küçük burjuvazisiyle mücadele silahlarına hiç de daha az oranda sahip olmayan ve daha bilinçli bir tarım proletaryası muhalefetini meydana getirdiğini göstermektedir. Ne var ki bugün için elimizde bulunan bilgilerin yetersizliği, bütün bunların daha açık seçik verilerin ışığı altında incelenmesi gereken varsayımlar olarak kalmasını zorunlu kılmaktadır.

Yurt dışından göçün demografik bakımdan olumlu katkısı yanında azınlıkların yurt dışına göçünün olumsuz katkısı yer alır. I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin imhası ve göçünün, 1922 yılında ise Rum-Ortodoks ahalinin Anadolu'dan kaçışı veya Yunanistan'daki Türk nüfusla mübadelesinin ülkedeki kırsal yapılar üzerinde son derece önemli sonuçları olmuştur. Önce, azınlıkların gitmesi toprak ağalarına ve Kurtuluş Savaşı boyunca idari mekanizma içinde sivrilmeyi becerebilenlere, onların topraklarına el koyma imkânını verdi. Ermenilerin dönüp de ellerinden bu toprakları geri almalarından duydukları korkunun, Doğu Anadolu'daki toprak ağalarını, milliyetçi ha-

rekete katılmaya iten başlıca sebep olduğunu daha önce söylemiştik. Bu arada, Kurtuluş Savaşı'nın hemen ertesinde oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, azınlıklardan arda kalan topraklardan bir kısmının Kurtuluş Savaşı'nda şehit olmuş askerlerin eşlerine ve çocuklarına verilmesini öngören bir kanun tasarısını reddettiğini de unutmamak gerekir. Azınlıkların terkettiği arazinin böyle bir biçimde gaspı, birçok yerde toprakların belli ellerde yoğunlaşmasının hızlanmasına imkân verdi ve özellikle Batı Anadolu'da kapitalist tarım alanının evrimini kolaylaştırdı.

Azınlıkların apar topar gidişleri, bağcılık ve ipek böcekçiliği gibi, bunlar tarafından sürdürülen bazı üretim dallarının terkedilmesine yol açtı. Köy düzeyinde, yeni gelenlerin, tarım üretiminin başka dallarına alışmış bu kişilerin, gidenlerin geride bıraktıkları üretim faaliyetlerini sürdürmelerine çok kere imkân yoktu. Tabii bu durum birçok yerde bağcılığın, zeytinliklerin, ipekböcekçiliğin ve dutlukların yokolmasına ve dolayısıyla da köy ekonomisinin gerilemesine yol açtı. Bölgesel düzeyde ise bu durum tarım sektöründe ekonominin bütününün değişikliğe uğraması sonucunu doğuruyordu.

Nihayet azınlıkların ortadan yokoluşlarıyla, bunların bütün ülkede kurmuş oldukları ticaret ağı yerli eşrafın eline geçmekteydi. Böylece yerli unsurların tarım üretimi düzeyinde kurdukları denetime bir de, bu üretimin pazarlanması üzerinde kurdukları denetim ekleniyordu.

Yukarda sözünü ettiğimiz, göçlerle ilgili olguların bütünü nicel olmaktan çok niteldir. Dolayısıyla demografik ilerleme, her şeyden önce doğal nüfus artışına bağlı bulunmaktadır.

1935 ile 1965 yılları arasındaki demografik ilerleme aşağıdaki tablo ve 327 ve 328. sayfadaki grafiklerle verilmiştir. (382)

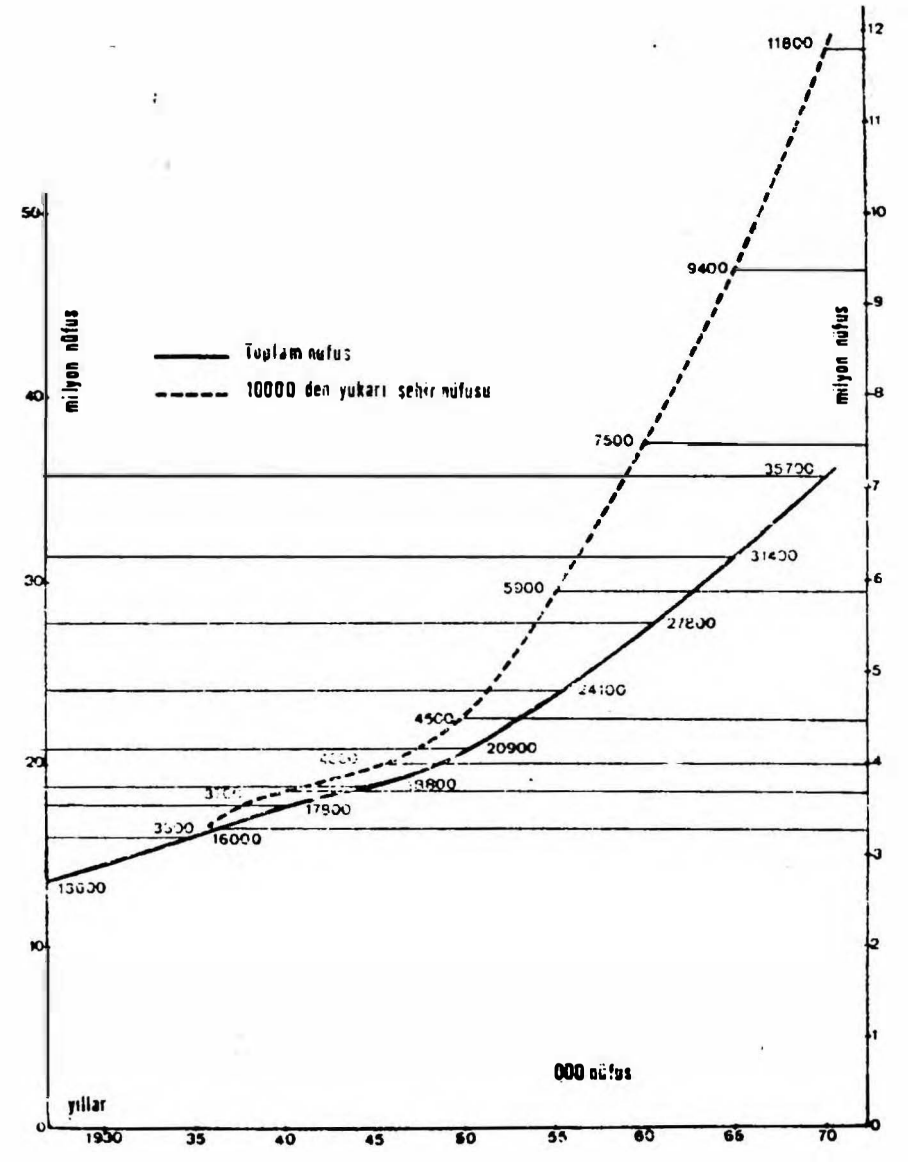

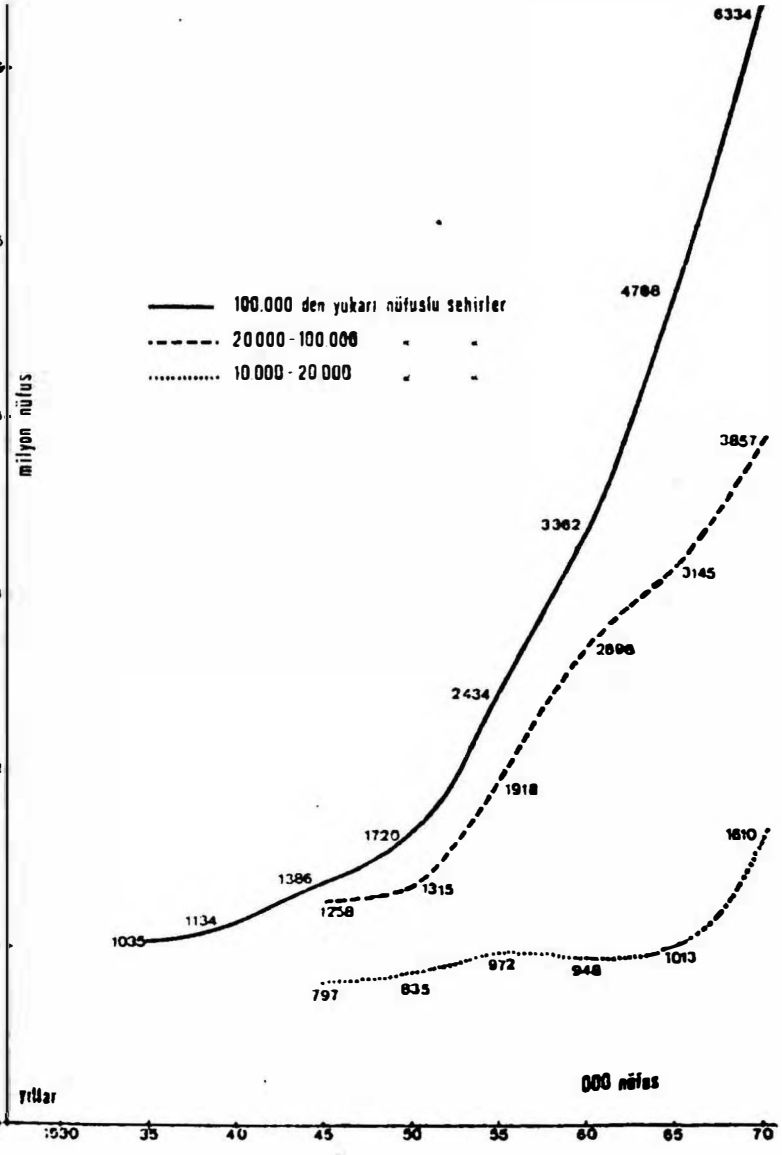
(382) Kaynak: İstatistik Yıllıkları ve 1965 Nüfus Sayımı Sonuçları.

Nüfus Sayımı Yılları	Toplam Nüfus (Bina)	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (%)	Köy Sayısı	Köy Nüfusu (Bina)	Köy Başına Ortalama Nüfus	Yıllık Ort. Nüfus Artış Hızı	Kır Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı (%)
1927	13.648						
1935	15.158	2,11	34.876	12.355	354		76,6
1940	17.821	1,70	34.524	13.425	389	1,67	75,6
1945	18.790	1,06	34.063	14.103	414	0,99	74,6
1950	20.947	2,17	34.252	15.703	458	2,17	74,4
1955	24.065	2,77	34.787	17.137	493	1,76	70,8
1960	27.755	2,85	35.441	18.895	533	1,97	68,1
1965	31.391	2,46	35.638	20.586	578	1,73	65,6
1970	35.700	2,49					

Türk halkı 1923 yılında, arada soluk almaya bile vakit bulamadan devam eden onbir yıllık bir savaştan, tamamen altüst olmuş demografik bir yapıyla çıkar. Çocuk sayısı kadar yetişkin insan sayısı da azdır. Bu yapı ta günümüze kadar, ülkenin demografik eğilimi üzerinde etkide bulunacaktır. Böylece 1935 yıllarına kadar orta bir düzeyde sürecek olan demografik ilerleme, bu tarihten sonra, savaş yüzünden boşalmış olan yaş grubunun evlenme çağına gelmesiyle bir düşme gösterecektir. İkinci Dünya Savaşı dönemiyle birlikte, bu düşüş daha da keskinleşir. Çünkü bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'na rastlamış olan kuşaklarda görülen boşluklara bir de ekonomik buhranın ağırlıkları ve bunun bir sonucu olan ölüm oranının artması eklenir.

1945 yılından sonra demografik ilerlemenin bünyesinde bir hızlanma görülür. Bu dönemde boşluklu yaş gruplarının etkisi kaybolur; kişi başına ortalama milli gelir 1938 yılındaki düzeyine ulaşıp onu aşar; tarım alanına

Toplam nüfus
10000 den yukarı şehir nüfusu
milyon nüfus
milyon nüfus
000 nüfus
yıllar
11800
9400
7500
35700
31400
27800
24100
20900
17900
16000
13600
5900
4500
1930
35
40
45
50
55
60
65
70

100.000 den yukarı nüfuslu şehirler
20000 - 100 000
10 000 - 20 000
milyon nüfus
yıllar
000 nüfus
6334
4766
3857
3362
3145
2898
2434
1918
1720
1386
1315
1258
1134
1035
1810
1013
972
948
835
797
0
1
2
3
4
5
6
30
35
40
45
50
55
60
65
70

yönelik dış yardım doğrudan veya dolaylı olarak kırsal alanlarda nüfusun artmasına yardımcı olur ve nihayet azgelişmiş ülkelere has bir özellik olan «kalkınma olmaksızın büyüme» olgusunun bir veçhesi ortaya çıkar. Salgın hastalıklara, yaygın ve müzmin hastalıklara karşı girişilen mücadele, genel olarak ölüm oranının düşmesi ve nüfusun hızla artması sonucunu doğurur. 1950 ile 1960 yılları arasında bu olgu gitgide daha da hızlanır. 1960 ile 1970 yılları arasında demografik ilerlemenin bünyesinde yeniden bir düşme görülür. Söz konusu on yıllık dönemin ilk yarısında bu düşme boşluklu yaş gruplarının yeniden devreye girişi (*) kadar ekonomik bir kararsızlık safhasına düşülmüş olması ve tarım üretiminin düşmesi; ikinci yarısında ise Türk emekçilerinin çalışmak için başka ülkelere gitmeleri yüzündendir.

Türkiye nüfusunun bütününün artış hızıyla kırsal kesimdeki nüfusun artış hızını karşılaştıracak olursak, birbirinden farklı özellikte üç dönemin belirdiğini görürüz. Birinci dönem 1945 yılı öncesi dönemdir. Bu dönemde kırsal kesimde nüfusun artış hızı, köylerdeki doğum oranının fazlalılığına rağmen, o günler için pek de önemli çapta olmayan kırlardan şehirlere göç olgusundan daha çok ölüm oranının yüksekliği yüzünden, ülkedeki toplam nüfus artış hızının gerisinde kalır. 1940 ile 1945 yılları arasında kırsal kesimde ölüm oranındaki artış daha da çoğalır. İkinci dönem, 1945 ile 1950 arasındaki yılları içine alır. Bu dönemde şehirlerde olduğu kadar köylerde de demografik alanda hızlı bir artış görülür. Nihayet 1950 yılından sonraki dönemde, kır nüfusu artış hızında görülen yeni düşme, kırlardan şehirlere göç yüzündendir. En iyi topraklara büyük arazi sahiplerinin el koyması, makineleşme yüzünden ortakçılığın giderek terkedilmesi, küçük köylülerin otlak ve ormanlardan açılan yeni topraklara doğru kayışı, bunun sonucu olarak verimin düşüşü, nihayet ekilebilir

(*) Boşluklu bir yaş grubundan doğan çocukların evlenme çağına gelmiş olması durumu. (Ç.N.)

topraklardaki yayılmanın son ve kesin sınırına varılmış olunması ve bütün bunlara karşılık kır ekonomisini güçlendirecek hiç bir ıslah imkânı ve alternatifinin yaratılmaması, kırlardaki demografik fazlanın sürekli olarak şehirlere, daha sonraki yıllarda ise yabancı ülkelere akmasına sebep olmuştur.

Böylece köylerdeki demografik evrim kırlardan şehirlere göç olgusu hesaba katılmadan incelenemez. Bu olgu sadece demografik yapının nicel bir unsuru değil, kırlardaki geleneksel yapıların altüst oluşunun da bir ifadesidir.

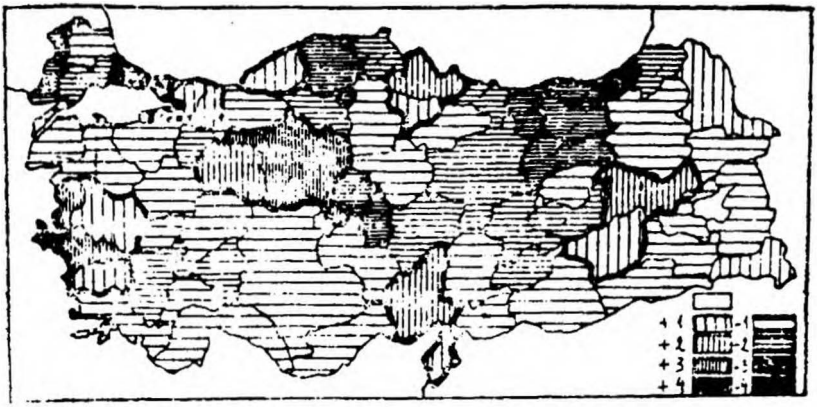
b — Kırlardan Şehirlere Göç

Arka sayfada sunduğumuz iki küçük harita, kırlardan şehirlere göçü değil de, bir ilden bir başka ile göç hareketlerini göstermektedir. Bunun sebebi ise nüfus sayımlarında illere göre doğumun esas alınması böylece de elimizde sadece illere ait rakamların bulunmasıdır. Gene de bunlar göç hareketinin ana doğrultusunu, kırsal bölgelerden başlayıp ülkenin en büyük şehir merkezlerine doğru yönelen bu doğrultuyu izlememize imkân vermektedir. (383)

Nüfus birimlerinin doğum yerleri ile şimdiki ikâmetleri gözönünde tutularak hesaplanan ve haritaların üzerinde belirtilmiş olan değerlendirmeler göçlerin dışında diğer iki olguyu daha içine alır: askeri birliklerin sınırlardaki yığılımı ve göçebe aşiretlerin yer değiştirmesi. Ger-

(383) Kaynak: İmar ve İskan Bakanlığı İmar ve Planlama Genel Müdürlüğü, «Türkiye ölçüsünde iller itibariyle iç ve dış göçler», Ankara, 1966. TÜMERTEKİN, E. «Türkiye'de İç Göçler», İstanbul, 1968. DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Nüfus Sayımı», 1965.

1950 NÜFUS SAYIMINDA İLLERE GÖRE İÇ GÖÇ SONUÇLARI

1965 NÜFUS SAYIMINDA İLLERE GÖRE İÇ GÖÇ SONUÇLARI.

Artı ve eksi göç hareketinin il nüfuslarına göre oranı (yüzde)

(—) Eksi sonuç	2 % 5 - 10
(+) Artı sonuç	3 % 10 - 25
1 % 0 -5	4 % 25 +

çekten de 1950 yılında kuzeydoğu sınırında, 1965 yılında ise Trakya illerinde görülen yığılım, askeri birliklerin bu bölgelere yerleşmesi sonucudur. Aynı şekilde güneydoğu Anadolu bölgesinin en ucuna düşen illerde az da olsa görülen artı sonucun sebebi, bu bölgedeki göçebe aşiretlerin yerleşik düzene geçme hareketleridir.

Sorunumuzun dışında kalan bu olguları bir yana bırakırsak, göçenlerin yığılım merkezleri haritalarda açık bir şekilde görülmektedir. Sayısı 7 olan bu merkezler 1950 ile 1965 yılları arasında, yoğunlaşıp genişlemekle beraber hep aynı kalmıştır.

Bu merkezlerin en önemlisi İstanbul ve Marmara bölgesidir. 1965 yılında Bursa'nın da eklenmesiyle bu bölge daha da genişlemiştir. Türkiye'nin birinci ve beşinci en büyük şehirlerini içine alan bu bölge 1965 yılında dışarlıkların yani doğdukları bölgenin dışında bir bölgede yaşayan nüfusun % 34.5'ini barındırır. Sadece İstanbul'da, bütün Türkiye'deki dışarlıklı nüfusun % 27.5'i yaşamaktadır.

Sonra Ankara ile sınır komşusu Eskişehir illeri gelir. Aslında bu bölge mütecanis bir bütün teşkil etmez. Bölgenin yoğunlaşma merkezleri Türkiye'nin başkenti ve ikinci büyük şehri olan Ankara ile altıncı büyük şehri olan ve bazı sınai işletmelere sahip bulunan Eskişehir'dir. Bu iki şehrin gelişmeleri hayli yenidir. İkisi de azgelişmiş kır kesimlerinin merkezinde bulunur. Onun için bu şehirlere çok sayıda bizzat kendi çevresinden göçler olmuştur. Bu bölge 1965 yılında Türkiye'deki dışarlıklı nüfusun % 14.5'ini barındırmaktadır.

Üçüncü sırada, Türkiye'nin üçüncü büyük şehri olan İzmir ve sınır komşusu iller gelir. Bizzat bu illerden çok sayıda insanın İzmir'e göçmesine rağmen, ülkenin geri kalan kısmından buralara göçenler yüzünden göç hareketi bu illerde artı sonuç verir. Bölge toplam olarak Türkiye'deki dışarlıklıların % 13.8'ini barındırır.

Türkiye'nin dördüncü büyük şehri olan Adana ile sınır komşusu iki il, yani Hatay ile Mersin dışarlıklı nüfu-

sun % 5.8'ini barındırırlar. Sırasıyla Türkiye'nin en büyük dört şehrinin çevresinde toplanmış olan bu dört çekim merkezi, göç hareketinin geleneksel bölgelerini oluştururlar. Bu merkezler ülkedeki bölgesel eşitsizlikler alanında doğan birer sonuç, bu eşitsizliklerin birer somutlanışlarıdır. Söz konusu eşitsizliklerin bizzat kendileri de doğrudan doğruya, Türkiye'nin emperyalist ülkeler önündeki eşitsiz gelişiminin bir ürünüdür.

Emperyalizm ağının ülkedeki başlıca halkası olan İstanbul, 1963 yılında, Türkiye'deki 10'dan fazla işçi çalıştıran bütün sanayi işletmelerinin % 45.5'ini kendinde topluyordu. Ülkedeki milli işletmelerin % 52.7'si bu çekim bölgesindeki dört ilde toplanmıştır. Üstelik bu durum değişmek bir yana gitgide yoğunlaşma gösterir. İstanbul bölgesi 1940 yılından önce kurulan işletmelerin sadece % 39.8'ine sahipken, 1950 ile 1954 yılları arasında kurulan işletmelerin % 41.4'üne, 1960 ile 1963 yılları arasında kurulan işletmelerin ise % 45.6'sına sahip bulunmaktadır. İstanbul şehri 1963 yılında aynı şekilde Türkiye'deki ücretli işçilerin % 35'ine (İzmit sanayi bölgesiyle birlikte, % 43.1'ine) ve imalât sanayiindeki katma değerin % 38.5'ine sahiptir. (384) Sadece özel işletmeleri ele aldığımızda bu yoğunlaşma daha da önemli hale gelir ve hele yabancı sermaye iştiraki olan işletmelerde en üst derecesine varır: yabancı sermaye yatırımlarının % 80.5'i İstanbul ve çevresinde toplanmıştır. (385)

Aynı yoğunlaşma imalât sanayii işletmelerinin yanı sıra hizmetler sektöründe de görülür. İstanbul 10'dan fazla hizmeti çalıştıran özel ticari işletmelerin % 50.5'iyle ticari satışların % 56.5'ine ve hizmet istihdamının % 41.8'i ile hizmet satışlarının % 82.2'sine sahiptir. (386)

---

(384) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Nüfus Sayımı», cilt I.

(385) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapitalizm...»

(386) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Nüfus Sayımı», cilt II.

Demek ki İstanbul, sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdamın hemen hemen yarısını bağrında toplamakta ve iç göç hareketinin 1/4'ünden fazlasını kendine çekmektedir. Ne var ki istihdam hacmi gene de sürekli olarak açık vermektedir. 1963 yılında sanayi ve hizmet sektöründe, 9 kişiden fazla işçi ve hizmetli çalıştıran işletmelerde 154.337 kişilik kadro mevcutken, 1960 yılında yapılan nüfus sayımında İstanbul'da doğduğu bölgenin dışında yaşayan kişilerin sayısı 1.353.253'ü bulmaktadır. Dolayısıyla iş yeri yığılımı oranı göçmen yığılımı oranını aşsa bile, mutlak rakamlar olarak durum gene de memnunluk verici olmaktan uzaktır. Böylece biriken işgücü arzı fazlasını, 9'dan az işçi çalıştırdığı için yukardaki sayıma girmemiş olan işletmeler dilimi yani zanaat ve küçük ticaret alanları emer. Bu da çoğu zaman müzmin işsizlikle hemen hemen aynı kapıya çıkan bir durum demektir.

İstanbul'daki bu durumun yanı sıra, Ankara hizmet sektöründe işgücü talebi yaratan bir merkez olarak belirir. Bu şehrin gelişmesi başkent oluşuna bağlı bulunmaktadır. Bu işlev temelinde, İstanbul'dan daha hızlı bir demografik artmayı, dolayısıyla daha ağır bir dengesizliği doğurur. İl esasına göre yapılan sayımlarda elde edilen rakamlar, kır kesimine ait büyük bir ilin merkezi olan Ankara şehrinin durumu hakkında doğru bir değerlendirme yapmamıza imkân vermez. Çünkü birinci olarak hemen hemen hepsi Ankara şehrine göçen dışarıklı sayısı, ilin bütün nüfusuna oranlandığında olduğundan daha düşük bir yüzdede görülür; ikincisi de, Ankara şehrine, bizzat kendi il sınırları içindeki kırlık kesimlerden büyük sayıda göç olur. Böyleyken Ankara merkez ilçe sınırları içindeki nüfusun, il sınırları içindeki köylerden göçenler hariç % 68'i, yani 563 bin kişisi dışarlıklıdır. Buna karşılık 1963 yılında, devletin idari hizmet alanlarını saymazsak, şehrin sanayi sektöründeki istihdam hacmi 21.767 kişi, hizmet sektöründeki istihdam hacmi ise 95.511 kişidir. Böylece Ankara özellikle bir hizmet sektörü şehri olarak belirir. İmalât sanayiindeki istihdam hacmi ise, aynı ke-

simde bütün Türkiye'deki istihdam hacminin % 6.7'si kadardır. (387)

Ege denizi kıyısında bulunan İzmir, Türkiye'nin birinci ihracat limanı olma geleneğini sürdürür. Bunun yanı sıra ülke içlerinden gelen hammaddelerin ihracattan önce geçirdiği ilk imalât safhasına bağlı bir sanayi ile şehirde biriken ticaret sermayesiyle ilgili bir hizmet kesimi de gelişmiştir. Böylece bu il, 1963 yılında, 10 ve daha fazla ücretli çalıştıran işletmelerde, sanayi sektöründe aşağı yukarı 28 bin, hizmet sektöründe ise 5 bin kişilik bir istihdam hacmine sahiptir. 1965 nüfus sayımında İzmir yerleşme bölgesi nüfusunun yarısından daha fazlası yani hemen hemen 210 bin kişisi dışarlıklıdır. İl sınırlarının bütünü hesaba katıldığında, dışarlıklı sayısı iki katına çıkarak 434 bine yükselir. Demek oluyor ki başka bölgelerden İzmir il sınırları içine göçenlerin yarısı küçük kasabalara ve köylere dağılmış bulunmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu tarım işçisidir. Aynı durum İzmir'e sınır komşusu olan Aydın ve Manisa illerinde de ortaya çıkar. Bu iki ilde sanayi ve hizmet sektörlerinde herhangi bir iskelet teşekkül etmemiş olduğu halde göç hareketi artı sonuç verir.

Adana ilinde de aynı olguyla karşılaşırız. İl sınırlarının bütünü içinde dışarlıklıların sayısı yerlilerin 4 katıdır. Bizzat il merkezinde de durum aynıdır. Şehrin nüfusunu, Adana il sınırları içinde doğmuş 41 bin kişiye karşılık başka illerden buraya göçen 165 bin kişi meydana getirir. Çünkü Adana bir tarım merkezi, pamuk ekimi merkezi olarak belirir. Ancak bu tarım koluyla ilgili olarak şehirde dokuma fabrikaları da yapılmıştır. Bu ilde 10 ve 10'dan fazla işçi çalıştıran işletme sayısı 85 olup, buralardaki toplam ücretli sayısı ise 15.832'dir.

Böylece iç göçün yöneldiği başlıca dört merkezin özelliklerini ayrı ayrı açıklamış olduk. Bunlardan her biri sanayiye, hizmetlere ve tarıma bağlı olarak özel birer çekim

(387) DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Nüfus Sayımı», cilt I. ve II.

alanı meydana getirirler. Ama iç göç için şüphesiz bir çıkış noktası teşkil eden bu imkânlar, göçün kendisinin doğurduğu ihtiyaçların çok gerisinde kalmaktadır. Demek ki göç dalgaları, sunulan istihdam hacminin rakam olarak ifadesine bağlı olmadan doğmaktadır. Öyleyse iç göç, şehirlerdeki sanayileşmenin değil, kırsal yapılardaki köklü değişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Harita üstünde göçün ikinci derecede merkezleri olarak beliren yerler de, bu yargımızı pekiştirir. Bir çekim merkezi olmasını, Türkiye'nin en önemli kömür havzasıyla Karabük ve Ereğli'de iki büyük demir-çelik tesisine borçlu olan Zonguldak ili bir yana bırakılırsa, bölgesel çekim merkezleri olarak beliren diğer şehirler gerek Karadeniz kıyısındaki Samsun, gerek Karadeniz bölgesinin İç Anadolu'ya bakan yamacındaki Amasya ve gerekse Güneydoğu bölgesine düşen Diyarbakır son derece sınırlı ekonomik bir faaliyete sahiptirler. Samsun'da toplam olarak 4500 ücretli çalıştıran 38 sanayi işletmesi, Diyarbakır'da ise toplam 750 ücretli çalıştıran 6 sanayi işletmesi vardır. Ama aynı Diyarbakır ilinde başka yerlerde doğmuş 38 bin kişi yaşamaktadır. Böylece bu iller, çevrelerindeki köylük alanlarda, kırsal sosyo-ekonomik yapıların uğradığı evrimin kovaladığı nüfus fazlasını çeken bölgesel ara halkalar olarak belirirler. Üstelik yukarda verdiğimiz rakamlar bu yoğunlaşmayı doğru boyutlarıyla vermekten uzaktır. Çünkü bu rakamlar aynı il sınırları içindeki göçleri yansıtmaz. Oysa aynı bölge içinde şehir merkezleri çevrelerindeki kırsal alanların insanları için birer çekim merkezi oldukları ölçüde bu göç önemlidir.

Aynı şekilde 100 binin üstünde insan barındıran şehirlerin hem sayısında, hem de nüfusunda son derece açık seçik bir şişkinlik gözükmektedir ve bu şişkinlik 1965'le 1970 yılları arasında daha da belirginleşir. 1965 yılında Türkiye'de nüfusu 100 binin üstünde 14 şehir varken, bu sayı 1970 yılında 20'ye ulaşır 327. sayfadaki grafik bu şehirlerin evrimini gösterir. 1970 nüfus sayımında nüfusu 100 bini aşan 20 şehrin nüfus artış oranı 1960 ile

1965 yılları arasında % 23.8 iken 1965 ile 1970 yılları arasında bu oran % 29.8'dir. Üstelik 1965 yılında bu 20 şehirden sadece 11'inde göç hareketi artı sonuç vermiştir. Demek oluyor ki diğerlerinde, aynı il sınırları içindeki kırsal alandan göçün bir kısmı bu şehirlere yönelmekte, kalan kısmı ise ülkedeki diğer büyük çekim merkezlerine kaymaktadır. Bu şehirler aynı zamanda, ilk anda kendi il merkezlerine, daha sonra ise büyük göç merkezlerine doğru yönelen aşamalı bir göçün ilk halkaları olmaktadır. Böylece biri Adana'nın kuzeyinde, ötekisi ise doğusunda yer alan Kahramanmaraş ve Gaziantep gibi şehirlerde 1960 ile 1970 yılları arasında, yani on yıl içinde nüfus iki katına çıkar, 1963 sanayi sayımında sağlanan rakamlara göre ise, bu iki şehirdeki 150 bin kişilik nüfus fazlası için sadece 3 bin civarında bir istihdam hacmi görülmektedir.

Sonuç olarak kırlardan şehirlere göç olgusu, en başta ve belki de en önemlisi, kırlık alanlardaki demografik ve ekonomik evrimin; sonra da, şehirlerdeki bir çekimin değil kırlardaki bir itimin sonucu olarak belirir. İşte bu yüzden kırlardan şehirlere göç olgusunu bir de tersinden yani göç hareketinde eksi sonuç veren illerin durumundan yola çıkarak incelemek gerekir.

Göç hareketlerinin sonuçlarını gösteren iki harita, eksi sonuç veren illerin coğrafi durumuna ve evrimine bir göz atmamızı mümkün kılmaktadır.

1950 yılındaki durumu gösteren harita, Karadeniz'in doğu kıyısında fazla derecede eksi veren bir bölgeyle, göç çekim merkezlerinin kıyılarında yer alan orta derecede eksi sonuç veren yerlere ve bir de az derecede yani % 0 ile 5 oranında eksi sonuç veren ve bir bakıma haritanın fonunu teşkil eden çok sayıdaki illere rastlarız. Askerî birliklerin konaklaması veya göçebe kabilelerin mevsimlik göçü dolayısıyla artı sonuç veren illeri bir yana bırakırsak, 1950 yılında göç hareketlerinde artı sonuç veren 15 il, fazla derecede yani % 10'un üstünde eksi sonuç veren 9 il, orta derecede eksi sonuç veren 12 il ve az derecede eksi sonuç veren 31 il vardır.

Doğu Karadeniz kıyıları kendisinden göç edilen geleneksel bölgeyi teşkil eder. Bölgede ekilebilir toprakların azlığı, tahıl tarımını sınırlandırır ve demografik fazlanın düzenli olarak ya Samsun gibi ara halklara ya da denizyoluyla İstanbul gibi asıl çekim merkezlerine yönelmesi sonucunu doğurur. Ancak kıyıları ülke içlerine bağlayan kara yollarının açılmasından sonra Karadeniz bölgesinin nüfus fazlası Ankara'ya da göçmeye başlamıştır.

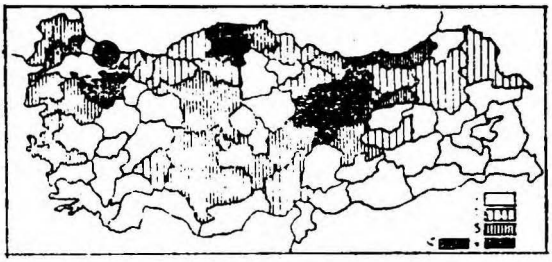
Bu bölgenin güneyinde kalan ve merkezi Sivas olan bir iller kümesi de gene, nüfus fazlasını hem İstanbul hem de Ankara ve Adana'ya yollayan (bak sayfa 327 ve 340 daki haritalar) bir göç bölgesini oluşturur. Nihayet, kendisine göçülen belli başlı merkezlerin çevresinde yer alan ve bu merkezlere göçmen yollayan bazı iller vardır.

Geriye Türkiye'nin doğusundan güneydoğusuna uzanan bir eksen çevresinde yayılmış, göç hareketinde az derecede eksi sonuç veren 31 il kalır. Bu dağılış, tek türde bir tiplendirmeyi imkânsız kılar ve çeşitli coğrafi ve sosyo ekonomik özelliklerin bir sonucudur. Buralardaki göç hareketleri sonuçlarında görülen düşük yüzde, çok kere bu hareketin mutlak azlığından değil, bir ilden yapılan göçle o ile yapılan göç oranlarının birbirini götürmesinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla bazı «hareketsiz» illerin olduğunu söylemek son derece güçtür. Eldeki bütün daha çok, çeşitli özelliklerin bir bileşiminin sonucudur. Ülkenin batı ve güney kesiminde dışarıya göç oranının düşük olmasının nedeni, bu bölgelerdeki yaşama şartlarının bir ölçüde elverişliliği yüzündendir. Bu bölgelerde topraksız köylü sayısı nispeten azdır, toprakta küçük ve orta mülkiyet bir ölçüde yerleşmişliğinin yanısıra tarımda teknolojik bir ilerlemenin varlığı da sözkonusudur. Bu bölgenin daha doğusuna doğru kaydıkça, durum kötülesir ve göç oranının arttığı görülür. Tarıma elverişli toprağın azlığı, tarımda uygulanan tekniğin ilkelliği, arazinin toprak ağaları tarafından gaspedilmiş olması ve bu toprak ağalarının düşük verimli yaygın bir tarımı uygulamaları göçü teşvik eden unsurlardır.

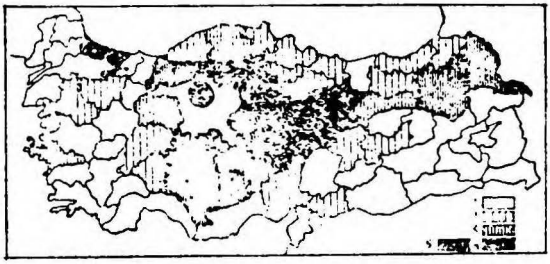
Ama doğuya ve güneydoğuya doğru ilerlemeye devam ettikçe, yukarda sözü edilen şartların daha da ağırlaşmasına rağmen, durum tersine döner. Yani tarım arazisi daha da azaldığı ve üzerinde yaygın tarım yapılan büyük toprak mülkiyeti bu bölgelerin egemen unsuru olduğu halde göç oranı düşer. Çünkü buralarda, göçe yolaçan evrim aşamasının daha öncesi bir aşamayla karşı karşıya geliriz. Himayeci yapıların etkililiği, dış dünyayla tek temasları onları sömürmekte olan toprak ağaları yoluyla gerçekleşebilen, kırsal, kapalı birimlerin varlığını koruması; para ekonomisine hemen hemen hiç geçilmemiş oluşu ve haberleşme araçlarının azlığı bu bölgelerde göç hareketini kısıtlar. Böylece Türkiye'nin batısından doğusuna doğru ekonomik şartlar ağırlaştıkça, eski sosyal yapıların varlıklarını koruma derecesi de artar. Bunun sonunda, ülkenin iki ucunda, birbirine tamamen zıt gerçeklere bağlı olarak göç oranının azaldığı iki kutup meydana gelir. Ortada ise bu zıtlıkların birbirini götürdüğü güçlü bir göç hareketi bölgesi doğar.

Ama böyle bir durum, ancak geçici olabilirdi. Nitekim 1965 yılındaki durumu belirten harita, göç hareketinin bundan sonraki evrimini açıkça göstermektedir. Bu haritada göç yoğunluğu merkezi doğuya doğru kaymakta, ülkede henüz bir göç hareketinden etkilenmeyen tek yer olarak güneydoğu Anadolu'da sınırlı bir bölge kalmaktadır. Sosyal çıkmazların önünü tıkadığı demografik ilerleme, bugün Türkiye'de «doğu sorunu» diye adlandırılan bir patlama zemini yaratmaktadır. Göç hareketiyle ilgili olarak bu sosyal çıkmazlar, setler, çatırdayıp yıkılmakta ve ülkenin doğu yarısındaki kırsal nüfus önce kendi bölgelerindeki şehirlere akın ederek buralarda, daha önce emsali görülmemiş ani bir demografik sıçramanın doğmasına sebep olmakta daha sonra da göç dalgaları en yakınlarında bulunan, güneydoğu Anadolu'nun büyük merkezlerine doğru yol almaktadır (bak: sayfa 340 ve 341'deki haritalar).

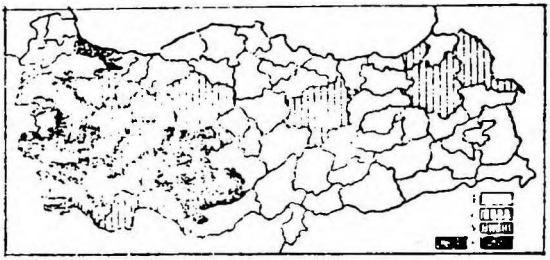
İSTANBUL

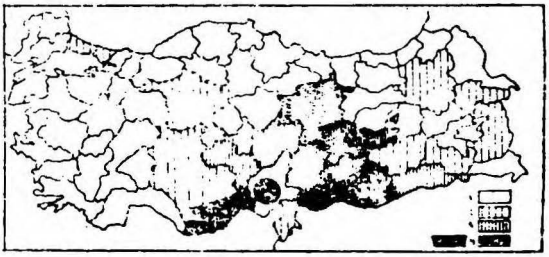
ANKARA

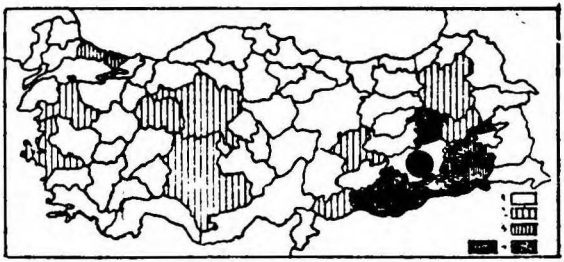
İZMİR

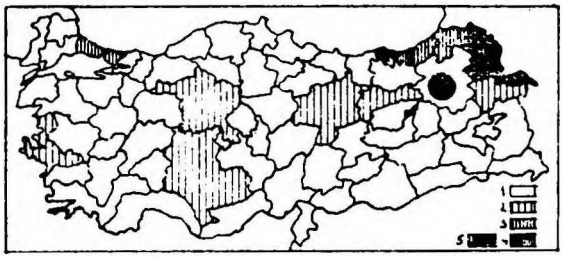
ADANA

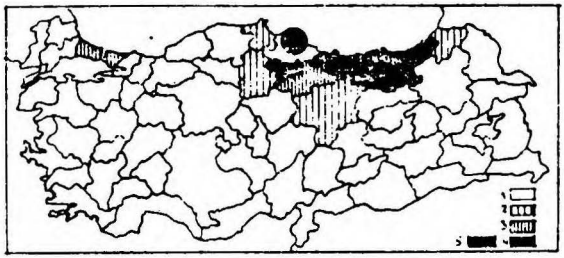
Başlıca göç çekim merkezleri :
Dışarlıkların doğdukları iller esas alınarak — göç çekim merkezi toplam nüfusuna oranı (yüzde).

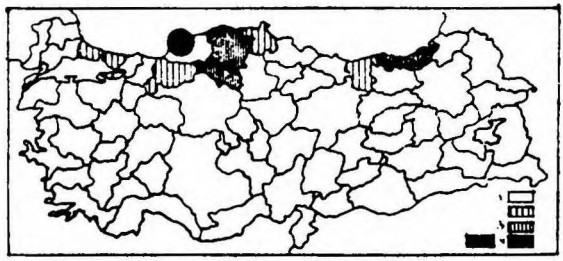
DİYARBAKIR

ERZURUM

SAMSUN

ZONGULDAK

1 — % 0,5
2 — % 0,5 - 1
3 — % 1 - 2
4 — % 2 - 3
5 — % 3+

Aynı durum, küçük ve orta mülkiyetin zayıf dokusunun demografik ilerleme önünde çatırdayıp yıkıldığı ve makineleşmenin toprakların belli ellerde toplanmasına yol açtığı, ülkenin batı ucunda da ortaya çıkar. Bu gelişmeden en çok iç batı Anadolunun dağlık küçük illeri etki görür ve daha 1950 yılında beliren bir eğilim içinde, bu illerden en çok iç Batı Anadolu'nun dağlık küçük illeri etki gögöç dalgası meydana gelir.

Çizdiğimiz bu tabloyu tamamlamak için, ülkenin büyük göç merkezlerinin kendine çektiği nüfusu, 1965 sayımına göre, doğum yerini esas alarak ayrı ayrı haritalarda gösterdik. Ülkedeki en büyük göç çekim merkezi olan İstanbul için çizilen harita da, iç Batı ve Güneydoğu Anadolu'daki beyaz boşluklarla, aynı olguyu göstermektedir. Ankara'nın doğusunda yer alan üçüncü boşluk, buradaki nüfusu, bu şehrin kendine çekmesindendir. Aynı şekilde, İzmir ve Adana illeri için çizilen haritalarda da, bu iki şehirden ilkinin Batı Anadolu; ikincisinin ise Güneydoğu-Anadolu bölgeleri için birer çekim merkezi olduklarını görmekteyiz. Buna karşılık, Güneydoğu Anadolu bölgesi için sadece bölgesel nitelikte bir çekim merkezi olan Diyarbakır dışta tutulursa, bu iki bölge ülkedeki diğer çekim merkezlerine kayıtsız kalmaktadır.

Böylece kırlardan şehirlere göç olgusunu kısaca gözden geçirerek bu olgunun, ülkenin demografik eğilimiyle olan bağlarını ve şehir merkezlerindeki sanayileşmeden bağımsız gelişimini görmüş olduk. Köylerden şehirlere göç, kırlardaki bir itmenin sonucudur. Bu itme ise, üretimde eş değerde bir ilerlemenin karşılayamadığı demografik bir artmadan ileri gelir.

Kırlarda nüfusun doğal artış hızı yılda ortalama % 3 civarındadır. Türkiye'nin 1945 yılında 14 milyon 193 bin olan kır nüfusunun bu artış hızıyla 1965 yılında 25 milyon 632 bine yükselmesi gerekirdi. Bu nazari nüfus, 1965 yılında kişi başına 0.92 hektar toprağa sahip olacaktı. Bu miktar, 1945 yılında kişi başına düşen toprak miktarıyla aynıdır ve bu toprağın hektar başına verimliliği söz konusu

iki tarih için hemen hemen birbirine eşittir. Öyleyken arada geçen zaman içinde birçok başka etkenler işin içine karışmış, en iyi evsafta topraklar büyük arazi sahiplerinin elinde yoğunlaşmış, köylünün asgari geçim imkânlarını sağlayan üretim alanları sınai bitki üretim alanları önünde gerilemiş ve nihayet para ekonomisinin hızla köylere girişi harcamaları arttırarak üretimin ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanı sıra ekilebilir toprak alanı başlangıçta hızlı bir artış gösterdikten sonra 1950-1960 on yıllık dilimin ortalarında hemen hemen nihai sınırına ulaşmıştır. Bundan dolayıdır ki Türkiye'nin kır nüfusu 1945 yılında kişi başına ortalama 0.92 hektar toprağa sahip olduktan sonra, 1956 yılında 1.14 hektara yükselen bu miktarın 1965 yılında, nazari olarak, yeniden 0.92 hektara düşmesi ve bu gerilemenin 1970 yılına doğru daha da hızlanarak devam etmesi gerekirdi. Oysa ulusal çapta yapılan bu değerlendirme bir bölgeden ötekine farklılıklar gösterir. Bunların içinde en kötü durumda olanı, alanı son sınırına varan tarım arazisinin uzun zamandır toprak ağalarının egemenliği altında yoğunlaşmış olmasının yanı sıra demografik ilerlemenin de büyük bir hızla ulaştığı Doğu Anadolu bölgesidir. Böylece Türkiye'nin kır dünyası, demografik fazlasını dışa atmak zorunda kalmaktadır. Bunun içindir ki 1965 nüfus sayımında kır nüfusu, nüfusun doğal artış hızına göre yapılan nazari hesaplamalardan 4 milyon kadar daha az, yani 21 milyon 586 bin olarak belirmiştir. Bu duruma göre, her yıl ortalama 200 bin kişi köylerden şehirlere göçmektedir.

c — Sosyo-ekonomik Yapıların Evrimi

Demografik evrim bize, sorunumuzun temelini oluşturan insan unsurunun nicel ilerlemesini gösterir. Bu evrim aynı zamanda bu unsurun dönüşümündeki belli başlı etkenlerden biridir. Demokrafik artma, doğrudan veya dolaylı olarak, kapitalist üretim tarzının Türkiye'ye soktuğu çeşitli araçların bir sonucudur ve bu demografik art-

manın kendisi de ülkede mevcut sosyo-ekonomik yapılara yansıyarak onların çözülmesini ve dönüşüme uğramasını kolaylaştırır.

Bu evrim iki veçhede oluşur: kapitalizm öncesi en son yapıların çözülüp dönüşüme uğraması ve o güne kadar mevcut kapitalist yapıların güçlenip pekişmesi. Böylece bu evrim ülkedeki kırsal dilimler yani köyler o aşiretler üzerinde sürekli olarak yıkıcı bir etki yapar.

- Kapitalizm Öncesi Yapıların Evrimi

Kapitalizm öncesi yapılardaki evrim, en başta Doğu Anadolu'daki kabile (aşiret) yapıları ve feodal yapılarla daha sonra ise, uzantıları kapitalist işletme alanlarında da görülen himayeci ilişkilerle ilgilidir.

1 — Doğunun Evrimi

Günümüzde Türkiye'nin doğusundaki kabileci-feodal yapılar etnik bir soruna, yani Kürt sorununa bağlıdır. Bu sorunun yüzyıllardır süren siyasal evrimi sözkonusu yapıların varlığını ve direncini belirler. Onaltıncı yüzyılda Osmanlı idaresi, adeti olduğu üzere, Kürt aşiretlerinin iç yapılarını olduğu gibi bırakmış, sadece bu aşiretlere ait hiyerarşinin doruğunu Osmanlı düzenine bağlamakla yetinmiştir. Aşiret reislerine, babadan oğula geçmek üzere sancak beyliği payesi verilmiş, bunların aşiretlerine mensup insanlarla olan ilişkilerine dokunulmamıştır. (388) Osmanlı İmparatorluğu aşiret yapılarını kendi hiyerarşik sistemine bağlamakla, bunları güçlendirmekte ve sürekliliklerini sağlamaktaydı. Yavuz Sultan Selim 1514 yılından sonra, Kürt bölgesini İran'a karşı bir uç beyliği haline getirirken, bazı ailelere diğerleri aleyhine güç kazandırma yolunu tutuyor ve böylece de, onlar aracılığıyla kendi otoritesini sağlama almış oluyordu.

İç ve Batı Anadolu bölgelerinde, üst yapıları onbeşin-

(388) Bkz. Cilt I, s. 208.

ci yüzyıldan itibaren kırılmış bulunan ve onaltıncı yüzyıldaki ayaklanmalardan sonra da şiddetli bir imha hareketiyle karşı karşıya kalan Türkmen aşiretleri merkezi idarenin sürekli baskısı altında gitgide yokolmaya yüz tutarken, Doğu Anadolu'da, yukarda anlattığımız şekilde güçlenen aşiret yapıları ondokuzuncu yüzyıla kadar varlığını değiştirmeden sürdürebildi.

Osmanlı İmparatorluğu yedek insan ve doğal zenginlik kaynağı gözüyle baktığı, dar anlamıyla Anadolu denilince kasdedilen bölgeden kendi sosyo-ekonomik sistemine sıkı sıkıya bir uygunluk istemekte, buna karşılık doğudaki uçlarda daha önceki yapıların varlığını sürdürmesine izin vermekteydi. Böylece Orta ve Batı Anadolu'da sosyo-ekonomik yapıların bir eş düzenlilik içine sokulması, bütün onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar boyunca daha sonraki ilk kapitalist yapıların doğmasına yol açacak bir ortam yaratırken, doğudaki aşiret yapılarında çözülmeye yönelik bir buhrana ancak ondokuzuncu yüzyılda girilecektir.

Bugün Türkiye'nin doğusuyla geri kalan kısımları arasındaki dengesizliğin temelinde işte bu kopukluk yatmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyılda Kürtlerin yaşadığı bölgede varlığını duyuran buhran, aslında Osmanlı İmparatorluğu yapılarının batı emperyalizminin isteklerine uymak amacıyla geçirdiği dönüşümün bir sonucudur. Eski Osmanlı yönetiminin külleri arasından yeniden ortaya çıkan merkezi bürokrasi, Avrupa'yla girişilecek ticari ilişkiler için kalıbına uygun bir alan yaratmak amacıyla, ülkenin geri kalan kısmındaki feodal yapıları yıktıktan sonra, gözünü doğuya çevirir. Bu arada bir de siyasal bir olay araya karışır: Mısır Hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması. Bu ayaklanma Osmanlı İmparatorluğu içindeki feodal gayretlerin en sonuncu ama aynı zamanda en güçlü teşebbüsüdür. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye üzerinden Anadolu'ya doğru ilerlemesi, Kürtlerin yaşadığı bölgedeki güçlerin stratejik önemini belirler. Ama bu ke-

re bundan yararlanabilen Mehmet Ali Paşa olur. Böylece Mısır Hidivine karşı girişilen askeri sefer, Kürt aşiretleri üzerindeki bir baskı hareketiyle birlikte yürütülür. Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı fırsat bilinerek 1840 yıllarına doğru başlatılan bu bastırma harekâtı Kürt aşiret reislerinin siyasal iktidarını kırmak amacıyla bütün ondokuzuncu yüzyıl boyunca sürdürülecektir.

Buhranın bu siyasal sebeplerine bir de ekonomik sebepleri eklemek gerekir. 1838 Türk-İngiliz ticaret antlaşmasından sonra yerli üretimde ortaya çıkan altüst oluş, Kürt aşiretlerinin ekonomik dengesine de zarar verir. Bu aşiretlerin ekonomisi esas olarak, göçebe kabilelerin dış pazara yönelik hemen hemen tek ürünü olan yün ile tahılların takasına dayanmaktaydı. Yün o bölgedeki şehir merkezlerinde dokunmakta, bu dokumalar ise ya iç pazara sürülmekte ya da ihraç edilmekteydi. Dış ticaretin serbestleşmesi ilk elde bölgedeki tezgâhları yıkar ve yün ham olarak Avrupa'ya, özellikle de İngiltere'ye ihraç edilmeye başlanır. Bu da, 1850 yıllarında, büyük kapitalist işletmeye dayalı, dolayısıyla da daha güçlü bir rekabet imkânına sahip Arjantin ve Avustralya yün üretimi dünya pazarını kapıncaya kadar devam eder. Böylece göçebe kabile ekonomisi gitgide ekonomik bir buhranın içine gömülür ve bu buhran siyasal baskıyla da birleşerek aşiretleri yerleşik düzene geçmeye iter. Daha önce Ermeni sorununu incelerken bu olgunun Doğu Anadolu'nun demografik dengesi üzerindeki yansımalarını ve Osmanlı idaresi tarafından sürdürülen siyasal sömürüyü görmüştük.

Daha sonraki buhran 1920'yi izleyen yıllara, yani Kürtlerin yaşadığı bölgenin İran, Irak, Suriye ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bölüşüldüğü ve İngiliz emperyalizminin, Musul petrolleriyle ilgili çıkarları uğruna Kürt aşiretleri arasına nifak soktuğu döneme rastlar. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi içinde yer alan sonuncu milliyetçi hareket de gene emperyalist çıkarlar uğruna doğar. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin Kürt ayaklanmalarını bastırma yolunda gi-

riştiği hareket sonunda aşiretlerin siyasal gücünü de yıkar ve aynı zamanda Kürt yönetici sınıfını ülke yönetimiyle ilgil her türlü görev ve sorumluluğun dışında bırakır. Ekonomik hayatın denetim altında tutulduğu ve servetlerin, Ankara'daki genç cumhuriyet bürokrasisi tarafından dağıtıldığı bir dönemde, kabileci-feodal eski Kürt aristokrasisinin bütün siyasal gücünden tecrit edilmesi, doğuyla ülkenin geri kalan kısmı arasındaki kopukluğu olduğu gibi bırakır. Böyle bir süreç sonunda Kürt aristokrasisi, kapitalizm öncesi üretim ilişkileri içinde bizzat kendi uyruklarını sömürerek yaşamaya itilir ve bu sınıfın kendisi de aynı şekilde Batı Anadolu'daki büyük şehir burjuvazisinin sömürüsü altına girer. Emperyalizm, 1945 yılından sonra ülkeye yeniden dönüşünde, egemenliğini kurmak için işte bu halkalardan yararlanır. Ama Kürt sorununa bağlı olarak «Doğu Meselesi» 1960'ı izleyen yıllarda gün ışığına çıkmaya başlar.

Bu yıllardan sonra Doğu Anadolu'da ve bu arada özellikle Şemdinli aşiretlerinin evrimi konusunda yapılan incelemeler (389) bu tarihi süreci oldukça belirgin bir tarzda ortaya koyar. Son derece dağlık bir yer olan Şemdinli, Güneydoğu Anadolu'nun en uç noktasında yer alan Hakkâri iline bağlı bir ilçedir. Doğu Anadolu'nun Türkiye'nin diğer bölgelerine, Hakkâri'nin ise Doğu Anadolu'nun diğer illerine oranla daha geri oluşu nasıl bilinen bir gerçekse, Şemdinli de Hakkâri'nin en geri kalmış ilçesidir. Burada üretim araçları, tekerlekli taşıtların en ilkeli olan «kağnı» düzeyine bile gelememiştir. Bölgenin doğusuna doğru ilerledikçe çemberli tekerlekli ve dingilli kağnılar daha ilkel bir biçime yani az çok yuvarlak bir kütükten dilim halinde kesilip ortasına bir delik açılarak yapılmış tekerlek-

(389) Şemdinli Aşiretinin Evrimi için bkz. ERDOST, M. «Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri», Türkiye Üzerine Notlar, Ankara, 1971 ve ERDOST, M. «Şemdinli Röportajı, Yön, 15 Temmuz 1966. Doğu Anadolu'nun evrimi için bkz. BEŞİKÇİ, İ. «Doğu Anadolu'nun Düzeni» İstanbul, 1969.

li kağnılara dönüşür. Şemdinli'de ise bu araçların yerini Kürtçe «kışre» denilen tamamen tekerleksiz bir çeşit kızak alır. Bu araç kışın insanlar, yazın hayvanlar tarafından çekilir. Aynı şekilde tırpan yerine orak kulanılır hatta bir çok kere ürün sadece elle yolunur. Bu bölgede yarı göçebe, yarı yerleşik, tarım ve yaylacılıkla uğraşan birçok Kürt aşireti yaşamaktadır.

Bölgenin coğrafi şartlarına bağlı olarak hayvancılığın ağır basması, iyice belirlenip yerine oturtulamamış bir toprak mülkiyeti arasında, kabile yapılarının varlığını sürdürmesini sağlamaktaydı. Aşiret hiyerarşisi kabilelerden meydana geliyordu. Bu kabilelerin üyeleri birbirine kan bağıyla bağlıydı. Bir aşirete mensup kabileler birbirinden kız alıp verebiliyordu. Aşiret reislerini kabile reisleriyle kabile yaşlıları (*) seçmekteydi. Bu da ekonomik temeller üzerinde bir kademeleşmenin yokluğunu ifade eder. Bu aşiret reisi sıfatının giderek ailelerden veya daha doğrusu kabilelerden birinin tekeline girdiği ve dolayısıyla diğer kabile reislerinin oynadıkları rolün önemini kaybetmeye başladığı bir gerçektir. Ama ülkenin yoksulluğu, bir kabilenin bağrında yeterli servet birikiminin gerçekleşmesini engelleyerek reisliğin el değiştirmesini daima mümkün kılmaktaydı. Buna karşılık üst düzeyde bir evrim belirdi. Dışardan gelen ve herhalde otoritelerini zorla kabul ettirecek araçlara sahip olan kabileler, ünlü ataların soyundan olduklarını ileri sürerek aşiretlerüstü bir güç meydana getirdiler. Aşiret reisleri genel bir kural olarak, üretim araçlarına değil de, aşiretlerine mensup olan herkesten gerek ayni, gerek angarya olarak vergi toplamak hakkına sahiptiler. Bu da bir çeşit kabile demokrasisine imkân vermekteydi. Aşiretlerüstü beyler zamanla aşiret reislerinin iktidarını kısarak bu vergileri kendi şahıslarına aktarmaya başladılar ama düzen gene de aynı kaldı.

(*) Kürtçede ruspi; her kabilenin yaşlı, tecrübeli ve akıl danışılır adamı. Çoğu zaman ruspi ile kabile reisi aynı kişidir. Bkz. ERDOST, M. «Şemdinli Aşiretlerinde...».

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt beylerine karşı güttüğü siyasetin değişmesi, onların iktidarını yıkar ve bir dönüşüme ortam hazırlar. Bu çağda, hem padişaha hem de özel şahıslara ait vakıfların yöneticisi olan şeyhler, yani uygulamada, üretim aracı olarak toprağın tasarruf sahibi durumunda bulunan şeyhler ortaya çıkarak nöbeti devralırlar. 1870 yılına doğru Şemdinli'de yaşanan olay işte budur. Şeyhlerin egemenliği aşiret altyapısını olduğu gibi korur ama üretim ilişkilerini değiştirmeye başlar. Daha önceden de toprak sahibi olan şeyhler, özel mülklerini aşiret mülkü aleyhine genişletirler ve uyruklarının vermek zorunda olduğu ayni ödeme ve angarya biçimindeki vergileri ortakçılık payına dönüştürürler. Bu durum hem toprağın, hem emeğin daha yoğun bir biçimde sömürülmesine böylece de daha hızlı bir servet birikimine yolaçar. Besbelli ki bunun sonucu pazarlanacak bir artık-ürünün ortaya çıkması ve kaçınılmaz olarak dıştaki ekonomiye bir açılma olur. Şeyhler Şemdinli'de yetişip İran'da pek gözde olan ve İranlı tüccarlara satılan tütün cinsinin tarımını teşvik ederler. Bölgeye para ekonomisi girer. Bu da, ancak bir işbölümü sayesinde mümkün olan, mahalli zanaatların doğmasını kolaylaştırır. Bu işbölümü ise ister istemez kabile yapılarının giderek çözülmesine yolaçar.

Şeyhlerin gücünü çabucak arttıran bu evrim, onların Türkiye Cumhuriyeti devletine karşı giriştikleri ayaklanmayla hiç de ilgisiz değildir. Bu ayaklanmalar şeyhlerin tam bir yenilgisiyle ve ezilmesiyle sona erer. Bu bozgun bölgenin kesin bir şekilde gerileyip yeniden kendi zaruri ihtiyaçlarını ürten bir ekonomiye dönmesine, bunun yanı sıra ise aşiret veya din bağlarına dayalı hiyerarşik üstyapının dağılıp yokolmasına yol açar. Böylece geleneksel yönetici sınıfların tasfiyesi ve ilk olarak bu yönetici sınıfların son kuşağı tarafından başlatılan toprağa el koyma ve özel mülkiyetleşme süreci eski yapıların meydana getirdiği seti yıkar ve bunların evrimine imkân verir. Aşiret yapıları biçimlerini korumakta direnirler ve yeni şartlara geçişi eskiyle asgari kopukluk içinde gerçekleştirmeyi ba-

şarırlar. Ama asıl yapıları hızla evrime uğrar. Güneydoğu Anadolu'nun en geri bölgelerinde eski hiyerarşiden nöbeti, ya gene bu hiyerarşiden gelip isyanlar sırasında suya sabuna dokunmamayı bilmiş unsurlar, ya da mağlup Kürt beylerinin devlet tarafından müsadere edilen topraklarını ele geçirerek buralara yerleşmeyi başaran bürokrasi mensupları devralır. İlk sıralarda, bol ve ucuz emekten yararlanmak amacıyla, aşiret yapılarının biçimini olduğu gibi korumak bu yeni unsurların tamamen işine gelmekteydi. Ama ülkenin batısındaki kapitalist yapılar tarafından başlatılan pazar ekonomisinin gelişmesi, eski yapıların elde tutulmasını yararsız olduğu kadar imkânsız hale de getirir ve böylece 1960'ı izleyen yıllardaki buhran dönemine gelinir.

Şemdinli gibi en yoksul bölgelerde ise, eski yapıların ortadan silinişi yavaş yavaş olur. Kirmançlar geleneksel olarak aşağı düzeyde sayıldıkları halde (*), servetleri sayesinde aşiret reisi seçilirler ve kabile durumlarının ulusal çaptaki siyasal ve ekonomik yapıyla bütünleşmesi süreci ilerler. Devlet idari mekanizmasının bölgede kökleşmesi ve dış pazarlara açılma, buradaki insanların dünyaya bakış açısının genişlemesiyle atbaşı gider. Bu bakış açısı, aşiretle sınırlı dar ufku aşarak ulusal bir muhtevayla özdeşleşmeye yönelir.

Doğu Anadolu'da kapitalizm öncesi yapıların varlığını sürdürmekte direnmesi iki alanda, göçebe Kürtlerin aşiret yapılarıyla «feodal» büyük tarım mülkleri alanında kendini açığa vurur.

(*) Kirmanç kelimesi Kürtçedir. «Kirmanç, aşiretinden giderek, aile veya kabile halinde ayrılarak, bir başka aşiret içine yerleşmiş olanlardır. (...) Bir kirmanç, miri (beyi) veya pisaganum (bey ailesinden olanların) kızını, aşiret reisi sayıldığı halde, aşiretin kanını taşımadığı için alamaz. (...) Ayrıca kirmanç divanhaneye (bey odası) gelip oturamaz, sohbete katılamaz. Bkz. ERDOST, M. «Şemdinli Aşiretlerinde...».

2 — *Göçebe Aşiretlerin Evrimi*

Günümüzde de Güneydoğu Anadolu'nun en uç kesimindeki yüksek ova ve yaylalarda göçebe hayatı yaşayan Kürt aşiretleri, tarihe karışmış bir durumun kalıntılarını oluştururlar. Doğal çevrenin yoksulluğuna ve üretim araçlarının ilkelliğine bağlı olarak, yaşamak için gerekli asgari ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir ekonomik hayat bu topluluklarda, ancak servetlerin belirli kişiler veya dar kümeler elinde birikmesini izleyen sosyal bir kademeleşme sayesinde ortaya çıkabilecek olan bir çözülmeye imkân vermemiştir. Dış baskılara gelince, aşiret yapılarının bizzat varlığını hedef olarak aldıkları halde, bunları kırmayı hâlâ başaramamışlardır. Ne var ki, dış dünyanın bu yapıları içine aldığı cendere her gün biraz daha sıkışmakta ve göçebeliğin sonu yaklaşıyora benzemektedir. 1920-1940 yirmi yıllık zaman dilimine rastlayan Kürt isyanlarından sonra, bölgedeki göçebe aşiretlerden arda kalan unsurların varlığını sürdürmesine imkân veren bir istikrar dönemi gelmiş gibiydi. Ne var ki Türkiye Cumhuriyeti devlet yönetiminin göçebelerinin durumunu hukuki bir statüye bağlamak şöyle dursun, varlıklarını bile tanımaya yanaşmaması bunların geleceğini daha o zamandan tehlikeye sokuyordu. Daha sonra doğu ve güney sınırlarının giderek kapatılması göçebelerin büyük bir kısmını kışlaklarından etti. 1945 yılından sonra ise Türkiye'de, etkisini Doğu Anadolu'da öbür bölgelerden daha fazla gösteren, hızlı bir demografik sıçrama meydana geldi. Bunun sonunda otlaklar tarım arazisine dönüştü. Otlakların (meraların) azalması olgusu, bunların kira ücretlerine de yansıdı. Mera kiraları yıldan yıla arttı. Bir yandan arazi darlığı, öte yandan göçebelerin ekonomik ve siyasal güçsüzlüğü bunların, ister köy toplulukları, ister büyük arazi sahipleri, isterse devlet temsilcileri olsun, yerleşikler tarafından sömürülmesine yardımcı oldu.

Bu gitgide büyüyen baskı karşısında göçebeler iç yapılarını ortamın yeni ihtiyaçlarına uydurmak suretiyle

cevap verirler. Kabileler birbiri içinde eriyerek bu yeni ihtiyaçların gerektirdiği şekilde topluluklar meydana getirirler. (*) Bu yeni şekillenmede aşiret reisleri, daha çok idari ve hukuki üstün mevkiler çerçevesi içinde beliren geleneksel görevlerini, zamanla devletin o bölgedeki idare ve yargı yetkililerine bırakıp, göçebe toplulukla dış dünya arasında birer aracı haline gelirler. Böylece konaklanacak yayla ve kışlakların kiralanması işi, günümüzde aşiret reislerinin en önemli görevi olarak belirir. Aşiret reisi kira bedeli konusunda mülk sahipleriyle anlaşır, sonra bu bedeli hayvan sayısına göre aşiret mensuplarından toplayarak mülk sahibine öder. Ama yayla, kışlak, mera kiraları yıldan yıla artmakta ve göçebelik de gitgide zorlaşmaktadır. Bu durumda göçebeliğin er geç tamamen yok olacağını söyleyebiliriz. (390)

3 — *Doğudaki Büyük Tarım Mülklerinin Evrimi*

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki onyedi il nüfusunun % 38'ini topraksız köylüler meydana getirirken, buralardaki tarım arazisinin % 33'ünü çiftçi ailelerin % 2.4'ü elinde tutmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde, tarım arazisinin bölgenin bütününe oranla daha önemli bir yer tuttuğu dört ilde, topraksız köylü sayısı bu illerde-

---

(*) «Yeni düzende (...) zoma denen yerleşme birimleri doğmuştur. Zoma ne kabiledir ne de aşiret: sadece aşiret içinde bulunan çeşitli kabilelerden ailelerin yanyana geldikleri bir yerleşme birimidir. (...) Siyasal güç de ulu kişinin (aşiretlerüstü bey), aşiret reisinin ve kabile reisinin kişiliğinden sıyrılarak zoma reisinin kişiliğinde temsil edilmektedir. Bu durumda, akrabalık bağının zaten önemli bir unsur olarak belirmediği zoma, bugünkü aşiret organizasyonunda tamamen siyasal bir güç olarak ortaya çıkmaktadır.» Bkz. BEŞİKÇİ, İ. «Doğu Anadolu'nun...»

(390) Bkz. BEŞİKÇİ, İ. «Doğu Anadolu'nun...» ve BEŞİKÇİ, İ. «Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar. Göçebe Alikan Aşireti», Ankara 1969.

ki toplam nüfusun % 45'ine ulaşırken, ekilebilir toprakların % 56'sı çiftçi ailelerinin % 3.6'sının elindedir. (391)

Toprağa dayalı bu yapıların kökenini, bölgenin kabileci-feodal geçmişinde aramak gerekir. Bu yapılar ülkenin geçirdiği sosyo-ekonomik ve siyasal evrimin tepkilerine uğramışlardır. Ondokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren Kürt feodalizminin baskısı, 1858 Arazi Kanunnamesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra 1924 yılında yayınlanan Medeni Kanun, teamül hukuku aleyhine bir işleyişle «tam mülkiyet»i pekiştirirken feodal ilişkilerin kapitalist ilişkiler yararına gerilemesini kolaylaştırmaktaydı. Ama üretim araçlarını daha ileri bir düzeye getirmek mümkün olmadığı için, üretici ile mülk sahibi arasındaki eski üretim ilişkilerini olduğu gibi korumak üretim araçlarını tasarrufunda bulunduran sınıfın işine gelmekteydi. Böylece 1920 yılından sonraki siyasal olaylar, üretim araçlarını tasarrufunda bulunduran sınıfın terkibini kısmen değiştirir ve toprağa bağlı yapılar evrime uğrarken, üretim ilişkileri olduğu gibi kalmaya devam ediyordu.

Kullanılan kalıp ne olursa olsun, büyük tarım mülklerindeki sömürü olgusunun ilkesi artık-ürünün, yani üreticinin hayatını sürdürebilmesi için gerekli olandan fazlasının mülk sahibine verilmesinde yatar. Buralarda yaygın tarım yapılması özelliği gibi, üreticiyle mülk sahibi arasındaki kişisel ilişkiler de işte bu olgudan doğmaktadır. Çünkü mülk sahibinin elinde üretimi keyfi olarak attırmayı teşvik edecek veya zorlayacak hiçbir araç yoktu ve bu mülk sahibi ortakçılarıyla ailelerini geçindirmek zorundaydı. Ama fert olarak üreticilerin herbirine en sert biçimde davranabilmekteydi ve bu üreticiler onun iradesine boyun eğmek zorundaydı. Dolayısıyla mülk sahibi üretim ilişkilerini değiştirmek istemiyordu, kaldı ki istese de değiştiremezdi. Bu durumun bir gelişmeye uğrayabilmesi için iki yeni unsur gerekliydi: ülkenin batı kesiminde giderek kökleşmekte olan kapitalist yapıların etkisi ve demografik artış.

---

(391) BEŞİKÇİ, İ. «Doğu Anadolu'nun...»

Asgari zaruri ihtiyaçlar düzeyi sonuna kadar daha aza indirgenemeyeceğine göre, nüfus artışı üreticiler tarafından tüketilen ürünün miktarını da çoğalttığından mülk sahibine giden artık-ürün azalır. Tarım arazisinin genişletilmesi kısa zamanda son sınırına varan üstün körü bir tedbirden başka şey değildir ve feodal yapılarla bölgedeki şehir merkezlerinde pazar yokluğu yüzünden engellenen iç göç yeterli bir çözüm yolu meydana getirmez. Böylece demografik tıkanmanın yol açtığı buhran, Batı Anadolu'da yerleşen kapitalist ilişkilerin böyle bir evrime imkân verdiği andan itibaren üretim ilişkilerini değiştirmeye yönelir. Tarım makineleriyle kimyevi gübre ithalâtı ve özellikle de tarım kredisi politikası etkisini Doğu Anadolu'ya kadar duyurur. Burada, üretim ilişkilerinin evrime uğramasının başlıca engellerinden biri olan, yeterli bir sermaye birikiminin yokluğu zirai kredi aracılığıyla ve ülkenin batısındaki kapitalist birikim sayesinde aşılır hale gelir. Ama öte yandan gene aynı yolla Doğu Anadolu'daki büyük tarım mülkleri, Batı Anadolu'daki mali sermayeye ve onun aracılığıyla da uluslararası emperyalizme bağımlı duruma girer.

Kapitalist ilişkilerin Doğu Anadolu'daki büyük tarım mülkleri üzerindeki etkisi yakın zamana ait bir olaydır. 1960-1970 on yıllık döneminin ortalarında, ülke yüzölçümünün % 30'unu, ülke nüfusunun ise % 18.8'ini meydana getiren Doğu Anadolu, Türkiye'deki toplam traktör sayısının ancak % 3.3'üne, motorlu taşıtların % 6.3'üne (392), yatırım kredilerinin % 0.9'una ve ticari kredilerin % 2.9'una sahiptir. (393) Ama gene bu aynı dönemde Doğu Anadolu'daki makineleşme hızı nispi olarak ülkenin geri kalan kısmından daha yüksektir. O güne kadar açmaza sokulmuş olan evrimin gitgide daha fazla hızlanması ve ekonomik ve siyasal buhranın etkisi altında bir patlama durumu yaratması ihtimali doğar. 1960-1970 on yıllık döneminin or-

(392) BEŞİKÇİ, İ. «Doğu Anadolu'nun...»
(393) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

talarından sonra doğu sorunu işte böyle bir açıdan kendi varlığını duyurur olmuştur.

Tarımda makineleşme, geleneksel üretim ilişkilerinin altüst oluşunda birinci etken haline gelir. Ortakçılık yapılarının ve üreticiyle mülk sahibi arasındaki kişisel ilişkilerin giderek çözülmesi, üreticilerin durumunu kötüleştirir ve onları göçe iter. Ne var ki aynı zaman içinde büyük arazi sahipleri de iktidarlarını şehirlere doğru yaygınlaştırırlar ve üreticilerin göçü, mülk sahiplerinin göçünde kendi karşılığını bulur. Doğu Anadolu'daki 17 ilde toprak sahiplerinin % 4.5'i şehirlerde oturmakta, ama bu % 4.5 aynı bölgedeki tarım arazisinin % 30'unu denetimi altında bulundurmaktadır. (394) Sadece Güneydoğu Anadolu bölgesindeki 4 ili ele aldığımızda toprak sahiplerinden % 7.5'inin şehirlerde oturduğunu ve bunların tarım arazisinin % 70'ini denetimleri altında bulundurduğunu görürüz. Üretim ilişkilerinin gelişmesiyle sağlanan kapitalist birikimin artması, şehir ekonomisi çerçevesi içinde arazi spekülasyonundan ticari işletmelere, ordan da sınai teşebbüslere kadar varan yatırımlara imkân verir. Böylece üreticilerle köyde kişisel ilişkilerini koruyan büyük arazi sahibi, şehirde de onları kendine çekecek ve sömürüsünü bu kesimde de sürdürecek yapıları hazırlar. Bütün bunlarla o, bu yeni evrimi kendi denetiminde tutmak ve bu evrimin tek yararlanıcısı halinde kalmak ister. Köy düzeninde yalnız üretim araçlarını değil haberleşme cihazını da elinde tutar. Türk köylerinde geleneksel buluşma ve haberleşme yerleri olan köy kahvesinin ve köy odasının yerini Doğu Anadolu'da ağa odası alır. Böylece ağa, (büyük arazi sahibi) her türlü haberleşmeyi kendi tekelinde tutar. İktidarını ve elindeki araçları kırdan şehire göçü denetiminde tutmak amacıyla kullanır. Köydeki ve şehirdeki karşılıklı çıkarlarına göre bu göçü kimi zaman yavaşlatır, kimi zaman hızlandırır. Gene bu elindeki araçları kullanarak uyruklarının dış dünya ile olan ilişkilerini de denetimi altında tutar. Köylü kasaba veya şehre indiğinde, ağasının

(394) BEŞİKÇİ, İ. «Doğu Anadolu'nun...»

sahibi olduğu handa yatar ve alışverişini gene ona ait dükkânlardan yapar. Nihayet köyünden göçen ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük şehirlerine yerleşen köylü iş ve hatta konut ilişkilerinde çok kere gene ağayla karşı karşıya gelir. Ama eski yapıların, bölgedeki sosyo-ekonomik hayatın hızlı evrimine rağmen, bu her şeyi denetiminde bulundurmak iddiasının belli sınırları vardır. Kapitalist birikimin ilerlemesi, ne makineleşmiş tarım çerçevesi içinde kırlardaki işgücünün emilmesine, ne onun tarım proletaryasına dönüşmesine, ne de göçün sağladığı işgücünün, şehir proletaryası olarak sanayi çerçevesi içinde massedilmesine yeter. Bunun yerine köylerde topraksızların, şehirlerde işsizlerin sayısı arttıkça artar. Müzmin işsizlik durumları dolayısıyla bu yığınlar, giderek büyük arazi sahiplerine olan eski bağlarından kurtulurlar ve kabileci veya feodal kişisel bağımlılık ilişkileri yerlerini kaçınılmaz olarak sınıf ilişkilerine bırakırlar. Sonuç olarak denebilir ki, prekapitalist alanda görülen hızlı çözülme büyük çapta bir insan gücünü açığa çıkarır. Bu güç, Kürt etnik sorunuyla birleşerek ülkenin doğusunda bir gerilim durumu yaratır. Bunun yanı sıra Doğu Anadolu Türkiye'deki emperyalist sömürünün en son kademesi de olunca, bu durum ters yönde ülkenin doğusundaki egemen sınıflarla batısındaki egemen sınıflar arasındaki ilişkilere, ordan da öte, Batı Anadolu'daki bu egemen sınıflarla uluslararası emperyalizm arasındaki ilişkilere yansır. (395)

- Kapitalist Alanda Evrim

Ülkenin geri kalan kısmında, daha ileri bir aşamada olmak üzere aynı tür bir evrime rastlarız. Kapitalist yapıların ortaya çıkmış olması, egemen sınıfla üreticiler arasındaki kişisel ilişkilerin çeşitli biçimler halinde varlığını sürdürmesini engellemez. Tam tersine bu ilişkiler yeni sosyo-ekonomik yapıların ortaya çıkışını kolaylaştırmakta kullanılır.

---

(395) Bu konuda 383'üncü sayfaya bakınız.

Kapitalist yapılar gitgide çeşitli biçimlere bürünerek kendine yeterli mal ekonomisinin yerini alır. Ne var ki bu biçimler başlıca iki olguya, tarımdaki makineleşmeyle sınai bitkiler tarımının yaygınlaşmasına dayanır. Kapitalist büyük tarım işletmesi, makineleşme yolundaki orta tarım işletmesi ve sınai bitki tarımı yapılan küçük tarım işletmesi bu evrimin kendine has en belirgin üç veçhesidir.

Makineleşme ve ekicilerin proleterleşmesi, kapitalist büyük tarım işletmesinin doğuşunun değil, oluşma sürecini tamamlamasının ifadesidir. Türkiye'de kapitalist büyük tarım işletmesinin doğuş tarihi ise çoğu yerde ondokuzuncu yüzyıla kadar uzanır. Bu işletme biçimi yirminci yüzyıl başında feodal büyük tarım mülkünün yerini alır. 1858 Arazi Kanunnamesi ona hukuki bir varlık uluslararası ticaret alanında Türkiye'yle kurulan ilişkiler ise, ekonomik bir ağırlık kazandırır. Böylece büyük kapitalist tarım işletmesi, giderek asıl dış pazara yönelik bir üretime kendini uydurur. Büyük kapitalist tarım işletmesinin dış ticaretle olan ilişkileri bazı bölgelerde topraklara Rum ve Ermeni azınlıklar gibi yabancı uyruklu bazı unsurların el koyması sonucunu doğurur. Daha o çağda yani ondokuzuncu yüzyıl sonlarıyla yirminci yüzyıl başlarında, dış pazarlara yönelik sınai bitkiler tarımı yapılan bölgelerde (Adana ovasındaki pamuk çiftlikleri) makineleşme ilerler ve ekicilerin proleterleşmesi süreci ciddi bir biçimde başlar.

İstiklal savaşı büyük tarım mülklerini, mülkiyet sahipleri ve toprağın temerküzü düzeyinde allak bullak eder. «Milli dava»ya en başta katılmış olan büyük mülk sahipleri (ağalar) bu durumdan, eski mülklerini büyütme ve yeni mülkler edinme yolunda yararlanırlar. Bunun için de en başta azınlıklardan arda kalan toprakları kendi üstlerine geçirirler. Medeni Kanun bu durumu meşrulaştırır ve öşürün kaldırılması bu mülk sahiplerini devlete karşı her türlü maddi yükümlülükten kurtarır. Ama öte yandan, dış ticaretteki düşüş ve verimliliğin azalması, mülk sahipleriyle ekiciler arasında kapitalist ilişkilerin doğması evrimini

durdurur ve hatta geriye doğru bir dönüş ortaya çıkar. Bu yoldaki ilerleme İkinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren yeniden başlar, Marshall Planı'ndan sonra ise çabucak hızlanır. Büyük tarım mülklerinde makineleşme, on yıldan daha kısa bir zaman içinde kökleşir. Bu makineleşmenin amacı, toprağın verimliliğindeki bir artıştan çok büyük mülk sahipleri elinde daha geniş çapta bir birikimdir. Bu amaç şu ya da bu ölçüde sağlanır. Ortakçılığın geleneksel yapıları içinde mülk sahibi kaldırılan ürünün yarısını elde etmekte ve prekapitalist ekonominin ifadesini teamülde bulan mantığı ortakçıyla ailesinin asgarî geçimini gene bu mülk sahibinin sırtına yüklemekteydi. Makineleşmenin girişinden sonra ise ortakçının payı hemen düşmeye başlar ve sonunda sadece fiilen çalışılan günler için ödenen bir ücret haline dönüşür. Bu son durumda tarım emekçisinin ailesini geçindirme yükümlülüğü ise tamamen ortadan kalkar. Bunun yanı sıra, makinelerin sayısı arttıkça ortakçıların sayısı azalır ve böylece kaldırılan üründe mülk sahibinin payı artar.

Makineleşme tarım mülklerinin büyümesine yol açmaz, tam tersine onun bir sonucu olan verimin artması durumunda, ekilip biçilmesi güç toprakların eski ortakçılara verilmesinde ve işletme yüzölçümünün verimlilik yararına sınırlandırılmasında katkısı olur. Bunun yanı sıra yeni sosyo-ekonomik ilişkilerin etkisi altında geleneksel büyük ailelerin çözülmesi çok büyük mülklerin parçalanmasına yol açar.

Böylece kapitalizm öncesi büyük tarım mülkünün özellikleri bir bir yokolur. Ama bu kaçınılmaz evrim, büyük mülk sahipleriyle ekiciler arasındaki himayeci kişisel ilişkileri silerek siyasal yansımalar yaratır. Bu ilişkilerin gerilemesi tarımdaki üretici kesimin sosyal bilinç kazanmasında zorunlu şarttır ve bunun sonucu olan karşıtlık, batı demokrasisinin yapılarını yerleştirebilmek için kırlardaki kitlelerin şartlanmasının gerekli olduğu bir ülkede yalnız mahallî değil, aynı zamanda ulusal çapta bir önem kazanır. İşte böylece üreticiyle mülkiyet sahibi arasında

daha önceden var olan kişisel himayeci ilişkilerin yerini giderek daha genelleşmiş siyasal veya dini himayeci ilişkiler alır. Parti ve din, en çok da birbirini kullanmak suretiyle, dar anlamıyla ekonomik alanda tutulması artık mümkün olamayan eski ilişkileri devam ettirmeye yönelirler. Ama bu noktada da gene, buhranı önlemek bir yana, çatışma ve çelişkileri bütün düzeylerde körükleyerek bu buhranı had dereceye getiren üstünkörü ve geçici tedbirler sözkonusudur.

Orta tarım işletmesi büyük tarım mülkünün aksine makineleşme olgusunun bir sonucu olarak görünür. Kapitalizm öncesi büyük tarım işletmelerinin dışında kalan köylerde kendine yeterli mal ekonomisi sosyo-ekonomik bir kademeleşmeye imkân vermeyecektir. Tütün ve susam gibi sınai bitkiler tarımının ülkeye girişi, bu ürünlerin pazar ekonomisiyle ilişkiye gelmesine yol açar ama üreticinin zenginleşmesi için yeterli bir şart meydana getirmez. Ekonomik güçsüzlüğü onu, daha işin başından beri, üretimi pazarlayabilmek için kasaba tüccarının isteklerine boyun eğmek zorunda bırakır. Sonunda da artık-değer bu kasaba tüccarının elinde toplanır. Böylece küçük toprak mülkiyetine dayalı köylerde, sınai bitkiler tarımının girişiyle aynı anda, üreticiyi büyük ticari devreye bağlayan aracın ticaret biçimleri ortaya çıkar. Üretici, toprağın darlığı veya kötü evsaflı olması yüzünden, asgari ihtiyaçlarını bile karşılamaktan aciz kalan tahıl tarımının yerine sınai bitkiler tarımına geçmek, böylece sağladığı ürünü yaşamasını sürdürebilmesi için gerekli malları sağlayabilmek amacıyla mübadeleye sokmak dileğindedir. Demek ki onun dış pazara açılmasındaki amaç, bir sermaye birikimini sağlamak değil, asgari geçimini bu yolla teminat altına almaktır. Ne var ki bu dış pazara açılma durumu mahalli ticaret aracılığıyla, az sayıdaki bazı kişiler elinde böyle bir birikime imkân verir. Bunlar dış pazara yönelik mahalli üretimi, üreticinin yaşaması için gerekli asgari ihtiyaç maddeleriyle mübadele eden kasaba bakkallarıdır. Ayrıca bunlar, bu mübadelede veresiye meka-

nizmasını da kullanırlar. Bu durum giderek hem sermayenin hem de toprakların bu kişilerin elinde birikmesine imkân verir. Makineleşmeye ilk geçenler de gene onlar olur. Küçük mülkiyete dayalı diğer bazı kır birimlerinde sınai bitkiler tarımı makineleşmeden önce değil sonra girer. Buralarda makineleşme köydeki birkaç çiftçinin özel teşebbüsüne bağlı olarak ortaya çıkar. Bu durum, makineleşmeye geçmiş işletmelerle geri kalanlar arasında hızlı bir farklılaşmanın doğmasına yol açar.

Üçüncü bir durum da şehirlerde birikmiş sermayenin makineleşmiş tarım alanına yatırılmasıdır. Çok kere ticaret yoluyla sağlanan sermayeler tarım makineleri alacak olanlara gösterilen kolaylıklardan yararlanılarak sınai bitkiler tarımına yatırılır. Bunun için ya doğrudan doğruya küçük işletmeler ya da prekapitalist büyük tarım mülklerinin parçaları satın alınır.

Her üç halde de orta tarım işletmesi hem tarımdaki makineleşmenin, hem de sınai bitkiler tarımının bir sonucu olarak belirir. Orta tarım işletmeciliği hem, henüz yeni beliren bir tür oluşu, hem de büyük tarım işletmesi ve küçük köylülükle yaptığı mücadele yüzünden günümüzde en büyük dinamikliği ve verimi sağlar. Öte yandan artık-değerden en büyük payı kendine mal etmek yollarını arayan ihracatçının büyük ticarete karşı vermek zorunda olduğu mücadele ise bu dinamikliğini daha da pekiştirir. İkincisi taşra küçük ticareti olmak üzere, Türkiye'de küçük burjuvazinin iki temel taşından birini meydana getirir. Bu mahiyeti içinde orta tarım işletmeciliği, küçük köylülüğe ve tarım proletaryasına karşı koymak amacıyla büyük burjuvaziyle, dini bir kisveye bürünmüş olsa bile aslında siyasal çerçevede bir anlaşmaya varır. Ama öte yandan, büyük tarım mülkünün orta tarım işletmesi yararına gerilemesine imkân verecek bir çerçevede düşünülmüş toprak reformu gibi bazı reformlar tasarlar.

Yokolmak yolundaki bazı durumlar dışında, küçük mülkiyet sınai bitkiler tarımı yapılan alanlar olarak belirir. Çok kere bunun yanında mülk sahibinin tüketimine

yönelik bir gıda maddeleri üretimi de yer alır. Dağlık veya ormanlık bölgelerde, küçük mülkiyetin ve kendine yeterli kapalı mal ekonomisinin varlığını sürdürdüğü durumlar, kaynaklarda eş değerde bir ilerleme olmadan nüfusta meydana gelen artışın sebep olduğu iç göç yüzünden hızla evrime uğramaktadır. Çok kere kitlevi nitelikteki bu göçler toprağın yoğunlaşmasına ve giderek makineleşmeye elverişli orta işletmelerin doğmasına yol açar.

Küçük mülkiyet makineleşmenin sınırları dışında yaşar ve bu olgunun sonuçlarından yararlanmak bir yana ondan zarar görür. Daha önce, topraklarını büyük mülk sahiplerine bırakmak ve buralarda ortakçı olarak çalışmak zorunda kaldıklarını gördüğümüz köylüler, şimdi, makinelerin gelmesiyle bu topraklardan toptan sökülüp atılırlar. Bunlardan göçmeyenler, kıyıda bucakta otlaklardan ve ormanlardan açılan topraklara yerleşirler. Bu topraklar gerek alan, gerekse verim olarak kendilerini beslemeye yetemediği için bu köylüler gıda maddeleri tarımını kısmen veya toptan bırakıp hektar başına daha yüksek bir gelir imkânı yaratan sınaî bitkiler tarımına geçerler

Son derece küçük parçalara ayrılmış olan bu işletmeler bu yüzden verimliliklerini düzeltme amacını güden herhangi bir yatırımı da imkânsız kılarlar ve bütün içinde verim daha çok düşmeye doğru yönelir. Üstelik dağınık ve güçsüz halde olan küçük tarım işletmesi sahipleri büyük tüccarlarla mahalli aracılara da karşı koyamazlar. Aşağıdaki örnek, küçük tarım işletmeleri için en önde gelen faaliyet olan tütüncülük alanında gelirlerin dağılımını göstermektedir.

1964 yılı tütün piyasası sırasında büyük ihracatçı firmalar 611 milyon Türk Lirası ödeyerek ekiciden 90.394 ton tütün satın alırlar. Ekiciye ödenen bu 611 milyon Türk Lirasının 600 milyon lirası kredi olarak Merkez Bankası'ndan sağlanmıştır. Böylece tütünün kilosu ekiciden 6.76 Türk Lirasından alınmış olmaktadır. Tüccar nakliye, depolama, fire vs. olarak kilo başına ortalama 3.28 Türk Lirası harcadığını iddia etmektedir. Bu durumda ihracata girdiği

noktada tütünün maliyet fiyatı 10.04 Türk Lirasıdır. Aynı yıl tütünün kilosunun ihracat fiyatı 12.60 Türk Lirası olduğuna göre kilo başına sağlanan kâr 2.56 Türk Lirası demektir. Bu, o yılki toplam tütün ihracatından 231.408.640 Türk Lirası kâr sağlandığını gösterir. İhracatçı firma sayısının 100 kadar olduğu düşünülürse, firma başına ortalama 2 milyon 314 bin Türk Lirası kâr düşmüş olduğu anlaşılır.

İhracatçılara bu miktar tütün, tütün ekicilerinin aşağı yukarı yarısı, yani 450 bin tütün ekicisinden 227 bini tarafından satılmıştır. Bakanlıkça yapılan değerlendirmelere göre, tütünün kilosu ekiciye 6.20 Türk Lirasına mal olmaktaydı. Satış fiyatı da 6.76 Türk Lirası olduğuna göre bir kg. tütünden ekiciye kalan kâr 0.56 Türk Lirasıdır. Böylece ihracatçı firmalara satılan 90.394 ton tütünden toplam olarak ekicilere kalan kâr 50 milyon 620 bin Türk Lirası, ekici başına ortalama kâr ise 223 Türk Lirasıdır. Sonuç olarak tütün tarımı 227 bin küçük işletmeciye kişi başına ortalama 223 Türk Lirası, 100 kadar ihracatçı firmanın her birine ise 2 milyon 314 bin Türk Lirası kâr bırakmıştır. Üstelik bu hesaplara ekiciyle ticaret firmaları arasında iş gören tefecilerin çevirdiği dolaplar dahil değildir. Oysa bu tefeciler gelirlerinin en büyük kısmını, ekicinin cılız kazancından faiz olarak koparduk-ları paydan sağlarlar. Mesela Karadeniz bölgesinde 300 kadar büyük tefeci tüccarın bu yolla, fındık üretiminden sağlanan 900 milyon Türk Lirası kazancın 400 ile 500 milyonunu kendi ceplerine indirdikleri tahmin edilmektedir. (396)

Üreticiyle tüccarlar arasındaki bu keskin çıkar karşıtlığı da himayeci ilişkiler ardına gizlenmiştir. Bazen bir, hatta birçok köyü içine alan bir üreticiler kesiminin bütün girdisini çıktısını, en yakın «pazar-kasaba»da dükkân açmış olan tüccar üzerine alır. Böylece tüccarın şah-

(396) Örnekler ve rakamlar için bkz. AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

sı, ekicinin dış dünyayla bütün ekonomik ilişkilerinde tek ve zorunlu aracı haline gelmekle kalmaz, devletin hemen hemen hiç bir şekilde işletmediği sosyal yardım mekanizmasını da köylüye gene bu tüccar sağlar. Hasatın çok düşük olduğu yıllarda, köylünün asgari geçim imkânını sağlayan gene o olur. Köylü düğün yapacağı, ağır hasta olup kasabadaki veya şehirdeki hastanede yatacağı, çoluğunu çocuğunu çalışmak veya okutmak amacıyla gurbete yollayacağı zaman hep ondan borç para alır. Devlet kapısına bir işi düştüğü zaman köylüye yol gösteren o olur. Tabii bütün bunların karşılığı bilinçli bir şekilde hesap defterine geçmektedir. Üreticinin ne tüccara olan sürekli borcunu kendi denetimi altında tutmak gibi bir tercihi, ne de bunu yapacak imkânı vardır. Zaten bugünkü şartlar altında köylü böyle bir durumdan kurtulmayı düşünememektedir. Bir bilinçlenmenin fiili olarak kendini açığa vurabilmesi için daha çok, kapitalist ilişkilerdeki evrimleşmenin giderek bu kasaba tüccarlarının himayelerindeki köylülere karşı kayıtsızlaşmalarına veya aracı-tüccar işlevinin toptan ortadan kalkmasına yol açmasını beklemek gerekecektir.

- Köy Yapılarının Evrimi

Çeşitli evrim biçimlerini böylece gözden geçirdikten sonra, Anadolu köylerini genel bir tiplendirme içinde toplayıp toplayamayacağımız sorulabilir. Ne var ki böyle bir tiplendirme ilke olarak, «evrimleşme» diye nitelediğimiz bir durumla çelişkiye düşer. Buna karşılık Türkiye'de kırsal kesimin uğradığı çeşitli evrim süreçleri arasında bazı ortak çizgileri yakalamayı deneyebiliriz. Böyle bir şey bize, kırsal yapıların yönlendiği biçimlenmeler konusunda, nihai ve kesin olmasa bile, bazı göstergeler sağlayabilir.

Böyle bir yaklaşımda, kırsal birimle pazar ekonomisi arasındaki bağıntılardan yola çıkarak, beliren yeni ilişkileri ve çelişkileri meydana çıkarmamız gerekir. Böyle

bir yaklaşımın hareket noktası, köy ekonomisiyle kapitalist ekonomi arasında ilk düzenli bağıntıların başlama döneminde aranabilir. Böyle bir dönemde köyün sosyo-ekonomik ve coğrafi şartları, daha sonraki evrimine kesinkes olmasa bile, derinlemesine damgasını vurur.

Kapitalist ilişkilerin büyük tarım mülkiyetine bağlı bir köyle, küçük mülkiyetin egemen olduğu bir köye girişi arasında doğan farkları daha yukarda belirtmiştik. Yapacağımız ilk sınıflamadaki kıstası işte bu farklılaşma sağlayacaktır.

1 — Küçük Mülkiyete Dayalı Köyler

Küçük mülkiyete dayalı, yani fiilen herkesin mülkiyet sahibi olduğu ve köy camiası içinde hiç kimsenin egemen ekonomik bir durum kazanamadığı köylerin çeşitli kökenleri vardır. Yavaş yavaş yerleşikliğe geçmiş göçebelerin köyleri, devletin muhacir yerleştirdiği köyler, sarp ve çorak dağlık bölgelerde büyük kaçgun ve eşkiyalık dönemlerinden arda kalmış köyler. Bütün bu köyleşme biçimlerinde ortak bir çıkış noktası vardır: ekilip biçilebilir toprakların camia üyeleri arasında bölüştürülmüş olması. Bu toprakların, muhacirlerin durumunda hemen hemen her zaman, göçebelerin durumunda çoğu zaman olduğu gibi devlet tarafından dağıtılmış veya kır cemaati tarafından işgal edilmiş olması, köyün toprak yapısının daha sonraki evrimini etkilemez. Çünkü bu dağıtım üçüncü kişiler önünde hukuki geçerliği olan belgelere dayandırılmaz. Tersine, köy cemaatinin daha sonraki evrimine yansıyan asıl şey, kurucu topluluğun sosyal yapısıdır. Onun içindir ki kabile hiyerarşisinin varlığını sürdürdüğü göçebe kökenli köylerin evrimi, başlangıçtaki topluluğun şekilsiz olduğu diğer durumlardan daha geriye kalır.

Küçük mülkiyetin egemen olduğu köylerin başlangıçtaki yapılarına dayandırılarak yapılan bu ilk bölümleme giderek, kırsal birimin yerleşme yeri ve konumunun coğrafi şartlarıyla yeni şekiller alır. Şehir merkezlerinden

uzaklık ve bu merkezlerle sürekli ilişki imkânları dış pazara açılışın şartlarını belirler. İhracata elverişli bir üretim fazlasının yaratılma imkânı ise, köydeki ekilebilir toprakların niteliğine ve niceliğine bağlıdır. Böylece dış pazara açılabilirlik, ekilebilir toprakların alan ve tarım değeri olarak üleştirilebilme imkânı bütün bunlar da kırsal birimin evrimini hızlandıran veya yavaşlatan etkenler olarak belirir.

Daha yukarıda sıraladığımız etkenler, kapitalist ekonomiyle ilk temas anında aşiret yapılarının varolmakta devam ettiği göçebe kökenli köylerden yola koyularak bazı evrim süreçlerini ortaya çıkarmamıza imkân verir.

Göçebe kabilelerin belli bir yere yerleşme çerçevesi içinde, hayvancılığa dayalı göçebe ekonomisinden tarım ekonomisine geçiş ancak yavaş yavaş olur. Böylece bu yerleşme yerlerinde toprağın değer kazanması durumu ve tasarrufu da ancak zamanla ortaya çıkar. Hatta bu yerleşikliğe geçiş, kendiliğinden değil de, tersine devletin şu veya bu ölçüde zoruyla ve toprakların dağıtılmasıyla olsa bile, böyle bir dağıtım kişilere onlara vergi ve askerlik görevi yüklemeyi amaçlayan bir baskı gibi görünür. Onun için de olumsuz tepkilere yol açar ve herkes kendisine dağıtılan topraktan kurtulmanın yollarını arar. İşte bu düzeyde dıştan kişilerin baskısı araya girer. O bölgedeki büyük arazi sahipleri veya çoğu zaman bizzat göçebelere toprak dağıtımıyla yükümlü büyük devlet memurları, kişilerin bu kararsızlık ve kendilerine verilen topraklar konusundaki kayıtsızlık döneminden yararlanarak bu toprakları ele geçirip büyük tarım mülklerine dönüştürürler.

Kır cemaati biriminin çekirdeğini meydana getiren kabile veya aşiretin reisinin şahsında somutlaşan kabile hiyerarşisi, bu baskılar önünde, tek savunma aracını meydana getirir. Öyleyken, reisin kesin ekonomik bir vakıaya ve belirlenmiş işlevlere ilişkin sosyal itibarı yerleşikliğe geçişle birlikte ağır bir biçimde zedelenir. Reisin siyasal konumu devletin temsilcileri yararına bir kenara

itilir ve doğan yeni güç ilişkileri ilke olarak, onun toprağa, yani yeni ekonomik iktidarın bu tek güç kaynağına yeterince el koymasını engeller. Böylece kabile veya aşiret reisinin elinde sadece geleneksel itibarı kalır. Bu itibar ise kendine yeni dayanaklar bulamadığı takdirde yavaş yavaş kaybolmaya yönelir.

Cemaatin dışındaki kişilerin toprakları ele geçirme teşebbüsler işte bu anlamda kabile hiyerarşisine ve onun temsilcisine karşı bir meydan okuma haline gelir. Bu meydana okumaya başka bir meydan okumayla cevap vermek bu kabile hiyerarşisi ve onun yapıları çerçevesi içinde mümkün olamaz. Aşiret reisi, aşiret reisi olarak dıştan gelen bu baskılara karşı kendini savunamaz. Çünkü geleneksel iktidarının dayanakları gitgide elinden kaçmaktadır. Ama o, kendine aynı ekonomik düzeyde bir konum edinerek, yani kendi şahsı veya ailesi adına topraklara el koymak yollarını arayarak tepki gösterebilir. İşte bu düzeyde bir kavganın verilmesi mümkündür ve bu kere reislik itibarı muhtemel bir zafer için etkili olabilir.

Öyleyse köyün yerleşme kökenine bağlı dış baskıların kabile hiyerarşisine yeni baştan bir işlerlik kazandırdığını veya kazandırabildiğini ve bu kabile hiyerarşisiyle dış baskılar arasındaki mücadelenin, köy topraklarının ya dıştan işgal edilmesi ve büyük bir tarım mülkü ile birleştirilmesine ya da eski kabile hiyeraraşisi tarafından toptan veya kısmen gaspedilmesine yol açtığını söyleyebiliriz. Besbelli ki bu dış baskılar genel bir kural meydana getirmez. Bunlar daha çok köyün şehir merkezlerine, büyük ulaşım eksenlerine yakınlığı veya topraklarının evsafına, daha önce de sözünü ettiğimiz etkenlere bağlıdır. Bu baskıların yokluğu ilke olarak, çok kere eski kabile hiyerarşisinin kendine daha büyükçe pay ayırdığı bir küçük mülkiyet yapısını getirir.

Dış baskılarla kabile hiyerarşisinin yukarda anlattığımız biçiminde karşı karşıya gelmesi sonucu, küçük mülkiyetin şu veya bu şekilde ortadan silindiği durumlarda ise, köy artık şimdi incelediğimiz kategoriye girmez. Bu du-

rumları daha ilerde, büyük toprak mülkiyetine dayalı köylerin evrimini incelerken yeniden ele alacağız. Ama köyde, kabile hiyerarşisinin toprakça azbuçuk üstünlüğüne rağmen, küçük mülkiyet durumu varlığını sürdürüyorsa, o zaman evrimin bir sonraki aşamasına geçmemiz gerekir. Bu aşama sınai bitkiler tarımına geçilmesiyle başlar ve bazen birinden ötekine geçilmesi için araya bir çok on yıllar girse bile, makineleşmeyle gelişir. Bu aşamada bir çok imkân yolları açıktır. Kabile hiyerarşisi, daha büyük çapta bir artık-ürün yaratması sayesinde, pazarla ilişkiye girme konusunda daha elverişli bir duruma sahip olduğu için sınai bitkiler tarımına en önce geçebilir. Bu yolla servet birikimini hızlandırabilir ve sonunda kendine ait topraklarda makineleşme için yatırımda bulunabilir. Aksine bu hiyerarşi kendine rahat işgücü sağlayan sosyal itibarının sunduğu kolaylıkları kaybetmek ve prekapitalist ilişkileri korumak da isteyebilir. Oysa böyle bir durumda köydeki orta ve küçük mülk sahiplerinden gelen diğer teşebbüsler öne çıkacak ve eskilerine karşıt yeni güçler yaratacaktır. Aynı şekilde köy, dıştan gelen baskılara da uğrayabilir. Sınai bitkiler tarımına giriş bunların ticaret alanına ve mübadeleye sokulması sorunlarını ortaya çıkaracak ve böylece de aracı tüccarlar yaratacaktır. Artık-değerin bir kısmını kendine maleden bu aracılar, makineleşmeye dayalı bir sömürüyü kurmak amacıyla, köydeki toprakların bir kısmını ele geçireceklerdir. Hatta kimi zaman şehirli sermayelerin, dış pazara yönelik bir üretimi gerçekleştirmek amacıyla toprak satın alarak doğrudan doğruya köye girdiği de görülür.

Bütün bu imkân yollarının gerçekleşmesinin coğrafi şartlara bağlı olduğu açıktır. Toprak evsafının sınai bitkiler tarımının girişini zorlaştırdığı köylerde evrim çok daha güç oluşur. Çünkü evrim buralarda geleneksel tarım biçimlerinin, verimi arttıracak tarzda düzeltilmesinden geçer. Oysa böyle bir düzelme başlangıçta, sağlanması hayli güç bir yatırımı gerektirir. Aynı şekilde şehir merkezlerine uzaklık ve yollarla ulaşım araçlarının duru-

mu, evrimin hızını doğrudan doğruya etkiler. Bu etkenler evrim imkânlarını sadece toptan geciktirmek veya hızlandırmakla kalmazlar, bunların kimilerine diğerleri aleyhine kolaylıklar da getirebilirler. Mesela sınai bitkiler tarımına elverişli olmayan bir köy, dıştan gelecek teşebbüsler için de pek fazla çekici olmayacaktır. Bunun gibi sınai bitkiler tarımı yapan bir köy, eğer pazar yeri olan şehir merkezinden çok uzaktaysa, aracı bir tüccarın orada kök tutmasına imkân hazırlayacaktır. Bu aracı tüccar durumdan yararlanarak köyün ticaret hayatını kendi tekeline alacaktır. Bu gibi örnekler istenirse daha da çoğaltılabilir.

Demek oluyor ki izlenen yol hangisi olursa olsun bazı ortak sonuçlara gelinmektedir. Bir kere kabile hiyerarşisi, eski haliyle yok olacaktır. Bu hiyerarşiden gelenler ekonomik güçlerini koruyabilirler ve hatta arttırabilirler. Ama bu ancak, yeni üretim ilişkileri çerçevesi içinde bu ekonomik güçlerini başka kişilerle bölüşerek olabilir. Bunun sonunda, küçük köylülük ve tarım proleteryası karşısında birleşseler bile kendi aralarında rekabet halinde, orta veya büyük çapta tarım mülkleri meydana gelecektir. Bunlar arasındaki mücadele, siyasal düzeyde partilere de yansıyacaktır. İşte bu yüzden Türkiye'de siyasal partiler çok kere aynı çıkar kanadının farklı eğilimlerini temsil eder duruma girmektedir. Öte yandan bu birimler arasındaki rekabet, makineleşme ve tarım mülklerinin küçük mülkiyet aleyhine büyüyüp genişleme olgusunun hızlanması sonucunu doğurur. Sonunda küçük mülkiyet, onunla birlikte de ortakçılık hemen hemen toptan olur. Tarım proleteryası genelleşir ve hatta çeşitlilik kazanır. Tarım makinelerinin ve motorlu ulaşım araçlarının kullanılması, amaçları bu iş araçlarına doğrudan doğruya kendileri sahip olmak olan bir uzman işçiler kategorisi doğurur. Yani bunlar bir kamyona veya bir traktöre sahip olmak, bu araçla birlikte kendi uzmanlaşmış işgüçlerini de başkalarına kiralamak hedefini güderler. Bu durum kır kesiminde yeni bir küçük burjuva tabakası yara-

tır. Makineleşmemiş dönemin ortakçılığıyla makineleşmiş dönemin ücretli emeği arasındaki nicelik farkının açığa çıkardığı işgücü, ya büyük tarım alanına giren bölgelerde mevsimlik işlerde çalışan gezgin bir emekçiler ordusunu ya da büyük şehir merkezlerinin proletaryasını ve lumpen proletaryasını yaratır.

Evrimin bu düzeyine gelinince, hareketin hızlanması köyün içinde de siyasal bir faaliyete yol açar. Seçimle görev başına gelen muhtar kasabalarda belediye başkanının elinde bulunan bazı yetkilere köy çapında sahiptir. ve kır cemaati ile devlet arasında aracı görevindedir. Köyde geleneksel veya sonradan meydana gelmiş fiili bir otorite mevcutsa muhtarın rolü önemsizleşir. Bu durumda çoğu zaman o otoritenin yakını olan biri muhtarlığa seçilir ve öylesi bir muhtarın sosyal işlev açısından muhtarlığı laf oladır. Ama köy bünyesinde otoritelerin çoğaldığı ve birbiriyle çatışmaya girdiği andan itibaren muhtarın rolü önem kazanır. Aşiret kökenli köylerde muhtarlık görevini çok kere aşiret reisinin ailesinden biri elinde bulundurur. Ama su yüzüne çıkan yeni ekonomik güçler de böyle bir mevkiyi ele geçirmenin yollarını ararlar. O zaman söz sırası seçmen durumundaki köylülere gelir. Köydeki egemen güçlerden her birinin kendi adamları ve kendi nüfuz çevreleri bulunmasına rağmen, köylüler kendi sorunlarına en uygun cevabı verecek kişiyi bulup seçmenin yollarını ararlar. Seçmenler gözünde açık seçik bir hedefi olan bu seçimde köylülerin oyuna getirilmesi milletvekili seçimlerine oranla çok daha küçüktür. Çünkü milletvekili seçimlerinde hedef köydeki seçmenler için daha soyut, daha muğlak kalmakta ve seçmen daha kolayca kandırılabilmektedir.

Muhtarlık görevinin yanı sıra başka görevler de ortaya çıkar ve belli bir değer kazanır. Bir zamanlar Kemalist ideolojinin hakkında gürültüler kopardığı fakat aslında ya hiç hesaba katılmayan ya da eziyet gören köy öğrenmeninin işlevi bazı durumlarda böyle bir önem kazanır ki köyün egemen ailelerinden biriyle akrabalık bağlarının bu-

lunması aranır. Çok sayıda insanın mevsimlik iş bulma zorunluluğu örgütlenme sorunları yaratır. İşte bu sorunlardan yeni işlevler doğar. Büyük tarım alanında belli bir zaman için, belli bir işgücünü sağlama görevini üstlenen aracılar ortaya çıkar. Hiç bir resmi kuruluş bu işgücünü belli bir düzene sokmayı, ondan daha da öte korumayı yüklenmediği için, emekçilerle aracı arasındaki kişisel ilişkiler gelişir. Bu aracı (elçi) iş yılı içinde işsiz kaldıkları dönemlerde emekçilere borç para verir; patronlara karşı onlar adına muhatap olan tek kişi haline gelir ve söz konusu tarım alanlarında işçi sendikaları kurulduğu takdirde bunlarla ilişkiye o geçer.

Buraya kadar sergilediğimiz evrim, çıkış noktası olarak aşiret kökenli köyü almaktaydı. Bu köy türünün küçük mülkiyetin egemen olduğu diğer köylerden farkı, evrimleşmesinde aşiret hiyerarşisinin oynadığı rolde yatar. Bu hiyerarşinin bulunmaması diğer türleri dış baskıya karşı daha dirençsiz kıldığı gibi, bu dış baskının olmaması da bunların evrimini yavaşlatır. Ama evrim süreci bir kere başlayınca, isterse geleneksel bir otoritenin yokluğu yüzünden ilişkiler daha az karmaşık olsun, kendi yolunu sürdürür.

Böylece kökeninde küçük mülkiyete dayanan köylerin, gösterdikleri çok sayıda başkalıklara rağmen, değişik aşamalarda da olsa, yukarda çizilen aynı sürece girdiklerini söyleyebiliriz. Bütün bunlara dayanarak yaptığımız ilk gözlem kır kesiminin hiç bir yerinde hareketsizliğin olmadığıdır. Hatta toprağın kötü evsafına bir de köyün tek başına, tecrit edilmiş halde bulunmasının eklendiği en uygunsuz durumlarda bile bazı maddelerin özellikle pazar için üretilmeye başlandığı andan itibaren yukarda sözünü ettiğimiz süreç de işlerlik kazanır. Yaptığımız ikinci gözlem, en ileri durumlarda verilen şekliyle evrimin küçük ve orta burjuvaziyle tarım proletaryası arasında son derece keskin bir kutuplaşmaya yol açtığıdır. Yalnız bu konuda bir ististayı belirtmemiz gerekir: tütün ekiminde olduğu gibi küçük işletmecilikle uygun düşen bir sinai bitki

tarımının çok eskilere kadar uzandığı ve işletme biçiminin ürünün ticaret alanına sokulması aşamasında şekillendiği köylerde, küçük mülkiyet varlığını koruyor gözükür. Ama bir yandan toprağın giderek fakirleşmesine bağlı olarak verimin düşmesi, öte yandan da ürünün satış fiyatlarında görülen dalgalanmalar, mevcut ekonomik yapılarda ve küçük mülkiyet çerçevesi içinde çözümü hayli güç bir kriz durumu yaratır.

Kır orta ve küçük burjuvazisi, ticaret ve zanaat alanında çeşitli faaliyetler gösteren orta ve küçük mülk sahipleri hiyerarşisine göre kurulur.Bütün bu faaliyetler aslında tarımda elde edilen sömürünün çevresinde döner ve ondan pay almaya çalışır. Bu orta ve küçük burjuvazi, bölgesinde mahalli pazar işlevini yerine getiren şehir merkezine sıkı sıkıya bağlıdır ve çok kere yerleşme yeri de orasıdır. Büyük ticaret burjuvazisiyle işte bu merkez aracılığıyla bağ kurar. Böylece bu orta ve küçük burjuvazi mahalli egemen sınıfı yani yeni eşrafı meydana getirir ve bu anlamda emperyalizmin ülke içindeki son halkasıdır. Büyük kır burjuvazisine oranla bu sınıf, rekabete daha fazla tabi olduğu için ekonomik faaliyetinde daha radikal fakat üreticiyle sürekli ilişkisinde «emsal teşkil etmesi» gerektiği için sosyal hayatında daha tutucudur.

Bu mahalli egemen sınıf üreticilerle (köylülerle) kişisel ve himayeci ilişkileri kurmaya; geleneksel nitelikteki bu bağlantıların kendiliğinden yıkılıp gitmesi halinde ise, kamu hizmet ve teminatlarının yokluğundan yararlanarak aynı türden yeni ilişkiler kurmaya çalışır. Bu doğrultuda, kişisel ilişkilerin sürekli olarak çözülmesine, tarım proletaryası içinde ister istemez bir sınıf bilinçlenmesine yol açan bu çözülmeye karşı koymak için her şeyden önce dini taassup biçimindeki gericiliği geliştirmenin, böylelikle de mevcut durumda yetersiz kalan somut bir himayeciliğin yerine evrensel bir himayeciliği koymanın yollarını arar.

Bu durum karşısında küçük köylülük ve tarım proletaryası belli bir bilinçlenmeye ve burjuvaziyle olan güç

ilişkilerinin gerçekçi bir değerlendirmesine varabilirdi. Ne var ki bu emekçi sınıflar bu burjuvaziyle olan kişisel ilişkileri içinde boğulup kalmışlardır. Devletin gerekli kamu hizmet ve teminatlarını getirmemesinden doğan boşluğu doldurmakta olan bu ilişkilerden vazgeçemezler ve borçlanma mekanizması onları kendi dişlileri arasına sıkıştırmış bulunmaktadır. Öte yandan gericilik, geleneksel olduğu kadar ince oyunları sayesinde, onları kendi ağına düşürmüştür. Köylü ve tarım emekçisi emperyalizmin ülkeye yerleşmesinin kendisine zarar verdiğini, muğlak da olsa farkettiği için ona karşıdır. Ne var ki bu karşıtlık emperyalizmin sadece dışa vuran görüntülerini, daha doğrusu batı uygarlığının maddi olduğu kadar ideolojik her türlü belirtisini, hem de hiçbir fark gözetmeden hedef alır. Bunlara karşı koymak için ise elinde, her şeyin dini kavramlar olarak belirdiği, kendi geleneksel kavramlar alanından başka bir silah yoktur. Böylece mahalli burjuvazi batı uygarlığının her türlü dış görüntüsünü açıktan açığa reddederek ve geleneksel değerlerin özü gibi sunulan gericiliği kendine bayrak yaparak kırlardaki yığınların, onları bu görüşlerinin peşine takacak ölçüde olmasa bile aklını çeler. Öte yandan ve çok daha önemlisi bu gözle görülür çelişkiyi yıkabilecek ve bir bilinçlenmeye yol açabilecek olan her türlü kavram, batılı bir düşünce kalıbı ve görüntüsü içinde belirir ve bundan dolayı peşin olarak kuşku uyandırır. Buna bir de, her türlü dini kavramın taşıyıcısı olanların «batılı» yaşama ve düşünce tarzına karşı, mahalli burjuvazinin geleneksel yaşama tarzına karşı çıkaran gerici propaganda eklenir ve oyun böylece oynanır. Kırlardaki yığınların batıcılığa karşı beliren tepkileri bu yolla gericiliğe dönüştürülür ve bu durumun yarattığı bütün etkin güç ülkedeki antiemperyalist hareketlere karşı kullanılır hale gelir.

Bununla birlikte kişisel ilişki zorunlulukları ve dini çelişkiler bazı karşı çıkışların doğmasını engellemez. Ama bu hareketler kendiliğinden ve gelişi güzeldir. Bu noktada

mesele ulusal siyaset düzeyinde ortaya çıkar ve halktan gelen mücadelelere belli bir düzen ve biçim verme konusundaki her türlü teşebbüse karşı iktidarın giriştiği şiddet hareketleri rol oynar.

2 — *Büyük Toprak Mülkiyetine Dayalı Köyler*

Şimdiye kadar çizdiğimiz tabloyu büyük toprak mülkiyetine bağlı köylerle tamamlamak gerekir. Burada da söz konusu alanın şu anda kapitalizm öncesi ilişkilerle mi yoksa kapitalist ilişkilerle mi yönetildiğini bilmenin büyük bir önemi yoktur. Çünkü evrim nasıl olsa bunlardan ilkinin aleyhine işlemektedir. Buna karşılık evrim, köyün kapitalizm öncesi bir alan içinde bulunup da daha sonra kapitalizme doğru gelişmesine veya kapitalist bir alan içinde kalıp erimesine göre farklılık gösterebilmektedir.

«Kapitalizm öncesi» terimi çeşitli vakıaları kaplar: üreticilerle mülkiyet sahipleri arasındaki ilişkiler, üretimin yönelişi. Artık-ürünün mülkiyet sahibine verilmesine dayanan ve onunla ekiciler arasında kişisel ilişkilere yol açan çeşitli ortakçılık biçimleri kapitalizm öncesi alanın niteliklerini meydana getirir. Üretimin yönelişi kıstasına gelince biraz daha karıştıkça, biraz daha muğlaktır. Çünkü kapitalist bir üretim biçiminden söz etmek için artık-ürünün pazara yönelmiş olması yetmez; üretim-satış işleminin nihai hedefinin yeni yatırımlar yapmak amacıyla sermaye biriktirmek olması da gerekir. İşte bu noktada Doğu Anadolu'daki büyük toprak mülkiyetine bağlı geleneksel alanla, Batı Anadolu'da büyük toprak mülkiyetine bağlı alan birbirinden ayrılır. Doğu Anadolu'daki büyük mülk sahibi tüketmediği artık-ürünü diğer tüketim maddeleriyle mübadele eder. Batı Anadolu'daki büyük toprak mülkiyetine dayalı alan ise kapitalist birikim amacıyla satışa yönelik meta üretiminde bulunmaktadır. İşgücü olarak her ikisinin de, hem de benzer şekiller içinde ortakçı emeği kullanıyor olması onları aynı kıstas içine sokmamıza yetmez. Kaldı ki evrimleri de birbirinden farklı çizgide gelişir.

Kapitalist birikime yönelen, büyük toprak mülkiyetine dayalı olan sürekli olarak üretimini arttırmayı amaçlar ve

bunu yapacak araçlara sahiptir. Böylece ortakçılığın giderek artmasıyla birlikte yürüyen makineleşme ondokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren başlar; 1920 ile 1930 yılları arasında bir duraklama gösterir ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden ortaay çıkar. Bu evrim küçük ekicilerin de duruma uymasını beraberinde getirir. Bu olgu çeşitli biçimlerde kendini açığa vurur: tarım proletaryasının gelişmesi, küçük tarım mülkiyetinin yeniden ortaya çıkışı ve göçler.

Makineleşmenin zorunlu kıldığı verimlilik büyük mülk sahiplerini, tarıma pek elverişli olmayan bazı topraklarını köylülere terketmeye zorlar. Bu, satış yoluyla olur. Böylece büyük mülkiyete dayalı alanın yanında yeni bir küçük köylülük türer. Ama bu yeni mülkiyet biçimi artık kendi içine kapalı değildir. Büyük tarım mülkiyetinin üstünlüğü mahalli hayatın her türlü veçhesine damgasını vurur ve bu alanın niteliği olan kapitalist ilişkiler çevresindeki küçük diğer işletmelere de egemen olur. Zaten küçük mülkiyet alanına giren toprakların yüzölçümünün çok küçük oluşu da kendine yeterli mal ekonomisi çevresinde bir üretim biçimine imkân vermez. Böylece ya bu alana giren işletmeler kapitalist büyük tarım işletmelerine özenerek sınai bitkiler tarımına yönelirler ve bu durumda bu ek üretimin pazarlanması ancak mahalli pazarı denetiminde tutan büyük mülk sahibi aracılığıyla olur; ya üreticiyle ailesi büyük işletmelerde çalışarak gelirlerini geçimlerine yetecek hale getirmek zorunda kalırlar; ya da çalışmak üzere şehir merkezlerine geçici olarak göçüp bütçelerini dengelerler. Böylece küçük mülk sahibi kendini tamamen para ekonomisinin içine girmiş bulur ve ilişkilerinin çeşitliliği hâlâ varlığını sürdürmeye çalışan kapitalizm öncesi yapıların giderek yıkılmasına yol açar.

Sermayesini ihracata yönelik büyük ticarete, bankacılık veya sanayi alanına yatırmakta olan büyük mülk sahibi, büyük şehir merkezlerinde yaşar. Tarım emekçileriyle olan kişisel ilişkileri bütünüyle kaybolur. Himayeci ve hatta dini bağların eski varlıklarını sürdürmesi zorlaşır

ve bilinçlenmeye elverişli bir ortam doğar. Bunun yanı sıra küçük mülkiyet veya göç imkânı, zaten genel kural olmaktan uzak olan bu durum, bu bilinçlenmeyi körelticı bir etken değildir. Tam tersine tarım emekçisinin, büyük mülk sahibine karşı daha etkili bir biçimde mücadele vermesine yardım eden ek bir kaynak sağlar. Tarım proletaryasının dağınık oluşunun böyle bir mücadelenin örgütlenmesini güçleştirdiği ve geleneksel yapıların ağırlığını duyurmaya devam ettiği bir gerçektir. Ama büyük mülkiyete dayalı tarım mülklerinde kapitalist yapıların ilerlemesi çelişkilerin patlak vermesini kaçınılmaz kılar.

Geleneksel olarak Doğu Anadolu'nun kabileci-feodal hiyerarşisinin tüketim ihtiyaçlarına yönelik olan büyük toprak mülkleri aynı evrimi izlemez. Türkiye'nin yönetici sınıfları bugüne kadar Doğu Anadolu'nun egemen sınıfını ya bir kenara itmiş ya da ona karşı mücadele açmıştır. Böylece bu sınıfın kapitalist ve emperyalist yapılarla ilişkisi ancak çok geç olarak süreklilik kazanabilmiştir. Üstelik yirminci yüzyılın ikinci yarısına rastlayan kapitalist dünyaya bu açılmaya kadar, kabileci-feodal ilişkilerle pekiştirilen ortakçılık yapıları Doğu Anadolu'daki egemen sınıfın ihtiyaçlarını karşılamaya fazlasıyla yetmekteydi.

Doğu Anadolu'nun dış pazara açılması mevcut ilişkileri köklü bir değişikliğe uğrattı. Büyük mülk sahipleri bir yandan kendilerine en çok ayak bağı olan ortakçılık düzenini yıkmak isterken, öte yandan da daha yukarda şehir ekonomisi çerçevesi içinde gördüğümüz gibi üreticilerden gelebilecek hareketleri denetimleri altına almak amacıyla, onları kendi şahıslarına bağlayan kabileci-feodal ilişkileri korumaya çalıştılar. Bu tutum, Batı Anadolu'da fazla çatışmaya girmeden bir evrimleşmeye imkân veren alternatifleri Doğu Anadolu için işlemez hale getirdi.

Doğu Anadolu'nun büyük mülkiyete dayalı tarım topraklarında görülen ani makineleşme hareketi, gene hemen hemen aynı döneme rastlayan demografik sıçramayla birlikte ne tarım proletaryası arasında yer alabilen, ne de kolayca göçebilen büyük bir köylü kitlesi yaratır. Bunun

getirdiği sosyal gerilimler üstüste yığılır ve yer yer ama sürekli olarak patlak verir. Kimi yerde ortakçılar kendilerini topraklarından sürüp atmak isteyenlere karşı silahlı savunmaya geçerler, kimi yerde topraksız köylüler büyük toprak mülklerini işgal ederler. Kısacası toprak ağalığının sürdüğü her yerde için için, patlamaya hazır bir çatışma özü doğar Mülk sahipleriyle üreticiler arasındaki ilişkilerin böyle bir gerilme noktasına gelmesi bazı yerlerde eşkiyalık kurumunun yeniden dirilmesine yol açar. Giriştikleri hareketlere, ağaların zulmüne karşı bir başkaldırış gözüyle bakılan bu eşkiyaların adı 1960'dan sonraki yıllarda, halk arasında bir efsane haline gelir. Ayrıca Kürt etnik sorunu da bu durumun üstüne eklenir ve gerilimin artmasına yardımcı olur. Böylece bütünü itibariyle durum bir patlama noktasına ulaşır. Kabileci ilişkiler her zaman köstekleyici bir rol oynamaz. Tam tersine geleneksel bir çeşit «kabile demokrasisi», artık görevini yerine getiremez bir duruma gelen hiyerarşiye karşı çıkışı mümkün kılar. Ayrıca geleneksel olarak ekonomik ve siyasal iktidar gibi dini iktidarın da aynı kişinin, aşiret veya kabile reisinin şahsında toplanıyor olması, dini nüfuzu o kişinin kopmaz bir parçası ve silahı haline getirdiği için, aşiret reislerinin iktidarı azaldığı oranda, dini ikna gücü de etkinliğini ve evrenselliğini yitirir.

Böylece kapitalist ilişkilerin belki en az gelişme düzeyinde olduğu ama en hızla ilerlediği bu alanda, muhalefet günümüzde en etkin hale gelir.

Büyük toprak mülkiyetine dayalı köyle arasında gözden geçirilmesi gereken üçüncü ve sonuncu bir tür kalmaktadır: kapitalist büyük mülkiyetin kendi içinde eritti̇ği köy türü. En çok da, önceleri küçük mülkiyete dayalı olup da, beli bir sosyoekonomik kademeleşmesi bulunmayan köylerin durumu böyledir. Sınai bitkiler tarımının veya makineleşmenin girişi bu köylerde ya dış baskılar yoluyla bir veya daha çok sayıda büyük mülkün doğmasına; ya da bu makineleşme süreci içinde zaten önceden var olan büyük mülkiyete dayalı birimlerin onları kendi

bünyesinde eritmelerine yol açar. Ama bu köy türünde görülen evrimin sonucu daha doğrusu bugünkü durumu eski düzenden arda kalan küçük köylülükle hem tarım proletaryası, hem de büyük burjuvazi arasında bir karşıtlığın doğmasıdır. Bu karşıtlık daha önce gözden geçirdiğimiz biçimlere bürünür. Böylece kırsal birimlerin günümüzdeki evrimini genel olarak gözden geçirme işini bitirmiş olduk. Bütün bunlardan çıkardığımız sonuç, geleneksel yapıları altüst eden hızlı bir gelişmedir. Üretim araçlarının küçük bir azınlığın elinde toplanması kuvvet halindeki bir proletaryanın saflarını çoğaltır. Ama bu atıl bir güç olarak kalır. Çünkü hem tarım sektöründe, hem diğer sektörlerde, mahalli çapta olduğu kadar ulusal çapta da gerçekleştirilen yapılar bu hazır işgücünü emmeye yetmez. Böylece geçim imkânlarının aşırı iğretiliği mevcut çelişkilerin patlak vermesi ihtimalini doğurur. Egemen sınıf bu durum karşısında hem önleyici bir tedbir olarak, eskiden beri varlığını sürdüren prekapitalist ilişkileri elde tutmaya çalışır, hem de ortaya çıkan yeni sorunlara karşı koyabilmek için yeni ilişkiler yaratma yolunu arar. Sosyoekonomik yapıların evrimiyle çelişki halinde olan bu ilişkiler hızla geçerliğini yitirmeye yönelir. Egemen sınıflar tarafından var güçle ortaya atılan dini gericiliğin amacı işte, giderek gücünü yitirmekte olan bu ilişkilerin toptan yerini tutmaktır. Ama hem dini gericilik, hem de korunmaya çalışılan veya yeniden icat edilen ilişkiler mevcut düzenin özündeki çelişkilere yeni çelişkiler eklemekten, gerilimi bilemekten ve patlamaları daha muhtemel kılmaktan başka bir işe yaramaz. (397)

---

(397) Bu tipleştirmenin yapılması için başvurulan eserler şunlardır: AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni»; BEŞİKÇİ, İ. «Doğu Anadolu'nun...»; STIRLING, P. «Turkish Village» (Türk Köyü) New York 1966; AKŞİT, B. «Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Giriş» Ankara, 1967; TANYOL, C. «Peşke Binamlısı Köyü» Sosyoloji Dergisi, sayı 16, 1960 - 61; TANYOL, C. «Elifoğlu Köyü» Sosyoloji Dergisi, sayı 17 - 18, 1962 - 63; TANYOL, C. «Eylen Köyü» Sosyoloji Dergisi, sayı 19 - 20, 1966.

d — Emperyalist Sömürünün Kademeleri

Demografik ve sosyoekonomik evrim, geleneksel yapılardaki çözülme ve dış pazarlara yönelik açılış, emperyalist sömürü çerçevesine giren süreçlerdir. Emperyalist ekonomi içinde Türkiye bazı hammaddeleri üreten, emperyalist ülkelerde üretilen malların tüketim yeri olan, onlara ucuz işgücü sağlayan ve gene bu emperyalist ülkelerin çıkarlarının savunulmasında kendine hazır kuvvet gözüyle bakılan unsur olarak yer alır. Türkiye'nin emperyalizmle ilişkilerinin evrimi bütünü itibariyle bu talepler doğrultusunda gelişir ve ancak bu talepler çerçevesi içinde ele alınabilir.

Kırsal birimlerin pazar ekonomisine girmesinin yol açtığı hem dış pazardan bu birimlere, hem de bu birimlerden dış pazara mal dolanımı, birbirinin içine giren bir dizi tekelin meydana getirdiği bir sömürü hiyerarşisi arasından oluşur. Bu hiyerarşi, hem sosyal sınıfların bizzat kendilerinin, hem de bunlardan herbirinin elinde tuttuğu artık-değeri belirtmekle, aralarındaki ilişkileri yerli yerine oturtmamıza imkân verir. Bu hiyerarşi şehirlerden köylere ve köylerden şehirlere olduğu gibi doğudan batıya ve batıdan doğuya doğru işler. Bunun sonucu genel olarak şehirlerin kırlar, özel olarak da Batı Anadolu'nun Doğu-Anadolu üzerindeki kademe kademe kurduğu bir sömürüdür. Bu işleyişin en başında ise emperyalist sömürü bulunur.

Bu hiyerarşinin evrimi iki eğilimin damgasını taşır. Birinci eğilim her kademede bir tekelleşme eğilimidir. İlkinin sonucu olan ikinci eğilim ise üretim araçlarını elinde bulunduran kademenin aracı kademeleri giderek kendi egemenliği altına almasıdır. Bu sonuncu eğilim sınai üretici- ithalâtçıların malların dağılım ve satış devresini ele geçirdikleri şehirler - kırlar doğrultusunda, büyük çiftçilerin kendi ürünlerinin pazarlanmasını denetim altında tutma teşebbüslerinin sömürünün doğal akış yönüyle çakıştığı, kırlar şehirler doğrultusunda olduğundan daha açık seçiktir.

Gümrük engellerinden yakayı sıyırmak, ucuz işgücünden yararlanmak ve kârlı yatırım imkânları sağlamak amacıyla bizzat ülke içine yerleşen emperyalist ülkeler sanayiinin 1960'i izleyen yıllardan itibaren bir üretim veya daha doğrusu üretim sürecinin son halkasını bu ülkede tamamlamaya yöneldiğini daha önce görmüştük. Emperyalist ülkeler sanayii böyle bir yerleşme için, ülke içinde üretimine geçilen bu malların daha önceleri ithalâtını yapmakta olan yerli firmalardan yararlanır. Böylece İstanbul büyük burjuvazisi kadar Ankara büyük burjuvazisi ve geleneksel olarak ihracata dayalı ticari faaliyete yönelik olan İzmir büyük burjuvazisi de yabancı sermayeyle işbirliğine girerek, daha önce dış ticaret alanında olduğu gibi, sanayileşme alanında da emperyalizmin ülke içindeki ilk halkası haline gelir.

Yeni sanayinin bu ürünleri pazarlamak amacıyla yapacağı tek şey vardır: Anadolu'nun orta büyüklükteki şehirlerinde, ithal malları için daha önce kurulmuş olan dağıtım şebekesini güçlendirip, pekiştirmek. Böylece emperyalist sömürünün bir sonraki halkası, yani bölgesel şehir merkezlerindeki toptan ve perakende satış, sınaî üretici-ithalâtçı düzeyinde denetim altına alınmış olur. Besbelli ki bu da bir ticari yönetici kategorisini gerekli kılar. Bu kategoriye dahil olanlar aldıkları komisyonlarla ve buna ek olarak bir de tekel durumlarının yarattığı, geniş çapta artık-kâr imkanlarıyla yaşayıp taşra orta burjuvazisinin bir kısmını oluştururlar. Ama daha bu düzeyde, geleneksel sosyoekonomik ilişkilerin evrimine bağlı özel yapılar araya girerek bu burjuvazinin sırtına ek işlevler yüklerler.

Para ekonomisinin, ülkenin en kıyıda bucakta kalmış kesimlerine kadar her yere birden bire girmesi, gelirlerin son derece güçsüzlüğü karşısında, gitgide artan bir kredi talebine yolaçar. Oysa her türlü resmi kredi devresi, uygulamada ancak büyük burjuvazinin kapalı çemberi içinde çalışır. Bu durumda parayı, ortaya çıkan kişisel ilişkiler çerçevesi içinde, gene kendi müşteri çevresine

yeniden dağıtan işte bu sınıf olur. Ama bu ilişkilerin giderek çözülmesi bu müşteri çevresinin dağınıklaşmasına yol açar. Her zaman resmi kredi devrelerine giremeyen bu çevre, borç para veren diğer kişi ve kurumların kendi aralarındaki rekabetten yararlanarak, bunların sayılarını ve çeşitlerini çoğaltmanın yollarını arar. İşte böylece ithal edilmiş veya büyük şehir merkezlerinde üretimi tamamlanmış malların bölgesel dağıtım düzeyi, kredi çerçevesi içinde, düzenin evriminin ortaya çıkardığı geçici yapılara katılır. Uygulamada bu katılış şu şekilde ortaya çıkar: nakit paraya ihtiyacı olan çiftçi mahalli dağıtıcıdan taksitle elektrikli ev eşyası veya bir otomobil satın alır. Daha sonra bunu peşin olarak ve perakende fiyatından daha düşük bir fiyatla bir başkasına satar. Böylece ihtiyacı olan parayı sağlar ve buna karşılık malı aldığı tüccara imzaladığı senetleri öder. (*) Bu işlemin, başlıca büyük şehir merkezlerinde kurulmuş olan montaj fabrikalarının yaptığı çeşitli cihazların, üretici burjuvazinin olduğu kadar tüketici burjuvazinin de işine gelir bir biçimde satılmasını teşvik edici özelliği vardır. Bunun ceremesini ise çiftçiler çeker. Bu tür bir alışveriş ayrıca bölgesel dağıtıcıların veresiye satışlarını çoğaltarak onların kârlarını arttırmaya ve bu çevre içindeki yerlerini sağlamlaştırmaya yarar.

Daha sonraki halka ülkedeki küçük burjuva ve pazar-kasabalara yerleşmiş olan mahalli küçük ticaret halkasıdır. Çoğunluğu itibariyle lüks tüketim maddelerine dayanan sınai ithalât veya üretim bu düzeyde ancak kısmen devreye girer. Dolayısıyla mahalli küçük ticaret büyük ticaretin bir şubesi olarak çalışmaz, ama mal sağlayabilmesi tekel şartlarına bağlı olduğu için gene de ona tabi durumda bulunur. Tüccarla küçük tarım üreticisi-tüketici arasındaki kişisel ilişkilerde ifadesini bulan aracı yapılar, yukarda anlatılan ticari devreyle en çok işte bu düzeyde birbirine girer. Gene aynı şekilde, büyük şehir merkezle-

---

(*) Bu çeşit borçlanmaya halk arasında «Kürt işi tefecilik» denmektedir. Bkz. AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni».

rinden yola çıkıp küçük tarım üreticisi-tüketici ile sonuçlanan devre, bu küçük tarım üreticisi-tüketiciden yola çıkıp ters doğrultuda gelişen devreyle bu düzeyde kesişip özdeşleşir. Bu özdeşliğin ifadesi olan mahalli küçük ticaret erbabı böylece küçük tarım üreticisi-tüketiciyle (küçük köylülükle) dış pazar arasındaki ilişkileri denetimi altında tutar ve hem köylünün üretimini satın almak, hem de ona dış pazardan gelen malı satmak alanındaki tekel durumu sayesinde yerini sağlama alır.

Kasaba-pazar tüccarıyla küçük üretici arasında kimi zaman aracı bir diğer halka, yani çerçi (gezgin satıcı) veya köy bakkalı bulunur. Çerçi genel kural olarak, bu yolla nüfuzunu daha geniş bir alana yayabilen kasaba tüccarının bir adamıdır. Köy bakkalına gelince, dolaylı yoldan bile olsa, o da kasaba-pazar ticaretiyle bağımlıdır. Her ikisinin de ortak özelliği, ilke olarak ya tarımdaki sömürüye, ya da kasaba ticaretine doğru evrimleşmeye yönelik geçici bir duruma sahip olmalarıdır. Kimi zaman bu evrimleşmenin, aynı anda bu hedeflerden ikisine birden yöneldiği de olur. Böylece yeterli bir sermaye birikimini sağlayan kişilerin hiyerarşinin üst kademelerine doğru tırmanma olayı ortaya çıkar. Bu tırmanma gene aynı kişiler tarafından yürütülen denetimin eksi yönünde belirir.

Ticari devrede, tarım üretiminden başlayıp ihracat veya büyük şehirlerdeki tüketim doğrultusunda gelişen kademeleşme, her iki uçta yer alan karşıt güçler yani ithalatçı-ihracatçı büyük burjuvaziyle tarım alanındaki büyük mülk sahipleri yüzünden daha az açık seçiktir. Küçük tarım mülkiyeti çerçevesi içinde, üretim mahalli küçük ticaretten geçerek, bu işleyişte ipleri elinde tutan ve kârın en büyük kısmını kendine maleden ihracatçı veya toptancı büyük ticarete doğru akar. Ama büyük mülk sahipleri sınıfı gerçekleştirdiği üretimin ticarete sokulmasıyla doğan kârdan azami pay almak ister ve ekonomik ve siyasal nüfuzu bunu yapmasına elverir. Böylece kır büyük burjuvazisi biriktirdiği sermayeyi toptancı ticarete, sınai bitkiler ihracatına ve hatta bunların işlenmesine dayanan bir sa-

nayiye yatırmak eğilimindedir. Şehir büyük burjuvazisiyle tarım alanındaki büyük mülk sahipleri arasında tarımsal hammaddelerin ticaretini paylaşma konusundaki çatışma giderek, ülkenin ekonomik ve siyasal evriminin başlıca unsurlarından biri haline gelir.

Doğu Anadolu sorunu bütün boyutunu işte bu çatışma çerçevesi içinde kazanır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti devleti ülkedeki başlıca iki egemen sınıfın, yani şehirlerdeki ticari ve mali büyük burjuvaziyle kırlardaki büyük tarım burjuvazisinin ittifakı üzerine kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında şehirler yararına bozulur gibi olan bu denge 1950 yılından sonra tek dereceli genel oy sisteminin kabulü ve benimsenen tarım politikasıyla yeniden kurulmuştur. Durum böyleyken Doğu Anadolu'nun egemen sınıfı bu ittifakın dışında kalmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki ilk on yıllarda patlak veren Kürt isyanları bu bölgedeki geleneksel yönetici sınıfın imhası veya sürülmesiyle bitmişti. Ne var ki buradaki sosyoekonomik yapıların değişmeden bırakılması isyanların bastırılması sırasında durumunu kaybeden kişilerin yerini, devlet yöneticilerinin güvenini kazanabilen başkalarının alması sonucunu doğurdu. Ama bu yeni kişiler de ülkenin siyasal hayatının aynı ölçüde dışında kaldılar. Prekapitalist alanın ulusal çapta ekonomik güçsüzlüğünün de beraberinde gittiği bu siyasal dengesizlik Doğu Anadolu'nun Batı Anadolu tarafından sömürülmesini kolaylaştırdı.

1950 yılından sonra kapitalist ilişkilerin hızla ilerlemesi hem büyük şehir merkezleriyle ülkenin geri kalan kısmı, hem de Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasındaki kopukluğu belirginleştirdi. 1963 yılında İstanbul, imalât sanayii alanında 10'dan fazla işçi çalıştıran işletmelerin % 45.5'ini kendinde toplamaktaydı. Aynı yıl bu işletmeler aynı alandaki katma değerin % 65.1'ini gerçekleştirmekteydi. 4 belli başlı sınai şehir merkezini, yani İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'yı birlikte ele aldığımızda, aynı yıl için bu dört ilin imalât sanayii alanında 10'dan fazla işçi çalıştıran işletmelerin % 61.5'ini kendilerinde topladıkları-

nı ve bu alandaki katma değerin ise % 82.9'unu gerçekleştirdiklerini görürüz. 1960 ile 1967 yılları arasında kurulan yeni işletmelere gelince, bu alanda yatırılan sermayenin % 82'si bu dört şehir merkezine aittir. Türkiye'de yatırıma giren yabancı sermaye açısından bakıldığında bu yüzdeler daha da yükselir. Aynı dönemde yabancı sermaye katkılı işletmelerin % 80'i ve bu alanda yapılan yabancı sermaye yatırımının % 80.5'i İstanbul'da toplanmış bulunmaktadır. Kaldı ki yabancı sermaye katkılı 122 işletmenin 119'u bu dört merkezde kurulmuştur. Kredi dağılımı da gene aynı durumu yansıtır. Sınai Kalkınma Bankası'nın verdiği kredilerden yararlanan işletmelerin % 60'ı İstanbul'da bulunmaktadır. (398)

Bu yığılım karşısında Doğu Anadolu ülkenin imkânlardan en uzak kalan bölgesi olma durumunu, hem de büyük bir farkla korumaktadır. Bu bölgede bulunan ve toplam Türkiye nüfusunun aşağı yukarı % 30'unu barındıran 26 il, 1963 yılında ülkede yapılan toplam sınai yatırımların ancak % 0.5'ine sahiptir. Bu oran 1965 yılında % 0.9'a yükselirse de 1967 yılında yeniden % 0.3'e düşer. Gene bu iller 1964 ile 1968 yılları arasında yatırım kredilerinin % 0.9'unu, ticari kredilerin ise % 2.9'unu alırlar. (399)

Toptancı ticaret ve hizmet sektörlerinde de durum bundan farklı değildir. 1963 yılında İstanbul, Ankara ve İzmir büyük ticari işletmelerin % 72.3'ünü satışların ise % 75.9'unu kendi ellerinde bulundururlar. Hizmet sektöründe ise bu üç merkeze düşen işletme oranı % 72.2, hizmet satış oranı ise % 95.9'dur. (400) Böylece Batı Anadolu tarım ürünlerinin pazarlama ve ihracatını hemen hemen kendi tekelinde bulundurmaktadır.

Bu kopukluk, Doğu Anadolu'da hızlanan kapitalist ilişkilerin bu bölgedeki egemen sınıfın yalnız mahalli küçük köylülükle değil, aynı zamanda ülkenin batısındaki yöne-

(398) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»
(399) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»
(400) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

tici sınıfla da karşıtlığa düşmesi sonucunu doğurur. Bu üç köşeli karşıtlık kaçınılmaz olarak, sorunun ekonomik ve siyasal veçhelerini yansıtan kısmi ve iğreti ittifaklar yaratır.

Doğu Anadolu'daki egemen sınıfın izlediği yol en sonunda onu ancak, emperyalizmin en büyük yararı sağlaması uğruna, Batı Anadolu'nun büyük burjuvazisiyle sıkı bir işbirliğine götürebilir. Ama bugünkü durumda söz konusu olan bu işbirliğini mümkün olan en uygun şartlarla yani Doğu Anadolu'nun egemen sınıfının Batı Anadolu'nun egemen sınıfı tarafından sömürülmesini engelleyecek bir biçimde kurmaktır. İşte bunun içindir ki Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan halkın küskünlük ve öfkesi Kürt etnik sorunu çevresinde yönlendirilerek ülkenin batısına karşı bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Ama öte yandan bu öfke «devlet»e yani Batı Anadolu büyük burjuvazisinin çıkarları tarafından belirlenen bir siyaseti uygulamakta olan merkezî otoritenin temsilcilerine olduğu kadar bizzat Doğu Anadolu'daki toprak ağalarına karşı da yönelince bu denge oyunu hayli nazik bir durum alır. Doğunun toprak ağaları (büyük mülk sahipleri) kimi zaman merkezî iktidara karşı yönelen hoşnutsuzluğa, bu hoşnutsuzluğun bizzat kendilerini de tehdit ettiği kimi zaman ise merkezi iktidarın gücüne dayanmak zorundadırlar.

Ama Doğu Anadolu'da kapitalist ilişkilerin hızla evrimleşmesi bu bölgedeki egemen sınıfı geleneksel itibarından ve Kürt milletinin önder gücü olma niteliklerinden soyarak, ülkenin egemen sınıfı içinde eritir. Böylece kavram kargaşası önlenmiş olur ve Doğu Anadolu'daki halkın tepkisi, ister Kürt milliyetçiliği açısından, ister sosyal sınıf farkları açısından olsun, sömürücülerinin bütününe karşı yönelir.

Belirip gitgide ağırlaşan çelişkilerden bağımsız olarak genellikle kır dünyasına, özellikle de Doğu Anadolu'nun evrimi emperyalist çıkarlar doğrultusunda ilerlemeye devam eder. Meydana gelen ticari devrelerin gelişmesi yabancı sermaye tarafından üretilen malların hızla pazar-

lanmasına imkân verir. Tarım alanındaki makineleşme ucuz hammadde arzı yaratır ve aynı zamanda yabancı sermayeyle onun yerli ortaklarına en az masrafla bol kazanç sağlama imkânı veren bir işgücünü açığa çıkarır. Üstelik Türkiye'deki yabancı yatırımlar kırlardan boşa çıkan bu işgücünü bütünüyle emecek imkândan fersah fersah uzak olduğu için, Türk emekçileri çalışmak üzere doğrudan doğruya emperyalist ülkelerin yolunu tutarlar. Böylece Anadolu'nun hızla evrimleşmekte olan bölgeleri Avrupa ve özellikle de Alman sanayii için bir yedek işgücü kaynağı haline gelir. Emperyalizm ayrıca işte bu yüzden de Anadolu'daki kapitalist ilişkilerle doğrudan doğruya ilgili duruma gelir. Nitekim Avrupa sanayii önceleri büyük şehir emekçilerini kendine çekmişse de, daha sonra işgücü göçü giderek kırlara yönelmiştir. 1967 yılında yurt dışına çalışmaya giden işçilerin % 32.2'si ülkenin en büyük üç şehrinde oturmaktayken, bu oran 1968 yılında % 18.7'ye, 1969 yılında ise % 14.8'e düşmüştür. Buna karşılık daha önce köyde oturmakta olan göçmen işçilerin toplam göçmen işçilere oranı 1967 yılında % 44.1 iken bu oran 1969 yılında % 57.5'e varmıştır. (401)

e — Sonuç: Kırlarda Sosyal Sınıflar

Türkiye'de günümüz kır dünyasının evrimi üzerine bu genel bakış, hayli uzunca da olsa, konunun karmaşıklığı yüzünden yer yer yüzeyde kalmak tehlikesi taşımaktadır. Ama böyle bir çalışma bize gene de bu dünyayı meydana getiren üç sosyal sınıfı kalın çizgileri içinde belirtmek ve onların evrimini izlemek imkânını sağlamaktadır. Öyleyse şimdi de bu üç sosyal sınıfın niteliklerini bir kere daha gözden geçirerek bir sonuca varmayı deneyebiliriz.

Küçük köylülükle tarım proletaryası, ister küçük üreticiye geçim kaynaklarını sağlayabilmek için aynı zamanda işgücünü satmak zorunda olduğu, ister her iki kategori de aynı baskılara ve aynı sömürüye uğradığı ve isterse

(401) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

genel kural olarak küçük köylülüğü gelecekte bekleyen sonun proleterleşme olduğu için olsun, bir bütün olarak görülüp ele alınabilir. Bu iki kategori, yani tarım emekçileri ile ekilebilir 5 hektardan daha az toprağı olan küçük üreticiler ülke nüfusunun yarıya yakınını oluştururlar ve toplam milli gelirden % 9 oranında pay alırlar. Demek ki bunlar Türkiye'nin, diğerleriyle oranlanamayacak kadar, hem en kalabalık hem de en çok sömürülen sınıfını meydana getirirler. Kapitalist ilişkilerin ve para ekonomisinin köylere girişi bunların geleneksel sosyoekonomik yapılarını altüst ederken hayat şartlarını da nesnel olarak yıkıma götürür. Bu evrim, geleneksel ilişkileri ve değerleri yerle bir ederken mevcut çelişkileri su yüzüne çıkarır ve bir bilinçlenmenin kapılarını aralar. Siyasal yapılara ve egemen sınıflar tarafından yürütülen dini gericiliğe rağmen günümüzde köylülük, mevcut yapıları değiştirmeye yönelik bir mücadelenin en önemli güç kaynaklarından biri olup çıkar.

5 ile 50 hektar ekilecek toprağa sahip kategoriyi içine alan kır küçük burjuvazisi toplam ülke nüfusunun % 18'ini oluşturur ve milli gelirden % 22.8'lik bir pay alır. Her küçük burjuvazisi gibi kır küçük burjuvazisi de, hem bütünüyle bir sosyal sınıf hem de bu sosyal sınıfı meydana getiren kişiler olarak sürekli bir hareket, bir geçiş hali içinde bulunur. Bu sınıf, makineleşmenin ardından tarım topraklarında görülen yoğunlaşmadan doğmuştur. Ama bugünkü durumda bu makineleşme devam edemeyeceği için bu sınıf arasından çok az sayıda bazı kişiler büyük burjuvazinin saflarına geçmeyi başaracak; geriye kalanlar ise ya gerileyecek ya da elindeki imkânları küçük sanayi veya ticarete yöneltmek zorunluluğunu duyacaktır. Ama bu iki alanda, yani küçük ticaret ve küçük sanayide de, az sayıdaki bazı kişilerin yükselmesine karşılık, büyük çoğunluğu proleterleşmeye doğru iten bir yoğunlaşma olmaktadır.

Böylece kır küçük burjuvazisi, servetini aleyhlerine geliştirdiği tarım proletaryası ve küçük köylülükle, kendi-

sinin de sömürüsünün altında bulunduğu büyük burjuvazi arasında sıkışmış durumdadır. Ne var ki tarım proletaryasının küçük köylülükle olan ilişkileri sürekli bir çatışma niteliğindeyken büyük burjuvaziyle olan ilişkilerinde bir bağımlılık sözkonusudur. Bunun için de günümüzde kır küçük burjuvazisi alttan gelen tepkilere karşı koyabilmek için büyük burjuvazinin yanında yer alır. Üstelik de niceliği ve yığınlarla sürekli ilişkisi itibariyle büyük burjuvazinin hizmetinde en elverişli bir baskı aracı haline gelir. Ancak onun sayesinde dini ve siyasal gericilik ülkenin en kıyıda bucakta kalmış yerlerine kadar gider. Emperyalist düzenin kırlardaki bekçi köpekliğini herkesten önce bu sınıf yapar. Nicelikçe çokluğuna rağmen, kendine has siyasal bir güç oluşturamaz. Çünkü ister küçük burjuvaziden, ister büyük burjuvaziden gelsin, her burjuva partisi iktidara geldiğinde, hükümet kararları düzeyinde dizginlerini büyük mali sermayeye ve emperyalist çıkarlara kaptırmak durumundadır. Bu genellemenin yanı sıra, kır küçük burjuvazisinin, bir sınıf olarak kendini ayakta tutma yolunda günlük mücadelesinden doğan radikalizmi, dini yobazlık timsali olma rolüyle terse düşer. İlk başlardaki büyük sermayeyle mücadele hevesleriyse sonunda küçük köylülüğe ve tarım proletaryasına karşı çevrilir. Bunlar onun için gaspedilecek üretim ve işgücü imkânlarının kaynağı olduğu kadar geleceğe dönük büyük korkunun da kaynağıdır. Bu sınıfın yaptığı üretimin pazarlanması ihracatçı büyük tüccarlara, oradan giderek de dünya pazarındaki dalgalanmalara bağlıdır. Böylece büyük burjuvazi aracılığıyla doğrudan doğruya emperyalist çıkarlarla bağımlıdır.

Bu şartlar içinde kır küçük burjuvazisini, mevcut düzenin değişikliğe uğramasında faal bir rol alabilecek ilerici bir güç olarak görmek bir hayalciliktir demek yanlış olmaz.

Kır büyük burjuvazisinin yükselişi birbirini izleyen aşamalar halinde oluşur. Bu aşamalar toprağın, makinenin, mübadelenin ele geçirilişi ve en sonunda iktidara gel-

me teşebbüsleridir. Toprağın ele geçirilişi ondokuzuncu yüzyılda başlar ve esas olarak Hıristiyan azınlıkların topraklarının işgaliyle tamamlanır. Bu işgal önce fiilen sonra da Medeni Kanun'la hukuken gerçekleşir. Tarımda makineleşme 1950'den önceki son yıllarda, o dönemde benimsenen tarım politikasıyla başlar ve daha sonraki on yıl içinde tamamlanır. Bu makineleşmenin imkân verdiği sermaye birikimi büyük tarım burjuvazisini ticaret alanında yatırım yapmaya yöneltir. Böylece bu sınıf üretimini, dış pazara teslim noktasına kadar kendi denetimi altında tutmak, aracıları ve tabii bu durumda büyük şehir burjuvazisini bu devrenin dışına itmek ve artık-değerin bütününü kendi elinde korumak ister.

İktidarı ele geçirme teşebbüsleri ise, çok daha uzun bir dönem içinde kademelenir ve bu teşebbüslerden her biri bir başka kazancı da beraberinde getirir. Milliyetçi küçük burjuvaziyle girdiği ittifak büyük toprak sahiplerine Hıristiyan azınlıklardan arta kalan toprakları işgal etme ve mülkiyetlerini hukuki olarak tanıttırma imkânını verdi. Ama bu yeni toprak sahipleri savundukları bu imkânlara karşılık, iktidarı küçük burjuvaziden gelme bürokrasiye devretmek zorunda kaldılar. Bu bürokrasi ise, dizginleri hemencecik büyük şehir burjuvazisine kaptırdı.

Tarım büyük burjuvazisinin iktidarı ele geçirme yolundaki ikinci teşebbüsü, makineleşme ve tarım politikasıyla üst üste düşer. Bu dönem büyük toprak sahiplerinin güçlü bir biçimde kapitalist ekonomiye girişlerinin damgasını taşır. Bu kere iktidar için ittifak, kır büyük burjuvazisiyle şehir büyük burjuvazisi arasında gerçekleşir ve iktidara büyük şehir burjuvazisi gelir. Ama politik gücün paylaşılması ve toprağa dayalı sermayenin şehir burjuvazisine ayrılı alana zorla girmesi yeni çatışmalara yol açar. Kır büyük burjuvazisinin denetimindeki bir yasama meclisiyle, ipleri mali sermayenin elinde bir yürütme gücü arasında, siyasal düzeydeki müzmin çatışmalar Türkiye parlamentarizminin tarihini ve sınırlarını belirler. Ekonomik düzeyde ise ittifaklar ve çatışmalar içiçe girer. İttifak ortak sı-

nıf çıkarlarında, emperyalizm önünde kavuk sallayıcılıkta, halktan gelen hareketlere karşı baskıda kendini açığa vurur. Bu ittifak ayrıca, tarımdan sağlanan sermayenin ticarî ve malî alana kaydırılmasının yarattığı zorunlu güç-birliğinde de ortaya çıkar. Çatışmalara gelince, mali sermaye için, bugün Türkiye'de büyük toprak mülklerinin teşkil ettiği ilkel kapitalist biçimi tasfiye etmek zorunluluğu yüzünden ortaya çıkar. Toprak reformu, yani kır büyük burjuvazisinin yerine, verimliliği yüksek makineleşmiş işletmelere dayalı ve ileri mali sermayenin elinde bir küçük ve orta burjuvazinin geçirilmesi büyük şehir burjuvazisi için başlıca hedef haline gelir. Ama bu çatışmanın ekonomik düzeyde çözümü imkânsızdır. Bunun için siyasal güçlerdeki iki başlılığın ortadan kalkması gereklidir. Bu da parlamentarizmin askıya alınması anlamına gelir. Böyle bir askıya alma, halkçı güçlerin bilinçlenmesi gibi tamamen bir başka sebep yüzünden burjuva demokratik rejiminin «özgürlükleri»ni de askıya alarak ortaya çıkar. Böylece çatışma, sosyal sınıflar arası bütün ikili ilişkileri doğrudan doğruya ilgilendiren, son derece karmaşık güçlerin bir bileşkesi haline gelir. Dolayısıyla Türkiye'de kapitalizmin öncü gücüyle artçı gücünü karşı karşıya getiren mücadele, halkçı güçlerin geleceği ve stratejisi için birinci derecede bir ilgi alanı olarak belirir.

B — 1970 Öncesinde Şehir Çevresinin Evrimi

Türkiye'de şehir ağı, ülkenin üç veya dört en büyük şehir merkeziyle sonuçlanan bir kademeleşme olarak belirir. Bunlardan İstanbul tek başına ülkedeki sınaî, ticarî ve malî faaliyetlerin çoğunluğunu kendinde toplar; Ankara başkent olarak, ülkenin kaderiyle ilgili siyasal kararların verilme iktidarını elinde tutar; İzmir coğrafi konumu itibariyle Türkiye'nin başlıca ihracat limanı olarak kalır ve Adana da büyük tarımın merkezi olarak bu şehirlerin düzeyine doğru bir tırmanma gösterir. Böylece İstanbul'un durumunda olduğu gibi, tarihi bir öncelik ve üstünlük, Ankara'nın durumunda olduğu gibi siyasal karar merkez-

liği, İzmir'in durumunda olduğu gibi coğrafî konum Türkiye'nin birbirinden farklı güçlerde en büyük üç şehir merkezini yaratır. Bu üç merkez birbirine bağımlı olmaktan çok, birbirini tamamlamak durumundadır, zorundadır. Dördüncü büyük şehir Adana'ya gelince, daha çok ülke ekonomisinde en ön sırada yer alan bir tarım alanında iyice özelleşmiş bir bölgenin merkezi oluşu sözkonusudur.

Şehirlerarası kademeleşmenin ilk sırasını meydana getiren ve ülke içi ekonomik devrelerin çıkış noktası olan bu şehirler aynı zamanda emperyalist sömürünün de Türkiye'deki uçları ve çıkış noktalarıdır. Bunlar, dünyadaki büyük merkezlerden ülkenin en kıyıda bucakta kalmış kırlarına kadar uzanan emperyalist devrelerin, her iki yönde sürekliliğini sağlayan dağıtım noktalarıdır. Emperyalizmin çıkarlarının, ekonomik faaliyetlerinin, sorunlarının, kurumlarının, günlük hayatının ve «kültür»ünün ülkeye aktarılmasını sağlayan «komprador» burjuvazinin yaşadığı yerler olan bu büyük şehirler, emperyalist dünyanın kafalara benimsettiği kendi görüntüsüne uygun olarak biçimlenip gelişir. Bunlar sosyal veçhelerinden tutun da, şehir olarak sundukları manzaraya kadar «komprador»durlar. Nüfuslarını oluşturan sınıfın, yani komprador burjuvazinin bütün çelişkilerini bağırlarında taşırlar ve bu çelişkiler bu şehirlerin günlük hayatının her noktasında, her görüntüsünde kendini açığa vurur.

Türkiye'deki şehir ağı kademeleşmesinin bu en büyük merkezlerden sonraki ikinci halkası, bölgesel şehir merkezleri, oradan giderek de mahallî pazarlardır. Nüfusun yüz bini aşkın olması bir kıstas olarak alındığında, yukarıda sözünü ettiğimiz dört şehir merkezi dışında, sayıları 1965 yılında 10, 1970 yılında ise 16 olan bu bölgesel şehir merkezleri ülkenin çeşitli yerlerine serpilmişlerdir. Bunlar tüketim mallarının bölgesel dağıtıma girdiği, öte yandan da o bölgedeki hammaddelerin kendinde toparlandığı halkalardır. Daha sonra ise nüfusu on bin ile yüz bin arasında mahallî iskân merkezleri gelir. Bunların sayısı

1965'de 160, 1970'de ise 213'dür. Şehir kademeleşmesinin bu halkasına küçük il merkeziyle pazar-kasaba niteliğindeki ilçe merkezleri girer. Şehirlerdeki sınai üretimin devre sonuyla, köylerdeki tarımsal üretimin devre başı çoğu zaman işte bu halkada biraraya gelir. Kapitalist ekonominin bu ileri karakollarıyla kır üretim birimleri arasında henüz kapitalizm öncesi yapıların izlerini veya bir sistemden diğerine geçişi sağlamak için ortaya konan ara biçimlerin damgasını taşır. Bu merkezlerdeki küçük burjuvazi işte böylece bu ara biçimlere sahip çıkar; emperyalist sömürünün değerli ve gerekli bir halkası haline gelir ve taşradaki küçük şehir de bu sömürünün yapılarını ve bu sınıfın hayat tarzını yansıtır olur.

a — Ekonomik Yapıların Evrimi

Demek ki şehirlerdeki kademeleşme bir yandan işlenmiş malların dağıtımını, öte yandan ise tarım kesiminden gelen hammaddelerin biraraya toparlanmasını sağlayan bir ağ olarak belirmektedir. Bu ağın kumanda kolları, komprador büyük burjuva aracılığıyla emperyalizmin elinde bulunmaktadır. Ama bu ağ içindeki devrelerin evrimi ve gelişmesi üretimin kapitalist biçimlerinde bir ilerlemeyi gerekli kılar. Böylece Türkiye'deki şehir şebekesi, birbirinden farklı biçimlerde ve birbirinden farklı derecelerde de olsa, elindeki bütün imkânlarla kapitalist yapıları taşır.

Sınai üretiminin dağıtımına gelince, mamul malların pazarlanması dar yatırım imkânlarıyla sınırlı kalması yanı sıra kuvve halindeki tüketicilerin sayılarının ve maddi imkânlarının arttırılmasına bağlı hale gelir. Oysa böyle bir artış ekonomik ve sosyal etkenlerle sınırlı durumda bulunmaktadır. Servetlerin had derecede yoğunlaşması tüketicileri küçük bir azınlığın çerçevesi içine sokar. Üstelik kapitalist üretim, şu veya bu şekilde batı kültürünün bir somutlanma biçimi olduğu için, gerici dini propaganda tarafından mahkûm edilir ve bu durum da tüketimin

gelişmesini uzun zaman köstekler. Bu noktada çelişki kaçınılmazdır. Dini gericilik, hizmetinde bulunduğu emperyalizmin dış belirtilerine karşı tavır alır duruma düşer ve böylece onun ürettiği malların bütün ülkede benimsenmesi için gerekli olan ideolojik desteği geciktirir. Hatta iş bu noktada da kalmaz; emperyalizmin ürettiği malların karşısına o, batı kültürünün taşıyıcısı olarak beliren her nesneyi tehlikeli sayan ve peşin olarak mahkûm eden bir başka ideolojiyle dikilir. İşte bu gözle görüldüğü içindir ki, matbaada basılan kitabından tutun da bizzat makinenin kendisine kadar batı kaynaklı olan her şey lanetlenir.

Emperyalist siyasetin gerekleri, bir başka ifadeyle emperyalizmin ekonomik nüfuzu iki ayrı düzeyde işlerlik kazanır: bir yandan batı kültürünün gülünç aynaları olan ve böyle oldukları için de büyük burjuvazinin düşkünlüğünü kazanan lüks tüketim maddeleri düzeyinde; öte yandan ise, batıyla her türlü ideolojik yakıştırma ve yakınlaşmadan azami ölçüde kaçınılarak ülkenin en kıyıda bucakta kalmış kırlık bölgelerine kadar her yerinde pazarlanan ve böylece Türkiye insanının yavaş yavaş günlük hayatına giren zaruri tüketim malları düzeyinde. Bunların sonucu olarak birbirinden farklı dağıtım şebekeleri kurulur. Lüks tüketim maddelerinin dağıtımı büyük şehir merkezlerinde olur. Elektrikli ev eşyaları gibi dayanıklı tüketim malları bölge merkezlerine kadar ulaşır. Giderek halkın gündelik hayatına giren mallar ise kasabalara ve hatta köylere kadar yayılır. Böylece ideolojik ve ekonomik ayak bağlarına rağmen, kırlardaki yığınların para ekonomisine girişi, buralara kadar uzanan tüketim mallarının miktarını ve çeşidini her geçen gün biraz daha artırır.

Karşı doğrultudaki mal dağıtımı ise hammaddelerinin toplanması yoluyla oluşur. Üreticiye en yakın olan mahalli kademeyi; mamul maddelerin dağılım devresinin son halkasıyla hammaddelerin toplanma devresinin ilk halkasının, çoğu zaman kasaba bakkalının dükkânında içiçe girdiğini daha önce görmüştük. Hammaddelerin toplanma

devresi daha sonraki kademelerde, yani şehir merkezlerine doğru yaklaştıkça, Toprak Mahsulleri Ofisi gibi kamu ağından veya özel teşebbüs ağından geçerek şehir büyük burjuvazisinin elinde yoğunlaşmaya yönelir. Bu gel-gitin bütün itibariyle biriktirdiği artık-değerin en büyük kısmı işte böylece büyük şehir merkezlerinde ve büyük şehir burjuvazisinin elinde toplanır. Büyük çapta tarım sektöründen gelen bu artık-değer çok kere ya ithalât ve ihracat oyunları yoluyla emperyalist ülkeler sanayiinin yatırımına kaynaklık eder ya da büyük şehirlerde gayri menkul ve lüks tüketim maddeleri alanında harcanır. Bu artık-değerden sadece küçük bir pay yeniden yatırıma girer. Ne var ki kısa vadede fazla kâr getiren alanlara yönelik bir yatırım faaliyeti her türlü toplu planlama kaygusundan uzaktır. Son tahlilde diyebiliriz ki, kır kesiminde üretilen zenginliklerin büyük şehir burjuvazisi eliyle şehirlerde kullanılması, Türkiye'deki şehir imgesini belirler.

b — Demografik Yapıların Evrimi Ve Gecekondular

Demografik sorunu ve özellikle de kırlardaki sosyo-ekonomik gelişime bağlı olarak köylerden şehirlere göçün çokluğunu daha önce görmüştük (bkz. sayfa 330 vd.) Aynı şekilde, bu göçün başta ülkenin büyük şehir merkezleri olmak üzere, şehirlere olan dağılımını da gördük. Bildiğimiz gibi 1950'den önceki son yıllarda uygulanmaya başlanan tarım politikası, kırlardan gelen güçlü göç eğilimiyle şehirlerin yetersiz emme gücü arasındaki çelişkinin temellerini yaratmıştı. Şehirlerde görülen sanayileşme kırlardaki makineleşmeden çok sonra geliyordu ve bu sanayileşme göçmen işgücünü emmekte hep yetersiz kalıyordu. 1960 ile 1970 arasındaki yıllarda şehirleşme hızı % 18 dolaylarına ulaşırken sanayileşme hızı sadece % 7 idi. (402) Aradaki fark büyük çapta şehir lumpen proletaryasını oluşturuyordu.

---

(402) Mimarlar Odası, Ankara Şubesi: «Türkiye'de Kentleşme», Ankara, 1971.

1963 ve 1964 yıllarında dördü Türkiye'nin en büyük dört şehir merkezi, dokuzu ise hızla gelişme sürecindeki bölge sanayileşme ve şehirleşme merkezleri olmak üzere on üç büyük şehirde yapılan sayımlara göre 1 milyon 800 bin kişi, en basit sağlık şartlarından yoksun, mülkiyeti başkasına ait arazide kaçak olarak inşa edilmiş gecekondularda yaşıyordu. Bu 1 milyon 800 bin kişinin çok büyük bir çoğunluğu, 1 milyon 590 bin kişisi Türkiye'nin en büyük dört şehir merkezinde bulunmaktaydı. Bu dört büyük merkezde gecekondu sayısı toplam konut sayısının % 40 ile % 65'ini teşkil ediyordu. Ankara nüfusunun % 60'ı, İstanbul nüfusunun ise % 45'i gecekondularda yaşamaktaydı. Bu oran İzmir için % 34, Adana için ise % 45'di. 1963 ile 1964 yıllarına ait olan bu rakamların aynı olgunun devam etmesi yüzünden, günümüze kadar daha da arttığı bilinmektedir. (403)

Bu başı bozuk şehirleşme olgusu, ülkenin sosyo-ekonomik durumunu özetleyen çeşitli etkenlerin doğrudan doğruya sonucundan başka birşey değildir. Yani bu şehirleşmenin sorunları sistemin bağrındaki çelişkilerin topunu gözönüne serer. Köylerden şehirlere göçün sebeplerini ve şehirlerin bu göçü emme şartlarını ele alan ikili bir yaklaşımın ilkinde iki türlü sorunlar kategorisinin ortaya çıktığını görürüz: İlkin günlük yaşama düzeyine giren asgari bir düzelmeyle, mahalli kaynakların ve şartların getirdiği doğal nüfus sınırlamasının ortadan kaldırdığı ve gene bu yolla daha sonra kaynaklarda meydana gelebilecek bir artmayı kesin olarak emip tüketen demografik bir patlama yaratan; geleneksel egemen sınıfların kalkınma araçları üzerine el koymalarını, küçük bir azınlığın elinde servet birikimine ve farklılaşmanın büyümesine, dolayısıyla da büyük yığınların gelirlerinde bir gerileme değilse bile durgunlaşmaya olağanüstü boyut-

(403) İmar İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dairesi: «Türkiye'de Şehirleşme ve Konut Durumu», Ankara, 1966.

lar kazandıran «kalkınmasız büyüme» olgusuna ait sorunlar kategorisi. İkincisi tarımdaki makineleşmenin bir yeterli sanayileşmeye tekabül etmediği ve dolayısıyla tarım sektöründe yaratılan artık değerin yeniden yatırıma girmek yerine yurt dışına çıktığı veya büyük şehirlerde biriktiği bir ekonominin, yani emperyalist ekonominin dama tahtası çerçevesi içinde kalmış ulusal bir ekonominin özelleşme sorunları kategorisi.

Şehirlere akının temelinde işte bu sorunlar bütünü yatar. Bunlar şehirlerin emme gücüyle gene sistemin çelişkilerinden ileri gelen iki sorunlar kategorisine bağlıdır: sanayi sektörü ile ona bağlı hizmetler sektörünün güçsüzlüğü yüzünden iş arzının yetersizliği ve tarım sektöründeki artık-değerin sanayi sektörü yerine gayri menkul spekülasyonunun kârlılığı yüzünden şehirlerde arazi satın almakta kullanılması. Bütün bunlara bir de şehirlerdeki sanayi ve hizmet üst yapısının güçsüzlüğünden doğan sonuçları eklemek gerekir. Bunlar inşaat malzemesi darlığı, bundan ötürü de pahalılığı; ulaşım şebekesinin yetersizliği yüzünden başka bölgelerden taşınan tahıl, gıda maddeleri ve diğer maddelerin pahalılığı; sanayiin vergilendirilmesinin azlığı ve diğer mahalli vergilerin yetersizliği yüzünden kamu alt yapılarını gerçekleştirmenin imkânsızlığıdır.

Bütün bunlardan çıkan sonuç, köylerden şehirlere göçen insanların lumpen proletaryanın saflarını sıklaştırdığı ve şehirleri kuşatmakla birlikte onlardan kopuk bir çember halinde yaşadığıdır. İstihdam alanında bu, «gizli işsizlik» veya «belirsiz işler kategorisi» olarak ifadesini bulur. İstanbul'da eski gecekondu mahallelerinde faal nüfusun toplam nüfusa oranı % 30 dolaylarına varırken (404), bu yüzden henüz yeni kurulmuş ve sadece aile reislerinin bir iş bulabilmiş olduğu yani gecekondu mahal-

(404) HART, C.W.M. «Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi», İstanbul, 1969.

lelerinde % 20'nin altına düşer. (405) Bölge merkezlerindeki istihdam yüzdesi de aynı şekilde düşüktür. Meselâ Erzurum'da yapılan bir ankette bu oran % 18.6 olarak bulunmuştur. (406) Ayrıca faal denen bu nüfus içinde, sanayide istihdam edilenlerin oranı da bölgelere göre değişiktir ve çok nadir olarak % 50'nin üstüne çıkar. İstanbul'da sanayi bölgelerinin hemen yanı başında inşa edilen ilk gecekondu mahallelerinde bu oran % 45 ile % 55 arasındadır. (407) Aynı şehrin Anadolu yakasındaki mahallelerde ve bu bölgede büyük sanayi tesisleri inşasından önce faal nüfus içinde kendini «işçi» olarak belirtenlerin oranı ancak % 32'ye varmaktaydı. (408) Ankara'nın çeşitli gecekondu mahallelerinde bu oran % 17 ile % 50 arasında değişmektedir. (409) Aynı oran Erzurum gecekondu mahallelerinde % 37, (410) İzmir'in bir

(405) GÜRAY, M. «Üsküdar Kazasında Gecekondu Problemleri ve Başlıca Meseleleri», Sosyoloji Konferansları İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, 1963 - 64, İstanbul 1964.

(406) Bkz. FINDIKOĞLU, Z.F. «Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi İle İlgili Sosyolojik Meseleler», İstanbul, 1970.

(407) HART, C.W.M. «Zeytinburnu Gecekondu...» BAYTIN, T. «Çekirdek Konut. Bir Gecekondu Bölgesinde Analiz», İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Okulu Yayınları, İstanbul, 1966; DİNÇER, Ş. «İstanbul Vilâyet Gecekondu Bölgelerinde Zeytinburnu ve Bakırköy Kazasına Bağlı Osmaniye Mahallesinin Sosyo - Ekonomik Durumu Mukayesesi», Yayınlanmamış bitirme tezi, İstanbul Edebiyat Fakültesi.

(408) GÜRAY, M. «Üsküdar Kazasında Gecekondu...»

(409) İmar ve İskan Bakanlığı: «Ankara, Çinçin Bağları Gecekondu Araştırması» Ankara, 1965; İmar ve İskan Bakanlığı: «Ankara, Topraklık Gecekondu Araştırması», Ankara, 1965; YÖRÜKAN, T. «Gecekondular ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo - Kültürel Özellikleri», İmar ve İskan Bakanlığı yayınları, Ankara, 1968; ALKAN, E. «Gecekondu Dramı», «Devrim» Haftalık Gazete, sayı 19, Şubat 1970.

(410) KURTKAN, A. «Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilite», İstanbul, 1964.

büyük gecekondu mahallesinde ise % 33'tür. (411) Yapılan anketlerde alınan cevaplara göre bu faal nüfusun geri kalan kısmını «küçük memur ve hizmetliler», «esnaf», ve «zanaatkârlar» meydana getirmektedir. Aslına bakılırsa, burada asıl sözkonusu olan çok değişik iş saatleri ve çok değişik ücretlerle milli hasılaya tek tek büyük bir katkısı bulunmayan rastgele mesleklerdir.

Nüfus başına gelire gelince, yukarda sözünü ettiğimiz, çeşitli gecekondu mahallelerinde uygulanmış anketlere dayanarak yapılan hesaplamalara göre, birbirinden çok farklı olmakla birlikte mahalle ortalaması olarak 1960-65 yıllarında yılda kişi başına 1000 liranın altındadır. Genel olarak istihdam oranına özel olarak da bu istihdam içinde sanayide çalışanların oranının nispeten yüksek olduğu İstanbul'un eski gecekondu mahallelerinde, kişi başına ortalama yıllık gelir 1962-1963 fiyatlarıyla 1000 lira çevresinde oynamaktadır. Ama İstanbul'un Anadolu yakası gibi, bu tarihte henüz büyük sanayi işletmelerinden yoksun bulunduğu ve gecekondu mahallelerinin yeni kurulmuş olduğu iskân bölgelerinde kişi başına ortalama yıllık gelir 669 liradır. Aynı sıralarda İzmir'in bir gecekondu mahallesinde yapılan bir anket kişi başına yıllık ortalama gelir olarak buna yakın bir rakamı, 659 lirayı verir. Ankara'da ise kişi başına yıllık ortalama gelir düzeyi İstanbul'dan daha düşüktür. Üç mahallede yapılan anketlerden elde edilen ortalama 800 liradır. Nihayet bir Doğu Anadolu ilinde, fiilen sınai bir istihdam hacmine sahip olmadığını söyleyebileceğimiz Erzincan'da kişi başına yıllık ortalama gelir 679 liradır (412).

Bu gelirler sayfa 304'deki tabloda «Belirsiz Faaliyetler» sütununa aşağı yukarı uygun düşmektedir (tabloda lehte beliren küçük fark buralardaki «rant sahiplerinin de bu kategoriye dahil edilişinden dolayı olsa gerek-

(411) İmar ve İskan Bakanlığı, «İzmir, Gürçeşme Gecekondu Araştırması», Ankara, 1964.

(412) Dipnot 407 ve 409'da belirtilen eserlere bakınız.

tir). Bu da gecekondu nüfusunun çok büyük bir çoğunluğunu şehir lumpen proletaryası ve işçi sınıfının en az gelirli tabakaları ile özleştirmemize imkân verir. İşte gecekondularda somutlaşan yığınlarla büyük şehirlerin ezilen sınıfları arasındaki ilişkiler şehir imkânını ve çelişkilerini belirler.

Bu ilişkiler her şeyden önce, köylerden şehirlere göçenlerin biri istihdam öbürü konut olmak üzere iki yönlü sömürülmesi ilişkileridir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı «bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme sorunu» ile ilgili bölümünde şu amacı dile getirmektedir: «Şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır.» (413) Bu amaç gerçeğe, büyük şehirlerin sanayi kesimi için bol ve ucuz işgücü olarak yansımaktadır. Emeğin böylesine israfı ekonomi için değil ama büyük sanayiciler için itici bir güç olmaktadır. Üstelik bu gelirlerin yurt dışına kaçmayan kısmı da, tarım sektöründe yaratılan artık-değer gibi, gayrimenkul alanına yani en başta büyük şehirlerdeki araziye yatırılmaktadır. Bu da, büyük şehirlerdeki arazi spekülasyonunu kızıştırmaktadır. Böyle bir durumun kurbanları ise, herkesten önce gecekondu ahalisi olarak, gene aynı göçmenlerdir. İnşaat arazisinin pahalılığı ve orta dereceli müşteri çevresinin yokluğu, inşaatı iki zıt uçta kutuplaştırır: lüks inşaat ile gecekondular. Servetlerin hem küçük bir azınlığın elinde toplanması, hem de yeniden yatırıma girmemesi devleti ve mahalli makamları mali kaynaklardan yoksun bırakır ve şehir altyapı tesislerinin gerçekleşmesi gibi bir sosyal konut politikasının uygulanmasını da hemen hemen imkânsız hale getirir. Proletaryanın ve lumpen proletaryanın şehirli egemen sınıflar tarafından sömürülmesi işte böylece son boyutlarına ulaşır.

Bu sömürü gerek sömürülenlerin toplu tepkileri, gerekse kişisel başkaldırmalar halinde kendini açığa vuran

(413) D.P.T., «İkinci Beş Yıllık...»

bir karşı koyuş yaratır. Bu tepkiler o anın kişisel veya ortak çıkarlarını somutlaştırır ve dayanılması imkânsız düzeye ulaşan baskılara kendiliğinden bir cevap olarak belirler. İşte bunları kısa vadede bazı eylemleri başarmaya, uzun vadede ise egemen politika tarafından kazanılmaya yönelten de bu kendiliğindenliktir. Sistemin şiddetine ve temeldeki eşitsizliğine karşı, topraklara kendi adına el koyarak, gene şiddetle ve fiili durumla karşı koyanlar giderek gecekondu mahallelerinin «ağa»ları ve bu nitelikleriyle de egemen sınıfların köylerden şehirlere göçmüş insanlar üzerindeki sömürüsünün aracı bir halkası haline gelirler. Toprakların bir topluluk tarafından işgali durumuna gelince, bu kere de en önemlisi topraklara el koyanlara tapu dağıtılacağı vaadi olmak üzere, seçim vaadleri ile bu topluluğun bütünü giderek egemen sınıfların saflarına çekilir. Emeğin günlük sömürülme şartları içinde bilenmiş bir sınıf bilincinin yokluğu, lumpen proletaryanın niteliği olan bu eksiklik, muhtemeldir ki ifadesini gecekondu ahalisinde bulur ve bu ahaliye bir oy deposu ve aşırı sağın elebaşılık ettiği yıldırma hareketlerinin kitlesi gözüyle bakan yönetici sınıfların işini kolaylaştırır. Böylece kırlarda egemen olan insan insana ilişkiler, siyasal partiler ve onlarla aynı doğrultuda diğer kurumların aracılığıyla gecekondu mahallelerinde de, şöyle veya böyle, varlığını sürdürme istidadını gösterir. Bu noktada dini propaganda besbelli ki, önde gelen bir rol oynar.

Bu ilişkiler doğrudan doğruya şehir mekânında ve şehir onları yansıtan görüntüsünde dile gelirler. İki yakada, altmış kilometrelik bir sahil boyunca uzanan İstanbul şehri, iç taraftan nüfusunun yarıya yakınını barındıran gecekondu mahalleleri tarafından kuşatılır. Ankara'yı çevreleyen sarp çıplak tepeler, giderek bunlarla dolmaktadır. İzmir'in manzarasına yüksek yamaçlarda kurulmuş gecekondu mahalleleri egemen olmaktadır. Büyük burjuvaziye gelince, oturmak üzere kendine ayırdığı mahalleler ve sayfiyelikler, gecekonduluk alanların karşısında birer lüks getto halinde şekillenmektedir. İkisinin

arasında ise, iş ve ticaret hayatının küçük ve orta burjuvazinin iskân alanıyla içiçe girdiği ve gündüz ya iş arayan ya da geçici olarak bulduğu bir işte yarım yamalak çalışan lumpen proletaryanın kuşattığı, geceleri ise bu iki ayrı dünyayı yani gecekondular ile lüks semtleri birbirinden ayıran, karanlık işlerin çevrildiği bir «yasak bölge» kimliğine bürünüveren diğer mahalleler yer almaktadır.

c — Büyük Burjuvazi

İşte millî ekonominin karar ve denetim merkezi, emperyalizmin ülke içindeki sömürüsünün ise menteşesi olan bu şehir mekânı, sosyal sınıf mücadelesinin verildiği alan olur. Tabii ki bu şehir mekânı en başta büyük burjuvazinin her oturduğu hem de faaliyetlerinin hemen hemen bütününü sürdürdüğü yerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki, burada sözkonusu olan büyük burjuvazi aslında sanayi ve ticaret burjuvazisidir. Ama büyük şehir merkezlerinin büyük arazi sahipleri için de gitgide bir çekim merkezi haline geldiğini görmekteyiz. Bu büyük arazi sahipleri şehirleri hem kendileri için ikâmet yeri, hem de sağladıkları servetlere bir birikim ve yaratım alanı olarak seçmektedirler. Bu da düzenin baş oyuncularının şehir mekânında yoğunlaşması sonucunu doğurur.

Büyük şehir burjuvazisi, en önde gelen egemen sınıf olarak, tesir ettiği sistemin esas çelişkilerini kendi faaliyetlerinde özetleyip açığa vurur. Bu çelişkiler ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu kadar, bunların sonucu olan siyasal alanda da su yüzüne vururlar.

1923 ile 1945 yılları arasında milli burjuvazinin uğradığı başarısızlığı daha önce görmüştük. Bu aynı zamanda, milli çerçeve içinde, kapitalist üretim tarzı ile kalkınma teşebbüslerinin de başarısızlığa uğraması demektir. Türk burjuvazisi bu deneyle, kalkınmayı başlatıp ona hız kazandırmaya yeterli bir sermaye birikiminin, sadece Türk halkının sömürülmesiyle elde edilemeyeceğini

açıkça kavramış olmalıydı. Üstelik bu yetersizlik doğan servetlerin ya hantal birikime ya da üretici olmayan yatırım alanlarına yönelmesine ve böylece yeniden yatırım payının daha da azalmasına yardımcı oluyordu. Bu da hem üretim araçlarının, hem de emek gücünün daha az verimle israfı demekti. İşte 1945 yılından sonra yabancı sermayenin ülkeye girişiyle, emperyalist ülkelere açılış böylece olmuştur. Ve bu tarihten itibaren emperyalizm, ülkenin daha yoğun bir biçimde sömürülmesi için sermaye ve teçhizat verir; bu yolla sağlanan artık-değerin ise arslan payını kendine ayırır. Kurulan bu yeni ilişkilerde yerli burjuvazi aracı olarak hizmet görür. Bu da ona, üretimin giderek artması yüzünden, «millî» dönemdekinden daha büyük bir sermaye birikimini gerçekleştirme yoluna girme imkânını verir. Demek oluyor ki Türkiye'de büyük burjuvazinin evrimini ve çelişkilerini, kumanda kolları emperyalist ülkelere bırakılmış olan bu devre içinde izlemek gerekecektir.

Cumhuriyet'in ilk döneminde ekonomik faaliyet büyük çapta tarım üretimine ve bayındırlık alanına bağlı olarak asıl zirai ve ticari faaliyetle sınırlıydı. Büyük şehir burjuvazisi, ticareti, dolayısıyla da aracısı yoluyla tarım üretimini denetiminde tutarak ve bayındırlık işlerinin yatırımı ve yürütülmesine katılarak ülkedeki ekonomik faaliyet üzerine egemenliğini sürdürdü. Esas olan ticaret ve maliyeydi. Bayındırlık işlerine gelince, bu daha dalavereli alan, biraz tehlikelice de olsa kestirmeden zengin olma fırsatını verdiği için daha çok bu büyük burjuvazinin saflarına girmede bir araç olarak kullanılıyordu. Bu dönemde zirai faaliyetin, üretim olarak, gelişememiş ekonomik yapılar yüzünden mali kaynaklar dengesinin uzağında kaldığını da belirtmemiz gerekir. Böylece şehir burjuvazisi, tarım ürünlerinin pazarlamasını da kendi denetimine alarak ülkenin kaderinde tek söz sahibi olarak kalıyordu.

Yabancı sermayenin Türkiye'ye girişi bu durumu değiştirecekti. Marshall yardımının şartı olarak «tarım yo-

luyla kalkınma- büyük tarım arazisinin gelişip ilerlemesine yardımcı olacak, dolayısıyla da büyük arazi sahibi işletmecinin gücünü pekiştirecekti. Başlangıçta bu durum, denetimi altında tuttuğu ihracatın hacmini büyük ölçüde arttırdığı için şehir büyük burjuvazisinin hoşuna gitmiyor değildi. Hem zaten, liberalleştirme tedbirleri sayesinde aynı zamanda ithalâtın tatlı kârını ele geçiren de gene bu sınıftı. Ne var ki tarım alanındaki hızlı kalkınma, büyük arazi sahiplerinin elinde aynı hızda bir sermaye birikimine yolaçacak ve bu sermaye de muhakkak ki yatırıma gireceği alan arayacaktı. İki sınıf arasındaki rekabet işte bu noktada başlar.

Tarım sektöründe oluşan sermaye ilk başta, tarım ürünlerinin pazarlamasını büyük şehir burjuvazisinin vesayetinden ve sömürüsünden kurtarıp elde tutmak amacıyla ihracata yönelir. Tarım kesiminden gelen sermaye yatırımları daha sonra kendine hedef olarak, banka kuruluşlarına gitmek suretiyle, mali alanı seçer. Bu bankaların ilk baştaki amacı, tarım yatırımlarına mali kaynak sağlamaktır. Ne var ki bir süre sonra tarım yoluyla kalkınma siyasetinin terkedilmesi, ister kırlarda ister şehirlerde birikmiş olsun, bütün sermayeleri ticaret alanına yöneltti. Oysa tarım üretimindeki durgunluktan ve döviz yokluğundan ileri gelen ithalât kısıtlamalarından dolayı ticaret de zorlaşmıştı. Böyle bir durumda çatışma kaçınılmaz hale gelecek ve daha önce de gördüğümüz gibi, büyük şehir burjuvazisinin ordu aracılığıyla üstünlüğü sağlayacağı 7 Mayıs 1960 hükümet darbesiyle sonuçlanacaktır.

Ne var ki 1950-1960 arası dönemin sonlarına rastlayan buhran, sanayileşmenin başlangıcını ifade eden köklü bir değişikliği belirtir. Bu evrim emperyalizmin Türkiye üzerindeki siyasetinin bir sonucu olarak da görülür. Dış ticaretin 1950'den sonraki ilk yıllarda konmuş olan şartları şehir burjuvazisinin önemli ölçüde zenginleşmesine imkân veriliyordu. Şurası bir gerçek ki, Türkiye'nin ihraç ettiği hammaddelerin fiyatları Avrupa'nın veya ABD'

nin büyük şehirlerdeki borsalarda tespit ediliyordu; ama Türkiye'deki büyük ticaret müesseselerinin ihracat alanındaki üstün durumları, onların üreticiye daha da aşağı fiyatları kabul ettirmesine ve aradaki farkı kendi ceplerine indirmelerine imkân veriliyordu. İthalâta gelince, mal darlığı ve bunun doğurduğu düzenleme son derece verimli [tekel] durumları yaratıyordu. Böylece ithal edilen malların ustalıkla kullanılıp stoklanması, zamanı gelince de pazara sürülmesi servetlerin büyük ölçüde artması demek oluyordu. Dolayısıyla 1950-1960 on yıllık zaman diliminin ikinci yarısında yapılan ithalât kısıtlamaları büyük burjuvazinin zenginleşmesine yol açmıştı. Tabii bu, ithalâtla ihracat arasında gitgide artan dengesizliğin doğurduğu döviz darlığını, yabancı şirket ve kuruluşlarla emperyalist devletlere olan özel kesim ve kamu kesimi borçlarını büyük ölçüde arttırdığı noktaya kadar sürer. Türkiye ekonomisinin bu ödeme gücü eksikliği, emperyalizmin bu ülkeden sağladığı kârları da sınırlar. Ayrıca artık değerin böyle sadece ticaret ve krediler aracılığıyla ele geçirilmesinin, üretim araçları ve emek gücü üstünde doğrudan doğruya bir etkide bulunamadığı için, hayli ilkel bir sömürü biçimi teşkil ettiğini daha önce görmüştük. Böylece, ticari sermaye birikimi yoluyla yerli bir burjuvazinin meydana getirilmesi, bu burjuva sınıfının borçlanma mekanizmaları sayesinde yabancı sermayeye bağlanması, tarım işgücü fazlasının göçü sayesinde emeğin ucuza kullanılması şartları yaratıldıktan sonra, emperyalizm büyük burjuvaziyi sanayi yatırımlarına yöneltmeye başlar.

Ticaret burjuvazisi, çok kere kısa vadeli hedefler güderek, sanayileşmeye doğru adımını son derece ihtiyatla atar. İthalâtçı firmalar çoğu zaman, ancak yurt dışından getirilen malların hemen yerinde montajına veya sadece ambalajlanmasına yönelik bir sınai faaliyete girişirler. Böylece de yabancı şirketlerle daha önceki işbirliklerini sürdürürler. İlk sıralarda bu işlerin amacı, yeni teknoloji adı altında, çoğu kere artık aşılmış ama daima pahalı bir teknik ve altyapıyı Türkiye'ye sokmaktır. Daha sonra ise

gene bu işlemler, işi sadece ambalajlamaya kalmış, işlenmiş maddeleri hammadde adı altında gümrük duvarlarını ve kısıtlamalarını aşırtarak uluslararası pazarın çok üstünde fiyatlarla ithaline imkân verir. Nihayet bunlar, bu malların ithalâtı, işlenmesi ve piyasaya sürülüşü üzerinde, daha önceleri tam mamul olarak ithal edilen malların pazarlamasında kullanılan dağıtım ağından yararlanarak, bir tekel kurulmasını sağlarlar. Bunlardan çıkan sonuç, bu sanayileşmenin hedefinin, kendi başına bir genişleme ve büyüme değil, sınırlı bir yatırım ve üretimle çok büyük kârların gerçekleşmesine imkân veren bir suni mal darlığı ve tekel durumu yaratmak olduğudur.

Sınai büyüme ile ticari faaliyete bağlı kısa vadeli kârlar arasındaki bu karşıtlık, yani ülkenin yapılarına has özellikler taşıyan ticari bir faaliyetin varlığını sürdürmedeki direnciyle sınai bir kalkınmanın gerekliliği arasındaki çatışma, o dönemdeki Türk ekonomisinin ve bu ekonominin sorumlusu olan büyük burjuvazinin başlıca çelişkisi olarak gözükür. Bu çelişki, yatırım yetersizliğiyle pazar azlığının sonucu olarak belirir.

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından sunulan bütün kolaylıklara rağmen yabancı sermaye, ekonomik ve siyasal açıdan pek de emin saymadığı bir alana yatırım yapmakta fazlaca hevesli değildi ve patent satışlarında olduğu gibi, fiili en az yatırımla en fazla kâr sağlamaya elverişli usullere yönelmekten yanaydı. Böylece yatırımların en büyük kısmını yüklenmek çoğu kere yerli sermayeye düşüyordu. Üstelik yerli burjuvazi de, ithalât tıkanıklığını açmak ve yabancı kredilerden yararlanmak yolunda elindeki tek çare bu yatırımlar olduğu halde, büyük taahhütlere daha fazla gönüllü gözükmüyordu. Bütün bunlardan çıkan sonuç, bir yandan, yabancı sermayenin devede kulak fiilî yatırımlarıyla kârlardan sağladığı arslan payı arasındaki oransızlık, öte yandan da, sanayileşmenin kendinde bir hedef olmaktan çok dış ticaret tıkanıklığının yarattığı engellerden sıyrılmak ve kısa vadede büyük kârlar sağlamak için bir çare, bir bahane haline geldiği gerçe-

ğiydi. Böyle bir amaca ulaşılmasında ise, tekel durumları yaratmak yatırımı arttırmaktan daha etkili bir yol olarak görülüyordu.

Öte yandan üretimin kısıtlanması ve tekel durumlarının yaratılması, malların fiyatlarının yüksekliğine dayalı kârları içerir ve bu da ülkedeki satın alma gücü zayıflığının hem sebebi, hem sonucu olarak belirebilir. Gelirlerin aşırı ölçüde kutuplaşması satın alma gücünü sınırlar. Böyle bir durum üreticileri daha çok mal darlığı pahalılık olgu ve imkânını kullanmaya yöneltir. Bu da pazarın bir kat daha darlaşmasına yardımcı olur. Bu olgu, büyük şehir burjuvazisinin faaliyetine bağlı ikinci önemli çelişkiyi meydana getirir.,

Bunların sonucu, milli ekonomide bir durgunlaşmaya yol açacak şekilde, üretimin sınırlandırılması ve yeniden yatırımların azlığıdır. Bu ekonomik durgunlaşma kendini, ülke halkının büyük çoğunluğunun yaşama şartlarında açığa vurur. Büyük burjuvazinin hayat düzeyiyle hem işçi sınıfının hem de köylülüğün hayat düzeyi arasında daha ilk bakışta göze çarpan büyük zıtlık ve dengesizlik ve ülkenin sosyal hayatını etkileyen çelişkileri su yüzüne çıkarır. Hükümetin mali politikasının güçsüzlüğü devletin gelir kaynaklarını azaltırken, bu kaynakların büyük çoğunluğu da özel sektöre mali kaynak sağlamak yolunda kullanılır. Böylece, önceden görülebilir sosyal çelişkilerin patlak vermesini önlemeyi hedef alan sosyal bir politika imkânsız hale gelir. O zaman da büyük burjuvazi, kitleleri baskı altında tutmakta üstünkörü bir tedbir olarak tutuculuğa ve dini gericiliğe oynamak zorunda kalır. Ama bu oyun, burjuva sınıflarının henüz geleneksel hayat tarzını koruduğu, küçük Anadolu şehirleriyle kasabalarda belli bir inandırıcılık kazansa bile, batı kültürünün, dini propagandanın yerin dibine batırdığı bütün dış görüntülerinin büyük burjuvazi tarafından açıktan açığa benimsendiği büyük şehir merkezlerinde böyle bir şey saçma ve gülünç hale gelir. Böylece yeni bir çelişki büyük burjuvazinin ta günlük hayatına; dinciliğin ve gelenekçi-

liğin dış tezahürleriyle batı kültürünün gene bunlar kadar yüzeyde, bunlar kadar sahte görüntüleriyle bulamaç haline geldiği bu günlük hayata kadar girer.

Ekonomik açmaz büyük şehir burjuvazisini giderek sosyal açmazın içine sürükler ve bu evrim 1970'den önceki son yıllarda iyice belirir. Bu dönemde büyük burjuvazi hem uluslararası burjuvaziyle, hem büyük arazi sahipleriyle ve hem de işçi sınıfıyla veya genel olarak bütün ezilen sınıflarla karşı karşıya gelir. İşte ülkenin siyasetini belirleyecek olan, onun bu üç güçle olan ilişkileridir.

Emperyalist ülkeler burjuvazisiyle olan ilişkileri «tam bağımlılık» ilişkileridir. Yerli büyük burjuvazinin doğal hedefi olan, en kısa zamanda en büyük kâr ilkesi dış ticaretle ve tekelci nitelikteki montaj sanayiiyle kolayca gerçekleşebilmektedir. Bu faaliyetler ise doğrudan doğruya emperyalist ekonomiye bağımlıdır. Türkiye'nin ihraç ettiği hammaddelerin fiyatları yabancı buyruğuna göre tespit edilir ve bu fiyatlar sürekli bir gerileme içindedir. Bunun sonucu döviz darlığı ve ülkenin «satın alma gücü»nün yetersizliği olur. Bu da yabancı firmalara ayrıca, Türkiye'ye ithal edilen mallarda kendi işlerine gelen tercih, evsaf ve fiyatları zorla kabul ettirme imkânını verir. Üstelik Türkiye'nin dış ticaret dengesi sürekli açık verdiği için ithalât büyük çapta yabancı ülkelerin verdiği borç ve kredilere bağımlı kalır. Bu ise, bu ülkelere kendi mallarını zorla Türkiye'ye satma kolaylığını sağlar. Türkiye içindeki montaj sanayiine gelince bütünüyle yabancı teknolojiye ve kısmen yabancı sermayeye bağımlıdır. Böyleyken Türkiye'deki fabrikalar yurt dışından ithal edilen makinelerle çalışırlar; sonra çoğu zaman gene yurt dışından ithal edilmiş yarı mamul maddeleri işlerler ve de yabancı patenti altında kurulurlar.

Böyle bir sürecin niteliksel evrimi o günkü sistemin toptan altüst olmasını gerektirirdi. Sınai yoldan kalkınmak veya daha doğrusu kısaca kalkınmak için emperyalizmle göbek bağlarının kesilmesinin gerekli şart olduğu bir gerçektir. Ama bu yeterli değildir. Çünkü yabancı tek-

nolojiden . geniş çapta bağımsızlaşmış bir sanayi sektörü ortaya çıkarılmadıkça kalkınma gerçekleşemez. Böyle bir sektörün oluşması ise ağır sanayiden geçen uzun ve yorucu bir dönemi gerektirir. Yerli büyük burjuvazinin böylesine bir teşebbüsün ihtiyacı olan sermayeyi sağlayacağını ve çabayı göstereceğini sanmak bir hayaldir. Türkiye'deki büyük burjuvazi böyle bir şeyi, sadece onu gerçekleştirecek ekonomik gücü olmadığından veya böyle uzun vadeli bir hedef kendi boyunu aştığından değil, özellikle böyle bir aşamanın gerçekleşmesi halinde bugünkü gücü ve üstünlüğü elinden gideceği için yapmak istemez. Demek oluyor ki Türkiye'deki yerli büyük burjuvazi kalkınmanın nesnel şartı olan böyle köklü bir değişmeyi ne gerçekleştirebilir, ne de onun gerçekleşmesini ister. Bu sınıf «milli-burjuva» rolünü 1923 ile 1945 yılları arasında oynamış ve başarısızlığa uğramıştır. Artık, bir sınıf olarak kendi reformlarını, kendi varlığını sürdürmek için emperyalizmin buyruklarına boyun eğmekten başka bir şey yapamaz. Dolayısıyla da sadece halihazırdaki durumu elden geldiğince sürdürecek kısa vadeli, üstünkörü tedbirler almaya çalışır ve sonuç olarak gitgide daha fazla bağımlılığın içine gömülür. Bu tedbirlerin uygulanması, ekonomik alanda, içine düşülen durgunlaşmadan ötürü yurt içinde yerinde sayan pazarını Orta Doğu'ya doğru genişletmeye ve böylece Güney Amerika kıtasında Brezilya'nın yaptığı gibi, emperyalist sömürünün bir ara halka ülkesi haline gelmeye; siyasal ve sosyal alanda ise hasımlarıyla, yani büyük arazi sahipleri ve işçi sınıfıyla kendi arasında bir mesafe bırakmaya dayanır.

Böylece büyük şehir burjuvazisiyle, büyük kır burjuvazisini oluşturan büyük arazi sahipleri arasındaki ilişkilere gelmiş oluruz. Şurası bir gerçek ki, bu iki egemen sosyal sınıf arasındaki kesin sınırı koymak, tarım üretimi alanında sağlanan servetler ticarete ve sanayiye yatırıldığı ölçüde zorlaşmaktadır. Ama zamanla kaybolması mantıki bir sonuç olan bu ayırım bugün için, ülkenin siyasal hayatında ön sırada rol oynayan bir gerçek olarak varlığını sürdürmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca bu ilişkilerin evrimini daha önce görmüştük. Hatırlanacağı gibi, bu evrimin zaman sırasıyla tarih içine yerleştirilişinde önce eşrafın Kurtuluş Savaşı'ndaki rolü üstünde durmuş; zaferden sonra büyük şehir burjuvazisinin sahneye çıkışına parmak basmış ve bürokrasinin sınıflar arası şekli hakemliğinin aslında bu büyük şehir burjuvazisinin üstünlüğünü kolaylaştırdığını belirtmiştik. Sonra bu iki egemen sınıfın yönetimdeki bürokrasiye karşı nasıl ittifaka girip 1950 yılında iktidara ele geçirdiklerini anlatmıştık. Gene hatırlanacağı gibi 1950'den sonraki ilk yıllarda tarım yoluyla kalkınma siyaseti büyük arazi sahipleri için bir altın çağ yaratmıştı. 1960'dan önceki son yıllarda ise ülke buhrana sürüklenmiş ve 27 Mayıs 1960 hükümet darbesi büyük arazi sahiplerinin ayağını iktidardan kaydırma yolunda ilk teşebbüs olmuştu. Bu teşebbüs başarısızlığa uğramış, 1961 yılında parlamenter demokrasinin yeniden kurulmasıyla, iktidarın bu iki egemen sınıf arasında bölüşülmesi olgusuna da geri dönülmüş ve 1965 yılında ise bütün bürokratik kalıntılar tasfiyeye uğramıştı.

Büyük şehir burjuvazisinin büyük arazi sahiplerine karşı verdiği mücadelede başarısızlığa uğraması iki sebebe bağlıdır ve bunların her ikisi de büyük arazi sahiplerinin elinde birer silah durumundadır. Bunlardan ilki ekonomiktir: üretimin, dolayısıyla da artık-değerin en büyük kısmı tarım sektöründe gerçekleşir ve bu üretim Türkiye'nin yaptığı ihracatın nerdeyse (o gün için) tamamını oluşturur. Bu yolla da ülkenin başlıca döviz kaynağı durumuna gelir. İkinci sebep siyasaldır: kitlelerin, egemen sınıflarla olan himayeci bağlarını korumak amacıyla, dini gericilik yoluyla şartlandırılmasına dayandırılan parlamenter bir demokraside ve Türkiye gibi bir tarım ülkesinde büyük arazi sahipleri bitmez tükenmez bir oy deposuna sahiptiler.

Şehir büyük burjuvazisiyle büyük arazi sahipleri arasındaki bu mücadelenin gerekçelerine gelince, besbelli ki büyük burjuvazinin, onu büyük arazi sahipleriyle iktidarı

bölüşmeye zorlayan şartları tasfiye etmek istemesinden gelmektedir. Şehir büyük burjuvazisinin bu alanda ileri sürdüğü iddianın ekonomik yönü şöylece açıklanabilir. tarım üretimi, toprağa bağlı yapıların evriminin ağır oluşu yüzünden ya kapitalizm öncesi bir aşamada, ya da azgelişmiş bir kapitalist aşamadadır. Bu görüş ona iki yakınma gerekçesi sağlamaktadır: büyük arazi sahiplerinin iktidara ortak olmalarından ötürü çok büyük meblağların tarım kredileri halinde bu alanda israfı ve üretimin yetersizliği. İddianın siyasal yönüne gelince, ekonomik yönün bir sonucudur: kredilerin tarım alanına kaçışına engel olabilmek için büyük arazi sahiplerini iktidardan uzaklaştırmak gerekir. Tarım üretimini arttırmak için, bakımsız ve verimsiz halde tutulan çok büyük arazilerin bölüştürülmesi; toprağın; çağ dışı yöntemlerle değerlendirilmesinde ifadesini bulan feodal yapıların yıkılması, yani kısacası halihazırdaki tarım işletmelerinin daha küçük, ama daha esnek ve özellikle daha dinamik işletmelere dönüştürülmesi yoluna gitmek gerekir. Bütün bunlardan çıkan anlam, bir toprak ve tarım reformunun zorunluğudur. Oysa böyle bir reformu, çoğunluğu büyük arazi sahiplerinin çıkarlarını temsil eden bir Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirmek mümkün değildir. İşte bu yüzdendir ki ilk toprak reformu kanun tasarısı 1936 yılında hazırlandığı halde o günden ta 1972 yılına kadar bu alanda uygulama ve işlerlik gücü olan tek bir kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçememiştir. (414) Gene aynı nedenledir ki her «reform» niyeti, demokratik sistemin de geçici olarak askıya alınmasını beraberinde getirmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, şehir büyük burjuvazisiyle büyük arazi sahiplerinin arasındaki karşıtlık Türkiye'de

(414) 1945 yılında T.B.M.M.'de oylamadan geçen ve CHP içindeki büyük arazi sahiplerinden bir kesimin bu partiden ayrılarak D.P.'yi kurmalarına sebep olan kanun metni hiç bir zaman uygulamaya konmamıştır.

siyasal rejimin evrimini belirleyen karşıtlıktır. Ne var ki bu karşıtlık zaman geçip de, bir yandan arazi sahipleri büyük burjuvazinin saflarına katıldıkça, öte yandan ise gelişen proletarya bilinçli bir güç olarak bu her iki egemen sınıfın karşısına dikilip onları, bu ortak hasımla girişecekleri kavgada birleşmek zorunda bıraktıkça, gerçekliğini ve geçerliğini gitgide yitirir olmuştur. Nasıl 27 Mayıs 1960 hükümet darbesi, o çağda henüz örgütlenmemiş durumda olan işçi sınıfını ve köylülüğü kendi safına çekmeye çalışarak büyük arazi sahiplerine ve onların iktidardaki temsilcilerine karşı yöneltilmişse, 1971 hareketi de başlangıçta büyük arazi sahiplerine olduğu kadar işçi sınıfına karşı da yöneltilmiş, sonunda ise sadece işçi sınıfının ve işçi sınıfından yana hareketleri bastırma çizgisinde gerçekleştirilmiştir.

İki egemen sınıf arasındaki karşıtlığın tamamen eriyip yok olması, bunun bazı belirtileri şimdiden ortaya çıksa bile, zamanla gerçekleşecek bir şeydir. Çünkü bu karşıtlık, ancak yerini işçi sınıfıyla köylülüğün egemen sınıflara karşı topyekün mücadelesine bıraktığı zaman tamamen yok olabilir. Köylülüğün saflarında bu yolda bir uyanışın doğuş belirtilerini daha yukarıda sunmaya çalışmıştık. İşçi sınıfının bilinç kazanma evrimini ise kitabımızın daha sonraki bir bölümünde gözden geçireceğiz. Burada sadece şehir büyük burjuvazisiyle işçi sınıfı arasındaki karşıtlığın, bu burjuvazinin ilişkilerinde üçüncü çatışma alanını teşkil ettiğini ve bu alanın ise sistemin bir bütün olarak evriminde en büyük potansiyeli taşıdığını belirtmekle yetineceğiz.

Türkiye'de büyük şehir burjuvazisiyle işçi sınıfı arasındaki bu ilişkiler genel olarak, burjuvaziyle işçi sınıfı arasında kendini açığa vuran ama öte yandan geri kalmış ülkelere has, burjuvaziye aşırı iktidar silahları veren bütün ek unsurlarla bir kat daha ağırlaşmış ve bütün bunların üstüne üstlük işçi sınıfının bilinç kazanmasını önlemeyi ve onu yalnız başına bırakmayı amaçlayan bir dini propagandayla karmaşıklaşan temel nitelikleri sunar.

Şimdi de işçi sınıfını gözden geçirmeye başlamamız gerekirdi. Ama bu noktaya gelmeden önce incelenmesi gereken bir başka ara unsur bulunmaktadır: küçük şehir burjuvazisi.

d — Küçük Burjuvazi

Bu ara tabakanın başlıca niteliği, her zaman ve her yerde olduğu gibi, akışkanlığıdır. Birçok kaynaktan beslenen bu sosyal kategori, bir yandan işçi sınıfının saflarını çoğaltan unsurlar sağlarken, öte yandan daha üst sınıflara tırmanan tek tek kişiler yaratır.

Ülkenin ekonomik sistemi küçük burjuvaziyi sayıca hem çoğaltan hem de sınırlayan çelişik verileri ortaya çıkarır. Sanayi sektöründe ve hele hizmet sektöründe büyük bir ekonomik yığılımın olmayışı, küçük-burjuvazinin dayanağını meydana getiren bir sürü küçük faaliyetin varlığına hayli geniş bir alan bırakır. Büyük sınai ve ticari işletmelerin tekelci niteliği ile yığılım dediğimiz şeyi birbirine karıştırmamak gerekir. Gerçi büyük burjuvazi ister üretim ister ithalât yoluyla olsun, mal kaynaklarını elinde tutar ama bunların dağıtımı ile ek ürünlerin imalâtını, kendi denetiminde, küçük burjuvazinin aracılığı ile gerçekleştirir.

Ülkedeki ekonomik sistemin sunduğu bir ikinci unsur ise, tersine, küçük burjuvazinin imkânlarını sınırlar. Bu unsur, gelirlerin düşüklüğüne bağlı olarak mal ve hizmet satın alma gücünün sınırlılığıdır. Bu aynı zamanda malların perakende satış ve hizmet şebekelerinin büyük işletmeler tarafından ihmal edilmesini de açıklar. Böylece küçük faaliyetler bir yandan hem mekân olarak, hem de çeşitli üretim ve dağılım alanlarında yaygınlaşırken, öte yandan bir türlü güçlenemez ve varlığını zar zor sürdürür. İşte bu yüzdendir ki, küçük burjuvazi için kıstas olarak üretim araçlarının tasarrufunu alırsak birçok alanı kapayan geniş bir tabakayla karşı karşıya kalırız. Ama, işçi sınıfının ortalama gelirinden daha yüksek bir geliri kıstas olarak alırsak, bu aynı sosyal tabakanın büyük öl-

çüde daraldığını, 304'üncü sayfadaki gelirlerle ilgili tablodan da anlaşılacağı gibi, küçük esnaf ve zanaatkârlardan büyük bir kısmının bu kıstasın dışında kaldığını görürüz.

Bu iki kıstas biraraya getirilirse, küçük burjuvazi kategorilerinin bir sıralaması tasarlanabilir. Böylece sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilen az ve orta gelirli kadrolarla küçük ve orta devlet memurlarını; küçük ticaret erbabı ve esnafı ve nihayet küçük imalatçı ve sanayicileri bu sosyal sınıfın çerçevesi içine sokabiliriz.

İlk kategori yani sanayi ve hizmet sektöründe çalışan az ve orta gelirli kadrolarla küçük ve orta devlet memurlarının en başta gelen nitelikleri, bunların üretim aracı sahibi olmayıp sadece işgüçlerini satarak geçindikleridir. Bu anlamda bu kategorinin küçük burjuvazi içinde sayılması nesnelden çok öznel bir değerlendirmedir. Daha doğrusu bu kategori içine soktuğumuz unsurlar, kendilerini bu sınıftan saymakta ve ona göre bir davranış biçimini benimsemektedirler. Bu görüş onların nispeten daha yüksek gelirlerine, daha sağlam ve sürekli bir işte çalışıyor olmalarına ve fikir emekçisi durumlarına bağlıdır. Özellikle işte bu sonuncu durum onların özlem dünyalarını belirler ve işçi sınıfıyla olan ortak ülküden kopup uzaklaşmaları sonucunu doğurur.

Bu kategorinin en alt kademeleri bir yandan ustabaşı ve evsaflı işçiler aracılığıyla proletaryaya, öte yandan kamu görevlilerinin en alt basamağını teşkil eden az gelirli hizmetliler aracılığıyla lumpen proletaryaya karışır. Üst kademelerinde ise sahici burjuva çevrelerine ulaşmak için devlet memurluğu hiyerarşisi ile sanayi ve hizmet sektörlerindeki kadrolar hiyerarşisi basamak olarak kullanılır. Bu soyut alışkanlık niteliğine rağmen, bu kategori sınırları içindeki kişilerin durumu, diğer kategorilere oranla çok daha statik bir görünüm sunar. Belli bir öğrenim düzeyinin karşılığı olarak belli bir işe alınan bir kişinin durumunu değiştirip gene aynı kategorinin çerçevesi içinde çok daha yukarlara tırmanması hayli güçtür.

Bu kategori geleneksel olarak, istiklâl savaşını vermiş olan unsurlarla Türk aydınlarının büyük çoğunluğunu bağrında toplayan aydın küçük burjuvaziyi oluşturur. Küçük ve or a devlet memurları aracılığıyla bürokrasinin alt kademelerini meydana getiren bu kategori, tarihi açıdan CHP'ye bağlıdır. Bir zamanlar büyük burjuvazinin bu partiye çengel atması, daha sonra yani 1945 yılında ise onu yüzüstü bırakması bu kategorinin bir kısmının, özellikle orta gelirli kadrolarla bir kısım aydınların, gene bu büyük burjuvazinin peşine takılarak bu partiden kopmalarına ve DP bünyesi içinde «demokratlaşma» hareketine katılmalarına yol açtı. Buna karşılık devlet memurları 1950'ye kadar CHP'nin temsil ettiği devlet cihazındaki öz çıkarları yüzünden bu partiye bağlı kaldılar.

1960 öncesinde ise bütün küçük burjuvazi, ülkenin büyük burjuvazinin çeşitli kanatları tarafından yağmalanmasına karşı birleşmiş durumdaydı; 1960 yılında ise bu kategorinin tümü, bu büyük burjuvazinin iktidarına karşı girişilen harekette, gene kendi saflarından çıkma subayların arkasında yer aldı. 27 Mayıs 1960 deneyi, askeri burjuvazi tarafından, başka hiç bir destek aramadan sırf küçük burjuvaziye dayanarak girişilen bir hareketin sınırlarını ve akıbetini gösterdi. Oyunun iplerinin hep büyük burjuvazinin elinde olduğu ve bu hareketten de gene onun kârlı çıktığı gerçeği olayların akışıyla kendini ortaya vurunca bu küçük burjuvazi gene eski kategorilerine bölündü. Sanayi ve hizmet sektörlerindeki kadrolar, kendi çıkarlarını mensup oldukları ekonomik faaliyetin büyüyüp genişlemesine bağlayıp şu veya bu ölçüde büyük burjuvazinin müttefiki olarak kaldılar. Memurların büyük çoğunluğu, işverenleri durumunda bulunan büyük burjuvazinin hizmetindeki devletin iradesine boyun eğdiler. Sadece bazı meslek gruplarında, aydınlarla birleşerek meycut sisteme karşı gerçek bir muhalefetin mayasını meydana getiren örgütler ortaya çıktı. Bunların başlıcaları olarak öğretmen kuruluşları ile ordu içinde, özellikle genç subaylar düzeyindeki örgütlenmeleri sayabiliriz. Subaylar

milli bağımsızlık sorununu çok kere katı bir milliyetçilik açısından görmüşlerse de, aydınların bir kısmıyla (üniversite çevreleri, kimi basın mensupları ve yazarlar) öğretmen kuruluşları bir oyunun içinde ve gitgide ağırlaşan sosyo-ekonomik çelişkilerin ışığı altında, 1960 hükümet darbesini gerçekleştiren güçlerin katı idealist görüşüyle sorunlara daha gerçekçi açıdan bakan görüş arasındaki farkı aşmakta büyük yol katettiler.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu kategori kendi içinde, mevcut sisteme karşı muhalefette bir ağırlık teşkil edemeyecek kadar bölük pörçüktür. Ama ülke çapında bir bilinçlenmenin maya tutması için gerekli unsurlar da gene bu kategorinin bağrında bulunmaktadır.

İkinci kategori, yani küçük ticaret erbabı ve esnaf, hem kategori olarak, hem de bu kategoriyi oluşturan üyeler bakımından daha belirsiz bir görünüm içindedir. Büyük yerleşme bölgelerinin gecekondu mahallelerinde çok kere gerçek bir ihtiyaca dayanmayan ticari bir cihaz bulunur. Aslında bu da büyük şehirlerdeki gizli işsizlik olgusunun tezahürlerinden biridir. Hep aynı olgunun sonuçları olarak büyük şehirlerde türeyen seyyar satıcılar bu kategorinin, küçük burjuvaziyle lumpen proletaryanın temas noktasını teşkil eden, en alt sınırını oluştururlar. Öte yandan kırlık bölgelerdeki kasabalarda küçük ticaret erbabının köylülerle yaptıkları ticaret ve tefecilik sayesinde büyük ölçüde zenginleşip gitgide toprak sahipleri saflarına katıldıklarını daha önce görmüştük. Bu olgunun bir benzeri de büyük şehirlerde geçer. Kıtlaşan herhangi bir mal karaborsaya düşer. Bu durumu ustaca kullanmasını bilen mütevazi bir ticaret erbabı, çarçabuk zenginleşiverir. Böylece bu kategorinin üst sınırı daha geçirgen bir niteliktedir.

Tarihi evrimine gelince, kökü Osmanlı İmparatorluğu esnafına dayanan bu kategori küçük burjuvazi kategorileri içinde en eskisi olarak belirir ve o günden bu yana çok az bir gelişme göstermiştir. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun düşük gelirli oluşu büyük çaplı dağıtım ve

satış kuruluşlarının ortaya çıkmasını engeller ve küçük ticaret, iç rekabet sayesinde yaşamaya devam eder.

Nihayet siyasal tutumu itibariyle küçük ticaret burjuvazisi, ilke olarak, geleneksel ve temelli bir biçimde gericidir. Küçük kazancını korumak için verdiği günlük mücadele ve kaygı onu bu tutum içine iter ve bu haliyle diğer ülkelerdeki benzerlerinden hiç bir farkı olmaz. Demek oluyor ki büyük burjuvazinin her türlü oyununa peşin olarak açıktır ve sırası gelince işçi sınıfı üzerinde baskı kurmak işinde ona yardımcı olmaktan geri durmaz.

Üçüncü kategori olan küçük imalât ve sanayi burjuvazisine gelince, büyük-burjuvaziye en fazla bağlı olan odur ve bu iki unsur arasındaki ilişkilere, ülkedeki sosyo-ekonomik yapıların evrimiyle doğrudan doğruya ilgili gözüyle bakılabilir.

Küçük sanayi 1930'dan sonraki yıllarda Cumhuriyet döneminin ilk sanayileşme teşebbüsleri sırasında, geleneksel zanaatkârlığın bağrında şekillenmeye başladı. Bu sanayileşme teşebbüsleri dış ticaret meseleleriyle ilgili olduğu için küçük sanayiin kaderi de bu dış ticaretin geçirdiği maceralara bağlı kaldı. 1929 dünya buhranı sırasında tarım ürünleri fiyatlarındaki büyük düşüş Türkiye'nin dış ticaretini büyük bir dengesizliğe sürükledi; bu da ithalâtın kanunla düzenlenmesine yol açtı. Böylece birçok malı yurt içinde imal etmek zarureti değilse bile, imkânı doğdu. Büyük çapta tüketim maddelerinin üretimi için devletin giriştiği fabrika inşaatlarının yanı sıra, gündelik tüketim alanına giren bir malın aniden ortadan yokolması, derme çatma küçük imalât atelyelerinin kurulmasına yönelik küçük yatırımları teşvik edici bir unsur oldu. Bu imalâthanelerde eskiden ithal edilen malların kötü taklitleri yapılmakta ve daha sonra bunlar imalât değerini fersah fersah aşan fiyatlarla piyasaya sürülmekteydi.

Böylesi bir küçük sanayinin, büyük burjuvazinin dış ticarete bağlı çıkarlarına karşı bir biçimde geliştiği söylenebilir. Gerçekten de günümüze kadar bütün Cumhuriyet dönemi tarihinde küçük sanayi hep dış ticarette uygu-

lanan kısıtlamaların, mal darlığı ve fiili tekel durumlarının doğması yüzünden kârları kısmen küçük imalâtçılara doğru kaydırdığı büyük döviz sıkıntısı dönemlerinde boy vermiştir. Ama böyle bir durum hiç bir zaman süreklilik kazanmadı ve bir ithal malının darlığı, dolayısıyla da onun yurt içinde imal edilmesi fırsatı hep geçici olduğu için bu küçük sınai kuruluşlar, o günün en fazla kâr getirme imkânlarına göre, bir gün düğme yaparken, ertesi gün lastik ökçe imalâtına geçebilen derme çatma küçük imalâthaneler düzeyinde kalır. Böylece üretim araçları daima kökleşmemiş olarak kalır ve yatırımlar bir sürü geçici işlere dağılır. Bu gibi işlerle sağlanan, çok kere büyük çaptaki kârlara gelince, mal buhranı dönemleri geçer geçmez tekrar ticaret alanına yönelir ve kimse küçük sınai faaliyeti sürekli bir iş gibi düşünmez.

Küçük sanayinin bahtının açıldığı ikinci dönem, 1950-1960 on yıllık zaman diliminin ortalarına, yani tarım politikasının başarısızlığa uğramasından sonra ithalâtın kısıtlandığı döneme rastlar. Bunun hemen öncesindeki yıllarda tüketim mallarının kitlevi oranlarda yurda sokulmuş olması, bazı maddeler için bir pazar yaratmıştı ve daha önemlisi gene bu dönemde büyük ölçüde ithal edilen traktör ve tarım araçları için büyük bir yedek parça darlığı sözkonusuydu. Böylece küçük sanayi bu ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden bir yükselme dönemine girdi ve az bir zaman içinde büyük gelişmeler gösterdi.

İşte ancak bu dönem için milli bir küçük ve orta burjuvaziden ve sanayiden sözedilebilir. İthalâtın tıkanıklığa uğraması milli bir sanayinin gelişme şartlarından biriydi ve bu sanayiye bağlı sosyal tabakalar, karşılıklı çıkarlarının uyumsuzluğu yüzünden, yerli büyük burjuvaziye ve emperyalizme karşı tavır alabilirlerdi. Ama söz konusu dönemde küçük burjuvazinin bu kanadına «milli» sıfatını yakıştırmaya razı olsak bile, bu grubun Türkiye'de emperyalist çıkarlardan bağımsız bir sanayi kurma yolunda verilecek mücadeleye baş çekeceğini sanmak hamhayalcilik olurdu. Bir kere böyle bir sanayinin gelişmesine yol

açan şartlar, yerli büyük burjuvazinin sözcülüğünü ettiği emperyalist çıkarların etkisi altında daha küçük sanayiciler kendilerini sağlam bir zemine oturtma fırsatını bulamadan değişebilirdi ve gerçekten değişti de. İkincisi, bu durumun da doğruladığı bir tespittir: küçük burjuvazi ülkenin ekonomik ve siyasal hayatını böyle bir köklü değişikliğe uğratacak güç ve nüfuzdan yoksundu. Nihayet kendisine «milli» sıfatı yakıştırılmak istenen bu kanat böyle bir isme hiç bir zaman sahip çıkmamış ve onu savunmamıştır. Küçük tüketim maddeleri ve yedek parça imalâtına girişirken, daha sonra milli bir sanayi yaratacak güçte kuruluşlara gitmek gibi bir niyeti asla olmamıştır.

Nitekim 1958 devalüasyonu karşılığı yapılan anlaşmalar dış ticaret musluklarını açtıktan ve 1960'dan sonraki yıllarda ise büyük burjuvazi sanayi sektörüne el koyduktan sonra küçük sanayi burjuvazisiyle bu sınıf arasındaki çıkar ayrılığı son bulmuştur. Bundan sonra küçük sanayi burjuvazisi elindeki faaliyet alanlarını koruyup kendini büyük burjuvazinin isteklerine göre ayarlamış ve onunla tam bir bütünlük içine girmiştir. Büyük montaj sanayii, kendine gerekli olup da doğrudan doğruya ithalâtı daha az kârlı görülen bazı parçaları yerli küçük sanayiye ısmarlama yoluna girmiştir. Böylece küçük sanayi, doğrudan doğruya büyük sanayinin denetimine girmesine ve hemen hemen sadece onun siparişleriyle yaşamak zorunda kalmasına rağmen, durumlarını sürdürdükten başka eskiye oranla refah düzeyini de artırmıştır.

1950 ile 1960 arasındaki yıllarda yukarıda belirttiğimiz çıkar ayrılıklarından ötürü farklı siyasal niyetleri olabilen küçük sanayi burjuvazisi daha sonraki on yıl içinde gene yukarıda belirttiğimiz sebeplerden ötürü mevcut sosyo ekonomik yapılarla bütünleşmiştir. Öte yandan, ekonomik durumunun daha da iğreti bir dengeye bağlanmış olması onu büyük burjuvaziden de daha tutucu bir hale sokar.

Demek oluyor ki bütünü içinde küçük burjuvazi birbirinden farklı iki unsurla ortaya çıkar. Bir sosyal sınıf

olarak, son tahlilde hepsi aynı kapıya, yani ekonomik uyduluğa çıkan bir sürü sebepten ötürü büyük burjuvaziye bağlıdır ve onun evrim yolunu izler. Ama kendine has özel durumu ve bazı üyelerinin yetişme biçimi yüzünden de, mevcut çelişkilerini yalnız doğru bir biçimde kavramakla ve değerlendirmekle kalmayıp, bunlara aradıkları çözümleri halk yığınları arasında yayma çabasına giren ve böylece de bu yığınların bilinçlenmesinde faal çekirdekler meydana getiren kişileri ve grupları yaratır.

e — Şehir Proletaryası

Sürekli oluşma sürecinde bir sosyal sınıf olarak şehir proletaryası kavraması ve sayıca ifadesi en güç olan unsurdur. Kitabımızın 304'üncü sayfasındaki tablonun ikinci ve üçüncü bölümlerini topladığımızda, 1965 yılında ülkedeki faal nüfus sayısı olarak 2.5 milyon civarında bir rakam bulmuş oluruz. Buna, bu faal nüfusun geçimleriyle yükümü olduğu kişiler de eklenecek olursa elde ettiğimiz rakam 8 milyonu aşar. Bu ise aynı yılın Türkiye'sinde toplam nüfusun 1/4'ü demektir. Daha sonraki yıllarda ise bu oranın büyük ölçüde artmış olması gerekir. Ne var ki bu çarpıcı yekün özdeş bir bütün meydana getirmez; tersine çeşitli sebeplerden doğan ve tepkilerin değişikliğine yol açan çok büyük farklılıklar gösterir.

Söz konusu sebepler besbelli ki, ülkenin sanayileşme ve işgücünün oluşma sürecinde birleşirler ama proletaryanın oluşmasıyla temas noktalarında da farklılaşırlar.

Önce şehir proletaryasının kökenleriyle ilgili sebeplerin sözünü edebiliriz. Bu şehir proletaryası birbiriyle aynı önemde olmayan iki ayrı kaynaktan, yani büyük çoğunluğu küçük köylülükten, geri kalan kısmı ise özellikle geleneksel zanaatkârlığın proleterleşmesi sonunda küçük şehir burjuvazisinden gelmedir. Bu ikinci kaynaktan gelenler, sınai faaliyetin ve genel olarak şehir çevresinin yabancısı olmamalarından ötürü proletaryanın üst tabakalarını meydana getirmekte güçlük çekmezler. Ama prole-

taryanın kır kökenli büyük çoğunluğu, bir yandan geldiği ortamla sonradan içine girdiği ortam arasındaki büyük farklılıklar, öte yandan tarımsal yapılardaki ve sanayileşme sürecindeki geç evrimleşme yüzünden büyük şehir merkezlerinin çetin şartlarına uzun bir «alışma» dönemi geçirir.

İşte böylece geleneksel kır ekonomisinin giderek yıkıma uğraması, en başta günden güne azalmakta olan tarım gelirini ücret halindeki bir ekle tamamlamayı amaç edinen mevsimlik göçlere sebep olur. Genellikle daha gelişmiş bir sömürü biçimi olması, özel olarak da sanayileşmenin ilk başlarında büründüğü zorbaca görünümle fabrikada çalışma şartları; iş güvenliğinden yoksun oluş ve büyük şehirlere alışmanın güçlükleri oluşma halindeki bu proletaryayı mümkün olduğu kadar uzun zaman tarım alanındaki işgüçlerinden hepten kopmamaya zorlar. Üretim araçlarını tamamen kaybedip de bu faaliyetlerini hiç bir şekilde sürdüremez hale gelecekleri güne kadar bu böylece devam eder. Sanayileşmede, kitlevi istihdam hacminin doğmasına elvermeyen yavaş evrimleşme süreci gibi, tarım üretiminde de, küçük aile işletmeciliğinin daha uzun bir süre varlığını sürdürmede diretmesine yol açan yavaş yoğunlaşma, eski bağlarından kopmuş tam anlamıyla bir proletaryanın oluşmasını geciktirir.

Ayrıca Türkiye'de proletaryanın evrimi sanayi sektörünün yapısına da bağlı durumdadır. Yani bu sektörün çeşitli alanlara dağılımı kadar işletme büyüklükleri de söz konusudur. Kitabımız 304'üncü sayfasındaki tabloda, ikinci ve üçüncü bölümlerindeki mevcudun sadece 1/4 kadarının imalât sanayii alanına girdiği görülmektedir. Geri kalanlar arasında ise, tarım kesimindeki faaliyetlerinden henüz kopmamış mevsimlik işgücünün hemen hemen bütünü inşaat alanına girmektedir. Küçük memurlar bölümü, yaptıkları iş pek fikir emeği alanına girmese bile sahici bir proletaryayı içermez. Hizmetler, ulaşım ve ticarete gelince üç bölüm birlikte ele alındığında toplam üreticilerin aşağı yukarı 1/7'sini barındıran kamu ulaşım ala-

nı bir yana bırakılırsa, aile işletmeleri ve himayeci ilişkilerle yönetilen çok küçük çapta işletmelere bağlı emekçilerle ilgilidir. Madenlerde çalışan emekçiler genel olarak köyleri ile bağlarını koparmamışlardır. «Belirsiz» denilen faaliyetler ise, özellikle şehir lumpen proletaryasının niteliği olan geçici işleri ifade eder.

Dolayısıyla, kamu ulaşım sektörü, bu arada özellikle demiryolları ve bazı büyük devlet maden işletmeleri bir yana bırakılırsa, proletarya dediğimiz sosyal sınıf, imalât sanayii ile sınırlıdır. Ama bu noktada da gene sınırlayıcı bir başka etkenle karşılaşırız; İşletme büyüklükleri 1963' de yapılan son sanayi sayımında elde edilen rakamlara göre imalât sanayiinde çalışan ücretli işçilerin % 44.5'i, 10' dan daha az işçi çalıştıran işletmelerde istihdam edilmektedir. Bu özelliği taşıyan işletme sayısının toplam işletme sayısı içindeki oranı ise % 98.3'dür. Bu kuruluşlar, aile işletmeleri olmadıklarında bile, işletme sahibiyle ücretliler arasında daha çok zanaat geleneğinden kalma kişisel ilişkilerle yönetilirler.

Eğer geri kalanlar, yani büyük imalât sanayii kuruluşları, kamu ulaşım alanı ve büyük devlet maden işletmeleri sayıya vurulmak istenirse, 1960-1970 on yıllık zaman diliminin ortalarına doğru yaklaşık olarak 450 bin kişilik bir toplam elde edilir. Şimdiye kadar giriştiğimiz bu sınırlandırma süreci, yüzde yüz saf bir proletaryayı ortaya çıkarma amacını güden bir «sadeleştirme işlemi» değildir. Üstelik, bu son yıllarda girişilen eylemlerle kendini açığa vuran bilinçlenmenin hiç de sadece bu çekirdekle sınırlı kalmayıp, Türk işçi sınıfının evrim süreci ve sorunlarını gün ışığına çıkarma yolunda bir teşebbüs olarak belirdiği gözönüne alınırsa, böyle bir değerlendirmenin esneklikten uzaklığı kolayca göze çarpar. Bunu yapmaktaki amacımız sadece sayıya vurulabilen bazı gerçekleri göstermektir.

Nihayet bir sosyal sınıf olarak proletaryanın evrimiyle ilgili bir diğer sorun, bu proletaryayı meydana getiren tek tek kişilerin evrimi, daha doğrusu özlemleriyle ilgilidir. Burada sözkonusu olan şey, bu kişilerin üretim aracı sa-

hipliğine, yani küçük burjuvalığa olan yönelimleridir. Proletaryanın tarihi kadar eski olan bu olgu, sınırlı ama gene de fiilen gerçekleşebilir bir imkân olması yüzünden, işçi sınıfını meydana getiren tek tek kişilerin sürekli özlemi olarak, her zaman için varlığını sürdürür. Bu sınıf değiştirme imkânını, özel bir durum olarak sınai yapıların, genel bir durum olarak da ülkenin ekonomik yapılarının kendine has nitelikleri doğurur. Yani bir yanda sınai istihdamın güvenlik şartlarından yoksun oluşu, öte yandan tamamlayıcı nitelikte küçük işletmelerin varlığına imkân veren sanayi ve ticaret ağının gerektiği kadar kökleşememesi söz konusudur. Bunların yanı sıra bir de, büyük köylü kitlelerinin ve lumpen proletaryanın tersine, işçi sınıfının veya hiç değilse onun büyük imalât sanayiinde çalışan kesiminin eline belli bir ölçüde nakit paranın geçtiğini eklememiz gerekir. Bu nakit para, belki çok uzun bir süre ısrarlı bir tasarruf sayesinde bir küçük ticari veya sınaî işletmenin açılmasına yeterli sermayeyi sağlayabilmektedir. Böylece sanayi alanına yapılan sermaye yatırımlarının azlığı proletaryanın küçük bir kesimine, küçük burjuvazinin saflarına geçme şansını vermektedir. Sayıları az da olsa, bazı kişilerin bunu başarabilmesi, proletaryanın bütünü içinde, bir sınıf değiştirme özlem ve umudunu canlı tutmaktadır.

Bu olgu her zaman aynı biçimde kalmaz, ülkenin ekonomik yapılarının evrimine uygun olarak gelişir. 1930'dan sonraki yıllarda devlet tarafından girişilen ilk sanayileşme dönemi boyunca, büyük kamu kuruluşları ücretlerin düşüklüğüne ve çalışma şartlarının kötülüğüne rağmen, ülkenin büyük çoğunluğu kendine yeterli bir mal ekonomisi içinde yaşarken eline nakit para geçebilen bir işçi kesimi yaratmıştı. Bu sayede biriktirilip bir tarafa konulmuş birkaç kuruş ve kamu işletmelerinde kazanılmış iş tecrübesi işçi sınıfından gelme bazı kişilere, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı darlık döneminden yararlanarak küçük imalâta atılma imkânını verdi.

İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye'nin ilk büyük de-

mir çelik tesislerinin kurulmuş olduğu Karabük kasabasının durumu bu konuda anılmaya değer bir örnek teşkil eder. Büyük devlet işletmesinin, bile bile veya zorunluk sonucu üretimi sınırlayan ve fiyatları yüksek düzeyde tutan tekelci yapıları, başka yerlerde olduğu gibi burada da küçük sanayilerin veya daha doğrusu hammaddelerden, ulaşım alt yapısından ve büyük sanayinin hizmetine konulan teknik imkânlardan yararlanarak faaliyete geçen imalâthanelerin ortaya çıkmasına imkân hazırlar. Bunların yaptığı ek üretim mal darlığı ve büyük çıkar zümrelerinin fiyatları yüksek düzeyde tutması sayesinde piyasada kendine kolayca yer ve alıcı bulur. İşte işçi sınıfından gelme unsurların, daha önce büyük sanayide çalışırken yaptıkları tasarruf ve edindikleri iş tecrübesini yönelttikleri alan bu olur. Böylece baskıya dayanan yapılar ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde, özellikle de bu savaş dönemi boyunca Türk işçi sınıfının yüklenmek zorunda kaldığı ağır çalışma şartlarına rağmen, sınai yapılarla genel olarak ülkenin ekonomik yapılarının özel durumu proletaryanın bazı unsurlarına, sınıf değiştirerek küçük burjuvazinin saflarına katılma yolunda fiili imkânlar yaratır. (415)

1930'dan sonraki ilk sanayileşme hamlesi döneminde, Karabük Demir Çelik Tesislerinin dışında da devletin kurduğu «örnek» fabrikalar vardı. Bunların başlıcaları olarak ülkenin ilk dört şeker fabrikasıyla Kayseri Bez Fabrikasını sayabiliriz. Bu fabrikalarda, ağır çalışma şartlarına rağmen asgari düzeyde de olsa, ülkenin büyük çoğunluğunun tamamen yoksun olduğu sağlık hizmetleri ve sosyal donatımla, kendine yeterli mal ekonomisinin kısır döngüsünden yavaş yavaş çıkmaya imkân veren nakit bir ücret vardı. Oysa bu sanayileşme «örnek»lerinin dışında, zamanın verdiği fırsatlardan yararlanılarak kurulan küçük

(415) Karabük Demir Çelik Fabrikası eski işçilerin küçük madeni eşya sanayiinin yaratılmasındaki rolleri için bkz. KURTKAN, A. «Karabük'ün Çalışma Müessesesi ve Sosyal Şartları», Sosyoloji Konferansları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1962.

sanayi, kimisi zanaat geleneğinden himayeci ilişkilerinden, kimisi ise kır ekonomisinin bağlarından kendini kurtaramamış, her an lumpen proletaryanın saflarına katılabilecek, şekilsiz bir proletarya yaratır. Böylece işçi sınıfı içinde imtiyazlı bir kesim, bir «işçi aristokrasisi»nin doğması tehlikesi, daha bu sınıfın yapılaşmasından önce ortaya çıkar.

Demek oluyor ki, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye işçi sınıfı için beliren tehlikeler, bir yandan «işveren» devlete bağlı bir sendika yapısı tarafından «tecrit edilip hizaya getirilmiş» bir proletaryayla, kapitalizm öncesi üretim bağlarından kopamayan veya bunlardan koptuğunda lumpen proletaryanın safları arasında eriyip kaybolan bir proletarya arasındaki bölünme; öte yandan ise, bu ilk olgunun bir sonucu olarak, işçi sınıfından kopup küçük burjuvaziye kayma teşebbüsleri ve özellikle de ancak çok az kişiye nasip olabilen böyle bir imkânın proletaryanın bütününde yarattığı özlemlerdir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinin sanayileşme yapılarına bağlı bu olgular, bu yapılarla birlikte evrimleşmeye uğrarlar. Böylece, önce devletin «işveren» olarak etkinliği elden bırakması, daha sonra yani 1950-1960 on yıllık zaman diliminin ortalarına doğru ise, özel teşebbüse bağlı ikinci sanayileşme dalgası proletarya içinde «imtiyazlı» bir kesim oluşması hayalini silip yokederken, sermayelerin sanayi sektörüne yönelmesi sonucu doğan rekabet de işçinin durumunda, kişisel düzeyde bir değişmeyi gittikçe umulur olmaktan çıkarır.

Bu süreçle yavaş yavaş «korporasyoncu» devlet hülyasından ve küçük burjuva dünyasına katılma özlemlerinden sıyrılan Türkiye işçi sınıfı birliğini kurma ve sınıf bilincine erme yoluna girer. Ama saflarının hızla çoğalıp kalabalıklaşması bu sınıfın bağrında, evriminin aşamalarını teşkil eden yeni iç çatışmalara yol açar. 1950 yılından sonraki ikinci sanayileşme dönemine damgasını vuran olgu, daha önce kökleşmiş proletarya ile ,kırlardan şehirlere göçün yarattığı lumpen proletarya kitleleri arasındaki, büyük burjuvazinin de var gücüyle destekleyip korumaya

çalıştığı karşıtlıktır. Kırlardan şehirlere göçen büyük kitlelerin kültürel ve ekonomik bağları yüzünden ortaya çıkan ve istihdam talebiyle arzı arasındaki korkunç dengesizlikle körüklenen bu karşıtlığı büyük burjuvazi hem ekonomik, hem de sosyal amaçlar uğruna sömürür. Yani bir yandan işsizliği koz olarak kullanıp emek borsasını ucuz işgücü sağlayabileceği şekilde düzenler, öte yandan da sınıf bilincinden yoksun bir lumpen proletaryanın safları arasında işçi sınıfının bilinçlenmesine karşı bir kaba kuvvet oluşturur.

Ne var ki sanayileşme daha ileri düzeylere varıp da lumpen proletaryayı emdikçe ve bu lumpen proletaryanın prekapitalist üretim ilişkileriyle bağları zamanla koptukça bu karşıtlık ve çatışma da giderek silinip yokolmaya mahkûmdur. 1960'dan sonraki yıllarda başlayan üçüncü sanayileşme dalgasıyla birlikte, kırlardan şehirlere göçün yarattığı ve büyük şehirlerin gecekondu mahallelerini dolduran lumpen proletarya, küçük köylülükle sahici proletarya arasında bir geçiş aşaması meydana getirir. Bu haliyle de sürekli bir karşıtlık unsuru yaratmaz, hatta oluşma sürecinde bir proletarya olarak belirir. Ama 1960'dan sonraki yıllar, aynı zamanda emperyalizme bağımlılığın belirginleştiği dönemi ifade eder. Bu da Türkiye işçi sınıfının iç çelişkilerinde yeni bir aşama doğurur. Bu aşamada söz konusu olan, Türk işçilerinin çalışmak üzere yurtdışına gidişleridir.

Emperyalizmin 1960'dan sonraki yıllar boyunca Türkiye'de vardığı aşamanın bellibaşlı özelliklerinden biri, bu ülkenin emek gücünü doğrudan doğruya kendi yararına kullanmasıdır. Bu emek gücünün bu amaçla bizzat Türkiye'de kulanılması imkânları, sermaye darlığı yüzünden sınırlı olduğu için de, yapılacak iş onun arda kalan kısmını fabrikalarda, madenlerde ve inşaatlarda çalışmak üzere Batı Avrupa'ya çekmektir. Avrupa'da Türk işçilerin Portekizli işçilerle birlikte, giderek kendi ülkelerinde sanayinin gelişmesi yüzünden geri dönen İtalyan, İspanyol ve kısmen de Yunanlı işçilerin yerini alır. Batı Avrupa dev-

letlerine ait eski sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması aynı zamanda bu ülkelerde yerli burjuvazilerin ortaya çıkışıyla prekapitalist yapılarda hızlı bir çözülmeyi ifade eder. Bu durum yerinden yurdundan kopmuş köylülerin bu ülkelerden eskiden sömürgeci olan ülkelerin sanayi sektörlerine akın etmesi sonucunu doğurur. İşte bu akın çerçevesi içinde, eskiden sahici sömürgeleri bulunmayan Federal Almanya Cumhuriyeti kendine gerekli yabancı işgücünün büyük bir kısmını, bir zamanlar ekonomik sömürgesi durumunda bulunan Türkiye'den sağlar. 1971 yılı sonlarında Avrupa'da çalışmakta olan 700 bin Türk işçisinin 600 bini Batı Almanya'da bulunmaktaydı. Geri kalan 100 bin kadar işçi ise İsviçre, Danimarka, Belçika, Hollanda, Avusturya ve Fransa'ya dağılmış durumdaydı.

Yurt dışında sayıları gitgide artan bu Türk işçileri, Türk proletaryası içinde yeni bir işçi aristokrasisi oluşturma eğilimi gösterir ve bu, proletaryanın küçük burjuva özlemlerini yeniden canlandırır. Yurt dışında çalışan şehir kökenli bir küme Türk işçisiyle yapılan anketler, bunların hemen hemen 3/4'ünün, yurda döndüklerinde kendi üretim ve geçim araçlarına bizzat kendilerinin sahip olmak istediklerini göstermektedir. Bu 3/4'ün yarıya yakın bir kısmı ise geri döndüklerinde küçük ticaret alanında faaliyet göstermeyi düşünmektedir. Buna karşılık yurt dışında çalışan kır kökenli Türk işçilerinden bir gruba da uygulanan aynı anket sonuçlarına göre, bunlar arasında şahsi bir işe atılmak isteyenlerin oranı 1/5'i geçmemektedir. 1969 tarihinde yapılan bu anketlerde küçük burjuva özlemlerini dile getiren bu oranlar, 1967 yılında uygulanan anketlerin sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, kesin bir artma göstermektedir. (416)

Batı Avrupa ülkeleriyle Türkiye arasında ücret ve sa tınalma gücü farkları hele buna bir de Türk parasının değer düşüklüğü yüzünden doğan döviz kur farkı eklenince hiç olmazsa Türkiye'nin yurt dışına işçi gönderdiği ilk dö-

(416) ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...»

nemlerde, yurtdışında biriktirilen belli bir sermayenin dönüşte ya küçük bir ticari veya sınai bir faaliyete yatırılması, ya da tarım arazisi satın almakta kullanılması yoluyla, bu özlemlerin gerçekleşmesine büyük çapta imkân vermekteydi. Böylece yurt dışına işçi akınıyla birlikte Türkiye işçi sınıfının bağrında Avrupa'da kalıyor olmanın zihinlerde yarattığı itibarla da pekişen yeni bir bölünme eğilimi başgösterdi.

Ama bu yeni çelişki geliştikçe ilk yok oluş belirtileri de ortaya çıkmaya başlar. Anadolu'nun geleneksel sosyo-ekonomik yapılarındaki çözülmenin hızlanması, yurt dışına göç için sırada bekleyenlerin sayısını kabartarak, bu çelişkinin aşılması yolunda unsurlar doğurur. Nitekim 1971 yılında bir milyondan fazla kişi, Avrupa'ya çalışmaya gitmek amacıyla İş ve İşçi Bulma Kurumu bürolarının kapılarında «kuyruğa» girer. Elde kullanılabilir büyük bir Türk işgücü yedeğinin bulunması, Avrupa'daki işletmelere bu işgücünün tasarrufunda çok büyük çapta bir hareket serbestisi verir. Böylece bu işletmeler, ülkelerindeki iş mevzuatının kıdemlli işçilere tanıdığı sosyal hakları Türk işçilerine vermekten kurtuldukları gibi, sendika kuruluşlarının bu işçiler üzerinde yaratabileceği «menfi» etkiden de yakayı sıyırırlar. Böyle bir durum Türkiye'de küçük bir işletme açmaya yetecek sermaye birikimi imkânını ortadan kaldırdığı gibi, yurda dönen işçilerin sayısı arttıkça, bunlar arasında doğan rekabet de gitgide keskinleşir. Öte yandan yurda dönen işçilerin sayısının artması, bunların büyük şehirlerde yoğunlaşmasını da arttırır. 1960'dan sonraki ilk yıllarda yurt dışına giden işgücünün büyük çoğunluğunu büyük şehirlerin, özelikle de İstanbul'un vasıflı işçileri meydana getiriyordu. Bunlar nispeten daha yüksek bir ücret elde etmek ve böylece dönecekleri güne kadar, ticari veya sınai bir işe yatıracakları küçük bir sermaye yapmak amacıyla Batı Almanya'nın yolunu tutuyorlardı. Ama ülkenin kır kesimindeki sosyo ekonomik yapıların çözülmesi arttıkça, yurtdışına gidenlerin çoğunluğunu köylüler oluşturmaya başlar. Aşağıdaki tablo yurtdışı-

na giden Türk işçilerinin gitmeden önce oturdukları yer itibariyle yıllara göre evrimini göstermektedir. (417)

YURT DIŞINA GİDEN İŞÇİLERİN BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI (%)

BÖLGELER	1962	1963	1967	1968	1969
İstanbul	52,9	40,6	20,6	11,4	5,4
Ankara		5,7	6,1	3,3	4,8
İzmir		4,3	5,5	4,0	4,6
Bu üç bölgenin toplamı		51,1	32,2	18,7	14,8
Bu üç bölgenin dışında kalan bölgeler		48,9	67,8	81,3	85,3

Evrim özellikle İstanbul'la ilgili olarak son derece açık seçiktir. Bu şehir Avrupa'ya giden işçi kafilelerinin çoğunluğunu meydana getirmek gibi imtiyazlı bir durumdan başka, Avrupa emek borsalarına doğru yola çıkan köylü kökenli unsurların zorunlu durak yeri olma özelliğini de kaybetmiştir. Bütün bunlardan çıkan sonuç, bir yandan yurtdışına göçün, büyük şehirlerin vasıflı işçilerine ayrılmış bir imtiyaz olmaktan çıktığı, öte yandan ise kır kökenli işçilerin tekrar yurda döndüklerinde gitgide daha çok büyük şehirlere yerleşmeleriyle keskinleşen rekabetin, proletaryanın küçük burjuva özlemlerini yavaş yavaş bir hayal haline getirdiğidir. Söz bu noktaya gelmişken, büyük sermayenin tekelci eğilimlerinin gösterdiği evrimin, sonunda sistemin kıyısında bucağında yer alan ek faaliyetleri her geçen gün biraz daha imkânsız hale soktuğunu unutmamak gerekir.

(417) 1962 - 63 yılları için bkz. ABADAN, N. «Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları». Ankara, 1964, 1967 - 69 yılları için bkz. ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapital...» 1962 - 63 yılları sadece Batı Almanya'da çalışan işçilerle ilgilidir.

Böylece büyük şehirlere daha önce yerleşmiş işçi kitleleriyle köylerden şehirlere doğru akan emekçi kitleler arasındaki karşıtlık aşılma yoluna girer ve bu süreçle Türk işçi sınıfı hem nicelik, hem de nitelik olarak güçlenip pekişir. Dolayısıyla Türkiye proletaryasının bağrındaki bu çelişkiler zinciri, bu sınıfın evriminde bir arızi durumlar dizisi olarak değil, sağlam bir iç diyalektik olarak belirir. Her aşama daha önemli bir kitle birliğine ve bu kitlenin daha ileri bir bilinçlenmesine doğru yönelir. Ekonomik sistemin emperyalizme bağımlı olarak evrimi, işçi sınıfı saflarına giderek yeni kitleler akıtır ve özümleme buhranları yaratır. Varılan her menzil, işçi sınıfının korporatif yapılar çerçevesinde taşlaşmasını önlediği gibi onu ileri bir aşama derecesine iter. Türkiye işçi sınıfı kendi evrimi ile tüm Türk toplumunun buhranlı durumunu özetlemekle bu toplumun özellikle dinamik sınıfını oluşturur ve kendisinde ülkenin geleceği dile gelir.

Günümüz Türkiye'sinde sosyal sınıfları böyle uzun uzun incelememizin amacı onların iç yapılarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ve ülkenin evrimindeki rollerini göstermekti. Böyle bir amaçtan yola çıkarak büyük şehir burjuvazisiyle büyük kır burjuvazisinin iç çelişkilerini, bunların birbiriyle olan ittifakını; öte yandan ikisi arasındaki temel zıtlığı, emperyalizmin aracısı olarak oynadıkları rolü belirttik. Sonra küçük burjuvazinin muğlak durumunu ve bu sınıfın emperyalist sömürü sistemiyle olan ilişkilerini anlattık. Küçük köylülüğün geçirdiği sosyo ekonomik altüst oluşu ve bunun ülkenin evriminde itici güç olarak oynadığı rolü ortaya koyduk. Nihayet işçi sınıfının doğup gelişmesini ve ülkenin geleceğe dönük güçlerin bir bileşkesi olarak bilinç kazanma yolunda katettiği mesafeyi çizmeye çalıştık. Şimdi de yapılacak iş olarak geriye, bu bilinç kazanma sürecinin günümüze kadar geçirdiği aşamaları göstermek kalıyor.

I — SORUNLAR VE EĞİLİMLER

Proletaryanın kendinde (*) bir sınıf olarak evrimi, doğrudan doğruya kapitalist sistemdeki ilerlemeye bağlıdır. Bundan önceki bölümde, kendine has özellikleri ve çelişkileriyle işte bu ilerlemenin Türkiye'de katettiği yolu göstermeye çalıştık. Şimdi de geriye Türkiye proletaryasının, imkânlarının ve ülkenin geleceğinde oynayacağı rolün bilincinde, kendi için bir sınıf olarak oluşmasını görmek, yani bu amaçla şimdiye kadar girişilen örgütlenme ve mücadeleleri vermeye çalışmak kalıyor.

Şurası da açıktır ki, proletaryanın kendi için bir sınıf olarak oluşması, kendinde bir sınıf olarak varlığıyla sınırlı bulunmakta; yani belli bir sınıf bilincine varması niceliksel varlığına, oradan giderek de bizzat kapitalist sistemin söz konusu ülkedeki evrimine bağlı kalmaktadır. Böylece Türkiye'de işçi sınıfı hareketinin, evrimi boyunca karşı karşıya kaldığı bir dizi sorunun temelinde, önceleri prekapitalist üretim biçimlerinin ülkedeki üstünlüğü, daha sonra ise bu biçimlerin varlıklarını sürdürmekte gösterdikleri direnç yatmaktadır. Türkiye'de işçi sınıfı hareketinin karşılaştığı bir diğer güçlükler dizisi ise, süreci ve veçheleri itibariyle, emperyalist sömürünün yarattığı şartlardan doğmaktadır. Bu her iki güçlükler dizisi de ortak bir kaynağa sahiptir. Bu ortak kaynak kitabımızın başından beri tanıtmaya çalıştığımız şey, yani Türk toplumunun tarihi evrimidir.

Türkiye'de proletarya, burjuvazi ve prekapitalist güçler arasındaki üçlü ilişki, aynı zamanda Osmanlı İmpara-

---

(*) Kendinde sınıf: Emeğin özgürleşmesi ve ücretli emek kategorisinin objektif anlamda varolmasına rağmen, henüz bir sınıf bilincinden ve mücadele deneyiminden yoksun olma hâli. Kendi için sınıf: Bu sınıf bilinci ve mücadele deneyiminin kazanılmış olması hâli. (Ç.N.)

torluğu'nun, işçi hareketlerinin başlama çağındaki niteliğini belirten dini ve etnik özel durumlara bağlı olgular döneminden geçen bütün ülkelerdeki ortak özellikleri de gösterir. Bunun örneği olarak, işçi sınıfının burjuvaziyle olan ilişkilerini ve gene işçi sınıfının kendi iç yapısına bağlı olarak beliren sorunları sayabiliriz.

Yirminci yüzyıl başlarında Türk burjuvazisi, Avrupa emperyalizmine olan müzmin bağımlılığına rağmen prekapitalist unsurlara karşı mücadelede öncü güç olarak belirir. Aynı dönemde Türk işçi sınıfı ise güçsüz oluşu yüzünden kendine kabul ettirilen oyunun kurallarına katlanmak zorunda kalır. Böylece işçi örgütleri iki tehlike arasında, yani prekapitalist unsurlarla mücadele için burjuvaziyle ittifaka girdiklerinde doğmakta olan bu sınıfın kuyruğuna takılıp kalmak tehlikesi ile, aynı burjuvazinin mücadelenin yönünü değiştirip proletaryaya karşı gerici güçlerle ittifaka girdiğinde ortaya çıkan yokolma tehlikesi arasında sıkışıp kalırlar. Hele işçi sınıfının sayıca azlığı, yerine tam oturmamışlığı ve bu örgütlerin, çoğu küçük burjuvazinin saflarından gelme yöneticilerinin hem teorik gelişme, hem de pratik deney bakımından son derece yetersiz oldukları gözönüne alındığında, bu tehlikeler daha da ciddileşir.

Bu güçlüklere, bir de Osmanlı İmparatorluğu yapılarının özünde bulunan sorunları eklemek gerekir. Bunlar arasında en önde, hem teorik, hem de pratik alanda yarattığı güçlükler birbiriyle kördüğüm olan etnik sorun gelir. Osmanlı İmparatorluğu bünyesi içindeki çeşitli milli unsurlara ait burjuvazilerin farklı düzeylerde evrimleşmesi, gene bu unsurlara ait işçi sınıflarında da bununla atbaşı bir evrimleşmeyi doğurur. Üstelik bu burjuva unsurlara ait milliyetçi ideolojiler, işçi sınıfı örgütlerinin de beynine işlenir. Böylece işçi örgütleri, etnik farklılıklara ve milliyetçi özlemlere göre oluşma eğilimi gösterirler. İşte bu çerçeve içinde, sonuna yaklaşmakta olan İkinci Enternasyonal'in idealist ve insancıl ilkeleri üzerine oturan Türkiye'deki ilk sosyalist hareketler, genç ve güçlü

burjuva milliyetçiliği karşısında etkinliği ve beğenilme niteliği olmayan bir enternasyonalizmle ortaya çıkarlar. Bunların enternasyonalizmi, Osmanlı İmparatorluğu bünyesi içinde prekapitalist bir çok-ulusçulukla karışır ve bu haliyle çağından geride kalma damgasını yemek tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Etnik sorun kaçınılmaz olarak dini sorun alanına sıçrar. Burjuva milliyetçiliği din ayırımını körükler ve bu ayırımın olmadığı durumlarda ise onu zorla doğurur. Bunun en belirgin örneğini, Bulgaristan'da geçen olayları anlatırken daha önce görmüştük. Öte yandan yirminci yüzyıl başlarında, prekapitalist yapılarla daha bağlı olduğu için milli hareketlere daha çok duyarsız kalan Müslüman ahali bizzat gündelik hayatına girmiş dini işleyiş ve düzenden kopamaz halde bulunur. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine rastlayan ilk işçi hareketleri dini sorun karşısında ya muğlak bir tavır takınırlar, ya da Türk-Müslüman kökenli hareketlerde olduğu gibi sosyalist ilkelerle İslâmiyetin ilk temellerinde bulunan ilkeler arasında yakınlıklar kurmayı denerler.

Sonuç olarak diyebiliriz ki başlangıç döneminde Türk sosyalist hareketinin bağrında, prekapitalist güçler, doğuş halindeki burjuvazi ve proletaryanın ilk özünü meydana getiren unsur arasındaki mücadelenin yol açtığı çelişkiler, din ayrımı, millilik ve sınıf kavramları karşıtlıklarıyla özetlenebilir. Ne var ki bu üç sınıfın ideolojilerine temel olan bu kavramlar, tarihin bu döneminde kesinkes belirmeyip çok kere birbiriyle karışır.

Prekapitalist unsurların varlıklarını sürdürmekte diretmeleri sorununun dışında, yerli burjuvaziyle emperyalizm arasındaki ilişkiler sosyalist hareket içinde çok önemli taktik sorunlar ortaya koyar. Emperyalizme karşı yerli burjuvaziyle ittifak sorunu, Türk solu içinde daima en belli başlı tartışma ve bölünme konusu olagelmiştir. Evlemi Kemalist hareketle somutlaşan radikal bir küçük burjuvazinin varlığı Türk solunun safları arasında izlenecek politika konusunda hep tereddütlere ve tartışmalara yol açmıştır.

Bu küçük burjuvazinin varlığı ve henüz çok güçsüz ve örgütlenmemiş bulunan proletaryanın yanı sıra kendini anti-emperyalist bir güç olarak ortaya koyuşu bizzat bu proletarya için elverişsiz bir durumun doğmasına yardımcı olmuştu. Birinci Dünya Savaşı ertesinde Üçüncü Enternasyonal'ın, o günkü dünya politikasının bir gereği olarak Türk küçük burjuvazisinden yana bir tavır takınması Türk işçi hareketinin ezilmesine, elinin kolunun bağlanmasına imkân vermiştir. Bunun yarattığı ağır sonuçlar etkilerini ta günümüze kadar duyurmuştur.

Uzun bir sessizlik ve hareketsizlik dönemi işçi sınıfının bilinç kazanması ve örgütlenmesi yolunda sadece ölçülemeyerek kayıplara yol açmamış, aynı zamanda teorik bir düşünce yapısının ve kadroların oluşmasını da geciktirmiştir. Böylece 35 yıllık bir kesintiden sonra Türk işçi hareketinin yeniden varlığını duyurması, bazı sorunların, bu arada özellikle de emperyalizme karşı «milli» burjuvaziyle ittifak sorununun daha önce kalınan yerden ve o günden bugüne geçirilen evrimin doğru dürüst bir değerlendirilmesi yapılmaksızın yeni baştan ele alınması sonucunu getirmiştir. İşte bu anlamda ve sorunlarla eğilimlerin varlığını sürdürmesi yüzünden, Türk işçi sınıfına ait veya ondan yana olduğunu ileri süren hareketlerin incelenmesi, ta en başından bu yana bir bütün olarak ele alınmayı gerektirir.

Yukarıda bir sentezini yapmaya çalıştığımız ve Türk solunun tarihine damgasını vuran sorunlar arasında üç eğilim ortaya çıkar ve çeşitli oluşumlar aracılığıyla günümüze kadar varlığını sürdürür. Daha doğrusu, her türlü genellemeye gidilirken düşünülen hata payını göze almak şartıyla, diyebiliriz ki Türk solunda tarih içinde meydana gelen çeşitli hareketleri, geçirdikleri değişikliklere rağmen bir bütünlük ve zaman içinde bir süreklilik gösteren birbirinden ayrı üç kategori içinde sınıflayabiliriz.

Bunlardan ilki ve tarih sırasıyla en önce başlamış olanı Jean Jaures'ci ilkelerden ilham alan, İkinci Enternasyonal'e bağlı insancıl sosyalizmdir. İşçi sınıfının hayat

şartlarında bir düzelmeyi arzulayan bu çeşit sosyalizm, uygulamaya dönüştüğünde trade-union'culuğa yönelir ve bir kere kitleler arasında yerleşip burjuva iktidarı tarafından da hoşgörülür olunca, parlamentarizmi amaç edinir hale gelir. Bu da onu bir sınıf partisinden çok bir kitle partisi olmaya yöneltir.

«Marksist-Leninist» bir lâf yığınını, biraz da kendi keyfine göre değiştirerek kullansa bile, aslında küçük burjuva kökenli ve eğilimli olan ikinci kategori radikal küçük burjuvazinin gerçekleştireceği anti-emperyalist bir devrimin başarılacağını umar. Bu kategori, arkasından «kapitalist olmayan yoldan» kalkınmanın geleceği anti-emperyalist bir devrimi, sosyalizmin gerçekleşmesi için aracı bir aşama olarak görür. Ne var ki bu anlayış, böyle bir devrim için kurulacak anti-emperyalist cephenin öncülük rolünü doğrudan doğruya radikal küçük burjuvaziye veya «milli» burjuvaziye vermediği hallerde bile, bu rolün küçük köylülükle ittifak halindeki proletarya tarafından üstleneceğini ne açıkça ne de zımnen kabul eder. Demek oluyor ki bu kategori proletaryanın oluşması ve bilinç kazanması şartlarını pratikte ihmal etme ve daha çok teorik bir tartışma düzeyinde kalma eğilimindedir.

Üçüncü kategoriyi ise Marksist-Leninist devrimci hareketler meydana getirir. Bunlar anti-emperyalist mücadeleyi sosyalizm yolunda gerekli bir ön aşama sayar ve genişletilmiş antiemperyalist bir milli cephenin gerekliliğini kabul ederken bu cephenin yönetici gücü olmayı, küçük köylülükle aracı bir ittifak döneminin yarattığı şartlar içinde iktidara gelmesi gereken proletaryaya verir. Doğayısıyla bu gruplar, hatta olayların akışının zoruyla ve anlık olarak burjuvazinin çeşitli hiziplerinin üstünlüğünü kabul ettikleri sırada bile, işçi sınıfının bir sınıf partisinin bağrında ve siyasal eylem çerçevesi içinde örgütlendirilmesi ilkesinden ayrılmazlar. Görüşlerindeki radikal nitelik yüzünden burjuvazinin şimşeklerini ilk önce üstlerine çeken işte bu üçüncü kategoriyi meydana getiren grup ve hareketler olur. Üstelik bunlar sürekli olarak, birinci ka-

tegorideki trade-union'culuğun saflarına çektiği işçiler ve ikinci kategorinin yarattığı geniş teorik tartışma imkânlarının aklını çeldiği aydınlar tarafından terkedilmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunur. Ayrıca, bu üç kategorinin giriştiği işçi hareketlerinden daha önce de varolan ve hep yönetici sınıfın gözetimi altında bulunan bütün trade-union'cu sendika hareketlerini içinde toplayan ve bu üç kategorinin üçünün de bütün etkinliğini yitirdiği ağır baskı dönemlerinde varlığını korumaya devam eden dördüncü bir kategoriden söz edilebilirdi. Ancak burada sözkonusu olan açıkça veya zımnen sınıf kavramını, dolayısıyla da işçi sınıfının bir sosyal sınıf olarak bilinç kazanmasını ve sınıf mücadelesini reddeden «siyaset dışı» işçi hareketleridir. Bunun için burada, bunlardan ancak bir hatırlatma olarak söz ediyoruz.

Böylece sorunları ortaya koyduktan ve eğilimleri belirledikten sonra, olayların akışını zaman içinde incelemeye başlamadan önce geriye, bunları belli dönemlere ayırmak, bu dönemlerin başlangıç ve bitiş sınırlarını çizmek kalıyor. Bu sınırları çizmek ise, şu veya bu yüzden, siyasal düşünce ve kanaatlere özgürlük tanıyan veya onları baskı altına alan dönemlerden hareketle hiç de zor değil.

Birinci dönem, 1908 yılı Ağustos ayından başlar, Jön Türklerin diktatörlüklerini kurduğu 1913 yılına kadar sürer, ikinci dönem 1918 yılı Ekim ayında yapılan Mütareke ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesinden, Kemalist rejimin her türlü muhalefet hareketine ket vurduğu 1925 yılı şubat ayına kadar uzanır. Üçüncü dönem ise 27 mayıs 1960 hükümet darbesinden sonra başlar ve 1971 yılı nisan-mayıs aylarına kadar sürer.

II — İŞÇİ HAREKETLERİNİN TARİH İÇİNDEKİ BAŞLANGICI (1908-1913)

Türkiye'de işçi hareketlerinin, Türk burjuvazisinin iktidarı ilk ele geçirme teşebbüsüyle aynı zamanda, 1908

yılı temmuz ayında başladığını görmekteyiz. Türk işçi hareketinin şüphesiz bundan önce de Osmanlı İmparatorluğu içinde bir geçmişi, bir tarih öncesi vardır. Ama bu geçmiş hakkında pek az şey bilinmektedir. İlk Osmanlı Anayasasının ilânından az önce başlayıp bu anayasanın ilgasına kadar süren dönem içinde yani 1876 ile 1878 yılları arasında pek çok sayıda grevin patlak verdiğini ve gene bu arada ilk işçi kuruluşlarının ortaya çıktığını bilebiliyoruz. Aynı şekilde 1878-1908 baskı döneminde de grev hareketlerinden söz edilmektedir. (418)

Öyle sanıyoruz ki bu hareketlerin kökenlerini bir yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri mevcut olan Müslüman işçi loncalarına, öte yandan ise gene loncacı kuruluşlar olan ve mesleki olduğu kadar etnik temellere de dayanan gayrimüslim işçi örgütlerine bağlamak gerekir. Ne var ki Müslüman loncaları bir sömürü hiyerarşisi düzenine dayanan, katılaşmış, feodal bir yapının bütün kendine has özelliklerini taşırken, ötekiler milli burjuva unsurlarının ideolojisini yansıtırlar ve bunların kadrolarını bu ideolojinin faal unsurları meydana getirir. 1910 yılında Bulgar sosyalistleri tarafından İkinci Enternasyonal bürosuna gönderilen bir rapordan şunları öğreniyoruz. «Bulgar işçi kuruluşları dışında, Türkiye'deki diğer kuruluşların tümü burjuva siyasi partilerin elindedir. Böylece İstanbul, Selânik, Kavala, Drama ve İskeçe'deki Rum kuruluşları birbirlerinden tecrit edilmiş bir halde varolmakta ve tümüyle Türkiye'deki Rumların etkisi altındadır. Genellikle söz konusu sendikaların başkanlığına yüksek kilise hiyerarşisinde piskoposlar ve başpiskoposlar veya tanınmış milliyetperver Rumlar seçilmektedir; bu durumda bu sendikalar milliyetçi ve şovendir ve diğer milliyetlere karşı önüne geçilmez bir kin bes-

---

(418) Bkz. ÇAVDAR, T. «Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu»; İstanbul, 1970.

lemektedirler.» (419) Demek oluyor ki bu ilk işçi örgütlerine, olsa olsa yönetici sınıfların himayesi ve gözetimi altında günümüze kadar süregelen trade-union'cu işçi hareketinin başlangıçları gözüyle bakabiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu içinde işçi hareketinin başlangıç yerinin Selânik olduğu su götürmez. İmparatorluğun İstanbul'dan sonra üçüncü büyük sınai ve ticari merkezi, demiryolu şebekesinin denize açılma noktası olan bu şehir, Orta Doğu'ya yönelen Alman ve Avusturya mallarının en belli başlı pazar yerini teşkil eder. Avusturya'nın, Sırbistan'ın, Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın göz diktiği, Makedonya meselesinin «kördüğüm»ü olan Selânik Türk-Müslüman, Sefarat-Yahudi, Dönme (İslâmiyeti kabul etmiş Yahudi), Yunan, Bulgar, Sırp unsurlardan meydana gelen etnik grupları barındırır. Tabii buralara bir de Avrupalı kolonileri eklemek gerekir. İşte böyle bir ortam içinde, Jön Türk küçük burjuva devrimcileri, liberal farmasonlar, siyonistler, Yunan milliyetçileri ve Bulgar sosyalistleri mücadeleleri ve yaptıkları ittifaklarla birbirlerine karışır. Böylece ilk işçi hareketlerinde teori açısından Bulgarların payı, nicel açıdan özellikle Yahudilerin payı da siyasal açıdan Müslüman Jön Türklerin payı ağır basacaktır.

Balkanlarda oluşan ilk hareket Bulgarlar sosyalist hareketi olur. 1895 yılından sonra Bulgar Sosyal Demokrat Partisi'nin bağrında Makedonya Devrimci Sosyalist grubu kurulur. Bunların «amacı Bulgaristan'dan ithal edilmiş sosyalist yayınları yayarak Makedonya'da sosyalist bir propaganda yürütmekti.» (420) Sosyal Demokrat Par-

---

(419) «Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kuruluna Avrupa Türkiye'si Sosyalist Hareketi Tarafından Gönderilen Rapor» 1910. Bkz. HAUPT, G. «Le debut du mouvement socialiste en Turquie. Documents.» (**Türkiye'de Sosyalist Hareketin Başlangıcı, Belgeler.**) makalesine «Mouvement Social» No. 45 Ekim - Aralık 1963. (Bundan sonra dipnotlarda «Rapor...» olarak belirtilecektir.)

(420) «Rapor...»

tisi ise «genişler» denen «revizyonist», hiziple «darlar» denen «devrimci» hizibe bölünür. Makedonya grubu işte bu devrimci hizibin yanında yeralır. (421)

Bunların yanı sıra, Selânik nüfusunun 1/3'ünden fazlasını, Selânik'deki işçi sınıfının ise 2/3'ünü meydana getiren Sefarat Yahudileri de örgütlenir. Milli bir burjuvazinin yokluğu (*) Yahudi kitlelerini milliyetçi bir kadrolaşmadan kurtarır. Bu kitleler tam tersine insancıl sosyalizmden ilham alan Jean Jaures' hayranı Yahudi entelicansiyasına ilgi göstermekte, onun etrafında toplanmaktaydı. (422)

Bu iç çalkalanmaları gün ışığına çıkaran olay, 1908 yılı temmuz ayındaki Jön Türk devrimi olur. Bu olay, Selânik, Varna, Manastır, Üsküp'den başlayıp İstanbul'a oradan da Anadolu içlerine kadar yayılan geniş bir grevler dalgasıyla karşılanır. (423) Devrimi izleyen iki ay içinde yani 1908 yılı oğustos ve eylül aylarında az ya da çok önemde 30 kadar grevin patlak verdiği tespit edilmiştir. (424) Bizzat mücadelenin içinde, işyerlerinde kendiliğinden işçi birlikleri kurulur ve işçiler giriştikleri grev hareketleriyle bu birliklerin tanınmasını isterler. (425)

Ama daha o yılın eylül ayında devrimi gerçekleştiren küçük burjuvaziyle Saraya bağlı bürokrasi arasında ittifak kurulmuştur ve Alman emperyalizminden boşalan ye-

---

(421) «Rapor...»

(*) Gerçi Siyonizm mevcuttu; hatta Ben Zvi, Ben Gurion da siyasal faaliyetlerini Selânik'de sürdürmekteydiler. Ne var ki bunlar amaç olarak Filistin'i gösteriyorlardı.

(422) HAUPT, G. «Introduzione alla storia delle federazione operaia socialista di Salonicco.» (Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu Tarihine Giriş) «Movimento Operio et Socialista» Ocak - Mart 1972.

(423) TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol Akımlar, 1908 - 1925.» Ankara, 1967.

(424) TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol...» ve ÇAVDAR, T. «Osmanlıların Yarı Sömürge...»

(425) TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol...»

ri şaşaalı bir şekilde İngiliz emperyalizmi devralmaktadır. (426) Aydın'daki İngilizlere ait şömendifer şirketiyle Fransızların işlettikleri Ereğli kömür havzasında patlak veren grevleri kırmak amacıyla ordu birlikleri İzmir'e ve Karadeniz Ereğlisi'ne çıkartma yapar. (427) 25 eylül günü ise hükümet sendika kuruluşlarını ilga eden ve grev hakkını uygulamada geçersiz hale getiren «Tatil-i Eşgâal Kanun-u Muvakkati»ni çıkarır. Bu kanun, 1909 yılında meydana gelen karşı devrim sonucunda ilân edilecek olan sıkıyönetim sırasında Osmanlı Meclisi Mebusan'ı tarafından da onaylanır. (428)

Olaylar böylece olağan akışını sürdürür ve küçük burjuvazinin kaçınılmaz ihaneti tamamlanırken, İkinci Meşrutiyet'in ilânının ardından yaşanan ilk esenlik aylarından sonra, ciddi örgütlenme ve köklenme dönemi gelmektedir. Makedonya Devrimci Sosyalist grubu 1909 yılından itibaren «Rabotniçeski İskra» (İşçi Kıvılcımı) adlı yayın organının çevresinde, Selânik'de, İstanbul'da ve Edirne'de örgütlenip kökleşmeye başlar. (429) Yahudi aydınlarının sürdürdüğü çalışmalar 1908 yılı eylül ayında «Sefarat Sosyalist Çevresi»nin kurulmasına yol açar. 1909 yılı nisan ayında bu kuruluş «Sosyalist İşçi Birliği» adını alır. Birliğin amacı «işçilerin ahlâk ve zihni düzeylerini yükseltmek»tir. Daha sonra ise birlik, kurucularının ifadesine göre, «meşru ve ekonomik vasıtalarla işçi sınıfının çıkarlarını savunmakla görevli, siyasal bir gruba» (430) dönüşür. Bu hareketin kurucularından biri olan Abraam Benaroya Bulgar Sosyal Demokrat Partisi'ndeki «darlar» kanadından ayrılma ve kendine «proleterler» adını takan bir hizibe mensuptur. «Darlar» kanadı ise bu hizibi «anar-

(426) Bakınız Cilt II, sayfa 1062 - 1063.
(427) ÇAVDAR, T. «Osmanlıların Yarı Sömürge...»
(428) TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol...»
(429) HAUPT, G. «Introduzione...»
(430) «Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kuruluna Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Sunduğu Yıllık Rapor» (Temmuz 1909 - Temmuz 1910) Bk. HAUPT, G. «Le debut...»

ko liberalizm»le suçlamaktaydı. Bu şartlar içinde işçi sınıfı hareketinde bir birleşme zor gözükmektedir. Fiili bir kaynaşma 1909 yılı temmuz ayında «proleterler» Yahudi Birliği ile Bulgar «darlar»ı arasında «Sosyalist İşçi Federasyonu» adıyla ortaya çıkar. Ama aynı yılın eylül ayında «darlar», «kariyerist bazı Bulgar sosyalistleriyle birlikte kuruluşu burjuvaziye doğru açıkça itmeye çalışan Yahudi grubu yerel komitesinin işçi düşmanı ve serüvenci politikasını» (431) yererek Federasyondan çekilirler.

Yahudi grubu sosyalizmden ilham alan, muğlak bir enternasyonalizmi göklere çıkararak, o dönemde Makedonya'da onca önemde olan «milli mesele»den yan çizmeye çalışıyordu. Milli meseleyi Osmanlı İmparatorluğu'nun kendini yenilemesine ve bir Osmanlı milletinin doğmasına bağlayarak, nerdeyse Osmanlı emperyalizminin kefili durumuna düşmek ve böylece de burjuva milliyetçiliğine oranla bile daha geride bir tavır takınmak tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor. Şurası bir gerçek ki, o çağdaki siyasal yapıların devam etmesi Makedonya'da demografik ve coğrafi bir çekirdekten yoksun olan Yahudi unsurun işine gelmekteydi. Ama imparatorluk içindeki prekapitalist güçlerle ittifaka giren ve diğer «milli» burjuvazilere karşı Selânik Yahudi burjuvazisini yedeğine almak isteyen ve bunu çoktan başarmış olan Jön Türk hareketinin, Yahudi işçi hareketinden kendi öz hedefleri doğrultusunda yararlanma yollarını arayacağı da aynı ölçüde bir gerçektir. İşte bunun için Bulgar «darlar»ı Sosyalist İşçi Federasyonu'ndan ayrıldıktan sonra bu kuruluşu «hükümeti kuran Jön Türk partisinin bir şubesi olmakla» (432) suçlarlar. Makedonya Devrimci Sosyalist grubunun «darlar»ına gelince, onlar da milli meselenin çözümünü sosyalist devrimin gerçekleşmesine bağlarken ölmeye mahkûm gerici Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi ilkesinden yola çıkarlar. (433) 1853 yılında Karl Marx'ın ilkesi

(431) HAUPT, G. «Introduzione...»
(432) «Rapor...»
(433) HAUPT, G. «Introduzione...»

olan bu ilke, Bulgar sosyalistlerinin tutumunda, Makedonya burjuvazisinin milliyetçi özlemlerinden bağımsız olarak düşünülemez. Böylece gündemde başyeri tutan millî meselenin keskinliği ilk işçi hareketlerini de kendi doğrultusunda kalmaya mahkûm eder.

Sosyalist İşçi Federasyonu, muhtemelen Jön Türk yanlısı sosyalist Müslümanlarla, Makedonya milliyetçi hareketinin sol hizibini saflarına çekerek varlığını sürdürmeye devam eder. Balkan savaşı sırasında antiemperyalist ve enternasyonalist bir tutumu benimser; savaştan sonra ise daha radikal bir yönelimle Yunan solunun oluşmasına katkıda bulunur.

Balkan savaşı Osmanlı İmparatorluğu içindeki millî meseleyi büyük çapta çözüme ulaştırır. Bunun yanı sıra artık Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında kalan işçi hareketleri de faaliyetlerine yeni millî bünyeler içinde devam eder. Osmanlı İmparatorluğu içinde ise sosyalist hareket, ilk olarak 1909 yılında su yüzüne çıktığı İstanbul'la sınırlı kalır. İstanbul'daki sosyalist hareketin Makedonya sosyalist hareketiyle ilişkileri konusunda başvurabildiğimiz iki kaynak vardır. Bunlardan ilki olan, 1910 yılında Trakya'daki sosyalist hareket konusunda Sosyalist Enternasyonal Bürosuna gönderilen rapor, Makedonya'daki sosyalist grubun organı olan «Robotniçeski İskra» ile gene aynı rapora göre «sosyalist bir Rum işçi grubu»nun 1910 yılından itibaren İstanbul'da Rumca olarak yayınladığı «Ergatis» (Emekçi) gazetesi tarafından düzenlenmiştir. (434) Zaten İstanbul'daki bu grubun 1909 yılı mayıs ayından itibaren mevcut olduğu (435) ve muhtemelen Bulgar grubunkine yakın bir eğilimi benimsediği bilinmektedir. Ama bu konuda, bunların dışında bir bilgiye sahip değiliz.

İkinci kaynak ise, Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun yıllık raporu olup, Ahmet Hilmi adlı kişinin çıkar

(434) «Rapor...»
(435) HAUPT, G. «Introduzione...»

dığı «İştirak» gazetesiyle ilgilidir. Raporda adı Ahmet Hilmi olarak geçen kişi aslında «İştirakçi Hilmi» adıyla tanınan Hüseyin Hilmi'dir. Faaliyeti hakkında Türk kaynaklarından geniş bilgiye sahip olduğumuz Hüseyin Hilmi'nin görüşleri, Jean Jaures'ten ilham almış olması ve insancıl niteliğiyle Selânik Federasyonu'nun görüşlerine yaklaşmaktadır.

Hüseyin Hilmi ve arkadaşlarının yayınları 1910 yılı şubat ayında başlar ve aynı yılın eylül ayında gene bu kişiler Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurarlar. Adına ve basın organlarına rağmen bir grup aydın tarafından kurulan bu parti kitlelerle her türlü ilişkiden uzak kalır. Kurucusu bu olguyu 1919 yılında Enternasyonal'in Berlin'de toplanan kongresine göndermiş olduğu raporda şöylece açıklamaya çalışır: «Resmi bir izin elde etmek ve daha sonra işçi sınıfını teşkilatlandırma yoluna girebilmek amacıyla Osmanlı Hükümeti nezdinde yaptığımız bütün müracaatlar akim kalmıştır. Bu durumda parti çalışmalarını nazari sahada sürdürmek mecburiyetinde olduğunu görmüş ve sosyalizmin fikriyatını ve esaslarını organları bulunan gazeteler vasıtasıyla yaymaya başlamıştır. (...)» (436)

Ne var ki Hüseyin Hilmi ve arkadaşları tarafından sunulan bu «fikriyat ve esaslar» teorik bir olgunluğa erişmiş olmaktan uzaktır ve ütopik sosyalizmle liberalizm arasında bir kararsızlık içindedir. Daha «İştirak» dergisinin ilk sayısında Osmanlı toplumunun «bilhassa teşebbüs ve terakkiye muhtaç» olduğu belirtilmektedir ve partinin programı da ne olduğu belirsiz eşitçi bir toplumdan dem vururken, özellikle siyasal özgürlük taleplerine ağırlık tanımaktadır. (437)

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın din meselesinde de kendini açığa vuran bir muğlaklığı, burjuvaziyle ilişkilerin

(436) «Türkiye Sosyalist Fırkası Tarihi» Bkz. HAUPT, G. «Le debut...»

(437) Bkz. TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol...» ve partinin programı için TUNAYA, T.Z. «Türkiye'de Siyasî Partiler.» İstanbul, 1952.

zorluğunu yansıtır. İttihat ve Terakki diktatörlüğü belirginleştikçe sosyalist parti, liberal burjuvaziyle aynı safta muhalefette olur. Kanunlara saygı, basın özgürlüğü türünden isteklerle, mücadele düzeyini gitgide liberal bir platforma indirgemek zorunda kalır. Sonunda Balkan Savaşı'nda ise katı bir yurtseverlik içine düşer. Ne var ki bu evrim, bu partinin 1913 yılında diğer muhalefet partileriyle birlikte kapatılmasını engellemeyecektir. Böylece bu birinci deneme Türk işçi sınıfının ne teorik, ne de pratik oluşumunda fiili bir iz bırakmaksızın sona ermiş olur.

III — KURTULUŞ SAVAŞINDA SOL HAREKET (1919-1925)

A — «Sosyalistler»in Dönüşü

Türkiye'de sosyalist hareketlerin, 1919'dan 1925 yılı ilkbaharına kadar süren ikinci dönemi az çok birbirinden farklı üç grup halinde ele alınabilir. İlki Osmanlı İmparatorluğu başkentinde Mütarekeden hemen sonra ortaya çıkan ve aynı eğilimler ve hatta aynı kişilerle Birinci Dünya Savaşı öncesi hareketlerin devamı olan hareketler. İkincisi Anadolu'da, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin etkisine veya sadece milli kurtuluş hareketinin bir müttefiki olarak varlığına bağlı hareketler. Nihayet üçüncüsü, İstanbul'da, bir yandan Üçüncü Enternasyonal'in öte yandan ise Anadolu'daki anti-emperyalist mücadelenin etkisiyle ortaya çıkan hareketler.

1918 yılı ekim ayında Mütarekenin imzalanması ve İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerinin yurtdışına kaçmasıyla, Saray çevresine bağlı liberal büyük burjuvazi iktidara gelerek itilaf devletleriyle işbirliği ortamını hazırlar. İşte bu hava içinde ve İttihat ve Terakki rejimine muhalif bütün unsurların serbest kalmasıyla Hüseyin Hilmi grubu da özgürlüğüne kavuşur, Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla partilerini yeniden kurarlar. Partinin programı savaş öncesine oranla belli bir ilerleme kaydedersə de daima İkinci Enternasyonal'in sınırları içinde kalır. Zaten

öyle görülüyor ki bu hareket sadece bu haliyle liberal burjuvazi tarafından hoşgörülebilirdi ve Avrupa'daki sosyalist çevrelerin yakınlığını kazanmak için de besbelli ki bu halde kalması gerekliydi. (438)

Ama hareketin en büyük evrimi işçi sınıfı gerçekleriyle olan temasında boyverir. Partinin organı, loncaların feodal yapısına çatmaya başlar ve 1920 yılı ilkbaharından itibaren Hüseyin Hilmi faal olarak işçi hareketlerine katılır. Grevdeki işçilere yaptığı maddi yardımlarla, Türk devlet makamları kadar işgal kuvvetleri nezdinde de şahsen giriştiği teşebbüslerle birçok grev hareketinin başarısına yardımcı olur. Böylece Türkiye Sosyalist Fırkası 1920-1921 döneminde hem üye sayısı olarak, hem de maddi kaynakları itibariyle güçlenir. Ama bir bütün olarak bu partinin faaliyetini işgal kuvvetlerinin iradesinin tamamen dışında görmek pek doğru olmasa gerektir. Çünkü proletaryayı tamamen ekonomik hedefli eylemlerin içine atarak, onu Anadolu'da verilmekte olan antiemperyalist mücadeleden koparmak tabii ki bu kuvvetlerin işine gelirdi. Buna bir de, İştirakçi Hilmi'nin girişilen grev hareketlerini başarıya ulaştırmak için, bilerek veya bilmeyerek işgal kuvvetleri içindeki çatışmalardan yararlandığı, meselâ Fransız işletmelerinde patlak veren grevlerde İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığının yardımına başvurduğu varsayımını eklersek, Türkiye Sosyalist Fırkası hareketinin gerçek mahiyeti daha da gölgelenir. Son olarak bir de, bu kuruluşun insancıl sosyalizmden trade-unionculuğa geçişi temsil ettiğini söyleyebiliriz. Bu durum onun nisbi büyüme gücünü, hem de kolayca çöküşünü açıklar. Çünkü güçlü bazı taraftarlarının maddi desteğini geri çekmesi ve işletmelerin korporasyoncu mahalli kuruluşlara gitmesi, hareketin gücünün hızla azalması ve 1922 yılı ortalarında ise toptan sönüp yokolması sonucunu doğurur. (439)

---

(438) Bkz. TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol...»

(439) Bu hareket için bkz. TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol...»

B — Anadolu'daki Hareketler

1919-1922 dönemi boyunca Anadolu'da, milliyetçi hareketin bağrında ortaya çıkan ve komünist denen hareketlere, bu konuda hâlâ da cevapsız kalan bazı sorulara rağmen, radikal küçük burjuvazinin kıyıda kalmış uçlarının belli bir siyasal amaca yönelik, ama kitlelerle gerçek bir temas kuramamış tezahürleri gözüyle bakmak gerekir. Bu hareketlerin o dönemin niteliği olan ince siyaset oyunlarıyla karmaşık bir hale gelen tarihi, üç ayrı kaynağa götürülebilir. Bunlardan ilki, millî kurtuluş hareketinin yönetici kadrosunun temkinliliği ve taktiğidir. İkinci kaynağı bu yönetici kadroya karşı solun veya kendini sol olarak sunan kanadın muhalefeti teşkil eder. Üçüncüsü ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde yetiştirilmiş eski Türk savaş esirlerinin temsil ettiği, Üçüncü Enternasyonal'e bağlı «ortodoks» kaynaktır.

Yönetici kadronun siyaseti iki safha geçirir. Bunların ilki, iki konuda duyulan endişenin sonucudur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin sosyalizme yönelmeyen bir rejimden yardımını esirgeyeceği korkusuyla savaşta yenik düşülmesi halinde Anadolu'nun doğusuna sığınarak gene aynı kadronun yönetimi altında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlı federe bir cumhuriyet kurma hesabı. Üçüncü Enternasyonal'in, Üçüncü Dünya'daki her türlü anti-emperyalist rejime yardım etme konusunda aldığı karar ve Ankara'da yeni hükümetin kurulması bu tür korkuları bertaraf eder. Bunun ardından gelen dönemde ise hükümet hem Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin gösterdiği yakınlığı kaybetmemek, hem de içteki eğilimleri denetimi altında tutabilmek için, kendisi «komünist» bir hareket beslemek zorunluluğunu duyar. Böylece her iki safha da kısmen veya bütünüyle yönetici kadroya bağlı bir harekete tekabül eder.

İlk hareket, daha başında hayal ürünü kaynaklara dayandırılarak, daha sonra da bir efsane haline getirilen «Yeşil Ordu» hareketidir. Asya'daki Müslüman halkların

ortak sosyal kurtuluş ordusu efsanesine büründürülerek abartmalı bilgi ve rakamlarla o günkü kamuoyuna sunulan Yeşil Ordu adlı hareket, aslında Kafkas Müslümanlarıyla bile ilgisi olmayan Karadeniz'in doğu kıyılarında, Soçi Tuapse bölgesinde meydana gelen bir küçük ve orta köylülük hareketidir. 1919 yılı ilkbaharından Denikin'in Beyaz Rus ordularına karşı bir direniş olarak belirir. Daha sonra yani 1919 yılı sonbaharında hem Beyaz Ordulara hem de Bolşeviklere karşı bir tutuma girer. 1920 yılı başlarında ise, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile her alanda teması ön planda tutan Kuvayi Milliye önderlerine bu hareket, Kızıl Ordu'yla fiili ittifakı sağlayacak bir imkân olarak görünmüştü. Yeşil Ordu'yla ilgili haberleri Anadolu'ya yayan Kâzım Karabekir Paşa ise bu hareketi bir İslâm Kurtuluş hareketi olarak göstermişti. Böylece Orta Asya Türk halklarının yeniden doğuşunu ve İslâmın yeşil bayrağı altında emperyalizme karşı mücadelesini temsil eden bir Yeşil Ordu efsanesi doğmuştu. Bu adın çağrışım yaptığı komünizm, anti-emperyalizm, İslâmcılık ve turancılık karışımı duygusal muhteva, yani kavram belirsizliği o günkü yönetici kadronun hedeflerine uygun düşmekteydi ve onun içindir ki Kurtuluş Savaşı tarihindeki «komünist» denen ilk hareket bu adı, «Yeşil Ordu» adını aldı. (440)

Böyle bir hareket için zamanın ve şartların uygun olup olmadığı daha 1919 yılında yapılan Sivas Kongresi'nde tartışılmıştı. (441) Yeşil Ordu hareketinin başlatılması ise 1920 yılı mayıs ayına rastlar. Hareketin kurucuları radikal küçük burjuvazinin safları arasından seçilir ve programı da antiemperyalist, antikapitalist ve antimilitarist bir program görünüşündedir. Bu program devlete ekonomik ve sosyal alanda olduğu kadar eğitim alanında da geniş bir müdahale hakkına imkân tanımaktadır. Öte yandan aile

(440) VORONOVITCH, N. «Le Livre Vert» Prag, 1921; KARABEKİR, K. «İstiklâl Harbimiz» İst., 1969, (2. Baskı).
(441) İLERİ, R.N. «Atatürk ve Komünizm» İstanbul, 1970.

nin ve dinin kutsallığı ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır. İslâm dini bu programda en önde gelen antiemperyalist güç olarak sunulmuştur. (442) Demek oluyor ki dinî veçhesi bir yana bırakılırsa, bu hareket daha sonraları Kemalizm, 1960 sonrasının siyasal hareketinde ise «kapitalist olmayan kalkınma yolu» diye adlandırılan görüşlerin ve genel aynı muhtevayla 1970 öncesinde Milli Demokratik Devrimi sosyalizm yolunda geçici bir aşama değil, bir hedef olarak gören, «Milli Demokratik Devrim» hareketi sağ kanadının ilk kaynağı, ilk başlangıcı olarak belirir.

Komünist Enternasyonal'in 1922 yılı kasım ayında toplanan IV. Kongresinde Panturancı bir hareket olarak değerlendirilen Yeşil Ordu, Kurtuluş Savaşı yönetici kadrosunun denetimi altında, komünizme çalan bir renge bürünerek emekçi sınıfları kendine kazanmaya çalışır. 1920 yılı sonbaharından sonra ise bu hareketin Çerkez Ethem ve ona bağlı kuvvetleri kendi saflarına çektiğini görürüz. Hareketin Çerkez Ethem tarafından kazanılması, başlangıçta dağınık bir durumda olup daha sonra Çerkez Ethem'in komutasında toplanan çeteci mücadeleyi bir halk savaşı olarak gösteren ikinci bir Yeşil Ordu efsanesi yaratılmasına neden olur. (443) Çete güçlerinin, bir zamanlar onları daha çok kendi güvenliklerini korumak ve kendi çıkarlarını savunmak amacıyla kurmuş olan büyük arazi sahipleri ve eşrafın denetiminden çıkıp daha sonraları zorla düzenli ordu içine sokulacağı güne kadar, bu silâhlı hareketin dizginlerinin Anadolu'daki yönetici sınıfların özellikle de Cumhuriyetçi hareketin yönetici kadrosunu meydana getiren ordu-eşraf ittifakının elinden fiilen kaçmış olduğunu bilmekteyiz. Gene bilmekteyiz ki acımasız «İstiklâl Mahkemeleri» tarafından kovuşturmaya uğrayan düzenli ordu asker kaçaklarının saflarına katılması bu çete güçlerinin bağrında yönetici kadroya karşı bir muhalefet hareketi yaratmaktaydı. Ama sırf bu noktadan yola

(442) TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol...»
(443) Bu devir için aynı zamanda bkz. s. 53 ve devamı.

çıkarak çetelerin millî mücadele hareketine karşı ayaklanışlarını devrimci bir köylü savaşı saymamıza yarayacak hiç bir bilgi ve belgeye sahip değiliz. Asgarî teorik bir eğitimden bile yoksun olan çete hareketinden sınıf mücadelesine uygun hedefler beklemek yanlış olurdu ve bu hareketin yönetici sınıftan bağımsızlığı ancak geleneksel yapılara uygun bir iç hiyerarşinin doğmasına imkân verebilirdi. Çerkez Ethem'in, kaçışından aşağı yukarı beş ay önce Yeşil Ordu kuruluşuyla gerçekleşen ittifakından çete güçlerinin düzenli ordu içinde eritildiği güne kadar geçen zaman bu çete güçlerinin siyasal bir niteliğe büründürülmesine elvermezdi. Hele bir de Yeşil Ordu'nun, çete güçlerinin genel karargâhı olan Eskişehir'de kurduğu örgütün bütün radikal görünüşüne rağmen, milliyetçi ve İslâmcı bir sosyal demokrasinin hiç de uzağında olmadığını, bizzat bu örgütün çıkardığı basın organına dayandırarak (444) söyleyebiliyorsak, bu kanaatimiz daha da kesinlik kazanır. Böylece, çete müfrezelerinden birinin adının «bolşevik» olması bir yana bırakılırsa, sahici bir Halk Yeşil Ordu'su üzerine elimizde hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Zaten bu kuruluş da 1920 yılının ekim ayında yönetici kadrosunu oluşturan Çerkez Ethem Bey ve arkadaşlarının Ankarada resmen kurulan Türkiye Komünist Fırkası'na girmeleriyle dağılıp yokolur. Türkiye Komünist Fırkası, yönetici kadronun «komünist» siyasetinin ikinci safhasını meydana getirir. Bu kere sözkonusu olan, Anadolu'da boyvermeye başlayabilecek komünist hareketleri kendine kazanmaya ve onları denetim altında tutmaya yönelik bir kuruluştur. Parti bu niteliği ile, Çerkez Ethem'in çete güçlerine ve genel olarak sola karşı girişilen bastırma hareketi tamamlanıncaya kadar varlığını sürdürür ve daha sonra o da silinip yokolur.

Bu «Resmî» komünist partileri dizisinin yanı sıra bir de, böylesi kuruluşların dışında kalmak isteyen bir sol muhalefetin yarattığı hareket ve kuruluşlar vardır. Bunların

---

(444) Bkz. TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol...»

başında, Sovyet devrimi hayranı bir grubun 1920 yılı yazında Ankara ve Eskişehir'de kurdukları gizli Türkiye Komünist Fırkası'nı saymak gerekir. Partinin programı Sovyetlerin ilkelerine göre düzenlenmiştir. Komünist Enternasyonal'in ikinci kongresinin orta sınıflarca yönetilen «milli devrim» hareketlerini destekleme kararı aldığı bir dönemde Türkiye Komünist Fırkası'nın, ülkenin yapılarını tanımaksızın ve yaşayan gerçeklerle hiç bir bağıntısı olmaksızın bir başka tarihi deney üzerine oturtulan ilkeleri uygulama gücünden yoksun kalmaya mahkûmdu. Böyleco bu parti birkaç ay içinde, Ankara yönetici kadrosunun radikal üyeleriyle temas ve onlardan destek sağlama yollarını arayarak sağa kayar. 1920 yılı aralık ayında ise Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adıyla resmileşip gizlilikten çıkar. Din konusunda ilk programından tavizler vererek köylü kitlelerini kendine çekmeye çalışır. Ama bu dönem iki ay sürer; 1921 yılı ocak ayında parti kapatılır ve yöneticileri hapse atılır.

1921 yılında yönetici kadronun kendini solda gibi göstererek bütün diğer hareketleri susturmak istemesi, kendi kaygularına ilişkin bir tutumdur. Çünkü o dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kayıtsız şartsız bir milli mücadele veren küçük burjuva rejimlerine yardımcı olmayı kabul eder ve bu tutum 1920 yılı eylül ayında Bakü'da toplanan Doğu Halkları Kongresi'nde açıkça ortaya çıkar. (445) Öte yandan gene aynı dönemde Türk düzenli ordusu da itilâf devletlerine Yunan birliklerini geri püskürtecek güçte olduğunu göstermiştir. Ankara hükümetinin Londra'ya davet edilmesi milli mücadele yönetici kadrosunun fiilen tanınması anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda gelecekteki Türkiye devletinin yönetici sınıfı olarak Türk burjuvazisinin kabullenilmesi de demektir. Dolayısıyla bu durumda ülkede «komünist» hareketlerin boyvermesi sadece yararsız değil, tehlikelidir de.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1922 yılının mart ve

(445) Bkz. sayfa 58-59.

ekim ayları arasında kısa bir dönem için yeniden canlanacaktır. Partinin bu dönemdeki faaliyeti «Yeni Hayat» adlı bir derginin çıkarılmasından ibaretti denilebilir. Dergiye yansıyan görüşler bu partiyi, «Milli Demokratik Devrim» hareketi sol kanadının ilk atası saymamıza imkân vermektedir. Parti Türkiye meseleleriyle ilgili görüşlerinin Üçüncü Enternasyonal'in görüşüyle aynı olduğunu ileri sürerken seçilmesi gereken yolu da şöylece açıklar. «Türkiye'nin küçük mülkiyet ve müstahsil köylülerin ekseriyeti esasına istinât eden hayat-ı iktisadiyesinin bugünkü vaziyeti» karşısında seçilecek yol, «memleketin dahilinde burjuva demokrasisi usulüyle ıslahat yapmak ve emperyalizme karşı ileride mukavemet edebilmek ve başlanmış olan milli inkılâba ekseriyet olan köylülerin iştirakini teyit ve idame eylemek için zaruri olduğu veçhile, iktisadi teceddüdat ve teşkilat vücuda getirmektir.» (446). Üçüncü Komünist Enternasyonal'in ilkelerini benimseme, Milli Devrimin bir aşama olarak görülmesini içerse bile, bu «devrim»e sadece köylüleri «iştirak» ettirme konusundaki isteğe kuşkulu gözle bakılabilir. Denebilir ki hareketin nazariyecileri kitleleri örgütlendirme yolundaki isteklerini sırf dile getirmekle kalmıyor, bunu bir şarta da bağlıyorlardı.

Nihayet üçüncü bir kategori olarak, gene bu dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde bulunan Türklerin faaliyetine bağlı bir komünist partisi kurma yolundaki teşebbüsler gelir. Enver Paşa'nın Bakü'de kendi tasarıları yolunda yararlanmak amacıyla kurduğu «komünist» partiyi hesaba katmazsak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki Türklere ait komünist faaliyet Mustafa Suphi ve arkadaşlarının çevresinde toplanır. Bu grubun 1918 yılından itibaren Sovyetler Birliği Komünist Partisi içinde başlattıkları çalışmalar Bakü Kongresi'nden sonra somutlaşır. Enver Paşa'ya bağlı unsurların meydana

(446) «Yeni Hayat» dergisi, sayı 3, 1 Nisan 1922, zikreden TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol...»

getirdiği mevcut kuruluş tasfiyeye uğradıktan sonra örgüt yavaş yavaş oluşur 1920 yılı eylül ayında işlerlik kazanır. Örgütün faaliyeti devrimci bir partinin bütün eylem şemasına sahiptir. Bu faaliyet dört nala ayrılır, teşkilâtlanma, propaganda, istihbarat ve askeri teşkilâtlanma. Parti Anadolu'daki milli kurtuluş hareketi yönetici kadrosunun antiemperyalist eylemini kabul etmekle birlikte bu kadronun sömürücü sınıflara mensup olduğunu da akıldan çıkarmaz. Amacı kendi bağımsızlığını koruyarak, bu milliyetçi kadroyla içiçe girmeden ama gene de onun yanı başında antiemperyalist mücadeleye katılmak; bunu yaparken ayrıca da işçi sınıfını örgütlendirmek ve küçük köylülük içinde saflarını oluşturmaktır.

Ne var ki böylesine açık ve berrak bir tutum Anadolu'daki yönetici kadro için sahici bir tehlike teşkil etmekteydi. Öte yandan parti yönetimi Bakü'de kaldığı sürece ileri sürülen bu hedeflerin gerçekleşmesine imkân yoktu. Üstelik Anadolu'daki kadroyla girişilecek ilişkide güçler eşitsizdi. Ama bu gerçeğin giderilmesi partiyi tespit ettiği çizgiden döndürmemeli veya bu çizgiyi saptırmamalıydı. Mustafa Suphi ve arkadaşları işte bu görüşle Anadolu'ya geçmeyi deneyecekler ama yönetici kadronun el altından görevlendirdiği bir şebeke tarafından ortadan kaldırılacaklardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne gelince, bu olaya rağmen Anadolu'daki milliyetçi harekete yaptığı yardımı sürdürmek zorunda kalacak ve bu ülkede kurulu bulunan Türkiye Komünist Partisi de gölge bir örgüt olarak varlığını Sovyetler Birliği Komünist Partisi içinde sürdürecektir.

Bu dönem için varabileceğimiz sonuç, eşrafla küçük burjuvazinin asker kanadı ve aydınlar arasındaki ittifakın 1919 yılından itibaren kendini Türk toplumunun ve bu toplumun yakın geleceğinin başlıca gücü olarak kabul ettirmeyi başardığıdır. Ama bu güç millî kurtuluş hareketinin askeri safhası aşıldıktan sonra, kendi geleceğini, verdiği antiemperyalist mücadeleyle özündeki burjuva yani kapitalist olgu arasındaki temel çelişki yüzünden açık bir

biçimde çizemez, belli bir kalıba dökemezdi. Yönetici kadronun içindeki muhalefet bu çelişkiyi açıklıkla dile getiremedi, dile getirmeyi bilemedi veya istemedi; onu aşma yollarını da aramadı. Kadro dışındaki muhalefete gelince, bu çelişkiyi değerlendirip yerine oturtabildi ama bu yolda hareketa geçebilecek güç ve imkânlardan yoksundu. Böylece denebilir ki, o dönemde Anadolu'daki hareketler kitleleri siyasal olarak örgütleme doğrultusunda hiç bir fiili hedefe ulaşamadılar. Ayrıca bu hareketlerdeki devrimci kadroların yetişme derecesinin de son derece sınırlı olduğu söylenebilir. Buna karşılık, elli yıl sonra da Türkiye'de hâlâ verilecek olarak kalan antiemperyalist mücadelenin kökenindeki hareketler bir bakıma devrimci mücadele görüşünün ilk örneklerini ve Türk solundaki bölünmelerin temelini meydana getirirler.

C — İstanbul'daki Gruplar

Gene bu dönemde İstanbul'da oluşan hareketler, Birinci Dünya Savaşı öncesinin ütopik sosyalizmine oranla daha ileri bir aşamaya gelmelerine rağmen, milliyetçi hareket karşısındaki tutumları bakımından Anadolu'daki hareketlerle aynı muğlaklık içine düşerler.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve onu izleyen ilk aylar içinde Almanya'da bulunan bir grup Türk öğrencisi «Spartakist» devrimci hareketleri tanıma fırsatını bulurlar ve hatta bu hareketlerle ilişkiye girerler. Bunun sonucu bir «Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası»nın kurulmasıyla «Kurtuluş» adlı bir derginin çıkarılması olur. Bu grup tarafından önce Almanya'da yayınlanan bu dergi daha sonra Türkiye'ye aktarılır. Bu grubun faaliyetleri ilk dönemde büyük bir önem taşımaz ve 1920 yılının mart ayında İstanbul'un İtilaf devletleri kuvvetleri tarafından işgaliyle bu faaliyetler tamamen yasaklanır. Bu dönemden sonra grup üyeleri hem Üçüncü Enternasyonal'e, hem de Mustafa Suphi'yle ilişkiye girmek zorunluluğunu duyar-

lar. 1921 yılı yazından itibaren bu hareketlerin çizgisinde yeni bir dergi, yani «Aydınlık» dergisini çıkarırlar.

Teorik yetişme derecesi, Türkiye'de daha önce oluşan bütün diğer hareketlerden daha üstün olduğu halde bu grup da daha ilk anda milli meseleyle ve Anadolu'daki milliyetçi hareketle girişilecek ilişkiler konusunda ortaya çıkan sorunlarla karşı karşıya kalır. Yasaklanma kararı yüzünden altı aylık bir sessizlik döneminden sonra 1922 yılı yazında grup İstanbul'daki işçi sınıfının bir örgüt içinde birleşmesi yolunda çalışmalara başlar. Bu grup daha önceden de «Türkiye İşçi Derneği»ni elinde tutmaktaydı. Ama örgütlü proletaryanın çoğunluğu Rum ve Ermeni azınlıkların kurduğu sendikalara bağlıydı. Böylece Rum Ortodoks ahalinin Türkiye'den bu kaçış döneminde Rum sendikasının bütün radikal niteliğine rağmen milli mesele bir engel olarak ortaya çıkar. «Aydınlık» grubunun büyük meziyeti Yunan-Türk savaşının sosyal yapısını o çağın duygusal havasının dışında kalarak açıklayıp yerine koyabilmesi ve Türklerin kazandığı zaferden sonra askeri aristokrasinin baskı altına aldığı Rum proletaryasına yardım elini uzatmasıdır. Ama bu küçücük grubun bilinç kazanmış olması milliyetler meselesinin ötesinde işçi sınıfının birleşmesi için yeterli değildi.

Savaş sonrası dönemde Rum unsurun büyük çoğunluğunun Türkiye'den ayrılmış olması milliyetler meselesini bir çözüme ulaştırmıştır. Ama 1923 yılı başlarında işçi sınıfı hareketinin birleştirilmesi sorunu yeniden ele alındığında bu kere de yeni bir engelle karşılaşılmıştı: İstanbul «milli burjuvvazisi tarafından ortaya çıkarılan «sarı sendikalar.» Öte yandan İzmir İktisat Kongresi'nde kapitalist sisteme ve bu sistemin temsilcilerine tanınan itibar, İstanbul ve İzmir'deki Türk burjuvazisinin Ankara'daki yönetici kadro tarafından el üstünde tutulması sonucunu doğurmuştu. Bunun içindir ki bazı örgütlenme teşebbüsleri ve orta sınıflara doğru yayılma yolundaki istek, 1923 yılı Mayıs ayında girişilen bir tutuklama dalgasıyla önle-

di. Böylece gitgide cesareti kırılan hareket kendini teorik alana hapseder; buradan da demokratik devrimin öncülüğünü Ankara'daki yönetici kadroya bırakmak gerektiği gibi bir görüşe vararak sosyalizme geçiş için gerekli reformları bu kadronun gerçekleştireceğini umar. 1925 yılı Şubat ayına kadar yayınlanmaya devam eden Aydınlık Dergisi yoluyla, sonunda bu hareket de, küçük burjuvazinin yönetimi ve Kemalizmin bayrağı altında gerçekleşecek bir, «milli demokratik devrim» nazariyecisi haline gelir; hareketin kendisi ise böyle bir evrimin etkinliği bulunmayan bir seyircisi durumuna düşer. Aydınlık grubunun bu tutumu, özellikle de «milli» burjuvaziyi desteklemesi ve iktidardaki küçük burjuvaziyle «demokratik cephe» kurma yolunda benimsediği ilkeler, 1924 yılı Haziran ve Temmuz aylarında Moskova'da toplanan Komünist Enternasyonal Beşinci Kongresi'nde eleştirilecektir. Ertesi yıl ise «Aydınlık» Grubu büyük burjuvazi ile yönetici kadro arasındaki ittifaka tanık olacak, bu ittifakı doğru bir biçimde yorumlayacak, hatta «milli» burjuvazi denemesinin başarısızlıkla sonuçlanacağını ve yeniden emperyalizmin kucağına düşüleceğini önceden görecektir. Ne var ki bu görüşler hiç bir etkinlik kazanamayacaktır. Böylece fildişi kulesinde kapalı kalan ve sadece falcılık oynayan hareket 1925 yılı Mart ayında kesin olarak yasaklanacak ve Türk işçi hareketi de 35 yıl sürecek olan karanlık bir tünele girecektir.

Türk işçi hareketinin bu ilk dönemini topluca gözden geçirdiğimizde. son tahlilde varabileceğimiz sonuçların, kitlelerdeki bilinçlenme derecesinin son derece azlığı ve özellikle de sosyalizmden yana çıkan aydınların görüş ve tutumlarındaki değişmeler olduğunu görürüz. Edinilen deney yerine, sosyalist hareketin dününün bugününün üzerine yüklediği ağırlıktan sözetmekle yetinilebilirdi. Ama etkisi olumlu veya olumsuz olsun böyle bir deney yaşanmıştır ve bu anlamda bu toplu bakış bize gerekli gözükmektedir.

IV — SOL HAREKETİN BASTIRILMASI VE KEMALİZM (1925-1960)

1925 yılında sola karşı girişilen baskıyla 1961 yılında yeni Anayasa'nın kabulü arasında geçen dönem içinde yeni Türk burjuvazisi hiçbir köstekleme ve engel olmaksızın gelişmek ister. Böylece sosyal sınıflar kavramını hem siyasal alanda, hem de hukuki alanda bertaraf eder. İşçi sınıfı gibi aydınların da ancak iktidarın çizdiği çok dar bir çerçeve içinde kendi yollarını aramalarına izin verilir. Bu dönemin tezahürleri olarak reformculukla başlangıç halinde bir sendikacılığı sayabiliriz. Sendikacı hareketi özellikle anmak gerekir. Çünkü bu hareket 1960 yılı sonrası sendikalaşmanın kökenlerini taşır. 1930'dan sonraki ilk yıllarda kısa bir dönem için ortaya çıkan Kemalizmin nazariyecileri grubuna gelince, bunların hareketine, eğer küçük burjuva solunun ideolojik evriminde kaçınılmaz bir halka olmasaydı, hiç bir şekilde gerçeklere eğilmeyen bir aydın merakı gözüyle bakabilirdik.

İktidarın «devletçi» siyasetini nazariyeleştirerek onu radikal küçük burjuvazinin ve zaman zaman da işçi sınıfının gözünde haklı göstermeyi amaç edinen bu hareket, o çağın siyasal muhtevası dışında ele alınamaz. Bu yüzden bu hareketin doktrinini daha yukarda açıklamıştık. (447) Şimdi ise bize onun Türk solunun evrim süreci içindeki yerini görmek kalıyor.

Çıkardıkları derginin adından ötürü «Kadro» adını alan bu grup, iktidardaki bürokrasinin ideolojisini en radikal bir veçheye büründürerek açıklamak ve haklı göstermek istemesiyle, denebilir ki, küçük burjuva sol sapmasının zirvesinde yer alır. Böylece bir an için solla iktidarın rastlaşma noktasına gelmiş oluruz. Bu rastlaşma noktası yaşanan bir olgu olmayışı bir yana, görüşler arasında gerçek bir özdeşlik olarak da ifade edilemez. Ama bu bütün bir sol kuşağın, 1960'dan 1970'e uzanan yıllar

(447) Bkz. sayfa 117 ye devvamı.

boyunca bu bürokrasinin artıklarıyla bir birlik özlemi içinde, böyle bir özdeşliğin düşünü görmesine engel değildir. Zaten bu konunun tarihsel önemi de burada yatmaktadır.

Bir önceki dönemin sol hareketleri, 1923 yılında Cumhuriyetin ilânı ve 1924 yılında ise Anayasanın (Teşkilât-ı Esasiye Kanununun) kesin biçimini almasından sonra, iktidardaki kadronun temsil ettiği küçük burjuvazinin «milli demokratik devrim» içinde üstünlüğü ele geçirmesine boyun eğmişti. Bu hareketlerin silinip yok olması, bir gün nöbeti devralacak işçi sınıfı örgütünü bir hayal haline getirirken, bu nöbeti devralışın gerekliliğini bile zihinlerden siliyordu Öte yandan milliyetçi kadronun temsil ettiği «devlet»in yüceltilmesinin yanı sıra sınıf kavramının resmi dilden kovulması, herkesin iyiliğine işleyen sınıflar üstü bir devlet düşüncesinin yaratılmasını amaçlıyordu. Bundan sonra atılacak sadece tek bir adım kalıyordu sosyalizmin gerçekleştirilmesini, bir aydınlar «kadro»sunun desteğinde, yönetici kadroya bırakmak. Bu desteği sağlamak ise «Kadrocular»a düşecekti ve hareketin böyle bir isim almasının sebeb-i hikmeti de buydu.

Böylece sanayisiz ve mali sermayesiz bir ülkede kapitalistlerin de bulunmayacağı açıklanıyor; bu noktadan yola çıkılarak kestirmeden ve insana şaşkınlık veren bir akıl yürütmeyle böyle bir ülkede sosyal sınıfların da bulunamayacağı sonucuna varılıyordu. Bu durumda ileriye giden yolu katedecek tek mevcut güç olarak yönetici kadroyla onun aydınlar «kadro»su kalıyordu. Bu süreç ülkeyi yalnız kapiatlizm belalarından değil, devrimin ve proletarya diktatörlüğünün kötülüklerinden de koruyacaktı. Böylece düzen içinde ve ilerleme yoluyla sosyalizme varılacaktı.

Burjuvazinin 1920 ile 1930 yılları arasındaki mutlak serbestlik anlayışına karşı güdümlü bir devletçiliğin yerleştirilmesi ve benimsetilmesi gereken bir dönem boyunca yönetici kadro bu tür görüşlerin yazılıp çizilmesine ses çıkarmadı. Ama daha sonra İş Bankası çevreleri bu

oyunun burada bitirilmesi gerektiği yargısına varınca «Kadro» dergisi de «komünizm propagandası yaptığı» iddiasıyla yasaklandı.

İşte bu noktadan sonradır ki radikal küçük burjuvazi yeniden sola açılacak ve bu durum 1960'dan sonraki yıllarda «Kemalizm» anlayışı biçiminde ortaya konacaktır.

Sendikacılığa gelince, o zamanki rejimin hem «batılı milletlerle iş ve elbirliğine» girmeye hazırlanmak, hem de gitgide önem kazanmaya başlayan seçmen kitlesinin gözüne hoş görünmek amacıyla aldığı liberalleşme tedbirlerinin ardından yani 1946 yılından itibaren ortaya çıkar. Bu sendikacılığın başlıca değeri siyasal örgütleri ve grev hakkı olmaksızın, 1960 yıllarına kadar varlığını sürdürebilmesi ve belli bir örgütlenmeyi, başlatabilmesidir.

Aşağıdaki tablo bu yıllarda sendikalı işçi sayısının toplam işçi sayısına oranla kaydettiği artışı göstermektedir. (448)

Yıl	Sendikalaşan İşçiler (Toplam İşçi Yüzdesi Olarak)	İşçi Sayısının Evrimi (İndeks 1948=100)	Sendikalaşan İşçi Sayısının Evrimi (İndeks 1948=100)
1948	15,78	100.00	100,00
1949	20,87	104.69	138,46
1950	20,86	113,51	150,00
1952	26,61	148,27	250.00
1954	30,92	177,04	346,90
1956	32,41	195,87	402,22
1958	37,45	212,84	504,98

Gene bu dönemde, rejimin kendine boy hedefi edindiği, yerli yersiz her vesilede tepesine çullandığı bütün bir kuşağın inatla sürdürdüğü gizli faaliyeti anmak gerekir. Ama kitlelere ulaşamayan bu hareketin günümüze

(448) Kaynak : TALAS, C. «Türkiye Cumhuriyetinde Sosyal Politika Meseleleri, 1920 - 1960.» Ankara, 1960.

kadar yazılmış tarihi de yoktur. Buna karşılık bu döneme ait Türk edebiyatı özellikle şair ve militan Nâzım Hikmet'in kaleminden belki de en güzel örneklerini vermiştir.

V — DİRİLİŞTEN İDAM FERMANINA (1960-1971)

A — Çelişkiler ve Sorunlar

1960'dan 1971 yılına kadar Türk solu 1961 Anayasasının sağladığı çerçeve içinde, bir yandan işçi ve köylü kitlelerinin güçlenip bilinç kazanmasına, öte yandan ise aydın kadroların hem teorik hem de pratik alanda yetişip olgunlaşmasına paralel olarak gelişir. Üstelik bu sol, ülkenin ekonomik ve siyasal hayatını sarsan çelişkilerin göbeğinde bulunur ve bunlardan doğrudan doğruya etkilenir.

Emperyalizmin gitgide daha belirleyici etkisi altında kapitalist sistemin ülkeye yerleşmesi olgusu hızlandıkça üç çelişki türü kendini açığa vurur: önce emperyalizmle yerli burjuvazi arasındaki çelişki; sonra bu yerli burjuvazinin iki en önemli kanadı arasında yani şehir burjuvazisiyle, hızlı bir gerileme içinde olan prekapitalist güç artıklarını da kendine ekleyebileceğimiz kır burjuvazisi arasındaki çelişki ve nihayet bir yanda bütün bu egemen güçlerin toplamıyla öte yandan proletarya ve küçük köylülük arasındaki çelişki. Türk solunun teori ve strateji düzeyinde, bütün bu çelişkiler önünde bir tavır alması, onun evriminin en önemli unsurlarından birini meydana getirir.

Nihayet sol hareketler sürekli olarak ülkedeki sosyo ekonomik durumun ve siyasal üst yapıların ortaya çıkardığı sorunlarla karşı karşıya bulunurlar. Sosyo ekonomik sistemin evrimi, çeşitli sosyal sınıfların oluşması ve bunların sınıf mücadelesindeki karşılıklı rolleri konusunda solun takınacağı tutumları etkileyen geçiş sorunları yaratır. Yetersiz sanayileşme ve kırlarda hâlâ

varlığını sürdürmesi bir yana dini gericilik aracılığıyla şehir lumpen proletaryası içinde yeniden biçimlenmeye başlayan himayeci ilişkiler yüzünden proletaryanın nispeten yavaş oluşması işçi sınıfının öncü gücü rolü, ordan giderek de mücadelenin çeşitli safhalarının mahiyeti ve zamanı konusunda genel olarak veya kısa vadede sorunlar ortaya çıkarır. Bir sürü geçiş dönemini aynı zamanda yaşayan böyle bir toplumda, biraz da kestirmeden ve kolaycılıkla küçük burjuvazi adı altında sınıflandırılan büyük yığınlar halindeki ara tabakaların varlığı bu küçük burjuvazinin sınıf mücadelesi stratejisinde belirleyici bir güç olarak ele alınmasına yol açar. Kırlarda kapitalizm öncesi ilişkilerin varlığını sürdürmesi, önce «antifeodal» bir mücadelenin gerekliliğini tartışma alanına getirir. Nihayet ifadesini aydınlarda ve ordunun genç kadrolarında bulan ve en son olarak varlığını 27 Mayıs 1960 hükümet darbesiyle açığa vuran ilerici küçük burjuvazi geleneği, devrimci stratejide bu güçle bütünleşmek ve bu bütünleşmenin derecesi sorunlarını ortaya çıkarır.

Bizzat sosyo ekonomik yapının doğurduğu bu problemlerin dışında bu yapıdan çıkan siyasal sistem de dolaylı veya doğrudan eylemiyle, solun yön kazanması üzerinde etkili olur. İktidarın polis ve adli cihazı yoluyla uyguladığı baskı, solu teorik çerçevesinde olduğu kadar pratik çerçevesinde de tedbirler almaya yönelterek görünen teori ve siyasetle gerçek teori ve siyaset arasında karışıklıklar yaratır. Sendikacılık geleneği olmayan ve sınai işletmelerin bağrında da varlığını sürdüren himayeciliğin işçi hareketlerinin saf değiştirmesini kolaylaştırdığı bir ülkede, sendikacılığın iktidara bağlı (sarı) sendikalar tarafından kazanılması sol kuruluşlarla kitleler arasında bağ kurulmasını zorlaştırır ve aydınları bir tecrit olunmuşluk içine iter. Aşırı sağ grupların, bu yolla baskıyı anayasanın koyduğu sınırların çok ötesine taşırmakta en uygun aracı bulmuş olan hükümetin de teşvikiyle giriştikleri kışkırtma hareketleri sonunda solcu militanları kesinkes ortadan kaldırma noktasına kadar vararak, bir kı-

sım solu askeri bir biçimde örgütlenmeye ve böylece de daha çok kendi içine kapanıp kitlelerden daha çok kopmak zorunda bırakır.

Nihayet sol hareketler kendi iç yapılarından gelen zorluklarla karşılaşırlar. Hareketin günlük yaşayışlarıyla batılı sosyo kültürel sisteme bağlı kadrolarının küçük burjuva kökeni, geleneksel İslâm sosyo kültürel sisteminde kitlelerle bağ kurma yolarını habire tıkar ve kitlelerle aynı dili konuşan veya daha doğrusu bu dili kendi amaçlarına göre çarpıtmayı başaran dini gericiliğin işini kolaylaştırır. Bunun yanı sıra 1960'lardan önce Marksist külliyatın toptan yasaklanmış olması kadroların teorik bakımdan yetişmesini büyük ölçüde sınırlar. Hatta 1960'dan sonraki yıllarda bile bu külliyatın tanınması, çok kere sağlam bir yetişmenin gerektirdiği kaynakların düzenli olarak verilmesinden çok kısmi bir bilgiyle şu veya bu görüşün doğruluğunu göstermeyi amaç edinen çeviriler yoluyla olabilmiştir.

İşte Türk solunun ve Türk işçi hareketinin, bir bütün olarak doğuşundan 1971 baskı dönemine kadar giriştiği faaliyetlerde hep karşılaştığı çelişkiler ve sorunlar bunlardır.

E — Kemalizme Dönüş (1960-1961)

Sosyalizmden yana çıkan ilk hareketlerle işçi sınıfından yana çıkan ilk siyasal örgütler 1961 yılı sonlarında aynı yıl içinde kabul edilen Anayasa'nın çerçevesinde oluşurlar ve ilk hedef olarak da bu anayasadaki ilkelerin gerçekleşmesini alırlar. Bunun yanı sıra işçi sınıfı yeni haklar, her şeyden önce de gene aynı anayasa hükümlerine uygun olarak grev hakkı ister. Böylece soldaki hareketlerden daha önce mevcut ve bu hareketlerin, en azından ilk başlarda sahip çıktığı bir anayasa ile karşı karşıya kalırız. Yani bu anayasa işçi sınıfının ekonomik hak taleplerini ve daha önemlisi örgütlenmesini mümkün kılan, daha ilerde bazı demokratik ilkeler getirmektedir.

Üstelik bu, ne doğrudan eylemlerle işçilerden ne de dolaylı yollarla bunlara ait kuruluşlardan bu ilkelerin benimsetimesini amaçlayan bir baskı hatta bir istek gelmeksizin olmaktadır.

1961 Anayasası 27 Mayıs hükümet darbesini gerçekleştiren ve bu harekete doğrudan doğruya destek olan güçler tarafından hazırlanmıştır. Bunlar ordunun genç subayları, aydınlar ve CHP'nin küçük burjuvazinin çıkarlarını temsil eden radikal kanadıdır. Bu hareketin nedenleri, akışı ve etkileri üzerinde daha önce uzun uzun durmuştuk. (449) Burada ise onu 1960 yılından sonraki sol hareketlerin çıkış noktası olarak ele alacağız.

Yukarıda anılan güçler küçük burjuvazinin ilerici geleneğe sahip mücadeleci kanadını oluşturur. Osmanlı bürokrasisinin orta ve aşağı tabakalarından gelen ve kimisi subay olarak hâlâ da bu bürokrasinin içinde yer alan, öğretmeni, üniversite öğretim üyesi, küçük ve orta devlet memurlarıyla bütün bu kanat ondokuzuncu yüzyıldan beri bütün ilerici hareketlerin faal çekirdeğini meydana getirir. Ne var ki bu hareketlerin her keresinde de kazandığı zaferin o çağın egemen sınıfları tarafından kendi saflarına çekildiğini görür. Bu kanadın en itibarlı mücadelesi ve zaferi 1922 yılında sonuçlanan İstiklâl Savaşı olmuştur. Bu savaş onlara Mustafa Kemal Atatürk gibi tarihi bir önder ve «Kemalizm» gibi bir ideoloji kazandırmıştı. Zaman ve Kemalist külliyat, 1919 yılında milliyetçi çekirdeğin kökeninde yatan eşrafla ittifakı; 1923 yılında şehir büyük burjuvazisiyle girilen ittifakı ve «Kemalizm»in sosyal reformları, bu reformlara en çok ihtiyacı olan sosyal sınıfların desteğini aramaksızın gerçekleştirmeye çalışmakla düştüğü temel yanlışı gözden ırak tutmayı başarmıştı. 1960'daki Atatürkçülere (Kemalistlere) göre, devrime 1945 yılında ihanet edilmiş ve 1945-60 dönemi gerici karşı-devrim yılları olmuştu. Şimdi sözkonusu olan ise her şeyi eski durumuna getirmekti ve 27 Mayıs «devrim»i ge-

(449) Bkz. sayfa 227 ve devamı.

riciliğin siyasal üst yapısını tasfiye ederek bu yolda ilk adımı atmıştı.

Böylece «Kemalist» küçük burjuvazi gene eski minval üzere iktidara geliyordu. Bu geleneksel anlayışa göre sosyal sınıfların yeteri kadar kutuplaşmadığı geçici bir dönem boyunca, gerektiğinde, hakem rolü oynayan bir kadronun iktidarı yürütmesi mümkündü ve 1920'nin ardından gelen yıllarda Türkiye böyle bir durumun imkân sınıfları içinde görülmüştü. 1960'da, hem de büyük burjuvazinin on yıllık doğrudan iktidarından sonra ,gene aynı şeyin umulması bir hayalcilikti. Ne var ki bu dönem üçüncü dünyanın «sömürgelikten çıkma» dönemiydi. Bu üçüncü dünya ülkelerinde sömürgeciliğe karşı mücadeleyi yürüten kadrolar «üçüncü yoldan kalkınma»dan yana çıkarak, güdümlü devletçiliği ilke alan hükümetler kurmaktaydılar. Bu «üçüncü yol»un aslında yerli burjuva sınıflarının pazarlama dönemlerini atlatabilmek için devlet cihazını kullandıkları bir dönemden başka bir şey olmadığını açık seçik kavrayabilmek için 1970 yıllarına varılması gerekecektir. Ama 1960 döneminin «Atatürkçüleri» kendilerini «Üçüncü yoldan kalkınmacı»ların ilk habercileri olarak görüyorlardı. Bu yüzden de bu yolda kendilerine düşen rolün Türkiye'de daha önce oynanmış olduğunu kavrayamıyorlardı.

Demek oluyor ki 1960 yönetici kadrosu yeniden devletçiliği, planlamacılığı, sosyal adaleti ve demokrasiyi getirmek istemekteydi. Kamu sektörünü korumak veya güçlendirmek anlamında devletçilik yerli burjuvazinin palazlanmasının başlıca unsurundan başka şey değildir. Türkiye'de devletçiliğin bütün tarihi boyunca kimi zaman zımnen, kimi zaman da açıktan açığa kabul edilen «devlet özel kesiminin yapamadığını (veya yapmak istemediğini) yapar» ilkesinden yola çıkarak kamu işletmeleri, ister zarar getiren faaliyetleri yüklenerek, ister başlangıçta ağır yatırımlar ve girift bir teknik yüzünden güçlükler sunan bir tesisi geliştirip, daha sonra onu ya doğrudan doğruya ya da iştirak oyunlarıyla dolaylı olarak ucuz fi-

yatla devretmek yoluyla olsun, hep özel sektöre hizmet etmiştir. Burjuvaziden icazetli bu devletçilik hiç bir zaman, hatta 1950-1960 döneminde bile terkedilmemiş, 1960 yılından sonra ise daha da hız kazanmıştır. Ticaretin, fiyatların ve kredilerin denetimi anlamında devletçilik bütün cumhuriyet tarihince denenmiş, ama her keresinde iltimas ve karaborsa batağına saplanıp kalmıştır. Mali reform anlamında devletçiliğe gelince, bu belki ilgiye değer bir niyettir ama bu noktada da sosyal güçler dengesi işin içine karışır. Vasıtasız vergileri arttırmak, hadsiz hudutsuz gelirleri, büyük arazi sahiplerini titiz bir biçimde vergiye bağlamak hangi güce dayanılarak gerçekleştirilebilirdi? Sözün kısası 27 Mayıs 1960 hükümet darbesinden sonra bu yolda girişilen teşebbüsler 1965 yılından itibaren çabucak terkedilecektir.

Planlama sosyalist ülkeler kadar Batı Avrupa'nın liberal ekonomili ülkelerinde de uygulanan bir ilkedir. Planın muhtevası bir bakıma ülkedeki ekonomik güçlerin muhasebesini yapar ve bu anlamda o da sosyal güçler dengesini yansıtmış olur. Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütünün (O.E.E.C.) uzmanları zaten 1958 yılından beri bir plan istemekteydi. Bu kez köylülerden daha büyük bir payı kendi eline geçirebilmek amacıyla şehir büyük burjuvazisi de bu işten yana olur. Böylece daha baştan hayli tereddütlü bir güdümlü devletçilik üstüne oturtulmuş olan Birinci Beş Yıllık Plan yarı yolda bu egemen güçler tarafından kendi saflarına çekilir; onun ardından gelen İkinci Beş Yıllık Plan ise büyük burjuvaziye açık çek verir.

«Sosyal Adalet» terimi bir yandan Kemalist rejimin CHP ilkelerinde varlığını sürdüren Halkçılık ilkesine, öte yandan da ondokuzuncu yüzyıl Avrupa burjuvazisinin, proletaryadan gelecek hızlı ve keskin bir tepkiyi yozlaştırmak amacıyla sarıldığı temaları yeni baştan ele alır. Ama kırlardaki geleneksel bir sömürü biçimi içinde olan kitleler ve oluşma halindeki işçi sınıfı egemen sınıflar üzerinde o anda kaygı verici bir baskı yaratacak güçte

değildi. Öyleyse küçük burjuvazinin «sosyal adalet» konusunda, özellikle yeni anayasada somutlaşan teşebbüsleri, belirgin hale gelmiş gerilimleri azaltıcı bir tedbir olarak değil, aksine bu gerilimlerin kendilerini açığa vurabileceği bir çerçeve sağlamak isteği olarak belirir. Çünkü küçük burjuvazi büyük burjuvazinin rızası olmadıkça iktidarı elinde tutamayacağını belli belirsiz bir şekilde sezinlemeye başlar ve 1970'den sonraki ilk yıllarda bu sezgi kesinlik kazanır. Soldan gelecek bir tehlike var olmadıkça böyle bir rıza sağlanamayacaktır. Dolayısıyla Batı demokrasisinin geleneksel kuralları içinde solun varolması ve sosyal çatışmaların açığa vurulması imkânlarını getirmek, daha sonra kendini sanki tanrı buyruğuyla gökten inmiş bir kadro, her iki yan için de en uygun düşen bir aracı gibi göstermek için gereklidir. İşte böylece 1961 Anayasası ve «ilkeler»i, Türk toplumunun evrim sürecinde belli anlamlar kazanır. Şurası da açık ki bütün bu söylediklerimizden mesela grev hakkı gibi çok önemli bir hakkın sadece küçük burjuvazinin art düşünceleri sayesinde kurumlaşabildiği gibi bir sonuç çıkarmamak gerekir. 1961 seçimlerinden itibaren büyük burjuvazi yeni anayasayla gelen bütün hakların orasından burasından kemirmeye çalıştığı halde, sendikalaşma ve grev hakları fiili hayatın içine girebilmişse bu, işçi sınıfının verdiği sürekli mücadele sayesinde olmuştur. Küçük burjuvazinin rolü sadece, grev hakkının da dahil olduğu bazı sosyal hakların sosyal mücadeledeki önceliği olgusunu ifade eder.

1960 yönetici kadrosunun dördüncü ilkesi olan «demokrasi», bu hareketin içinde en çok tartışılan ilke olmuştur. Devrimin mayasını meydana getiren odur. Bu ilkeden yana veya ona karşı oluş idealist bir tutumla pratik bir tavır çevresinde billurlaşır. Demokratik idealizm şunu ileri sürer: Eski yönetimin kötülüklerini açığa vurduktan ve yeni anayasa ile reformlar kızağa oturtulduktan sonra genel seçimlerin bu reformların gerçekleşmesini amaçlayan bir kadroyu işbaşına getirmesine hiç bir neden yoktur. Meslekten demokrasiciler ise şunu eklerler:

Öngörülen reformlar Kemalist reformlardır ve eskiden olduğu gibi bugün de Kemalizm'in tek partisi CHP'dir. Parlamenter demokrasi çerçevesinde bu reformları gerçekleştirme işini ancak o yürütebilir. Bu ilkeye karşı olanlar hiç bir partinin veya Büyük Millet Meclisi bünyesinden gelecek hiçbir terkibin reformları gerçekleştiremeyeceğini ileri sürerler. Üstelik bunlar ellerindeki tüm iktidarın politikacılara devredilmesi için de bir sebep göremezler. Ama öte yandan şehir büyük burjuvazisiyle emperyalizm 27 Mayıs yönetici kadrosunun yeteri kadar maşa olarak kullanıldığına, eğer iktidarda kalmaya devam ederse tehlikeli bazı teşebüslere girişileceğine hükmederler ve CHP ile görüş birliği içinde cuntanın çekilmesine karar verirler.

1961 seçimleri küçük burjuvazinin başarısızlığını gösterir. 1964 yılına kadar iktidara da katılan CHP'de, büyük burjuvazinin öteki partilerindeki kadrolardan hiç bir farkı olmayan tutucu kanat egemendir. Radikal küçük burjuvazi hayal kırıklığına uğramıştır, hoşnutsuzdur, hırçındır. Bu noktadan sonra sosyalizmden sözetmeye başlar.

C — Birinci Dönem (1961-1965)

1961 seçimlerinin ertesinde ilerici eğilimler örgütlenme yollarını, arar «Yön» dergisi çevresinde 27 Mayıs düşüncesini ve ilkelerini kökleştirme amacında olduğunu iddia eden aydınlar topluluğu 1960'dan sonraki yılların ilk ideolojik akımını meydana getirir. Öte yandan «eski sosyalistler»le birleşen bir grup sendikacı Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ni kurar. 1960 sonrası dönem içinde işçi sınıfı ve sosyalizmden yana olduğunu söyleyen bu ilk örgüt, Türkiye'deki parlamenter rejimin çerçevesi içinde siyasal faaliyet gösterir. İşte bu iki hareketin çalışmaları, 1961-1965 döneminin ilerici ideolojik akımlarını özetler.

a — «Yön» Hareketi

«YÖN» hareketi ilk başlarda 27 Mayıs «Devrim»inin

bir devamı ve bu «Devrim»in aldığı son resmî şekle ise bir tepki olarak belirir. Kemalizmin CHP yönetimi tarafından temsil edilen resmî kolu, hareketi büyük burjuvazinin saflarına çekerek bir kere daha ülküsüne ihanet etmiştir. Bu durumda Kemalizmin ideolojik dayanağı olan küçük burjuva aydınlar parlamento dışı bir muhalefet hareketinin içine çekilip görüşlerini kendi basın organlarının sayfalarında derinleştirmeye çalışırken CHP'nin ilerici kanadıyla da bağlarını sürdürürler. «YÖN» hareketiyle CHP arasındaki ilişkiler iki yanlı bir oyunun sonucudur. «YÖN», ilerici kanadını truva atı gibi kullanarak ele geçirdiği CHP aracılığıyla ilkelerini uygulama alanına sokabileceğini umar. CHP'ye gelince, siyasal durum gerektirdiğinde sosyal-demokrat bir parti kimliğiyle ortaya çıkabilmek amacıyla «sola açılış»ına kök tutturmak ister. Radikal Kemalizmle, resmî Kemalizm veya bir başka terimle, idealist küçük burjuvaziyle, pragmatik küçük burjuvazi arasındaki bu ilişkiler, 1930'dan sonraki ilk yıllarda «KADRO» hareketiyle o çağın iktidarı arasındaki ilişkileri yeniden üretir. Böylece «YÖN» hareketi, «Yeni Devletçilik» veya «Yeni Atatürkçülük» çerçevesi içinde «KADRO» ilkelerini yeniden gün ışığına çıkaracaktır.

20 aralık 1961 günü «YÖN» dergisinin ilk sayısı 531 kişinin imzaladığı bir bildiriyle çıkar. Bunlardan 363'ü serbest meslek sahipleri, sanatçılar, aydınlar, devlet memurları; 150'si öğrenci; 9'u işçi ve 18'i de çeşitli sosyal sınıflara mensup kişilerdir. (450) Bu bildiri batılılaşma, demokrasinin kurulup kitlelere mal edilmesi, kültür düzeyinin yükseltilmesi, işsizlik ve açlığın önlenmesi isteğinde bulunur. (451) Türkiye'de, sözcüleri, 1839 Tanzimat Fermanından bu yana yüz yirmi üç yıllık aralıksız bir deneyden sonra hâlâ «batılılaşma» isteyen bir ilerici hareketin kaçınılmaz akibetinden sözetmeden önce, «YÖN»ün ideolojisini göstermeye çalışmamız gerekir.

---

(450) Bkz. KIVILCIMLI, H. (27 Mayıs ve Yön...»

(451) Bkz. SERTEL, Y. «Türkiye'de İlerici Akımlar» İstanbul, 1969.

Hareketin görünürdeki çıkış noktası insancıl ve yurtsevercedir. Bildiride bir insanın hemcinslerinin sefaleti, bu yurtseverin ise halkının ıstırapları karşısındaki tutumu dile gelmektedir. Sosyal adalet ve zenginliklerin yani gelirlerin daha adil ölçüler içinde dağıtılması ihtiyacı işte bunlardan doğmaktadır. Ama herkesin zenginliklerden pay alabilmesi için önce bu zenginliklerin mevcut olması gerekmektedir. Öyleyse kalkınmaya, sanayileşmeye, teknik düzeyin yükseltilmesine yani batılılaşmaya ihtiyaç vardır. Ne var ki bu girişim, verimlilik ve yeniden yatırım düşüncesine ket vuran prekapitalist yapılar varolmakta direndikçe ve şehir büyük burjuvazisiyle toprak ağalarının ittifakına dayalı bugünkü siyasal rejim çerçevesi içinde ilerde de direnecek oldukça, bu batılılaşma, yani ileri bir kapitalist üretim tarzının ülkede yerleşmesi gerçekleşemez. Bu durumda güdümlü bir planlama ve bir dizi radikal reform (toprak reformu, mali reform, banka reformu, vs.) aracılığıyla kalkınma mücadelesini yürütecek ve gelirlerin daha adil dağıtılması yoluyla sosyal adaleti gerçekleştirecek güçlü bir devlete ihtiyaç vardır.

«YÖN»ün devletçiliği «KADRO»nun devletçiliğine oranla daha yaygınlaştırılmıştır. Çünkü bu devletçilik bir kamu sektörünün yaratılmasından daha öte, ülkenin ekonomik hayatının denetimini amaç edinmektedir. Ayrıca «YÖN» 1960'ların Türkiye'sinde sosyal sınıfların varlığını kabul etmektedir. Ne var ki Yöncülere göre işçi sınıfı henüz oluşmamıştır, dolayısıyla da ülkede verilecek siyasal ve sosyal mücadelede faal bir rol oynayamaz. Zaten gündemdeki mücadele, ilerici burjuvazinin prekapitalist güçlere karşı mücadelesidir. Kemalist kadronun başlattığı bu mücadele son sınırına kadar yürütülememiştir. 1960'ların belli başlı sloganlarından biri olan «milli burjuva devrimini tamamlamak» görüşünün iki yönünden biri işte burdan çıkmaktadır. Emperyalizmle ilgili ikinci yönü ise ancak yavaş yavaş 1965 yılına doğru işlenip ortaya konacaktır.

Böylece «YÖN» hareketi sistemin başlıca çelişkisi olarak yerli burjuvazi ile prekapitalist güçler arasındaki

karşıtlığı alır. Ama prekapitalist güçlerin giderek burjuvazinin saflarına katılmasıyla, belli bir zaman sonunda bu çelişki yokolmaya yüztutunca, bu iki kategoriyi belirleyen kıstaslarda bir karışıklığın meydana gelmesi kaçınılmaz olur. Kapitalist üretime geçmiş büyük tarım arazilerinde himayeci yapıların varlığını sürdürmesi zaten daha önceden bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak tarım sermayesinin dış ticaret ve bankacılık alanlarına doğru taşması, bu hareketin nazariyecileri için durumu özellikle karmaşık hale getirir. Sonunda, 1960'dan sonraki ilk yılların ekonomik yapıları da gözönüne alınınca, Yöncülere göre sınır ilerici sanayi burjuvazisi ile gerici tarım ve ticaret burjuvazisi arasındadır.

O zaman «emperyalizmin rolü» konusu hareket içindeki yerini alır. 1950 ile 1960 yılı arasındaki dönem boyunca emperyalizm her türlü sanayileşme teşebbüsünün zararına olarak toprak ağalarını ve ticaret burjuvazisini tutmuş ve desteklemiştir. Hatta 1960'dan sonraki bu ilk yıllarda bile, belli bir sanayileşmeye yatkın gözüken emperyalizm gene zaten ülkedeki en önemli sermaye birikimini temsil eden ticaret sermayesiyle ortaklık kurma yollarını aramaktadır. Öyleyse emperyalizm ülkedeki gerici güçlerle işbirliği halindedir. Halbuki sanayi burjuvazisi bu güçlere karşı olduğundan kendiliğinden antiemperyalist yani «ulusal (milli)» bir nitelik kazanır. Böylece mücadelenin ikinci yönü de belirlenecek ve emperyalizmle yerli burjuvazi arasındaki çelişkinin bilincine erilmesi «antifeodal» güçler aracılığıyla olacaktır. Başlangıçta siyasal bir «milliyetçilik» ve ekonomik bir «güdümlülük» olarak beliren antiemperyalizm, 1950-1970 on yıllık zaman diliminin ortalarına doğru ilerici strateji içine girer. Ne var ki şehir burjuvazisi ile kır burjuvazisi arasındaki çelişki gibi, emperyalizmle yerli burjuvazi arasındaki çelişki de temel ve uzlaşmaz bir çelişki değildir. Bu çelişki kısa vadede stratejik bir hedef teşkil etse bile, nihai devrimci bir hedef olamaz. Böylece bu da bir karışıklığa imkân verir ve bu seferki karışıklık «milli» dediğimiz burjuvazinin

belirlenmesindeki güçlüğe dayanmaktadır. Dikkatli bir gözleme, incelemeye tabi tutulduğunda, aynı «antifeodal» mücadelenin sebebi hikmetini teşkil eden «feodal» güçler gibi «milli burjuvazi» dediğimiz bu güç de, hem ayıklanıp daralmakta hem de bulanık bir görüntü kazanmaktadır.

Demek oluyor ki «YÖN»e göre mücadele, ilerici «milli» burjuvazinin gerici «işbirlikçi» burjuvaziye, prekapitalist güçlere ve emperyalizme karşı mücadelesidir. «Yeni devletçilik» çerçevesi içinde verilecek bu mücadelenin yöneticiliğini bu «milli» burjuvazinin en ilerici kategorisi, yani aydınlardan, küçük ve orta devlet memurlarından ve ordunun genç subaylarından oluşan radikal küçük burjuvazi üzerine alacaktır. Ülkenin en çok ezilen yığınları yani küçük köylülükle proletarya yönetici güce destekçi olacaktır. İşte mesele böyle konulduktan sonra da sosyalizmin sözü edilmeye başlanır.

«YÖN» nazariyecilerinin «sosyalizm»i bir yanıyla idealist bir yanıyla da pragmatiktir.

Bunların idealist görüşleri 19. yüzyılın marksizm dışı bütün insancıl sosyalizmi yeniden ele alır ve hareketin, antiemperyalizmin henüz ağır basmaya başlamadığı ilk döneminde bu nazariyecilerin düşüncelerinin temellendiği İngiliz İşçi Partisi sosyalizminin ilkelerini sürdürür. Bu görüşleri kısaca sosyal adalet = sosyalizm denklemiyle belirtebiliriz. Bu sosyal adaletin daha önce söylediğimiz gibi, gelirlerin daha adil bir biçimde dağıtılmasına dayandırıldığını düşünürsek, bu sosyalizmin de üretim araçlarının mülkiyeti düzeyinde etkinlik taşımadığı hemen görülür. Bu sosyalizmde verimliliği ve sosyal adaleti devlet sağlayacak; kâr kavramı yerini «sosyal yararlılık» kavramına bırakacak; bu amaçlara varmak için «verimsiz» işletmeler milileştirilecek, «yararlı» işletmelere ise mali kaynak sağlanacak ve «sömürü»ye son verilecektir. Ama burada sözkonusu olan insanın insan tarafından sömürülmesine son vermek değil, gelirlerin «daha» adil bir dağılım ve bölüşümüdür. Yani bütün bunlar, temeldeki üretim tarzı değiştirilmeden yapılacaktır.

Sanayileşmenin gelişme derecesinin çok düşük olduğu Türkiye gibi bir ülkede sosyalizme geçiş için bir devlet kapitalizmi siyasetinin gerekli olduğu ileri sürülebilir. Evet, ama bu siyasetin sosyalizme geçiş amacıyla uygulanması şartıyla. İşte bu noktada da «YÖN» sosyalizminin pragmatik yanı ortaya çıkar. «Kemalizmin altı oku, Türk sosyalizminin temel taşlarıdır. Faşizm ve benzeri ideolojiler, Komünizm belâsı, ancak böyle bir sosyalizmle önlenebilir.» (452) Öyleyse «Yöncü» nazariyecilere göre, sosyalizm Komünizmin panzehiridir. Gene onlara göre bu sosyalizm sloganı, sanayi burjuvazisinin, küçük burjuvazinin, proletaryanın ve küçük köylülüğün, ortak güçlerini iktidara getirebilmek amacıyla görüş ve güç birliğine girebilecekleri ilkesini de taşımaktadır. Böylece bu sosyalizmin üç veçhesi ortaya çıkar. Birincisi büyük burjuvaziyi ikna amacını taşır: «Sosyalizmin bizdeki en büyük gerekçesi, kalkınma ve batılılaşmanın yegâne vasıtası toplumumuzun ve dünya şartlarının bizi zorladığı bir sistem olmasıdır.» (453) «Sosyalizm insanca hedeflere yönelen ve dogmatik olmayan bilimsel yollarla toplum hayatını düzenlemek amacını güden bir sistemdir. Azgelişmiş bir toplumda aşırı sınıf çatışmalarını demokratik yollarla önlemenin tek yoludur.» (454) İkinci veçhe, yukarda belirtilen sınıflar ittifakında oyunbozanlık edebilecek olan güçlerin gözünü korkutmayı (daha yukarıda da belirttiğimiz gibi «aşırı sağ ve sol» akımlar, faşizm ve zararlı ideolojiler vs. korkusu...) ve aynı zamanda da küçük burjuvazinin içini rahat ettirmeyi hedef alır: «Sosyalizmin en hakim niteliği, insancıl ve dolayısıyla hürriyetçi oluşudur.» (455) Üçüncü veçhenin amacı ise ezilen yığınlarda umut yaratmaktadır. Bütün bunlar küçük burjuvaziyi iktidara getirmeye yöneliktir. «Hayat, milli liderleri ve burjuvazinin devrimci unsurlarını sosyalist olmadıkları halde, anti-ka-

(452) KARAN, M. «Yön» 12 Eylül 1962.
(453) AREN, S. «Yön» 6 Şubat 1963.
(454) «Yön», 16 Ocak 1963.
(455) AREN, S. «Yön» 6 Şubat 1963.

pitalist tutum almaya, komprador burjuvaziyi ve feodaliteyi tasfiyeye ve sosyalist çözüm yollarına yaklaşmaya zorlamaktadır.» (456)

Demek oluyor ki, görüşlerini «YÖN» dergisiyle dile getiren topluluğun hareketi bir radikal küçük burjuva hareketidir ve zaten bu nitelikte ortaya çıkar. Bu hareket ne işçi sınıfını, ne de küçük köylülüğü temsil ettiği iddiasını ileri sürer. Yalnız iktidara ulaşabilmek için, nasıl burjuvazinin desteğini arıyorsa, bu iki kesimin de oylarını elde etmenin yollarını arar. Bu da muhtemelen CHP'ye çengel atarak ve «sosyal adalet» yoluyla ülkeyi sosyalizme götürecek bir «ileri demokrasi» programının uygulanmasıyla olacaktır. Ama bu hareket ne kendine seçtiği «ortaklar»ı ikna etmeyi, ne de kendi yapısındaki çelişkilerin üstesinden gelmeyi başarabilir.

Küçük burjuva teorisyenlerinin siyasal kanatlarıyla sınıf çıkarları arasındaki ikilem bunları, işçi sınıfıyla küçük köylülüğün, burjuvazi ve emperyalizme karşı muhalefetinde —düzenin temel çelişkisinin ifadesi olan bu muhalefette— yer ve saf almaktan alıkoyar. Demek oluyor ki böyle bir muhalefetten kaçınırlar ve zaman içinde daha eskilere dayandığı için daha geri olan ve onların çıkarlarına da daha uygun düşen bir muhalefete yani burjuvazinin prekapitalist güçlere karşı olan muhalefetine yönelirler. Ama büyük tarım alanının her geçen gün biraz daha kapitalist sistemin etkisi altına girdiğini ve feodal ilişki görüntülerinin ancak «üst yapılar» düzeyinde yaşamaya devam ettiğini görürler. Böylece karşıtlık, şehir büyük burjuvazisi ile kır büyük burjuvazisi arasına kayar. Gerçi bu karşıtlık varlığını sürdürür ama büyük arazi sahiplerinin daha 1960 yılı öncesinde ticaret ve bankacılık sektörlerine yöneldikleri görülür. 1960'dan sonraki yıllarda ise bu odakları aşıp sanayi sektörüne kaymaları da başlar. Üstelik bu karşıtlığın yüce hakemi durumundaki emperyalizm, 1950-1960 on yıllık zaman diliminin başlarında

(456) AVCIOĞLU, D. «Yön» 14 Mayıs 1965.

büyük arazi sahiplerinin tarafını tutarken, 1954 yılından sonra bu tutumundan döner ve 1960 yılından itibaren iso kendi denetimindeki bir sanayileşmeyi desteklemeye başlar. Ne var ki bir önceki on yılda büyük arazi sahiplerine sağlanan desteği göz önünde tutan ilerici aydınlar, daha sonraları emperyalizmle tarım kökenli ticaret sermayesi arasında birçok ortaklaşa sınai tesislere gidilmiş olmasından ve belki Türkiye'nin durumunun, prekapitalist güçlerin ve kır burjuvazisinin emperyalizmin lütuflarına hâlâ mazhar olmaya devam ettiği Arap ülkeleriyle özümlenmesinden de giderek, emperyalizmin ülkede sadece tarım ve ticaret burjuvazisiyle müttefik olduğu; buna karşılık ise anti-emperyalist bir «milli» burjuvazinin bulunduğu sonucunu çıkarırlar. Bu sonuçtan sonra Yöncülerin görüşleri gene değişikliğe uğrar. Esas çelişki artık burjuvazi ile prekapitalist güçlerin çelişkisi değil, emperyalizm ve onun ülke içindeki, prekapitalist güçlerin de dahil olduğu yerli ortaklarıyla, böyle bir mücadelede sömürülen yığınların da kendini desteklediği «milli» burjuvazi arasındaki çelişkidir.

Siyasal değerlendirmelerindeki bu değişiklik Yöncü aydınları, teorik tercihlerinde, batılı sosyal demokrasi kavramından Üçüncü Dünya'nın deneylerine, bir ara «Arap sosyalizmi»nden, «İslâm sosyalizmi»nden geçerek «üçüncü yoldan kalkınma», «kapitalist olmayan yoldan kalkınma» modellerine yönelmeye iter. Benimsenen stratejiye gelince anti-emperyalist ulusal bir demokrasinin kurulmasına dayanır: «(...) milli demokrasi, toplumun anti-emperyalist ve antifeodal bütün güçlerini temsil eden bir karma tiptir. Milli demokraside emekçiler iktidarı milli burjuvazi ile paylaşmakla beraber, kuvvet ilişkileri emekçiler yararına değişir..

Kapitalist olmayan gelişme ve milli demokrasi devleti, özgür bir köylü ve güçlü bir işçi sınıfı yaratacak ve ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirecektir. Böylece sosyalizmin inşaasına geçiş için gerekli şartlar hazırlanmış ola-

caktır.» (457) Böylece radikal küçük burjuvazi bu «ulusal demokrasi»nin yöneticiliğini kendi eline geçirerek iktidar olma yolunu bulacaktır.

«Ulusal demokrasi» görüşüyle birlikte hareket bir üst aşamaya geçecek olgunluğa ulaşır. Bu aşama «milli demokratik devrim» aşamasıdır. Emperyalizm ile yerli burjuvazi arasında var olduğu iddia edilen bu yeni çelişkinin de bir hayal olduğunun kavranması ve «ulusal» burjuvazi denen nesnenin ise ismi var cismi yok bir olgu olduğunun anlaşılması işte bu aşamaya rastlayacaktır.

b — Türkiye İşçi Partisi

1961 seçimlerinden bir süre önce, eski yeni bütün siyasal partilerin, kapatılan Demokrat Parti'nin oylarını kapışmak için girdikleri yarışın iyice kızıştığı bir sırada, bir grup Türk sendikacısı İskandinav ülkelerindeki işçi partileri çizgisinde bir Türkiye İşçi Partisi kurarlar. Bu teşebbüs, Amerikan sendikacılığının çizgisinde, «siyaset dışı» kalma iddiasındaki Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) muhalefetiyle karşılaşır. Öte yandan «YÖN» hareketi de, bu konfederasyonu «sosyal demokrat» bir kuruluş içinde kendi yanına çekmek istediğinden hemen hemen onunla aynı doğrultuda bir tutum takınır. O zaman Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) yöneticileri «eski sosyalistler»le yani daha önceki uzun gizlilik döneminde adı şu veya bu yolla sosyaliste çıkmış kişilerle temasa geçerler ve partinin yönetimini bunlardan bir gruba devrederler. Böylece TİP daha sonraki kesin biçimini kazanmış olur.

Türkiye İşçi Partisi'ni «zımnen Marksist» bir parti olarak niteleyebiliriz. Parti yöneticilerinin Batı Avrupa'daki o günkü komünist partilerinkine yakın bir çizgi izleme istekleri, önce Türkiye'de «komünist» bir partinin kurulmasının kesinlikle yasak oluşu, sonra da Türk Ceza Kanunu'ndaki eski hükümlerin 1961 Anayasası ilkele-

(457) AVCIOĞLU, D. «Yön» 14 Mayıs 1965.

riyle bağdaşmadıkları halde ilga edilmemiş olmaları ve böylece de siyasal suçlarla fikir suçlarının nerede başlayıp nerede bittiğinin belli olmadığı bir mevzuat bulanıklığı yüzünden engellerle karşılaşır. Bu durum Partinin hem kullandığı terminolojide hem de pratiğinde çoğu kere temkinlilikle sapmacılık sınırlarının birbirine karışmış görünmesi sürekli ihtiyat tedbirlerinin alınması sonucunu doğurur.

Bilimsel sosyalizmin uygulanması ve Türk toplumuna aktarılması çerçevesi içinde TİP üç evrim safhasını öngörür. Bunlardan ilki ve o gün için geçerli olanı, genel ilkesi yeni Anayasa ile kazanılmış olan hak ve özgürlüklerin uygulanması yolunda mücadele safhası; bu müktesep hakkın emperyalizme ve büyük sermayeye karşı savunulması safhası ve işçi sınıfıyla küçük köylülüğün eğitilip yetiştirilmesi safhasıdır. Bu safhanın sonunda gerektiği gibi yetişmiş, uğradıkları sömürünün ve ülkenin geleceğinden rollerinin bilincinde işçilerle köylüler kendi partilerini demokratik yoldan iktidara getireceklerdir. Böylece köylülerin ve küçük burjuvazinin bir kesiminin desteklediği işçi sınıfının, ileri bir demokrasi çerçevesi içinde ve sosyalizme geçişi amaçlayan bir devlet kapitalizmi yoluyla, kalkınma politikasını uygulayacağı ikinci safhaya gelinecektir. Üçüncü safha ise, sosyalizme geçiş safhasıdır. Şimdi bu üç safhaya daha yakından bakabilmek için aynı yolu bir de tersine yürümek yani en uzak olandan, bunun için de en az itirazda bulunanlardan günümüze, daha çelişkili olana gelmek gerekecektir. İkinci safhanın üçüncü safhayla karıştırılmaya başlanmadığı 1965 öncesi için söylenecek pek bir şey yoktur. Bu dönemde TİP özel durumlara kendini uydurmada gerekli olan esnekliği de kullanarak bilimsel sosyalizmin ilkelerini izlemeye çalışıyor görünmektedir.

İkinci safhaya ise, Türkiye'de emperyalist sömürünün sürdürdüğü kapitalist üretim tarzının, yetersiz gelişme yüzünden sağlayamadığı kalkınmanın yerini bir ileri demokrasi çerçevesi içinde ve devlet kapitalizmi yoluy-

la alacak gerekli bir dönem gözüyle bakılmaktadır. Bu safhada, bir işçi ve köylü hükümeti gerçek bir kalkınma için gerekli reformları yapacaktır. Dış ticaretin, kredi cihazının, büyük sınai işletmelerin, madenlerin milileştirilmesi ve gümrük duvarlarının konması olarak sıralayabileceğimiz bu reformların amacı, emperyalizmin yolunu tıkamak ve ülkenin zenginliklerini elde tutmaktır. Daha sonra devletin yükünü bölüştürmek ve gücünü arttırmak amacıyla yapılması gereken mali reformlar gelmektedir. Nihayet toprak reformu ve ağır sanayi düzeyinin arttırılmasıyla gerçek bir kalkınmanın şartları yaratılacaktır. Toprak reformu konusunda TİP kollektifleştirmeye geçmeden önce, toprak açlığı içinde bulunan küçük köylülüğün desteğini sağlayabilmek için, bölge tarım istasyonlarınca güçlendirilen aile çapında küçük mülkiyete dayalı bir geçiş dönemi öngörmektedir. Bu programın bütünü giderek, pazar mekanizmalarının yerini almayı amaçlayan sıkı bir planlamanın çerçevesi içinde gerçekleştirilecektir.

Bu ikinci safhaya geçişin tartışmalarında sorunlar ortaya çıkmaya başlar. TİP yöneticilerine göre bu safhayı gerçekleştirebilecek tek güç, köylülüğün ve belki küçük burjuvazinin bazı kategorilerinin (küçük zanaatkârlar, küçük memurlar, aydınlar) desteğindeki işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı bu safhayı demokratik yoldan iktidara gelerek gerçekleştirmelidir. Bu noktada «ulusal cephe» ve «ulusal» burjuvazi sorunları yeniden gündeme gelmektedir. Türk toplumundaki temel çelişkinin, emperyalizmin omuz verdiği kapitalist güçlerle sömürülen yığınlar arasındaki çelişki olduğu sonucuna ilk olarak varan TİP'dir. Dolayısıyla sadece antifeodal ve antiemperyalist bir mücadele burjuvaziyle sürekli bir cephenin tabanı olamaz ve hele böyle bir şey ikinci safhadaki reformları gerçekleştirecek bir hükümet programıyla sonuçlanamaz. «Ulusal (milli)» burjuvaziye gelince, hep sözü edildiği halde, kendisi hiç bir zaman ortalarda görünmemektedir. 1960'dan sonraki ilk yıllarda belki hâlâ, yerli sermayeler tarafından yaratılan

sınai işletmelerin, sanayi alanında emperyalizmin ülkeye girişine karşı çıkacak böyle bir milli burjuvaziye dayanak olacağı düşünülebilirdi. Ama daha sonraki yıllarda, yabancı sermaye hem ülkeye girmiş hem de Türkiye'deki kapitalist ekonominin bütününü bir üretim ve dağıtım şebekesi içinde kenetlemişti. Öyleyse evrimin ikinci safhasını gerçekleştirmek için geriye sadece, kendini kapitalist ve prekapitalist bağlardan en önce kurtarabilecek sınıf olan işçi sınıfının öncülüğünde sömürülen yığınlar kalıyordu.

Türkiye İşçi Partisi'ne göre bu ilke, demokrasinin mahiyetinde bir değişme gerekliliğini de içinde taşır. Çünkü işçi sınıfı, öncü rolünü, iyice yetişip bu rolün bilincine ermedikçe, taşıyıp yürütemez. Ancak, birlikte ülke nüfusunun çoğunluğunu meydana getirdikleri köylülükle birlikte bu düzeye eriştikleri vakit demokrasinin mahiyetindeki bu değişme de mümkün hale gelecektir. Bunun olması da gereklidir, çünkü askerlerden ve küçük burjuva aydınlardan meydana gelen bir kadronun ezilen yığınlar adına, iktidarı her ele geçirme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdur. Bu yığınların desteğini, reformların gerçekleştirilmesinden sonra kazanmayı ummak bir hayalciliktir. Çünkü önce, reformların ilk gerçekleştirilme döneminde yığınların katlanması gerekli fedakârlıklar, eğer yeterli bir bilinç düzeyine erişmemişlerse bu yığınlar tarafından kabul edilmeyecektir. Böyle bir durumda, bu yığınların içine düştüğü hoşnutsuzluk burjuvazi tarafından onları iktidara düşman etmekte kullanılacaktır. İkincisi, burjuvazinin baskısı zaten bu reformların gerçekleşmeye başlamasına bile imkân vermeyecektir. Kaldı ki aydınlarla kitleler arasındaki bağ henüz oluşmamıştır ve bu kitleler gerici propaganda ve Kemalist rejim deneyi yüzünden genel olarak aydınlara özel olarak ise orduya düşmandır.

Böylece, sözkonusu edilen birinci safhaya gelinmiş olur. Bu safha çetindir ve uzun sürecektir. Çünkü sözkonusu olan, işçi sınıfıyla küçük köylülüğü bugünkü şart-

ları içinde eğitebilmek, yetiştirebilmektir. Aynı zamanda kazanılmış özgürlüklerin gericiliğe karşı savunulması dönemi olan bu safhada, Türkiye İşçi Partisi ilerici geniş bir cephenin oluşma imkânını öngörür. Bu cephe 1961 Anayasasını savunan herkes gibi antifeodal ve anti-emperyalist güçleri de bağrında toplayacaktır. İşte doğrudan eylem düzeyi olan bu düzeyde çelişkiler ortaya çıkar.

TİP, Türk toplumunda üretim araçlarını elinde tutanların topunu emperyalizmin doğrudan veya dolaylı müttefiki saymaktadır ve durumun gelişmesi de onu haklı çıkarmıştır. Öyleyse temel çelişki, sömürülen kitlelerle yerli kapitalizm ve emperyalizm arasında gelişmektedir. İktidar bugün emperyalizmin müttefiki olan büyük burjuvazinin elindedir ve kendi de üretim araçlarına sahip küçük burjuvazi bu iktidarı desteklemektedir. Bu şartlar içinde birinci safhada öngörülen cephenin ikinci safhada öngörülenden daha geniş olması için pek de bir sebep yoktur ve bu durumda mevcut hürriyetleri kemirmeyi amaç edinen baskı gitgide büyüyecektir. Bu varsayım 1960'ı kovalayan yıllar boyunca olaylarla da doğrulanır. O zaman, eğer gerekli demokratik şartlar istenilmiyorsa ve eğer büyük burjuvazi için faşizme gidiş daima bir açık kapı olarak kalacaksa, kitlelerin siyasal açıdan eğitilip yetiştirilmesi ne zaman ve nasıl olabilecektir? Üstelik bu birinci safhanın çok çok fazla uzaması oluşma halindeki işçi sınıfının trade-unionculuk içine gömülüp kalma tehlikesini de yaratır. Daha sonraları, Türkiye İşçi Partisi'nin içinde oluşan muhalefet baştaki yöneticileri işte bu temellerden kalkarak pasifist olmakla ve kitlelerin devrimci potansiyelini etkisizleştirerek nesnel açıdan emperyalizmin davasına hizmet etmekle suçlayacaktır. 1965 yılından önceki dönemde ise TİP'li «sektercilik ve «uvriyerizm»le suçlayan Yöncü aydınlar olmuştur. Bunlara göre TİP bu tavrıyla ulusal bir cephenin oluşma imkânını kundaklamaktaydı.

Türkiye İşçi Partisi'nin içine düştüğü çelişki bize, ülkedeki sosyo ekonomik yapıların bir sonucu olarak gözük-

mektedir. Sistemin başlıca çelişkisi ve burjuvazinin rolü konusunda yapılan tahlil doğrudur. 1970'den hemen önceki yıllarda Türk solu, antiemperyalist mücadelede işçi sınıfının ve küçük köylülüğün öncülüğünün gerekliliğini ancak bu sınıfların böyle bir öncülüğü yüklenmesi için henüz öznel şartların olgunlaşmadığı gerçeğini kabul edecektir. O zaman da böyle bir çıkmazı açabilmek için iktidarın kitleler üzerindeki baskısına karşı koyarak kitlelerdeki bilinçlenmeyi hızlandıracak bir halk savaşı yoluyla bu öznel şartları yaratmayı deneyecektir.

TİP'e yöneltilen eleştirilerin başlıcalarından biri de bu örgütün iç yapısıyla ilgilidir. Adına rağmen, parti, bir işçi sınıfı partisinden daha çok sömürülen kitlelerin bir örgütü görüntüsündedir. Yani üçüncü safha partisinden çok ikinci safha partisi kimliğindedir. Ne var ki bu lakap parti programına uygundur. Çünkü bu programa göre, parti kendini işçi sınıfı kadar küçük köylülüğün ve üretim araçları mülkiyetine sahip olmayan küçük burjuvazinin de partisi olarak sunmakta; üçüncü safhayı gerçekleştirmek için ise bu sınıfların örgütü olarak ve bu sınıfların oyuyla iktidara gelmeyi hedef edinmektedir. Öte yandan şurası da bir gerçek ki, parti hedef olarak nüfusun en az 3/4'ünü meydana getiren bir insan kitlesinin eğitilmesini hedef olarak gösterirken ve hemen parlamenter mücadeleye katılabilmek için hızla kırlık kesimde kökleşmeyi denerken, kendi bağrındaki yeterince eğitilip yetişmemiş kadroların, onun bir doktrin partisi olma niteliğini sulandırma tehlikesi yarattıklarını kabul etmek zorundaydı.

Türkiye İşçi Partisi'yle birlikte tartışma bilimsel sosyalizmin bağrına kayar. İlk olarak bu parti düzenin temel çelişkisini açık ve seçik bir biçimde ortaya koyar. Bu partinin iç çelişkileri ise bizzat Türkiye'deki devrimci hareketin içindeki çelişkilerdir. Nihayet trade-union'cu bazı eğilimlerine rağmen bu parti, ilk defa aydınların kendi içine kapalı çemberlerini yararak doğrudan doğruya kitlelerle ilgi kurar. 1965 milletvekili seçimlerine katılarak 276 bin oy toplar ve 15 milletvekili çıkarır. Böylece soldaki bir par-

tinin Türkiye siyaset sahnesinde resmen ortaya çıkmış olması bu solun imkânları kadar sınırlarını da dile getirir. Seçimlerden sonra ise bu solun evrimi gitgide hızlanacaktır.

D — İkinci Dönem (1965-1969)

1965 seçimleri genel olarak Türk politik hayatının ve özel olarak da Türk solunun değerlendirilmesine imkân verir. 1961-1965 dönemi büyük burjuvazi kesimlerinin CHP ile iktidarı paylaşmak zorunda kaldıkları koalisyonlar dönemidir. Bu durum, aralarında grev hakkının da bulunduğu, anayasada öngörülen bazı reformları yürürlüğe koyma imkânını vermişti.

1965'de büyük burjuvazi tek başına iktidar oluyor ve anayasayı oluşturan 27 Mayıs ruhu yaşamını dolduruyordu. Yeni dönem, anayasanın ta 1971'de delik deşik edilmesine kadar sabırlı, sistemli tahribinin dönemi olacaktır.

Bu zaferi mümkün kılan olgu büyük kent burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri arasındaki, yeniden kurulan ittifaktı. Ve bu olay yerli büyük burjuvazinin iki kesimi arasındaki çelişkinin parlamenter rejim çerçevesinde çözülemeyeceğini bir kez daha kanıtlıyordu. Fakat aynı zamanda ilerici güçlere karşı büyük burjuvazinin birleşme imkânını da gösteriyordu.

Sınıf mücadelesi sosyo-ekonomik düzenin tüm boyutlarına ulaşmaya yüz tutunca siyasi partiler de kaçınılmaz olarak bu mücadeledeki yerlerini almak veya hiç olmazsa görüşlerini belirtmek zorunluluğunda kaldılar. Böylece CHP yönetimi, partinin sağ kanadı ile sol kanadı arasındaki dengeyi korumaya çabalamakla birlikte, ortanın soluna yönelir. Bu tavır almalarla seçim çatışması daha da eşitsiz bir hale gelir. Belli bir siyasi tavırları olan TİP ve CHP'nin karşısında, büyük burjuvazinin partisi paternalist (pederşahi) ilişkileri, din tutuculuğunu, antikomünizmi alabildiğine sömürerek oyların çoğunluğunu elde eder. CHP sağ propagandaya kapılan taraftarlarının oylarını kaybederken, ilerici seçmenleri de TİP'e doğru kayar.

TİP 276.000 oy alır. Köylülerin ve işçilerin büyük çoğunluğu diğer partilere yönelmiştir. Oyların dağılımını belirleyen bilinçlenme sürecidir. Seçmenlerin % 52'si nüfusu 10.000'i aşan şehirlerden, %31'i üç büyük şehirden gelir. (458) Daha sonra işçiler arasında yapılan anketler TİP taraftarlarının çoğunluğunun 500 Liradan aşağı aylık ücret ¡diliminden çok, 500 ile 1.000 lira arasında aylık ücreti olan, 30 yaşından aşağı, ilkokul veya daha üstü öğrenim görmüş, büyük şehirlerde kalifiye işçi olarak çalışan bireylerden oluştuğunu göstermiştir. (459) Bu sayılar, bir düzen değişikliğine yönelik siyasi mücadeleye ancak olgunlaşmış bir işçi sınıfının katılabileceğini öngören TİP ilkelerine uygun düşüyorsa da ülkenin sosyo-ekonomik düzeni gereği bu tür bir işçi sınıfının nicel gelişmesinin ağır olacağı gerçeğinin yanı sıra en çok sömürülen kitleleri saf dışı bırakan böylesine seçkin bir bilinçlenme sendikalizme (trade-unionizm) kayan bir işçi aristokrasisi yaratabileceği için, aynı zamanda bu ilkelerin sınırlarını da gösterir.

«Yön» hareketine gelince, siyasal ifadesini CHP'nin ilerici kanadı aracılığıyla bulmaya çalıştığı için, o da hayal kırıklığına uğrar. Bu kanat 1965'lerde «Yön»ün öne sürdüğü sloganları, hele antiemperyalizmi, kabul etmekten uzaktır. Fakat ılımlı tavırlarına rağmen CHP ortanın solunda görünmekle seçimleri kaybetmiştir. Küçük burjuva aydınları parlamentarizmden ümitlerini kesip orduya doğru yönelmeye yüz tutarlar.

Fakat 1961-1965 dönemi aynı zamanda işçi ve küçük köylünün kavgaya atılışının ilk dönemidir. Grev ve yürüyüşler, grev kanununun çıkarılmasını sağlamak için 1961'de başlar ve gelişir. Aylarca süren grevler, polis ve askerle çatışmalar; yaralama ve ölüm olayları, köylülerin yürüttüğü toprak işgallerine paralel olarak, sınır mücadelesinin gündeme alındığını ve sosyo-ekonomik durumun

(458) ÜNSAL, A. «Türkiye'de Kent ve Köy Emekçileri ve Bilinçlenme Sorunu», «Ant» No. 6 Ekim 1970.
(459) ÜNSAL,, A. «Türkiye'de Kent ve...»

bu mücadeleyi daha da geliştireceğini gösterir. Bu gerçeğin ortaya çıkması solun evrimini doğrudan doğruya etkileyecektir.

a — «Milli Demokratik Devrim»

1965 seçimlerinden sonra TİP «kapitalist olmayan kalkınma yolu» yerine «sosyalizm»i gündeme getirir. Bir kavram açıklığı ve parlamentoya girdikten sonra artık ilkelerini saklamak istemeyen parti yöneticilerinin yüreklilik belirtisi gibi görülebilen bu değişiklik tersine bir kavram kargaşalığı yaratmaktan başka bir işe yaramamıştır. Çünkü genellikle sol çevrelerce kabul edilmiş olan bu üç safhalı bir evrimi içeren TİP'in programında kapitalist olmayan kalkınma yolu, devletin yönetimi altında üretim araçlarının hızlı bir gelişmesini öngören safhada, sosyalist yol ise üçüncü safhada öngörülüyordu. TİP «kapitalist olmayan kalkınma yolu» yerine son safhanın gereği olan «sosyalizm» terimini kullanınca, ilk terimi haklı göstermek için öne sürülen durumların (azgelişmişlik, demokratik reformların gerçekleştirilememesi) geçerliklerini kaybettiklerini gösteren hiç bir emarenin ortada bulunmamasına rağmen ikinci safhanın gerekliliğini yitirdiği kanısını uyandırıyordu. Fakat parti yöneticileri tarafından öngörülen sosyalizme daha yakından bakılınca aslında ikinci safhanın üçüncünün yerini aldığı görülüyordu. Çünkü özel sektörün muhafazasından söz ediliyor ve kalkınma programı ile reformlar ikinci safhadan üçüncüye aktarılıyordu. Anlaşılan bir isim değişikliğinden ileri gidilmiyordu ve üstelik yeni kullanılan terim yerinde değildi, çünkü öngörülen model bir sosyalist üretim tarzına uygun düşmüyordu. Bu çelişkinin içinden çıkmak için parti yöneticileri diğer «sosyalizmler»den farklı bir «yerli sosyalizm»den sözetmeye yüz tutunca tam bir kavram kargaşasına düşüldü.

Bu kargaşalıktan dolayı işçi sınıfı yönetimi altında yürütülecek antiemperyalist ve antikapitalist mücadele

ilkesi doğrudan doğruya sosyalizm için savaşa dönüşüyordu. Bu ütopik öneri işçi sınıfının öncülüğüne, ilerde olayların göstereceği gibi tek imkân olmasına rağmen, o anda pek güvenilmesine elvermiyordu. Böylece TİP'in içinde doğacak olan muhalefet, TİP yöneticilerinin «sosyalizm» diye adlandırdığı safhadan başka bir şey olmayan milli demokratik devrimden yana çıkacaktır. Fakat işçi sınıfının öncülüğünü bir defa daha tartışılır bir durum haline getirerek geniş antiemperyalist ve antifeodal cephe ile milli burjuvazi kavramını irdelemeye döneceklerdir. Bu durumda Türk solunun başlangıç noktasına varabilmesi ve TİP'in çelişkilerinin ötesinde bir yol araması dört yıl daha gerektirecektir.

1965'ten sonra beliren sol içindeki bölünmeler, hasım grupların her biri tarafından yürütülen solu birleştirme çabalarının sonucu gibi görünür. TİP yöneticileri «sosyalizm» sloganını ortaya atmakla, özünü yozlaştırma pahasına, bu kavramın tek sahibi olduklarını göstermek istemişlerdir. Bu durumda karşı saldırı «Yön» hareketinden başlayıp parti saflarına yayılacaktır.

Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi önce «Yön»ün sütunlarında doğacak ve daha sonra kendi kanatlarıyla uçacaktır. İlk teorisyenleri, eylemlerinden dolayı hüküm giymiş oldukları için kanunen TİP'e giremeyen eski sosyalistlerdi. Fakat bu tüzel imkânsızlığın yanı sıra parti yöneticileri tarafından fiili olarak partiden uzaklaştırılmış olmaları kişisel sebeplerin bu kopmanın sebeplerinden biri olduğu kanısını uyandırır.

MDD hareketi teorik düzeyde TİP'in esas çelişkisinin bir kanadına saldırmakla kendisini «Yön» hareketini belirleyen çelişkilerin içinde bulur. Teorisyenlerine göre sınıf kavgasını yasak eden antidemokratik kanunların (Ceza kanununun 141 ve 142'nci maddeleri) varlıklarını sürdürmeleri gerçek bir sosyalist partinin varlığını olanaksız kılar. Bu durumda TİP nesnel olarak ancak sosyalist hareketi saptırmaya ve uyuşturmaya yarayan iktidar tarafından hoşgörülen bir sosyalizm uygulayabilir. Bu yüzden

TİP programının ilk safhasını oluşturan proletarya yaratma süreci bir aldatmadan başka bir şey değildir. İktidar bugün emperyalizmle işbirliği halinde büyük burjuvazinin elindedir ve yalnız bu iktidarı yıkacak olan bir devrim sosyalizme geçiş için işçi sınıfını yetiştirecek gerçek bir sosyalist parti kurma imkânını yaratabilir. Bu devrim millî demokratik devrimdir. Antiemperyalist olduğu için millî, antifeodal olduğu için demokratik, devirmek istediği bugünkü iktidarın kurduğu düzene karşı çıktığı için de devrimdir.

Bu noktada, İstiklâl Savaşının 1950 «karşı-devrimi» ile durdurulan, tamamlanmamış bir millî demokratik devrim olduğu ilân edilerek Kemalizm'le bağıntı kurulmaya çalışılır. Yarım kalan bu devrim yeniden ele alınarak, yani feodal ve emperyalist güçler tasfiye edilerek ve demokratik reformlar gerçekleştirilerek tamamlanacaktır. Ne İstiklâl Savaşındaki «feodal güçler»in, yani eşraf ve ağanın görevlerini, ne Kemalist ve sonraki rejimlerde büyük burjuvazinin evrimini hesaba katan bu üstünkörü çözümleme, bugünkü «Kemalist güçleri» oluşturan orduyu, bu «ikinci baskı» millî demokratik devrimin öncü kuvveti gibi göstermekten başka bir işe yaramaz.

Çünkü millî demokratik devrimin gerçekleşmesinden önceki devrede bir işçi sınıfı partisinin varolma olanağı tanım olarak reddedilince, geniş bir antiemperyalist ve antifeodal cephe kurup ona bir öncü bulma gerekliliği ortaya çıkar. Bu konudaki hareket noktası «Yön» hareketinin varış noktası ile çakışır. «Elbette millî burjuva ile kompradoru aynı sepete koymak sosyalistçe bir tutum olmaz. Yurtta fabrika bacalarının tütmesinden yana olanla, sınıf çıkarı bu bacaların sönmeninden yana olanı bir tutamayız». (460) Böylece, Amerika'nın Türkiye'de bir ağır çelik sanayiinin kurulmasına ön ayak olmasından beş yıl sonra sanayi burjuvazisi yeniden millî burjuvazi ile bir tutulur. MDD'ciliğin başlangıcında, millî demokratik dev-

(460) TÜFEKÇİ, E. (BELLİ M.) «Yön» 5 Ağustos 1966.

rim, bitirilememiş bir burjuva devriminin devamı gibi görüldüğünden bu devrimi başlatan radikal küçük burjuvazinin yönetimindeki milli burjuvazinin rolüne önem verilir. «Küçük burjuvazi, milli burjuvaziden ayrı olarak ele alınmalıdır. Komprador kapitalizmi ile sınıf çıkarı asla bağdaşmayan küçük burjuvazi bilinçlendiği ölçüde devrimden yanadır. Hem demokratik devrimden yana, hem sosyalist devrimden yana... Küçük burjuva kökten gelme asker-sivil bürokrat aydın küçük burjuvazi içindedir. Ama asker-sivil aydın zümrenin ideolojisinin günümüz koşullarına uydurulmuş bir Kemalizm olduğu söylenebilir. Asker-sivil aydın zümre, gerek kök bakımından, gerek genel durum bakımından içinde sayılması gerektiği Türk küçük burjuvazisinin en bilinçli kolunu, bu sınıf öncü müfrezesini teşkil etmektedir. Kesin olarak demokratik devrimden yanadır, sosyalist devrime karşı olması için sınıf açısından bir neden yoktur.» (461)

Böylece asker-sivil aydın bürokratlar milli burjuvazinin özü ve dolayısıyla milli demokratik devrimin öncüleri olurlar. Bu sonuç bir teorik kanının ötesinde bir uygulama zorunluluğu olarak ele alınmalıdır. MDD teorisyenleri iktidara en kısa zamanda gelmek istediklerine göre, amaçlarına ulaşabilmeleri için en kısa yol olan orduya dayanmaları zorunludur. Bunun için de hem kendi taraftarlarını, hem genç subayları ordunun o günün koşullarında, özellikle devrimci unsuru oluşturduğuna inandırmaları gerekmektedir. «Hücumlarımızı küçük burjuva bürokrasisi üzerinde yoğunlaştırırsak, büyük yanılgıya düşeriz. Böyle bir tutum ancak milli güçleri bölmeye yarar. Emperyalizmin ve yerli ortaklarının ekmeğine yağ sürer...» (462) «Türkiye'de iki ana ilerici akım vardır. İki devrimci kol, güçbirliği halinde Türkiye'nin gelecekteki tarihi kaderini tayin etmek durumundadırlar. Mustafa Kemal kolu ve sosyalist kol...» (463) «Batıda sosyalizm ile anti-militarizm

(461) TÜFEKÇİ, E. «Yön» 5 Ağustos 1966.
(462) «Türk Solu» 15 Aralık 1967.
(463) «Türk Solu» 14 Mayıs 1968.

hep birlikte gitmiştir.. Ama batıda tarihî gelişmenin bir sonucu olan sosyalizm-antimilitarizm bağdaşması, Türkiye'nin gerçeklerine hiç uymayan bir şeydir. Öteki ülkelerin tarihinde sık sık görülen asker tarafından bastırılan halkçı ilerici hareketler bizim tarihimizde yoktur. Ve bu gerçek bizim ilerici olarak Türk ordusuna karşı tutumumuzun batı anti-militaristlerin tutumunun tam karşısı olmasını gerektirir.» (464) Bu çözümlemenin iki yıl sonra nasıl yalanlanacağının hatırlatılması herhalde gereksizdir.

Bu düzeyde MDD hareketinin teorik çözümlemesi «Yön»cülerin ilkelerinden pek farklı değildir. Fakat MDD teorisyenleri, milli demokratik devrimi sosyalizme geçişte gerekli, ama yeterli olmayan bir safha olarak ele almakla «Yön»cülerden ayrılmak isterler. «...Türk toplumunun önündeki devrimci görev Türk millî bağımsızlığını gerçekleştirerek, feodalizmi tüm izleriyle ortadan kaldıracak milli birlik içinde özgür Türk ulusunun engelsiz gelişme şartlarını sağlamaktan başka bir şey olamaz.. Demokratik devrim gelişme halinde Türk toplumunun önünde zorunlu bir aşamadır ama yalnızca bir aşamadır. Bizi sosyalist Türkiye'ye götüren geçilmesi zorunlu bir aşama.» (465) Böylece zamanla MDD hareketinin «Yön»cülerle arası açılır ve ilk sayısı 17 Kasım 1967'de çıkan «Türk Solu» dergisi etrafında toplanır.

Bu dergi çerçevesinde MDD hareketi «Yön»cülerin aksine kendi sınıf çıkarlarını değil işçi sınıfının ve genellikle sömürülen kitlelerin çıkarlarını savunduklarını ileri süren bir küçük burjuva grubu olarak görülür. Gerek bir sosyalist partisinin kuruluşunun ilke olarak imkânsızlığını ilân edince kitlelerle organik ilişki kurabilecek her kuruluştan soyutlanırlar ve büyük antiemperyalist cephe rüyalarıyla gerçeklerden uzaklaşarak sonsuz bölünmeleri beslemekten başka bir işe yaramayan teorik tartışmalar düzeyinde kalırlar.

---

(464) «Türk Solu» 4 Şubat 1969.
(465) TÜFEKÇİ, E. «Yön» 5 Ağustos 1966.

Grubun, kendisini devrimci hareketin öncüsü olarak görmekteki ısrarı ve ordunun aracılığıyla kısa dönemde bir devrim yaratma umudu, onu, sonunda dağılmasına meydan verecek çelişkilere sürükler. «... Hepimiz demokratik devrimde en devrimci partinin devrimin başında olmasını isteriz. Ama bu işler istekle, iddia ile olmuyor. Kim güçlü ise o hegemonyasını kurar.» (466) «Öncülük istiyorsak güçlenelim. Ama demokratik devrim küçük burjuva bürokrasisinin önderliğinde olsa bile, hepimizin görevi olanca içtenliğimizle devrimin saflarında yerimizi almaktır.» (467) «Devrimci Güç Birliği'nde kim öncü, kim artçı pazarlığı da yoktur. Kim en iyi savaşırsa, o öncüdür. Öncünün kim olacağını mücadele gösterecektir. Ben kendi hesabıma, eminim ki, geniş Kemalist çevreler, sosyalizmi benimseyecekler ve sosyalistlerin öncülüğünde olacaktır bu mücadele. Ama pazarlık yok. Pazarlık bölücülüktür.» (468)

1968 Ekim ayından başlayarak MDD grubu «Aydınlık» adı ile aylık bir dergi yayınlamaya başlar. Böylece kendilerini resmi Kemalizmin izinde gören 27 Mayısçılardan, «Kadro»nun radikal Kemalizmiyle ilişki kurmak isteyen «Yöncü»lerden sonra MDD teorisyenleri 1923-1925'deki öncülerine bir saygı davranışında bulunurlar. Küçük burjuvazi gitgide en radikal görünüşüne yeniden kavuşmaktadır. Grup bu yeni dergide, hareketin kullandığı kavramları, Türk toplumu üzerindeki teorik çalışmalarıyla, derinleştirmeye çalışan yeni bir teorisyenler kuşağını saflarına çeker. Teorik çalışmalar ilerledikçe hareketin milli burjuvazi, milli cephe ve bu cephenin öncülüğüne ait çelişkileri su yüzüne çıkar.

Hareketin teorik evriminin ilk sonuçlarından biri «burjuva demokratik devrimi» «milli demokratik devrim»den ayırmasıdır. Batı Avrupa ülkelerinin milli burjuvazileri

(466) BELLİ, M. «Türk Solu» 22 Aralık 1967.
(467) BELLİ, M. «Türk Solu» 8 Ekim 1968
(468) BELLİ, M. «Türk Solu» 4 Şubat 1969.

tarafından yönetilen «burjuva demokratik devrimi» emperyalizm tarafından sömürülen ülkelerde gerçekleşemez. Bunun sebebi de emperyalist sömürüdür. Demek oluyor ki Batı Avrupa ülkelerinde burjuvazi tarafından gerçekleştirilen reformlar, geri bıraktırılmış ülkelerde o ülkelerin burjuvazileri tarafından gerçekleştirilemez. Ancak, aynı zamanda antiemperyalist ve antifeodal olan milli demokratik devrim çerçevesinde gerçekleşebilirler. (469) Böylece işçinin ve küçük köylünün önemi belirmeye başlar. Buna paralel olarak Türkiye'deki sosyal sınıflar ve evrimleri üzerindeki araştırmalar ayrıntılara girince, milli cephe daralmaya yüz tutar. Küçük burjuvazinin büyük burjuvaziye bağlılığı, köy küçük burjuvazininin tutuculuğu görülür. Yerli burjuvazinin kuvvetlenmesiyle asker-sivil aydın bürokrat kadronun onun etkisi altında kaldığı apaçık meydana çıkar. Bu kadronun emperyalizm yanlısı ve emperyalizme karşı olarak ikiye ayrıldığı kabul edilir. Sonunda demokratik devrimin öncülüğünü, küçük köylülerin ve küçük burjuvazinin en radikal gruplarının yardımıyla, ancak işçi sınıfının üzerine alabileceği görüşüne varılır. (470) «Milli» burjuvaziye gelince, varlığı doğrulanmakla beraber ülkenin sosyal ve ekonomik hayatında ön planda bir güç olmadığı belirtilir ve ondan beklenen görevin olsa olsa tarafsız kalması olduğu söylenir. (471)

Sonuç olarak, küçük veya büyük olsun burjuvazinin milli demokratik devrime etkin bir şekilde katılacağından gittikçe ümit kesilmesine rağmen, «feodal» ve «antifeodal», emperyalist ve antiemperyalist güçler arasındaki çelişkiler ön plana alınmaya devam edilir. Bu yandan mücadelenin öncülüğünün işçi sınıfı tarafından ele alınması zorunluluğu veya herhangi başka bir çözümün imkânsız-

(469) ERDOST, M. «Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm» «Türk Solu» 10, 17 ve 24 Eylül 1968.

(470) Bkz. ERDOST, M. «Türkiye Sosyalizmi ve...»

(471) Bkz. BELLİ, M. «Aydınlık» Ağustos 1969 ve ERDOST, M. «Aydınlık» Şubat 1971.

lığı belirtilirken, diğer yandan işçi sınıfına ve birinci derecede müttefikleri olan sömürülen kitlelere, şüpheli müttefiklerini ürkütmemek için antikapitalist olmamaları öğütlenir. Bu durumun nedeni henüz yeni oluşmakta olan bir olayın; ülkenin tümünü kaplayan ve küçük, orta veya büyük burjuvazinin hemen hemen tamamını çıkar bağları ile kendisine bağlayan emperyalist sömürü ağının farkına yeterince varılmamasında aranmalıdır.

Bu şekilde en sonunda MDD hareketi de TİP'le aynı çelişki içine düşmektedir. Yalnız sömürülen kitlelerin, işçi sınıfının, küçük köylünün ve üretim araçlarına sahip olmayan küçük burjuvazinin alt kademelerinin, nesnel olarak bir devrimci unsur meydana getirebilecekleri, fakat bu kitlelerin henüz yeterince bilinçlenemedikleri sonucuna varılır. TİP kitlelerin politik bilinçlenmesi yönünde çalışan bir kuruluş olduğunu öne sürmekle görünüşte bu çelişkiden sıyrılabilirdi. Fakat gerek o günkü rejim şartlarındaki bir örgütsel imkânlarla, gerek seçimler yoluyla iktidara gelme ihtimaliyle köprüleri atan MDD için bunalım kaçınılmaz hale gelir. Aydın bürokratların, yani genç subayların, sömürülen kitlelerin adına ve yerine milli demokratik devrimi gerçekleştirmek üzere rejimi değiştireceklerini her şeye rağmen ümit etmeye devam edenler, «eski sosyalistler»in etrafında birleşerek hareketin artçılarını oluşturur. Diğerleri TİP'i içten fethetmek veya bu olmazsa TİP'in dışında bir devrimci kitle örgütü kurmaya çalışırlar. 1969 seçimlerinden sonra evrimin hızlanması, bu öncüleri sol hareketlerin çelişkilerini bir silahlı eylem çerçevesinde açığa vurma çabalarına götürecektir.

MDD hareketi Türk solunun evrim süreci içinde bir sapma olarak tanımlanabilir. Bu sapma bir sol sapma görünümü ve terminolojisiyle sunulan bir küçük burjuva sağ sapma olarak nitelendirilebilir. Fakat bu sapma TİP'in çıkmazdan kurtulması için gerekliydi. MDD hareketi de, yukarıda belirttiğimiz gibi tüm solun ortak çelişkileri olan TİP'in çelişkilerine vardığında bunlar artık parçalanmak ve aşılmak üzere olgunlaşmış durumdadırlar. Aynı zaman-

da MDD hareketi, yayınları ve çalışmalarıyla gelecek dönemlerin kadrolarının klasik Marksist literatür alanında olduğu gibi memleket gerçeklerinin araştırmasında da, teorik eğitimini sağlayacak ve özellikle gençliğin devrimci harekete katılmasına önayak olacaktır. Fakat aynı derecede önemli olan madalyonun öbür yüzünü de unutmamak gerekir. Çünkü gençliğin bir uygulama alanından çok teorik alanda yetişmesi ideolojik sekterizmi geliştirmiş, kitlelerden kopmaya sebep olmuş ve toplum gerçeklerine dört duvar arasında geliştirilmiş soyut çözümlemeleri uygulama eğilimleri yaratmıştır. Bu durum 1969'dan sonraki dönemde sol hareket için büyük bir sorun olacaktır.

b — Gençlik Hareketlerinin Doğuşu ve Evrimi

1968'den sonra üniversite gençliği milli demokratik devrim hareketinin ve genellikle solun vurucu gücü haline gelir. 27 Mayıs'ın patlama kapsülünü oluşturan öğrencilerden o andan sonra bütün partiler faydalanmak isterler. 1960'tan önce Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinde CHP'ye yakın bir «fikir kulübü» kurulmuştu. 1960'tan sonra CHP'nin ilerici kanadı Türk Milli Talebe Federasyonunu etkisi altına almayı başarmıştı. (472) CHP ilericilerine bağlı «Yön» grubu dönemin en faal hareketi olduğundan bir çok öğrenciyi kendisine çeker. Fakat iktidardaki CHP'nin büyük burjuvazinin isteklerine boyun eğmesi bir süre sonra hayal kırıklığı yaratır. 1965 seçimlerinden önce, sağın tek başına iktidar olmasını hazırlayan, son koalisyon hükümetine CHP katılmaz. Bu dönemde Kozlu kömür ocaklarındaki grev ilk işçi kurbanlarını verir. Bu arada çoğalmış olan «fikir kulüpleri» uyuşukluklarından silkinip bir yürüyüş düzenlemeye karar verirler. Yürüyüşçüler, Ankara sokaklarında, polisin gözü önünde aşırı sağ grupların saldırısına uğrar. Böylece öğrenci gençlik, eylemin gerekliliği sorunu kadar engelleriyle de tanışmış olur.

(472) GENÇ, S. «12 Mart'a Nasıl Gelindi, Bir Devrin Perde Arkası» İstanbul 1971.

Bu şekilde gençlik, bir yandan 1965 seçimlerinden evvel yoğun bir etkinlik gösteren TİP'e doğru yol alırken, diğer yandan, fikir kulüpleri 1965 sonbaharında kendi aralarında birleşip, ilerde üniversite gençliğinin devrimci nüvesini oluşturacak olan «Fikir Kulüpleri Federasyonu»nu (F.K.F.) kurarlar. (473)

1965 seçimlerinde büyük burjuvazinin temsilcisi Adalet Partisi tek başına iktidara gelir. Demokratik bir anayasanın varoluşu ve ordunun 27 Mayıs'la elde edilen özgürlüklerin ve anayasanın koruyucusu olarak görülmesi iktidarı pek çok rahatsız eder. Bu durumda onun bellibaşlı iki amacı, orduyu kendi saflarına çekmek ve anayasanın öngördüğü demokratik özgürlükler çerçevesinde ülkenin yönetilemediğini göstermektir. Solu kendi resmi kuruluşları ile susturmaya kalkışarak eninde sonunda anayasayı zorlama yoluna gideceğine, beslediği ve teşvik ettiği aşırı sağcı silahlı grupları harekete geçirir. Bu yol, sola karşı daha seri tedbirler alabilme imkânını verir. Aynı zamanda dini propagandayı körükleyerek, dinsiz komünistlere karşı bir cihad ortamı yaratır ve gündelik hale gelen kanlı olaylarla, orduya ve «aydın» liberal burjuvaziye «anarşist»lerin eylemlerinden ve anayasanın güçsüzlüğü yüzünden ülkenin anarşiye sürüklendiğini gösterir.

Aşırı sağın vurucu güçleri kurumlaşmış öğrenci kuruluşlarına zorla el koyarlar. Bu durum gittikçe çoğalan bir öğrenci sayısını sola ve özellikle F.K.F.'ye iter. Sağcılar da bu kuruluşun üyelerine ve lokallerine silâhlı saldırılara geçince öğrenciler kendilerini savunmak için örgütlenirler.

Başlangıçta az çok TİP'ten esinlenen öğrenci eylemleri, giderek hükümetin anayasaya aykırı davranışları ve emperyalizmin siyasi belirtilerine karşı yönelir. 1967 Kıbrıs bunalımı gençliğin geleneksel milliyetçiliğini antiemperyalizme doğru kaydırır. Daha sonra yürüyüşler ve eylemler, Türkiye'deki Amerikan kurumları veya Altıncı Fi-

(473) Bkz. «1965 - 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç» İstanbul, 1971.

lo ziyaretleri gibi emperyalizmin en gözle görünür varlığına karşı yoğunlaşır. Aşırı sağ bu eylemlere yürüyüşçülere saldırarak ve özellikle Anadolu şehirlerinde karşı yürüyüşler düzenleyerek karşı çıkar.

1968 yılı yürüyüş ve karşı yürüyüş kısır döngüsünün yeniden alevlenmesiyle başlar. TİP sola yönelecek genel bir baskının kaygısıyla provokasyonlara dikkati çeker ve eylemleri frenlemek ister. Fakat MDD hareketi Amerika'ya karşı yapılan gösterilerde bir milli cephe nüvesi ve gençlikte onun vurucu kuvvetini görünce F.K.F.'ye yaklaşmaya çalışır. Böylece 1968 ilkbaharında Federasyonun İkinci Kurultayı MDD hareketine yakın yöneticiler seçer ve birkaç gün sonra F.K.F. Milli Birlik Komitesinin radikal üyeleri tarafından kurulan 27 Mayıs Milli Devrim Derneği ile birleşerek Devrimci Güçbirliğini (Dev Güç) meydana getirirler. Böylece geniş cepheciler tarafından öngörülen ordu ile birlik gençlik düzeyinde gerçekleşmeye yüz tutar. (474)

Fakat araya giren yeni bir olay: fakültelerin işgali, büyük bir öğrenci kitlesinin bilinçlenmesine yol açar. Bir öğrenci sorunu olarak: üniversiteye giriş sınavları, yer yokluğu, teksir ticareti, öğretim üyeleri tarafından sürdürülen ders kitabı tekeli ve mollalaşan profesörlere karşı başlayan eylem siyasi boyutlara ulaşır ve üniversite ortamını aşarak sorunların kökenine inmeye çalışır. İktidar sağcı öğrenci kuruluşlarını, ilke olarak polislere yasak olan özerk üniversitelere saldırı düzenlemek için kullanır. Böylece saldırılar üniversitede silâhlı çatışmanın başlangıcını oluşturur.

Üniversite eylemleri ilerici öğrenci saflarını önemli bir şekilde arttırır ve 15 Temmuz 1968'de Altıncı Filonun yeni bir ziyareti çok şiddetli gösterilere yol açar. Polisin saldırısına uğrayan öğrenciler ilk kurbanlarını verirler, Mart 1971'e kadar saflarındaki ölü sayısı yirmiyi aşacaktır. TİP tarafından provokasyon olarak nitelendirilen bu

(474) GENÇ, S. «12 Mart'a Nasıl Gelindi...»

gösteriler «aşırı solcular» ve «revizyonistler», «pasifistler» ve «anarşistler» arasındaki ilk bölünmeleri getirir. Sözkonusu gösteriden birkaç gün önce ise TİP, FKF yönetimini yeniden ele geçirmeyi başarmıştı ve buna karşı da MDD'ciler Devrimci Öğrenciler Birliğini (D.Ö.B.) kurmuştu.

Yaz boyunca, aşırı sağ Anadolu şehirlerinde şiddet gösterileri yaparken ilerici öğrenciler toprak işgallerine girişen köylülere katılırlar ve sonbaharla aynı gösteri ve karşı-gösteri kısır döngüsü yeniden başlar.

Ocak 1969'da toplanan F.K.F.'nin Üçüncü Kurultayı TİP'le MDD'cilerin koalisyonu ile sonuçlanır fakat aynı zamanda Federasyon devrimci öğrencilerin kitle örgütü olmaya yönelir. Bu durumda Federasyon Milli Demokratik Devrimde işçi sınıfının öncülüğü ilkesini savunarak hem TİP'den hem MDD hareketinden uzaklaşmaya başlar. «F.K.F. Merkez Kurulu üyeleri. TİP oportünistlerinin 'aman faşizm geliyor, kıpırdamayalım,' demeleri ile «Türk Solu» çevresinin 'aman küçük-burjuva devrimcilerini küstürmeyelim, milli cephe (!) yıkılır...' diyerek sosyalizm yasağı uygulamaya kalkmaları arasında proletaryanın kavgasına ihanet açısından pek önemli bir fark olmadığını çok iyi anladılar.» (475)

İstanbul'da 16 Şubat 1969'da düzenlenen ilk büyük işçi-öğrenci yürüyüşünün kanlı bir şekilde, 2 ölü ve 104 yaralı verilerek, bastırılması (Kanlı Pazar) kitleleri radikalleştirir ve öğrencileri şiddet eylemlerine hazırlar. İlkbaharda üniversiteler yeniden işgal edilir ve o yaz köylü miting ve toprak işgallerine öğrencilerin katılışı gittikçe artar. Buna paralel olarak fabrika işgalleri grevlerin yanında yer alır. Haziranda polis üniversiteyi basar. 11 Temmuz'da Kayseri'de sağcılar, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) kongresini basarlar, kapıları tutarak binayı ateşe verirler. Katılanlar askeri birliklerin yetişmesi ile ancak kurtarılabilir.

İki gün sonra FKF yöneticileri CHP genel sekreterini

(475) «1965 - 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele...»

üniversiteye sokmazlar. Böylece genel sekreter Ecevit tarafından temsil edilen CHP'nin sol kanadının geniş cephenin sağ kanadını oluşturma imkânını kaybetmesiyle geniş cephenin varoluş sebebi yokolur. Aşırı sağ unsurlara karşı gündelik ve gittikçe daha kanlı kavgaya zorlanan eylemci gençlik radikalleşir. «Profesyonel devrimci» gruplar kurulur. Bu durumda küçük burjuvaziyle cephe ilkesi pratikte tam bir çelişkiye düşer. CHP sol kanadının oportünizmi açığa vurulunca küçük burjuvazinin oportünizmi meydana çıkmış olur. Bu sonuca varanlar için de yollarına tek başlarına devam etmekten başka bir çare kalmaz.

c — TİP'in Evrimi

1969 seçimleri arifesinde militan gençlik bir yandan TİP'ten koparken, TİP de kendi içi çelişkileri ile çalkalanmaktadır. Daha yukarıda gördüğümüz gibi, parti yöneticileri 1966'dan beri, sosyalizm için mücadeleyi amaç olarak kabul etmişlerdi. «Türkiye'de Sosyalizm için mücadele aynı zamanda Amerikan emperyalizmine karşı bir milli kurtuluş mücadelesi olarak yürütülmektedir. Gerçekten Amerikan emperyalizmi, Ağa-Komprador-Amerikancı bürokrat üçlüsü aracılığıyla iş gördüğü, Amerika'nın, Türkiye'deki varlığı onlar eliyle gerçekleştiği için, Amerika'ya karşı kurtuluş mücadelesi aynı zamanda Ağa-Komprador-Amerikancı Bürokrat üçlüsünün egemenliğine karşı bir mücadele biçimini alacak, yani sosyalizm için de bir mücadele olacaktır. Milli Kurtuluş mücadelesinin sadece antiemperyalist ve antifeodal olması gerekliliği hakkında iddialar, hiç değilse Türkiye bakımından yanlıştır.. Milli Kurtuluş mücadelesi sosyalizm için mücadeleyle birlikte yürütülür... Demokratik sosyalizm çalışanlar, yani işçiler, fakir köylüler, küçük ticaret erbabı, zanaatçılar, küçük memurlar tarafından gerçekleştirilecektir.» (476) Burada, aynı zamanda anti-kapitalist olmayan bir antiemperyalist

(476) AYBAR, M.A. «Türkiye Sosyalizmi», «Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm» eserinden, İstanbul, 1968.

ve antifeodal mücadele gütmenin imkânsızlığı ve bu mücadelede işçi sınıfının ve küçük köylülüğün birinci derecede önemi gibi 1969'a doğru militan sol tarafından kabul edilen ve olaylar tarafından doğrulanan sözler, çift düzeyli bir anlam belirsizliği ile karışır. Birincisi, antiemperyalist, antifeodal ve antikapitalist mücadele sosyalizme doğru bir mücadeledir, fakat sosyalizm için ne tek, ne de nihâi mücadeledir. Aksini ileri sürmek, 1965'den evvel TİP'in aynı yöneticileri tarafından zorunlu olarak kabul edilen, geçiş dönemini yok saymak olur. Ve işte burada ikinci belirsizliğe geçilir; çünkü bu «direkt» sosyalizm, aynı zamanda bir «demokratik» sosyalizmdir ve yukarıdaki alıntının ait olduğu metin dikkatle okununca, bu demokratik sosyalizmin kapitalist üretim ilişkilerini sınırlamak ve denetlemekle beraber onları ilke olarak koruduğu görülür. Demek oluyor ki, daha önce de belirttiğimiz gibi, «sosyalist» olarak takdim edilen devre aslında geçiş devresidir.

Aynı zamanda «sosyalizm»e «doğrudan doğruya» geçişi haklı göstermek için, diğerleri kadar belirsiz başka bir delil öne sürülür. «Türkiye'nin, birinci milli kurtuluş savaşı ile, milli burjuvazi ve burjuva devletin öncülüğünde bağımsızlık için mücadelenin safhalarını geçirdiği için olduğu kadar yabancı sermayeye karşı milli pazarı korumaya azimli bir antiemperyalist milli burjuvazinin yokluğundan dolayı milli kurtuluş hareketinin öncülüğü milli burjuvaziye bırakılamaz» (477) Burada da, olayların haklı çıkardığı bir antiemperyalist milli burjuvazinin varlığından şüphe edilmesinin yanı sıra, Türkiye'de bir burjuva devletinin kurulmasıyla burjuva demokratik reformların bugüne kadar gerçekleştirilmiş olduğu ve dolayısıyla burjuvazinin sahneden çekilip yerini işçi sınıfına bırakması gerektiği ima yoluyla bazen de açıkça (478) belirtilir. Buradaki karışıklık, demokratik reformların aslında gerçek-

(477) BORAN, B. «Dönüşüm», 1 Ocak 1967.

(478) BORAN, B. «Türkiye ve Sosyalizm Sorunları». İstanbul, 1968.

tirilemediğinden ve Türk burjuvazisinin, emperyalizme bağlılığından dolayı bunları gerçekleştiremeyeceğinden ileri gelir. Dolayısıyla işçi sınıfı, reformların gerçekleştiği için değil, gerçekleşemediği için ve ancak kendisinin onları gerçekleştirebileceği için nöbeti devralmalı ve her şeyden önce bu işi yerine getirmelidir.

Bu peş peşe kavram kargaşalığı, pratikten meydana çıkan çelişkileri yansıtır. TİP bir yandan solun diğer kesimlerine karşı sosyalizmin eldecisi olarak görünmek ister. «TİP bütün antiemperyalist güçlerin elbirliğinden ve dayanışmasından yana olduğunu, fakat ikinci milli kurtuluş savaşının ancak emekçi sınıfların ve onların sosyalist partilerinin yönetimi altında gerçekleşebileceğini doğrular.» (479) Buradan ancak «doğrudan doğruya» sosyalizm ilkesi çıkar. Diğer yandan da taraftarlarının büyük bir kesimini oluşturması beklenen küçük mülk sahipleri, köylü, tüccar, zanaatkârları korkutmaması gerekir. Buradan da «yerli sosyalizm», «demokratik sosyalizm» veya «güleryüzlü sosyalizm» ilkeleri çıkar.

«Yerli» veya «Türk» sosyalizmi ilkesi de bir karışıklığa dayanır: «... Sosyalizmi kurmak için Türkiye'nin tarih şartlarını, ekonomik, sosyal gerçeklerini iyi bileceğiz. Sınıflar arasındaki kuvvet ilişkilerini iç ve dış etkenleri iyi hesap ederek, emekçi halk yığınlarını bilinçlendirerek, örgütleyerek emekçilerin politik kuvvet dengesine ağır basmalarını sağlayacağız. Demek ki, Türk sosyalizminin kitabını A'dan Z'ye kadar, her günkü mücadelemizle, bizler, yani Türkiye İşçi Partililer hep beraber yazacağız.» (480) «Türkiye İşçi Partisinin sosyalizmi, 'Türkiye Sosyalizmi', ithal malı değildir. Bu ne batıdaki, ne doğudaki örneklerine benzer. Çünkü Türkiye ne batıdır ne doğudur. Türkiye kendine özgü koşulları olan bir ülkedir...» (481)

---

(479) BORAN, B. «Dönüşüm», 1 Ocak 1967.

(480) AYBAR, M.A. 22 Ağustos 1966 günkü konuşma «Bağımsızlık...»

(481) AYBAR, M.A. «Ant» dergisine bildiri «Bağımsızlık...»

«Sosyalizm için reçete yoktur. Yani, ne yürütülen mücadelenin yolu, ne de iktidara geldikten sonra kurulacak düzenin biçimi hakkında uygulanacak hazır bir model mevcut değildir.» (482) Sosyalizme gidiş yollarının çeşitli olacağı apaçıktır ama, amacın da çeşitli olacağı şüphelidir, bu iki unsur arasındaki karışıklık da rasgele değildir. Antisovyetik, antikomünist propagandayla doldurulmuş olan kitlelere güven vermek ve partiye yakınlık duyan aydınları fazla tedirgin etmemek amacını güder. Fakat Türk sosyalizminin şampiyonluğunu yapan, partinin genel başkanı Mehmet Ali Aybar: «Bütün dünya işçileri birleşiniz. Veya dünya işçileri birdir demek yanlıştır. İşçilerin vatanı vardır ve çok şükür ki vardır. Ve biz böyle vatanı olan bir sosyalizm kuracağız.» (483) deyince, partinin diğer yöneticileri «yerli sosyalizm» ilkesinden uzaklaşmaya başlarlar.

Parti içindeki geçimsizlik, yönetimin Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'ya müdahalesine karşı aldığı tavırdan dolayı 1968 yazında artar. Bu vesile ile M.A. Aybar «güleryüzlü sosyalizm» tezini geliştirir: «Temel yapı değiştirildiği zaman hürriyetler gelecektir diyorlar. Kendiliğinden gelmez hürriyetler. Bunu söylemek bilimsel değildir. Sosyalizm kurulduktan yarım yüzyıl sonra da hürriyet olmayabilir. Onun de tedbirini almak lâzımdır. Hürriyetçi bir yoldan kurmak gerekir sosyalizmi.» (484) Bu alıntı, Sovyet Rusya'ya yöneltilen açık eleştirilerin ötesinde bir demagojik karakter taşır. Çünkü burjuva ideolojisinin bir temel kavramı olan «hürriyetler» sözcüğü bu ideolojinin ona verdiği anlamda, aynı ideolojiyi oluşturan dönemin, tanım olarak, ötesinde olan bir dönem için kullanılmaya çalışılıyor.

Böylece partinin Kasım 1968 olağan kongresi ve Aralık 1968 olağanüstü kongresi, başkanlığını koruyan M.A. Aybar ile muhalefete geçen bir kısım yöneticiler arasın-

(482) AYBAR, M.A. «Bağımsızlık...» eserinden.
(483) AYBAR, M.A. «Türk Solu» 30 Temmuz 1968.
(484) AYBAR, M.A. zikreden «Ant» 19 Kasım 1968.

daki bölünmeyi tamamlar. Yayın organlarından dolayı «Emek» grubu adını alan bu muhalefet partinin teorisyeni olarak bilinen Behice Boran etrafında toplanır.

«Emek» grubu parti yönetiminden, enternasyonalist oluşuyla ayrılır ve M.A. Aybar'ın «yerli sosyalizm»ine ve «güleryüzlü sosyalizm»ine karşı çıkar, fakat sosyalizme doğrudan doğruya geçişe sadık kalır. İki grubun «yerli sosyalizm»e ilişkin görüşleri teori ve pratik tartışmalarına varır. «Yerli sosyalizm» bir sendikalizm temayülünü güçlükle maskeleyen bir deneyci (ampirik) sosyalizm gibi görünür. Diğer taraftan «Emek» grubunun teori fetişizmi her eylemi tartışmasız çok ilerdeki bir döneme iterek aynı sendikacılık temayülünün farklı bir şekilde maskelenmesinden başka bir şey olmayan bir determinizm getirir. Buna paralel olarak da MDD hareketi partinin her iki kesimini de «oportünist» ve «revizyonist»likle suçlar. Böylece sol 1969 seçimlerine derin bölünmeler içinde gelir.

Bu dönemde TİP'le ilgili en önemli olay, partiye yakın sendikacıların, o güne kadar tek işçi konfederasyonu olan patronlara bağlı Türk-İş'ten ayrılıp 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (D.İ.S.K.) kurmaları oldu. Bu konfederasyonun yönetimi altında işçi eylemleri genişler ve daha radikal bir görünüm kazanır.

E — Üçüncü Dönem (1969-1971)

Türk solu, ilkelerini Türkiye'deki sosyal sınıfların evriminin nesnel şartlarına uydurmak ister fakat işçi sınıfının ve küçük köylülüğün fiili mücadelesinin öznel koşullarını kavrayamamaya devam eder. Böylece kontrol altına almadığı ve çoğu kez katılmadığı olayların önünde ümitten ümitsizliğe, ümitsizlikten de ilkeleri yeniden gözden geçirmeye ve bunun sonucu olarak da yeni bölünmelere geçer. MDD hareketinden doğan iki grubu bölen, «yukarıdan aşağıya» veya «aşağıdan yukarıya» doğru örgüt tartışmaları, kitlelerle gerçek temasın yokluğunun sebep olduğu kutuplaşmayı aydınlatır. Bu, o kadar üstüne düşülen tek yönlü ilişki tartışmaları devrimci teorilerin ilişkile-

rine kadar işlemiş olan aydınlarla kitleler arasında bir diyalektik ilişkinin yokluğunu maskeler. Bilinçlenmeyen, eğitilmeyen, yönetilmeyen kitlelerin eylemleri, nesnel sosyoekonomik etkenlerin baskısı altında her geçen gün daha da şiddetlenirken bu kitlelerin nesnel isteklerini doğru bir şekilde dile getirmeye ve eyleme dönüştürmeye yetenekli bir kadronun yokluğu yüzünden içtenliğini, örgütsüzlüğünü sınıfsal amaçlarından yoksunluğunu sürdürür. Böylece kısa vadeli çözümlere, sendikalizme, hatta faşizme doğru sapmaların imkânları belirler. Öte yandan teorinin bir kapalı devre içinde gelişmesi, sonsuza kadar bölünmeler yaratarak, kitlelerle temasları yetersiz veya yok denecek kadar az olmasından dolayı, doğru çözümleme ve ilkeleri bile tepeden inme ve beceriksiz uygulamalarla mahveden, sekter grupçukların oluşmasına yol açar. Böylece Türk solu, yol aldıkça beliren karşılıklı sapmaları düzeltecek, çıkmazlardan kurtaracak, mücadelede ileri gitmek için gerekli dürtüyü sağlayacak tek unsur olan aydın kadrolar ile kitleler arasındaki diyalektik ilişkiden bu dönemin sonuna kadar yoksun kalmıştır.

1965-1969 dönemi işçi sınıfının ve küçük köylülüğün mücadelesinin o güne kadar görülmemiş bir hızla evrimine tanık olur. Grevler gittikçe uzar ve gerginleşir, sık sık gösteriler ve ara sıra taşra işçilerini başkente kadar getiren uzun yürüyüşlerle pekiştirilir. 1968'den sonra da polisle kanlı çarpışmalarla sonuçlanan fabrika işgalleri gelişmeye başlar. 1967'de TİP'e bağlı DİSK'in kurulması mücadeleyi daha da geliştirir. Buna paralel olarak küçük köylüler de örgütlenir. Küçük, tütün, haşhaş, fındık üreticileri aralarında birleşip hükümetin ihracatçılar yararına kullandığı alış fiyatlarına karşı çıkar. Toprak işgalleri gittikçe artar ve bütün bir köy halkının büyük toprak sahipleri tarafından el konulan topraklarını geri almak için mücadele ettiği görülür.

Buna rağmen 1969 seçimleri bütün burjuvazinin iktidardaki yerini sağlamlaştırır. Adalet Partisi bir süre sonra açığa çıkacak olan bölünmeleri bünyesinde taşımasına

rağmen seçimleri kazanır. Parti içi muhalefetin saldırılarına uğrayan TİP ise geriler, 1965'in 276.000 oyuna karşı 243.000 oy alır. (485) Seçim sonuçlarının, tüm ilerici hareketin gözünde, gerçeklerle apaçık çelişmesi rejim çelişkilerinin parlamenter veya barışçı yollardan çözülebileceğine dair son ümitleri de yok eder. Seçim şoku, seçim öncesi ve sonrasına da damgasını vuran sağ sol çarpışmaların had safhaya ulaşmasına paralel olarak, solu ilkelerini yeniden gözden geçirmeye ve oradan da yeni bölünmelere götürür.

a — TİP'in Son Safhası

Solun tümü için TİP'in seçimlerde gerilemesi, genellikle partinin iktidara demokratik yoldan geçiş programının başarısızlığını, özellikle de yöneticilerinin reformist sosyalizminin bir seçim programı olarak etkisizliğini gösterir. Böylece seçimlerden sonra parti genel başkanı çekilir ve «Emek» grubu nöbeti devralmaya hazırlanırken eski yönetime ait «yerli sosyalizm»in ve «güleryüzlü sosyalizm»in milliyetçi ve revizyonist ilkelerini reddeder. «Emek» grubu işçi hareketinin enternasyonalizmini ve sosyalizmin evrenselliğini doğrulamakla beraber ortak amaca ulaştıran araçlar çeşitliliğini kabul eder. (486)

Fakat iktidara geliş yollarına ilişkin çelişkiler ortadan kaldırılamaz. «Emek» parlamentarizmi olsa olsa şarta bağlayabilir. «Parlamento yoluyla mücadele, bu mücadele usulünün kurallarına uyduğu sürece, bu mücadelede işçi sınıfının devrimci mücadelesine yarar sağladığı sürece yapılacaktır.» (487) Daha ileri gidip parlamentarizmi reddetmek, rejim tarafından konmuş olan yasallık sınırları içinde partinin varoluş nedenini inkâr etmek ve kapatıl-

(485) ÜNSAL, A. «Türkiye'de Kent ve...»

(486) «Emek» 3 Kasım 1969.

(487) «Emek» Ocak 1970 zikreden GENÇ, S. «12 Mart'a Nasıl Gelindi...»

masına meydan vermekti. Orada kalmak da, tüm devrimci grupların saldırılarına uğramak demekti.

1970 yılı boyunca TİP, partinin var olan yapısını kendi stratejilerine uyarlamayı tasarlayan çeşitli kesimlerin amacı olarak kalır. 1970 Ekim ayında toplanan Dördüncü Genel Kongre'ye kadar devrimci bir sol partinin kurulmasını dileyen sol hareketler TİP yönetimini ellerine geçirmeyi ümit ederler. Fakat Dördüncü Kongrede, «Emek» grubu ve onun öngördüğü sosyalizme doğrudan doğruya geçiş tezleri, partide egemenliğini kurar. «TİP 4. Büyük Kongresi... Toplumsal yapının temel çelişkisi olan emek-sermaye çelişkisinin aynı zamanda emperyalist güçlerle antiemperyalist güçler arası çelişki ile çatıştığını, emperyalizme karşı bağımsızlık için mücadele ile sosyalizm için mücadelenin tek bir bütün olan devrimci hareketin iki görüntüsünü teşkil ettiğini, antiemperyalist mücadelenin esasen kendisinde demokratik bir öz taşıdığını ve sosyalizm için mücadelenin zorunlu ve doğal olarak demokratik mücadeleyi de içerdiğini, bu nedenle de emperyalizme ve faşizme karşı, sosyalizm için mücadelenin bir bütün teşkil ettiğini tespitle, Türkiye'nin önümüzdeki devrim aşamasının sosyalist devrim olduğunu... bir kere daha teyid eder.» (488)

Bu alıntı aynı grubun başka bir kararı ile tamamlanmalıdır: «Açıktır ki, bu stratejinin kabulü, ne sosyalist devrimin hemen yarın gerçekleştirilebileceği hülyasına, ne de genel anlamda demokratik, yani antifeodal ve antiemperyalist mücadelelerin önemsenmemesi yanılgısına dayanır. Sosyalist devrimi hedef kabul eden bu stratejinin anlamı, yolun uzun ve çetin oluşunu bile bile, işçi sınıfımızın yıllardır sürdürdüğü antikapitalist eyleme devrimci bir siyasi muhteva verilmesi için çalışmanın esas alınmasıdır.» (489)

Böylece, Türk toplumunun evrimindeki gelecek aşamanın sosyalist devrim olduğu anlayışı uzun bir hazırlan-

(488) Zikreden «Ant» No. 8 Aralık 1970.
(489) «Emek» 14 Aralık 1969.

ma devresi gerektirirken sağın provokasyon ve saldırıları partiyi temkinli davranmaya zorlar. Partinin işçi sınıfının bilinçlenmesinin mutlak zorunluluğu ile bu bilinçlenmeyi pratikte gerçekleştirme olanaksızlığı arasındaki çelişkide takılıp kalması bu çelişkiyi aşmaya kararlı devrimci gruplardan kopmasını tamamlar.

b — Devrimci Hareketlerin Doğuşu

TİP yöneticilerini bile parlamentarizmi şarta bağlamaya zorlayan 1969 seçimleri sol hareketlerin yasallık çerçevesinde bir evrimden ümitlerini kestikleri en belirleyici anı oluşturur. «Yön» aydınlarından arta kalanlar« Devrim» gazetesinin etrafına toplanarak demokratik ve antiemperyalist devrimi gerçekleştirecek olan «milletin zinde güçleri»nin, yani ilerici subayların müdahalesini her zamankinden daha çok ümit ederler. Bu rüya MDD'nin ilk teorisyenleri olan «eski tüfekler» tarafından da paylaşılır. «Devrim»cilerden farkları bu aşamayı sosyalist devrime doğru bir geçiş olarak saymalarıdır. Fakat F.K.F.'den gelen ve MDD grubu içinde, özellikle «Aydınlık» dergisinde düşüncelerini açığa vuran gençler gitgide «eski tüfekler»den ayrılmaya yüz tutarlar. Büyük bir teorik boşluğu birdenbire doldurmaya gelen ve Marx Engels'in eserlerinden daha çok ve doymazcasına okunan Lenin ve Mao-Zedung'un eserleri öğrenci gençliğin bağrında «Marksist-Leninist» akımı doğurur. Özellikle 1930'la 1950 arasındaki Çin devriminin tecrübelerini yansıtan ve Milli Demokratik Devrim tezini desteklemek için Türkçeye çevrilen Mao-Zedung'un eserleri, 1949 Çin'inin koşullarını çok kestirme olarak 1970 Türkiyesinin koşullarına benzetmek ve emperyalizmin aradaki evrimini görmezlikten gelmek eğiliminde bulunan gençlik arasında önemli bir «Maocu» akımın doğmasına yol açar.

Ekim 1969'da F.K.F.'nin Dördüncü Kurultayı grubun adını değiştirip Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) haline getirir. Dev-Genç bu yeni adı altında devrimci ha-

reketin vurucu gücünü oluşturacaktır. Bu grubun, aşırı sağın silâhlı gruplarıyla verdiği gündelik kavga, onu mücadelenin militarist ve spontaneist (kendiliğindenci) bir anlayışa göre yapılması gerektiği görüşüne götürüp kitlelerle ilişki ve kitlelerin eğitimi sorunlarının önemsenmemesine yol açar. Bu eğilim, «Maocu» ilkelerden esinlenip demokratik antifeodal devrime ulaşmak için, her şeyden önce kitlelerin ve özellikle köylü kitlelerinin kademeli eğitimini amaçlayan MDD hareketinin eski öğrenci öncüleriyle çatışır. Bu iki eğilim arasındaki çatışmada MDD'nin «eski tüfekleri» şiddet eylemleri rejiminin çelişkilerini artırır da ordunun o kadar beklenen müdahalesini çabuklaştırır düşüncesiyle Dev-Genç'ten yana çıkarlar. Böylece MDD'nin eski sosyalistleriyle Dev-Genç aranındaki özüne ters düşen ittifak bir yıl kadar sürüp fikirlerini «Aydınlık» sütunlarından, çoğu zaman çelişkili yazılarla açığa vurur. «Aydınlık» Ocak 1970'den başlayarak «Aydınlık. Sosyalist Dergi» adını alır, «Maocu» eğilimde yer alan MDD'nin eski öncüleri de «Proleter Devrimci Aydınlık» etrafında toplanır. MDD'nin eski sosyalistleri her anlama gelebilen ve hem küçük burjuvazi ile orduyu, hem de «Dev-Genç»in gençlerini kollamayı amaçlayan ilkelerini geliştirmeye devam edecekler, fakat 1969'un sonunda meydana gelen bu kopmadan sonra sol hareketlere yapılan yeni katkılar iki «Aydınlık» etrafında toplanan gruplardan doğacaktır.

1970 yılının başında MDD hareketinden oluşan bu iki grup, hareket noktalarını oluşturan aynı tezlere varırlar. «Sağ sapma, devrimci pratik ve teori» başlığı altında «Aydınlık Sosyalist Dergi»de yayınlanan bir yazı birinci grubun ilkelerini ortaya koyar. Birinci nokta: «...şehir ve köy proletaryasının ve emekçilerinin hâlâ önemli bir kısmının baş düşmanları olan emperyalizmin Türkiye'deki uzantısı AP iktidarının ya da statükocu muhalefetin peşinden gittiği, şehir ve köy proletaryasının geniş çevrelerinin öz devrimi sosyalist devrimden habersiz olması bir yana, ülkesinin işgal altında olduğunun bile farkında ol-

madığı bir evrede, proletaryanın fiilî öncülüğünden bahsetmek, oportünizmin daniskasıdır.» (490) İkinci nokta: «... İşçi sınıfının öncülüğü olmadan ne antiemperyalist savaş başarıya ulaşabilir, ne de sosyalizme geçiş olabilir. İşçi sınıfının öncülüğü olmadan sosyalizme geçişi mümkün görmek boş bir hayaldir.» (491)

Aynı dönemde ikinci grup aynı kanıtları ele alır: «Emperyalizm çağında, işçi sınıfının öncü olmadığı herhangi bir antiemperyalist mücadeleye, devrim adı verilemeyeceği açıktır. Milli demokratik devrim, işçi sınıfının öncülüğünde bütün millî sınıfların mücadelesine dayanır ve millî demokratik devrime esas damgasını vuran, işçi sınıfı öncülüğüdür.» «Her kim bugünkü şartlar altında, işçi sınıfının öncü olduğunu savunuyorsa... O, gerçekte tıpkı Aybar-Aren oportünizminin yaptığı gibi, işçi sınıfının öncülüğünün gerçekleştirilmesi için verilmesi gerekli mücadeleyi hasıraltı etmeye çalışan küçük burjuva sosyalistidir.» (492)

Bu şekilde, TİP tarafından 1965'den evvel konmuş olan ve o dönemden beri savsaklanan esas çelişki, yan sorunlarından sıyrılmış olarak, burada açıkça belirir. Çözüm yolu bu çelişkiyi aşmaktan geçer ve olaylardan çıkarılan ilk sonuç TİP'in statüsünün zorladığı yasallık sınırları içinde saplanmış olmasına karşılık iktidarın hem yasa, hem yasadışı baskılarla üstünlüğü elde tuttuğudur. Bu koşullarda, iktidarın bile boş verdiği bir «yasallık» çerçevesinde işçi sınıfının eğitimi imkânsızdır ve gittikçe artan baskıların altında, tamamlanmasından sonra eyleme dönüşebilecek işçi sınıfının bir teorik eğitimi ise hayaldir. Geriye işçi sınıfını mücadelenin içinde eğitmek ve bu mücadele ile yasallık sınırlarını zorlamak kalır. Her ikisi de kendilerini «Marksist-Leninist» olarak tanımlayan gruplar bu ortak ilkeden yola çıkıp uygulama yollarında birbirlerinden ayrılırlar.

---

(490) ÇAYAN, M. «Aydınlık Sosyalist Dergi» Ocak 1970.
(491) ÇAYAN, M. «Aydınlık Sosyalist Dergi».
(492) «Proleter Devrimci Aydınlık», Şubat 1970.

Bu stratejinin aranmasında yöneliş her grubun eylemleri boyunca elde ettiği pratikten doğar. Taraftarlarının ise, hiç olmazsa başlangıçta, başta burjuvazinin çeşitli katları olmak üzere, hemen hemen tamamını değişik kökenli öğrenciler oluşturur.

«Dev-Genç» grubu 1970 yılının başında, sağ baskıya karşı mücadelede sağlam bir pratik kazanmıştır. 1968'den sonra hızla politik olaylar haline gelen üniversite işgalleri sürüp gidiyor ve çoğu zaman aşırı sağ grupların daha etkili bir şekilde polisin yerini aldıkları çatışmalara meydan veriyordu. Sağcıların saldırıları ve ilk solcu öğrenci öldürmeleri «Dev-Genç» gruplarını militanca bir örgütlenmeye zorlar. Buna paralel olarak, taşra öğrencilerinin çoğunluğunun kaldığı öğrenci yurtlarının savunması da işgal edilen üniversitelerin savunmasına eklenir. Bu yurtların zamanla «devrimci üsler» haline gelmesi ve aşırı sağ gruplar tarafından saldırılara uğramaları daha önce politik bilinçleri olmayan fakat kendilerini kavganın içinde bulan taşra öğrencilerini «Dev-Genç» saflarına çeker. Böylece 1970 yılının başında «Dev-Genç» militanları, silâhlanmış, sokak çatışmalarına alışmış, üslere sahip olan ve bu şekilde sağ komandoların saldırılarına başarıyla karşı çıkabilen gruplar olarak belirir. Bu savunma eylemleri bir yana bırakılırsa federasyonun başlıca etkinliği antiemperyalist gösterilerde meydana çıkar. Devamlı olarak polisin ve sağcıların saldırılarına uğrayan bu gösterilerin örgütlü bir gruba ihtiyacı vardı ve «Dev-Genç»in militanları bu görevi yerine getirebiliyordu.

Böylece Federasyon MDD hareketinin ideolojisinden sıyrılmaya yüz tutunca «askeri» ilkelere göre örgütlenmiş gruplara ve sömürülen kitleler arasında belirli bir etkinliği olan bir antiemperyalist mücadele deneyine sahip oluyordu. Buna karşılık işçi ve köylü ile temas kurma ve onların hareketlerine katılma denemelerine rağmen kitlelerle gerçek bir bütünleşme sağlanamıyordu. Bu durumda «Dev-Genç»in stratejisinin «silâhlı mücadele»ye ve «antiemperyalist mücadele»ye yönelmesi olağandı.

Silâhlı mücadele, gerilla yöntemleri yaşanan olayların uzantısı ve kaçınılmaz sonucu oluyordu. İktidarın, anayasanın sağladığı özgürlüklerin anarşiye yol açtığını ve dolayısıyla bu özgürlüklerden kurtulmanın gerekliliğini göstermek için aşırı solu aşırı sağa kırdırma politikasının bir mücadele alanı oluşturamayacağı belli oluyordu. İktidarın hesaplarına âlet edilen ve üniversite içinde sürüp giden bu gerilla özentisi durum devam edemezdi. Fakülte ve yurtların kale haline getirilmesi iktidar göz yumduğu için mümkün olabiliyordu. Bu durumda er geç özenti gerillacılığı bırakıp «aktif mücadele»ye geçmek kaçınılmazdı. Böylece grubun pratik ve teorik alandaki tüm çabaları bu yolda gelişmeye başlar. Bir yandan Filistin Kurtuluş Örgütleriyle temaslar kurulduğu ve eğitim için genç kadrolar gönderildiği ileri sürülüyor bir yandan da teorik alanda örnekler aranıyordu. Bu dönemde Türkçeye çevrilen Carlos Marighela ve Che Guevara'nın eserleri hareketin gelişim sürecine katkıda bulunuyordu. Böylece halk kurtuluş savaşı ilkesi yerleşmeye başlıyordu.

Bu anlayış, grubun hareket noktası olan antiemperyalist mücadele geleneği ile bütünleşiyordu. Grubun militanları her alanda verdikleri mücadelelerde son tahlilde emperyalizmin yarattığı baskı araçlarıyla karşı karşıya geliyordu. Böylece hâkim sınıfların iplerinin emperyalizmin elinde olduğu gerçeğini kavrıyorlardı. Ayrıca antiemperyalist sloganların, milliyetçi muhtevasından dolayı, 1923'ten beri milliyetçi ilkesiyle beslenen kitleleri harekete geçirebileceğini görüyorlardı. Bu yüzden de Milli Demokratik Devrim ilkesinin özellikle «milli» tarafı ele alınıyordu. Demek oluyor ki silâhlı mücadele emperyalizme ve yerli işbirlikçilerine karşı bir millî kurtuluş savaşı oluyordu. Ülke emperyalizmin işgali altındadır. Fakat bu işgal emperyalizmin yerli işbirlikçileri aracılığıyla gerçekleştiği için göze görülmez. Bu durumda emperyalist güçlerin ve işbirlikçi büyük burjuvazinin kalelerine karşı saldırıya geçilince işgal kuvvetleri gerçek yüzlerini göstermeye mecbur kalacaklardır. Böyle olunca, bu hareket, şiddet ve

tepki eylemleriyle devrimci mücadeleyi tutuşturacak olan kıvılcımı oluşturmayı ve mücadeleye katılan kitleleri eğitecek kadroları sunmayı önerir.

Grubun doğuşundan beri hareketin pratiğinden kaynaklanan yukarıdan aşağı örgütlenme biçimi gündelik olayların içinde gitgide gelişir. Hareket, başlangıçta bir devrimci kitle örgütünün kurulmasını gerekli görür. Ancak bu örgütün öncülüğünü üstlenecekleri iddiasında değildirler.' «FKF üyeleri... doğru çizgide bir proletarya örgütünün olmadığı dönemde, ellerinden geldiğince onun görevlerini de üstlenmeye çalıştılar. Bunu yaparken FKF'nin bir proletarya örgütünün görevlerini gerçekten yerine getirebildiği hayallerine de kapılmadılar. İşçi ve köylü kitleleri arasında profesyonel çalışma yapacak, emperyalizme karşı amansız bir mücadele sürdürecek öncü kadronun çıkmasını içtenlikle istediler.» (493) Hareket geliştikçe kitlelerle gerçek bir ilişkinin ve onun da ötesinde bir birliğin oluşmasının güçlükleri meydana çıkıyordu. Solun bölünmesinin ve iktidar baskılarının ötesinde kitlelerle diyalogu genç militanların dili ve genel olarak tavırları da zorlaştırıyordu. Buna paralel olarak olayların gelişimi acil kararlar alınmasını gerekli kılıyordu.

Bu anlamda 1970 yılının en önemli olayı İstanbul ve çevresi işçilerinin 15-16 Haziran eylemleridir. Bu olayın nedeni, bir sendikanın hukuki varlığının olabilmesi için, bir sanayi kolunun işçilerinin belli bir yüzdesini kapsaması gerekliliği hakkındaki kanun tasarısıdır. Sendikalaşma hak ve özgürlüğünü tek işçi konfederasyonuna bırakmak isteyen bu tasarı azınlıkta olan ilerici sendikaları ve dolayısıyla DİSK'i hedef alıyordu. Bu tasarıyı protesto etmek amacıyla DİSK işçileri yürüyüş ve direnişe çağırır. Fakat ne sendikalar ne de Türk solu aralarında sendikalaşmamış veya Türk-İş üyeleri de bulunan 100 bini aşkın işçinin yürüyüşe geçeceklerini, fabrikaları işgal edeceklerini, polis ve askerle çatışacaklarını hatta askerlerin

(493) «1965 - 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele...»

elinden silâhlarını alacaklarını beklemiyorlardı. Bu durum üzerine hükümet sıkıyönetim ilân ederek askeri mahkemeleri faaliyete geçirdi.

Bu olay ve onu takip eden baskılar sol için pek çok ders çıkarılabilecek bir eylem oldu. 16 Haziran, bir yandan işçi sınıfının gücünü ve güçsüzlüğünü gösteriyordu. Gücü, yaşam koşullarının baskısına karşı oluşan tepkiden kaynaklanan bir güç olmasına karşılık, güçsüzlüğü örgütsüzlükten gelir ki bunun sorumlusu onu temsil etme ve yönetme iddiasında bulunan kadrolardır. Öte yandan hükümetin bu eyleme tepkisi gelecek baskı rejimini ve askeri çevrelerin bu rejimdeki tayin edici rolünü haber veriyordu. Çünkü işverenlerin «bozguncu» işçilerden kurtulabilmeleri için gerekli ortamı sağlamayı askeri çevreler üstlenmişti; sivil mahkemelerden daha şevkle çalışacak olan askeri mahkemelerin savcı ve yargıçlarını temin etmek görevini de yine bu kesim üstlenmişti; sonunda bunların büyük burjuvazinin mantığından ayrı bir mantıkla hareket edemeyeceği apaçık ortaya çıkar. Bu olaylar iki gerçeği açığa vurur: Birincisi ordunun kurum olarak devrimciliği iddialarının miadını doldurduğu; ikincisiyse «bazı» askeri çevrelerin büyük burjuvazinin hizmetine girmesiyle anayasal özgürlüklerin de miadını doldıracağıdır ve bu durumda da pek yakın bir gelecekte sola karşı genel bir baskı harekâtı beklenmelidir.

Bu gerçeklerin ışığı altında Dev-Genç'in programına baktığımızda, kitleleri bilinçlendirme çabaları yerine grup içi, eyleme yönelik örgütlenmenin ön plana alınmasının nedenleri anlaşılır. Zaman darlığı nedeniyle hareketin unsurları, mücadele bir kez başladı mı kitleler saflarımıza katılır umuduyla silahlı eylem için örgütlenmeye başlarlar. Böylece, yukarıdan —dar bir militan grubundan— aşağıya, kitlelere doğru örgütlenme ilkesi gelişir. Devrimci mücadelenin gerçekleşmesi için gerekli nesnel koşullar ülkenin sosyo ekonomik çelişkilerine dayandırıldığından bundan sonra öznel koşulları hazırlamak söz konusudur. Bu durumda hareket, sosyo ekonomik çözüm-

lemeyi «bilinen» bir şey olarak kabul ettiğinden bir yana iterek stratejik ve askeri çözümleri geliştirmeye girişir. Öznel koşulları hazırlamak; kitleleri uyuşukluklarından zorla çekip alaçak bir devrimci savaşı yaratmaktır; nasıl ki Birinci Dünya Savaşı Rus Devrimini ve Japon işgali Çin Devrimini kamçılamışsa. Üstelik Türkiye'de öznel koşullar emperyalist işgal yüzünden, açıkça belli olmasa bile kısmen vardır. Böylece sorun emperyalizmi gerçek yüzünü göstermeye zorlamakta, yani onu kışkırtarak halka saldırtmak ve kitleleri buna karşı koymaya mecbur ederek devrimci mücadeleyi başlatmakta düğümleniyordu.

Böylelikle 1970 yılı boyunca «profesyonel devrimci» kavramı grubun içinde gelişir. Dev-Genç'in 5'inci Kurultayı M.D.D. hareketiyle kesin ayrılmayı getiriyordu. MDD.'ciler görüşlerini «Aydınlık Sosyalist Dergi»nin sütunlarından yayınlamaya devam ederken Dev-Genç «Kurtuluş» gazetesini yayınlamaya başlar. 1971 başlarında grup ya da öncüleri harekete geçme kararını alırlar. «Hâkim sınıfların açıkça zor metodlarına başvurdukları, revizyonist kliklerin azgınca pasifizmin propagandasını yaptıkları bu dönemde, eldeki kadroları örgütlü biçimde en aktif mücadelenin içine sokmak gerekmektedir. Düşmanın gelip devrimcileri hapishanelere doldurmaması için, bundan böyle üniversitelerin ve belirli yerlerin kale bekler gibi sonuna kadar beklenmeyeceğini bilerek, düşmana karşı yıpratıcı bir mücadele vermek gerekmektedir. Devrimci mücadelenin en geliştiği bölgelerde parlayan iç savaş kıvılcımlarını, aktif mücadeleyle ülke sathına yaymak ve güç kazandıkça savaşın ağırlığını kırsal bölgelere aktarmak gerekmektedir. Mücadeleyi politikleşmiş bir askeri mücadele biçiminde yürütmek, ekonomik ve demokratik mücadelelerle ikinci dereceden, bu mücadeleye yardımcı olması bakımından önem vermek gerekmektedir. Karşı-devrimin baskısına devrimci şiddetle cevap vermek, işçi ve köylü kitlelerine aktif mücadelenin gerekliliğini göstermek gerekmektedir. Hazreti Eyüp sabrı ile beklemeden, en aktif mücadelenin içine girilerek, bu mücadele içinde geniş halk kitlelerini

örgütlemek gerekmektedir. Ancak böyle bir mücadeleyle revizyonizmin sosyalizm yolundaki bataklıkları kurutulacak, Türkiye halkı özgürlüğe kavuşacaktır.» (494)

Türkiye solunun bu en tartışmalı hareketinin tarihini yazmak için vakit henüz çok erkendir. Bilgiler çok dağınık ve çelişkilidir, her adım bizi yanlışa götürebilir. Ancak kendi seçtiği alandaki, yani silâhlı halk savaşındaki başarısızlığı, daha kuruluşunda karşılaştığı çelişkiyi: sömürülen kitlelerin öncülüğü ile bu kitlelerin henüz bilinçlenmemiş olması sorununa bir çözüm getiremediğini gösterir. Silâhlı eyleme geçtikten sonra kitleleri saflarına katma ilkesinin gerçekleşebilmesi için örgütlenmiş gruplarca verilecek örneklerin kitlelere iletilmesi, yani duyurulabilmesi, doğru olarak tanıtılması ve kitlelerce benimsenmesi gereklidir. Eğer grubun ilkesi, hareketi bir motora ileten bir jeneratör örneğine benzetilirse iletme mekanizmasının var olması ve çalışması öncelikle gereklidir. Oysa tüm iletme mekanizmaları iktidarın elindedir. Devrimci grupların eylemleri, kitlelere iktidara bağlı kitle haberleşme araçlarıyla duyurulmaktadır. Bu durumda olaylar kaçınılmaz olarak halk üzerinde ters etki uyandırır. Öte yandan çelişkili haberler, en iyi ihtimalle, kitlelerde bekle-gör politikasının oluşmasına yol açabilir. Böylece, bu grubun, solun öteki kesimlerine yönelttiği «pasifist»lik beklenmedik bir şekilde kendi eylemlerinin ortaya çıkarmış olduğu bir durum olur.

Dolayısıyla hareketin oluşumunda görülen ilk gedik grubun vurucu kuvvetinin kazanılan deneylerini, en azından örneklerini, kitlelere iletecek bir örgütün eksikliğidir. Doğrusunu söylemek gerekirse böyle bir amaç, ta başından beri mevcuttu ve bir Cephenin yanı sıra bir Partinin kurulması böyle bir amacın sonuna kadar var olduğunu gösterir. Fakat Parti kendisini geliştirecek zamanı ve imkânı bulamadığı gibi kitlelerle etkili bir bağ da kuramadı. İşte hareketin ana çelişkisi bu noktada yatar. Hareket ik-

(494) «1965 - 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele...»

tidara karşı silâhlı bir mücadele vermek, dolayısıyla ondan her alanda bağımsız bir hale gelmek ister. Oysa eylemi, son tahlilde iktidarın iradesine bağımlı kalır. İktidar tarafından tayin edilen koşullar altında, yani kitlelerle her türlü teması imkânsız kılan ve böylece gerçek bir halk savaşının bütün imkânlarını yok eden şartlar altında hazırlıksız olduğu bir mücadele vermeye zorlanır. Üstelik iktidara, «anarşizm» tehlikesini öne sürerek, ordu dahil olmak üzere, burjuvazinin küçük ve orta kesimini kendi yanına çekme ve böylelikle çoktan beri hayalinde yaşattığı anayasal özgürlükleri rafa kaldırma imkânını vermiş olur. İktidar da bu fırsatı kaçırmaz.

Bu haliyle bile hareketin başarısızlığı için yeterli koşulları var kılan söz konusu noktalar dışında bu hareket; kendi teorisyenlerinin de kabul ettiği gibi (495) çoğu zaman devrimci geçmişi çok sınırlı olan küçük burjuva kökenli bir gençliği belirleyen devrimci romantizmin ağırlığını da taşır. Eğer bu hareket Türk solunu açmaza düşüren çelişkileri halledebilseydi söz konusu engelleri de aşabilirdi.

MDD hareketinden doğan ikinci grup önceleri, Dev-Genç'in etkinliğine oranla daha sönük bir durumda kalırken yolunu çizmeye çalışır. Bu grubun teorisyenleri 1968'den sonra MDD hareketinin genç öncülerini oluşturur ve bu özellikleriyle 1968 ilkbaharında kısa bir dönem için F.K.F. yönetimini ele geçirirler. 1969'da «Aydınlık» dergisindeki çalışmaların yanı sıra bir kitle organı olarak «İşçi-Köylü» gazetesini çıkarırlar. Buna paralel olarak, MDD hareketinden tamamen kopmamakla birlikte Maoculuğun etkisi altında kalırlar. Bu konuda 1969 sonunda «Aydınlık» dergisinde çıkan ilk yazılarında işçi sınıfının yeterince bilinçlenmemiş olmasıyla işçi sınıfının öncülüğünün zorunluluğu arasında bir uzlaşma kurmaya çalışırlar. Buna göre Milli Demokratik Devrimden önce işçi sınıfının özgür

(495) Hareketin otokritiği için bkz. «1965 - 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele...»

gelişimini sağlayacak koşulları yaratacak ve küçük burjuvazinin «zinde kuvvetler»ince yürürlüğe konacak bir «Milli Demokratik Hareket» olmalıdır. Bundan sonradır ki işçi sınıfının öncülüğünde yürütülecek gerçek Milli Demokratik Devrim aşamasına geçilecektir. (496) Aynı sorunları yeni bir terminoloji ile sunmaktan başka bir şey olmayan, sorunun bu yeniden ortaya konuşu tartışmaların alevlenmesine ve yeni bir bölünmeye yol açar. Bunun sonunda grup «Proleter Devrimci Aydınlık» dergisini çıkarmaya başlar.

Bu dergide, grup, devrimci hareketin temel çelişkisini açık tanımlarla ortaya koyar ve bunu aşacak yolları arar. İlk talepleri işçi sınıfının devrimci partisinin kurulmasıdır. Bu partinin pratiği, yani parti içinde işçi sınıfının evrimi ve örgütlenmesi, işçi sınıfının öncülüğü için gerekli nesnel koşulların oluşup oluşmadığını gösterecektir. Fakat grup aynı zamanda Milli bir cephenin kurulmasını da ister, ancak parti ile cephe arasındaki ilişkiler kesin olarak belirlenmez, «... Devrimci sınıfların ittifakını sağlamaya yönelen milli cephe politikası, aynı zamanda işçi sınıfının örgütlenmesinin ve öncülüğünün sağlanması politikasıdır.» (497) Böylece işçi sınıfının örgütlenmesi gene bir milli cephenin oluşturulmasına bağlı kalıyor. Aynı zamanda işçi sınıfının partisi ve ilerici güçlerin cephesi arasında küçük köylülüğün örgütlenmesi sorunu ikinci plana kalmışa benzer.

Bu dönem boyunca grup içinde hüküm süren katı dogmatizm fikir karmaşasını ve sorunlara çözüm bulma güçlüğünü maskeler gibidir. 15-16 Haziran olaylarının yarattığı sarsıntı kavramlara açıklık getirmenin başlangıcı olur. Ordunun yeri belirlenir, milli burjuvazi iddiaları giderek silinir ve küçük burjuvazinin, sosyo ekonomik çeliş-

(496) Bkz. ALPAY, Ş. «Türkiye'nin Düzeni Üzerine», «Aydınlık» No. 12, Ekim 1969 ve BERKTAY, H. «Bilimsel Sosyalist Devrim Anlayışı» «Aydınlık» No. 14, Aralık 1969.

(497) «Proleter Devrimci Aydınlık» Şubat 1970.

kiler had safhaya vardığında ateşli bir devrimcilik göstereceğine, korku alametleri gösterdiği kavranır. Grup, çatışmanın yaklaştığının ve bu çatışmada sömürülen kitlelerin yalnızca kendi güçlerine güvenebileceklerinin farkına varır. Böylece milli cephe hayali çökerken işçi sınıfının örgütlenmesi en acil görev haline gelir. Fakat işçi sınıfının nicel yetersizliği grubun gözünde küçük köylülüğün öneminin ön plana çıkmasına yol açar.

Ancak kitleleri örgütleme isteği ile bu isteğin gerçekleştirilmesi arasındaki yol uzundur. Böylece Dev-Genç'in doğrudan eylem ilkesi üstün gelir ve pasifizmle suçlanan Proleter Devrimci Aydınlık grubu enerjisinin büyük bir kısmını kendisini savunmakla ve solun öteki kesimlerine karşı suçlamalara geçmekle harcar. TİP'e, MDD hareketine, Dev-Genç'e yöneltilen «revizyonizm», «sosyal emperyalizm», Castro ve Guevara «küçük burjuva anarşizmi» suçlamaları bu grubun belli başlı faaliyetlerini oluşturur. Böylece teoriye sığınılarak ve çarpıcı sloganlar kullanılarak gerçek bir eylemin güçlükleri bir kez daha gizlenir.

1971 yılı başlarında legalite sınırları içinde mücadelenin uzun süremeyeceği belli olur. Böylece halk savaşından önce yapılacak bir örgütlenme artık imkânsız görüldüğünden bu örgütlenmenin savaşla aynı anda, yani legalitenin dışında yürütüleceği öngörülür.

Bu durumda, her iki grup için, başlangıçta açığa vurdukları çelişkinin çözümü halk savaşıdır. Fakat Dev-Genç'in geliştirdiği, yukarıdan aşağıya, güdümlü savaş anlayışı karşısında Proleter Devrimci Aydınlık grubu, 12 Mart öncesinde ve hemen sonrasında, kitleleri, devrimi gerçekleştirebilecek duruma getirecek olan «Mao Zedung düşüncesi»ni onlara kadar götürmek amacıyla popülist bir tavır alır. Ancak bu aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmenin güdümlü anlayışa kıyasla belli bir üstünlüğü vardır. Ve bu yol pratik içinde yanlışlarını düzeltip, her örgütlenmenin vazgeçilmez şartı olan tavanla taban, kadrolar ile kitleler arasındaki diyalektik ilişkinin kurulmasını sağlayabilir.

Bu grup, 12 Mart 1971'den sonraki yayınlarında, kendisini «Marksist-Leninist-Maoist» olarak tanımlar ve işçiköylü kitlelerinin yönetecekleri bir halk savaşını öngörür. (498) Kitlelerin örgütlenmesi sorunu ise bu terimlerle belirlenir. «Gerçekte, ihtilâlin olabilmesi için, Marksizm-Leninizm teorisi ile cihazlanmış ihtilâlci br partinin ve ihtilâlci kadroların Marksizm-Leninizmi kitlelere götürmesi onlara siyasi bilinç vermesi ve Marksizm-Leninizmi onların somut pratiği ile kaynaştırması gerekir. Marksist-Leninist siyasi bilinç esas olarak dışarıdan verilir. Kitleler mücadele hedeflerini örgütlenme ve mücadele metotlarını ancak Marksist-Leninist kadrolarla birleşerek ve onların yanında mücadele ederek öğrenebilirler.» (499)

Bu mücadele şimdi birinci safhasında yani, «stratejik savunma safhasında»dır. «Kendisini güçlü hissettiği bu dönemde faşizm, devrimci hareketi, kendisinin seçeceği koşullarda kesin bir savaşa sürüklemek ister. Amacı devrimci hareketi yoketmektir. Ancak biz seçtiğimiz yerde zamanda ve koşullarda, düşmanın en güçsüz olduğu yerde onun kuvvetlerine üstün bir kuvvet çıkararak ve her zaman bu taktiği kullanarak uzun bir mücadele sürdüreceğiz.» (500)

Devrimci teori alanında olduğu kadar uluslararası devrimci hareket çerçevesinde de bir destek zorunluluğu, grubu Çin devriminin tezlerini dar bir şekilde benimsemeye yöneltir. Bu durum ise grubu Türkiye'nin sorunlarıyla ilgili kestirme ve yanlış değerlendirmelere götürür. Örneğin Türkiye'nin, 1930 Çin'i gibi yarı sömürge ve yarı feodal bir ülke olarak ele alınması ve dolayısıyla «ülkedeki başlıca çelişki feodalizm'le geniş halk kitleleri arasındadır ve demokratik devrim görevi milli devrim görevine

---

(498) «Yaşasın Devrimci Kitle Çizgisi», «Proleter Devrimci Aydınlık» Fransızca baskısı No. 4, Eylül 1972.

(499) «Yaşasın Devrimci Kitle...»

(500) «Proleter Devrimci Aydınlık» Fransızca baskısı No. 2, Mart 1972.

ağır basmaktadır.» (501) denilmesi gibi. Silâhlı halk mücadelesi tezi kabul edildiğine göre, antifeodal mücadeleyi diğer mücadelelerden ayırmak en azından aşılmış bir görüş olarak meydana çıkar. Sömürülen kitleler mücadeleye atılınca karşılarında yalnız «feodaller»i değil aynı zamanda büyük burjuvazinin tümünü ve onun arkasında emperyalizmi bulacaklardır. Dolayısıyla zaman içinde, hatta mekân içinde, antifeodal mücadeleyi antiemperyalist ve antikapitalist mücadeleden soyutlamak hayalden başka bir şey olamaz.

Antifeodal mücadele ilkesi grubu şu sonuca götürür: «İktidarı ele geçirmenin ve emperyalist sömürünün yokedilmesinin anahtarı köylük bölgelerdedir. Bu alanlarda siyasi iktidarın ele geçirilmesi tüm ülkede iktidarın ele geçirilmesinin temelidir, başlangıç noktasıdır; çünkü devrimimizin temel gücü yoksul köylülerdir... Bütün ülkede siyasi iktidarı ele geçirmenin yolu, köylülük bölgelerden şehirlere doğru iktidarı parça parça ele geçirerek ve devrimci üs bölgeleri inşa ederek ilerlemektir... Köylerden şehirlere doğru giden halk savaşı yolunda yoksul ve orta köylüleri seferber etmek ise, bugün ancak TOPRAK DEVRİMİ programı yoluyla, ancak bu programın adım adım uygulanmasıyla mümkün olabilir.» (502)

Türkiye'nin bugünkü sosyo ekonomik şartları altında, emperyalizmin bugünkü yapısı ve bu yapıların Türkiye'ye uygulanış şartları altında, bu stratejinin uygulanılabilecek en iyi strateji olduğu şüphelidir. Kırlarda uzun bir silâhlı mücadelenin sürdürülmesi, sonunda şehirlerin kıstırılmasına yol açabilir mi? Yoksa şehir ekonomisinin bugünkü hızlı gelişme şartları içinde durum tersine mi döner?

Ayrıca şehir proletaryasının bu mücadele içindeki yerinin ne olacağı sorusu da sorulabilir. Verilen cevaplar, soruyu gereğince aydınlatmıyor. «Kırsal alanlarda illegal çalışmayı esas alarak mücadeleyi ilerleteceğiz. İşçi sınıfına dayanarak şehirlerde vereceğimiz mücadele halk sa-

(501) «Yaşasın Devrimci Kitle...»
(502) «Yaşasın Devrimci Kitle...»

vaşı amaçlarına bağımlı olacaktır, bu şekilde işçi-köylü ittifakını kuracağız. Köylerde verilecek mücadeleyi şehirlerde verilecek mücadeleyle birleştireceğimiz gibi legal ve illegal mücadeleyi birleştireceğiz. İktidarı silâhlı mücadele yoluyla ele geçirme amacına ulaşabilecek şekilde bütün sınıflar arasında çalışmamızı sürdüreceğiz. Türkiye'de bu hedefe varan yol toprak devriminden geçer.» (503)

Fakat bazen mücadelenin doğuşu ve gelişimi konusundaki açıklamalarında ifadeler daha esnek bir hal alır. «Şehirlerin kırlar tarafından kuşatılması tek doğrultuda ve tek yönlü bir gelişim olarak ele alınmamalıdır. Şehirlerdeki mücadeleler bazı durumlarda kırlardan gelişen devrimi hızlandırabilir. Bütün kitle hareketlerinde proleter devrimciler her zaman ön saflarda bulunmalıdırlar. Kırlardaki mücadeleyi ön plana almak şehirlerde işçi sınıfı mücadelesinin gerisinde kalmak anlamına gelmez. Ancak bu tür diyalektik bir görüşle, Marksizmi ülkemizin koşullarına yaratıcı bir şekilde uygulayarak... devrimi zafere ulaştırabiliriz.» (504)

Yukarıdaki metinlerde sezilen çelişkilerin ortadan kaldırılması ve geçmişten ders alarak zamanın ve mekânın belirlediği yeni gerçekler çerçevesinde eski yanlışları aşmaya çalışan kendine özgür bir stratejinin meydana getirilmesi, her şeyden önce kitlelerle ilişkinin kurulmasına ve bu ilişkilerin geliştirilmesine bağlıdır.

İşçi sınıfı ve küçük köylü sınıfının öncülüğünün zorunluluğu ile, kitlelerin yeterince örgütlenmemesi sorunu arasındaki çelişkiyi aşma zorunluluğu grupları örgütlenme sorununu mücadelenin içinde çözmek için çalışmaya iter. Fakat aynı zamanda, hâkim sınıflar da 1960'da kurulan ve anayasayla somutlaştırılan iğreti dengeyi bozmaya azmetmişlerdi. Bunun sonucu, 1971 bunalımıydı. Böylece sosyo ekonomik düzenin evrimini bir sonuca bağlamadan önce, bu bunalımın yapısını kısaca gözden geçirmemiz gerekiyor.

---

(503) «Proleter Devrimci Aydınlık» Fransızca baskısı No. 2.
(504) «Proleter Devrimci Aydınlık» Fransızca baskısı No. 2

I — YAKLAŞIM

1960 hükümet darbesi «batılı» bir demokrasi özlemi ve «çıkarları uzlaştırıcı devlet» ilkeleri ile Türkiye Cumhuriyetini meydana getiren çeşitli sosyal sınıflar arasındaki dengenin temel unsuru sayılan ve uygulanması küçük burjuvaziye bağlı sivil-asker bürokratlara bırakılan 1961 anayasasını yarattı. Sivil-asker bürokratların sınıflar üstü devlet düşleri, sömürülen kitlelerin çoğunluğunun desteğinden yoksun oluşları ve nihayet büyük burjuvaziye dayanan siyasal partilerce tekrar kazanılmaları bunların siyasal geleceğinin sonu oldu ve büyük burjuvazinin kendisi 1961'de kısmen, 1965'ten itibaren de tamamen iktidara geldi. Bu yüzden 1961'de kurulan rejim ülkenin başlıca sınıfları arasında bir dengenin siyasal ve hukuki bir ifadesi olmayıp, eylem olanakları toplumdaki tabanları ile kıyaslanamayacak kadar fazla olan ve aracı bir ekibin iktidarını zorunlu kılmak için bu dengeyi yaratmak amacında olan bir grup aracılığıyla açığa vurulan bir hoşnutsuzluğun ifadesidir. Bu dengeyi yerine oturtmak yani sömürülen kitlelere kendilerini ifade araçları ve bir siyasal ağırlık vermek anayasa ilkelerinin uygulanmasını ve bu da sivil - asker bürokratlar iktidarının uzatılmasını gerektiriyordu. Büyük burjuvazinin iktidara gelişi dengeyi ve rejimi istikrarsız kıldı. Ne var ki büyük burjuvazi tekrar iktidara geldiğinde eski statükoyu kurup 1950-1960 arasındaki duruma geri dönemedi. Anayasa yürürlükte idi ve kısmen uygulanması bile çalışanlara temel demokratik haklar sağlayarak kitle örgütlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştu. Sosyo ekonomik sistemin evrimi sömürülen kitleleri daha bilinçli ve buna paralel olarak anayasanın getirdiği «söz ve düşünce özgürlüğü» antidemokratik kanunların varlığına rağmen sol hareketlerin gelişmesine elverdikçe daha mücadeleci kılıyordu. Anayasa-

nın varlığı, kendini 27 Mayıs 1960'ın ve adını ondan alan anayasanın ruhu ile özdeşleştiren ordu tarafından savunulmakta idi. 1961'de iktidarı sivillere bırakan ordu, kendi saflarından seçilen Cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla temsil gücünü korumakta ve anayasa kurumlarının her türlü saldırıya karşı korunmasını kendine görev saymaktaydı. Nihayet egemen sınıfların bağrındaki karşıtlık yani şehir burjuvazisiyle tarım burjuvazisi arasındaki karşıtlık sayıları gitgide artan bazı uzlaşma yollarının benimsenir hale gelmesine rağmen varlığını sürdürüyordu. Oysa 1961 hareketinin yarı başarısından sonra iktidarı yeniden ele geçirebilmek için bu iki zümre arasında ittifak zorunluydu. Böylece yeni çelişki unsurları ortaya çıkarken eskileri de varlığını sürdürmekteydi.

Bu durumda 1960'da küçük burjuvazinin öncü kesiminin temenni ettiği denge rejim çerçevesi içinde büyük burjuvazinin tekrar iktidara dönüşü ile tehlikeye girmekte ise de, büyük burjuvazi ve özellikle büyük sanayi ve mali burjuvazi kesiminin doğrudan emperyalizme bağlı tüccar kanadı tam bir hareket serbestisine sahip değildi. Sağında büyük toprak sahipleri ve diğer prekapitalist kalıntılarla mücadele etmek, solunda sömürülen kitlelerin bilinçlenmesini bastırmak ve kendi öz amaçları için kullanmak üzere silâhlı kuvvetleri tekrar kazanıp rejimi kendi ihtiyaçlarına göre yönlendirmek zorundaydı. 1965-71 dönemi bu harekâtın hazırlık safhasıdır ve 1971 ilkbaharından itibaren eylem safhasına girilir.

A — Siyasal Veriler

Bir taraftan şehir büyük burjuvazisinin bir kesiminin siyasal, ekonomik ve sosyal alanda kır büyük burjuvazisi ile ittifakı ve diğer taraftan sömürülen kitleler ile bir bütün olarak büyük burjuvazi arasındaki zıtlık gelişirken, burjuvazinin kendi içindeki çelişkinin sürmesi, mücadelenin türünü karmaşıklaştıran belirsiz durumlar yaratmaktadır. 1965'te tek başına iktidara gelen AP siyasal mü-

cadele içinde egemen sınıflar arasında gerekli ittifakı gerçekleştirdi; yönetimde ve hükümette sanayi sermayesi ile mali sermayenin ağırlığı DP döneminde olduğundan çok daha fazla görünüyorsa da büyük arazi sahipleri seçmen çoğunluğunun oyunu denetimi altında tutarak meclisi, buradan da Partinin seçim kaderini etkilerler. Böylece kapitalist üretimin kırsal alana girişini hızlandırmayı amaçlayan tedbirlere büyük arazi sahiplerinin karşı çıkmaları ile kalınmadı, aynı zamanda büyük toprak sahipleri kendi temsilcileri aracılığı ile kamu kredilerinin büyük bir kısmına da el koydular. Bütün bunlar ekonominin hızlanmasına bu açıdan şehir burjuvazisine ve emperyalizme karşı önemli güçlükler çıkardı. Fakat bu ittifak demokratik rejim çerçevesi içinde gerekli olduğuna göre, bu çelişkiyi aşmak için tartışılması gereken şey rejimin kendisidir.

Ekonomik alanda müdahale daha da büyüktür. Sınai faaliyetlerin en gelişmiş kesimini oluşturan montaj sanayii doğrudan ithalâta dayanır ve ihracat arttıkça ithalât daha da önem kazanacaktır. Böylece ihraç ürünlerinin büyük çoğunluğunu sağlayan tarım sektörü ekonominin bütününü doğrudan etkilemekte ve tarım sermayesinin faaliyeti bu ihracatın kontrolüne yönelmektedir. Sonuç olarak egemen sınıfların iç çelişkileri çeşitli düzeylerde kendini gösterir: birinci olarak büyük burjuvazi ile kırsal alanda kapitalist üretimin hızlanmasına karşı çıkan prekapitalist güçler arasında; ikincisi, şehir büyük burjuvazisi ile kapitalist birikimin Prusya'da olduğu gibi «Junkers» tipi tarımsal üretimle arttırılmasını isteyen büyük toprak burjuvazisi arasında; üçüncü olarak, şehir burjuvazisinin içinden çıkan mali gruplarla kırsal kökenli yeni gelenler arasında. Bu karşıtlıklar serisi içinde emperyalizmin, en azından ikinci basamağa kadar, şehir büyük burjuvazisinden yana olduğu kabul edilebilir.

Sosyal sınıfların mücadelesi bu durumu daha da karmaşıklaştırmıştır. Çünkü bir bütün olarak büyük burjuvazi, kitlelerin politikleşmesini frenlemek için üretimde hi-

mayeci ilişkileri devam ettirmek ihtiyacındadır; bu da onu kırsal alanlarda tutuculuğu teşvik etmek zorunda bırakmaktadır.

Şehir büyük burjuvazisinin kışkırtıcılığını yaptığı dinî gericilik, üretici ile mülk sahibi arasında sistemin gelişmesi sonucu yumuşamaya mahkûm olan himayeci ilişkiler yerine dinî yani yaygınlaşmış ve her yerde birden ortaya çıkan bir baskıyı koymayı amaçlar. Fakat burada da gericiliğin «zinde» güçleri kırsal bölgelerden sağlanacaktır. Bu yüzden ordunun iktidarın saflarında yer almasına kadar büyük burjuvazinin sola karşı ana silahı olacak olan 1960'ların «militan» gericiliği, daha sonra büyük arazi sahiplerinin şehir büyük burjuvazisine karşı silahı haline gelmeye yönelecektir.

Bu zoraki ittifaklar ve üstü kapalı zıtlıklar serisinin büyük kısmı genel olarak sömürülen kitlelere karşı ve özel olarak sol hareketlere karşı mücadele ve ordunun bu mücadeledeki tutumu tarafından belirlenecektir. 1965'te iktidara gelişine kadar AP küçük burjuvazinin «zinde güçleri»nden, CHP'den ve ordudan çekiniyordu. Böylece kırsal nüfusun, CHP'nin iktidar dönemindeki askerî baskı ve jandarma zulmüyle ilgili hatıralarında faydalanarak laikliği ve CHP'nin «orta-sol» çizgisini «komünizm» diye yorumlayarak; taşra küçük-burjuvazisinin bir kısmını ve şehir lumpen proletaryasını CHP'nin veya ordunun iktidarı alma teşebbüslerine kaba güçle karşı çıkmaya kararlı aşırı-sağcı bir milis halinde harekete geçirmeyi başardı.

a — Aşırı Sağ

Dinci aşırı sağ hareketler 1960'ların başında «Komünizmle Mücadele Derneği» çerçevesi içinde sahneye çıkmaya başlar. Bu kuruluş, Amerikan petrol şirketi Aramco tarafından emrine verilen on milyonlarca dolarlık bir bütçeden faydalanıp Suudi Arabistan'dan başlayarak Müslüman ülkelerdeki dinsel gericiliğe yön veren uluslararası İslâm hareketine olduğu kadar AP'ye de bağlı bulun-

maktadır. (505) Bu şekilde genel olarak emperyalizm ve özel olarak CIA, doğrudan olmasa da dolaylı olarak dinsel gericiliğin Türkiye'de yerleştirilmesinde rol oynarlar.

Örgütün hedefi Türk toplumunun özelliklerine dayandırılan ve amacı bu kitlelerin mücadele gücünü saptırmak olan slogan demetleri ile sömürülen kitleleri harekete geçirmek. Bu slogan demetleri iki seride şemalaştırılabilir. Birincisi: komünistler = dinsiz aydınlar = batı tatı taraftarları = zenginler (kapitalistler). Bu slogan demetine göre Türk komünistleri kitlelerden kopuk, İslâm ahlâkına zıt, sapık bir, ideolojiyi halka benimsetmek isteyen, yabancı ve düşman güçlere satılmış bir tutam aydından ibarettir. Bu aydınlar zengindirler ve batıdan kopya edilmiş sefih bir hayat sürerler. Bu yüzden yabancı ahlâk ve ideoloji geleneksel değerler ile bir tutulduğu kadar, halkın gözüne yerli zenginlerin gösterişli lüksü aracılığıyla görünen batının sefih hayatı komünizmle bir tutulmaktadır. Böylece «komünistler»e saldırmakla halkı ezen zenginliğin köküne saldırmaktadır. Anadolu'nun büyük şehirlerindeki «antikomünist» gösterilerin incelenmesi bu şemayı çok iyi gösterir. Konya'da 24 Temmuz 1968'de aşırı sağcı göstericiler önce öğretmenler birliği lokalini ve ilerici kitaplar satan kitapçı dükkânlarını yağma etmeye başlar, daha sonra da ordu tarafından dağıtılmalarından önce alkollü içki satan lokantalara ve varlıkların sık gittikleri genelevlere ve nihayet şehir büyük burjuvazisinin «Şehir Kulübü»ne hücum ederler (506).

İkinci tür slogan demeti de buna paraleldir: komünistler = CHP = bürokrasi = baskı ve zulüm. CHP bir taraftan laik olduğunu ilân etmektedir, şu halde dinsizdir, diğer taraftan ise ortanın solundadır, yani komünisttir. Sonuç olarak, geleneksel olarak temsil ettiği bürokrasi de öyledir. Böylece «komünistlere» hücum edilerek, tahsil-

(505) Bkz. AVCIOĞLU, D. «31 Martta Yabancı Parmağı», Ek II, Ankara, 1969.

(506) GENÇ, S. «12 Mart'a Nasıl Gelindi...»

dara, yolsuzluk yapan yargıca, zorba jandarmaya da hücum edilmiş olur.

Bu şekilde büyük sermayenin ve onun devlet mekanizmasının uyguladığı baskıya karşı gösterilen halkın tepkisi bir komünizmle mücadele savaşına dönüştürülebilmektedir. Bu durum hem sağ sloganların kitleleri harekete geçirmenin hem de bu kitlelerin bağrından derlenen sağ militanların sol militanlardan sayıca daha kabarık olmasının nedenlerini ortaya koyar.

1965'ten sonra iktidardaki AP, sol kuruluşlar harekete geçerken ve işçi sınıfıyla küçük köylülüğün eylemleri gitgide keskinleşirken ordunun tarafsızlığını ve CHP'nin güçsüzlüğünü gördü. Şu halde AP şimdi savunma durumunu bırakıp saldırıya geçebilir, yani anayasayla biçimlenen rejime karşı çıkabilirdi. Fakat hedefe ulaşabilmek için ordunun tarafsızlığından çok yakınlığına ve işbirliğine gerek vardı. Bu durumda, ordunun üst kademelerini tamamen kendisine kazanırken, küçük burjuvazinin insancıl ideallerinden önce karışıklık korkusunu gidermek gerekirdi. Böylece aşırı sağı sola saldırtmak ikili bir yarar sunmaktaydı; yasallık ile çelişme tehlikesi olmayan gayri resmi bir baskı mekanizmasını elde tutma üstünlüğü ve «aşırı uçlarda kardeş kavgası»na son vermede bu yasallığın işlemediğini kamuoyunda savunmak. 1965-1971 arasında gelişen olayların temelinde bu siyaset olacaktır.

Böylelikle gelenekçi aşırı sağ iktidardaki büyük burjuvazinin maşası haline geldi. Fakat büyük burjuvazinin iktidara gelmesinden itibaren kendi içinde taşıdığı çelişkiler kendini açığa vurmaya başladı ve bölünmeler belirginleştiğinde gelenekçi aşırı sağ açıkça büyük toprak sahiplerinin tarafına kaydı. Şehir büyük burjuvazisinin amacı, orduyu kazanıncaya kadar aşırı sağı kullanmak ve sonra da orduyu, sola karşı olduğu kadar aşırı sağa ve büyük toprak sahiplerine karşı da kullanmaktır. Böylece gerici güçler kendi aralarında gruplaşmaya ve ilerici küçük burjuvazinin ve hatta solun fikirlerini kendi öz amaçları için saptıran bir ideolojiyi geliştirmeye başlarlar. Bu «bilimsel

sağ doktrin» «milliyetçi» ve «antiemperyalist» olarak sunulur. Bu doktrine göre de 1922 milliyetçi devriminin gerçek amacı saltanat ve hilafeti düşman elinden kurtarmaktı. Öyleyse bu hareket amacından saptırılmıştır. Şu halde İslâm teokrasisinin yerleştirilmesi amacıyla «garp»tan gelmiş olan «Yahudi-Grek ideolojisi»nin tümüyle mücadele söz konusudur. Yani yerli prekapitalist biçimleri tekrar yerine oturtmak için sosyalizme olduğu kadar batıda doğmuş olan kapitalizme de karşı çıkılmalıdır. Bu doktrin; böylece prekapitalist bir sistemle sömürülen kitlelerin geriye dönme eğilimlerini açık bir şekilde sistemleştirmye çalışır. Bu kitleler daha gelişmiş bir sisteme, dolayısıyla daha yoğun bir sömürüye doğru bir değişmeyle karşı karşıyadırlar. Bu eğilimler Türk toplumuna tarihi boyunca kuvvetle damgasını vurmuştur.

Gelenekçi aşırı sağın bazı akımları, devletin resmi dini kurumlarında yetiştirilmiş hoca, imam ve diğer din adamlarına karşı düşmanlıklarıyla belirirler. Bu tepki hareketin mantığı ile tamamen tutarlıdır. Çünkü devlet üretici ve mülk sahibi, feodal bey veya kabile reisi arasında aynı zamanda ekonomik ve dini olan doğrudan ilişkilerin yerine kendi yetiştirip denetimi altında tuttuğu bir çeşit «ruhban» sınıfı koymak istemektedir. Bu yüzden prekapitalist ilişkilerin tekrar yerine konulması teşebbüsü zorunlu olarak devlet tarafından oluşturulan dini hiyerarşiye kuvvetle karşı çıkmak zorundadır. Fakat 1967'den itibaren geniş bir cephe gelenekçi aşırı sağı «bilimsel sağ doktrin» etrafında birleştirir. Büyük toprak sahiplerine olduğu kadar kır kökenli mali ve ticari kesimlere de bağlı olan Cephe kır kökenli mali kapitalizmin kalesi olan pamuk üreticilerinin oluşturduğu mali grup «Akbank» tarafından beslenmektedir. (507)

Gelenekçi aşırı sağın bu tavır alışı bir başka akımı, egemen sınıfların maşası olarak gelenekçi akımın yerini almak amacı ile şehir büyük burjuvazisinin lütfunu kazan-

(507) GENÇ, S. «12 Mart'a Nasıl Gelindi...»

maya gayret eden milliyetçi aşırı sağ akımı ortaya çıkartır. 19. yüzyılın «Pan İslâmcılık»ı ile yeniden bağ kurmaya çalışan gelenekçi akım gibi, milliyetçi akım da 1940'larda Hitlerci propaganda ile yeniden moda haline gelen ilk dünya savaşı döneminin «Panturancılık»ını savunur. «Orta Asya'da Sovyet rejiminin boyunduruğu altında ezilen ırkdaşlarımızı kurtarmak» söz konusu olduğuna göre bu Panturancılık bir taraftan antikomünizmle bağlantı unsuru olarak hizmet eder; diğer taraftan Hitler Almanya'sından kopya edilen ırkçı ve nasyonal sosyalist bir ideolojinin kabulü için temel unsuru teşkil eder. Bu akımın esas faaliyeti, komünistleri kovalamak için büyük burjuvazinin evrine verilen Hitlerci gençliğin metodlarını taklit ederek «komando» birliklerinin oluşturulması olmuştur. Bu komando birliklerinden, yüksek öğretimi engellemek, devrimci öğrenci hareketlerine karşı iyi eğitilmiş bir karşı grup yaratmak yolunda bolca yararlanılır ve milisleşmiş iki grup arasındaki bu kapışmalar anarşi şamatası içinde iktidara en büyük hizmeti sağlar.

b — Siyasal Partiler

Sistemin evrimi hızlanıp çelişkiler keskinleştikçe sınıfların ve sosyal grupların çıkarları netleşmektedir. Bunun sonucunda egemen sınıfların halkı temsil ettiklerini ileri süren «gönüllü» temsilcilerinden oluşan geleneksel partiler durumlarını olduğu gibi koruyamazlar ve kendilerini oluşturan muhtelif çıkarların ayırım çizgilerini izleyerek parçalanırlar. Küçük toprak burjuvazisinin çıkarlarını temsil eden C.K.M.P. «Turancılar» tarafından ele geçirilerek «Milliyetçi Hareket Partisi» adı altında Türk nasyonal-sosyalizminin örgütü haline gelir, diğer oluşumlar ise ya Adalet Partisinden yahut Cumhuriyet Halk Partisi'nden doğarlar.

CHP'nin 1965 seçimleri sırasındaki orta-sol tavrı, partiyi sosyal-demokrat bir öze dönüştürmek isteyen ve ilerici küçük burjuvaziyi temsil eden sol kanat ile 1945'ten sonra partiye bağlı kalan eşrafın tüm çıkarlarını temsil eden sağ kanadın bir uzlaşmasıdır. Sol kanat bu tavrı bir

dönüşüm başlangıcı sayıp parti içinde kalarak kilit mevkileri tutma yoluna girer; sağ kanatsa 1967 ilkbaharında merkez-sağ bir parti, Milli Güven Partisi'ni oluşturmak üzere ayrılır. Orta tarım kesimini büyük burjuvaziye karşı korumak için ona dayanmak isteyen bu Parti bazı reformların gerçekleştirilmesi vaadi karşısında büyük burjuvazinin siyasal kuruluşlarıyla birleşecek olan bir koalisyon partisi görünümündedir.

AP bünyesindeki bölünme şehir büyük burjuvazisiyle büyük toprak burjuvazisi arasında 1969 seçimleri hazırlığı sırasında kesin olarak büyüyen kopmadan dolayı ortaya çıkar. Fakat tarım burjuvazisi içinde (daha doğrusu taşra burjuvazisi demek gerekir) iki çıkar grubu billurlaşır. Birincisi emperyalist sömürü hiyerarşininin tabanını oluşturan ve üretici ile doğrudan temasta olan taşra küçük tüccarları grubu. Bu geleneksel tüccar-tefeci grubu üretim-dağıtım örgüsü içinde bütünleşerek büyük ticaret ve sanayi burjuvazisi lehine kârlarının bir kısmını kaybeder, böylelikle büyük ticaret burjuvazisine de sanayi büyük burjuvazisine de karşı çıkar ve geleneksel antiemperyalizmi dolayısıyla dinsel aşırı sağın toplumsal tabanını teşkil eder. Bundan sonra büyük burjuvazinin artan iştahı karşısında kamu kredilerinin ve hükümetin sağladığı kolaylıklardan aldıkları payları ve özellikle tarımsal reformun korkutucu belirtilerine karşı mülklerini muhafaza etmek isteyen büyük toprak sahipleri grubu gelir.

1970 başlarında Milli Nizam Partisi'ni kurmak üzere AP'den ayrılanlar taşra tüccar-tefeci-aracı grubudur. Parti kurucusu Necmettin Erbakan demeçlerinde düşüncelerini şöyle açıklar: «Ekonomik mekanizma büyük kent tüccarlarından yana işlemekte, Anadolu tüccarı, kendilerini üvey evlât olarak bilmektedir. İthalât kotalarından arslan payı üç dört kentin tüccarına ayrılmakta. Odalar Birliğini bunlar yönetmektedir». «Anadolu bankalarında toplanan mevduatı, Anadolu halkı yatırmakta, ama bu para kredi şeklinde büyük kent tüccarına verilmektedir.» «Kısa zamanda anlaşılmıştır ki Odalar Birliği tümüyle komp-

rador-mason bir azınlığın vasıtası halinde çalışmaktadır. Koca teşkilât, komprador ticaret ve sanayiin mutlak bir kontrolü altındadır.» (508)

Büyük toprak sahiplerinin örgütü olan Demokratik Parti (DP) Aralık 1970'de kurulmuştur. Kurucuları «ülkemizin tarımını teknik ve teknolojinin gereklerine uygun bir düzeye yükseltmeyi ve tarımsal gelirin arttırılması için gerekli tedbirlerin alınmasını» (509) önermektedirler. DP kurucuları tarımda yatırım kredilerinin arttırılmasını gerekli görmektedirler. Bunlar kendilerini, daha çok 19. yüzyıl Avrupa muhafazakâr partileri türünden, büyük kapitalist çiftliklerin temsilcileri olarak sunarlar. Böylece 1970 yılı sonunda batı demokrasisinin gelneksel partilerinin bütün ayrımları TBMM'de temsil olunmaktadır: Küçük ve orta ticaret burjuvazisini temsil eden aşırı sağ «inanç» partisi, kendine dayanacak bir taban arayan aşırı sağ «milliyetçi» parti, büyük toprak burjuvazisinin «muhafazakâr» partisi, şehir büyük burjuvazisinin «liberal» partisi, orta çiftçilerin «merkez-sağ» partisi, bünyesinde «radikal» bir eğilim ve «sosyal demokrat» bir eğilimin kümelendiği ilerici küçük burjuvazinin «merkez-sol» partisi ve nihayet proletarya ve küçük köylülüğün «sosyalist» partisi. Ve dışarıda, çeşitli grupları ile parlamento dışı aşırı sol.. Son derece kolay bir sınıflama oluşu bir yana, son tahlilde yanlış da olan bu tanımlar batı demokrasisi çerçevesinde siyasal bir mücadeleyi varsaydıkları için, onu siyasi denge olarak görünen her şeyin arkasında yatan dış dinamik unsurdan, yani emperyalizmden soyutlarlar. Oysa ülkenin «kalkınmasını» yöneten emperyalizmdir. Mevcut siyasal kuruluşları kendi çıkarlarına göre desteklemekte ya da onlara sırt çevirmektedir. 1971'den sonra rejimin, partilerin ve yukarıda anılan diğer siyasal kuruluşların dışında değişmesi bu yüzdendir.

Yukarıda görülmüş olduğu üzere emperyalizmin ve

(508) Zikreden SENCER, M. «Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri», İstanbul, 1971.

(509) Zikreden SENCER, M. «Türkiye'de Siyasal Partilerin...»

onun temel müttefiki yerli büyük mali ve sınai burjuvazinin başlıca amacı, bu grupların gelişmesine ket vuran tüm engellerin kaldırılmasını sağlamak için 1961 anayasasının getirdiği rejimi değiştirmek olmuştur. Büyük burjuvazinin siyasal teşekkülü olan AP bu politikayı uygulama görevini üstlendi. Böylece parti bu kavgada kullanıldı. Emperyalizm kadar egemen sınıflar da zamanı geldiğinde siyasal teşekkülleri suçlu gösterebilmek için tüm günahlarını onların sırtına yükleme alışkanlığında olduklarına göre bu önceden görülebilir bir olgu idi. 1970 bölünmesi AP'yi tamamen büyük burjuvazinin partisi haline getirdiği kadar, artık meclis çoğunluğuna sahip olmayan bir parti durumuna da getirdi. Bu yüzden büyük toprak sahiplerince denetimde tutulan bir mecliste şehir büyük burjuvazisinin arzuladığı dönüşümleri yapmanın imkânsızlığı sorunu yeniden ortaya çıktı. Büyük toprak sahiplerinin kendi partilerini oluşturmaları bu sorunu sadece belirginleştirdi. Fakat büyük burjuvazi bir kere daha parlamentarizmden ümitsizliğe düşmeye başladığı anda, ordudaki egemen kademeler hizmetlerini sunmaya hazırdı. Böylece ilk olarak büyük şehir burjuvazisi yararına parlamento dışı geçerli bir çözüm ortaya çıkmış oldu. AP'nin hizmeti bitmiş sayılabilirdi; nöbeti askeri güçler devralacaktı.

c — Ordu

Türk ordusu kendine özgü niteliğini, kökeninin, bugünkü egemen sınıfların yeterince teşekkül etmediği bir dönemde bu sınıflarla küçük burjuva kökenli asker-sivil bürokratların yönetimde ortak oldukları bir döneme kadar uzanmasına borçludur. Bu ittifakın başlıca aracı olan Ordu bağımsızlık savaşının başarılmasını sağladıktan sonra iktidara katılma düşünü hep koruyarak, yedekte bırakıldı. 1950'de iktidara gelen büyük burjuvazi ordunun tecrit edilmesi siyasetini gözetmeye devam etti. Fakat ordu için iktidara katılma düşü, subayların küçük burjuva durumunun kötüleşmesinin de etkili olduğu bir hoşnut-

suzlukla yerini gerçeğe bıraktı. Sonuç, sebep ve etkilerini daha önce incelemiş olduğumuz 27 Mayıs 1960 hükümet darbesiydi. 1961'den sonra askerler bir yandan demokratik mekanizmanın işleyişine imkân vererek iktidara ortaklık durumlarını sürdürmeyi denediler. Başlangıçta bu isteğe zoraki katlanan AP, «iktidarı gerçekleştirme» de ordunun kazanılmasının bir zorunlu şart olduğunu farketti. Böylece yüksek askeri hiyerarşi, bir yandan iktidar faaliyetlerinin sorumluluğunu paylaşarak 27 Mayıs ruhunu savunur görünürken, giderek iktidarın müttefiki haline geldi. Böylece Atatürkçülüğü ihya etmek amacıyla işbaşına gelip Kemalist anayasayı kaldırmakla işe başlayan 27 Mayıs 1960'ın askerleri gibi, 12 Mart 1971'in askerleri de 27 Mayıs ruhunu yeniden kurmak için işbaşına gelecektir ve ilk yaptıkları şey 1961 anayasasının değiştirilmesi olacaktır.

Fakat siyasal yönetime katılması bir yana, askeri çevrelerle girilecek ittifakın gerçekçi bir tabana oturması için, şehir büyük burjuvazisinin çıkarlarına ordu kadrolarının ekonomik olarak da katılmasını sağlamak gerekiyordu. Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun işi işte bu oldu. 1961'de faaliyete geçen kurum başlangıçta ordu kadroları için hastalık ve kaza masrafları ve ihtiyarlık ödemelerini kapsayan zorunlu bir sosyal sigorta işlevini yüklenmişti. Ama gelirleri arttıkça, Kurum «Kâr amaçlı yatırımlar» yapmaya karar verdi: 1969 yılı sonunda kurum üyelerine sosyal yardım olarak toplam 311 milyon TL. dağıtacak ayrıca da 351 milyon TL. verebilecek güce gelmişti. Kurumun gayrimenkul ve sanayi yatırımları 411 milyon TL'nı bulmuştu. Bu yatırımların % 54'ü yalnız 1969 yılı içinde gerçekleştirilmiş ve bu yatırım 202 milyon TL. tutarındaki toplam kârın % 62'sini getirmişti. Bu yatırımlar esas olarak otelcilik, sigortacılık, ara mal sanayi (buzdolabı, çimento, petro-kimya ve gıda sanayii), istihraç sanayii veya ticaret gemisi gibi oldukça değişik teşebbüslere iştiraklerden ibaretti. Kurum bu iştirakler çerçevesinde Türkiye dışındaki sermaye çevreleriyle de ortaklığa girmeyi başardı: International Harvester ile tarım makineleri montajı

fabrikası Good Year ile lastik fabrikası, Regie Renault ile bu marka arabaların Türkiye'de montajı tasarıları üzerinde anlaştı. 1970'de Kurum'un genel yönetim kurulu, gelirlerinin artması karşısında, kârlarının üyelerine hisseleri oranında yani rütbeleri ile orantılı olarak dağıtılmasına karar verdi. (510) Bu Kurum aracılığı ile askeri çevreler emperyalist sömürünün ekonomik hiyerarşisinde yerini aldı ve emperyalizmle çıkar ortaklığı içine girdi.

İşte 'Ordu kumanda zinciri içinde egemen durumda olan bu çevreler emperyalizmin istediği siyaseti sürdürebilmek için AP'den nöbeti devralmaya hazır hale geldi. Ne var ki, kimi yüksek rütbeli subaylar böyle bir desteği kayıtsız şartsız olarak sunmakta bir sakınca görmeseler bile alt kademelerdeki subayların tamamı bu amaca kazanılmış olmaktan uzaktır. Ordu Yardımlaşma Kurumu kârlarını dağıtadursun, birçok subay Kemalizmin antiemperyalist ilkelerine bağlı kalmakta ve bu açıdan solun antiemperyalist mücadelenine katılmaktaydı. Bu dönemde, solun bir kesiminin ordu tarafından yönetilecek millî demokratik bir devrime bağladığı umut ordunun çoğunlukla etkin ve örgütlü çekirdeklerini oluşturan bu kesimine dayanmaktadır. Ordu üst kademeleri ise tabandaki bu kaynaşmayı farketmekte ve büyük şehir burjuvazisi yararına bir hükümet darbesini gerçekleştirmek için yeterli otoriteye sahip olamayacağını görmektedir. 1971 buhranının kendine has, çok değişik biçimler almasına yol açacak olan sebeplerden biri budur.

B — Ekonomik Veriler

1970 yılı sonunda siyasal veriler şöylece belirlenebilir: ordu, bağrındaki kaynaşmalara rağmen nöbeti devralmaya hazır hale gelirken, parlamenter rejim çıkmaza sürüklenmiş, ordan giderek de, büyük burjuvazinin siyasal kuruluşu işlemez duruma girmiştir. Fakat 1971 buhranı yalnızca siyasal çelişkilerin değil, ekonomik çelişkilerin de sonucudur.

1970 yılı üretimin beş yıllık plandaki tahminlere gö-

(510) «Ant», No. 6, Eylül 1970.

re en düşük olduğu yıldır. Her sektörde gerçekleşen büyüme oranları önceki yılların eğilimlerini vurgulayarak ekonomik gerçeklerin planda sapmalarını belirginleştirmektedir. Tarım ve Sanayi üretim artışı öngörülen değerlerin oldukça altındadır, konut ve ticaret hacmindeki artış tahminlerin üzerindedir, GSMH'nın artış oranı planda öngörülen % 7'den daha düşüktür.

Tarımsal üretimin görünüşteki duraklaması tahıl üretiminde kuvvetli bir düşüş ve sınai bitkilerde zayıf bir yükselmeden ibarettir. Tahıl üretimi 1967'de 17 milyon ton civarındayken, 1968'de 16 milyon ton, 1969'da 15 ve 1970'de 14 milyon ton olmuştur. Böylece gıda yardımı maliyeti 1969'da 32 milyon dolara, 1970'de ise 1.5 milyon ton tahıl ile, 74 milyon dolara yükselmek zorunda kalır. Aynı süre içinde, tarım alanındaki yatırım duraklar, hatta geriler. Toprağın verimsizleşmesi ve köylü borçlarının artması yüzünden küçük işletme sıkıntıya düşmüştür. Büyük çiftçiler ise kârların daha yüksek olduğu ticari girişimlere yatırım yapmayı tercih etmektedir.

	Tahminler		Gerçekleşen	
			1968	1969 1970
	Bir önceki yıla göre % olarak			
Üretim	Hacim değişimi			
GSMH	7	6,7	6,3	5,5
— Tarım	4,1	1,9	0,1	1,4
— Endüstri	12.0	10,0	9,4	2,5
— Konut	7,2	9,2	9,1	7,2
— Ticaret	5.9	8,3	7,4	6,8
GSMH'nın kullanılışı				
Özel sektör gayri safi sabit sermaye teşekkülü	8,1	11,4	13,7	8,7
Kamu sektörü gayri safi sabit sermaye teşekkülü	10,3	19,1	9,1	3,4
Özel tüketim	2,5	5,8	5,7	5,2

(511)

(511) O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie» (**Ekonomik Araştırmalar: Türkiye**) Ocak 1977.

Bir montaj sanayii olarak niteleyebileceğimiz imalât sanayiinin işleyebilmesi için durmadan artan miktarda hammaddeye ve ithal edilmesi gereken teçhizat mallarına ihtiyacı vardır. Oysa ithalât doğrudan tarım ürünlerinin ihracatına ve dolaylı olarak ödemeler dengesine bağlıdır. 1970'de pamuk hariç milyonlarca dolarda ifadesini bulan geleneksel Türk ihraç ürünleri (tütün, fındık, incir, kuru üzüm...) bir önceki yıla göre düşüktür. Üretimin, dünya fiyatlarının ve Türk parasının devalüasyonunun birleşik etkilerine dayanan bu düşüş, 1963'ten beri en önemli dış ticaret açığına yol açmıştır. Buna ek olarak 1965 ve 1971 arasında ithalât ihracattan iki misli daha hızlı (% 44.8'e karşı % 89.3) artar. Aradaki fark bir teşvikten çok, şu veya bu mamulün satın alınmasını bir buyruk haline getiren dış yardımla kapatılmaktadır.

Krediler ticarete ayrıldığından ticari faaliyet için bir paravana haline gelen sınai faaliyet sürekli kredi sıkıntısı çekmektedir. Aşağıdaki tablo 1970 öncesi kredi dağılımını göstermektedir.

	1966	1967	1968	1969	1970
TOPLAM KREDİ (Toplamın % si)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
● Merkez Bankası kredileri	24,8	27,3	26,9	28,0	28,2
KAMU SEKTÖRÜNE	14,8	13,9	15,4	15,5	15,7
— Hazine avansları	5,4	6,7	5,8	6,6	8,4
— Devlet teşekküllerine	6,9	4,1	6,9	6,8	4,8
— Zirai krediler	2,5	3,1	2,7	2,1	2,5
ÖZEL SEKTÖRE	10,0	13,4	11,5	12,5	13,5
— Zirai krediler	3,9	2,6	3,2	3,7	2,7
● Ticari banka kredileri	75,2	72,7	73,1	72,0	71,8
TİCARİ KREDİLER	46,4	44,0	43,2	43,0	42,8
SINAİ KREDİLER	3,4	3,2	3,3	3,2	4,1
ZİRAİ KREDİLER	16,8	17,3	18,8	18,5	17,7
	1966	**1967**	**1968**	**1969**	**1970**
Toplam kredi (Toplamın % si)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
— TARIM ve MADENLER	22,2	23,0	24,7	24,3	22,9
— SANAYİ ve İNŞAAT	10,3	7,3	10,2	10,0	8,9
— TİCARET ve HİZMETLER	67,5	69,7	65,1	65,7	68,2

	1966	1967	1968	1969	1970
Toplam kredi (Milyon TL.)	26.862	32.144	37.743	46.102	51.570
(Yıllık % artış)		(19,6)	(17,4)	(22,2)	(14,5)
Para hacmi	19.780	22.682	25.968	30.127	35.268
GSMH	86.589	95.230	105.020	117.502	135.610
Gayri safi sabit sermaye teşekkülü	15.413	19.141	22.474	24.675	28.613
GSMH'nın % si OLARAK OLARAK	(17,8)	(20,1)	(21,4)	(21,0)	(21,1)
TOPLAM KREDİ % si	(57,4)	(59,5)	(59,8)	(53,6)	(55,5) (512)

Kredilerin gelişmesi toplam kredinin hızla arttığını ve bu bütün içinde (konut hariç) sanayi sektörüne tahsis olunan kredilerin düşüklüğünün devam ettiğini göstermektedir. Bu durum Türk ekonomisinin iki büyük olgusunu açıklar: üretken yatırımların düşüklüğü ve müzmin enflasyon.

Gayri safi sabit sermaye teşekkülü GSMH'nın % 21'i civarında duraklar. Bu, bütün OECD ülkeleri içinde en düşük orandır. Otofinansmana dayanan kısmını unutmamak kaydıyla sermaye teşekkülünün toplam kredinin sadece ortalama % 55'i kapsadığı, yani kredinin yarısının üretken olmayan amaçlarla kullanıldığı ve enflasyonu beslemeye hizmet ettiği görülür. Enflasyon, devletin harcamalarını arttırarak, cari harcamaların yatırım giderlerinin zararına arttığı bütçenin dengesinin bozulmasına yardımcı olur. Bu, hem 1970'de kamu sektöründe plan tahminlerinin oldukça altında kalan (529. sayfadaki tabloya bakınız) sabit sermaye teşekkülünün azalmasına katkıda bulunur, hem de banknot basmayı arttıran, dolayısıyla enflasyonu hızlandıran Merkez Bankası avansları ile kapatılan bütçe açıklarına yol açar. Böylece 1965 sonunda

(512) O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie (**Ekonomik Araştırmalar: Türkiye**) 1968, 1969, 1970 ve 1972 yılları.

16 milyarı aşan para hacmi 1965 sonunda 35 milyara çıkacaktır.

Müzmin enflasyon gittikçe hızlanarak 1970 devalüasyonu ile doruğuna çıkar ve yüksek fiyat artışlarına yol açar. Türk Lirasının artan değer kaybı, bir Amerikan dolarının, resmi değeri 9 TL. iken serbest piyasada 15 TL'sı olduğu bir mübadele oranını yerleştirmiştir. Devletin kendisi bile döviz çekmek için turistlere ve yabancı işçilere ara oranlar uygulamayı kabul etmek zorunda kalır. Devlet böylece ithalât için kendi satın aldığından daha ucuza döviz satmak zorunda kalır. Ama esas, Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkeler artık serbest mübadele oranından daha pahalıya alıp daha ucuza satmak ve gene borçlarının bir dolar = 9 TL. tabanı üzerinden ödenmesini istememektedir. AET ile ticari mübadelelerde kolaylıklar öngören anlaşmanın imzalanması Türk parasının % 66.6 oranında devalüasyonunun ilânından birkaç hafta önceye rastlar.

Bu ilân ihracatın artması umudu ve dış ticaretin serbestleştirilmesine dayanan bir istikrar programı ile bir arada geldi. Fakat ihracat tarımsal üretime ve bu üretim de tarım ekonomisinin yapısına bağlıdır. Böylece 1 Temmuz 1969 ve 30 Haziran 1970 arasındaki döneme kıyasla 1 Temmuz 1970 ve 30 Haziran 1971 arasında ihracat sadece % 7 artarken aynı süre içinde ithalât % 14.3 oranında bir artış gösterir. Kredi artışı aynı tempoyu muhafaza eder ve 30 Haziran 1969'da 25.7 milyar TL iken 30 Haziran 1970'de 28.0 milyar TL'sına çıkan para hacmi 31 Aralık 1970'de 35.3 milyar TL'sına yükselir. İthal fiyatları artışının körüklediği fiyat yükselmesi ise iyice müzminleşir. 1963 yılı 100 tabanı olarak alındığında İstanbul'da hayat pahalılığı indeksi 1968 yılı ortasında 1969 yılı ortasına kadar yüzde 8, devalüasyon öncesindeki 12 aylık dönemde yüzde 10 ve devalüasyonu izleyen 12 aylık dönemde yüzde 22 artar. 1970'in ilk yarısında bu artışta gıda maddeleri fiyatları önde giderken, bu tarihten sonra mamul maddelerin fiyatları ağırlık kazanır.

HAYAT PAHALILIĞI : İSTANBUL (513)

1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969 (I-III)	1969 (IV-VI)	1969 (VII-IX)	1969 (X-XII)
100	101	105	115	131	139	144	145	145	149

1970 (I-III)	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
152	152	153	155	154	155	157	160	162	164

1971 I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
166	170	171	174	176	180	189	194	199	201	202	202

Ekonomik konjonktürün ağırlaşması sosyal çelişkileri keskinleştirerek buhranı hızlandırır. İşçiler, fiyatların yüksekliği yüzünden satın alma güçlerinin hızla azaldığını görürler, ekonomik istek ve mücadelelerini arttırırlar. Grev ve fabrika işgallerinin endişelendirdiği sanayiciler fiyat yükselmesinden mümkün olduğu kadar yararlanmak isteyen ithalâtçılardan yakınarak hükümetten tedbir almasını isterler. Tarım üreticilerine gelince, ürünlerinin taban fiyatlarının yükseltilmesini isterler. İhracatçılar ihraç fiyatlarını devalüasyondan öncekine yakın düzeyde tutarak aradaki farktan yararlanmaya çalışırlar. Devalüasyon büyük sanayi ve finans burjuvazisi aleyhine özellikle büyük ticaret burjuvazisinden yana işler görünmektedir. Bu mücadele derhal siyaset sahnesine de yansır. Ekonomik konjonktürün güçlendirdiği, kırsal kökenli ticari ve mali büyük burjuvazinin çekirdeği olan Akbank grubu ile Adana bölgesinin büyük çiftçilerine bağlı diğer gruplar Adalet Partisi hükümetinin kilit noktalarına getirilirler. Maliye, sanayi bakanlıkları ve ticaret ve sanayi odaları birliği başkanlığı bu sermaye çevresinin eline ge-

(513) O.E.C.D. «Etudes Economiques: Turquie» **(Ekonomik Araştırmalar: Türkiye)** 1970 ve 1972 yılları ve O.E.C.D. «Principaux indicateurs economiques» **(Başlıca Ekonomik Göstergeler)** Ekim 1972.

çer. Büyük sanayicilerse, talebi düşüren ve maliyet fiyatlarını artıran, böylece üretimde büyük artıklar yaratan yüksek fiyatlar ile devalüasyonlardan şikayetçidir. AP'nin rakip gruplar tarafından ele geçirilmesi büyük sanayi burjuvazisinin parlamento dışı çözümlere yönelmesine hız katacaktır.

II — BUHRAN VE SONRASI

1971 buhranına yol açan gelişmenin üçüncü yönünü sosyal mücadele oluşturur. 15 ve 16 Haziran 1970 işçi olayları bu mücadelenin doruğunu ve buhranın çıkış noktasını meydana getirir. Türk işçi sınıfının, mücadele kararlılığı olarak beliren gücü gibi örgütlenme eksikliği olarak beliren zaafı da bu olaylarla ortaya çıkar. Sol hareketlerin bölünmüşlüğü ve kitlelerden kopukluğu gene bu olaylarla su yüzüne vurur. İlerici olsun veya olmasın küçük burjuvazi bütünüyle düzenin yanında yer alır. Hükümet derhal olağanüstü durum perdesi arkasına sığınmasıyla, parlamenter demokrasinin sınırlarını belirler. Nihayet ordunun yüksek kumanda zinciri, giriştiği çabayla nöbeti çoktan devralmaya hazır olduğunu ve bu tutumunu Amerikan yanlısı birkaç generalin davranışı değil, bünyesinde; kimi ilerici unsurların su götürmez varlığına rağmen, kökleşen bir eğilimin sonucu olduğunu ortaya koyar.

Olağanüstü durumun üç ayı içinde darbe hareketi rengini belli eder. Genelkurmay Başkanı «ekonomik gelişme ile sosyal gelişme arasındaki dengesizliğin yarattığı karışıklıkların düzeni demokratik araçlarla sürdürmeye elverecek anayasa değişikliği ile önlenmesi» gerektiğini açıklar. (514) İzlenecek olan siyaset bundan daha açık bir şekilde ifade edilemezdi. Türkiye'de sınai üretim aracılığıyla sermaye birikimi başlangıç safhasındadır. Şu halde kapitalizmin en azgın döneminde bulunulmaktadır ve bu azgınlık, emperyalizm ve yerli burjuvazi gibi iki çı-

(514) «Ant», No. 6, Eylül 1970.

kar çevresinin varlığı olgusu ile iki kat artmaktadır. Bu şartlar altında işçi sınıfı, gelişmiş kapitalist ülkelerde kendine verilmiş olan sosyal hak ve imkânlardan bile yararlanamadan sonuna kadar sömürülecektir. Ama öbür yandan bu işçi sınıfının bilinçlenmesi de hızla gelişmektedir; çünkü kendi öz dinamizminin yanı sıra, dünya çapında sınıf mücadelelerinin örnek ve deneylerinden de yararlanabilmektedir. Böylece azgelişmiş bir ülke tamamen emperyalizmin vesayeti altında kalarak sanayileşme yoluna girdiği anda, faşizm, egemen sınıfların durumlarını koruyabilmelerinde tek çıkar yol olmaktadır. Türkiye'nin durumunda ise sol partilerin örgütlenme eksikliği dolayısıyla egemen sınıflar, ilk başta, daha önceki parlamenter rejimde olduğu gibi, mutlak egemenliklerini kurmayı umarlar. İşte 12 Mart 1971'den sonra kurulan rejimin bütün programı yukarıya aldığımız cümleyle özetlenebilir.

1970 sonbaharından itibaren durum kesinlik kazanmaya başlar; basında yakında gelecek askeri rejim hakkında yorumlar yapılır olur. Generaller güvenlik tedbirlerini arttırmak için hiç bir fırsatı kaçırmazlar. Şimdi küçük burjuvaziyi ikna etmek özellikle bu fikre alıştırmak söz konusudur. Büyük sanayi burjuvazisinin sözcüleri hükümetin ekonomik tedbirlerini, devalüasyonu ve fiyat artışlarını eleştirerek, «milli» burjuvazi rolünü oynamak isterler. Büyük tarım burjuvazisi kendi açısından, öz partisini kurarak mesafesini korur. Sol hareketlere gelince her biri kendi yolunda devam etmektedir: TİP meşruluk kaygısı içinde sıkışıp kalarak, olayların bir ölçüde dışına itilir. Parlamento dışı sol kesimin grupları ise değişik devrimci umutlara sahiptir. «Yön»ün devamı olan «Devrim» Dergisi grubu «antifeodal devrim»i gerçekleştirebilecek bir askeri cuntadan yanaydı, «Milli Demokratik Devrim» grubu elini generallerden çabuk tutarak ilerici bir darbeyi gerçekleştirebileceklerini umduğu genç subaylarla ilişkilerini gittikçe sıklaştırıyordu. «Dev-Genç» Federasyonunun doğurduğu devrimci gruplara gelince, bunlar etkinliği kendi ellerine almaya karar verdiler. Türk

Halk Kurtuluş Ordusu olduğunu ilan eden bir grup tarafından Ankara'da bir bankanın soyulması ve dört Amerikalı askerin esir alınıp sonra bırakılmasını büyük basın bolca kullanmış ve bu olay generallerin müdahalesine uygun bir bahane olarak sunulmuştur. Bu olaydan bir haftalık bir zaman sonra, yani 12 Mart 1971 günü üç kuvvet komutanı aşağıdaki bildiriyi yayınlarlar:

«1 — Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2 — Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürk'çü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3 — Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Bilgilerinize.» (515)

Beş yıldan fazla bir süredir AP tarafından sabırla kullanılan anarşi öcüsü sonunda meyvelerini vermiştir. Ne var ki, AP'nin kendi de, kendi siyasetinin kurbanı olur. Böylece bu parti azgelişmişliğin tüm günahlarından sorumlu tutulurken, o kadar arzulanan batı uygarlığına yönelme görevini de yeni iktidar takımı yüklenecektir.

---

(515) Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1971.

12 Mart Muhtırası ile doğan rejimin kendine has, değişik, niteliği, parlamenter biçimi korumak istemesindedir. Sağ ve merkez-sağ milletvekillerinin büyük çoğunlukta oluşu, diğer ülkelerde ve bilhassa komşu Yunanistan'da geçirilen deneylerden kazanılan bir ders olarak sunulan bu oyuna imkân vermektedir. Yunanistan'da albayların doğrudan rejimi, batı demokrasileri ile biçimde kalan sorunlar ortaya çıkarmıştı. Ama gene de bunlar, sonuç olarak, tedirginlik vericiydi. Türkiye'nin Federal Almanya'ya gitgide artan bağımlılığı; bu ülkedeki sosyal demokrasinin ise, yardım elini uzatmak için, ille de demokratik bir görünüşü şart koşması, parlamento ile «şekli» bir anayasanın korunması gereğini pekiştiriyordu. Bu yüzdendir ki muhtıra, anayasanın öngördüğü reformları «demokratik kurallar çerçevesi içinde» gerçekleştirecek bir hükümet istemekteydi.

Anayasa sorunu da apaçık çelişkileri bağrında taşıyan bir konudur. Meselâ anayasayı korumak amacıyla işbaşına gelen askerlerin sonunda onu ortadan kaldırdıklarını söyleyebiliriz. Ama bizim konumuzla ilgili olan esas şey 1961 Anayasası'nın küçük burjuvazinin özlemlerine olduğu kadar büyük burjuvazininkilere de cevap verdiği ve bu özlemlerin ise birbiriyle uyum içinde olmaktan uzak bulunduğudur. 12 Martın askerleri için reformlar, büyük sanayi burjuvazisinin, üretim alanında olduğu kadar ticari ve mali alanlarda da büyük toprak sahiplerinin ekonomik gücünü kırmasına elverecek olan reformlardır. Bu yüzden yeni rejim başlangıçta kendine iki hedef belirler: büyük toprak burjuvazisinin tutuculuğu ve topyekün sol hareketler.

Darbe hareketiyle iş başına geçenlerin ilk tedbirleri kendi saflarında düzeni sağlamak olur. 15 ve 18 Mart arasında ordunun ilerici subaylarını hedef alan büyük bir temizlik yapılır ve böylece «cuntacı» sola bütün destek imkânları ve bir karşı darbe tehlikesi ortadan kaldırılır. Bundan sonra her yönden tecrit edilen sol, militanlarıyla, aydınlarıyla ve sempatizanlarıyla acımasızca ezilecektir.

Bu temizlikten sonra liberal sağ (Adalet Partisi), merkez Sağ (Milli Güven Partisi) ve merkez sola (CHP) dayanılarak bir hükümet kurulur. Keynesci ekolden yetişmiş çok sayıda teknokratı içine alan ve bu yüzden «beyin» hükümeti olarak sunulan bu hükümet toprak burjuvazisine cepheden saldırıya geçer. Solun kökünün kazınması işi ise, olağanüstü hal ilânının ertesinde polise ve askeri güçlere havale edilir.

Yeni hükümetin programı, verimsiz ticaret alanlarında spekülasyon ve kredi israfı ile gayrimenkul spekülasyonunu önlemek için ekonomi üzerinde devlet denetimini pekiştirmeyi amaçlamaktadır. 12 Mart Muhtırasına gerekçe teşkil eden ve parlamenter teamül içinde gömülüp kalma akıbetine uğrayan büyük reform tasarıları bir yana bırakılırsa, hükümetin acil tedbirleri başlıca üç kısımda gruplandırılabilir: dış ticaretin denetilmesi, kredilerin kısılması, iktisadi devlet teşekküllerinin yeniden örgütlenmesi (reorganizasyonu).

«Mart 1971'den sonra (...) ticaret ve sanayi odaları, daha önce ithalât payları bölüşümünün nasıl olacağı konusunda yürütmekte olduğu idari fonksiyonlarını devretti. Bu fonksiyonlar ve daha genel bir şekilde dış ticaretin düzenlenmesinin sorumluluğu, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı adında yeni bir bakanlığa bırakıldı. İthalât ve ihracat lisansı vermeden önce, bakanlığın fiyatları olduğu kadar ithalâtçı ve sanayicilerin daha önceki iki yıl zarfındaki mali kota ödemelerini de kontrol etmesi öngörülüyordu.» (516) Açıkça bütün ithalât-ihracat şirketlerini denetlemeye yönelik bu tedbirler, büyük ticaret burjuvazisinin en yerinde cevabı olarak, ihracatta ani bir düşmede ifadesini buldu. Bu yüzden olağanüstü iyi hava şartları sayesinde tarımsal üretimde % 9'u aşan bir artışa rağmen 1971'in ikinci ve üçüncü üç ayında ihracat verimin orta düzeyde olduğu önceki yılın aynı dönemine göre azaldı. Büyük savaş, dış ticaretin kilit ürününü teşkil

(516) O.E.C.D. «Etudes...» Ocak 1972.

eden pamuk için verildi. Dünya pazarında pamuk fiyatının yükselmesi, hükümeti ihracatçıların aradaki farktan yararlanmasını engellemeyi amaçlayan ek tedbirler almaya yöneltti. Böylece üretimin artmasına rağmen 1971 yılının ilk on ayında, 1970'in aynı döneminin 249 bin ton olan pamuk ihracatına karşılık, 175 bin ton pamuk ihraç edildi. (517) Buna karşılık 1971'in ikinci ve üçüncü üç aylık dönemi içinde ithalât, önceki yılın aynı dönemine oranla % 40 civarında bir artış gösterdi. Bu nedenle Ekim 1971'de dış ticaret açığı değer olarak ihracatın tamamını aştı.

Kredilerin kısılması her şeyden önce Merkez Bankasının özel sektöre sağladığı kredinin azalması ile kendini gösterdi. Nitekim 31.12.1970'de 6.2 milyar TL. olan Merkez Bankası özel sektör kredileri 31.8.1971'de 3.3 milyar liraya düştü. Ticari bankalar da baskıdan ziyade durgunluk nedeni ile aynı hareketi yürüttüler. Yılın ilk dokuz ayında kredilerin tamamı 37 milyardan 37.8 milyara çıktı. Bu toplam içinde kamu sektörü kredilerinde bir artış, özel sektör kredilerinde ise bir azalış göze çarpmaktadır. Dış ticareti devletin denetlemesi denemeleri ve bunlarla atbaşı giden döviz tahsisi kısıtlamaları, sanayi üretiminin bağlı olduğu ithalât kolaylığına gelince kararsızlık yaratmakta ve bu kararsızlık dış ticaret açığı büyüdüğü oranda billürlaşmaktadır. Diğer taraftan sınai faaliyet ithalât mallarının fiyatlarının yükselmesine duyarlıdır; bu yükselme mamul madde fiyatlarına yansır ve böylece tüketimi azaltır. Stoklar bir önceki yıla nazaran 1971'de % 30.1 artmıştır. Sonuç olarak sanayi yavaş bir hızla çalışmakta ve işsizlik büyük ölçüde artmaktadır.

Fakat özel sektörde kredilerin kısılması ve yatırımların yavaşlatılması enflasyonun önüne set çekmeye yardımcı olmaz: İktisadi Devlet Kuruluşlarının Merkez Bankasından aldığı krediler artmakta, ancak Banka özellikle Hazineye önemli avanslar vermek zorunda kalmaktadır. 1971-72 uygulamasının ilk sekiz ayında (Mart-Ekim) Hazine

(517) «İstanbul Ticaret Odası Dergisi», Ekim - Aralık 1971.

bir önceki yılın aynı dönemi bütçe kanunuyla öngörülen kaynakların % 77.4'üne karşılık % 81'ini kullanarak bütçe kanununun öngördüğü toplam harcamaların % 99.4'ünü sekiz ayda harcamıştır. Bir önceki yılın ilk sekiz ayında gerçekleşen harcama oranı ise % 66.9 idi ve bu Hazine harcamaları düşüş gösteren yatırım harcamaları, artan cari harcamalarla özellikle İktisadi Devlet Kuruluşlarına mahalli idarelere ve özel sektöre verilen borçları kapsayan «transfer harcamaları»ndan oluşmaktadır.

Bu durumda Merkez Bankası Hazineye ve İktisadi Devlet Kuruluşlarına mali kaynak sağlamak zorunda kalıyordu. Tahıl alanındaki olağanüstü verim toprak mahsulleri ofisinin, bir önceki yıldaki 1.1 milyar TL'sına karşılık 3 milyar TL'lik bir destekleme alımı kredisi verilmesini gerektirdi. Yurt dışındaki işçilerin getirdiği dövizlerin çevrilebilmesi için hazır para gerekiyordu. Öyle olunca ticari bankalardaki kredilerin durdurulması toplam mevduatın Merkez Bankasındaki toplam kredileri aşmasına yol açarak bu kredileri toplam mevduatın yarısına düşürdü. Bu yüzdendir ki yılın sonunda fiyatlar bir önceki yıla oranla % 23.4 artarken toplam para arzı 31.3.1971'de 33.5 milyardan 30.9.1971'de 39.0 milyara çıktı. (518)

Eylül ayı sonunda iktisadi durum en düşük noktasına ulaşıyor. Yılın son üç ayında ise tarım üretimine bağlı alışılagelen ihracat şişkinliği dolayısıyla durum bu kadar açık olmayacaktır. Fakat, sıkıntıların arttığı ve büyük sanayi burjuvazisinin bekle-gör politikasına devam ettiği bir sırada hükümet teslim oldu. Güdümlü tedbirler birbiri ardısıra geriye alındı. Merkez Bankasının özel sektör kredileri bir ayda 1 milyar arttı. Teknokratlar hükümetten atıldılar ve yerlerini Adalet Partili milletvekilleri aldı.; Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı kaldırıldı. Her şey yoluna girdi. Son üç aylık ihracat önceki yılın aynı dönemindekini üçte bir civarında aştı, ticari bankaların toplam kredileri 30.9.1971'de 37.8 milyar TL'den 31.12.1971'de 42.5 milyar

(518) O.E.C.D. «Etudes...», Ocak 1972.

TL'sına çıktı ve toplam para arzı yıl sonunda 40 milyara ulaştı; 29.2.1972 tarihinde ise bu miktar 44.3 milyar TL. olacaktır. (519)

SONUÇ

Böylece yeni rejimin ilk ayları ilk sonuçlarını çıkarmamıza elverir. 1971 yılı sonunda büyük toprak burjuvazisine ve bunun ticari ve mali kesimlerine karşı cephe hücumu başarısızlıkla sonuçlandı. Askeri rejim zorla bir hükümet benimsetip sürekli olarak parlamentonun feshi tehdidini ileri sürerek bu burjuvazinin siyasal gücünü kırmak istedi. Büyük toprak burjuvazisi görünüşte yıldı, fakat parlamento içinde derhal bir yıpratma siyasetine girerek savaşı ekonomik cephede yürüttü. Ekonomik cephe, ihracat üzerindeki denetimi dolayısıyla büyük toprak burjuvazisinin gücünün ikinci veçhesini teşkil eder. Ekonomik gelişmeden kaygılı olan büyük sanayi burjuvazisinin içine girdiği çekimserlik ve bekleme durumuyla hükümeti teslim almaya ve uzlaşma yolları aramaya zorladığı ana kadar bu böyle sürdü. Aslında bu teslimiyet mücadelenin sona ermesini içermez, tam aksine, siyasal yoldan kolay bir zaferin mümkün olmadığını göstererek, güç ve uzun süreli bir mücadeleye yol açar. Bu mücadelede ise belirleyici rolü emperyalizm oynayacaktır.

Emperyalizm diğer yerlerde olduğu gibi Türkiye'de de her zaman ekonomik çıkarlarla siyasal çıkarları bağdaştırmak istemiştir. Emperyalizmin Türkiye'ye duyduğu ilgi önce ondokuzuncu yüzyıldan beri değişmeden kalan jeopolitik sebepler yüzündendir. Yani bu ülkenin hem Akdeniz'de, hem de Ortadoğu'da SSCB'ne bir set teşkil etmesinden ötürüdür. Soğuk savaş döneminde SSCB etrafındaki zincirin bir halkası olarak Türkiye'ye verilen rol 1960'dan sonraki yıllarda kıtalar arası füzelerin yay-

(519) O.E.C.D. «Etudes...» Ocak 1972 ve O.E.C.D. «Principaux...» Ekim 1972.

gınlaşmasıyla eski önemini yitirmiş gözükmektedir. Ne var ki İsrail savaşı ve SSCB'nin Akdeniz'le ilgili sorunlarda ağırlığını duyurması bu rolü yeniden ön plana çıkarmaya yetmekteydi. Savaş sonrasında emperyalizm için Türkiye'nin önemi ABD'nin bu ülkeye verdiği yardımın çapıyla belli olmaktadır: Türkiye bu alanda Güney Kore, Güney Vietnam ve Hindistan'dan sonra dördüncü sırayı almaktaydı. Böyleyken emperyalizmin Türkiye'den doğrudan doğruya sağladığı imkânların, mesela her yıl yurtdışına kaçırılan kârların yatırılan meblağların çok üstünde olduğu Lâtin Amerika ülkeleriyle karşılaştırılırsa aynı ölçüde önemli olmadığı görülmektedir. Ticari kârlara gelince, bunlar, Türkiye'deki pazarının darlığı yüzünden sınırlıdır. 1969'da Türkiye'nin ithalatı GSMH'nın % 7.7'sine, ihracatta ise % 5.8'ine ulaşmıştır. Bu oranlar OECD ülkeleri arasında en düşük oranlardı. Dolayısıyla Türkiye emperyalizmin ağırlığını kendi açısından yeterince duymakta, ancak emperyalizm Türkiye'yi kendi ekonomik çıkarları için yeterli bulmamaktadır.

Bu durum karşısında ABD, savaş sonrası, yeniden imâr halindeki Avrupa'ya tarım ürünleri sağlamakla bu ülkeye tarım yoluyla kalkınma siyasetini zorla benimsetti. 1954'ten sonra artık gerekli olmayan bu siyaset terk edildi. Tarım ve maden sektörü ürünleri, diyelim ki pamuk, tütün, krom veya petrol ürünleri üretimi emperyalizme bağımlı bir ekonominin yaratılmasında ne yeterli, ne de ille gerekliydi. Böylece 1960 yılından sonra sanayi yoluyla kalkınma siyaseti güç kazanmaya başladı. 1950-1960 on yıllık zaman dilimi boyunca Türk burjuvazisinin güçlenmesi ve emperyalist yapıların evrimi, ülkenin kaynaklarının ve işgücünün daha yoğun sömürülmesine elveren böyle bir siyaseti mümkün kıldı. Fakat ülkenin sınırlı ihtiyaçlarına yönelik bir sanayileşmenin kalıcı bir çözüm getiremeyeceği çok çabuk ortaya çıktı. İç pazarın zayıflığı iğreti bir pazar doğurdu, yatırımlar kârların daha yüksek olduğu ticarete akmaya devam etti, yabancı sermaye kadar yerli sermaye de piyasasız bir sanayileşmeye girişmekte tereddüte düştü.

Türkiye için tek bir yol kalıyordu; emperyalist sömürünün ara halkası haline gelmek.. Yani yabancı kamu ve özellikle özel kesim sermayesinin akarak yerli sermayeyle birleştiği, genellikle azgelişmiş tekniklere dayalı fabrikaların kurulduğu, ucuz emekle tüketime yönelik malların üretildiği bu ürünlerin emperyalizme bağımlı ve sanayileşmemiş diğer ülkelere ihraç edildiği bir ülke olup çıkmak. 1970'den sonraki ilk yıllarda Brezilya ve Yunanistan bu kategorinin iki tip örneğini meydana getirmekte; Türkiye'deki rejim ise benzeri bir çözüme ortam hazırlamaya yönelmektedir.

Bu ekonomik çözüm kendine has bazı siyasal yapılar gerektirir. Brezilya'daki ve Yunanistan'daki rejimler de bunun bir ifadesi ve delilidir. Çünkü önce, çok büyük çapta yatırımlara girecek olan yabancı sermayenin her türlü korkudan, kaygıdan arınması ve işgücünün mümkün olduğu kadar boynu bükük bulunması gereklidir. Bu işlemin başarılı olmasında vazgeçilmez şarttır. Bundan dolayı emperyalizme bağlı bir ülkede sanayileşmenin ancak bir baskı rejimi altında gerçekleştirilebileceği düşüncesi kabul edilmektedir. Buna ek olarak emperyalist egemenliğin çağdaş gelişme sürecinde, sadece hammadde üreten bağımlı ülkeler emperyalizmin işbirlikçisi yerli baskı güçlerinin zoru altında, yerli bir işçi sınıfının çok çetin şartlarda çalışmasını gerektiren «pis» çevre kirletici sanayilerin bulunduğu, bağımlı ülkeler ve de en ileri sanayi dalları ve teknoloji imkânlarını elinde bulunduran yani bu dünya çapındaki girişimin kârlılığını kendinden yana işleten emperyalist ülkeler diye bir sınıflamadan söz etmek, sanırız falcılık olmaz. İşte Türkiye'deki egemen sınıflar ülkeyi ikinci türden bir bağımlılığın içine itmeye hazırlamaktadır. Emperyalist egemenlikle birarada yürüyen sanayileşme ülkede sömürüyü bir kat daha arttırmaktan başka bir işe yaramaz.

Özet olarak, 13 Martta kurulan rejim, büyük toprak burjuvazisi önünde gerilemek zorunda kalınca, vargücüyle solun kökünü kazımaya girişir. Büyük Millet Meclisin-

deki sağ çoğunluğa gelince, siyasal hakların teminatı olan anayasayı kaldırmak yolunda daima güçbirliği içinde oldu. Sol, bölünmüşlüğünü ve kitlelerden kopukluğunu militanlarının hayatı ve özgürlüğüyle pahalıya ödedi. Fakat solun zayıflıkları kişi ve örgütlerin «hatalarının» sonucundan çok içinde geliştiği sistemin parçası olan yapıların bir sonucuydu.

Genel Sonuç

Türkiye'nin «azgelişmiş» denen bugünkü durumuyla sonuçlanan evrim süreci, bu kitabın konusu olan uzun çağlar boyunca, hep iki tür olgu dizisi arasında bir karşılıklı etkileşme olarak belirmiştir; Türk toplumunun, kendini meydana getiren unsurlar arasındaki mücadelenin bir sonucu olan iç dinamizmiyle bu toplumun bir bütün olarak, diğer sosyo ekonomik sistemlerle ilişkisi.

Her toplumun evriminde ortak olan bu şemanın çerçevesi içinde Türk toplumu, onu ayrı kılan özellikler gösterir. Bu toplumun iç dinamizmi, bütün tarihi boyunca, toptan bir dönüşümü bir üretim tarzından daha gelişmiş bir başka üretim tarzına tam bir geçişi engelleyen, sürekli tıkanıklıklarla doludur. Bu tıkanıklıkları tahlil etmeye kalkıştığımızda karşımıza hep, ülkenin tarihinde birbiri ardı sıra gelen bürokrasilerin çıktığını görürüz. Üretim araçlarına sahip «egemen» sınıflarla artık-değeri kendi eline geçirme yollarını arayan «yönetici» sınıf veya tabakalar arasındaki ikilem aynı zamanda sistemin evrimini amaçlayan ilerici güçlerle, egemenliklerini sürdürmenin tek çaresini yapıların olduğu gibi korunmasında gören tutucu güçler arasındaki ikilemdir. Sürekli olarak yenilenen bu ikilem, tarihin herhangi bir anında statik bir görünüm içinde ele alınamayan, dolayısıyla da kesin bir tanıma sokulamayan bu çözümsüz karşıtlık, Türk toplumunun evriminde sürekli bir tıkanıklık meydana getirir. Bu şartlar içinde ise başka sosyo ekonomik sistem ve yapılarla girişilen ilişkiler çok kere eşitsiz ilişkiler olmak ihtimalini taşır. Türk toplumunu egemenlik altındaki unsur haline sokan bu ilişkiler geniş anlamıyla emperyalizmi yani farklı iki sosyo ekonomik oluşum arasında eşitsiz ilişkilerin bileşkesi mahiyetindeki emperyalizmi doğurur. Ne var ki, bir toplumun bağrında emperyalist lişkilerin kurulabilmesi kendilerinden önce varolan bir tıkanıklığı gerektirse bile, bir kez doğduktan sonra, sosyo ekonomik sistemin

evriminde başlıca tıkanıklığı bizzat onlar meydana getirir.

Bütün bu çalışma bir tek cümleyle özetlenmek istenseydi, şu söylenebilirdi; bürokrasi ve emperyalizm! İşte Türk toplumunun azgelişmişliğinin sebepleri. Ama bu uzun çalışmanın bile ancak şöyle bir dokunup geçebildiği bunca karmaşık sorunlar karşısında, her türlü özleştirme teşebbüsü, kolayca yanlışa düşme ihtimalini taşıdığı için, yapılan araştırmanın bütün yararlılığını yok edebilirdi. Kanaatimizce de bu yararlılık ancak sorunları ortaya koymaya ve Türk toplumunun evrimini incelemede kullanılabilecek varsayımlar sağlamaya dayanır.

Böyle bir çalışmanın daha başlangıç noktasını tesbit etmeye kalkıştığımızda bile, önümüze bir sorun dikilir. Böyle bir başlangıç noktası olarak biz, daha sonra birbiriyle zıt kutuplar haline gelecek iki dünyanın, yani Akdeniz'in doğusuyla batısının ekonomik ve siyasal birliğine tekabül ettiği içindir ki, Büyük Roma İmparatorluğu'nu seçtik. Ama daha o zaman bile Küçük Asya'da ve Orta Doğu'da Makedonya emperyalizmiyle yer değiştiren bir Roma emperyalizminden sözedilebilir. Böyle bir durumda bu çalışmayı belki daha gerilere götürmek gerekirdi. Mamafih IV. yüzyılda Roma İmparatorluğu, onunla birlikte de köleci üretim yıkılınca, Doğu Akdeniz, aynı yapıları sürdürmek isteyen yönetici sınıfların sığınak yeri haline gelir. Böylece Roma emperyalizminin mirasçısı Doğu olur ve bu emperyalizmi, gerek Bizans İmparatorluğu ve gerekse Arap halifelikleri yoluyla X. yüzyıla kadar, bu sefer Batı'ya karşı o yürütür.

Durumun tersine, yani Batı'nın lehine dönmesi olgusunun, VII. yüzyıldan itibaren başlamış olsa bile ancak XI. yüzyılda tamamlandığını daha önce görmüştük.

Bu tersine dönüş olgusu, bize öyle geliyor ki aynı evrimin hem olumlu, hem de olumsuz veçhelerine bağlıdır. Akdeniz'in batısında eski sosyo ekonomik yapıların çözülmesi feodal üretim tarzının olgunlaşmasına imkân veren bir boşluk yaratır. Doğu Roma İmparatorluğu'nda ise eski

yapıların varlıklarını sürdürmekte direnmesi ve yönetici sınıfların tutuculuğu evrimi tıkanıklığa uğratır ve geciktirir. İşte böylece ülkenin tarihinde ilk defa olarak bürokrasi evrimi ağırlaştırıcı bir unsur olarak görülür. XI. yüzyılın sonlarına doğru feodal sınıflar iktidara geldiği zaman ise, üstünlük artık Batı'nın eline geçmiş durumdadır. Batı Akdeniz bezirgânlığının Batı Avrupa feodalizmiyle birleşerek Doğu'nun üzerine XV. yüzyıla kadar kurduğu bu egemenlik Bizans İmparatorluğu'ndaki feodal yapıların evrimini hızlandırırken, bir yandan da bunları Batı «emperyalizmi»ne «bağımlı», «azgelişmiş» yapılara dönüştürür. Tıpkı kapitalist emperyalizmin XX. yüzyıl Türkiye'sinde «azgelişmiş» kapitalist yapılar yaratışı gibi.

Böylece emperyalist ilişkileri yaratan kopukluğun kökeni VII. yüzyıl ile XI. yüzyıl arasında yer değiştirir. VIII' inci Jean Paleolog'un XV. yüzyılda Venedik'e, Abdülaziz' in XIX. yüzyılda Paris'e ve Adnan Menderes'in XX. yüzyılda Washington'a yaptıkları seyahatlar arasındaki benzerlik çarpıcıdır. Siyasal bağımsızlık ekonomik tam bir bağımlılığı saklayabilmekten uzaktır. Yukarıda andığımız kopukluğun sebeplerine gelince, bunların yönetici bürokrasinin tutuculuğuna bağlı olduğunu daha önce görmüştük. Sosyo-ekonomik oluşmanın Batı'da ortaya çıkmış olan şekliyle, klasik evrimini değişikliğe uğratıp bozan bir bürokrasi olgusuysa bizi «Asya Tipi» denen bir üretim tarzına göz atmaya götürür.

«Asya Tipi» üretim tarzı Osmanlı toplumunun tüm niteliklerini çizmekten uzaktır. Bizans toplumunun niteliğini çizmekte ise tamamen elverişsizdir. Ama aynı şekilde feodal üretim tarzı da Bizans toplumunun ve hele Osmanlı toplumunun evrim sorunlarına doyurucu bir cevap veremez. Her iki toplumda da daha çok bu iki üretim tarzı arasında sürekli bir karşılıklı etkileşme söz konusudur. Öyleyse Avrupa tipi ekonomik oluşumlarla Asya tipi ekonomik oluşumlar arasında, yarı yolda kalmış bir toplum modeliyle karşı karşıyayız. Roma hukukunun ve özel tam mülkiyetin varlığını sürdürdüğü Bizans İmparatorluğu'n-

da yönetici sınıflar, feodalizmin merkezden kopmacı eğilimleri karşısında merkeziyetçi bir sistem kurabilmek için Asya tipi imparatorlukların siyasal yapılarından yararlanırlar. Feodal üretim tarzının boyvermesini durduran bu engel Avrupa'nın üstünlüğüyle sonuçlanan bir gecikmeyi doğurur.

XI. yüzyılın sonlarından itibaren Bizans İmparatorluğu toprakları üzerinde «feodal» ve «bezirgân» batı «emperyalizmi»nin ortaya çıkışı, batılı «emperyalistler»e ve yerli «feodal kompradorlar»a karşı yönelen «antiemperyalist» bir tepkiye yol açar. Üreticiler, «emperyalist» üst yapıyla bir kat daha ağırlaşan feodal yapıların çerçevesi içinde sömürülmelerinin artmasını reddederler. Anadolu'nun Türkler tarafından fethini işte halktan gelen bu tepkinin çerçevesi içinde görüp kavramak gerekir.

Bu fethin temelinde Türklerin Anadolu'ya kabileci bir yapıyla gelmiş olmaları yatar. Oysa bu unsurun bağrında yavaş yavaş «İslâm feodalizmi»nin etkilediği siyasal bir üst yapıyla İran kökenli «Asya tipi» unsurlar oluşmaktadır. Anadolu'nun o günkü halkına gelince batı «emperyalizmi»yle bir kat daha ağırlaşmış Bizans feodalizmiyle önce Selçukluların, sonra da Osmanlıların kurduğu çok daha gevşek «prefeodal» yapıları arasında kimi seçeceği besbellidir. İşte bu tercih Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşması ve Osmanlı toplumunun gelişmesi için gerekli desteği yaratır.

Böylece Osmanlı toplumu, feodalizmi reddedişin bir sonucudur ve coğrafi mekânına giren «prefeodal» unsurlar bütününün doğrudan doğruya etkisi altında bulunur. Sonuçta bu toplumun yapılarında Asya tipi unsurlar ağır basar. Hatta belki «Asya tipi» üretim tarzının Osmanlı imparatorluğunun sosyo ekonomik yapısında amaçlanmış ama hiç bir zaman erişilememiş bir hedef olduğu bile söylenebilir. XV. ve XVI. yüzyıllar bu hedefe en yaklaşıldığı çağdır; daha sonra ise feodal eğilimler ağır basar.

Daha yukarıda anlattıklarımızdan Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı zamanda Avrupa «emperyalizmi»ne bir

tepki olarak belirdiği anlamı çıkar. Bu tepki, Avrupa feodal militarizmine karşı yöneldiği siyasal «emperyalizm» alanında açıkça kendini ortaya koysa bile ekonomik «emperyalizm» alanında çok daha muğlaktır. Başlangıçta olaylar, Selçuklu, daha sonra da Osmanlı egemen sınıflarının, yerli ve yabancı feodalizme karşı dövüştükten ve yerli üretimin denetimini kendi eline geçirdikten sonra bu üretimi pazarlayabilmek için ekonomik «emperyalizm»in görevleriyle işbirliğine giriştiklerini söyleyebileceğimiz bir şekilde gelişir. Ama burada da yeni bir unsur, Avrupa «emperyalizmi»nin bağrındaki buhran işin içine karışır.

Türk unsurunun Bizans İmparatorluğu alanına girişi, bu imparatorluğun iç buhranı sayesinde mümkün olmuş Osmanlı fethinin Akdeniz alanına doğru ilerlemesi de, bu alanın XV. yüzyıldan itibaren geçirdiği buhran ve bu buhranın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki yansımaları yüzünden olmuştur. Burada söz konusu olan, Afrika altın ve Hint ticaret yollarının gelişmesiyle Kuzey ve Güney Amerika'nın keşfinden ötürü, Avrupa'nın ekonomik merkezinin yer değiştirerek Akdeniz'den Batı Avrupa'ya kaymasıdır. Osmanlı İmparatorluğu ile Akdeniz'in geleneksel güçleri arasındaki bitmez tükenmez çarpışmalar, hele tarih içinde bu güçlerin soluğu tükenme sürecine girdikçe, Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine sonuçlanır hale gelir. Ne var ki bu çarpışmaların ana sebebi olan Doğu ticaret yolu giderek, Batı Avrupa'da doğan büyük devletlerin yararına değişikliğe uğrar. Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan sonraki ilerlemesi artık öne doğru kaçıştan başka bir şey değildir. Bir süre sonra da bu ilerleme İmparatorluğun gücünün tükenmesi, ekonomik açıdan soluğunun kesilmesi ve Avrupalı büyük devletlerin çektiği set yüzünden duracaktır. Osmanlı İmparatorluğu yapıları ise aynı anda çaresiz bir buhrana girecektir.

XVI. yüzyıl sonlarında yani Osmanlı İmparatorluğu'nda bu buhran patlak verdiği zaman Batı dünyası yeni bir evrim aşamasına gelmiş bulunuyordu ve ticaret yolları değiştikleri ve üstelik Osmanlı İmparatorluğu'nun si-

yasal gücü kesildikten sonra Avrupa'nın bu ülkeye duyduğu ilgi büyük ölçüde azalmıştır. Batı emperyalizminin tekrar Doğu'ya yönelişi ise, ancak kapitalizm yolunda evrimini tamamladıktan sonra, güçlü bir biçimde olacaktır. Böylece XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca Osmanlı toplumu büyük çapta kendi iç dinamiği ile gelişme imkânını bulacaktır. Böylece bir kere daha feodalizm yolundaki evrimini gerçekleştirmeye çalışacaktır.

XIX. yüzyıl başında bu evrim nerdeyse tamamlanmış görünüyordu. Bürokratik merkeziyetçilik zayıflamıştı; bürokrasi artık-ürün üzerindeki denetimini gitgide kaybediyor, yükselen feodaller karşısında teslim bayrağını çekmek zorunda bulunuyordu. Ama işte tam bu çağda Avrupa kapitalizmi sanayi devrimini gerçekleştirip tamamlar ve gözünü yeniden bu sefer mamul maddeleri için bir pazar gözüyle baktığı Osmanlı İmparatorluğu'na çevirir. 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması işte böylece modern emperyalizmin Türkiye'de resmen başlamasını ifade eder.

Emperyalizm XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunu kendi öz çıkarlarına uygun bir kalıba dökme yollarını arayacaktır. Kendi hizmetinde bir siyasal ve idarî üst yapı yaratabilmek için Osmanlı bürokrasisini eski yıkıntıları üzerinde yeniden doğuracak ve feodallerin siyasal gücünü kırma savaşında ona yardım elini uzatacaktır. Kendi aracısı bir burjuvazi yaratmak için ise Osmanlı İmparatorluğu içindeki gayrimüslim halkların evriminden yararlanacak ve bunların milli hareketlerini körükleyecektir. Nihayet bazı sınai bitkilerin üretimine duyduğu ilgi ölçüsünde, feodal büyük tarım alanının kapitalizme doğru evrimleşmesine yardımcı olacaktır. Böylece emperyalizmin egemenliği altında «azgelişmiş» bir feodalizmden «azgelişmiş» bir kapitalizme geçiş başlayacaktır.

Ama emperyalist güçler henüz kendi aralarında birleşmiş olmaktan uzaktır. Bunların bütün XIX. yüzyıl boyunca devam edip Birinci Dünya Savaşı'yla sonuçlanacak olan mücadeleleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini doğrudan doğruya etkileyecektir. «Şark Meselesi» denen

şeyin anlamı işte budur. Bu yüzyılın üç çeyreği boyunca Osmanlı İmparatorluğu kuzeyindeki Rus emperyalizmiyle ülkeyi güneyden çeviren Fransız ve İngiliz çıkarları arasında bir tampon devlet olarak kalacaktır. Daha sonra da Alman emperyalizmini batıdan doğuya taşıyan bir geçit haline gelecektir. Avrupa'nın ünlü denge siyaseti Osmanlı İmparatorluğu'nda statükonun korunması olarak ortaya çıkar. Ama bu, İmparatorluk topraklarının kimi zaman bu emperyalist ülkeler tarafından doğrudan doğruya, kimi zaman ise ülkedeki gayri müslim azınlıkların kurduğu milli devletler yoluyla, sürekli olarak orasından burasından kemirilmesine engel değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen sınıf özelliğini geleneksel olarak merkezi bir bürokrasi ile mahalli feodallerin bölüşmüş olması bir Türk-Müslüman burjuvazisinin gelişmesine fiilen imkân ve yer bırakmamıştı. Böylece bu rol, ilke olarak egemen sınıfların dışında tutulan azınlıklar tarafından oynanmıştı. Emperyalizmin bu azınlıkları kendi aracısı olarak kullanması onların güçlenmesine yol açtı ve XIX. yüzyılda ülkedeki gayrimüslim halkların milli burjuvazileri İmparatorluğun bütün mali ve ticari faaliyetini kendi tekellerine geçirir oldular. Bu burjuvaziler bunun yanı sıra kendi halklarının yükseliş ve milli bağımsızlık kavgasını da yürütüyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu içinde bağımsızlığını en son ilân edecek halk Türk halkı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulan milli devletler, milli bir «çekirdek»den hareketle işe koyulup yavaş yavaş çeşitli gayrimüslim halkların kendi aralarında ve hayli büyük çapta bir Türk-Müslüman ahaliyle karışık olarak yaşadığı dış çevrelere doğru yayılıyorlardı. Millî bir devlet çerçevesi içinde kendi varlığını ispat etmek yollarını arayan bir Türk burjuvazisinin yokluğu, İmparatorluğun Türk-Müslüman halkın çoğunlukta olduğu bölgelerinin bile diğer millî devletler arasında bölüşülmesini kolaylaştırıyordu. Bu sürecin Birinci Dünya

Savaşı sonunda İmparatorluğun nihaî ve kesin olarak bölüşülmesiyle bitmesi gerekiyordu.

İşte o zaman Osmanlı bürokrasisinin, Türk-Müslüman küçük burjuvazinin saflarından gelen aşağı kademeleri, bu bölüşme tasarılarına karşı çıkmak ve millî bir mücadeleyi gerçekleştirmek amacıyla Anadolu'nun Müslüman egemen sınıflarıyla birleşirler. Böylece mevcut olmaktan çok gelecekteki bir burjuvazi emperyalizmin niyetlerine karşı çıkar ve millî bir Türk devletini gerçekleştirir. Ülkenin kurtuluşundan sonra, milli hareketi yapıp yürüten iki sosyal gruba bir üçüncüsü katılır: eski başkentin gayrimüslim mali ve ticari büyük burjuvaziden boşalan yeri doldurmaya hazırlanan yüksek bürokrasisi. Demek ki Türkiye Cumhuriyeti Devleti şu üçlü ittifaka dayanarak gerçekleşir: geleceğin kır büyük burjuvazisini meydana getirecek olan Anadolu eşrafı, Cumhuriyetin mali ve ticari büyük burjuvazisi haline gelecek olan İstanbul eski yüksek bürokrasisi ve nihayet yönetici kadroyu teşkil edecek olan küçük burjuvazinin saflarından gelme sivil-asker bürokratlar. Tabii ki bu yönetici kadro, İstiklâl Savaşı'na girerken kendini adadığı hedefi, yani milli bir burjuvazi oluşturma hedefini sonuna kadar yürütmekle görevliydi.

Bu milli burjuvazinin ortaya çıkarılması, emperyalizmden belli bir kopmayı içerir. Zaten o dönemde emperyalizm askeri planda geri itilmiştir ve az sonra da kendi içindeki buhranlara gömülecektir. Böylece Türk toplumu 1923 sonrasından 1950 öncesindeki yıllara kadar, kapitalist üretim tarzına doğru bir evrim amacıyla, kendi iç dinamiğinin şartlarına uyarak, nispeten bağımsız bir yolda gelişebilir.

Ama kısa zamanda görülür ki, emperyalist egemenliğin dünya çapında geliştiği bir çağda bir milli burjuvazi sadece kendi halkını sömürerek kapitalist bir birikimi gerçekleştiremez. Böyle bir sömürünün sınırları hangi noktaya kadar varırsa varsın yeterli değildir. Böylece yerli burjuvazinin çıkarı ister istemez emperyalizme itaatten

geçer. Emperyalizmin Türkiye'ye dönüşü ise İkinci Dünya Savaşı sonunda olur. Stratejik olduğu kadar ekonomik gerekçelere de dayanan bu dönüşünde emperyalizm yerli egemen sınıfların aracı rolü sayesinde egemenliğini tamamlayacaktır.

Dmek oluyor ki Türk toplumunun evrimi, iç dinamiğin ve egemenlik ilişkilerinin belirlediği dönemlerden oluşan bir süreç olarak karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, yeni üretim tarzlarına doğru evrimleşmeyi güderken çok kere tıkanıklıklara uğrar kalır. İkincisi ise egemenlik altına alıcı toplumların yararına işleyen «azgelişmiş» üretim biçimleriyle sonuçlanır. Bu süreç ve özel olarak da Türk toplumuyla batılı toplumlar arasında genel anlamda emperyalist ilişkilerin ortaya çıkışı, yakın zamanlara ait bir olgu değil, bin yıldan daha gerilere uzanan bir geçmişin ifadesidir. Bu nedenle de Türk toplumunun şimdiki durumunu ve gelecekteki evrim imkânlarını kavrayabilmek için bu evrimin başlangıçtan itibaren ele alınması gereklidir.

Kitabımızın son bölümünde Türk toplumunun iç dinamizmiyle her sosyal sınıfın, kendi evriminin çerçevesi içinde oynayabileceği rolü tahlil etmeye çalıştık. Şunu da gördük ki, gerçek her evrim imkânı emperyalizme ve onun yerli aracılarına karşı verilecek mücadeleden geçer. Ama emperyalizmin bütün bir tarih boyunca oynadığı rol, bize, iç dinamiğin evrimleşmede tek başına yeterli şart olmadığını ve Türk toplumunun gelecekteki evrimi üzerine varsayımlarda bulunabilmek için bir yandan emperyalizmin kendi içindeki gelişmeyi, öte yandan ise bütün dünyada emperyalizme karşı verilen mücadeledeki ilerlemeyi hesaba katmak gerektiğini göstermektedir. Konuyu bu çerçeve içinde ele aldığımızda, bu kitap verilerden sadece bir kısmına, daha doğrusu bunlardan bizzat Türk toplumuyla ilgili olanlara temas etmektedir. Gerisi ise hep yapılacak olarak kalmakta.

Ocak 1973

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ABADAN, N. «Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları» Ankara 1964.

ABD, Tarım Bakanlığı, Ekonomik Araştırmalar Servisi: «Turkey Supply and Demand Projections for Farm Products to 1975 with Implications for U.S. Exports» (1975 Yılına Kadar Türkiye'nin Zirai Ürünler Alanında Arz ve Talep Tahminleriyle Bunun ABD'nin İhracatına Etkileri) Washington D.C. 1976.

AHMET EMİN, «Turkey in the World War» (Dünya Savaşında Türkiye) New Haven 1930.

ANDERSON, M.S. «The Eastern Question 1774 - 1923» (Şark Meselesi 1774 - 1923) New York 1966.

AKŞİT, B. «Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi» Ankara 1967.

ALKAN, E. «Gecekondu Dramı», «Devrim» Haftalık Gazete, s. 19, Şubat 1970.

ARALOV, S.I. «Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları» İstanbul 1967.

ARIKOĞLU, D. «Hatıralarım» İstanbul 1961.

«Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri» (1917 - 1938) Ankara 1964.

AYBAR, M.A. «Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm» İstanbul 1968.

AYDEMİR, Ş.S. «İnkılâp ve Kadro» 2. Baskı, Ankara 1968.

AVCIOĞLU, D. «Türkiye'nin Düzeni» İstanbul 1968.

AVCIOĞLU, D. «31 Mart'ta Yabancı Parmağı» Ek II Ankara 1969.

BAADE, H.C. «Exportations et Recettes Invisibles en Turquie» (Türkiye'de İhracat ve Görünmeyen Kaynaklar) O.E.C.D., Paris 1961.

BARLAS, M. «Türkiye Üzerine Pazarlıklar», İstanbul 1970.

BAŞAR, A.H. «Barış Dünyası» sayı 54.

BAYTIN, T. «Çekirdek Konut, Bir Gecekondu Bölgesinde Analiz» İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Okulu Yayınları, İstanbul 1966.

BEŞİKÇİ, İ. «Doğu Anadolu'nun Düzeni» İstanbul 1969.

BEŞİKÇİ, İ. «Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar. Göçebe Alikan Aşireti» Ankara 1969.

BİLKUR, Ş. «Türkiye'de Yaşayış Seviyesi ve Geçinme İndeksle-

ri», «Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri», Ankara 1944.
Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Teşkilâtı (FAO) «Economie et Statistique Agricoles» **(Tarım Ekonomisi ve İstatistikleri)** Aylık Bülten, Mayıs 1971.
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER YAYINLARI: «l'évolution de l'industrie manufacturière en Egypte, en Israel et en Turquie» **(Mısır, İsrail ve Türkiye'de İmalât Sanayiinin Evrimi)** New York 1958.
BİSBEE, E. «The New Turks Pionner of the Republic 1920 - 1950» **(Cumhuriyetin 1920 - 1950 Yılları Arasında Öncü Genç Türkleri)**, Philadelphia 1951.
BORAN, B. «Türkiye ve Sosyalizm Sorunları» İstanbul 1968.
BULUTOĞLU, K. «Türkiye'de Yabancı Sermaye» İstanbul 1970.

CANKARDEŞ, O. «L'oeuvre d'assainissement monetaire et le développement economique de la republique Turque entre les deux guerres 1923 - 1939: (1923 - 1939 **Döneminde, İki Dünya Savaşı Arasında, Türkiye Cumhuriyetinde Ekonomik Gelişme ve Türk Parasının İstikrara Kavuşturulması**), Gronoble 1945.
CEM, İ. «Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi», İstanbul 1970.
CHNOUROV, A. «La revolution Kemaliste et le proletariat Turc» **(Kemalist Devrim ve Türk Proletaryası)**, 1929.
C.H.P. Programı 1939. Ankara 1935.
Cumhuriyetin On Yılı (10 ans de Republique) Cumhuriyetin onuncu yılı (1923 - 33) vesilesiyle CHP tarafından yayınlanan rehberin özeti.
Cumhuriyet Gazetesi. 1970, 1971, 1972 koleksiyonları.

ÇAVDAR, T. «Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu», İstanbul 1970.

«Developpement économique de l'Europe méridionale. Rapport no. 2. Turquie» **(Güney Avrupa'nın Ekonomik Kalkınması, Rapor 2: Türkiye)** Avrupa Konseyi Danışma Meclisi, Strasbourg 1955.
DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, Sanayi ve İşyerleri Sayımı, İmalât Sanayii 1964. Ankara 1968.
DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1963 Konut Sayımı (Nüfusu 5000 ve daha az olan yerler), Ankara 1966.
DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, 1963 Muhtarlık Bina Sayısı (Nüfusu 500 ve daha az olan yerlerde), Ankara 1966.
DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «Genel Nüfus Sayımı 24.10.1965.
Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri», Ankara 1969.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ. «Sanayi ve işyerleri sayımı, cilt 1: İmalât sanayii, cilt 2: Ticaret, Ulaştırma ve Haberleşme, Hizmetler», Ankara 1968.
DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ. «İstatistik Yıllığı», Tarım sayımı, Ankara 1965.
DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ. «Tüketici Harcamaları Anket Sonuçları», Ankara 1967 - 1969.
DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, «1965 Nüfus Sayımı Sonuçları», cilt I ve II, Ankara 1965.
DEVLET PLANLAMA TEŞKİLÂTI (DPT), «İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı», 1968 - 1972, Ankara 1967.
DİNÇER, Ş. «İstanbul Vilâyeti Gecekondu Bölgelerinde Zeytinburnu ve Bakırköy Kazasına Bağlı Osmaniye Mahallesinin Sosyo - Ekonomik Durumu Mukayesesi». Yayınlanmamış bitirme tezi, İstanbul Edebiyat Fakültesi.
DURSUNOĞLU, C. «Milli Mücadelede Erzurum», Ankara 1946.

ELİÇİN, E.T. «Kemalist Devrim İdeolojisi», İstanbul 1970.
ENER, K. «Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı», İstanbul 1963.
ERDOST, M. «Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri», Türkiye Üzerine Notlar, 1971.
ERDOST, M. «Şemdinli Röportajı», Yön 15 Temmuz 1966.
ERDOST, M. «Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm» Türk Solu 10, 17 ve 24 Eylül 1968.
EVANS, L. «United States Policy and the Partition of Turkey 1914 24» (**ABD'nin Siyaseti ve Türkiye'nin Bölüşülmesi**), Baltimore 1965.
EVRENOL, M. «Relolutionary Turkey» (**Devrimci Türkiye**).

FINDIKOĞLU, Z.F. «Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi İle İlgili Sosyolojik Meseleler» İstanbul 1970.
«First raport to Congress on assistance to Greece and Turkey. For the period ended September 30 1947» (**30 Eylül 1974'de Sona Eren Dönem İçin Türkiye ve Yunanistan'a Yapılacak Yardım Konusunda Kongreye Sunulan Birinci Rapor**), Washington D.C. 1947.
FİŞEK, K. «Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı», Ankara 1969.

GENÇ, S. «12 Mart'a Nasıl Gelindi? Bir Devrin Perde Arkası» İstanbul 1971.

GOLOĞLU, M. «Erzurum Kongresi», Ankara 1968.
GOLOĞLU, M. «Sivas Kongresi», Ankara 1969.
GOLOĞLU, M. «Üçüncü Meşrutiyet», Ankara 1970.
GOLOĞLU, M. «Cumhuriyete Doğru», Ankara 1970.
GÜRAV, M. «Üsküdar Kazasında Gecekondu Problemleri ve Başlıca Meseleleri», Sosyoloji Konferansları. İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, 1963 - 64, İstanbul 1964.

HART, C.W.M. «Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi», İstanbul 1969.
HAUPT, G. - REBERIOUX, M. «La deuxiéme internationale et l'Orient» **(İkinci Enternasyonal ve Doğu)** Paris 1967.
HAUPT, G. «Le debut du mouvement socialiste en Turquie. Documentes.» **(Türkiye'de Sosyalist Hareketin Başlangıcı. Belgeler.)** «Mouvement Social» No. 45, Ekim - Aralık 1963.
HAUPT, G. «Introduzione alla storia delle federazione operaia socialista di Salonicco» **(Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu Tarihine Giriş)** «Movimento Operaio et Socialista» Ocak - Mart 1972.
HERSHLAG, Z.Y. «Turkey; the challenge of growth» **(Türkiye; Meydan Okuyan Gelişme)**, Leiden 1968.
«Hitler's route to Bagdat» **(Hitler'in Bağdat Yolu)**, ortak eser, London 1939.

İLERİ, R.N. «Atatürk ve Komünizm» İstanbul 1970.
İMAR İSKÂN BAKANLIĞI, Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dairesi: «Türkiye'de Şehirleşme ve Konut Durumu», Ankara 1966.
İMAR İSKÂN BAKANLIĞI, «Ankara, Çinçin Bağları Gecekondu Araştırması», Ankara 1965.
İMAR İSKÂN BAKANLIĞI, «İzmir, Gürçeşme Gecekondu Araştırması», Ankara 1964.
İMAR İSKÂN BAKANLIĞI, İmar ve Planlama Genel Müdürlüğü, «Türkiye Ölçüsünde İller İtibariyle İç ve Dış Göçler», Ankara 1966.
İNKAYA, C. «Le commerce international de la Turquie et la comparaison des prix turcs avec les prix mondiaux» **(Türkiye'nin Uluslararası Ticareti ve Fiyatların Dünyadaki Fiyatlarla Karşılaştırılması)**, Lausanne 1941.
«International Financial Statistics» **(Uluslararası Mali İstatistikleri)**, Uluslararası Para Fonu, Eylül 1971.
«İstikraz Anlaşması» (Seyhan Barajı Projesi), 18 Haziran 1952.

JAY - SMITH, C. «The Russian Struggle for Power 1914 - 1917» **(1914 - 1917 Yılları Arasında Rusya'nın Nüfuz Mücadelesi)**, New York 1956.

KARABEKİR, K. «İstiklâl Harbimiz», (2. baskı), İstanbul 1969.
KARAKÖSE, O. «Les forces productrices de la Turquie nouvelle» **(Yeni Türkiye'de Üretici Güçler)**, Toulouse 1941.
KARAOSMANOĞLU, Y.K. «Politikada 45 Yıl», Ankara 1968.
KAZGAN, G. «Ortak Pazar ve Türkiye», İstanbul 1970.
KINROSS, P. Balfour (Lord) «Atatürk, The rebirth of a nation» **(Atatürk' Bir Ulusun Yeniden Doğuşu)**, London 1964.
KIVILCIMLI, H. «27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi», İstanbul 1970.
KIVILCIMLI, H. «Türkiye'de Kapitalizm», İstanbul 1965.
«Köy Envanter Etüdlerine Göre Adana, Ankara, Erzurum, İsparta, Niğde, Sivas» Köy İşleri Bakanlığı, Ankara 1963 - 1969.
K RTKAN, A. «Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilite», İstanbul 1964.
K RTKAN, A. «Karabük'ün Çalışma Müessesesi ve Sosyal Şartları», Sosyoloji Konferansları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1962.
KÜÇÜK, Y. «Planlama, Kalkınma ve Türkiye», İstanbul 1971.

«Le prémier Congrés des Peuples de l'Orient Baku 1 - 8 Septembre 1920. Compte rendu sténographique.» **1 - 8 Eylül 1920 Tarihleri Arasında Bakü'de Toplanan Doğu Halkları Kongresinin Steno Tutanakları)**, Fransızca Yeni Basım, Paris 1970. Türkçe basımı için bkz. «Birinci Doğu Halkları Kurultayı. Bakü 1920», İstanbul 1975.
LEWIS, G.L. «Turkey», London 1955.
LINKE, L. «Turkey».

MANDELSTAM, A. «Le sort de l'Empire Ottoman» **(Osmanlı İmparatorluğunun Kaderi)**, Paris 1917.
MEARS, E.G. «Modern Turkey. A Politic economic interpretation 1908 - 1923» **(Çağdaş Türkiye, 1908 - 1923 Yılları Dönemi Üstüne Siyasal Ekonomik Bir Yorum.)**, New York 1924.
«Middle East» **(Orta Doğu)**, London 1948.
MİMARLAR ODASI, Ankara Şubesi: «Türkiye'de Kentleşme», Ankara 1971.
MORGENTAU, H. «Memoires de l'ambassadeur» **(Büyükelçinin Anıları)**, Paris 1919.

MUNTZ, T.G.A. «Turkey. Economic and Commercial conditions» (**Türkiye. Ekonomik ve Ticari Şartlar**). London 1951.

NICHOLLS, W.H. «Investment in Agriculture in Underdevelopped Countries» (**Azgelişmiş Ülkelerde Ziraî Yatırım**), American Economic Review, Mayıs 1955.

OĞUZ, O. «Les reformes agraires en Turquie» (**Türkiye'de Tarım Reformları**).
O.E.C.D., «Le developpment de l'agriculture en Europe méridionale» (**Güney Avrupa'da Ziraî Kalkınma**), Paris 1969.
O.E.C.D., «Le capital dans l'agriculture et son financement» (**Tarım Alanında Sermaye ve Bu Sermayenin Mali Kaynağı**), Paris 1970.
O.E.C.D., «Principaux indicateurs économiques retrospectives 1959 - 1969» (**1959 - 1969 yılları arasında istatistiklere göre başlıca ekonomik göstergeler**), Paris 1970.
O.E.C.D., «Etudes Ekonomiques: Turquie» (**Ekonomik İncelemeler: Türkiye**), Paris 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973 ve Kasım 1974.
O.E.C.D., «Comptes nationaux des pays de l'OECD» (**OECD ülkelerinin Denge Hesapları**), Paris 1971.
O.E.C.D., «The Work of the conference on financial assistance to Turkey and on Turkish Debts» (**Türkiye'ye Yapılacak Mali Yardım ve Türkiye Borçları Hakkındaki Konferans Çalışmaları**), Paris 1959.
O.E.C.D., «Le projet régional mediterranéen Turquie» (**Akdeniz Bölgesi Projesi: Türkiye**), Paris 1965.
O.E.C.D., «Statistiques agricoles» (**Tarım İstatistikleri**), 1965 - 1969. Paris 1969.
O.E.C.D., «Principaux indicateurs economiques» (**Başlıca Ekonomik Göstergeler**), Ekim 1972.
O.E.C.D., «Situation et problémes de l'économie Turquie» (**Türk Ekonomisinin Durumu ve Sorunları**), Paris 1955.

ÖKTEM, V. «Türkiye'de Ziraî İşletme Büyüklükleri ve Ziraî Prodüktiviteye Tesiri», Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 21, sayı 2, Ankara 1966.
ÖZKOL, S. «Emperyalizm, Tekelci Kapitalizm ve Türkiye», İstanbul 1970.
ÖZKOL, S. «Geri Bıraktırılmış Türkiye», İstanbul 1969.

PINGAUD, A. «Histoire diplomatique de la France» **(Fransa'nın Diplomatik Tarihi)**, cilt I, Paris 1958.
«Politique Allemande en Turquie 1941 - 1943» **(1941 - 1943 Yılları Arasında Almanların Türkiye Siyaseti)**, Moskova 1949.

ROSALIEV, Y. «Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları», İstanbul 1970.

SELEK, S. «Anadolu İhtilâli», İstanbul 1968.
SENCER, M. «Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri» İstanbul 1971.
SERTEL, Y. «Türkiye'de İlerici Akımlar», İstanbul 1969.
«Statistical abstract of Turkey 1942 - 1946» **(Türkiye'nin İstatistiksel Özetleri)**, Ankara 1947.
STIRLING, P. «Turkish Village» **(Türk Köyü)**, New York 1966.

TALAS, C. «Türkiye Cumhuriyetinde Sosyal Politika Meseleleri. 1920 - 1960», Ankara 1960.
TANYOL, C. «Peşke Binamlısı Köyü» Sosyoloji Dergisi, sayısı 16, 1960 - 61.
TANYOL, C. «Elifoğlu Köyü» Sosyoloji Dergisi, sayı 17 - 18, 1962 - 63.
TANYOL, C. «Eylen Köyü» Sosyoloji Dergisi, sayı 19 - 20, 1966.
TEMPERLET, H.W.V. «A History of the Peace Conference of Paris» **(Paris Barış Konferansının Tarihi)**, Cilt VI. London 1924.
«The economy of Turkey» **(Türkiye Ekonomisi)** International Bank for Recorstruction and Development (Dünya Bankası) Washington 1951.
THORNBURG, M.W. «Turkey, an economic appraisal» **(Türkiye, Ekonomik Bir Değerlendirme)**, New York 1949.
THORNBURG, M.W. «Turkey. Aid for what?» **(Türkiye'ye Ne İçin Yardım?)**, «Fortune» Dergisi, Ekim 1947.
TUNAYA, T.Z. «Türkiye'de Siyasi Partiler», İstanbul 1952.
TUNÇAY, M. «Türkiye'de Sol Akımlar. 1908 - 1925», Ankara 1967.
«Turquie: Situation economique et financière Janvier 1937» **(Türkiye: 1937 Ocak Ayında Ekonomik ve Mali Durum)**. Türkiye'deki Fransız Büyükelçiliği: Ticaret Ataşeliği Bülteni.
TÜMERTEKİN, E. «Türkiye'de İç Göçler», İstanbul 1968.
«Türkiye'de Zirai Makinalaşma», S.B.F. Yayınları, Ankara 1954.
«Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Dünya Bankası Arasında Yapılan 7 Temmuz 1950 Günlü İstikraz Anlaşması (Silo Projesi).»

«Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Dünya Bankası Arasında 7 Temmuz 1950 Günlü İstikraz Anlaşması (Liman İnşaat ve Gelişme Projesi).»
«Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Dünya Bankası Arasında 19 Ekim 1950 Günlü İstikraz Anlaşması (Sınaî Kalkınma Bankası Projesi).»
«Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Dünya Bankası Arasında 10 Eylül 1953 Günlü İstikraz Anlaşması (Sınaî Kalkınma Bankası İçin İkinci İstikraz Projesi).»
«Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç 1965 - 1971», İstanbul 1971.

ÜNSAL, A. «Türkiye'de Kent ve Köy Emekçileri ve Bilinçlenme Sorunu.», «Ant» No. 6, Ekim 1970.

VORONOVITCH, N. «Le livre Vert», Prag 1921.
VERE-HODGE, E.R. «Turkish foreign policy 1918 - 1948» (**Türkiye'nin Dış Politikası 1918 - 1948**), Annemasse 1950.

WALDER, D. «The Chanak Affair» (**Çanakkale Olayı**). London 1969.
WEIKER, W.F. «1960 Türk İhtilâli», İstanbul 1967.

YÖRÜKAN, T. «Gecekondular ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo Kültürel Özellikleri», İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları, Ankara 1968.

Dergiler :

«Ant Sosyalist Dergisi» koleksiyonları.
«Aydınlık Sosyalist Dergisi» koleksiyonları.
«Dönüşüm».
«Emek».
«İstanbul Ticaret Odası Dergisi»
«Proleter Devrimci Aydınlık».
«Proleter Devrimci Aydınlık», Fransızca baskıları.
«Türk Solu» koleksiyonları.
«Yön» koleksiyonları.

İÇİNDEKİLER

11

BAĞIMSIZLIKTAN AZGELİŞMİŞLİĞE 7

ULUSAL DEVLETİN OLUŞMASI 7

I — Şartlar 7

A — Siyasal Durum: Ülkeyi Paylaşma Tasarıları 7
B — Etnik Sorunlar: Ermeni Meselesinin «Çözümü» 12
C — Ekonomik Durum: Ulusal Bir Ekonomi Yaratma Teşebbüsleri 16
D — Mütareke 18

II — Mevcut Sosyal Güçler 19

A — Proletarya 19
B — Küçük Burjuvazi ve Ordu 22
C — Eşrafın Uyanışı 25

III — Bağımsızlık Mücadelesi 27

A — Nüvelerin Oluşması 27
B — Eylem İçin Şartların Araştırılması: İstanbul ve Taşra 29
C — Paylaşmanın Yürürlüğe Konması 37
D — Eşraf ve Ordu İttifakı 40
E — Ulusal Bir Gücün Doğması 46

F — Halkın Tepkileri 49
G — Ankara Hükümeti ve «Bolşevikler» 53
H — Askeri Zafer 62

IV — Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşu 65

A — Dışta «Güç İlişkileri» :
Lozan Antlaşması 65
B — İçte «Güç İlişkileri» :
Devrimin İdeolojisi 69
C — İçte «Güç İlişkileri :
Yeni Egemen Sınıflar 74

«MİLLİ BURJUVAZİ»NİN OLUŞMASI
(1923 - 1945) 81

I — Sosyo Ekonomik Yapılar 81

A — Siyasal İlkeler 81
B — Tarım Sektörü ve Eşraf 86
C — Ticaret ve Şehir Burjuvazisi 89
D — Devlet ve Bürokratlar 94
E — İşçi Sınıfı ve Köylülük 97

II — Milli Ekonomi (1923 - 1929) 103

A — İktidar Mücadelesi 103
B — Reformlar «Kemalist Devrimler» 106
C — 1920 Yılları ve Ekonomik Buhran 109

III — Devletçilik (1929 - 1939) 117

A — İlkeler 117
B — Olaylar 120
C — Düzenleyici Devletçilik 123
D — Faal Devletçilik 127
E — Tarım 135
F — Toplu Bakış 138

IV — Savaş 142

A — Emperyalizmin Yeniden Ortaya Çıkışı 142

B — Ekonomik Açmaz 146
C — Emperyalizmin Geri Gelişi 155

12

EMPERYALİZMİN GERİ GELİŞİ 163

SOSYO EKONOMİK EVRİM 163

I — Burjuvazinin İktidarı Alması (1945-1950) 163

A — Muhalefetin Yerine Oturması 164
B — Muhalefetin Evrimi 167
C — Emperyalist Yardımın İlkeleri 172

II — Tarım Yoluyla Gelişme (1950-1954) 177

A — Yabancı Sermaye 178
B — Tarım Araçlarının İthali 183
C — Yatırımlar 186
D — Toprağa Bağlı Yapılar 188
E — Üretim ve İhracat 193
F — Tarım Siyasetinin Başarısızlığa Uğraması ... 199

III — Kararsızlık Dönemi (1954-1958) 202

A — Sanayi Sektörünün Evrimi 205
B — Yabancı Sermaye 208
C — Sanayide Hamle 211
D — Emperyalizmle İlişkiler 215
E — Ekonomik Buhran 222

IV — Ekonomik Buhrandan Siyasal Buhrana (1958-1961) 227

A — Büyük Burjuvazinin Rolü 227
B — Küçük Burjuvazinin Rolü 230
C — 1960 Hareketinin İlkeleri 235
D — Hareketin Med ve Cezri 238
E — Büyük Burjuvazinin Dönüşü 244

V — Planlama Yoluyla Gelişme 249

A — Hedeflerin Seçimi 249

B — Yabancı Yatırımlar 251
C — Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Değerlendirilmesi 260
D — İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 264
E — Tarım Sektörü 270
F — Dış Ticaret 278
G — Türkiye ve A.E.T. 284
H — Dış Borçlar 293

GELİRLER VE SOSYAL SINIFLAR 299

I — Gelirler 299

II — Sosyal Hizmetler-Devletin Sosyal Siyaseti 307

A — Sağlık 307
B — Eğitim 309
C — Konut 312
D — Ulaşım 315

III — Sosyal Sınıflar 317

A — Kır Dünyasının Evrimi 320

a — Demografik Evrim 322
b — Kırlardan Şehirlere Göç 330
c — Sosyoekonomik Yapıların Evrimi 343

KAPİTALİZM ÖNCESİ YAPILARIN EVRİMİ 344

1 — Doğu'nun Evrimi 344
2 — Göçebe Aşiretlerin Evrimi 351
3 — Doğu'daki Büyük Mülklerin Evrimi 352

KAPİTALİST ALANDA EVRİM 356

KÖY YAPILARININ EVRİMİ 363

1 — Küçük Mülkiyete Dayalı Köyler 364
2 — Büyük Toprak Mülkiyetine Dayalı Köyler ... 373

d — Emperyalist Sömürünün Kademeleri ... 378
e — Sonuç: Kırlarda Sosyal Sınıflar 385

B — 1970 Öncesinde Şehir Çevresinin Evrimi ... 389

a — Ekonomik Yapıların Evrimi 391
b — Demografik Yapıların Evrimi ve Gecekondular 393
c — Büyük Burjuvazi 400
d — Küçük Burjuvazi 411
e — Şehir Proletaryası 418

BİLİNÇLENME 429

I — Sorunlar ve Eğilimler 429

II — İşçi Hareketlerinin Tarih İçindeki Başlangıcı (1908 - 1913) 434

III — Kurtuluş Savaşında Sol Hareket (1919 - 1925) ... 442

A — «Sosyalistler»in Dönüşü 442
B — Anadolu'daki Hareketler 444
C — İstanbul'daki Gruplar 451

IV — Sol Hareketin Bastırılması ve Kemalizm (1925 - 1960) 454

V — Dirilişten İdam Fermanına (1960 - 1971) 457

A — Çelişkiler ve Sorunlar 457
B — Kemalizme Dönüş (1960 - 1961) 459
C — Birinci Dönem: (1961 - 1965) 464

a — «Yön» Hareketi 464
b — Türkiye İşçi Partisi 472

D — İkinci Dönem (1965 - 1969) 478

a — «Milli Demokratik Devrim» 480
b — Gençlik Hareketlerinin Doğuşu ve Evrimi 488
c — T.İ.P.'in Evrimi 492

E — Üçüncü Dönem (1969 - 1971) 496

a — T.İ.P.'in Son Safhası 498
b — Devrimci Hareketlerin Doğuşu 500

1971 BUHRANI 515

I — Yaklaşım 515

A — Siyasal Veriler 516

a — Aşırı Sağ 518
b — Siyasal Partiler 522
c — Ordu 525

B — Ekonomik Veriler 527

II — Buhran ve Sonrası 533

SONUÇ 540

GENEL SONUÇ 544

Paris Vincennes Üniversitesinde Öğretim Üyesi olan yazarın, zengin bir tarihî belgeler demetinin değerlendirildiği çalışması Türk tarihini Bizanstan 1971'e kadar uzanan çok geniş bir zaman dilimi boyutlarında ele alması açısından ayrı bir önem kazanıyor ...

Özellikle Batı kaynaklarından geniş bir şekilde yararlanan Yerasimos'un çalışmasında hemen hemen bütün dönemleri konuya gereken ağırlığı tanıyarak ele alması, devlet kurumlarının örgütlenme biçimlerine ve iktidar tiplerinin çözümlemesine yer vermesi yöntem ve çözümleme özellikleri olarak önem kazanıyor. (...) Son olarak kimi zaman iç dinamiğin, kimi zaman dış dinamiğin ön plana çıktığı bir oluşum sürecine sahip olan Türk tarihini bin yıldan daha gerilere uzanan bir süreç içinde ele alan bu çalışmanın, sadece bu özellikleriyle bile bu konudaki çalışmalara katkıda bulunacağını söyleyebiliriz.

Birikim Dergisi, Temmuz 1975.